

Anemone

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University
E-ISSN: 2149-4622

YIL/YEAR: 2021 • CİLT/VOLUME: 9 • SAYI/NUMBER: 3

Modern Türk Edebiyatında Dede Algısı
Abdullah HARMANCI

Hemşirelerde Örgütsel Sessizliğin Nedenleri:
Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Uygulaması
Rifat BİLGİN, Hülya DİĞER, Berivan KAÇMAZ

Türkiye'de Finansal Erişimin Gecikmeli Etkisi:
Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma
Tolga ERGÜN, Hilal OK ERGÜN

İş Stresinin Örgüt İçi Çatışmaya Etkisi:
Sivil Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma
İnan KAYNAK

Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı Alanında
Yayımlanan Eserlerin Nicel ve Nitel Analizi
Hasan HARMANCI

Inclusive Growth in the Middle East and North Africa:
Before and After the Global Financial Crisis
Ece Handan GÜLERYÜZ

Bazı Mimari Yapılar ve Tamamlayıcı Öğelerin
16. Yüzyıl Osmanlı Şiirine Yansımaları
Gülcan ABBASOĞULLARI

COVID-19 Salgın Sürecinde Restoranların Menü Tasarımlarının İncelenmesi:
Restoran A (Bulgaristan) ve Restoran B (Türkiye) Örneği
Evrım KARACA, Hatice GÜÇLÜ NERGİZ

Impact of the Technological Transformation in Employment and Export on
Economic Growth in Turkey and the EU Countries in an Information
Economy Projection: Dynamic Panel Data Analysis
Mustafa KARAKUŞ, Aslı ÖZEN ATABEY

Sosyal Sağlık Bileşeni Olarak Sosyal Destek ve Ailenin Rolü
Recep YILDIZ, Yasin ERDURAK

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'u İâ ez-Zulmu Adlı Risalesi
Sadrettin BUĞDA

Avrupa Birliği Ülkelerinin Göç Politikalarında Aşırı Sağ Partilerin Etkisi
Çağlar EZİKOĞLU

Bitlis Yerel Gazetelerinin Yenileşme Pratikleri
Aziz COŞKUN

The Intermediary Role of Capital Structure and Cash Attitude in the
Relationship between Research and Development (R&D) Capacity and
Financial Performance: The Case of Istanbul Manufacturing Industry Enterprises
Fahrettin PALA, Aylin ERDOĞDU

Zayenda Cıvaki di Lorîyên Kurdî da
İlyas SUVAĞCI

Otel İşletmelerinde Bilgi/Deneyim Paylaşım Süreci:
Bir Ölçek Geliştirme Çalışması
Oğuz TÜRKAY, Melih KABADAYI

Çocuk Oyunları ve Oyunların Bireylerin Gelişimine Katkısı
(Mardin Çocuk Oyunları Örneği)
Erhan AKIN, Serhat KIZTANRI, Deniz EDİP

Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketici Temelli Marka Değeri
Boyutları Üzerine Etkisi
Bulut DÜLEK, Mehmet Emin YAŞAR

Çanakkale İli Dalış Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi
Şefik Okan MERCAN, Ayşe SÜNNETÇİOĞLU, Ezgi CAN UŞAK

A Matter of Life Chances: Preparing for Transition to High
School (LGS) during the Pandemic Period from the Perspective of Mothers
Esra BAKİLER, Tuğba TÜRK KURTÇA

Geri Çekildi: İslam ve Batı İlişkilerine Bir Neşter:
Medeniyetler Çatışması'ndan İslamofobi'ye Açılan Yol
Fatih AKYÜZ

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2021 • CILT/VOLUME: 9 • SAYI/NUMBER: 3

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
28/06/2021	:	Basım Tarihi	Published Date	:	28/06/2021
Haziran 2021	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	June 2021
9	:	Cilt	Volume	:	9
3	:	Sayı	Number	:	3
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulmecit YILDIRIM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Ejder ULUTAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Ebru KORKMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Metin SÖYLEMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Öğr. Gör. Dr. Okan TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Şamil TATIK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Arş. Gör. Dr. Vedat ALMALI Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Fuat ELKONCA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Görkem CEYHAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin YEŞİLÇINAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Arş. Gör. Emrah BAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

**Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members**

- Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Alper KARADAĞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Robert FREDERICKS**
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxsaca/ Meksika
- Doç. Dr. Canser KARDAŞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV**
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
- Doç. Dr. Gabur OZIEV**
International Islamic University / Malezya
- Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI**
Yarmouk University / Ürdün
- Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR**
University of Malaya / Malezya
- Doç. Dr. Rahmi SAYLIK**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Berat ÇİÇEK**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA**
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
- Dr. Öğr. Üyesi Orhan KESKİNTAŞ**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM**
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ**
- Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU**
- Arş. Gör. Ayşe Nur LEBLEBİCİER**
- Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL**

Sekreteryaya / Secretariat

Dizgi/ Layout Editor

Grafik Tasarım / Design

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Number: 3

Amaç ve Kapsam

Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayıları olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayımlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Number: 3

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Sûdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

Editörden 569

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Abdullah Harmancı 571

Modern Türk Edebiyatında Dede Algısı
Perception of Grandfather in Modern Turkish Literature

Mustafa Karakuş, Aslı Özen Atabey 579

Impact of the Technological Transformation in Employment and Export on Economic Growth in Turkey and the EU Countries in an Information Economy Projection: Dynamic Panel Data Analysis
Bilgi Ekonomisi Projeksiyonunda, Türkiye ve AB Ülkelerindeki İstihdam ile İhracatta Teknolojik Dönüşümün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi

Recep Yıldız, Yasin Erdurak 593

Sosyal Sağlık Bileşeni Olarak Sosyal Destek ve Ailenin Rolü
Social Support as A Social Health Component and The Role of The Family

Sadrettin Buğda 601

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hidirî ve el-Hul'û lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi
Kâdî Mollâ Muhammed al-Hidirî and of His Risalah Named al-Hul'û lâ az-Zulmu

Rifat Bilgin, Hülya Diğler, Berivan Kaçmaz 613

Hemşirelerde Örgütsel Sessizliğin Nedenleri: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Uygulaması
Reasons Of Organizational Silence In Nurses: Implementation Of A Training And Research Hospital

Tolga Ergün, Hilal Ok Ergün 633

Türkiye'de Finansal Erişimin Gecikmeli Etkisi: Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma
Impact Lag of Financial Access in Turkey: A Research on Participation Banks

İnan Kaynak 647

İş Stresinin Örgüt İçi Çatışmaya Etkisi: Sivil Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma
The Effect of Work Stress on Organizational Conflict: A Study on Civil Aviation Workers

Hasan Harmancı 659

Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı Alanında Yayımlanan Eserlerin Nicel ve Nitel Analizi
Quantitative and Qualitative Analysis of the Published Works of Modern Arabic Literature Areas in Turkey

Ece Handan Güleriyüz 671

Inclusive Growth in the Middle East and North Africa: Before and After the Global Financial Crisis
Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Kapsayıcı Büyüme: Küresel Finansal Krizden Öncesi ve Sonrası

Gülcan Abbasoğulları 685

Bazı Mimarî Yapılar ve Tamamlayıcı Öğelerin 16. Yüzyıl Osmanlı Şiirine Yansımaları
Reflections of Some Architectural Buildings and Complementary Elements on the 16th Century Ottoman Poetry

Evrin Karaca, Hatice Güçlü Nergiz 703

COVID-19 Salgın Sürecinde Restoranların Menü Tasarımlarının İncelenmesi: Restoran A (Bulgaristan) ve Restoran B (Türkiye) Örneği
Examination of Menu Designs of Restaurants During COVID 19 Pandemic: Examples of Restaurant A (Bulgaria) and Restaurant B (Turkey)

Çağlar Ezikoğlu 715

Avrupa Birliği Ülkelerinin Göç Politikalarında Aşırı Sağ Partilerin Etkisi
The Influence of the Far Right Parties on EU Members' Migration Policies

Şefik Okan Mercan, Ayşe Sünnetçioğlu, Ezgi Can Uşak 723

Çanakkale İli Dalış Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi
An Investigation of the Diving Tourism Potential of Çanakkale Province

<i>Aziz Coşkun</i> Bitlis Yerel Gazetelerinin Yenileşme Pratikleri Bitlis Local Newspapers' Innovation Practices	735
<i>Fahrettin Pala, Aylin Erdoğan</i> The Intermediary Role of Capital Structure and Cash Attitude in the Relationship between Research and Development (R&D) Capacity and Financial Performance: The Case of Istanbul Manufacturing Industry Enterprises Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Kapasitesi ile Finansal Performans Arasındaki İlişkide Sermaye Yapısı ve Nakit Tutumunun Aracı Rolü: İstanbul İmalat Sanayi İşletmeleri Örneği	749
<i>İlyas Suvağcı</i> Zayenda Cıvaki di Lorîyên Kurdî da Kürtçe Ninnilerde Toplumsal Cinsiyet Gender in Kurdish Lullabies	763
<i>Oğuz Türkay, Melih Kabadayı</i> Otel İşletmelerinde Bilgi/Deneyim Paylaşım Süreci: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması Knowledge/Experience Sharing Process in Hotel Establishments: A Scale Development Study	771
<i>Erhan Akın, Serhat Kıztanrı, Deniz Edip</i> Çocuk Oyunları ve Oyunların Bireylerin Gelişimine Katkısı (Mardin Çocuk Oyunları Örneği) Kids Games and Contribution of Games to the Development of Individuals (Example of Mardin Children's Games)	785
<i>Bulut Dülek, Mehmet Emin Yaşar</i> Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutları Üzerine Etkisi The Effect Of Social Media Marketing Activities On Consumer Based Brand Equity Dimensions	799
<i>Esra Bakiler, Tuğba Türk Kurtça</i> A Matter of Life Chances: Preparing for Transition to High School (LGS) during the Pandemic Period from the Perspective of Mothers Bir Yaşam Fırsatı Meselesi: Annelerin Bakış Açısından Salgın Sürecinde Lise Geçiş Sistemi'ne (LGS) Hazırlık	809
<i>Fatih Akyüz</i> İslam ve Batı İlişkilerine Bir Neşter: Medeniyetler Çatışması'ndan İslamofobi'ye Açılan Yol A Scalpel for Islam and Western Relations: The Path to the Clash of Civilization with Islamophobia	827
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	839
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	843
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	845

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN
m.burakcakin@alparslan.edu.tr

Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2021 Haziran sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmalarını yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarlarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 20 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmalarını bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Modern Türk Edebiyatında Dede Algısı

Perception of Grandfather in Modern Turkish Literature

Abdullah Harmancı^{a,*}

^aProf. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9468-8595>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Haziran 2020

Düzeltilme tarihi: 18 Haziran 2020

Kabul tarihi: 23 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Modern Türk Edebiyatı,

Şiir,

Öykü,

Çocuk edebiyatı,

Dede.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: June 14, 2020

Received in revised form: June 18, 2020

Accepted: June 23, 2020

Keywords:

Modern Turkish Literature,

Poetry,

Short story,

Children's literature,

Grandfather.

ÖZ

Dede, bir insanın hayatında, birçok farklı açıdan onu etkileyen bir faktördür. İnsan kendini bir sonuç olarak görmekteyse, dedenin birçok şeyin sebebi olduğunu düşünmek yanlış olmaz. İnsana ve onun hayatına böylesine büyük etkisi olan bir aktörün gene insan tarafından üretilen edebiyata farklı biçimlerde yansımaması düşünülemez. Modern Türk edebiyatında şiirden öyküye, romana ve çocuk edebiyatına uzanan birçok edebi türde ve alanda dedenin konu edildiği görülür. Modern hayat her şeyi değiştirdiği gibi dedeyi de değiştirir. Torunla dedenin arasındaki olumlu ilişkiler, modern hayatın zorunlulukları içerisinde değişir. Dede bazen değişimin konusu olmuş ve ailesinden uzaklaşmıştır. Dedesiz olmak, birçok yazının ve öykünün, şiirin konusu haline getirilmiştir. Makalede; yetişkin edebiyatında özellikle öykü ve şiir türlerinde, ayrıca çocuk edebiyatının farklı türlerinde dede figürünün nasıl ele alındığı sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Grandfather is a factor that affects a person's life from different points of view. If a person considers himself as a result, it would not be wrong to think that the grandfather would be the cause of many things. It is unimaginable that an actor who has such a great impact on people and his life would not be reflected in the literature produced by humans in different ways. In modern Turkish literature, it is seen that the grandfather is mentioned in many literary genres and fields extending from poetry to short story, novel and children's literature. Modern life changes everything, as well as the grandfather. The positive relationships between grandchildren and grandparents change within the challenges of modern life. Grandfather was sometimes the matter of change and moved away from his family. Being without a grandfather has been the subject of many essays and short stories, poems. In the article, it will be attempted to answer the question of how the grandfather figure is mentioned in adults' literature, especially in the genres of short stories and poetry, as well as in different genres of children's literature.

1.Giriş

Aile bir toplum için ne kadar önemli bir kurumsa, aile için de önemi tartışılmaz bir unsur vardır: Dede. Dedelik, bir yandan “baba”lık anlamı içerirken ama öbür tarafıyla “baba”dan daha öte ve derin anlam ihtiva eden bir ferde dönüşür. Dede ile baba veya baba ile oğul arasında cereyan eden gerilimli ilişki, dede ile torun arasında adeta bir gönül

dostluğu haline gelir. Baba ile çocuk arasındaki zaman zaman sertliğe dönüşen kurallar, ilkeler ortadan kalkar. Bu bir anlamda çocukluğun başındaki kişi ile çocukluğuna yeniden kavuşmuş kişi arasındaki bir ilişkidir.

Edebiyat, toplumu ve hayatı bir biçimde yansıtır. İnsana ilişkin her türlü renklilik, hareketlilik edebiyata yansır. Dede gibi önemli bir aile ferdinin edebiyata yansımaması

* Sorumlu yazar/Corresponding author

e-posta: abdullahharmanci1974@gmail.com

düşünülemez. Nitekim modern edebiyatımızda özellikle torununun gözünden anlatılan dedeler naif, kırılğan, hasbi, sevecen dedelerdir. Çocuk edebiyatı yazarlarının dede portrelerini daha çok ön plana aldıkları görülür. Zira çocuk edebiyatı “çocuğa göre”lik dediğimiz bir kavram üzerinden inşa edilir ve çocuk hayata bakmaya başladığında çevresinde ilk gördüğü varlıklardan biri dededir. Üstelik bu göze ilk çarpan aile ferdi, diğerlerinden daha farklı bir bakışa veya konuma sahiptir. Adeta sorumlulukları baba eğlenceli eylemleri ise dede üzerine almış gibidir.

Dil üzerine çalışmalarıyla bildiğimiz İbrahim Demirci “dede” kelimesinin yapısına ve anlamına ilişkin olarak şunları söyler:

“Dede de aslında bir baba, hem annenin babası hem babanın. Amca ile dayıyı, hala ile teyzeyi ayıran Türkçe, dedeleri ve nineleri ayırmamış ama ninelerin “anneanne” ve “babaanne” olarak belirlenmeleri yine de bir ayrıcalık sayılabilir. “Babababa”mız, “annebaba”mız yok; dedelerimizi karıştırmamak için, “annemin babası”, “babamın babası” dememiz gerekiyor. Buna da şükür! Fransızlar gibi “dede” yerine “büyük+baba”, “nine” yerine “büyük+anne” demek zorunda kalabilirdik. Hoş, “dede”nin ve “nine”nin varlığına rağmen “büyükanne” ve “büyükbaba” diyenlerimiz de oldu. Olabilirdi. Oldu. Olsun!” (Erişim 1)

Modern edebiyatımızda dedeye nasıl bakıldığı, dedenin nasıl görüldüğü, dedenin kim olduğu sorularını sorarak bir dede portresi çıkartmaya çalıştığımızda, yapabileceğimiz ilk belirleme, bu konuda yazılanların neredeyse tümüyle bir “torun bakışı”nı mündemiç olduğu yönündedir. Nasıl ki kadına yönelik belirlemeler, değerlendirmeler, genellikle erkeğin bakışını ortaya koyan bir denemeyse, dedeye bakıldığında da torunun bakışını görmüş oluruz. Dedeye bakan, “torun gözü” olduğu için / torun gözü olduğu zaman, bunun sonuçlarını tahmin etmek de zor olmayacaktır.

Modern edebiyatımızın metinleri, narin, ağırbaşlı, sevimli, anakronik, romantik, dindar bir dedeyi belirginleştirir. Belki buradaki narin ifadesi bazı portreleme denemeleri için pek mümkün gözükmez. Hoyrat bile olsa, dedeler, sevimlidir. İllaki içinden çıktıkları kültürün taşıyıcısıdır. Folklorik bir bilgi hazinesidirler. Doğal hayatın “pir”idirler. Öğreticidirler. Bilgedirler. Esasında bir kültürün içinden çıkmış değildirlere. Bir kültürün içinde kalmışlardır. Yaşadıkları zamana kendi zamanlarını taşırlar. Bu onları anakronik yapar. Dede, kendinden önceki zamanların birikimini kendinden sonraki zamanların dağarcığına eklemek için durmadan anlatır ve dinletir.

Edebi metinlere yansıyan bu portrenin neden böyle şekillenmiş olabileceği sorulabilir. En kestirmeden söylenecek söz, edebi metinlerde böyle bir portre vardır, zira hayatta da gerçekten böyle bir dede profilinden bahsedilebilir, olacaktır. “Böyle olduğu için böyle gözükür.” denecektir. Bakan gözün varlığını yadsıyan, bakan kişinin kendine mahsus yanılsamalarını önemsemeyen bu görüş, yaratıcı öznenin katkısını, etkisini görmeyerek elbette yanılmaktadır. Nitekim hayatın olağan değişimi, dinamizmi, dede portrelerini de değiştirir.

Ezberlerimizi bozar. Ancak bu ezber bozucu yaklaşımlar da ilhamını hayattan almaktadır. Anlatanın ne kadar anlattığı, nereden ve nasıl anlattığı problemi bir tarafa, *Geber Anne!* başlıklı romanların yazıldığını hatırlayacak olursak, sadece anlatılanlar değil anlatılanlar da değişmektedir.

Köksal Alver, dedeyi genetik bir figür olan yönüyle ele alır. İnsana dünyadaki yolculuğunda yön verecek olan birçok unsur aslında dededen babaya babadan oğula veya kıza geçmiştir. Bu duRuma ilişkin olarak şunları ifade eder.

“Dede, genetik bir aktör, genetik bir öncüdür. İnsanın hem biyolojik hem de sosyolojik genetiğinin belirleyici aktörlerinden biridir. İnsan, dedesinden getirdikleriyle hayata dahil olur, ondan aldıklarına kendini katarak hayatı yeniden yorumlar. Bir yönüyle insan dedelerine bağlı olup dedelerinin kendi zamanına uzanmış izidir. İnsanın kendini bir şekilde dedeye bağlamak istemesi, dedesizliği neredeyse yabanlık ve yalnızlık dahası bir köksüzlük olarak görmesi anlamlıdır. Dede sanki insanı bu dünya hayatına sağlam bir şekilde bağlayan bir tutamaktır” (Erişim 2).

Nazan Bekiroğlu’nun baba ile oğul arasındaki ilişkiyi deşifre eden yazısında (Bekiroğlu, 2005: 179-198) belirttiği gibi, baba ile oğul ilişkisi daha çok bir iktidar, güç çatışmasıyla açıklanabilir. Baba henüz iktidarını kaybetmemişken, oğul iktidara ulaşmıştır. İşte bu tehlikeli dönemde baba – oğul arasında gerilimli bir ilişki ortaya çıkar. Baba otoritesini kullanmak ve yitirmemek derdinde iken, oğul bu otorite altında bulunmaktan memnun değildir. Herhangi bir biçimde bu otoriteyi sarsmanın, bazen göz göze gelmeyecek, bazen susarak, bazen kabullenmiş görünerek otoritenin manyetik alanından mümkün olduğunca daha az etkilenmenin yollarını arar.

Baba – oğul ilişkisini böylesine gerilimli ve sorunlu hale getiren “yakınlık”tır. Dede – torun ilişkisini ise dünyadaki her insanın çok daha farklı tanımlayacağına şüphemiz yoktur. İşte bu farklılaşmanın sebebi de sanırım, iki çocuğun karşılaşmasıdır. Evet, dede ve torunun karşılaşması, iki çocuğun karşılaşmasıdır. Her şeyi bilen bir çocukla, hiçbir şeyi bilmeyen bir çocuk karşılaşılır. İşin kötü tarafı, bu çocuklardan birinin vakti azalmıştır. Zamanı dolmak üzeredir. Özellikle modern toplumda, baba olmanın yaşının ne kadar yükseldiğini hatırlayacak olursak, artık dede ile torun arkadaşlığı epeyce kısalmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, dedeler, hem de biz henüz çocukluktan çıkmamışken, bize ölümü öğreterek giderler. Biz en hassas, en masum, en cahil çağımızda, ölümle karşılaştığımızda, bu acıklı olayın kahramanı dedemiz ya da ninemizdir. Hayatın faniliğini, geçiciliğimizi, ölüm diye bir gerçeğin olduğunu ve çocukluk masalını bitiren dönemecin genellikle bu gerçek olduğunu anlarız. İki çocuktan biri öldüğünde, geriye önünde koskoca bir hayat duran diğer çocuk kalır. Mahzun ve yalnızdır. İşte edebi metinlere yansıyan dede portreleri biraz da bu sebeple kırılğan, acıklı, yenilgiyi tatmış portrelerdir.

Dede bize ölümü öğreterek giderken, edebiyat ürünlerimiz dede ölümleriyle dolup taşar. Dede fanidir ve bize faniliği belletir. Dedenin evi terk edilir, yıkılır, boşaltılır,

başkalarına devredilir. Babanın ölümü şehzadeye bir taht hediye ederken, dedenin ölümü torunu saltanatından eder. Torunluk öyle bir saltanattır ki, esasında modern edebi metinler, bu saltanat senelerini tüketip tahtını kaybeden sultanın iç geçirişlerinden ibarettir. “Dünyada torunluğun ne aziz bir saltanat olduğunu bilmeyen var mıdır? Torun olmak, büyük babaların, büyükannelelerin, elbebek gülbebek sevgisiyle büyümek, derim ki, şu kısacık, doyulmaz hayatın en tatlı, en lezzetli duygusu olmalı.” diyen Turan Karataş (2007: 21) bu saltanata dikkat çeker.

Dede hakkında edebiyatımızda üretilen metinlerin, zihnimizde oluşmuş genel dede portresine paralel olanlarla bu portreyi zorlayanlar ya da bu portrenin rağmına bir tasvir içine girenler şeklinde iki grupta incelenmesi söz konusu olabilir. Bazen dedeler, belki de babanın bulunmadığı ortamlarda can sıkıcı bir otoriteye dönüşebilirler. Ya da her zaman kendisine gönülden bağlanılan bir şahıs olmaktan çıkıp daha soğuk ve daha sıradan çizilebilirler. Belki de sıradan kelimesini zıddıyla değiştirmek gerekir. Modern dünyanın dedeleri bildiğimiz dede portresinin dışına çıkarlar. Kendilerini gençleştirmenin yollarını ararlar (Türkoğlu, 2007). Bu sıradışı, alışılmadık dede anlatımlarına gelmeden önce, zihnimizde teşekkül etmiş dede portrelerini örnekleyen edebi metinlere kısaca bakalım.

2. Torun Bakışı

Dede, genellikle çocuk edebiyatının değerli bir figürüne dönüşmüştür. Modern edebiyatımızın geniş bir kolu olan çocuk edebiyatımız içerisinde dede portrelerine sıkça rastlanır. Çocuk edebiyatı doğal olarak çocuğun bakışına odaklanır. Çocuğun bakışı ise kendisine en munis gelen figürleri öne alır.

Cahit Zarifoğlu'nun *Yürek Dede ile Padişah* adlı eseri “tipik” denebilecek bir dede portresi ile karşı karşıya bırakır bizi. Tipiktir zira edebiyatımızın dede figürlerine yüklediği bütün olumlu özellikler söz konusudur *Yürek Dede*'de. Eserin farklı tarafı dedemizin torun ile karşılaşmamasıdır. Tek başına portrelenir. İdealize edilmiştir. Oldukça sevecen, iyi niyetli, olumlu bir tiptedir. Konuyla ilgili araştırmasında Vural Kaya şu yorumları yapar:

“Yürek Hasan Dede ile Ayşe Nine'nin öyküsüdür *Yürekdede ile Padişah* masalı iki ihtiyarın mütevazı hayatlarının anlatıldığı hikâye geleneksel değerlere en fazla gönderme yapan masalıdır Zarifoğlu'nun. Günümüz dünyasının göremeyeceği bir dünyayı çocukların gözleri önüne sermekle ise başlıyor yazar. Tam anlamıyla Zarifoğlu, *Yürekdede ile Padişah*'ta, değerler bütünü bir masal ile sıralayabilmiş, onları kullanılabilir bir tertiple yeniden modern dünyanın imkanına sunmuş ve çocuğun dikkatiyle buluşturabilmiştir, diyebiliriz. *Yürekdede* dünyada kanaatin, ahlakın, nezaket ve kıymet bilirliliğinin, iyilikseverliğin, yardım severliğin, dost oluşun, tevazuunun, izzet ve ikramlılığın temsil kişisidir Hasan Dede. Etrafına bir ışık gibi saçılmaktadır. Hayatı huzur ve mutluluğun ama kanaatle elde edilebilmiş bir mutluluğun özetidir.” (Kaya, 2007: 20)

Hüseyin Kaya'nın “İlk Arkadaşım” adlı çocuk romanında da aynı şekilde (Kaya, 2013) genel bir dede portresinin bütün ipuçları bulunabilir. Dede arkadaşdır. Birlikte oyun oynanır. Dede, öküzlerine kendi azığındaki salatalıkları yedirir. Bu, dedenin de bir çocuk olduğunu gösteren güzel bir örnektir. Dede, doğadaki tüm bitkilerin isimlerini bilir. Dede, pek çok halk şairinin şiirlerini ezbere bilir. Şifahi kültüre sahiptir. Her şeyden önemlisi, dede zaman dışıdır. Ayların ve mevsimlerin isimlerini kullanmaz. Ekin biçme, harman kaldırma, koyunların kuzulama zamanı gibi ifadelerle yıl takvimini kendince adlandırır. Dede, belli bir zaman sonra ölecek ve yukarıda ifade ettiğimiz gibi, hayatın hakikatinden bihaber torununa ölümü de öğretmek gidecektir. Zira dedenin bir vasfı da bilgeliği ve öğreticiliğidir.

Çocuk edebiyatımızın son senelerde ön plana çıkan Sevim Ak'ın *Gemici Dedem* adlı çocuk romanı modern zamanların dedelerini portrelemesi açısından ilgi çekicidir. Zira öyküyü bizi aktaran çocuk dedesini tanımamaktadır. Onunla bir kış günü karşılaşır. Ancak karşısındakinin dedesi olduğunu bilmez. “Markette benim seçtiklerimi torbalardan çıkarmaya çalışırken kapı çaldı. Kapı gözünden baktım, saçı başı birbirine girmiş, yüzünde derin çizgileriyle bir adam soğumuş ellerini ovuşturuyor.” (Ak, 2018: 13) Çocuğun gözünden betimlenen bu yaşlı adam anlatıcımızın dedesidir. Geçmiş zamanda, babası ile dedesi arasında çeşitli anlaşmazlıklar olmuş ve ikisinin yolları ayrılmıştır. Bu ayrılığın çok uzun sürdüğünün torunun dedesini tanımamasından anlayabiliriz. Sevim Ak'ın ilginç hikâyesinde, her gün torun ile dede birbirlerine biraz daha yaklaşacaklardır. Ancak torun bu yaşlı adamın gerçekte kim olduğunu zamanla anlar. Dedesi olmayan bir çocuğun bile bir şekilde bu ihtiyacını hiç tanımadığı ama şefkat dolu bir ihtiyarla karşılaşması ilginçtir. Sonradan bu ihtiyarın dedesi olduğunu fark etmesi ortadaki gerçeği değiştirmez: Çocuk tıpkı bir babaya ihtiyaç duyar gibi bir de dedeye ihtiyaç duymaktadır.

Hüseyin Su'nun “Yanağında Dedemin Sakal İzleri” öyküsü (Su, 1998: 35-48), dedeliğin en bariz özelliklerinden olan “sakal”ı başlığına taşınması ve dedenin torununa muhabbetini sergilemesi açısından son derece etkileyici bir metindir. Söz konusu olan büyük ailedir. Dolayısıyla, öyküyü baştanbaşa saran neşe havası, biraz da “torun-anlatıcı”nın yakın akrabalarla çevrili bir hayat sürüyor olmasındandır. Öykü, dedelerin, torunlarının her türlü hal ve hareketlerini meşrulaştırıcı bir üst otorite olmalarını da örnekler. Babalar, genellikle çocuklarının şımartılmasından gizli gizli rahatsız olurlar. Ancak kendi babalarına söz geçiremezler. Torun, dedesinin koltukları arasında bütün davranışlarına bir meşruiyet kazandırır. “Yanağında Dedemin Sakal İzleri”, daha çok bir ramazan ayı öyküsüdür. Oraya odaklanılmıştır. Ancak ramazanın tadı daha çok çocuklukta, çocukluğun tadı ise dede ve ninelerin sağladıkları güven ve huzur ortamında neşvünema bulur. Böylelikle dede ile ramazanı birleştirir. Bu iki bileşen torunla buluştuğunda okurun damağına uhrevi bir lezzet uğrar. İşte öyküyü sarmalayan bu uhrevi lezzet ancak böyle izah edilebilir. Hem çocukluğun hem de ramazan ayının iki cihanı da saran saadeti...

Esra Köse'nin "Dedem, Çocuklar ve Akrepler" şiiri de (Köse, 2013: 23), bilindik dede portresinin desteğinde yazılmıştır. Bu şiirde, dedelerin anakronik oluşları, kendine mahsus bir kişiliğe sahip oluşları gibi durumların altı çizilir. "Dedem bilmez saati akrebi yelkovanı / Bildiği tek akrep dostları, öyle der / Zamanında çok sokulmuş aynı delikten / ... / Vakitlerini göğe bakıp anlayan dedem. / Cübbesinin altına giydiği lastik ayakkabılarından asla vazgeçmeyen adam sakallıdır"... Burada altı çizilen durum, dedenin zaman algısının ve kıyafetlerinin, bilindik çizginin dışında olmasıdır. Lastik ayakkabı ve cübbe giyer. Zamanı belirlemek için saat yerine gökyüzünü kullanır.

Numan Altuğ Öksüz'ün "Dedemin Yaşı" öyküsü, dede hakkında yazılmış edebi metinlerin çok büyük bir bölümü gibi, dedeyi ölümüyle anlatır. Kendisine bir çocuk-arkadaş gibi bağlanılan dede, bir gün aniden ölür ve torun bu ölümü kabullenemez. "Dedemin adını taşıyan tek torunuyum. Bundan mıdır bilmem dedem benimle çok ilgilenirdi." (Öksüz, 2019: 32) cümleleriyle başlayan öykü, aslında alttan alta dedelerin gözünde her torunun aynı ilgiyi ve sevgiyi görmediği, torunlar arasında bir sevgi hiyerarşisi olduğunu düşünmemize yol açar. Elbette ilk olmak veya tek olmak veya dedenin ismini taşıma bir toruna neden daha fazla değer verildiğini açıklar. Dedelerin daha çok masal ve hikâye anlatmalarıyla ön plana çıkmaları alışıldık bir durumdur. Numan Altuğ da dedesinin bu yönünü öne çıkarır: "Harika bir anlatıcıydı dedem. Alçalıp yükselen sesi, bazı hecelerin üstündeki vurguları, mimiklerini ve ellerini kullanması beni hikâyelerin derinliklerine doğru yolculuklara çıkarırdı." (Öksüz, 2019: 32)

Köksal Alver'in "Dut Ağacı Boyunca" (2011: 41-46) öyküsü "İdris dede öldü" leit-motifiyle örülüdür. İdris dede, çocuklarla ilgilenen, onlara Kuran öğreten ideal bir tip olarak görülür. Burada kan bağıyla bağlı olunan bir dede ziyade, belli bir mahallenin çocuklarına sahip çıkan bir pir-i fani kast edilir. "Dede" metinlerinin önemli bir bölümünde, dedelerin idealleştirildiği vakidir. Romantik ve ideal bir dede figürü, edebi metinlere yansıyan portrenin en azından büyük bir bölümünü içerir.

Alver'in dede kavramını ele alış biçimi bizim kültürümüze özgü bir duruma işaret eder. Burada "dede" şeklinde anılan kişi kan bağıyla bağlanılan bir dede değildir. Ancak bilindiği gibi, bizim kültürümüzde, kan bağı olmasa da, yaş almış insanlara "dede, teyze, hala" gibi ifadelerle hitap edilir. Alver de bu uygulamayı örneklemektedir. İnsanlara iyilik yapan bir "pir-i fani" şeklinde yüceltilerek portrelenen kişi ile ancak insani ve gönülden bir bağ kurulabilir.

Dede ve ölüm izleklerini bir araya getiren metinler arasında İbrahim Tenekeci'nin "Dedeler ve Çiviler" şiiri öne çıkar (1997: 32). Bir torunun dedesinin seneler önce gerçekleşmiş ölümünü anlattığı şiirde, dedenin "tabutunun her şeyi ikiye bölerek ilerlemesi", dedenin ölümünün torunun hayatında açtığı yarayı anlatır. Şiir ayrıca çoğu torun için dedenin duvarda bir fotoğraftan ibaret oluşunun ilginç bir tanıklığıdır. İki çocuktan biri yalnız ve mahzun kalmıştır:

"yağmur yağıyor

yüzlerce ırmağa dönüşüyor cam

ve rahmetlinin remi için

duvara çivi çakıyor babam" (Tenekeci, 1997: 32)

Şair İlhan İlikçioğlu'nun konuyla ilgili şiiri, dedesine tanık olmadan büyümüş çocukların ortak hislerini yansıtmaya bakından önemlidir. Zira birçok farklı sebepten dolayı torun ile dedenin karşılaşması ihtimali azalmıştır. Modern hayat evliliği geciktirdikçe dede torun ilişkisinin süresi de kısılır. Veya başka sebeplerden bazı torunlar dede tanıklığını hiç yaşamazlar. Çocukluklarını dede merhametinden uzakta geçiren büyüklerin bu eksikliklerinin ne gibi olumsuz sonuçlar verdiği sorusu psikologlar için kuşkusuz önemli araştırma alanıdır. Şair İlikçioğlu'nun şiiri bu duruma ışık tutar:

Dedem ben doğmadan ölmüş.

İsterdim ki;

Ak saçlı,

Ak sakallı,

Yüzü nurlu bir dedem olsun.

Ama olmadı.

Gözümde kaldı.

Dedem ben doğmadan ölmüş.

İsterdim ki;

Torunlarını başına toplansın.

Başlarımızı okşasın.

İbretlik hikâyeler anlatsın.

Ama olmadı.

Gözümde kaldı. (Erişim 3).

Dede, varlığıyla da yokluğuyla da çocuk üzerinde bir etki unsurudur. Onsuz olmak, çocuk muhayyilesinde bir eksikliğe işaret eder. Şair Ömer Korkmaz da dedesizliğin sonuçları üzerine yazdığı deneme yazısında şöyle der:

"Dedesizliğin anlaşılabilmesi için insanın çocukluktan biraz uzaklaşması, belki ilk gençlik çağına yaklaşması gerekiyor. Galiba bende de tastamam böyle oldu. Bir şeyin varlığından habersizseniz yokluğunun sizi kavrayıp kuşatması gibi bir şey söz konusu olmuyor. Bir dedeye sahip olmanın verdiği ayrıcalıkları gözlemlemek için yaşadığım sosyal çevrede bana tesir edecek, gözüme batacak bir şey olmamıştı ve dedesizliğimi hissedememiştim. Ancak, yaşım ilerleyip yeni bir takım çevrelerle hemhal olmaya başlayınca ve yeni hayatlar görünce dede olgusunu hissetmeye başladım. İlkokul yıllarım aynı zamanda ilk verileri topladığım zamanlar olmuştum" (Erişim 4).

Dedesizliğin değil ama bir bakıma babasızlığın sancılarını çeken ve anılarında dedesine sıkça vurgu yapan Necip Fazıl'ın "Bir Yalnızlık Gecesinde Vehimleri" (Necip Fazıl, 2007: 7-14) öyküsü, dedenin ölümünü hüznle ele almayan, bunun dramatik yönüne vurgu yapmayan ender metinlerdendir. Burada öykücünün peşinde olduğu şey, "başkasının ölümüne" karşı beslenen esrarengiz merak duygusudur. Bir çocuk için bir ölü beden görmek, metafizik âlemlerle ilgili birtakım sırların kilidini çözmek gibi de algılanabilir.

Necip Fazıl, dedesinin yitirmenin acısından ziyade ölüm gerçeğine yaklaşmış olmanın ürpertisini duyar. Birçok anı kitabında dedesine olan sevgisini aşikâr eden Necip Fazıl'ın böylesi bir kurmaca metinde otobiyografik özellikler kullanması öykünün gücünü artıran bir özelliktir. Öyküde geçen şu satırlar, dedesine duyduğu sevgiden ziyade yazar çocukluğunda ölümün esrarengiz atmosferine beslediği hayret duygusunu örnekler:

“Büyük babamın ölüsünü hamama koymuşlardı. İşte halamın oğluya beraber ölüyü görmek için bahçeye çıktık ve hamamın yüksek penceresine bir merdiven dayayarak içeriye göz attık. Çocuk merakı... Büyükbabam, teneşirde upuzun yatıyordu. Göz açıp kapayınca kadar baktığım ölüden bana çarpan şey, yalnız sakalları; sapsarı derisinin üstünde tane tane yapıştırılmış gibi duran seyrek ve beyaz sakalı oldu. Ölü bir tenden fişkıran, kurumuş otlar gibi ölü ve kıvrıkcık teller...” (Necip Fazıl, 2007: 11)

Dedeyle ilgili metinlerde hep görülen bir başka husus onun sürekli “anlattığı”dır. Anlatmayı, konuşmayı, aktarmayı çok sever. Aslında kendi zamanından getirdiği bilgi, görgü, tarih yükünü ancak bu suretle kendisinden sonrakilere ulaştırabilir. Yaşlanmak bilgeleşmeyi, bilgeleşmek de çocuk ve torunlara bu bilgi ve hikmet dağarcığını aktarmayı zorunlu kılar. Yaşlanan kişilerin çok daha fazla konuştukları çoğu zaman evlatlar tarafından şikâyet makamında olsa da dile getirilir.

Buraya kadar çizdiğimiz dede portresinin genel temayüle uygun örneklerden seçildiğini belirtelim. Ancak dede anlatımları her zaman bu genel portreyi destekler mahiyette değildir.

Yılmaz Yılmaz'ın “Yakınımız Irak Oldu” öyküsü, dede ile torun arasındaki anlaşmazlıkları, çatışmayı örnekler. Geleneksel, dini bir hayat yaşayan ve torunundan da böyle bir hayat yaşamasını bekleyen dede, onun tercihlerini anlayamaz ve üzülür. Torun geceleri çalışmakta, gündüzleri uyumaktadır. Dede ise gündüzün rızık için gecenin ise dinlenmek için olduğunu vurgular ve berekete ulaşmanın yolunun gündüzleri uyumamayı gerektirdiğini belirtir. Burada ilginç olan iki neslin zaman algılarının değişmiş olmasıdır. Ayrıca torunun öğrenmeyi tercih ettiği müzik aleti de dedenin durumu yadırgamasına sebep olur. Burada dede ve torun, bir yaşama biçimi noktasında anlaşamamaktadırlar. Torunun çocukluktan çıkıp gençlik çağına girmiş olması, Yılmaz Yılmaz'ın öyküsünü diğer dede metinlerinden ayırır. Daha doğrusu, öyküdeki çatışmanın bir sebebi de, torunun büyümüş olması, çocuk olmamasıdır.

Dede – torun çatışmasını örnekleyen bir metin de Zeynep Delav'a aittir (2018: 39-43). Delav, son derece otoriter, baskıcı, anlayışsız bir dede portresi çizer. Torunlarının gözünden çizilen bu portredeki dede, onların radyo dinlemesine izin vermez. Kendisinden korkular. Çekinilir. Onun eve gelmesi torunlarda büyük bir telaşa sebep olur. Burada dededen ziyade baba otoritesini andıran bir kişi söz konusudur: “Tülây garip bir hisle, kapı ile radyonun aynı anda kapandığını anladı. Ödü koptu, korku içinde ablasına bağırdı. ‘Ablaâââ!’ Dedeleri öyle bir öfkeyle ‘Gelin ulan buraya!’ demişti ki, anneanne bile soluğu torunlarının yanında aldı. İçeri girdiklerinde dedelerinin sürekli

yutkunduğunu görünce radyo tiyatrosunu ...unutuverdiler ama şimdi bunu dedelerine nasıl ispat edeceklerdi?” (Delav, 2018: 43)

Buraya kadar anlamaya ve çözümlemeye çalıştığımız edebi metinlerin bir torun bakışını içermesi söz konusuydu. Oysa zaman zaman “dede”lerin de torunlarına nasıl baktığı meselesi, öykü ya da şiirlere yansımıştır.

“Dede bakışı”nı örneklemesi açısından, Akif Paşa'nın ölen torunu için yazdığı çok içli bir şiir olan “Mersiye”den bahsetmek gerekir. 1845 yılında vefat eden Akif Paşa, bilindiği gibi, “Adem Kasidesi” ile modern şiirimize önderlik etmiş önemli bir isimdir. İşte bu Akif Paşa'nın kaybettiği torunu için yazdığı “Mersiye”si şöyledir:

“Tıfl-ı nâzenînim unutmam seni

Aylar günler değil geçse de yıllar

Telh-kâm eyledi firâkın beni

Çıkar mı hâtırdan o tatlı diller

Kıyılmaz iken öpmeğe tenin

Şimdi ne hâldedir nâzik bedenin

Andıkça gülşende gonca-dehenin

Yansın âhim ile kül olsun güller

Tagayyürler gelip cism-i semine

Döküldü mü siyâh ebrû cebîne

Sırma saçlar yayıldı mı zemîne

Dağıldı mı kokladığım sünbüller

Feleğin kinesi yerin buldu mu

Gül yanağın reng-i rûyun soldu mu

Acaba çürüdü toprak oldu mu

Öpüp ohşadığım o pamuk eller” (Kutlu, 1981: 332-333)

Necati Mert'in *Zamansız* (2011: 9-28) adlı öykü kitabına aldığı ilk dört öykü, torunu Dubai'de yaşayan bir dedenin torun özlemine dile getirir. Uzun süre torununu göremeyen, görse bile çok kısa zamanlar içinde gören bir dedenin torun özlemine onun doğum günü videolarını izleyerek dindirmeye çalışması ise son derece çarpıcı bir sahnedir. Burada, hem toruna dedenin nasıl baktığını hem de modern dünyada artık dedelerle torunların bir arada yaşamalarının ne şekilde kısıtlandığını görmek mümkün olmaktadır.

Aynı yazarın *Fincan Fincanla* (Mert, 2020: 11-55) adlı öykü kitabında da “Koydan Ötesi Deniz” başlıklı öyküler serisi içinde çok geleneksel bir dede figürünü barındırır. Tenekecilere gelin giden Ayfer Çetin adlı bir çocuk doğurur ve Çetin dedesinin ve babasının aynı çatı altında yaşadıkları bir evde yetişir. Çetin'in babası kendi babasıyla bazı sorunlar yaşarken, kendisi de zamanla babasına karşı gelecektir. Dede – baba – torun üçlüsü aynı evdedirler ve öyküde zaman zaman anlatıcılık yapan Çetin'in uzun seneler boyunca olup bitenleri aksettirmesi kaleme getirilir.

Modern dünya, dedelerle torunları ayırmakla kalmamış, dedeleri “dede”likten çıkarmaya başlamıştır. Bundan sonra yapılacak bir dede incelemesi, bu “tuhaf dede”yi ya da “alışılmadık dede”yi önemsemelidir. Said Türkoğlu’na ait şu satırlar (2007: 12) değişen dede portresini eleştirir: “Bir de modern zamanların dedeleri vardır. Dedelik yaşına geldikleri halde kendilerine dedelik hiç yakışmayan dedeler. Gençlik dönemlerini uzatmak telaşına düştükçe sevimsizleşen dünya delileri. Seküler dedeler, zamanı durdurmak isterler. Öte beklentileri bir nitelik kazanmadığından dünyaya yapışıkça yapışırlar. Gençlere benzemek, genç görünmek çabaları kendilerini gülünç duruma düşürür.” Türkoğlu’nun belirlemeleri sosyal hayatımıza denk düşmekle birlikte, bir taraftan da ağır ve anlamaya çalışmayan bir eleştiriyi bünyesinde barındırır.

3. Sonuç

Ailenin önemli bir figürü olan dede, çocuk üzerinde çok fazla etkilidir. Dede bir bakıma hayatta başladığı yere geri dönmüştür ve çocuk için bütün bir hayatın özünü temsil eder. Dedenin dönüp dolaşıp geldiği yer esasında çocuğun olduğu yerdir. Bitirmek başladığımız yere geri denmektedir.

Metafizik olana, hayret duygusuna açık olan çocuk, dedesinde, hayata ve evrene ilişkin meraklarını bulur. Hayatın ona sunacaklarının neler olacağını tahayyül etmesini sağlar. Dede figürü babaya oranla ailede çok daha serbest bir rol oynar. Adeta babanın sorumluluklarını değil de eğlenceli yönlerini almıştır. Baba ile oğul arasında yaşanan gerilim veya çatışma, dede ile torun arasında yaşanmaz. Dede, çocuğun eğlenceye, oyuna, hayatın sevecen taraflarına açılan kapısı gibidir.

Dede portresinin edebiyatımıza yansıyan yüzü elbette bu yazıda incelenmeye çalışıldığı kadar değildir. Tarandığında bunların dışında pek çok dede metni bulunabilir. Ayrıca bu inceleme bize şunu göstermiştir ki, çocuk edebiyatı alanı dede portresinin yansımalarını incelemeye çok daha elverişlidir.

Bu yazıda üstünde durulamayan roman türünde canlandırılan dede portreleri başlı başına bir araştırmayı gerektirir. Ancak edebiyatımızda dede profilini işleyen örnekleri artırmak her zaman bu konuya dair yeni durumlar keşfedeceğimiz anlamına gelmez. Çoğunlukla, bilinen durumların çoğaltılması söz konusudur.

Edebiyatımızın çizdiği genel dede profili belli başlı özellikleri üstünde barındırır: Sevecen, bilge, ağırbaşlı, şefkatli, cömert, sabırlı, hikaye anlatıcısı vs. Sosyal hayatımızın değişimi, edebiyatımızdaki “dede” profilinin de değişmesine yol açmıştır. Ancak her şey gibi dede portresi de modern hayatta kendine mahsus değişiklikler geçirir. Bu değişim genellikle olumsuzdur. Zira modern hayat dedelerle torunların arasını açar. Onların aynı evlerde yaşamalarına engel olur. Dede ile torunun birlikte geçirdikleri süreyi eksiltir. Dede işlediğimiz bazı metinlerde öncelikle bir yabancıdır. Dedesiyle karşılaşp onu tanımayan torunlara rastlanır. Bu durumun sorumlusu

elbette torun değil, baba ile oğul arasında, yani torunun babası ile dedesi arasında geçmişte yaşananlardır.

Necati Mert öykülerinden bahsederken altını çizdiğimiz gibi, dede – torun ilişkileri de hayatımızdaki yabancılaşmaya paralel olarak değişmekte, ilişki biçimi, bir arada yaşayan ve bu birlikteliğin tadını çıkartan “iki çocuk”tan, birbirine ulaşamayan ve birbirini sürekli özleyen “iki çocuğa” evrilmektedir.

Kaynakça

- Ak, S. (2018). *Gemici dedem*. Can Çocuk Yay.
- Alver, K.. (2007). *Çevgen*, Hece Yay.
- Bekiroğlu, N., (2005). *Cümle kapısı*. Timaş Yay.
- Delav, Z., (2018). *Kemik tozu*. Hep Kitap Yay.
- Karataş, T. (2007). Ne Torun Oldum, Ne Dede, *Sühan dergisi*. (16). 21.
- Kaya, H., (2013). *İlk arkadaşım*, Zambak Yay.
- Kaya, V., (2007). Cahit Zarifoğlu’nun Çocuk Kitaplarında Temel Değerler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Köse, E., (2013). Dedem, çocuklar ve akrepler, *Yedi İklim dergisi*, (284). 23.
- Kutlu, Ş., (1981). *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi*, Remzi Yay.
- Mert, N., (2011). *Zamansız*, Hece Yay.
- Mert, N., (2002). *Fincan fincanla*, Şule Yay.
- Necip Fazıl, (2007). *Hikâyelerim*, BD Yay., 2007.
- Öksüz, N. A., (2019). *Ellerim neden siyah?*, Ötüken Yay.
- Su, H., (1998). *Gülşefdeli yemeni*, Hece Yay.
- Tenekeci, İ, (1997). *Üç köpük*, Dergah Yay.
- Türkoğlu, S., (2007). “Dedem Öldü, Koptu Zembereği Çocukluğumun”, *Sühan dergisi*, (16). 12.
- Yılmaz, Y., *Yakınımız irak oldu*, yayımlanmamış bir öykü.

Elektronik Kaynak

- Erişim 3: <https://www.liseedebiyat.com/rler/173-t-ile-baslayanlar/tasnif-disi/13125-dede-siirleri.html> (13.06.2020)
- Erişim 2: <https://www.hayatedebiyat.com/koksal-alver-dede-imesi/> (13.06.2020)
- Erişim 4: <http://www.hayatedebiyat.com/omer-korkmaz-dedesizlik/> (13.06.2020)
- Erişim 1: <http://www.hayatedebiyat.com/ibrahim-demirci-dede-demek-ne-demek/> (13.06.2020)

Extended Abstract

Our modern Turkish literature has come a long way until today by shaping from the middle of the 19th century. A large number of works have been given in the genres of poetry, short stories, novels, plays, essays, and so on. The characteristic of literature to include life and society entirely allows us to follow many events and details that we see in our society through these literary works. Social and individual changes and transformations can be read via literary texts in our modern literature. In a sense, literature serves as a "mirror" to life and society. It is possible to have knowledge of a period or a society by examining literary texts. Several studies have been carried out on how the family, the most important element of society, is reflected in literature. In this article, even if he is not the head of the family or nuclear family, the question of how "dede" (elder-grandfather), who has a great spiritual gravity, took place in literary texts was wondered. The similar aspects of the grandfather portraits in these texts were tried to be understood by choosing certain texts such as poems, stories, and novels. When the grandfather entered the lens of literature, it was naturally determined that the eye looking through this lens is generally the gaze of the grandchildren. The grandfather, the important figure of the family, is very influential on the child. In a sense, the grandfather has come full circle where he started in life and represented the essence of the whole life for the child. The point where the grandfather has come full circle is the point where the child is. Finishing is to go back to the point where we started. The child, who is open to metaphysical things and has a sense of wonder, finds his curiosity about life and the universe in his grandfather. It allows him to imagine what life has to offer him. The grandfather figure plays a much more liberal role in the family than the father. Grandfather almost took the fun aspects of the father, but not the responsibilities. The tension or conflict between father and son does not happen between grandfather and grandchild. Grandfather is like a child's door to fun, play, and the affectionate side of life. It may be possible to examine the texts produced in our literature about Grandfather in two groups as those that are parallel to the general grandfather portrait formed in our minds, those that force this portrait, or those that are depicted in contrast to this portrait. Sometimes grandparents can become an annoying authority, perhaps in the absence of the father. When we try to draw a portrait of a grandfather by asking the questions of how the grandfather is looked at in our modern literature, how the grandfather seems, and who the grandfather is, the first determination we can make is that the "grandchild's gaze" is hidden almost entirely in what is written on this subject. Just as determinations and evaluations about women are generally an essay that reveals the view of men, when we look at the grandfather, we see the gaze of the grandchild.

Since it is the "grandchild's eye"/when it is the grandchild's eye looking at the grandfather, it will not be difficult to predict the consequences. The texts of our modern literature concretize a delicate, dignified, charming, anachronic, romantic, religious grandfather. Perhaps the delicate expression here seems unlikely for some portraying attempts. Although the grandfathers are rude, they are cute. They are necessarily the carriers of the culture they came from. They are a wealth of folkloric knowledge. They are the "pir" (sheikh) of natural life. They are instructive. They are wise. They actually did not come out of a culture. They are stuck in a culture and carry their own era to the eras they live in. This makes them anachronic. Grandfather continuously tells and makes them listen to the experience of the times before him to add to the knowledge of the times after him. In this context, the following works have been emphasized: : Sevim Ak, *Gemici dedem*, Köksal Alver, *Çevgen*, Nazan Bekiroğlu, *Cümle kapısı*, Zeynep Delav, *Kemik tozu*, Turan Karataş, Ne Torun Oldum, Ne Dede, Hüseyin Kaya, *İlk arkadaşım*, Necati Mert, *Zamansız*, Necati Mert, *Fincan fincanla*, Necip Fazıl, *Hikâyelerim*, Numan Altuğ Öksüz, *Ellerim neden siyah?*, Hüseyin Su, *Gülşefdeli yemeni*, İbrahim Tenekeci, *Üç köpük...* The change in our social life has also caused the change in the profile of "grandfather" in our literature. Just like everything else, the portrait of a grandfather also undergoes specific changes in modern life. This change is usually unfavourable, because modern life drives a wedge between grandparents and grandchildren. It prevents them from living in the same house. It reduces the time spent by the grandfather and grandchild together. The breakdown of families or the narrowing of the communication of modern family life, called extended family, naturally drives a wedge between the grandfathers and the grandchildren. The contact or less contact of family members prevented the grandfather from being involved in the grandchild's life as intensely as in our old family lives. It influenced the development of individuals negatively. It is also understandable that we come across more children's literature texts when examining grandfather figures. Because the main objective of children's literature is to reflect the child's point of view and suggest a figure who looks at life as a child. When you choose your narrator or your point of view from the children, you will see that family members such as mother, father, grandfather, grandmother are at the forefront of the figures that will reflect more from his eyes. Our text of children's literature should be studied only in the context of grandfather figures, and this should be carried to the wider scientific studies rather than article size. As a suggestion to our article, we stated that Turkish children's literature texts should be examined in terms of the child figures they contain.

Araştırma Makalesi • Research Article

Impact of the Technological Transformation in Employment and Export on Economic Growth in Turkey and the EU Countries in an Information Economy Projection: Dynamic Panel Data Analysis

Bilgi Ekonomisi Projeksiyonunda, Türkiye ve AB Ülkelerindeki İstihdam ile İhracatta Teknolojik Dönüşümün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi

Mustafa Karakuş^{a,*}, Aslı Özen Atabey^b

^a Öğr. Gör. Dr., İskenderun Technical University, İskenderun Vocational School of Higher Education, Department of Accounting and Tax Practices, 31200, Hatay/Turkey. ORCID: 0000-0001-7207-6686

^b Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Social Sciences Vocational School of Higher Education, Department of Finance, Banking and Insurance, 46050, Kahramanmaraş/Turkey. ORCID: 0000-0002-6122-1101

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 30, 2021

Received in revised form: May 12, 2021

Accepted: May 28, 2021

Keywords:

R&D Personnel

High Technology Exports

Economic Growth

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021

Düzeltilme tarihi: 12 Mayıs 2021

Kabul tarihi: 28 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Ar-Ge personeli

Yüksek Teknoloji İhracatı

Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

The technological transformation experienced during the transition to the knowledge economy has made it necessary to increase the employment of R&D personnel and the export of high-tech products for countries that want to gain competitive advantage. This study was conducted to investigate the impact of the share of R&D personnel and researchers and the ratio of high-tech exports on economic growth in Turkey and 27 EU countries for the years 2007-2019. The results of the research using the Dynamic Panel Data Analysis method; It shows that the number of R&D personnel and researchers and high technology exports have a positive effect on economic growth, and the number of R&D personnel and researchers has a greater effect on growth.

ÖZ

Bilgi ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan teknolojik dönüşüm, rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen ülkeler için Ar-Ge personeli istihdamını ve yüksek teknolojlili ürün ihracatını artırmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu çalışma, 2007-2019 dönemi için Türkiye ve 27 AB ülkesindeki Ar-Ge personel ve araştırmacı payı ile yüksek teknoloji ihracatı oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Dinamik Panel Veri Analizi yöntemi kullanılan araştırma sonuçları; Ar-Ge personel ve araştırmacı sayısı ile yüksek teknoloji ihracatının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini, ayrıca Ar-Ge personel ve araştırmacı sayısının büyüme rakamları üzerindeki etkisinin daha büyük olduğunu göstermektedir.

1. Introduction

From past to present in the world history, societies have been exposed to many processes of change in the transition to the information economy. These processes are defined as agricultural society, industrial society and information society (Toffler and Toffler, 1996: 88). Developments in the field of science and technology within the scope of the transition to the information economy have had a positive

impact on economic growth and enabled the revival of economic structures. Information economy is considered as the last stage of the process experienced in this context. The time between periods that have a significant impact on the economic life is getting shorter day by day because of the increase in the rate of progress and change (Erkan et al., 2013: 65). The information economy emerged in the 1950s. The economic obstacles that emerged in the industrial economy in the 1970s formed the development infrastructure

* Sorumlu yazar/Corresponding author

E-mail: karakusmustafa@outlook.com

of the information economy, and the information economy accelerated in the 1980-90s with the increase in the use of the information technologies. With the globalization after the 1980s, innovation began to be accepted as the driving force of quality, sustainable economic growth in terms of national economies, and contrary to the neo-classical economic view, technology was included in the model as an endogenous variable and entered the economics literature as an "Endogenous Growth Model" based on R&D. According to the Endogenous Growth Model, R&D activities, qualified human capital, new production technologies and products developed have begun to be accepted as the basic elements of economic growth.

In the endogenous growth theories, which became popular in the 1980s and were inspired by Schumpeter's theory of creative destruction, technology that will develop with the inventions and innovations in the economy is accepted as an endogenous variable, and it was also suggested that technology will be the driving force of international competition and economic growth (Fagerberg, 2003: 2-7). In the endogenous growth theories; qualified human capital, technological development, information, market width, R&D personnel and R&D activities are included in the endogenous variables (Aghion, 2000: 6). The process of accepting technology and R&D activities as an endogenous variable in economic growth theories that started with Schumpeter continued with the contributions of Romer (1989), Grossman and Helpman (1991), Aghion and Howitt (1992). It has been argued that the technological developments emerging as a result of R&D activities will increase the production and consumption levels in national economies by enabling more efficient use of scarce resources, and contribute positively to welfare level and economic growth (Verbic et al., 2011: 71). Technological developments and innovations not only increase economic growth with high-tech exports in terms of national economies, but also provide an increase in profitability, international competitive advantage, and market share. Thanks to the positive exogeneities that arise as a result of the creation of qualified human and physical capital by countries, long-term sustainable economic growth can be supported by providing returns increasing proportional to scale (Jones, 1995: 501).

New products and technologies obtained as a result of R&D activities are offered to the foreign markets as well as the domestic market, and this enables national economies to export high technology. The fact that R&D investments appeal to international markets enables the realization of high-tech exports and encourages R&D activities by reducing their costs. Since this process makes the international competition arising from globalization dominant, it forces national economies to continuously develop new products and production methods, and to invest in qualified R&D personnel. Generally, R&D investments are made for industries such as defense, medicine, space technologies, information and communication sector, semiconductor and conductor metal, which use high technology production methods. Industries requiring high technology, such as those mentioned above, need qualified R&D personnel (Özer and Çiftçi, 2009: 40). In this context, information and communication technologies have an important place in terms of providing time and cost advantages by enabling production with lower costs in a

shorter time since it accelerates the flow of information required in the production process (Bongo, 2005: 3). In terms of national economies, as a result of the increase in the production of the information and communication technologies, countries not only gain international competitive advantage, but also accelerate their economic growth with the increase in demand and productivity (Wangwe, 2007: 4). Despite this, underdeveloped or developing national economies may benefit from these technological advances at a limited level if they invest on information and communication technologies, but do not support these investments with investments on qualified human capital, physical infrastructure, education, law and health (Pohjola, 2000: 3). It is argued that increasing R&D expenditures and employment of qualified R&D personnel in national economies will increase the production and export of high-tech products, thus their total export and added value obtained from export will increase and the ratio of exports to imports will increase. It is advocated that as a natural result of this situation gross domestic product of national economies will increase with the positive impacts on foreign trade, and sustainable economic growth will be possible.

The orientation towards the information economy and innovation gains importance day by day in the world economy from the beginning 21st century to the present. Information economy refers to bringing information to the forefront in the production process and including it in production factors in order to enable it to contribute directly to economic growth and development. Information economy can have direct or indirect impacts on many micro and macroeconomic variables. In the microeconomic context, its impacts appear as a change in production, consumption and market structure. The use of information as an input in production not only contributes to technology development, but also brings an increase in output and productivity. In the macroeconomic context, its impacts appear as positive changes in the employment of qualified labor, foreign trade, and economic growth. Thanks to globalization and the information economy, while international borders can be eliminated and the producer-consumer can come together quickly and easily, the foreign trade volume of the countries can improve with the increase in export and import. In addition, the information economy also enables the employment of qualified labor force to increase by creating new businesses and occupational groups, as well as qualified labor productivity. The impact of the information economy on the economic growth in terms of national economy is attributed to creating new businesses and professions, supporting technological developments, increasing the employment of qualified labor force and productivity by transforming information into a production factor.

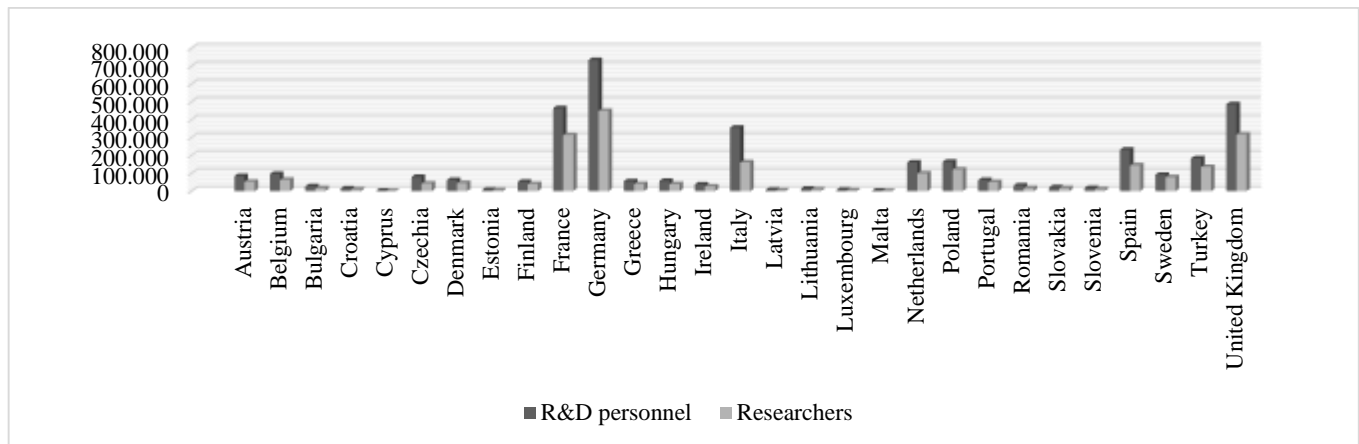
In the conjuncture of today's transition to the information economy, investment in R&D personnel and qualified personnel gains importance, but international interaction has become limitless thanks to the information and communication technologies (Masuda, 1990: 37). There are some basic factors that make up and develop the information economy. These factors are expressed as information workers, information and communication technologies, and globalization. Information workers are defined as qualified R&D personnel, who use and develop existing information and take a key role in accelerating the development of

institutions/organizations by enabling them to use these information and technology they have developed. On the other hand, information and communication technologies are defined as an important factor that reduces the costs of accessing information by ensuring the use, storage, and dissemination of information. Globalization, which enables the aforementioned information and technologies to be developed and spread all over the world, is defined as the third fundamental factor (Yeloğlu, 2009: 322).

Although the concept of the information economy does not have a clear definition or limit, it is known that it expresses the post-industrial society and economy strategy, which is based on information and where information has a particularly important place. The information economy emerges as a new concept in addition to being an evolving and dynamic concept (Kırtay, 2020: 23; Teke, 2020: 10). There are three main features of the information economy. The first of these is the use of information as an economic resource. By using more information, organizations aim to promote innovation in addition to increase their productivity, competitive position, and effectiveness by improving the quality of the goods and services they produce. Second, information is more used by disseminating in all segments of the society. Third, information is developed within the economy. While the information industry functionally meets the demand that may arise for information services and facilities, this industry is growing faster than the economic growth in almost all information societies (Moore, 2008: 71-72).

Throughout its history, the technological transformation has played an important role in the realization of structural

transformations in social and economic fields in terms of national economies. In today's world, with the development of technological transformation strategies by countries in order to become an information society, the technological transformation in the employment of qualified R&D personnel and exports not only transform production processes and social structure, but also bring a process that affects economic growth. This transformation process has an important place for national economies in terms of enabling them to make their economic growth sustainable and gain competitive power. As a matter of fact, most of both the developed and developing countries are trying to accelerate their R&D investments by increasing the employment of R&D personnel and researchers in order to be effective in this transformation process and to gain global competitiveness. EU countries, which show the most concrete examples of this effort, have set various targets in the field of science and technology, and produced policies in this direction. Aiming for a smart, inclusive, and sustainable economic growth with its "Europe 2020 strategy", the EU has aimed to increase its R&D expenditures above 3% of GDP (European Commission, 2020b: 2). In line with this goal, both the quantity and the quality of the R&D personnel and researchers employed in the labor market of the member countries are important in increasing R&D activities. Thus, aiming to reduce external dependency in the field of information and technology with the awareness of this fact, the EU targets to increase the number of its employees in the field of informatics and technology to 20 million by 2030 (European Commission, 2021: 5)

Graph 1. Total number of R&D personnel and researchers (2019)

Source: Created by the authors, using the European Statistical Office (Eurostat) database. (Accessed on 12.01.2021) <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>

Graph 1 shows the total number of R&D personnel and researchers employed in the active population of the EU countries in 2019 as full time equivalent (FTE) and provides the opportunity to evaluate the chance of the union to achieve its 2030 target. According to the European Statistical Office (Eurostat), 3,415,383 R&D personnel and 2,175,094 researchers were employed throughout the union in 2019 (<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>).

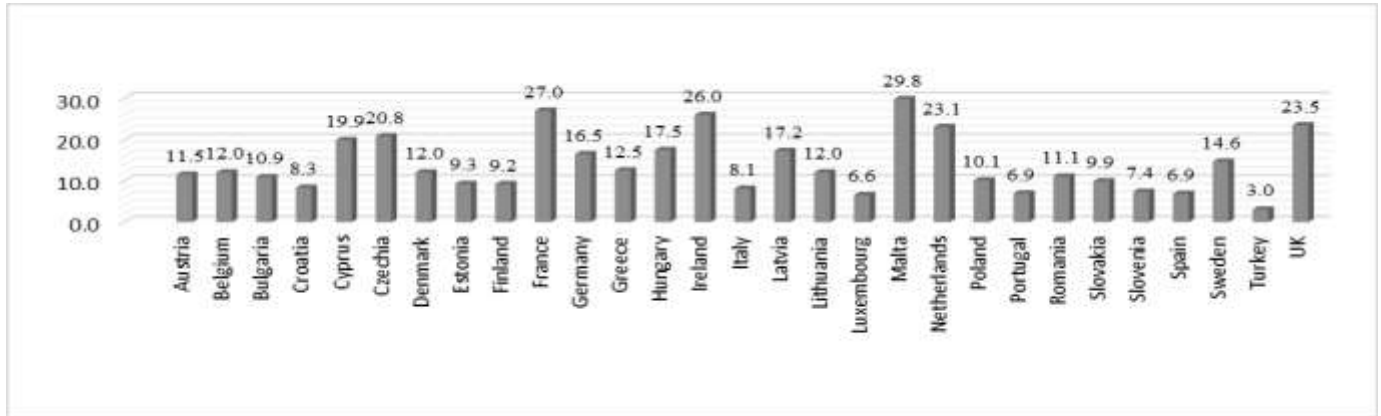
According to the graph prepared with the data in the European Statistical Office's database, the highest number of R&D personnel and researchers are employed by

Germany, and it is followed by the UK. It is likely that the UK's exit from the union in January 2020 will negatively affect the numbers of R&D personnel and researcher employed throughout the union. While France and Italy are among the countries with high numbers in the employment of R&D personnel and researchers, the employment of R&D personnel and researchers is at low levels in countries such as Malta, Estonia, Cyprus, Latvia and Luxembourg.

Graph 1 also includes data belonging to Turkey, which applies common policies with the EU in the field of

technology. 182,847 R&D personnel and 135,515 researchers were employed by Turkey in 2019. According to these figures, Turkey is in front of many countries having advanced information and technology infrastructure such as Sweden, Finland, Luxembourg, Denmark and Holland. However, the population density of the countries should be considered while evaluating Graph 1.

In addition to the employment of R&D personnel, which has an important place in terms of its impact on economic growth and the welfare of countries, high-tech exports can fulfill their mission with the increase of productivity in today's world, where international competition has increased with globalization. The EU is behind the USA and China in critical technologies, and in order to close this gap it has given importance to the production of high-tech products because of the added value such products create.

Graph 2. High-tech Exports (%)

Source: Created by the authors, using the World Bank database. (Accessed on 10.01.2021) <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=#>

Graph 2 shows the share of high-tech exports in the manufacturing industry in Turkey and the EU member states. According to the graph compiled by using the data in the World Bank database, the highest high-tech exports are carried out by Malta with a ratio of 29.78%. France, Ireland, the Netherlands, and the UK can be counted among the countries that show high performance in this field. However,

as seen from the graph, Turkey shows the weakest performance on the export of technology with a ratio of 3.04%. Turkey is followed by countries such as Luxembourg, Spain, and Portugal.

Table 1. EU countries and Turkey by their innovation performances

Innovation Leaders	Strong Innovators	Moderate Innovators	Modest Innovators
Sweden	Belgium	Croatia	Bulgaria
Finland	Germany	Cyprus	Romania
Denmark	Austria	Czechia	
Netherlands	Ireland	Greece	
Luxembourg	France	Hungary	
	UK	Italy	
	Estonia	Latvia	
	Portugal	Lithuania	
		Malta	
		Poland	
		Slovakia	
		Slovenia	
		Spain	
		Turkey	

Source: (European Commission, 2020a: 8).

Turkey and the EU have created various programs under common policies to raise their competitiveness in the fields of information and technology, and to increase the use of information and technology in all areas. In addition to these common policies, countries have implemented policies for R&D activities within their own organizations. However, since the member countries differ in terms of population, area and development level, the policy results also vary from country to country. In this context, innovation performances occurring as a result of the R&D investments realized by the

R&D personnel and researchers employed are in different dimensions in the union countries and Turkey. Considering these differences, countries have been classified and reported since 2001 with indicators consisting of various criteria under the supervision of the European Commission. In the report referred to, as the "European Innovation Scoreboard", the innovation performances of countries such as Turkey, Norway, Iceland, Israel, Serbia, and Switzerland in addition to the EU member states are also measured (European Commission, 2020a: 25). In performance measurement;

twenty-seven indicators are used within ten innovation dimensions under four activity types, consisting of staffing conditions, investments, innovation activities and impacts. Among these indicators there are items such as new PhD graduates, highly educated population between the ages of 25-34, lifelong learning activities, international joint scientific publications, foreign doctoral students, opportunity-oriented entrepreneurship, R&D expenditures of private and public sectors, non-R&D innovation expenditures, enterprises that train their personnel on information and technology applications, PCT patent applications, SMEs that make intellectual property, trademark applications, product and process innovations, SMEs with marketing and organizational innovations, SMEs with in-house innovations, innovative SMEs cooperating with other organizations, public-private joint publications, employment in information-intensive activities, medium and high technology product exports, information-intensive service exports. The performances of the EU countries and Turkey's innovation systems are measured by the "Summary Innovation Index", which is a compound indicator obtained by taking unweighted average of 27 indicators. According to this index, countries are classified into four performance groups as innovation leaders, strong innovators, moderate innovators, and modest innovators (European Commission, 2020a: 8). Table 1 shows the innovation performances of the EU countries and Turkey according to the summary innovation index score calculated lastly in 2018 by reference to the year 2012.

In the present study, the impact of R&D personnel and researchers employed in the EU countries and Turkey and high-tech product exports on economic growth is examined by considering the countries' innovation performances. Within the scope of the study, examples of previous studies on the subject were presented, and then econometric analysis was carried out using the dynamic panel data method. After interpreting the data obtained as a result of the econometric analysis, various policy recommendations are made in the conclusion part.

2. Literature Review

In this study, the impact of R&D personnel and researchers, and high-tech exports on economic growth was investigated for the EU countries and Turkey. Although there are many studies on this subject in the literature, these studies focus on the relationship between R&D expenditures and economic growth. However, it has been observed that studies on the relationship between the number of R&D personnel and economic growth are limited. The reason for focusing on the number of R&D personnel and researchers in the study is to draw attention to the expenditures of R&D personnel, which have the highest share in R&D expenditures. For example, Germany made a total of 99,553,616 million Euros R&D expenditure in 2017, and about 60% (59,779,431 million Euros) of this expenditure consists of labor costs (<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>). However, the share of personnel expenditures in total R&D expenditures made in 2019 by Turkey is 51.6% (<https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33676>). In this context, assuming that the number of R&D personnel and the amount of R&D personnel expenditure are directly proportional, it can be concluded that the majority of

the change in R&D expenditures is due to the change in the number of R&D personnel. Therefore, empirical studies dealing with the relationship between R&D expenditures and economic growth were also included in the literature review. In addition, scientific researches pointing to the relationship between high-tech exports that point to a technological transformation in exports and economic growth are also been included in the literature review.

In the study where they tested R&D-based economic growth models for the US economy, Aghion and Howitt (1992) found that there is no strong relationship between R&D expenditures and economic growth, but they did not reject the R&D-based endogenous growth model, and they argued that the share of R&D expenditures in GDP should be increased.

In the study by Lichtenberg (1993) in which the causality relationship between variables was analyzed by using private and public R&D expenditures and economic growth data sets for the years of 1964-1989 on 74 national economies, although causality relationship between private sector R&D expenditures and economic growth was found, there was no causality relationship between public sector R&D expenditures and economic growth.

In the study conducted by Landesmann and Pfaffermayr (1997) on the economies of OECD countries for the years 1967-1987, although it was found that R&D expenditures had a positive impact on exports in Japan, England and the USA, it was found that R&D expenditures had a negative impact on exports in France and Germany. This situation is attributed to the possibility that the increase in R&D expenditures cause a decreasing return in terms of the economies of the mentioned countries.

In the study conducted by Bassanini and Scarpetta (2001), the impact of R&D expenditures on economic growth in 21 OECD economies was analyzed by panel data analysis method, and it was determined that R&D expenditures have a positive impact on economic growth. It was found that a 1% increase in R&D expenditures causes an increase of 0.4% on economic growth.

In the study of Ülkü (2004) on the economies of 10 OECD non-member and 20 OECD member countries, the relation of innovation and R&D investments with per capita GDP was analyzed using panel data analysis method with the data sets for the years 1981-1997, and although a strong correlation between variables was obtained for both country groups, it was found that R&D investments in OECD member countries were supported by innovation investments.

In the analysis conducted by Wörz (2004) using the Dynamic Panel Regression Analysis method of the data sets of 45 OECD countries for the years 1981-1997, it was found that specialization in industrial export products positively affected economic growth.

In a study, Cuaresma and Wörz (2005) analyzed the data sets of 45 industrialized and developing national economies for the years 1981-1997 with the help of the Random Effects Model, it was concluded that high-tech product exports have a positive impact on economic growth.

In the study conducted by Değer (2007) using the Panel Data Regression Analysis method with the data sets of the middle-income countries for the years 1982-2004, it is found that high-tech exports have a positive impact on economic growth, and that the most significant impact on economic growth is the exports of the qualified labor-intensive manufacturing industry.

In the study, Braunerhjelm and Thulin (2008) analyzed the impact of R&D expenditures and high-tech product exports on economic growth using the panel data analysis method with the data sets of 19 OECD member countries for the years 1981-1999, it was found that a 1% increase in R&D expenditures led to a 3% increase in high-tech product exports. In addition, the study concluded that economic growth has no impact on high-tech exports.

In the study they investigated the impact of R&D expenditures on economic growth by using 2000-2006 data sets belonging to 30 developing countries, Samimi and Alerasoul (2009) investigated the impact of R&D expenditures on economic growth, and concluded that R&D expenditures do not affect economic growth.

In their study using advanced panel data technique, Özer and Çiftçi (2009) investigated the relationship between R&D expenditures and high-tech exports in OECD countries, and found that there is an intense and positive relationship between variables.

In the study they conducted by using VEC (Vector Error Correction) model, Altın and Kaya (2009) investigated the causality relationship between R&D expenditures and economic growth in Turkey's economy, and found that although there is no relationship between the variables in the short-term, R&D expenditures have an impact on economic growth in the long-term.

In a study, Erdil (2009) analyzed the relationship between high-tech exports and economic growth by using VEC (Vector Error Correction) method with the data sets of 131 national economies including Turkey for the years 1995-2006, and it was found that high-tech exports have a positive impact on economic growth by accepting that human and physical capital is a production factor.

In the study conducted by Lee and Hong (2010) using data sets of 71 national economies for the years 1970-2004, it was found that countries that export low technology and traditional products have lower economic growth rates compared to countries that export high technology. It has been concluded that the national economies that export high technology are more advantageous than other countries in terms of economic growth rate and international competitive advantage.

In the study in which Korkmaz (2010) investigated the relationship between R&D expenditures and economic growth by using Johansen cointegration method with the data sets belonging to Turkey for the years 1990-2008, although it was found that there is a significant relationship between the variables in the long-term, it was also found that there is a causality relationship from R&D expenditures to GDP as a result of the Granger causality test.

In the study Kılavuz and Altay Topçu (2012) analyzed the relationship between manufacturing industry exports and

economic growth by using the data sets of 22 national economies including Turkey for the years 1998-2006, a significant and positive relationship between the variables were found in 22 countries included in the study.

In the study they conducted by using Panel Data Analysis with the data sets of G8 countries for the years 1996-2011, Kılıç et al. (2014) determined the share of real effective exchange rate and R&D expenditures in national income as explanatory variables. In the study, it was found that both variables gave positive and significant results, as well as a one-way causality relationship from R&D expenditures to exports.

In the study conducted by Telatar et al. (2016) using the data sets of Turkey's economy for the years 1996-2015, the impact of technology intensive goods and services exports on economic growth was analyzed. In the study, it was found that the export of low and medium technology products has a significant and positive impact on economic growth, and there is a one-way causality relationship from middle and high technology product exports to economic growth.

In the study Maradana et al. (2017) analyzed the relationship between innovation and GDP per capita by using the data sets of 19 EU countries for the years 1989-2014, it was found that there is a significant and positive relationship between innovation and GDP per capita variables.

Bayraktutan and Kethudaoğlu (2017) analyzed the impact of R&D expenditures and the number of R&D personnel on economic growth in 29 OECD countries, based on the period between the years 1996-2015. As a result of the empirical analysis, it was found that a 1% increase in R&D intensity increases the growth rate by 15.5%, and that a 1% increase in the number of researchers employed increases GDP per capita by 2.64%.

In the study Kızılkaya et al. (2017) analyzed the data sets of 12 developing national economies for the years 2000-2012 by using Panel Cointegration Test method; per capita income, patent applications, R&D expenditures, openness and direct investments were determined as explanatory variables. In the study, it was determined that all variables give significant and positive results.

Akarsu et al. (2020) empirically examined the effects of R&D expenditures and the number of patents on economic growth in 14 selected countries for the years 1996-2017. As a result, they estimated that a 1% increase in R&D expenditures increased economic growth by 0.87 points.

Kose and Gültekin (2020) empirically analyzed the relationship between R&D investments, high-tech product exports and economic growth in 12 OECD countries for the period 1996-2017 with panel data analysis. As a result, it has been determined that R&D investments and high technology exports interact with each other. Also, another finding is that the impact of R&D investments and high technology exports on economic growth was significant.

3. Economistic Application

3.1. Model Explored in Econometric Application, Purpose of the Model, and the Data Set

The purpose of this study is to examine the impact of the number of R&D personnel and researchers employed in Turkey and the EU between the years 2007-2019 and high-tech exports on economic growth. In the study, data of Turkey and 27 European Union (EU) countries including the UK but excluding Greece (due to the problem of finding data on the variables used in the model) were used. However, these countries were divided into two groups because of the difference in their invention and innovation creation performance. The first group consists of 13 countries as innovation leaders and strong inventors (UK, Sweden, Finland, Denmark, Netherlands, Luxembourg, Belgium, Germany, Austria, Ireland, France, Estonia, Portugal) where the second group covers 15 countries as moderate and modest inventors (Spain, Slovenia, Cyprus, Czech Republic, Malta, Italy, Lithuania, Romania, Slovakia, Hungary, Latvia, Poland, Croatia, Bulgaria and Turkey). The ratio of the number of full-time equivalent R&D personnel and researchers employed in all sectors to the active population taken from the European Statistical Office (Eurostat) was used as an indicator of the number of R&D personnel and researchers (RDP) employed in the two different models established for these two groups. The share of high-tech product exports within the manufacturing industry products as an indicator of high-tech exports (HTE), and the annual increase rate in GDP as an indicator of economic growth (GDP) were obtained from the World Bank database.

3.2. Method and Application Results Used in the Econometric Application

First stationary of the variables were examined in order to achieve healthy results in the study where the impact of R&D personnel and researchers employed in Turkey and the EU, and high-tech exports on economic growth was investigated by using the dynamic panel data method. Stationarity is found by determining how the value of the series in the previous period affects its current value. In order to determine this interaction, the unit root tests of Levin, Lin & Chu (LLC) (2002), and Im, Pesaran and Shin (IPS) (2003), which are frequently encountered in the literature, were applied to the variables.

Table 2 shows the unit root test results of Levin, Lin and Chu (LLC), and Im, Pesaran and Shin (IPS) applied to fixed and fixed + trend models of GDP, RDP and HTE series belonging to innovation leader and strong innovator countries. According to the test results applied to both the level and first difference taken values of the series, the GDP and HTE series are stationary at the level of both tests. However, RDP series is not stationary at level [I(0)] and contains unit root. Therefore, the first difference of the series was taken, and Levin, Lin and Chu (LLC), and Im, Pesaran and Shin (IPS) tests were performed again, and it was determined that the series did not become stationary again. As a result of this situation, the second difference of the series was taken and the unit root in the series was eliminated.

Table 2. Panel unit root test results for innovation leader and strong innovator countries

Variable	Levin, Lin and Chu (LLC)			
	I (0)		I(1)	
	Fixed	Fixed +Trend	Fixed	Fixed +Trend
GDP	-8.65928	-17.9091	-31.4797	-37.3011
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
HTE	-7.03514	-8.06922	-7.72598	-7.16781
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
RDP	5.05342	3.65371	1.00915	-1.05537
	(1.0000)	(0.9999)	(0.8435)	(0,1456)
RDP	I(2)			
	Fixed			Fixed +Trend
	-2.73346			-2.15720
	(0.0031)			(0.0155)
Variable	Im, Pesaran and Shin (IPS)			
	I (0)		I(1)	
	Fixed	Fixed +Trend	Fixed	Fixed +Trend
GDP	-5.53486	-9.84461	-20.3714	-19.8984
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
HTE	-2.91735	-1.98665	-4.72677	-3.46298
	(0.0018)	0.0235	(0.0000)	(0.0003)
RDP	5.68823	2.22910	-1.65859	-0.74487
	(1.0000)	(0.9871)	(0.0486)	(0.2282)
RDP	I(2)			
	Fixed			Fixed +Trend
	-5.46663			-2.20683
	(0.0000)			(0.0137)

LLC and IPS unit root test results applied to fixed and fixed + trend models of GDP, RDP and HTE series belonging to moderate innovator and modest innovator countries are reported in Table 3. According to the Levin, Lin and Chu (LLC) test, while GDP and HTE series are stationary at the

level, RDP series becomes stationary when the first difference is taken. The IPS test of the GDP series also gave similar results to the LLC test. According to the results of the IPS test, the HTE series is stationary at the level of the fixed model at the 5% significance level, while it is not stationary

at the level at the fixed and trend model. However, when the first difference of the said series is taken, it is seen that it becomes stationary according to the same test and gets rid of unit root. The Im, Pesaran and Shin (IPS) unit root test

applied to the RDP series shows that the series is not stationary at the level, and it is stationary when the first difference is taken in the fixed model, and includes unit root in the trend model.

Table 3. Panel unit root test results for moderate and modest innovator countries

Variable	Levin, Lin and Chu (LLC)			
	I (0)		I(1)	
	Fixed	Fixed +Trend	Fixed	Fixed +Trend
GDP	-8.10968 (0.0000)	-21.9489 (0.0000)	-32.0911 (0.0000)	-28.2346 (0.0000)
RDP	1.70576 (0.9560)	-2.72583 (0.0032)	-4.09251 (0.0000)	-4.29943 (0.0000)
HTE	-4.14114 (0.0000)	-4.36868 (0.0000)	-8.88759 (0.0000)	-7.99312 (0.0000)

Variable	Im, Pesaran and Shin (IPS)			
	I (0)		I(1)	
	Fixed	Fixed +Trend	Fixed	Fixed +Trend
GDP	-5.37888 (0.0000)	-13.1234 (0.0000)	-21.7035 (0.0000)	-16.3948 (0.0000)
RDP	2.69987 (0.9965)	0.23651 (0.5935)	-2.30835 (0.0105)	-1.37337 (0.0848)
HTE	-1.97454 (0.0242)	-1.60333 (0.0544)	-5.90684 (0.0000)	-3.56966 (0.0002)

After investigating stabilities of the series with panel unit root tests, the impact of R&D personnel and researchers employed in Turkey and the EU, and high-tech product exports on economic growth was estimated by the difference “Generalized Moment Method” (Difference-GMM) suggested by Arellano and Bond (1991), and the “Generalized Moments Method” (System-GMM) developed by Arellano and Bover (1995), which are among dynamic panel data methods. These estimators are methods in which the time frame is short, but the cross section is large, and the present value of the dependent variable is affected by its past values (Roodman, 2009: 86). Dynamic panel data model in which lagged values of the dependent variable are included in the model as explanatory variable, and the error term are shown by Baltagi (2005: 135) as in the following equations (1, 2).

$$y_{it} = \delta y_{it-1} + x'_{it-1}\beta + u_{it} \tag{1}$$

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \tag{2}$$

The Arellano and Bond Generalized Moments method is also suitable for the models where the error terms are autocorrelated, and the first difference model is transformed with the instrumental variable matrix, and this new model is estimated using the generalized least squares method. Therefore, this method is also called “two-stage instrumental variables estimator” (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 129).

The first difference transformation in the Arellano and Bond Generalized Moments method has weaknesses such as increasing the deficiencies in unbalanced panels. For example, if some y_{it} s are missing, both Δy_{it} and Δy_{it-1} are missing in the transformed model (Roodman, 2009: 104). In addition, the Arellano and Bover (1995) orthogonal deviations estimator is more useful when there are many autoregressive parameters in the model and the ratio of the variance of the heterogeneity specific to cross-sections to variance of the error is large. In this method, the data loss

caused by the first differences method is minimized by taking the difference of the average of all possible future values of a variable (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 136).

The Arellano and Bover method was developed in the following years by Blundell and Bond (1998). Blundell and Bond reviewed the importance of utilizing the initial condition in generating efficient estimators in the dynamic panel data model with a small time dimension (t), and stated that an additional slight stationarity constraint can be added to the initial conditions process.

The models estimated by the Difference-GMM and System-GMM methods in the study are as follows (3 and 4):

$$\text{Model 1: } gdp_{it} = a_0 + \beta_1 gdp_{it-1} + \beta_2 agp_{it} + u_{it} \tag{3}$$

$$\text{Model 2: } gdp_{it} = a_0 + \beta_1 gdp_{it-1} + \beta_2 yti_{it} + \varepsilon_{it} \tag{4}$$

Table 4 shows the Difference-GMM and System-GMM estimate results of model 1 and model 2 for 13 EU countries (UK, Sweden, Finland, Denmark, Netherlands, Luxembourg, Belgium, Germany, Austria, Ireland, France, Estonia, Portugal) comprising innovation leaders and strong innovators. As can be seen in the table, the impact of the number of R&D personnel and researchers on economic growth was analyzed in model 1. In model 1, the lagged value of the dependent variable (GDP) is positive and significant at 1% significance level according to both the Difference-GMM and System-GMM estimation results. In addition, the impact of the number of R&D personnel and researchers employed in 13 EU countries with quite good innovation performance on economic growth is statistically significant at the 5% significance level in the Difference-GMM method and 1% in the System-GMM method, and is positive in line with the expectations.

In model 2, the impact of high-tech exports on economic growth was analyzed, and the results are reported in Table 4. Accordingly, the lagged value of the dependent variable

(GDP) is positive and significant at 1% significance level according to both the Difference-GMM and System-GMM estimation results. In addition, the estimation results obtained in both methods of high-tech exports indicated with the HTE symbol are positive, that is, high-tech exports contribute positively to economic growth. However, this result is significant at the 5% significance level in the Difference-GMM method, while it is significant at the 1% significance level in the System-GMM method.

When the results of model 1 and model 2 in Table 4 are examined, it can be seen that the coefficients of the RGP and HTE variables are positive and significant. However, it seems that the coefficient of the RGP variable is much higher than the HTE variable. This situation can be interpreted as the increase in the employment of R&D personnel and researchers will contribute to economic growth at a higher rate than high-tech exports.

Table 4 also shows the diagnostic test results performed to test the consistency of model 1 and model 2 estimated by two

different panels GMM. While the Sargan test determines whether the instrumental variables have an endogeneity problem or not, that is whether they are exogenous, the Arellano-Bond (AB) test was used to determine whether there is a 1st or 2nd degree autocorrelation problem in the model. According to results of the Sargan test, which tested the H_0 hypothesis as “Instrumental variables are exogenous”, the mentioned hypothesis was accepted because the probability values in both GMM methods in model 1 and model 2 were greater than 0.05 ($p > 0.05$). Test results of the Arellano-Bond (AB) test, which tested the H_0 hypothesis as “There is no autocorrelation”, support that there is no autocorrelation problem in the model. As a matter of fact, the probability values of AR(1) and AR(2) test statistics of the estimation results obtained for model 1, made according to the Difference-GMM method, are greater than 0.05. According to the results obtained for model 2, while there is a first-order autocorrelation problem in the model, there is no second-order autocorrelation.

Table 4. Dynamic Panel GMM Estimation Results for innovation leader and strong innovator countries

Explanatory Variables	Difference GMM		System GMM	
	Two-stage GMM		Two-stage GMM	
	Model 1 (Dependent Variable GDP)	Model 2 (Dependent Variable GDP)	Model 1 (Dependent Variable GDP)	Model 2 (Dependent Variable GDP)
GDP	0.078539 (0.0002) ***	0.218399 (0.0000) ***	0.084795 (0.0000) ***	0.221649 (0.0000) ***
RDP	3.446476 (0.0241) **	-	2.818145 (0.0097) ***	-
HTE	-	0.118243 (0.0377) **	-	0.105371 (0.0016) ***
Diagnostic Tests				
	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
Sargan Test	10.48257 (0.399222)	12.50940 (0.326595)	10.59082 (0.390272)	11.74443 (0.383157)
AR (1) test	-1.02555 (0.3051)	-2.607706 (0.0091)	-	-
AR (2) test	-1.79109 (0.0733)	-1.426322 (0.1538)	-	-

• Means significance at * 10%, ** 5%, *** 1% levels.

Table 5 reports the Difference-GMM and System-GMM estimation results of model 1 and model 2 for 15 countries including Turkey consisting of moderate and modest innovators (Spain, Slovenia, Cyprus, Czech Republic, Malta, Italy, Lithuania, Romania, Slovakia, Hungary, Latvia, Poland, Croatia, Bulgaria and Turkey). The table shows that the lagged value of the dependent variable (GDP) in model 1 is positive and significant at 1% significance level according to both the Difference-GMM and System-GMM estimation results. The impact of the number of R&D personnel and researchers on economic growth is statistically

significant at 1% significance level in both GMM methods, and their coefficients are quite high and positive.

According to the Difference-GMM and System-GMM results of model 2 in Table 5, the lagged value of the dependent variable (GDP) is positive and significant at 1% significance level according to both GMM estimation results. According to the panel GMM results of high-tech exports, shown with the HTE symbol, the contribution of high-tech products to economic growth is positive, and this result is significant at 1% significance level in both GMM methods.

Table 5. Table GMM Estimation Resultstf for moderate and modest innovator countries

Explanatory Variables	Difference GMM		System GMM	
	Two-stage GMM		Two-stage GMM	
	Model 1 (Dependent Variable GDP)	Model 2 (Dependent Variable GDP)	Model 1 (Dependent Variable GDP)	Model 2 (Dependent Variable GDP)
GDP	0.184609 (0.0000) ***	0.259825 (0.0000) ***	0.180156 (0.0000) ***	0.274548 (0.0000) ***
RDP	25.60872 (0.0000) ***	-	23.76838 (0.0000) ***	-
HTE	-	0.183424 (0.0000) ***	-	0.099682 (0.0038) ***
Diagnostic Tests				
	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
Sargan Test	14.7592 (0.321550)	13.89250 (0.307625)	14.72481 (0.324846)	14.48208 (0.270988)
AR (1) test	-1.79400 (0.0728)	-2.644445 (0.0082)	-	-
AR (2) test	-1.73436 (0.0829)	-1.09459 (0.2051)	-	-

• Means significance at * 10%, ** 5%, *** 1% levels.

The results of model 1 and model 2 in Table 5 are parallel to the results in Table 4, and the coefficients of AGP and HTE variables are positive and significant. Another similarity between the two tables is that the coefficient of the AGP variable is higher than the HTE variable. However, the coefficient of the AGP variable in Table 4, which shows the panel GMM results of 15 countries consisting of moderate Table 5, also includes the Sargan and Arellano-Bond (AB) test results in which the consistency of the model was investigated. According to the Sargan test results, the instrumental variables in the model are exogenous, and according to the results of the Arellano-Bond (AB) test, it is confirmed that there is no 1st and 2nd order autocorrelation problem in model 1. In model 2, while there is a 1st order autocorrelation, there is no 2nd order autocorrelation.

4. Conclusion and Suggestions

In this study, which was conducted to investigate the impact of employment and technological transformation on economic growth in Turkey and the EU countries, first the stages of the transition to the information economy, and then the importance of using information and technological innovations in the global marketplace in this context is analyzed. In addition, information is provided about the number of R&D personnel and researchers, high-tech exports and innovation performance as a result of the mentioned activities in Turkey and the EU countries by highlighting the importance of R&D activities to improve the level of information and technology.

The impact of the number of R&D personnel and researchers, and high-tech product exports on economic growth in Turkey and the EU countries for the years 2007-2019 is analyzed in the empirical part of the study. 27 EU countries including the UK but excluding Greece because of the lack of data, and Turkey were divided into two different groups by taking into account their innovation performances. The first group consists of 13 countries (UK, Sweden, Finland, Denmark, Netherlands, Luxembourg, Belgium, Germany, Austria, Ireland, France, Estonia, Portugal) as innovation leaders and strong innovators, while the other group consists of 15 countries (Spain, Slovenia, Cyprus, Czech Republic, Malta, Italy, Lithuania, Romania, Slovakia, Hungary, Latvia, Poland, Croatia, Bulgaria and Turkey) as moderate and modest innovators. First, Levin, Lin & Chu (LLC) and Im, Pesaran and Shin (IPS) unit root tests were performed for the variables of the countries in these groups and their stationarities were investigated, and necessary Procedures were performed to eliminate the unit root from the non-stationary series. Then, the impact of the number of R&D personnel and researchers, and high-tech exports on economic growth in Turkey and the EU was investigated by using two different dynamic panel data analysis method as Difference-GMM and System-GMM.

In the econometric analysis conducted, the impact of the number of R&D personnel and researchers employed on economic growth in 13 countries, consisting of innovation leaders and strong innovators, was found as significant at 5% significance level in the Difference-GMM method and 1% in the System-GMM method and as positive. In addition, the estimation results obtained in both methods for the high-tech exports of these countries were positive and this result was

and modest innovators, is quite high compared to the GMM estimation results of the panel GMM estimation results of 13 EU countries consisting of innovation leaders and strong innovators. This situation can be interpreted as the employment of R&D personnel and researchers in moderate and modest countries contribute more to economic growth than other 13 EU countries with high innovation power.

significant at 5% significance level according to the Difference-GMM method, while it was significant at 1% significance level in the System-GMM method. Another finding obtained from the analysis of the results was that the coefficient of the RDP (R&D Personnel) variable was much higher than the HTE (High Technology Product Export) variable. This finding can be interpreted as the increase in the employment of R&D personnel, and researchers will contribute to economic growth at a higher rate than high-tech exports.

According to the Difference-GMM and System-GMM estimation results of the 15 countries including Turkey consisting of moderate and modest innovators, the impact of R&D personnel and researchers on economic growth was statistically significant at 1% significant level and the level of this impact was quite high and positive. In addition, according to the Difference-GMM and System-GMM results of high-tech exports for these countries, the contribution of high-tech products to economic growth was positive, and this result was significant at 1% significance level. Again, according to the same estimation results, the coefficient of the variable of the number of R&D personnel and researchers was higher than the coefficient of the high-tech exports variable.

Another issue that takes attention in the result of the EU countries and Turkey separated into two groups according to their innovation performances was the fact that the coefficient of the number of R&D personnel and researchers variable for the 15 EU countries was quite higher than the coefficient of the same variable for the 13 EU countries consisting of moderate and modest innovators. This finding can be interpreted as the employment of R&D personnel and researchers in the moderate and modest countries contribute more to economic growth than other 13 EU countries with high innovation power.

In today's societies where the information economy is dominant, fields such as technology, innovation, qualified human capital, production and export of high-tech products are very important. Although these issues are the key of the future world, they also offer an important advantage to the countries, which progress better in the transition to the information economy compared to other countries, in terms of increasing their power in the globalizing world economy. In the process of globalization and information economy, the dimension of international competition has caused changes in the effectiveness of the factors national economies used in previous periods in terms of gaining advantage over each other. In this transformation process, economies of developing countries, such as Turkey must target innovative activities rather than traditional production factors, and focus on policies that emphasize innovation and especially on policies that increase the number of qualified R&D personnel in order to achieve sustainable economic growth and advance in international competition.

Considering the studies and research findings in the literature, it is seen that increasing the quality and quantity of R&D personnel directly contributes to the increase of high-tech product exports that have high added value. Especially for developing countries, such as Turkey, developing and implementing policies that target to be high-tech product producer and exporter not only has positive impact on economic growth, but also an advantage in international competition. A high level in quality and added value of high-tech product production depends on the employment of workforce with a high level of human capital and qualified R&D personnel, as well as the provision of the necessary legal and economic infrastructure. Before these conditions are fulfilled, profit maximization with the production of quality technology with high added value does not seem possible. In addition, attracting direct investments to a national economy is attributed to an increase in the quality and quantity R&D personnel. Because, in order to maximize their profitability, companies that make international direct investments prefer to direct their investments to countries that produce and export high technology with the aim of benefiting from the positive technology exogeneity and qualified human capital created as a result of the clustering of certain products.

As a result, it is especially important for the economies of all countries to encourage the production and export of high technology, and to increase the employment of R&D personnel qualified in terms of quantity and quality, which is a prerequisite of this process. In this context, it is necessary to expand the university-industry cooperation in order to increase the number of qualified R&D personnel and to make the necessary training processes sustainable. In addition, establishing the necessary infrastructures for the widespread use of technology both in the education and employment process will increase the skills of technology use and production. In order to encourage companies to employ and train qualified R&D personnel, policy makers may provide tax benefits and improve the incentive policies implemented.

References

- Aghion, P. (2000, June). *Knowledge and development: a Schumpeterian approach*. ABCD Conference, Paris. Access address <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.199.9838&rep=rep1&type=pdf>
- Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351. <https://doi.org/10.2307/2951599>
- Akarsu, Y., Alacahan, N. D., & Atakişi, A. (2020). Ülke karşılaştırmaları ile araştırma geliştirme harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9 (4), 159-167.
- Altın, O., & Kaya, A. (2009). Analysis of the casual relationship between R&D expenditures and economic growth for Turkey. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(1), 251-259. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39855/472601>
- Arellano, M., & Bond S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *Review of Economic Studies*, 58 (2), 277-297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Arellano, M., & Bover O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-52. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D)
- European Statistical Office (Eurostat). Access address: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.
- European Statistical Office (Eurostat). Access address: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. (3. Edition). England: John Wiley&Sons Ltd.
- Bassanini, A., & Scarpetta, S. (2001). The driving forces of economic growth: panel data evidence for the OECD countries. *OECD Economic Studies*, 33(2), 9-56. Retrieved from <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00168383/document>
- Bayraktutan, Y., & Kethudaoglu F. (2017). Ar-Ge ve iktisadi büyüme ilişkisi: OECD örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 679-694. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334157>
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87 (1) 115-143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Braunerhjelm, P., & Thulin, P. (2008). Can countries create comparative advantages? R&D expenditures, high-tech exports and country size in 19 OECD countries, 1981-1999. *International Economic Journal*, 22(1), 95-111. <https://doi.org/10.1080/10168730801887026>
- Bongo, P. (2005). The impact of ICT on economic growth. *EconWPA Working Paper Series*, No: 501008,1-4
- Cuaresma J. C., & Würz, J. (2005). On export composition and growth. *Review of world economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*. Springer;Institut Für Weltwirtschaft (Kiel Institute For The World Economy), 141(1), 33-49.
- Değer, M. K. (2007). *İhracatın kompozisyonu ve ekonomik büyüme: Orta gelirli ülkeler üzerine panel veri analizleri (1982-2004)*. Ankara: İmaj Publishing.
- World Bank. Access address: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=#>
- Erdil, E., Türkcan, B., & Yetkiner, H. (2009). Does information and communication technologies sustain economic growth? the underdeveloped and developing countries case. *Science and Technology Policies Research Center Working Paper Series*, Paper No. 09/01, 1-16.
- Erkan, H., Atik, H., Taban, S., & Özsoy, C. (2013). *Bilgi ekonomisi*, 1. Edition. Faculty of Open Education No: 1706, Eskişehir: Rep. of Turkey Anadolu University Publishing, No: 2748
- European Commission (2020a). Innovation union scoreboard 2020. Luxembourg: Publications Office of the European Union, (12.02.2021), Access address: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42981>

- European Commission (2020b), Horizon 2020 strategy, (07.12.2020), Access address: http://ec.europa.eu/research/horizon2020/pdf/proposals/horizon_2020_impact_assessment_report.pdf#view=fit&pagemode=none
- European Commission (2021). Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. (12.01.2021), Access address: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/DOC/?uri=CELEX:52021DC0118&from=en>
- Fagerberg, J. (2003). The dynamics of technology, growth and trade: a Schumpeterian perspective. No 25, *Working Papers, Centre for Technology, Innovation and Culture*, University of Oslo, (12.01.2021), Access address: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:tik:wpaper:25>
- Grossman, G. M & Helpman E. (1991). Trade, knowledge spillovers, and growth. *European Economic Review*, 35 (2-3), 517-526. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(91\)90153-A](https://doi.org/10.1016/0014-2921(91)90153-A)
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53- 74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Jones C. I. (1995). R&D-Based models of economic growth. *Journal of Political Economy*, 103(4), 759-784.
- Kılavuz, E., & Topçu, B. A., (2012). Export and economic growth in the case of the manufacturing industry: panel data analysis of developing countries, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(2), 201-215.
- Kılıç, C., Bayar, Y., & H. Özekicioğlu (2014). Araştırma geliştirme harcamalarının ileri teknoloji ürün ihracatı üzerindeki etkisi: G-8 ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 115-130.
- Kırtay, O. (2020). *Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde öğrenim gören ortaöğretim 9.sınıf öğrencileri özelinde bilgi toplumu ve dijital kültür kavramı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. PhD Dissertation. İstanbul: İstanbul University
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., & Ay, A. (2017). Yüksek teknolojili ürün ihracatı üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığın etkisi: gelişmekte olan ülkelerde panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 63-78.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin VAR modeli ile analizi, *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 20(5), 3320-3330. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19132/20302>
- Köse, Z., & Gültekin, H. (2020). Ar-Ge yatırımları yüksek teknolojili ürün ihracatı ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme: Seçilmiş OECD ülkeleri. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 93-115. <https://doi.org/10.33399/biibfad.747302>
- Landesmann M., & Pfaffermayr, M. (1997). Technological competition and trade performance. *Applied Economics*, 29(2), 179-196. <https://doi.org/10.1080/000368497327254>
- Lee, J-W., & Hong, K. (2010). Economic growth in Asia: determinants and prospects. *Manila: Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, No. 220.
- Levin, A., Lin, C.F., & Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Lichtenberg, F.R. (1993). R&D investment and international productivity differences. *NBER Working Paper Series*, No. 4161.
- Maradana, R. P., Pradhan, R. P., Dash, S., Gaurav, K., Jayakumar, M., & Chatterjee, D. (2017). Does innovation promote economic growth? Evidence from European countries. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 6(1), 1-23.
- Masuda Y. (1990). *Managing in the information society: releasing synergy Japanese style*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Moore, N. (2008). The information society. Chapter 20, UNESCO Publications, (20.11.2020), Access address: <https://files.dnb.de/EDBI/www.unesco.org/web/world/wirerpt/wirenglish/chap20.pdf>
- Özer, M., & Çiftçi N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 39-49.
- Pohjola, M. (2000). Information technology and economic growth: a cross-country analysis. *Helsinki, World Institute for Development Economics Research, Working Paper Series*, No. 173.
- Roodman, D. M. (2009). A note on the theme of too many instruments. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 71 (1), 135-158. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2008.00542.x>
- Romer, P.M. (1989). What determines the rate of growth and technological change? *Policy Research Working Paper Series 279*, The World Bank.
- Samimi, A.J., & Alerasoul, S.M. (2009). R&D and economic growth: new evidence from some developing countries. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(4), 3464-3469.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Teke, D. (2020). *Bilgi toplumunda yaşam boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi: öğretmenlerin mesleki çalışmalarını üzerine bir araştırma*. Master Thesis. Sakarya: Sakarya University.
- Telatar, O. M., Değer, M. K., & Doğanay, M. A. (2016). Teknoloji yoğunluklu ürün ihracatının ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği (1996:Q1-2015:Q3). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 921-934. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/29909/322132>

- Toffler A. (1996). *Third wave*. (A. Seden, Translator:), 3rd edition, İstanbul: Golden Books.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Access address: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33676>
- Ülkü, H. (2004). R&D, Innovation, and economic growth: an empirical analysis. *IMF Working Paper*, 185.
- Wangwe, S. (2007). A review of methodology for assessing the impact on development and economic transformation. *African Economic Research Consortium Working Papers*, Paper No: ICTWP-02, 1-31.
- Verbič M., Majcen B., Ivanova O., & Čok M. (2011). R&D and economic growth in Slovenia: a dynamic general equilibrium approach with endogenous growth. *Panoeconomicus*, 58(1), 67-89. <https://doi.org/10.2298/PAN1101067V>
- Wörz, J. (2004). Skill intensity in foreign trade and economic growth. *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 04(059/2), 1-31.
- Yeloğlu, H. O. (2009). Bilgi ekonomisi değişkenlerine yönelik ilk izlenimler: Türkiye-OECD ülkeleri karşılaştırmaları (1995-1999). *Bilgi Dünya*, 10(2), 245-260.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Sağlık Bileşeni Olarak Sosyal Destek ve Ailenin Rolü

Social Support as A Social Health Component and The Role of The Family

Recep Yıldız ^{a,*}, Yasin Erdurak ^b

^a Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, 10200, Bandırma/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0584-6649

^b Öğr. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, 10200, Bandırma/Türkiye ve Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, 77200, Yalova/Türkiye
ORCID: 0000-0003-0949-8100

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020
Düzeltilme tarihi: 19 Ocak 2021
Kabul tarihi: 1 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Sağlık
Aile
Sosyal Destek,
Sorunlarla Başetme

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 1, 2020
Received in revised form: January 19, 2021
Accepted August: February 1, 2021

Keywords:

Social Health
Family
Social Support
Coping with Problems

ÖZ

Toplumsal ilişkilerin ve etkileşimlerin sürdürülmesinde yapı taşı olarak nitelendirilen aile, bir aracı kurum olarak vazifesini sürdürmektedir. Çalışma sosyal sorunlarla baş etme kapasitelerini kullanarak toplumsal iyilik halinin sağlanmasında ve/veya sosyal sağlığın korunmasında ailenin etkin aktör olarak konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır. O nedenle sosyal sağlığın bileşeni olan sosyal desteğin aile kurumundaki değerine dikkat çekmektedir. Çalışma söylem analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal sağlık ve sosyal destek alanındaki literatür çalışmaları incelenmiş ve aile bağlamında ilişki düzeyi ortaya konmuştur. Çalışmada, bireylerin tam bir iyilik halinin sağlanması, baş etme kapasitelerinin güçlendirilmesi ve sosyal işlevselliğinin kazanımında rol üstlenen sosyal sağlık için sosyal desteğin etkin bir araç olduğu ortaya konmaktadır. Aile ve üyelerince sunulan sosyal destek ise sosyal sağlığa en etkin katkının adresidir.

ABSTRACT

Described as a building block in maintaining social relations and interactions, the family continues to serve as an intermediary institution. The study aims to determine the position of the family as an active actor in ensuring social well-being and / or protection of social health by using their capacities to deal with social problems. Therefore, that draws attention to the value of social support, which is a component of social health, in the family institution. The research was carried out by discourse analysis method. Literature studies in the field of social health and social support were examined and the level of relationship in the family context was revealed. The study reveals that social support is an effective tool for social health, which plays a role in achieving the full well-being of individuals, strengthening their coping capacities and gaining social functionality. Social support also offered by family and members is the address of the most effective contribution to social health.

1. Giriş

Sağlık, fiziksel, psikolojik ve sosyal bileşenlerin tümünü içermektedir. Bu bileşenler, en başta sosyal çevre olmak üzere bireysel, grupsal ve toplumsal güçler tarafından şekillenmektedir. Araştırmacılar tarafından toplumsal hayat, -bireyin ve genel anlamda toplumun sosyal iyilik hali, sosyal destek, sosyal işlevsellik gibi- "sosyal"i içeren terimlerle ele alınmaktadır. Bu bağlamda sağlığı, sadece sağlıklı olma hali,

hasta olup olmama durumu, iyileşme ya da iyileşememe vb. durumlarla sınırlandırmadan çok boyutlu değerlendirmek zarurettir. İnsanın biyo-psiko-sosyal varlığının kabulü, sağlığın sadece biyolojik/fiziksel açıdan değil aynı zamanda psikolojik ve sosyal olarak ele alınmasını da zorunlu kılmaktadır.

Medikal ve tıbbi olanın önemi, bireylerin hastalıklarının iyileştirilmesinde ve hastalıklarına ilişkin tedavi edebilecek ilaç gibi araçların bulunmasında görülmektedir. Tedavi

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ryildiz@bandirma.edu.tr

edilen her birey, bu sürecin bir kazanımını göstermektedir. Ancak ilaçlarla hastalığın biyolojik/fiziksel tedavisi yanında bireyler için bu yaşantı sürecinde aile, akraba, arkadaş gibi sosyal destek mekanizmalarının varlığı da göz ardı edilmiş değildir. “Sosyal sağlık” kavramı da bu düşüncenin bir ürünüdür.

Literatürde ortak bir sosyal sağlık tanımı bulunmamaktadır. Türkiye’de genellikle sosyal hekimlik, toplum hekimliği ve toplum sağlığı üzerinden konuya yaklaşılmaktadır. Batılı kaynaklarda ise genellikle sağlığın sosyal bileşenleri ya da belirleyicileri üzerinde durulmaktadır. Sosyal sermayenin bileşenleri olan sosyal ağlar, normlar ve güven bileşenleriyle de açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Tanımlamaların iki ortak noktası vardır denilebilir: Birincisi, sosyal sağlığın bireylerin, grupların ve toplumun tam bir iyilik halini içermesi; ikincisi, iyilik halini gerçekleştirmede kullanılan araçların/odakların belirtilmesidir. Bu araçlar sosyal destek, sosyal işlevsellik, sosyal bütünleşmedir ki birey odağında sorunların çözümüne ve sorunlarla başetme kapasitesinin güçlenmesine dair kazanım sağlamaktadırlar.

Bu çalışmada sosyal sağlıkla birlikte ele alınan ve sosyal sağlık kazanım sürecinin tamamında yer alan bileşenlerden bir olan sosyal destek, diğer bileşenlerden -sosyal işlevsellik ve sosyal bütünleşme- ayrı olarak ele alınmaktadır. Bireye en yakın kurum olan aileye ve üyelerine sunulan sosyal desteğin sosyal sağlık kazanımı için rolleri belirlenmektedir. Çalışma böylelikle üç açıdan diğer çalışmalara eklenerek genelde sosyal bilim ve özelde sosyal hizmet literatürüne katkıda bulunacaktır.

- Sosyal sağlığın kapsamına temel bileşenlerle açıklık getirilmesi
- Sosyal sağlıkta ailenin destek rolünün irdelenmesi
- Bireysel/sosyal sorunların çözümünde sosyal sağlığın gerekliliğinin tartışılması

2. Sağlık Medikal Boyutu Aşar

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 1948)’nün tanımıyla **sağlık**; “Sadece sakatlık ya da hastalık durumunun olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir”. Bu tanımdan hareketle sağlığın sadece medikal/tıbbi boyuttan ibaret olmadığı, aynı zamanda sosyal yönden de iyilik halini kapsadığı görülmektedir. Sağlığın sosyal yönden iyilik hali, sosyal sağlık terimiyle ifade edilmiş olup bireylerin, grupların ve toplumların birbiriyle olan iletişimlerinin ve etkileşimlerinin sağlığı/sağlıklı olma halini etkilemesi, bu terimin ilgi alanını oluşturmaktadır.

Sosyal sağlık terimi, toplumsal etkileşimin her seviyesinin-bireyden bireyler arası ilişkiye, bireyler arası ilişkiden toplumsal düzeydeki ilişkiye- sağlık üzerindeki etkisini nitelendirmektedir. Aynı zamanda sosyal sağlık, sağlığın kendi kendini iyileştirme potansiyelini en iyi şekilde gerçekleştirmesidir (Minkler, 1986: 34, 38). Buna ek olarak, literatürde sosyal sağlığa ilişkin yapılan tanımlar farklılık

göstermektedir. Genel olarak sosyal sağlığa ilişkin yapılan tanımlar 3 türde ifade edilmiştir: 1) Bedensel (fiziksel) ve zihinsel sağlıkla birlikte ele alınan sosyal sağlık, 2) Sağlığın sosyal belirleyicileri olarak sosyal sağlık, 3) Sağlıklı bir toplum olarak sosyal sağlık (Abachizadeh vd., 2013: 88).

Elbette sağlık, medikal/tıbbi süreçlerden bağımsız değildir. Medikal/tıbbi açıdan sağlık, toplumsal eksenden çok birey/ler üzerinden değerlendirilmektedir. Medikal yaklaşım, fizyolojik-biyolojik açıdan yaşanan bazı rahatsızlıklara/hastalıklara ilişkin tedavileri tıbbi aletler ve doktorlar aracılığıyla sağlanmasını amaçlamaktadır (Marmot ve Wilkinson, 2006: 9-10). Engelliğe ilişkin medikal yaklaşım, bireysel sorunlara/kusurlara ve bireysel tedavilere odaklanmak için tasarlanmış profesyonel müdahaleleri içermektedir (Oliver, 1996: 10). Illich, bu profesyonel müdahalelerin insanları yalnızlaştırdığını ve hastalıklara/eksiklere/ kusurlara odaklanarak çevresel ve kültürel koşulların ihmal edildiğini iddia etmektedir. Illich’e (2011: 14,16) göre tıp, insanları iyileştiren çevresel ve kültürel koşulları göz önünde bulundurmadan toplumdan rahatsız ve bıkkın olan insanları, hasta, güçsüz ve teknik onarım gerektiren kişiler olduklarına sınırsız yarar sağlama vaadinde bulunarak ikna etmeye yarayan bir araçtır.

“Sosyal sağlık” ise bireysel özellikleri çevresi içinde değerlendirerek tedaviden önce hastalığı ve nedenlerini önlemeyi uğraş edinen bir sağlık çerçevesi oluşturmaktadır. Bu sağlık çerçevesini de iki ölçütü belirler: 1) Bireyin sağlık durumunu aile gibi yakın çevresiyle değerlendirmek; 2) Bireyin sosyal destek mekanizmalarının iyileşme süreci için kullanmasını sağlamak.

3. Sosyal Sağlığın Literatüre Girişi ve Uygulamaları

Hastalığın bireylerdeki algısal değişimi ve Avrupa ülkelerinde son 30 yılda ortaya çıkan ömür beklentisindeki farklılıklar, sağlığın sosyal yönden kabulünü zorunlu kılmıştır. Toplumsal sistemin hiyerarşik yapısı -örneğin; Covid-19 pandemi sürecinde de çokça dile getirilen yoksul-zengin bireylerin sağlık hizmetlerinden ne derecede yararlandığı-, insanların yaşamını idame ettiren sahip olduğu şartlar, çalıştığı koşullar ve psikolojik faktörler ön plana çıkınca sağlığın sosyal organizasyonu şekillenmiştir. Sosyal organizasyona bağlı bireylerin yaşamış olduğu psikolojik sorunlar tahlil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin stres ‘bireyin bir başka birey tarafından uyarılmasıyla mı oluşmaktadır ya da bireyin toplumsal çevreye ilişkin biyolojik tepkisi midir?’ sorusu ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Marmot ve Wilkinson, 2006: 7-8). Şu veri toplumsal çevreye biyolojik tepki değerlendirmelerine bir delil hükmündedir: Harlem’de Afroamerikan erkeklerinin, çok yüksek yaşam standartlarına sahip olmasına rağmen yaşamış oldukları akut stresten dolayı ortalama ömürleri, Bangladeş’teki erkeklerden daha kısadır.¹

Gittikçe sağlığın gözetilmesi ve hastalıkların önlenmesi adına sosyal faktörlerin rolünün desteklenmesinde çarpıcı bir artış görülmüştür. Artan ilgi profesyonel sağlık çalışanları

¹Bkz. Goldman, John J. (1990, 18 Ocak). Men’s Death Rate Higher in Harlem Than Bangladesh. Los Angeles Times. (Erişim: 05.01.2020), <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-01-18-mn-336-story.html>

sahası ya da kendi-kendine yardım gruplarının etkinliği ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, aynı zamanda yalnızlığın ve bağımsızlık sisteminin çöküşünün sağlık üzerindeki etkisi gibi konular bilimsel araştırmaların konusu haline gelmiştir. 1981'de California Ruh Sağlığı Servisi (Department of Mental Health), eyalet çapında "Arkadaşlar iyi ilaç olabilir" (Friends can be good medicine) kampanyası başlatmıştır. Devlet genelinde binlerce ajans ve topluluk temsilcileri, televizyon ve radyo spotlarıyla bilgilendirme yapmış; yerel sağlık bölümleri ve ajansları arkadaşlık ve sağlık konusunu ön plana çıkartmıştır (Minkler, 1986: 33). Bu etkinlikler yanında yapılan akademik araştırmalar da sosyal sağlığın boyutlarını genişletmiştir. Türkiye de araştırmaları ile katkı veren ülkeler arasındadır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi web sitesinde yapılan tarama neticesinde Hemşirelik Anabilim Dalına ait ulaşılabilen 2000 yüksek lisans ve 431 doktora tezinin araştırma konuları, medikal ve sosyal boyut yönünden incelendiğinde Tablo 1'deki sonuç ortaya çıkmıştır. Buna göre yüksek lisans tezlerinin %20,5'u ve doktora tezlerinin ise %18,1'i araştırmalarında sağlığın sosyal boyutunu ele almaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin tamamı değerlendirildiğinde, bu oran %19,7'dir.

Tablo 1. Hemşirelik Anabilim Dalına Ait Tezlerin Konularının Medikal ve Sosyal Yönden Dağılımı

Tezler	Medikal Boyut		Sosyal Boyut		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yüksek Lisans	1599	%79,95	401	%20,5	2000	%100
Doktora	353	%81,9	78	%18,1	431	%100
Toplam	1952	%80,3	479	%19,7	2431	%100

Tezlerde ele alınan konular tasnif edildiğinde sosyal destek bağlamında gerçekleştirilen sosyal sağlık araştırmalarının, aile ve yakın çevreden sosyo-ekonomik yapıya, intihardan motivasyona kadar pek de dar olmayan bir çerçeve çizdiği görülmektedir. Genellikle şu konular üzerine araştırmalar yapılmıştır.

- Sosyal destek konusu ve özelinde ailenin/hasta yakınlarının sosyal desteği
- Sosyal ve ruhsal uyum düzeyleri ve hastalıklara ilişkin tıbbi tahlillerden ziyade psiko-sosyal, ruhsal durumlarının değerlendirilmesi
- Sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik durumların sağlığa ve sağlık davranışlarına etkisi
- Anne-babaların özel bakım ihtiyacı olan çocuklarına yönelik kaygı durumları, yaşadıkları güçlükler ve başa çıkma stratejileri
- Annenin çocuğa bağlanma düzeyi
- Çalışanlarda, hasta bireylerde ve aile/hasta yakınlarında depresyon, stres ve anksiyete durumu
- Uğraş/müzik terapisinin anksiyete düzeyine etkisi
- Çalışanların iş doyumu, motivasyonu ve tükenmişliği
- İntihar ve algılanan sosyal destek

4. Sosyal Sağlık Bileşenleri

"Social Determinants Of Health: The Solid Facts" adlı çalışmada, sağlığın sosyal bileşenleri 10 alanda ifade

edilmiştir: 1) Sosyal değişim, 2) Stres, 3) Erken yaşam evresi, 4) Sosyal dışlanma, 5) İşyeri ortamı, 6) İşsizlik, 7) Sosyal destek, 8) Bağımlılık, 9) Beslenme, 10) Ulaşım. Bu bileşenler üzerinden bir tasnif yapıldığında, *sosyal ve ekonomik koşullar* (sosyal değişim, sosyal dışlanma ve işsizlik), *psikolojik faktörler* (stres, işyeri ortamı ve erken yaşam evresi) ve *diğer faktörler* (bağımlılık, beslenme, ulaşım) sağlığın sosyal belirleyicisi olarak yer almaktadır. *Sosyal destek* ise sosyo-ekonomik, psikolojik ve diğer faktörlerin ve dolayısıyla sosyal sağlığın genel bir bileşeni olarak ifade edilmektedir (Wilkinson ve Marmot, 2003: 10-28).

Sosyal ve ekonomik koşullar: Elverişli olmayan sosyo-ekonomik koşullar, ciddi hastalıklara ve erken ölümlere sebep olabildiği gibi bireylerin sağlığını hayatı boyunca etkileyebilmektedir. Bununla birlikte yoksulluğun var olduğu yerlerde sosyal dışlanma ve ayrımcılık görülmektedir. Irkçılık, ayrımcılık, damgalama, karşıtlık ve işsizlik, sosyal dışlanmaya neden olabilmektedir. Bu durum ise uygun bir konutta yaşama, uygun bir işte çalışma, eğitim ve öğretime katılım gibi bireyin temel hizmet ve haklardan yararlanmasını engellemektedir.

Psikolojik faktörler: İşsizlik sağlık üzerindeki etkilerini psikolojik ve özellikle finansal açıdan göstermektedir. Bireylerin işsiz kalmadan önce çalıştıkları işyerlerinde yaşadıkları tehdit ve güvensizlik (işyerindeki yönetim tarzı ve sosyal ilişkilerle ilişkili olarak), bireylerde anksiyete ve depresyon gibi zihinsel hastalıkları arttırmakta ve dolayısıyla bireylerin sosyal sağlığına zarar verebilmektedir. Endişe, güvensizlik, düşük benlik saygısı, sosyal izolasyon, iş ve ev yaşamı üzerindeki kontrol eksikliği gibi psiko-sosyal yaşamsal riskleri ortaya çıkarmaktadır. Annelerin erken gelişim döneminde çocuklarına verdiği destek ve eğitim ise sağlıkta etkisini bir ömür sürdürmektedir. Çocukluk döneminde yavaş gelişme-büyüme ve zayıf kurulan duygusal destek, yaşam boyu fiziksel açıdan bireyin hastalık riskini arttırmakta ve yetişkinlik döneminde fiziksel, bilişsel ve duygusal işlevlerini azaltmaktadır. Bilişsel, duygusal ve duyuşsal girdiler beyin tepkilerini programlarken, güvensiz duygusal bağlılık ve zayıf uyarılma yaşanırca okul için eğitime hazır olmama, sorunlu davranışlara ve yetişkinlikte sosyal marjinalleşmeye neden olabilmektedir.

Diğer faktörler: Bireyler alkol, uyuşturucu ve sigara kullanımından bireysel olarak etkilenirler; ancak kullanım daha geniş anlamda sosyal alanı etkilemektedir. Uyuşturucu kullanımı hem sosyal açıdan bozulmaya hem de sağlıkta ortaya çıkan eşitsizliklerin kötüleşmesine zemin hazırlayan bir faktördür. Bireyler kötü sosyo-ekonomik koşulların ağrısını hissetmemek ve stresten kaçmak için uyuşturucu ve/veya alkol kullanmakta, sorunlardan kaçmaya çalışırken sorunlarını daha da arttırmaktadır. Diğer faktörler içinde yer alan beslenme ve ulaşım ise sosyal sağlıkta tam iyilik halini geliştirmek için merkezi konumdadırlar. Sağlıklı beslenme iyi bir diyet ve yeterli besin arzını nitelendirirken; sağlıklı ulaşım toplu taşımayla desteklenen daha az taşıt kullanımı ve daha fazla yürüyüş yapma ve bisiklet kullanımı anlamına gelmektedir. Bireyleri birbirinden izole eden otomobillerin aksine bisiklet, yürüyüş ve toplu taşıma, sokaklarda sosyal etkileşime zemin hazırlamaktadır. Bir yandan da azaltılmış yol trafiğiyle egzozdan kaynaklanan zararlı hava kirliliği oranları aşağıya çekilmektedir.

Sosyal destek: Destek sistemi, bireylerin, sosyal ilişkilerinin destekleyici olarak kabul ettiği ve sosyal bağların işlevsel ve yapısal yönden bağlarının harmanladığı bir terimdir. Sosyal destek kişisel ilişkilerin yürütülmesinden doğmakta ve bu ilişkiler, bireylerin kendi davranışlarına destekleyici bir anlam kazandırmaktadır (Gottlieb ve Bergen, 2010: 511-512). İyi yapılandırılmış sosyal ilişkiler ve güçlü destekleyici ağlar, bireyin işyerindeki, evdeki ve toplumdaki sağlığını iyileştirmektedir. Sosyal destek, insanlara ihtiyaç duydukları duygusal ve pratik kaynakları sağlamaktadır. Sosyal iletişim ağı kuran ortak yükümlülükler, insanlara, kendilerini sevilen, saygın ve değer verilen olarak hissettirmektedir. Bu hissiyat sağlıkta güçlü bir koruyucu etkiye sahiptir (Wilkinson ve Marmot, 2003: 22).

Sosyal destek, bireylerin sağlıklı davranışların geliştirmesini kolaylaştırmakta, motive etmektedir. Uchino ve arkadaşları (1999: 146) bu konuda sigara örneğini aktarmaktadırlar. Yeterli sosyal desteğe sahip olduğu düşüncesi, kişinin sigarayı bırakma motivasyonunu artırır ve daha sağlıklı davranışlar geliştirmesine katkıda bulunur. Dolayısıyla sosyal destek, duygusal desteği, gerektiğinde maddi desteği, tavsiye ve rehberliği içermektedir. Amaç bireylerin kimliğini korumak, benlik saygısını sağlamak, başetme kapasitelerini güçlendirmektir (Stamnes, 2000: 23). Özellikle sorunların çözümünde bireylere gerekli kaynakları sunma ve bireylerin başetme kapasitelerini güçlendirme vurgusu, sosyal sağlığın kazanımında bireyleri sosyal işlevselliğe yönlendirmektedir. Abachizadeh ve arkadaşları (2013: 88-92) İran'daki sosyal sağlığın temel ve alt alanlarını belirlemeyi amaçlayan bir araştırma yapmışlardır. 25 katılımcıyla gerçekleştirilen görüşme sonrasında ulaştıkları sonucu şöylece ifade etmişlerdir. Fiziksel ve zihinsel sağlık, diğer bileşenlerle (sosyal normlar, aile, arkadaşlar vs.) etkileşim halindedir. Bireysel sosyal sağlık, 'sosyal işlevsellik' ve 'sosyal destek' olmak üzere iki ana bileşene sahiptir. –Tablo 2'de ifade edildiği üzere- Sosyal sağlıkta sosyal işlevin 12 alt alanı ve sosyal desteğin ise 17 alt alanı bulunmaktadır.

Tablo 2. Sosyal Sağlığın Alanları ve Alt Alanları

Sosyal İşlev	Sosyal Destek
Finansal Destek	Hastalık
Duygusal Destek	Engellilik
Sosyal Gruplara Katılım	Günlük Hayat Sorunları
Toplumun Karar Verme Sürecine Katılımı	Aile Üyelerinin veya Arkadaşların Ölümleri
Aile Üyeleriyle İlgilenme	Başarılı Evlilik
Arkadaşlarla İlgilenme	Duygusal Sorunlar
Hastaların Bakımını Üstlenme	İş Arama
Günlük Ev İşlerine Yardımcı Olma	Gelir Elde Etme
Çevreyi Koruma	Eğitim
Sosyal Normlara Saygılı Olma	Şiddete Karşı Güvenlik
Bağış Programlarına Katılma	Sevgiyi İfade Etme
Başkalarına Güvenme	Kanunları Destekleme
	Manevi ve Tinsel Destek
	Bireysel Takdir
	Bireyi Toplum Üyesi Olarak Kabul Etme
	Bireysel Saygı
	Eğlence Olanaklarına Erişim

Kaynak: Abachizadeh vd. (2013: 90)

Tablo göstermektedir ki sosyal destek, toplumsal refahı ve sosyal sağlığı koruyan bir kaynak oluşturmaktadır. Lindström'in (2008: 216) ifadesiyle de sosyal destek, hem kişilerarası bağlantıları şekillendirmekte hem de kişilerarası ilişki ve etkileşimlerin toplum nezdinde kabul edilmesini ve sosyal sağlığı geliştirici davranışların benimsenmesini sağlamaktadır.

'Bazı bireyler neden diğer bireylerden daha fazla hasta olma eğilimindedirler?' sorusuna cevap bulmak araştırmacıların meşguliyeti içerisine girmiştir. Ortak çıkan sonuçları Stamnes (2000: 23) şöylece belirlemektedir. Stresli sosyal ortamlar, davranışlarda ve sağlık durumunda değişikliklere sebep olmaktadır; stres faktörleri, hastalığa karşı genel duyarlılığı arttırmaktadır; bireyler için bir "tampon" olan sosyal desteğin eksikliğinde ise hastalık riskleri ortaya çıkabilmekte ve rehabilitasyon süreci engellenebilmektedir. Örneğin; sosyal destek ve bağışıklık sistemi ilişkisini belirlemeye yönelik 19 araştırmayı inceleyen Uchino vd. (1999: 146-147), sosyal destek ve bağışıklık arasında doğru orantılı bir ilişkinin varlığını ortak bir sonuç olarak belirlemişlerdir. Zira bağışıklık sistemi, bedenin bulaşıcı ve kanserli hastalıklara karşı savunmasında etkili olmaktadır. Yüksek düzeyde sosyal desteğe sahip bireylerin, daha düşük sosyal desteğe sahip bireylerden daha güçlü bağışıklık sistemine sahip olduğu da ortaya çıkmıştır.

Cohen (2004: 676-677) sosyal desteği sosyal ağ ile ifade eder. Kişinin stresle başetme yeteneğini kazandırma amacıyla psikolojik ve maddi kaynaklar üzerinde sosyal ağın kurulmasıdır. Başka deyişle sosyal destek, sosyal ortamlarda ve sosyal ağlar içerisinde etkisini göstermektedir. Bu ağlara dâhil olan bireyler ilişkilerini güçlendirerek sosyal yaşantılarını uygun koşullarda ve sağlıklı bir sosyal çevrede sürdürmektedir. Sağlıklı olma/olabilme ihtiyacı ise daha çok sağlığı etkileyebilen sosyal destek mekanizmaları ile karşılanmaktadır. Sosyal destek kapasitesini güçlendirmek için motivasyonel faktörler önemini korumaktadır (Stamnes, 2000: 26-27). Bireylere, gerekli bu motivasyonu sağlayan en temel sosyal kurum/birim ya da en yakın çevre ise aile ve ailenin sunmuş olduğu sosyal destektir. Aileler, bireylerin başetme kapasitelerini ya da savunma mekanizmalarını güçlendirmesinde ve sağlığın bütüncül -hem fiziksel hem sosyal- olarak korunmasında gerekli kaynakları sunmaktadır.

5. Sosyal Sağlıkta Ailenin Desteği

Sosyal sağlık için gerekli kaynaklar "sosyal güçler" tarafından sağlanmaktadır. Bu güçler kaynağı, bir sosyal grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin içerisinde bulunmakta ve dolayısıyla bireyler arasında gerçekleşen etkileşim de kaynak üretimini sağlamaktadır. Bir sosyal sistemin sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli etkileşim ise sosyal sağlığın temellerini oluşturmaktadır (Smith, 1982: 363).

Sosyal destek, doğuştan itibaren bir annenin kendi bebeğine destek sunmasıyla başlamaktadır. Sosyal yaşam alanı genişledikçe sosyal destek sınırları da genişlemektedir. Akrabalar, arkadaşlar, iş arkadaşları, sosyal ve sağlık alanında çalışan profesyoneller, ..., toplum. Yaşamın sonuna yaklaşınca da -kültürel etkenlerin de etkisiyle- bireylere sunulan sosyal destek yine büyük ölçüde aile üyeleriyle sağlanmaktadır. O nedenle ailenin sosyal açıdan iyilik hali, bir yandan sosyal destek sunumunu kolaylaştırırken bir

yandan da ulusal olarak sosyal dayanışmayı güçlendirmekte ve dolayısıyla toplumsal refaha katkı sağlamaktadır.

Ulusal ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesinde sosyal iyilik hali, toplumsal sorumlulukların ortak paylaşımlarını oluşturur (Jakab, 2011, 3-5). Bireyler, sosyal iyilik halini kişisel zaman ile sosyal zamanı dengeleyerek ve diğer bireylerle etkileşime girerek gerçekleştirirler. Bu süreçte sosyal destek, en etkin biçimde kendini, bireyin aile ve yakın çevresi ile sosyal ağlarını sürdürmesinde ve geliştirmesinde gösterir. Smith'in (1982: 364) deyişiyle, çoğu birey için ilk sosyal ilişkiler aileseldir; bu nedenledir ki sosyal ilişkilerin doğasını anlamak için aile ilişkileri incelenmektedir. İlişkilerinin yapısı, roller, cinsiyet, yaş vb. açılardan farklı farklı ailelerde sosyal ve psikolojik koşullardan etkilenebilen sosyal güçler mevcuttur. Bu güçler sosyal iyilik halinin temel taşlarıdır. Thanakwang ve Soonthornhdada (2011: 1365-1370) 469 Taylandlı yaşlı ile yaptıkları çalışmada bu güçlere arabulucu konumu yüklemektedirler. Çalışmada hem aile hem de arkadaşlık destek ağlarının sağlıklı olmayı teşvik eden davranışları etkilediği; bu desteklerin öncelikle aile ve arkadaşlık ağları yoluyla aktarıldığı; bu destek mekanizma ve ağlarının "arabulucu" konumunda bulunduğu ifade edilmiştir.

Anlaşılabacağı üzere sağlığın sosyal bileşenleri de -kültürel etkenler göz önünde bulundurulduğunda- bireylerin ve toplumların sağlıklı olma hallerini etkileyen sosyal ve çevresel güçler olarak kabul edilmektedir ki sosyal bileşenler, politik sistemler, kaynaklar gibi diğer sistemleri ve aile aracılığıyla şekillenmektedir. Aileler, aile üyeleri için sosyalleşme ve koruma işlevlerini yerine getirdikçe, potansiyel aile sağlığını ve dolayısıyla toplumun sosyal sağlığını muhafaza edebilmektedir (Deatrick, 2017: 423, 426). Bu bağlamda sosyal sağlık, esasta bir kişinin sosyal destek sistemlerinin kapsamına odaklanır ve bunların fiziksel ve zihinsel yönden sağlığı etkilediğini savunur (Larkin, 2011: 245). Bu etkiyi ortaya koyan çalışmalardan biri, Carlson ve arkadaşlarının (2002: 733) yaptıkları çalışmadır. 557 kadın ile yapılmış çalışmada, depresyon yaşayan kadınların %33,3'ünün, depresyon yaşamayan kadınların ise %84,1'inin sosyal desteğe sahip oldukları saptanmıştır.

Sanayileşmeyle birlikte artan göç ile nüfusun büyük kısmı, kırsal alanlardan kentsel alanlara, küçük şehirlerden büyük şehirlere ve hatta nüfusun bir kısmını da bir ülkeden diğer bir ülkeye doğru bir hareketlilik yaşamıştır. Oluşan yeni sosyal çevre, geleneksel ve modern toplum ayrımında, ailelerin rol ve işlevlerine farklı/çeşitli boyutlar kazandırmıştır. Modern toplumda yer alan kurumlar arasındaki iş bölümü de oldukça farklıdır. Artık aileler, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel toplumda olduğundan daha fazla karmaşık bürokratik kurumlara güvenmek zorundadır. Ancak bir aile, bürokratik kurumlar dâhil dışarıdan gelen yardım ve destekle sorununa (hastalık, işsizlik vb.) çözüm getiremediği durumda, bu sorunu çözmek için ne yapabilir? (Haavio-Mannila, 1976: 325). Öte yandan, kadınların istihdamının sağlanmasına rağmen, ev ve ailedeki geleneksel rolleri ve sorumlulukları değişmemiştir. Artık hem işteki hem evdeki rolleriyle aşırı bir yük kaynağına sahip olan kadınlar, rollerin çeşitliliğine ilişkin talepleri dengelemeye çalışmaktadır. Bu talepler dengelenemediğinde ise stres ortaya çıkmakta ve dolayısıyla hem kadına hem de aileye krizler yaşatmakta ve

baskı unsurlarına sebep olabilmektedir (Asnani vd., 2004: 132-133). İşte bu modernleşme sonrası ortaya çıkan yeni aile yapısında bahsi geçen sorun ve baskı unsurlarıyla mücadele edebilmek için ailelerin bir sosyal sağlık bileşeni olarak sosyal destek mekanizmalarını ne ölçüde sunabildikleri ve/veya kullanabildikleri önem kazanmaktadır.

Bireylerin karşılaştıkları sorunlara yönelik kullanacakları sorun ve duygu odaklı başa çıkma stratejileri bulunmaktadır. Bunları bireyler hem kullanır/uygular hem de diğer bireylere önerirler. Esasen sosyal destek, başa çıkma desteğidir. Başa çıkma desteği, sıkıntı yaşayan bireyin durumu farklı bir şekilde görmesine yardım etmeyi, sorunları çözmenin yollarını önermeyi, doğrudan duruma müdahale etmeyi, kişiyi cesaretlenmeyi/güçlendirmeyi içerir. Aynı zamanda stres tamponlarına sahip, stres yaratan faktörlerin fiziksel ve psikolojik sonuçlarını ve duygusal tepkilerini azaltan ve kişilerin durumu kontrol edebilme duygusunu destekleyen stratejileri içermektedir (Thoits, 2011: 152). Bireyin sorunla başa çıkması için bu öneri, müdahale ve stratejilerde etkin rol alanlar özellikle yakın çevresidir -aile, akraba ve arkadaşları-. Yakın çevre stres, depresyon vb. faktörlerin zararlı etkilerini azaltmak için fiziksel, duygusal, psikolojik ve finansal yardım sunarlar. Ancak sunulan destek, sorunlar ile başa çıkmada teşvik edici olsa da sorunları çözmede yeterli gelemeyebilir. Yine bireyin yakın çevresi yaşamılan sorunlara ilişkin psikolojik ve duygusal sorunlar yaşayabilir ve sosyal desteğe ihtiyaç duyabilir. Bu bağlamda, soruna odaklanmak yerine, sorunu çözebilecek mekanizmayı da güçlendirmek gerekebilir. O nedenle aileler başta olmak üzere bireyin yakın çevresine de sosyal destek sunulur ki, bu destek bireylerin baş etme kapasitelerini artırmaktadır.

Romatizma hastalığına sahip hastalarla yapılan çalışmada sosyal destek kaynağının oranları verilmiştir. Hastalar, en yüksek oranda desteği %52,2 ile aileden almaktadır (Brooks vd., 2014: 23-25). Bu yönüyle ve temelde aile olmak üzere sosyal destek, bireylerin hastalıklarına yönelik gerekli bakımının sağlanmasında, kronik hastalığının iyileşmesinde etkin rol oynamaktadır. Sosyal destek, bireylerin sağlık süreçlerine katılımını sağlayarak yaşamlarının dinamik bir yönünü oluşturmaktadır. Florian ve Krulik (1991: 1294) kronik hastalığı olan çocukların annelerinin yalnızlık ve sosyal destek düzeylerini ele alan bir çalışma yapmışlardır. Ulaşılan sonuç şudur: Kronik hastalığı olan çocukların anneleri, sağlıklı çocuğa sahip annelere göre daha düşük sosyal desteğe sahip olup daha yüksek düzeyde yalnızlık yaşamaktadırlar. Nedenini anlamak için çok çabalamaya da gerek yoktur. Zira kronik hastalığı olan çocuğuna uzun süre bakımını üstlenen annenin fiziksel, duygusal ve sosyal sağlığının etkilenmesi beklenen durumdur. Annelerin uzun süre yaşamış olduğu bakım yükünü hafifletebilmek için ise var olan etkili kaynak, yine sosyal destektir. Hem annenin hem anneye bağımlı olan çocuğun sağlığı, annenin sosyal sağlığının durumuna bağlıdır. Sosyal destek ihtiyacı özelde tüm dezavantajlı gruplar için geçerlidir. Örneğin, bakıma ihtiyacı olan bireyler arasında yer alabilen yaşlılar için de durum aynıdır. Yaşamını devam ettirebilmesi ve sosyal iyilik halinin sağlanması için aile üyelerinin sosyal desteği önemli olabilmektedir. Reinhardt'ın (1996: 275) yaşa bağlı görme kaybı yaşayan 241 yaşlının adaptasyonunda, aile ve arkadaş desteğinin önemini belirlemeye yönelik çalışmasında, enstrümantal yardım, rehberlik, dostluk, değerli hissetme, toplumsal bütünleşme ve manevi ilgi olmak üzere altı bileşene bakılmıştır. Buna göre, toplumsal bütünleşme hariç

aile desteğinin arkadaş desteğinden anlamlı olarak daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Örnek çalışmalar göstermektedir ki aile sistemi, sosyal sağlığın sağlanmasında temel bir işleve sahiptir ve işlevlerini sosyal destek mekanizmaları kullanarak güçlendirmektedir. Ailelerin sosyal sağlık bileşenlerini ise Smith'in (1982: 364-366) dile getirişiyle duygusal bağ, davranışsal değer sistemi, sosyo-kültürel yapı ve roller, etkili bir ilişki oluşturmaktadır.

- Duygusal bağ:* Aile üyeleri arasında ilişkilendirilen duygusal bağ, fiziksel ve psikolojik etkenlerden çok sosyo-davranışsal ve sosyo-kültürel koşullarla oluşmaktadır.
- Davranışsal değer sistemi:* Sosyalleştirilmiş insan davranışı, genellikle bilinçsiz bir şekilde çalışan ve ifadesi sözel olmaktan ziyade eylemsel olan bir değer sistemi tarafından yönetilmektedir. Sosyal uyum ve dayanışma ise uygun davranışsal değer sistemini yaratmaktadır.
- Sosyo-kültürel yapı ve roller:* Ailenin yapısı, sosyo-kültürel yapı tarafından belirlenmektedir. O yüzden ataerkil, anaerkil gibi birçok farklı aile biçimlerinin tanımları ve ilişki yapıları farklılaşmaktadır. Bu yapılar, kültüre bağlı olarak değişen rollere sahiptir.
- Etkili bir ilişki:* Etkili bir ilişki için rollerin açıkça tanımlanmasına ve uyumlu bir değer sistemine ihtiyaç vardır. Örneğin; -sosyo-kültürel ortamdan bağımsız düşünmemek kaydıyla-, bebek bakımına ilişkin uyumlu bir değer sistemi geliştirebilir. Ama önce ebeveynlerin sorumluluklarının belirlenmesi; sorumlulukların belirlenebilmesi için de rollerinin açıkça tanımlanması gerekmektedir.

6. Sonuç

Toplumsal hayatta sağlık, sadece medikal ve tıbbi açıdan sağlıklı ya da hasta olup olmama, iyileşme-iyileşememe vb. durumlarla sınırlı değildir. Sağlığın biyolojik/fiziksel yönü kadar psikolojik ve sosyal yönü de mevcuttur. Aile, akraba, arkadaş gibi sosyal destek mekanizmaları ile birlikte ele alındığında sağlık, "sosyal sağlık" kavramı ile ifade edilir. Ancak literatürde ortak bir tanımı bulunmayan sosyal sağlık denince Türkiye'deki kaynaklarda genelde sosyal hekimlik, toplum hekimliği ve toplum sağlığı; batılı kaynaklarda ise genellikle sağlığın sosyal bileşenleri üzerinde durulmaktadır ki bileşenlerden birisi de sosyal destektir. Bu çalışmada da sosyal sağlık kazanımında aile üyelerinin sunduğu ve kendilerine sunulan sosyal desteğin rolleri belirlenmektedir.

Çalışma sağlığın, medikal/tıbbi boyutla birlikte sosyal yönden de iyilik halini kapsadığını; iyileşme sürecinde aile vb. yakın çevresi içinde sosyal destek mekanizmalarını harekete geçirerek tedaviden önce hastalığı ve nedenlerini önlemeyi uğraş edinen bir sağlık çerçevesi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede sosyal sağlığın literatüre giriş ve uygulamalarından örnekler vermektedir. Covid-19 pandemi sürecinde sağlık hizmetlerinden yoksul ile zengin bireylerin yararlanma imkânları ve yine yaşam standartları ile ömür arasındaki ilişki üzerinden sağlığın sosyal organizasyonunun şekillenmesi gibi. Böylece başlatılmış olan "arkadaşlar iyi ilaç olabilir" kampanyası ve yine Hemşirelik Anabilim Dalında yürütülen tezlerin 1/5'inin sağlığın sosyal boyutunu ele alınması örneğinde olduğu gibi, sağlığın

gözetilmesi ve hastalıkların önlenmesi için sosyal faktörlerin rolünün desteklenmesinde bir artış görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma, on alanda sağlığın sosyal bileşenlerini; bileşenler üzerinden *sosyal ve ekonomik, psikolojik ve diğer faktörler sınıflamasıyla* sağlığın sosyal belirleyicilerini ve sağlıkta koruyucu ve iyileştirici etkiye sahip destekleyici ağların gücünü ortaya koymaktadır. Sosyal sağlıkta sosyal işlevin 12 ve sosyal desteğin de 17 alt alanı bulunduğu belirleyen araştırmayı dayanak alarak çalışma, başatma kapasitesi vurgusunun bireyleri sosyal işlevselliğe yönlendirdiği ve sosyal desteğin toplumsal refahı ve sosyal sağlığı koruyan bir kaynak oluşturduğu ve bireyler için bir tampon görevi gördüğü sonucuna ulaşmaktadır. Bu bağlamda sosyal sağlık için gerekli kaynaklar içinde etkin bir sosyal güç olarak akraba ve arkadaşların ve nihayet toplumun oynadığı rol yanında özelde ailenin rolü delilleriyle ele alınmaktadır. Ulaşılan sonuç ise bireylere sunulan sosyal desteğin büyük ölçüde aile üyeleriyle sağlandığıdır ki; ailenin sosyal açıdan iyilik halinin sosyal destek sunumunu kolaylaştırırken ulusal olarak sosyal dayanışmayı güçlendirip toplumsal refaha katkı sağladığıdır. Aile ile birlikte diğer tüm yakın çevre ağlarının arabulucu konumunda bulunduğuur.

Modern toplum olma sonrasında ailelerin, ihtiyaçlarını karşılamak için bürokratik kurumlara güvenmek zorunda kalışlarından; kadınların rol çeşitliliğine ilişkin talepleri dengeleme çabalarından; yine göçler açısından bakıldığında da bireylerin sorunlarla karşı karşıya kalışlarından hareketle ailenin sosyal destek mekanizması olarak önem kazandığı görülmektedir. Başa çıkma desteği olarak sosyal destekte etkin rol alanlar çeşitli yardım sunmalarıyla özellikle bireyin yakın çevresidir. O nedenle çalışmada sağlıklı sosyal yaşam için soruna odaklanmak yerine sorunu çözebilecek mekanizmayı güçlendirmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zira aile sistemi, sosyal sağlığın sağlanmasında temel bir işleve sahiptir. Konuya ilişkin yapılan araştırmalarda da

- Hem aile hem de yakın çevredeki ağların sağlıklı olmayı teşvik eden davranışlar geliştirdiği,
- Depresyon gibi sağlığı olumsuz yönden etkileyen psikolojik faktörlerin sosyal destek ile çözülebildiği ya da sosyal desteğe sahip olmanın bir ilaç etkisi yaratabildiği,
- Destek mekanizmaları olarak arabulucu olabildiği,
- Sosyal iyiliğe ilişkin gerekli kaynakları sunabildiği görülmektedir.
-

Kaynakça

- Abachizadeh, K., Omidnia, S., Memaryan, N., Nasehi, AA., Rasouli, M., Tayefi, B. & Nikfarjam, A. (2013). Determining dimensions of Iranians' individual social health: A qualitative approach. *Iranian J Publ Health*, 42(1), 88-92.
- Asnani, V., Pandey, U. D., & Sawhney, M. (2004). Social support and occupational health of working women. *Journal of Health Management*, 6(2), 129-139. <https://doi.org/10.1177/097206340400600204>

- Brooks, A. T., Andrade, R. E., Middleton, K. R., & Wallen, G. R. (2014). Social support: A key variable for health promotion and chronic disease management in Hispanic patients with rheumatic diseases. *Clinical Medicine Insights: Arthritis and Musculoskeletal Disorders*, 7, https://doi.org/10.4137/CMAMD.S13849
- Carlson, B. E., McNutt, L.-A., Choi, D. Y., & Rose, I. M. (2002). Intimate partner abuse and mental health. *Violence Against Women*, 8(6), 720-745. https://doi.org/10.1177/10778010222183251
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 59(8), 676-684. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.8.676
- Deatrack, J. A. (2017). Where is "family" in the social determinants of health? Implications for family nursing practice, research, education, and policy. *Journal of Family Nursing*, 23(4), 423-433. https://doi.org/10.1177/1074840717735287
- Florian, V., & Krulik, T. (1991). Loneliness and social support of mothers of chronically ill children. *Social Science & Medicine*, 32(11), 1291-1296. https://doi.org/10.1016/0277-9536(91)90045-E
- Gottlieb, B. H., & Bergen, A. E. (2010). Social support concepts and measures. *Journal of Psychosomatic Research*, 69(5), 511-520. https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2009.10.001
- Haavio-Mannila, E. (1976). Social linkages used by migrant and nonmigrant families in solving health, work and economic problems. *Acta Sociologica*, 19(4), 325-348. https://doi.org/10.1177/000169937601900403
- Illich, I. (2011). *Sağlığın gaspı*. (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jakab, Z. (2011, October), *Designing the road to better health and well-being in Europe*. 14th European Health Forum Gastein, Austria. (Erişim: 02.12.2019), http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/152184/RD_Dastein_speech_wellbeing_07Oct.pdf
- Larkin, M. (2011). *Social aspects of health, illness and healthcare*. Maidenhead: Open University Press.
- Lindström, M. (2008). *Social capital and health-related behaviors*. I. Kawachi, S. V. Subramanian & D. Kim (Ed.), *Social capital and health* içinde (ss. 215-238). New York: Springer.
- Marmot, M. & Wilkinson, R. (2006). *Social determinants of health*. New York: Oxford University Press.
- Minkler, M. (1986). The social component of health. *American Journal of Health Promotion*, 1(2), 33-38. https://doi.org/10.4278/0890-1171-1.2.33
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. London: Macmillan Education.
- Reinhardt, J. P. (1996). The importance of friendship and family support in adaptation to chronic vision impairment. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 51B(5), P268-P278. https://doi.org/10.1093/geronb/51B.5.P268
- Smith, J. R. P. (1982). Social health concepts for family practice. *Social Casework*, 63(6), 363-369. https://doi.org/10.1177/104438948206300606
- Stamnes, J. H. (2000). Social support, social network and health: Presentation of findings, and integration of accumulated knowledge in the the clinical field. *Nordic Journal of Nursing Research*, 20(4), 23-27. https://doi.org/10.1177/010740830002000405
- Thanakwang, K. & Soonthorndhada, K. (2011). Mechanisms by which social support networks influence healthy aging among Thai community-dwelling elderly. *Journal of Aging and Health*, 23(8), 1352-1378. https://doi.org/10.1177/0898264311418503
- Thoits, P. A. (2011). Mechanisms linking social ties and support to physical and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 52(2), 145-161. https://doi.org/10.1177/0022146510395592
- Uchino, B. N., Uno, D. & Holt-Lunstad, J. (1999). Social support, physiological processes, and health. *Current Directions in Psychological Science*, 8(5), 145-148. https://doi.org/10.1111/1467-8721.00034
- WHO. (1948). (Erişim: 03.01.2019), https://www.unh.edu/health-services/ohep/social-wellness
- Wilkinson, R. & Marmot, M. (Ed.). (2003). *Social determinants of health: The solid facts*. Copenhagen: World Health Organization.

Extended Abstract

The health includes all of physical, psychological and social components. Social life is discussed by researchers in terms that include "social", such as the social well-being of the individual and society in general, social support, social functionality. In this context, the acceptance of the bio-psycho-social existence of humans necessitates the consideration of health not only from a biological / physical perspective, but also psychologically and socially. The importance of the medical is seen in the improvement of the illnesses of individuals and in finding tools such as drugs that can treat their illnesses. However, in addition to the biological / physical treatment of the disease with drugs, the existence of social support mechanisms such as family, relatives, friends in this life process for individuals is not ignored. Health goes beyond the medical dimension, and the concept of "Social Health" is a product of this idea.

The perceptual change of the disease in individuals and the differences in life expectancy in the last 30 years in European countries have made social acceptance of health necessary. The social organization of health has been shaped when the hierarchical structure of the social system, the conditions people have while maintaining their lives, working conditions and psychological factors come to the fore. Psychological problems experienced by individuals linked with the social organization have been tried to be analyzed. There has been a dramatic increase in supporting the role of social factors on behalf of the observance of health and disease prevention. The increasing attention has not been limited to the field of professional healthcare professionals or the effectiveness of self-help groups. As 19.7% of the 2000 master's and 431 doctoral -accessible-theses belonging to the Department of Nursing at Turkey deal with the social dimension of health.

There is no common definition of social health in the literature. In general, definitions of social health are expressed in three types: 1) Social health, which is considered together with bodily (physical) and mental health, 2) Social health as the social determinants of health, 3) Social health as a healthy society. That can be said that definitions have two common points: 1) Social health includes the complete well-being of individuals, groups and society; 2) It is the determination of the tools / focuses used in realizing well-being. These tools are social support, social functionality, social integration, which provide gains in the individual focus on solving problems and strengthening the capacity to cope with problems. Thus, "Social Health" creates a health framework that tries to prevent the disease and its causes before treatment by evaluating individual characteristics within its environment. It determines this health framework with two criteria: 1) Evaluating the health status of the individual with his / her immediate environment such as family; 2) To enable the individual to use social support mechanisms for the healing process. Within the framework of these definitions and criteria, the social components of health are expressed in the following 10 areas: 1) Social change, 2) Stress, 3) Early life stage, 4) Social exclusion, 5) Workplace environment, 6) Unemployment, 7) Social support, 8) Addiction, 9) Nutrition, 10) Transportation. When a classification is made on these components, social and economic conditions (social change, social exclusion and unemployment), psychological factors (stress, workplace

environment and early life stage) and other factors (addiction, nutrition, transportation) are included as social determinants of health. Social support is expressed as a general component of socio-economic, psychological and other factors and therefore social health.

In this study, social support, which is one of the components of the entire social health acquisition process, is considered separately from other components (social functionality and social integration). The roles of the social support offered to the family and members, the institution closest to the individual, for social health gain are determined. The family, which is considered as the building block in the maintenance of social relations and interactions, continues its duty as an intermediary institution. The study aims to determine the position of the family as an effective actor in providing social well-being and / or protecting social health by using their capacity to cope with social problems. Therefore, it draws attention to the value of social support, which is a component of social health, in the family institution.

Considering cultural factors, the social components of health are considered as social and environmental forces that affect the health of individuals and societies. These social components are shaped through value systems such as political systems and family. Studies show that the family system has a fundamental function in providing social health and strengthens its functions by using social support mechanisms. The social health components of families are emotional ties, behavioral value system, socio-cultural structure and roles which creates an effective relationship. Because social support starts with a mother's support to her baby from birth. As the social life area expands, the limits of social support also expand. Relatives, friends, colleagues, social and health professionals, ..., society. Social support offered to individuals as they approach the end of their lives - also with the effect of cultural factors - is again provided mostly by family members. For this reason, the social well-being of the family facilitates the provision of social support, on the other hand, strengthens social solidarity nationally and thus contributes to social welfare. As families fulfill their socializing and protecting functions for family members, they can preserve potential family health and therefore the social health of the community.

The study was carried out using discourse analysis method. Literature studies in the field of social health and social support were examined and the level of relationship in the family context was revealed.

The study states that a) social support is an effective tool for social health, which plays a role in achieving the full well-being of individuals, strengthening their coping capacities and achieving their social functionality; b) the social support provided by the family or family members is the address of the most effective contribution to social health; c) reached the conclusion that the family and all other nearby networks are in a mediator position. As such, the study will contribute to social science in general and social work literature in particular in three aspects. Clarifying the scope of social health with basic components; examining the family's support role in social health and discussing the necessity of social health in solving individual / social problems.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'ü lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi

Kâdî Mollâ Muhammed al-Hidirî and of His Risalah Named al-Hul'ü lâ az-Zulmu

Sadrettin Buğda^{a,*}

^aDr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku ABD., Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6135-8570

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020

Düzeltilme tarihi: 22 Ocak 2021

Kabul tarihi: 1 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

İslam hukuku,

Aile hukuku, Hul',

Muhâle'a,

Kâdî el-Hıdırî,

ÖZ

Aile hayatının temelini teşkil eden evlilik, belirli şartlar dâhilinde nikâh akdiyle erkek ve kadının birlikte hayat sürmelerine bir vesiledir. Temeli sevgi ve saygı üzerine kurulan evlilik, bazen yerini kin ve adâvete terk edebilmektedir. İslam, eşler arasında meydana gelen kin ve adâvet nedeniyle onların daha fazla yıpranmalarını için nikâh bağının sona erdirilmesini çeşitli şekillerde meşru kılmıştır. İslam'a göre boşanma çeşitlerinden biri de hul'/muhâle'adır. İslam, kadının evliliği sürdürmemesi durumunda hul' yoluyla yani kadının kocaya bir bedel ödemesi ve kocanın da buna razı olması şartıyla kadına eşinden ayrılma hakkı vermiştir. Bu çalışma İslam'da hul'un hükmü ve ödenecek bedeli konu edinen el-Hul'ü lâ ez-zulmu adlı risalesinin tahkik ve değerlendirilmesi ile risalenin yazarı olan Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin hayatını konu edinmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 1, 2020

Received in revised form: January 22, 2021

Accepted: February 1, 2021

Keywords:

Islamic Law,

Family Law, Hul',

Muhâle'a,

Kâdî el-Hıdırî,

ABSTRACT

Marriage, which constitutes the basis of family life, is an occasion for men and women to live together under certain conditions and by nikah. Marriage, which is based on love and respect, can sometimes leave its place to hatred and hostility. Islam has made it legitimate in various ways to terminate the nikah bond in order to prevent further wear and damage to the spouses when family life becomes insufferable. One of the types of divorce according to Islam is hul' / muhâle'a. If a woman cannot continue her marriage, Islam gives her the right to separate from her husband through hul', that is, in return for the woman paying a certain price to the husband and when the husband consents to this. This study consists of the tahqeeq and evaluation of the hukm of hul' and the price to be paid which are dealt with by Kadî Mollâ Muhammed el-Hıdırî in his risalah named al-Hul'ü la az-zulmu and the biography of the writer.

1. Giriş

İslam, toplumun çekirdeğini oluşturan ve neslin devamlılığını sağlayan aile kurumuna önem vermekte ve *“Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumları iyi olanları evlendirin”* (en-Nûr 24/32) ayetinin gösterdiği gibi evliliği teşvik etmektedir. Nikâh akdi ile tesis edilen evlilik, hem eşler arasında mahremiyet alanı oluşturarak hayatın sağlıklı sürmesinde hem de psikolojik ve sosyolojik huzurun oluşmasında önemli bir faktördür. Ancak sadakat ve hoşgörü esasına dayalı olarak gerçekleştirilen evlilik bazen hayatın çekilmez bir olgusu haline

dönüşebilmektedir. İslam, sadakat, hoşgörü, sevgi gibi aile hayatının idamesi için gerekli olan unsurların tükendiği durumlarda boşanma yoluyla eşlerin birbirlerinden ayrılmasını mübah kılmıştır.

İslam hukukunda eşlerin birbirlerinden ayrılmasının farklı şekilleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tek taraflı irade beyanına dayanan ve talak olarak isimlendirilen boşama çeşididir. Söz konusu boşama çeşidi evliliğin sürdürülebilmesi için yeni bir akde ihtiyaç olup olmaması açısından “ric'î” ve “bâin”, Sünnet'e uygun olup olmama açısından da “sünnî” ve “bid'î” şeklinde farklı kısımlara ayrılmaktadır. İkincisi ise her iki tarafın da irade beyanına

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: s.bugda@alparslan.edu.tr

dayanan hul'/muhâle'a çeşididir ki bu çeşit boşamada kadının kocaya belli bir bedel verme zorunluluğu da bulunmaktadır. Üçüncüsü ise kazaî boşamadır ki buna tefrik de denilmektedir. Kazaî boşama/tefrîk, kadının, iktidarsızlık gibi belirli hastalıklar, gaiplik hali, şiddetli geçimsizlik ve nafakanın temin edilememesi gibi gerekçelerle mahkemeye başvurması üzerine evliliğin, mahkeme kararıyla sona erdirilmesidir. Kadının haklı gerekçelerle mahkemeden tefrik talep etmesi durumu üzerine yapılan boşanmada kocanın irade beyanı söz konusu değildir. Zira mezkûr durumlarda da kocanın irade beyânı söz konusu olsaydı kadının mağduriyetinin giderilmesi imkânsız hale gelecekti. Mezkûr boşama çeşitlerinin yanı sıra ilâ, li'ân ve fesih ile de evlilik akdi sonlandırılabilir. İlâ, kocanın karısıyla ilişkiye girmeyeceğine dair yemin edip karısıyla cinsi münasebette bulunmayı kendisine yasaklamasıdır (er-Refs vd., 1439/2017: I/309). Li'ân kocanın hâkim huzurunda karısının zina ettiği veya çocuğun zina ürünü olduğu iddiasında bulunarak bunu yeminle teyit etmesi ve kadının da kocasının yalan söylediğini ve kendisinin mâsum olduğunu söyleyerek aynı şekilde yemin etmesidir (Abdulmun'im, b.s.: III/175). Fesih, nikâhın şahitsiz kıyılması veya evlenen kişilerin daha sonra birbirlerinin mahremi oldukları ortaya çıkması gibi nikâh akdi esnasında veya sonrasında meydana gelen bir eksiklikten ve yanlışlıktan dolayı evliliğin sona erdirilmesidir (ez-Zuhaylî, 1409/1989: VII/348).

Çalışmaya konu olan *el-Hul'u lâ ez-zülmü* adlı risalenin muhtevâsı da yukarıda zikredilen boşanmanın ikinci çeşidine ilişkindir. Risalede tek bir mezhebin fetvalarına bağlı değil de her dört mezhebe bağlı âlimlerinin fetvaları esas alınarak muhâle'anın yapılmasında ödenecek bedel miktarı konusu geniş bir şekilde incelemeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışma, İslam aile hukukunda önemli bir konu olan muhâle'a meselesini, ilgili kişilere sunmayı ve mezkûr risale vesilesiyle Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'yi de tanıtmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın tahkikli metnin oluşturulmasında İSAM Tahkikli Neşir Esasları benimsenmiştir. Tahkikli metnin tek bir nüsha olması ve başka nüshaların olmaması nedeniyle başka metinlerle karşılaştırma yapılmamıştır. Ancak başka eserlerden yapılan alıntılar asıllarıyla karşılaştırılmış, müellifin “وفي ص 124 ج 4 من” şeklinde verdiği cilt ve sayfa numaraları çıkarılmış, kaynakçada verilen basım yeri ve tarihleri esas alınarak dipnotta yeniden cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Metin içinde geçen âyetlerin bulunduğu sûre adları ve âyet numaraları verilmiştir. Hadislerin tahrîci yapılmıştır. Metinde geçen ancak meşhur olmayan kişilerin kısa künyeleri dipnotta verilmiştir. İhtiyaca binaen metne yapılan ilaveler köşeli parantez içinde verilmiştir. Metin içinde geçen kitap isimleri tırnak içinde alınmıştır. “أن لا” şeklinde yazılan kelimeler “الآن” şeklinde yeniden yazılmıştır. “رض” “آء” “الح” “ح” “ق” gibi rumuzların açıklamaları dipnotta verilmiştir. Varakların sayfa numaraları, varakların ön yüzü ifade eden “و” harfi ve arka yüzü ifade eden “ظ” harfi ile birlikte eğik çizgi ve akabinde köşeli parantez içinde şu şekilde [و 1]/ belirtilmiştir.

2. Hul'/Muhâle'a

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin hayatını ve eserini ele almadan önce hul'un tanımına ve hükmüne değinmekte yarar vardır. Zira hul'de/muhâle'ada verilecek bedelin neye karşılık olduğunun anlaşılması, muhâle'anın ne olduğu ve onun şer'î hükmünün bilinmesiyle mümkün olmaktadır.

Hul' kelimesi sözlükte “h-l-a” (خلع) fiilinden türeyip “elbiseyi çıkarmak, ayırmak” manalarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1996: IV/179). Ebû'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058) hul' kelimesini terim olarak “Bir bedel karşılığında eşlerin birbirlerinden ayrılması” (el-Mâverdî, 1414/1994: X/3) şeklinde tanımlamaktadır. Eşlerin karşılıklı rızalarına bağlı olarak kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağının hul' ve benzeri bir lafız ile sona erdirilmesi şeklinde de tanımlanabilir. Zira hul'un geçerli olması için eşlerin rızası, kocaya bir bedelin verilmesi, kocanın da muhâle'a yoluyla ayrılmayı kabul ettiğine dair hul' vb. bir lafızla irade beyanında bulunması gereklidir.

Hanefilere göre muhâle'anın gerçekleşmesi için yapılan irade beyanı hul' lafızıyla yapılabileceği gibi mübâree, müfâraka bey'-şirâ ve talâk ile de yapılabilir. Ancak Hanefiler muhâle'a kastıyla talâk lafzı bir bedelle birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir (el-Haskefî, 1423/202: 234; Zuhaylî, 1409/1989: VII/482-483). Mâlikîler ise muhâle'ada irade beyanının hul', mübâree, sulh ve fidye lafızlarıyla yapılabileceğini belirtmişlerdir (İbn Rüşd, 1408/1988: II/66). Şâfiîler ve Hanbelîler, irade beyanı hul' ve mufâdât lafzı ile yapılabileceği gibi talâk ve talâka kinaye olan lafızlarla da gerçekleşebileceğini söylemişlerdir (Mâverdî, 1414/1994: X/9; İbn Kudâme 1412/1992: X/275-276).

3. Muhâle'anın Meşruyeti

Evlilikte aslanan, eşlerin karşılıklı sevgi, saygı ve sadâkat içinde olmaları, iki taraftan da kaynaklanan kusurların affedilmesi ve evliliğin bir ömür boyu devam ettirilmesidir (el-Hinn vd., 1413/1992: IV/120). Bundan dolayıdır ki İslâm, mut'a nikâhı gibi süreli birlikteliğe dayalı nikâh akitlerini reddetmiş ve bu şekilde yapılan nikâhı haram olarak nitelendirmiştir. Ayrıca İslâm'ın arzuladığı evliliğin bir ömür boyu devam etmesi gerekliliğinin göstergelerinden biri de eşler arasındaki anlaşmazlık nedeniyle hemen boşanmayı değil belki bunu üç aşamalı olarak tavsiye etmesidir (el-Hinn vd., 1413/1992: IV/133). Bunun da en önemli delili Bakara sûresinin şu ayetidir: الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ “Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir” (el-Bakara 2/229). Boşanmanın üç aşamalı olarak tavsiye edilmesinde güdülen amaç ise eşlerin pişman olup tekrar birlikte yaşamak istemeleri durumunda bunun imkân tanınmasıdır. Ancak evlilikte esas olan huzurlu bir şekilde birlikte yaşama hayatı, bazen sürdürülemez bir seviyeye varılabilir. Sevgi ve sadâkat üzerine kurulan aile hayatı yerini üzüntüye, sıkıntıya, psikolojik veya fiziksel işkenceye bırakabilir. Söz konusu durumlara binaen İslam hukuku, hayatın çekilmezliğini ortadan kaldırılması, ayrılan eşlerin yeni ve mutlu bir hayat yaşamaları için eşlere ayrılma hürriyetini vermiştir.

Yukarıda da geçtiği gibi İslâm hukukuna göre talâk, ilâ, li'ân, fesih, tefrik gibi birçok şekilde evlilik sona

erdirebilir. Hul‘/muhâle‘a da bunlardan biridir. İslâm hukukuna göre hul‘un meşruiyeti Kur‘ân‘a, sünnete ve icmâ‘a dayanmaktadır (Mâverdi, 1414/1994: X/4-5; İbn Rüşd, 1408/1988: II/67; İbn Kudâme, 1412/1992b: X/267; en-Nevevî, ts.: V/681; İbn Hümâm, 1415/1995: IV/188). Bakara sûresinde geçen şu ayet: *فَإِنْ جُئْتُمْ بِالْأَيْمَانِ حُدُودِ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ* (Ey müminler!) *Eğer siz de onların (karı ile kocanın), Allah‘ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmeyecekler diye endişe ederseniz, (o zaman) kadının (boşamak için kocasına) fide vermesinde her iki taraf için de günah yoktur*” (el-Bakara 2/229) muhâle‘anın temel dayanağıdır. Mezkûr ayette geçen *“kadının fide vermesinde...”* şeklindeki pasaj, muhâle‘anın kadının bir bedel vermesiyle mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Şu hadis de muhâle‘anın dayanağını teşkil etmektedir: Sabit b. Kays‘ın karısı Peygamber‘e (s.a.v.) gelerek: *“Ey Allah‘ın Resûlü! Sabit b. Kays‘ı ahlak ve din hususunda ayıplamıyorum, fakat Müslümanlıkta küfürden (küfrân-ı nimetten) çekiniyorum”* dedi. (Bunun üzerine) Resûlullah (s.a.v.) *“Onun (Kays‘ın) bahçesini geri verecek misin?”* diye sorunca (Kays‘ın karısı) *“Evet”* diye cevap verdi. (Bunun üzerine) Resûlullah (s.a.v.), (Sabit‘e) *“Bahçeyi kabul et ve onu bir defa boş”* buyurdular. (Buhârî, Nikâh, 1422: 2; İbn Mâce, Talak, 1430/2009: 22; Nesâî, Talak, 1406/1986: 34). Söz konusu ayet ve hadiste her ne kadar bedel veren kişinin kadın olsa da başka bir ifadeyle özne konumunda olan kişi kadın olsa da muhâle‘anın gerçekleşebilmesi için kocanın irade beyanında bulunması zorunludur. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: Evliliğin sona ermesi için talâkta sadece kocanın irade beyanında bulunması yeterliyken muhâle‘ada her iki eşin de irade beyanında bulunmaları zorunludur.

Muhâle‘anın meşru oluşuna delâlet eden diğer bir delil de icmâ‘dır. İslâm ulemâsı muhâle‘anın meşruiyeti hususunda icmâ‘ etmişlerdir. Ancak Ebû Bekr b. Abdullah el-Müzenî (v. 264/878), *وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَأَتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِطْرًا* (Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz onlardan birine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu (verdiğiniz malı) geri alacak mısınız?)” (en-Nisâ 4/20) ayetini ileri sürerek muhâle‘aya delâlet eden ayetin mansûh olduğunu iddia ederek kocanın karısından herhangi bir şey almasının hâle edemediğini söyleyerek icmâ‘a muhalefet etmiştir (Mâverdi, 1414/1994: X/5; İbn Kudâme, 1412/1992: X/267). Ancak onun ileri sürdüğü görüşün icmâ‘a bir etkisi olmadığını söylemek mümkündür. Zira ondan önce sahabe, hul‘ meselesinde icmâ‘ etmiştir (Mâverdi, 1414/1994: X/5). Fıkıh usulüne göre icmâ‘ hasıl olduktan sonra icmâ‘a muhalif olarak ileri sürülen görüşlerin, gerçekleşmiş icmâ‘a bir etkisi olamaz ve ileri sürülen görüş şaz olarak değerlendirilir (Cessâs, 1985: III/310; ez-Zerkeşî, 1414/1994: VI/514).

4. Hul‘un/Muhâle‘anın Hükümü

Yukarıda geçen ayet ve hadisten de anlaşıldığı gibi muhâle‘a, keyfilik esasına değil ancak geçimsizlik gibi haklı bir sebebe binaen başvurulması gereken bir durumdur. Haklı bir gerekçe olmadan muhâle‘anın geçerliliği hususu ise âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Cumhûr, *وَأْتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ بِحِلَّةٍ فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا* *“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. Eğer kendi istekleriyle o mehirin bir kısmını size bağışlarsa, onu da*

afiyetle yiyin” (en-Nisâ 4/4) ayetini delil getirerek huzursuzluk veren herhangi bir neden olmadığı halde yapılan hul‘ işlemi İslâm hukuku açısından geçerli olduğu söylemişlerdir (Mâverdi, 1414/1994: X/7). Fakat herhangi ârizi bir neden olmadıkça dinen sürdürülmesi istenilen evliliğin gereksiz bir şekilde bozulması cumhûr tarafından mekruh görülmüştür (İbn Rüşd, 1408/1988: II/68; İbn Kudâme, 1412/1992: X/270-271). Cumhûr, *“Herhangi bir kadın, kabul edilebilir bir neden olmaksızın kocasından ayrılmak istiyorsa cennetin kokusu ona haram olur”* (Ebû Dâvûd, Talâk, ts.: 18) hadisini gerekçe göstererek eşlerin verilen hakkı istenilen amacın dışında kullandıkları için günah işlemiş olduklarını ifade etmişlerdir (Atar, 2005: XXX/400). Nahaî (ö. 96/714), Atâ (ö. 114/732), Zührî (ö. 124/742), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve İbnu‘l-Munzîr (ö. 318/930), *وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ* *“İkisi Allah‘ın yasalarını koruyamamaktan korkmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal değildir.”* (el-Bakara 2/229) ayetine dayanarak haklı bir gerekçe olmadan eşlerin muhâle‘aya başvurmaları haram olduğunu belirtmişlerdir. Onlar, yapılan hul‘un batıl olduğunu ve alınan malın da kadına iade edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Mâverdi, 1414/1994: X/7; İbn Rüşd, 1408/1988: II/68; İbn Kudâme, 1412/1992: X/271; Zuhaylî, 1409/1989: VII/484). Ebû Kılâbe (ö. 104/722) ve Hasan el-Basrî‘ye (ö. 110/728) göre ise koca, karısının zina yaptığını görmeyinceye kadar hul‘ câiz değildir (İbn Rüşd, 1408/1988: II/68; İbn Kudâme, 1412/1992: X/271). Ebû Bekr b. Abdullah el-Müzenî‘ye göre ise hul‘ mutlak anlamda câiz değildir. Yukarıda da geçtiği gibi o muhâle‘aya delâlet eden ayetin mansûh olduğunu, karı ve koca ancak talak veya zihâr gibi ayrılmanın diğer şekliyle evlilik bağlarını sona erdirebileceklerini belirtmektedir (İbn Rüşd, 1408/1988: II/67; İbn Kudâme, 1412/1992: X/271).

Baskı ve tehdit altında yapılan muhâle‘anın geçerli sayılıp sayılmayacağı konusu da âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Cumhûr, *وَلَا تَعْضَلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ* *“Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça onlara verdiğinizin (mehrin) bir kısmını geri almak için onları sıkıştırmayın”* (en-Nisâ, 4/19) ayetini delil getirerek kocanın verdiği mehri geri almak için eşini muhâle‘aya zorlamasını caiz görmemiş, baskı altında yapılan muhâle‘ayı da geçersiz saymış ve verilen malın iade edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Mâverdi, 1414/1994: X/6; İbn Kudâme, 1412/1992: X/272). Hanefî âlimleri ise yapılan akdin sahih ve bedelin verilmesinin de gerekli olduğunu ifade etmişlerdir (es-Serahsî, 1414/1993: VI/183; İbn Kudâme, 1412/1992: X/272).

5. Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî: Hayatı, İlmî Kariyeri ve Eserleri

Mollâ Muhammed el-Hıdırî‘nin tam künyesi, el-Allâme el-Kâdî Muhammed b. Mollâ Abdulazîz b. Hâci Halife Mollâ el-Hıdırî‘dir. Kâdî Mollâ Muhammed 1322/1904‘te İran‘ın Batı Azerbaycan‘a bağlı Uşneviye şehrinin Nerziveh köyünde dünyaya gelmiştir. Kâdî Mollâ Muhammed, ilim ile şöhret bulan bir aileye mensup olup daha altı yaşında iken Kur‘ân-ı Kerîm‘i hatmederek akabinde Farsça okuma ve yazmayı öğrenir. O, sekiz yaşında iken Arapça sarf, nahiv kitaplarını okumaya başlar. Rusya‘nın Uşneviye‘yi işgal etmesinden sonra Kâdî Mollâ Muhammed ailesiyle birlikte yaklaşık beş yıl memleketinden uzak kalır ve

eğitimine ara verir. O, Rusya'nın Uşneviye'yi terk etmesiyle birlikte ailesiyle beraber tekrar memleketine döner ve yeniden eğitimine devam eder. Kâdî Mollâ Muhammed bölge âlimlerinden sarf, nahiv, belâgat, mantık, münâzara, tefsir, hadis, kırâat, fıkıh, fıkıh usûlü, ferâiz, arûz, astronomi, astroloji, geometri gibi birçok alanda ders alır. O, 1348/1929 yılında icâze alarak köyüne döner. Kâdî Mollâ Muhammed köye döndükten sonra yaklaşık beş yıl öğrencilere ders verir, akabinde Uşneviye'nin önde gelenlerin isteği üzerine Uşneviye camisine imâm ve hatip olarak göreve başlar ve orada da ders vermeye devam eder (Eşit, 2019: 28-32; Hıdırî, <http://oshnevihih.blogfa.com/post/4>).

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, yetmiş yıl boyunca ders verdiğini ve bu süre zarfında tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tasavvuf, 'ulûmu'l-Kur'ân, belâgat, münâzara/cedel, tarih, bibliyografya gibi birçok farklı alanda yüz on iki eser kaleme aldığını belirtmektedir. Kâdî'nin bu kadar eser telif etmesi onun ilmî kariyerinin bir göstergesidir. Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin birçok alanda eser ortaya koyması, onun "el-Allâme" unvanını almaya vesile olmuştur. O, İran'ın resmi mezhebi şii'lik olması nedeniyle resmi olarak kâdîlik görevi yapmamıştır. Ancak yaşadığı bölgenin sünnî olması hasebiyle yöredeki şer'î meselelere baktığı için kendisine kâdîlik unvanı verilmiştir (Eşit, 2019: 28-32).

İfade edildiği gibi Kâdî birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: 1. *el-Fetâva'l-Muhammedîyye* "الفتاوى المحمدية". Söz konusu eser soru cevap tarzında ele alınmıştır. Eser yaklaşık dört yüz sayfadan oluşmaktadır. 2. *el-Men'u 'ani'l-mut'ati 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a* "المنع عن المتعة على المذاهب الأربعة", 3. *et-Takîku'l-ekmel fi idâfeti't-talâki ilâ gayri'l-mahal* "التحقيق الأكمل في إضافة الطلاق إلى غير المحل", 4. *el-Muhazzirât 'an bey'i'l-muhaddirât* "المحذرات عن بيع المخدرات", 5. *Tezvicu's-siğâr* "تزويج الصغار", 6. *İhtirâmi Kur'ân 'alâmeti îmân est* "احترام قرآن علامت ایمان است", 7. *Ve davu'l-mesâbih fi asli't-terâvih* "وضوء المصاييح في أصل التراويح". Kâdî Mollâ Muhammed, mezkûr eserlerle birlikte fıkıh alanında yaklaşık kırk eser telif etmiştir. O, fıkıh usûlü alanında da kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır: 1. *el-İrşâd fi ma'rifeti't-taklîdi ve'l-ictihâd* "الإرشاد في معرفة التقليد والاجتهاد", 2. *et-Tenkîd 'ani'l-'ulmâi'l-mutvâk bi't-taklîd* "التنقيد عن العلماء المطوق بالتقليد". Kâdî'nin kelâm ve tasavvuf alanında telif ettiği bazı eserler şunlardır: 1. *İbtâlû'l-ta'ni ve'r-rac'a* "إبطال الطعن", 2. *Îkâzu'n-niyâm ani'l-heyâm* "إيقاظ النيام عن الهيام", 3. *Vahdetu'l-vcûd* "وحدة الوجود", 4. *et-Tesennün ve't-tasavvuf* "التسنى والتصوف", 5. *el-Kerâmetu fi nazeri'l-Kur'âni ve'l-Hadisi ve't-Tasavvuf* "الكرامة في نظر القرآن والحديث والتصوف". Kâdî Mollâ Muhammed tefsir alanında da birçok eser kaleme almıştır. Onun bu konuda kaleme aldığı eserlerden bazıları şunlardır: 1. *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye* "الأمثال القرآنية", 2. *Tefsiru sûreti yûsuf* "تفسير سورة يوسف", 3. *Cevâhirü'l-Kur'ân tefsiri çend âyehi müteferrika* "جواهر القرآن تفسير چند آیه متفرقة" (Farsça), 4. *Tesîru'l-Fâtîha* "تفسير الفاتحة" (Farsça olarak telif edilmiş bir eserdir). Müellifin diğer alanlarda telif ettiği bazı eserler şunlardır: 1. *Düstûru'l-Kur'ân* "دستور", 2. *Erbâ'in-i Hıdırî* "أربعين خضري" (ulûmu'l-Kur'ân), 3. *Tercemehi tecvîd-i Kur'ân bih zebâni Kurdî* "ترجمه تجويد قرآن به زبان کردی" (tecvit), 4. *Tarih-i meşâhîr cihân-i İslâm* "تاريخ مشاهير جهان اسلام" (tarih), 5. *Fedâilu zî'n-Nûreyn Osmân radiyellahu 'anh* "فضائل ذي النورين عثمان رضي الله عنه" (bibliyografya), 6. *Hâşiyehi müdevveneh ber Saçâklî*

Zâde "حاشیه مدونه بر سجاقلی زاده" (münâzara/cedel) (Eşit, 2019: 37-42). Kâdî, ayrıca hayat hikâyesini de bizzat kendisi kaleme almaktadır. Yusuf Eşit Kâdî'nin ele aldığı hayat hikâyesini *el-Allâme el-Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî ve Risâletuhu et'Talâku's-selâs* adlı çalışmasının ilk bölümünde olduğu gibi aktarmaktadır (Eşit, 2019: 29-33).

Bir ömür boyu tedrisât, telifât ve hizmete kendini adayan el-'Allâme el-Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî 26 Mayıs 1997 Pazar günü vefat etmiştir (Eşit, 2019: 33).

6. Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin el-Hul'û lâ ez-zülmu Adlı Risalesi

6.1. el-Hul'û lâ ez-Zülmu Adlı Risalenin Müellife Aidiyeti

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin kaleme aldığı hayat biyografisinde bu eserin kendisine aidiyeti kaydedilmektedir. Yusuf Eşit (2019) de *el-Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî ve Risâletuhu et'Talâku's-selâs* adlı eserinde bu eserin müellife ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tahkik konusu olan bu risalenin son varakında müellifin ismi ve memleketinin bulunması da bu risalenin müellife aidiyetini göstermektedir.

6.2. Risalenin Telif Sebebi ve Tarihi

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, *el-Hul'û lâ ez-Zülmu* adlı risalenin telif sebebini şu şekilde açıklamaktadır: "Allah'ü Teâlâ من التبعية "min-i tabîdiyye" ('bir kısmı', 'bazısı' ifade eden 'min') lafzı ile (kadının) rızası olmadıkça kocanın kendisine (kadına) verdiğinden fazlasını geri almasından nehy ettiği halde, Peygamber (s.a.v.) de açık bir şekilde "Amma fazlası (mehirden fazlasının verilmesi) hayır" dediği halde birçok âlimin eşler arasındaki hul' sığasını mehirden ve kocanın kadına verdiğinden fazlasına telkin etiklerini gördüm. (Mezkûr nedenden dolayı) mehirden daha fazlasını almanın helal olmadığına dair Kur'ân ayetlerinden hadislerden ve fakihlerin fetvalarından delil getirerek beyan etmek istedim." Müellifin açık bir şekilde dile getirdiği gibi bazı âlimlerin boşanma karşılığında verilen bedelin mehir miktarından daha fazla olabileceği fetvaları, onu bu risaleyi yazmaya sevk etmiştir.

6.3. el-Hul'û lâ ez-Zülmu Adlı Risalenin İçeriği

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, *el-Hul'û lâ ez-zülmu* adlı eserinde esas itibarıyla kadının evlilik bağına sona erdirmek için kocasından muhâle'a talebinde bulunduğu ve kocanın da bunun bir bedel karşılığında kabul ettiği takdirde azami olarak koca ne kadar bedel talep edebilir mevzusunu konu edinmektedir. Ayrıca o, hangi durumlarda bedelin alınması caiz olduğunu, hangi durumlarda ise caiz olmadığını da risalede ele almaktadır. Müellif bunun yanı sıra muhâle'a'ya başvurmanın nedenine bağlı olarak hul'un sahih ve batıl yönlerini de irdelemektedir. Müellif mezkûr konuları ele aldıktan sonra aynı mesele çerçevesinde küçük yaşta olan kızların muhâle'a hususundaki durumunu da ele almakta ve buna müteakiben kısa bir sonuç yazmaktadır.

6.4. el-Hul'û lâ ez-Zülmu Adlı Risalenin Kaynakları

Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî, ele aldığı konu fikhî bir mesele olması hasebiyle başta fıkıh kitapları kaynak olarak

ele almıştır. O, eserinde klasik eserlerin yanı sıra modern eserleri de kaynakça olarak kullanmıştır. Müellif konuyu farklı görüş ve mezhepler çerçevesinde ele alması nedeniyle her mezhebe ait en az bir esere müracaat etmiştir. Müellif ayrıca çağdaş bazı tefsir kitapları da kaynak olarak kullanmıştır. Onun kaynak olarak kullandığı eserler kronolojik olarak İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) *el-Mudevenetu'l-kubrâ*, İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) *el-Ümm*, Bekr er-Râzî el-Cessâs'ın (öl. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbn Kudâme'nin (öl. 620/1223) *el-Muğni*, İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) *el-Fetâva'l-kubrâ*, Şihâbüddîn el-Kastallânî'nin (öl. 923/1517) *İrşâdu's-sârî li Sahîhi'l-Buhârî*, Alâuddîn Haskefi'nin (öl. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'i'l-bihâr*, Şevkânî'nin (öl. 1250/1834) *Neylu'l-evtâr min ahâdîsi Seyyidi'l-ahyâr*, Reşid Rızâ (öl. 1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*, Tantâvî'nin (öl. 1940) *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahmân Cezîrî'nin (öl. 1941) *el-Fikhu 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a* ve Seyyid Kutub'un (öl. 1966), *Fî zilâli'l-Kur'ân* adlı eserleri şeklinde sıralanabilir.

7. Sonuç

Geçimsizlik nedeniyle kadının bir bedel ödeme karşılığında kocasından ayrılmak istemesi neticesinde eşlerin karşılıklı rıza ile ayrılmasını ifade eden hul'/muhâle'a, İslam'ın meşru gördüğü ayrılma çeşitlerinden biridir. İslam, geçimsizlik nedeni olmadan muhâle'aya başvurulmasını doğru bulmamaktadır. Bununla birlikte fakihlerin çoğuna göre herhangi bir nüşûz söz konusu olmadığı halde yapılan muhâle'a hukukî olarak geçerli sayılmaktadır.

İslâm hukukuna göre kadından kaynaklanmayan nüşûz, muhâle'a için gerekçe sayılmamaktadır. Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre tehdit ve baskı altında yapılan muhâle'a da hukuken geçersizdir.

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, *el-Hul'u lâ ez-zülmü* adlı eserinde muhâle'a konusunu bütün ayrıntılarıyla ele alması da muhâle'anın hangi durumlarda sahih ve caiz olduğunu, hangi durumlarda batıl olduğunu, kadın tarafından verilecek bedelin azami miktarını ve buluş çağına girmemiş kızlar ile yapılan hul'un caiz olup olmadığını geniş bir şekilde ele almaktadır. Müellif muhâle'anın temelde iki eşin rızasına bağlı olduğunu, baskı ve tehdit altında yapılan muhâle'anın batıl olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla müellif, bu hususta cumhûrun görüşünü benimsemektedir. O, hul' bedelinin mehir miktarından fazla olamayacağını düşünmekte, mehir miktarından fazlasının kadının haklarının çiğnenmesi anlamına geleceğini iddia etmektedir. Müellif, buluş çağına varmayan kız çocuklar ile yapılan muhâle'anın sahih olmadığını belirtmekte, ancak mümeyyiz olması durumunda bedel olmaksızın talakin vuku bulabileceğini ifade etmektedir.

Kaynakça

- Abdulmun'im, M. (t.y.). *Mu'cemu'l-mustalahat ve'l-elfâz el-fikhiyye III*. yy.: Dâru'l-Fadile.
- Atar, F. (2005). "Muhâle'a" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 30/399-402. Ankara: TDV Yayınları.

- el-Bağdâdî, U. (1416/1995). *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb II*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- Beyhakî, E. (1424/2003). *es-Sünenü'l-kubrâ X*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, E. (1422). *Câmi'u's-Sahîh (Sahîhu'l-Buhârî) VIII*. yy.: Dâru'n-Necât.
- Cessâs, A. (1415/1994a). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- Cessâs, E. (1985b). *el-Fusûl fî'l-usûl IV*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf.
- Cezîrî, A. (1424/2003). *el-Fikhu 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a V*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- Dârekutnî, E. (1424/2004). *Sünenü'd-Dârekutnî V*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle,.
- Ebû Dâvûd, S. (t.y.). *es-Sünen (Sünenü Ebû Dâvûd) IV*. Beyrut: Dâru el-Kitâbi'-Arabî.
- Eşit, Y. (2019) *el-Allâme el-Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî ve Risâletuhu et'Talâku's-selâs*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- Haskefi, A. (1423/2002) *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'i'l-bihâr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hıdırî, Ş. *Hatıratı Allâme Kâdî Hıdırî*, <http://oshnevih.blogfa.com/post/4>
- Hinn, M. vd., (1413/1492). *el-Fikhu'l-menhecî 'ala mezhebi'l-İmâm'ş-Şâfi'î III/VII*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- İbnü'l-Hümâm, K. (1415/1995). *Şerhu Fethi'l-kadîr X*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Kudâme, E. (1412/1992). *el-Muğni XV*. Kahire: Heclî't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân.
- İbn Mâce, E. (1430/2009). *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce) V*. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-'Alemiyye.
- İbn Manzûr, M. (1996). *Lisânu'l-'Arab XVIII*. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-'Arabî ve Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî.
- İbn Rüşd, E. (1408/1988). *Bidâyetü'l-muctehid II*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Teymiyye, E. (1408/1987). *el-Fetâva'l-kubrâ VII*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kastallânî, E. (1323). *İrşâdu's-sârî li Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Matbatu'l-Kubrâ el-Emiriyye.
- Mâlik b. E. (t.y.) *el-Mudevenetu'l-kubrâ IV*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mâverdî, A. (1414/1994) *el-Hâvi'l-kebîr XVIII*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nesâî, E. (1406/1986). *es-Sünen (el-Muctbâ mine's-Sünen) VIII*. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye.
- Nevevî, E. (1425/2005a). *Minhâcu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muftîn*. yy.: Dâru'l-Fikr.
- Nevevî, E. (t.y.). *Ravdatu't-tâlibîn VIII*. Dâru Kutubi'l-İlmiyye.

- Reîs, İ. vd. (1439/2017). *Mu‘cemu mustalahât el-‘ulûm eş-şer‘iyye IV*. yy.: Medînetu el-Melik Abdulazîz li‘l-‘Ulûmi ve‘t-Takniyye.
- Reşîd Rızâ, M. (1420/1999). *Tefsîru‘l-Kur‘âni‘l-Hakîm (Tefsîru‘l-menâr) XII*. Beyrut: Dâru Kutubi‘l-‘İlmiyye.
- Serahsî, M. (1414/1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru‘l-Ma‘rife.
- Seyyid Kutup, S. (t.y.) *Fî Zilâli‘l-Kur‘ân VI*. Kâhire: Dâru‘d-Dımşk.
- Şâfî, M. (1403/1983). *el-Ümm VIII*. Beyrut: Dâru‘l-Fikr.
- Şevkânî, E. (1413/1993). *Neylu‘l-evtâr min ahâdîsi Seyyidi‘l-ahyâr VIII*. Mısır: Dâru‘l-Hadîs.
- Tantâvî b. C. (1350). *el-Cevâhir fî tefsîri‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm XXV*. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî.
- Zehebî, Ş. (1414/1994). *Siyeru A‘lâmi‘n-Nubelâ XV*. Beyrut: Müessesetu‘r-Risâle.
- Zerkeşî, B. (1414/1994). *el-Bahru‘l-muhît fî usûli‘l-fikh*. 8 Cilt. yy.: Dâru‘l-Kutubî.
- Ziriklî, H. (2002). *el-A‘lâm VIII*. Beyrut: Dâru‘l-‘İlim li‘l-Melâyîn.
- Zuhaylî, V. (1409/1989). *el-Fikhu‘l-İslâmî ve edilletuhu VIII*. Dımaşk: Dâru‘l-Fikr.

تحقيق رسالة الخلع لا الظلم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله العليم العلام ذي الجلال والإكرام، ونصلّي ونسلم على سيدنا محمد الذي أوضح لنا الحلال والحرام، وعلى آله وأصحابه الكرام، والتابعين لهم بإحسان إلى يوم القيام رضوان الله تعالى عليهم أجمعين. وبعد: فقد رأيت كثيراً من العلماء يلقنون صيغة الخلع للزوجين على أكثر من الصّدق، وما أعطاهما الزوج. مع أن الله تعالى في كلامه ينهي عن أخذ ما أتاهنّ إلا مع رضاهنّ ويلفظ «من» التبعية عن الزائد عنه. والرسول صلى الله عليه وسلم قال صريحاً: «وأما الزيادة فلا»¹ كما يأتي تفصيله. فلذلك أردت أن أبين دلائل عدم الحلّ من الآيات، والأحاديث، وفتاوى الفقهاء على المذاهب الأربعة، وغيرها. ونرجو من المطالعين أن يتبهونا على السهو والخطأ والنسيان بدلائل واضحة وبراهين قاطعة. وفقنا الله تعالى وإياهم على كلّ ما فيه صلاح الدنيا والدين آمين.

قال الله تبارك وتعالى: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِخْدَاءَهُمْ قَبْضًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بَعْضًا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ وَإِنَّمَا مُبِينًا ۗ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْتُمْ مِنْكُمْ قَبْضًا غَلِيظًا﴾ [سورة النساء، 21-20/4] [2 ظ] أي: أردتم استبدال زوجة جديدة ترغبون فيها مكان زوجة سابقة ترغبون عنها. وقال السيّد محمد رشيد رضا² رحمه الله تعالى نقلاً عن الأستاذ الإمام³ رضي الله عنه: «إن ذكر [إرادة]⁴ الاستبدال مبنيٌّ على الغالب في مثل هذه الحالة، وليس شرطاً لعدم [حلّ]⁵ أخذ شيء من مال المرأة، فإذا طلقها، وهو لا يريد تزوج غيرها، وإنما عرفها معاشرتها، أو اختار الوحدة، وعدم التقييد بالنساء، وغير ذلك، فإنه لا يحلّ له أخذ شيء من مالها، كما يعلم من اشتراط الإتيان بفاحشة مبينة»⁶. أه. 7. أي: في الآية التي قبل هذه الآية⁸. ثم يؤكد الله تعالى عدم الحلّ بقوله: ﴿وَكَيفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾ [سورة النساء، 21/4] لأنّ هذا أيضاً إنكار شديد لأخذ شيء من مال المرأة، حيث ينكره الله تعالى بالاستنفهام العجبي البالغ في الإنكار إلى حدّ للاستعجاب، ثم يؤكد الإنكار بقوله: ﴿وَأَخَذْتُمْ مِنْكُمْ قَبْضًا غَلِيظًا﴾ [سورة النساء، 21/4] على ألا تفارقن منكم بصغتي التزوج والإنكاح الدالّين على التّصامم والإلصاق مدة حياتهنّ وإمساكهنّ بالمعروف، وإن وقع منكم الفراق والعياذ بالله - فلا بدّ أن تسرحوهنّ بالإحسان. ومن لوازم الإحسان أن تعطوهنّ بقية الصّدق إن بقيت، [3/ و] ونفقة أيام العدة. لا أن تجروهنّ على أخذ شيء منهنّ قلّ أو كثر، عاجلاً أو آجلاً. وفي كتاب "الأم" قال الشافعي: قال الله عزّ وجل: ﴿وَأْتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾ الآية، [سورة النساء، 21/4] (قال الشافعي)⁹: «فكان في هذه الآية إباحة أكله إذا طابت نفسها، ودليل على أنّها إذا لم تطب به نفسها لم يحلّ أكله». (قال)¹⁰: «وقد قال الله عزوجل: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ﴾ إلى [مُبِينًا]. [سورة النساء، 20/4] (قال): وهذه الآية في معنى الآية التي كتبنا قبلها، وإذا أراد الرجل الاستبدال بزوجه ولم ترد هي فرقه، لم يكن له أن يأخذ من مالها شيئاً بأن يستكرهها عليه، ولا أن يطلقها لتعطيه فدية منه. فإن فعل وأقر بذلك،

أو قامت عليه بينة، ردّ ما أخذ منها عليها. وإن كان طلقها عليه، لزمه ما سئى من عدد الطلاق، وكان يملك فيها الرجعة إن لم يأت على جميع طلاقها»¹¹ أه.

وفي [المغني] لابن قدامة " (فصل): فأما إن عضل زوجته، وضارها بالضرب والتضييق عليها، أو منعها [حقوقها]¹²: من النفقة، والقسم، ونحو ذلك؛ لتفتدي نفسها منه، ففعلت، فالخلع باطل، والعضود مردود. روي ذلك عن ابن عباس، وعطاء، ومجاهد، والشعبي، والنخعي، والقاسم بن محمد، وعروة، و[عمرو بن]¹³ شعيب، ومحمد بن عبد الرحمن، والزهرري. وبه قال مالك، والثوري، وقتادة، والشافعي، وإسحاق. وقال أبو حنيفة: العقد صحيح، والعضود لازم، [4 ظ] وهو آثم عاص" أه. 14. وفي [المغني] "وقال عطاء، وطاوس، والزهرري، وعمرو بن شعيب: لا يأخذ أكثر مما أعطاها"¹⁵ أه.

وأما آية ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ الآية، [سورة البقرة، 229/2] فالمقصود من الافتداء: الافتداء الاختياري لا الإلزامي. ومع وجود الاختيار، وطيب نفسها لا بدّ ألا يزيد على القدر الذي أعطاهما الزوج، كما تدلّ عليه السنة النبوية. منها حديث ابن عباس رضي الله عنهما: أنّ امرأة ثابت بن قيس بن شماس أتت النبي صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله ما أعنت¹⁶ عليه في خلق ولا دين، ولكن أكره الكفر في الإسلام، فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم "أرددين عليه حديقته" - وكان قد أمهرها حديقته - قالت: نعم. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أقبل الحديقة وطلقها تطليقة»¹⁷ أه. كما في القسطلاني على صحيح البخاري¹⁸ ومنها ما في "أحكام القرآن". عن ابن عباس أن رجلاً خاصم امرأته إلى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «أرددين إليه ما أخذت منه»، قالت: نعم وزيادة، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «أما الزيادة فلا»¹⁹ أه.

ومنها ما في "تفسير المنار": «ولا يحلّ لكم أن تأخذوا بما آتيتموهنّ شيئاً» [سورة البقرة، 229/2] ويدخل في ذلك المهر وغيره مما يعطيه الرجل امرأته على سبيل التمليك، [5 و] بل يجب أن يمتنعوا بشيء من ماله زائداً على ذلك. ﴿فَمَتَّوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ﴾. [سورة الأحزاب، 49/33] قال الأستاذ الإمام (رض)²⁰: إن أخذ الرجل شيئاً من مال مطلقته مناب للإحسان، فالأمر بالإحسان يستلزمه، وإنما صرح به؛ لمزيد رافته سبحانه بالنساء، وتأكيده تحذير الرجال الأقوياء من ظلمهنّ، وهضم حقوقهنّ.²¹ وفي [تفسير المنار]: «وإن كان المانع من قبيلها، كان أبغضته بغضا لا تستطيع الصبر عليه، والقيام معه بحقوق الزوجية، وخافت أن تقع في التشويز، ويسرف هو في العقوبة، فمن العدل أن تعطيه ما كانت أخذت منه باسم الزوجية ليحلّ

10 لفظ "قال" هنا وما يأتي بعده مكتوب بين القوسين.

11 الأم للشافعي، 295/5.

12 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

13 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

14 المغني لابن قدامة، 272/10.

15 المغني لابن قدامة، 269/10.

16 واللفظ عند البيهقي: "ما أنتم على ثابت". وفي هذه الرسالة التي نحن بصدددها "ما أعيب" بالياء وهو ثابت عند النسائي والدارقطني. انظر سنن النسائي، 169/6 (رقم 3463)؛ سنن الدارقطني، 376/4 (رقم 3628).

17 صحيح البخاري، 46/7 (رقم 5273)؛ سنن ابن ماجه، 277/5 (رقم 5628)؛ سنن النسائي، 196/6 (رقم 3463)؛ السنن الكبرى للبيهقي، 512/7 (رقم 14840).

18 إنشاد الساري لشرح صحيح البخاري للقسطلاني، 149/8.

19 أحكام القرآن للجصاص، 444/1.

20 أي: رضي الله عنه.

21 تفسير المنار لمحمد رشيد رضا: 312/2.

1 سنن الدارقطني، 376/4 (رقم 3628).

2 محمد رشيد بن علي رضا بن محمد شمس الدين بن محمد بهاء الدين بن منلا علي خليفة القلموني، البغدادي الأصل، الحسيني النسب ولد سية 1865/1282، وتوفي سنة 1935/1354. الأعلام للزركلي: 126/6.

3 وهو الشيخ محمد عبده بن حسن خير الله، مفتي الديار المصرية، ومن كبار رجال الإصلاح والتجديد في الإسلام، ولد سنة 1849/1226، وتوفي سنة 1905/1323. الأعلام للزركلي: 252/6.

4 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

5 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

6 تفسير القرآن الحكيم (المشهور بتفسير المنار) لمحمد رشيد رضا، 374/4.

7 أي انتهى.

8 وهي قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضٍ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ ۚ وَعَايِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَمَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَتَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ سورة النساء 19/4.

9 لفظ "قال الشافعي" في المخطوط كما أثبتنا مكتوب مع القوسين.

النشوز من قبل الزوجة، [وغيرُ جائز له إذا كان النشوز من قبل الزوج³⁷].³⁸ ونقل ابن قاسم³⁹ عن الإمام مالك بن أنس رضي الله عنه: إن كان النشوز من قبل الزوج حلّ له أن يأخذ ما أعطته على الخلع إذا رضيت بذلك ولم يكن ضرر منه لها.⁴⁰ وعن الليث مثل ذلك. ونقل عن الإمام الشافعي رضي الله عنه: إذا كانت المرأة مائة ما يجب عليها لزوجها حلت الفدية للزوج، وإذا حلّ له أن يأكل ما طابت به نفسا على غير فراق حلّ له أن يأكل ما طابت به نفسا وتأخذ الفراق به. آه.⁴¹ وكان⁴² منه⁴³: يرّد هذا الاستدلال، ويقول: فقول القائل: لما جاز أن يأخذ ما لها بطيبة نفسها من غير الخلع، جاز في الخلع قول⁴⁴ مخالف لنص الكتاب. آه.⁴⁵ [8/ظ] ويقول في [أحكام القرآن] قال أبو بكر: قد أنزل الله تعالى في الخلع آيات. منها قوله تعالى: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِخْدَاهُنَّ قِطْرًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَنْ تَأْخُذُوا مِنْهُ مَخْتَارًا وَإِنَّمَا كُنْتُمْ فِيكُمْ عُقَدًا وَقُلُوبًا فَأَقِبْ عُقْدَكُمْ وَأَقْبِلُوا لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ [سورة البقرة، 229/2] فأباح في هذه الآية الأخذ عند خوفهما⁴⁷ ترك إقامة حدود الله، وذلك على ما قدمنا من بعض المرأة لزوجها، وسوء خلقها، أو كان ذلك منهما، فيباح له أخذ ما أعطها ولا يزداد.⁴⁸ آه.

وفي تفسير "الجواهر" للطنطاوي⁴⁹ رحمه الله تعالى: ثم انظر كيف أعقب ذكر الطلقتين بكلمتين جميلتين: المعروف أولاً، والإحسان ثانياً، فلا يمسك الرجال النساء إلا بالمعروف، ولا يسرحهن إلا بالإحسان. ولم يدع مجالاً للزوج والحكّام أن يأخذوا مال المرأة بالخلع إلا إذا حصل مثل ما اتفق لجميلة، وحذرهم أن يأخذوا أكثر مما أنفق الأزواج. بل جعله أقلّ «من» التبعية، فاستفاء المهر والزيادة عليه عند الخلع مخالف لظواهر الآيات.⁵⁰ آه.

وفي كتاب "الفقه على المذاهب": أن الأولى [له]⁵¹ ألا يأخذ منها أكثر مما أعطها إن كان النشوز من قبلها، [9/ و] أما إن كان [النشوز]⁵² من قبله فقد عرفت أنه لا يحلّ له أن يأخذ⁵³

عقدًا.²² وبعد أسطر يقول: "وجملة القول: أنه لا يجوز للرجل أن يأخذ منها [شيئاً]²³ إلا برضاها واختيارها من غير إيداء منه، ولا مضارة. ويدلّ على هذا ما ورد في نزول الآية.²⁴ أخرج البخاري، والنسائي، وابن ماجه، وابن مردويه،²⁵ والبيهقي عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن جميلة بنت عبد الله بن سلول امرأة ثابت بن قيس شماس أتت النبي صلى الله عليه وسلم، فقالت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ثابت بن قيس ما أعتب عليه في خلق ولا دين ولكن [لا أطيقه بغضاً]²⁶ وأكره الكفر في الإسلام، [6/ظ] -أي: كفران العشير وخيانته- فقال: «أتردين [عليه]²⁷ حديقته» قالت: نعم. قال [رسول الله صلى الله عليه وسلم]: «أقبل الحديقة وطلقها تطليقة».²⁸ ولفظ ابن ماجه: فأمره أن يأخذ منها حديقته ولا يزداد.²⁹ آه. فهذا كله صريح في أنه لا يجوز أن يأخذ منها أكثر من الصداق الذي أعطها أو تبرتها مما عليه إن كان ديناً باقياً عليه. على أن بعض الفضلاء يقول: آية الافتداء³⁰ منسوخة بآية الاستبدال كما في القسطلاني شرح صحيح البخاري: «إن بكر بن عبد الله المزني التابعي قال: بعدم حلّ أخذ شيء من الزوجة عوضاً عن فراقها محتجاً بقوله تعالى: ﴿فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا﴾ [سورة النساء، 20/4] فأورد عليه ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾، [سورة البقرة، 229/2] وأجاب: بأنها منسوخة بآية النساء. آه. أي: آية الاستبدال³¹ من سورة النساء.³² آه.

وبعد التأكيدات المارة يقول تبارك وتعالى: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ [سورة البقرة، 229/2] تأكيداً لعدم جواز أخذ أكثر مما أفدتت به اختياراً. أي: على القول بعدم نسخ آية الافتداء.

وقد حدّته رسول الله صلى الله عليه وسلم بقدر المهر الذي أعطها الزوج إيّاها لا يزيد منه. و ح34 فمن طلب من زوجته الطالبة [7/ و] لطلاقها أكثر من المهر الذي أعطها فقد تعدّى حدود الله، وهو من الظالمين (على لسان القرآن)³⁵ بأحكام الله تعالى.

وفي "أحكام القرآن" للإمام حجة الإسلام أبي بكر أحمد بن علي الرازي -المتوفى سنة 370 هـ ق36 تفصيل في جواز أخذ ما فضل عن المهر، وعدم جوازه. ونقل عن الإمام أبي حنيفة رضي الله تعالى عنه، وزفر، وأبي يوسف، ومحمد أنه جائز له أن يخذ منها ما أعطها، ولا يزداد إذا كان

22 تفسير المنار لمحمد رشيد رضا: 313/2. في المخطوط "ليجلّ عقدها"، والمثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

23 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

24 في الهامش، أي: آية الافتداء. المرداب بآية الافتداء هو قوله تعالى: ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾.

25 وهو أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الأصبهاني، ويقال له ابن مردويه الكبير لتمييزه عن حفيده. وهو مؤرخ مفسر، من أهل أصبهان، له مؤلفات منها: التاريخ، والتفسير الكبير، والمسند، ومستخرج على صحيح البخاري، وله أمال - ولد في سنة 935/323، وتوفي في سنة 1019/410. انظر الأعلام للزركلي: 261/1-262.

26 ما بين المعكوفتين ثابت عند ابن ماجه. سنن ابن ماجه، 277/5.

27 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط.

28 تقدم تحريجه.

29 تفسير المنار لمحمد رشيد رضا: 314/2.

30 وهي قوله تعالى: ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾.

31 وهي قوله تعالى: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِخْدَاهُنَّ قِطْرًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَنْ تَأْخُذُوا مِنْهُ مَخْتَارًا وَإِنَّمَا كُنْتُمْ فِيكُمْ عُقَدًا وَقُلُوبًا فَأَقِبْ عُقْدَكُمْ وَأَقْبِلُوا لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ [سورة البقرة، 20/4].

32 في الهامش: يدل على النسخ أن الثانية مدنية، والأولى مكية.

33 إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري للقسطلاني، 149-148/8.

34 أي: حيثئذ.

35 القوسان ثابت في المخطوط كما أثبتنا.

36 ترمز بـ"إ" السنة القمرية.

37 قال صاحب المسبوط: "فأما في الحكم، الخلع صحيح، والمال واجب في جميع الفصول عندنا، وعند نفاة القياس لا يجب المال إذا كان النشوز من الزوج". انظر المسبوط للسرخسي، 183/6.

38 ما بين المعكوفتين ثابت في الهامش.

39 ابن قاسم: هو أبو عبد الله عبد الرحمن بن القاسم بن خالد بن جنادة من أصحاب الإمام مالك وتلمذ عليه حوالي عشرين عاماً. وروى عن مالك، و عبد الرحمن بن شريح، ونافع بن أبي نعيم المقرئ، بكر بن مضر، وغيرهم. ولد ابن قاسم في سنة 750/132، وتوفي في سنة 806/191. سير أعلام النبلاء للذهبي، 120/9-121.

40 انظر المدونة الكبرى لمالك، 241/2.

41 أحكام القرآن للجصاص، 475/1.

42 في المخطوط "وكلن".

43 أي: من أحكام القرآن.

44 خير لما يقول القائل.

45 أحكام القرآن للجصاص، 477/1.

46 في المخطوط "منه" المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

47 في المخطوط "خوفها" المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

48 أحكام القرآن للجصاص، 476/1.

49 هوطنطاوي بن جوهرى المصرى، ولد في قرية عوض الله حجازى بمصر سنة 1870/1287، ودرس في الأزهر مدة، ثم في المدرسة الحكومية. وله مؤلفات منها: الجواهر في تفسير القرآن الكريم، جواهر العلوم، النظام والإسلام، والتاج المرصع، والزهرة، ونظام العالم والأمم وغير ذلك. وتوفي 1940/1358. الأعلام للزركلي، 230/3.

50 الجواهر في تفسير القرآن الكريم للشيخ طنطاوي جوهرى، 210/1.

51 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط. والمثبت من الفقه على المذاهب الأربعة.

52 ما بين المعكوفتين غير ثابت في كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

53 في المخطوط "أخذ شيء" المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

وفي "الفتاوى الكبرى" لشيخ الإسلام تقي الدين أبي العباس رحمه الله تعالى: الخلع الذي جاء به الكتاب، والسنة أن تكون المرأة كارهة للزوج تريد فراقه فتعطيها الصداق أو بعضه فداء نفسها كما يفتدي الأسير إلخ.⁷¹

ومع ذلك كله أن المطلع بأوامر القرآن ونواحيه يتيقن مما أمر الله تعالى في حقه من مثل: ﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صِدْقًا حَسَنًا﴾، [سورة النساء، 4/4] ﴿وَعَاثِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾، [سورة النساء، 4/19] ﴿وَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ [سورة البقرة، 2/228] وغيرها من الآيات المتعلقة بمن أتاها كلها شواهد صدق على ما فصلناه من عدم الجواز لأخذ [12 ظ] شيء من المرأة عند نشوزها أو إضرار بها من جانبها. وعدم جواز أخذ أكثر مما أعطتها عند نشوزها. وأما ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ [سورة الطلاق، 2/65] شاهدتان على عدم صحة الإضرار، والتشديد بالزوجة لتفتدي من نفسها.

[خلع الصغيرة]

هذا كله في الخلع مع الكبيرة العاقلة الرشيدة المختارة. أما الصغيرة فلا تصح لها أن تستلزم العوض أو تهب مهرها أو حقه الشرعي لزوجها؛ لعدم أهليتها لها. ومع ذلك يقع الطلاق بلا عوض إن كانت ممتزة. في كتاب "الفقه": الخنيفة قالوا: لا يصح للصغيرة أن تلتزم العوض المالي، فإذا قال لها الزوج: خالعتك على عشرين جنبها، وقالت: قبلت، وهي [ممتزة]⁷² تعرف أن الطلاق يوجب الفرقة بينهما، ويحرهما من زوجها، فإنما تبين منه، ولكن لا يلزمها العوض المالي، لأنها ليست أهلاً لالتزامه.⁷³

ومثل ذلك، ما إذا قال لها هو: خالعتك على كذا قبلت، فإنما تبين ولا يلزمها المال؛ لأنه تبرع، والصغير ليس أهلاً للتبرعات.⁷⁴ آه. وعند الشافعية يصح الخلع مع الصغيرة على بعض من مالها بإجازة وليها لتلخيص الباقي من يد الزوج. كما يقول في تلك الصحيفة [13 و] بعد قوله "رجعياً": إلا في صورة واحدة فإنه يقع به الطلاق البائن ويلزم العوض، وهي ما إذا أذن لها⁷⁵ وليها بالخلع على مال معين خوفاً من أن يبدد زوجها مالها.⁷⁶ آه⁷⁷

فمع هذه النصوص الظاهرة الدلالة ظهور النار على العلم في الليل المظلم⁷⁸ هل يجوز الخلع على أكثر مما أعطتها الزوج. أليس هذا ظلماً وهضمًا لحقوقهن من جانب الأزواج؟ أليس الأرشاد من جانب المتفقهين لهذا الظلم واسطة له؟ أليس للوسائل حكم المقاصد.

ومما يجري على لسان عوامنا بل عوام علمائنا من أن الزوجة مملوكة للزوج. فله بيع طلاقها بما يشاء، افتراء عظيم وبهتان عظيم. إذا المرأة لا تصير جارية بمحض النكاح حتى تباع أو تكتب. ألا ترى أن الزوجة إذا لم تعط لها نفقتها الواجبة ثلاثة أيام متوالية فلها الفسخ بشروطه.⁷⁹

خاتمة

شيئاً أبداً.⁵⁴ آه. هذا عند الخنيفة. وأما عند الشافعية منه 55 نعم لا يحل للرجل أن يضار امرأته لتفتدي منه.⁵⁶ آه. ومنه 57 الخنابلة قالوا: إذا أساء الرجل معاشرته زوجته فضاهاها بالضرب، والشتم، والتضييق عليها، وإيثار ضربتها عليها في القسم، أو منعه حقها في النفقة، أو نقصها شيئاً من حقوقها لتفتدي نفسها منه، ففعلت، كان الخلع باطلاً، وإن أخذ منها شيئاً وجب أن يرده لها.⁵⁸ آه. ثم يقول: لأنها أكرهت على العوض فلا يستحق الزوج أخذه،⁵⁹ وقد حى الله تعالى عن ذلك بقوله: ﴿وَلَا تَعْضَلُوهُنَّ لِتَذَهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ﴾ آه. [سورة النساء، 4/19].⁶⁰ وعند المالكية: إذا أساء الرجل معاشرته مع المرأة وطلّقها على مال فإنه يقع طلاقه ولا يجب عليها مال. كما في "كتاب الفقه".⁶¹

وفي تفسير "في ظلال القرآن": ولا يحل للرجل أن يسترد شيئاً من صداق أو نفقة أنفقها في أثناء الحياة الزوجية في مقابل تسريح المرأة إذا لم تصلح حياته معها، ما لم تجد هي أنها كارهة لا تطيق عيشته لسبب يخصّ مشاعرها الشخصية وتحسن أنّ كراهيتها له، أو نفورها منه، سيقدوها إلى الخروج عن حدود الله [10 ظ] في حسن العشرة، أو العفة، أو الأدب. فهنا⁶² يجوز لها أن تطلب الطلاق منه، وأن تعوّض عن تحطيم عيشه بلا سبب متعمّد منه برّد الصداق الذي أمهرها بإياه، أو بنفقاته⁶³ عليها كلها أو بعضها لتعصم نفسها عن معصية الله وتعدّي حدوده. آه.⁶⁴ وفي كتاب "نيل الأوطار شرح المنتقى للأخبار": وقال أبو قلابة⁶⁵ ومحمد بن سيرين: إنه لا يجوز له أخذ الفدية منها إلا أن يرى على بطنها رجلاً. روى ذلك عنهما ابن أبي شيبه. واستدلا بقوله تعالى: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُؤْتِيَا خُدُودَ اللَّهِ﴾ [سورة البقرة، 2/229] مع قوله تعالى ﴿أَلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِمَا جَاحِشَةٌ مُبِينَةً﴾ آه. [سورة النساء، 4/19]⁶⁶ ومن يقول من الفقهاء: إن الأصل في الخلع آية ﴿فَإِنْ طَلَبَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾، [سورة النساء، 4/4] فعلى فرض دلالتها عليه إن ذكر «شيء» منكرًا مع ذكر «منه» بالضمير الزاخر إلى الصداق و «من» التبعية يدل على أنّ وجه الخلع وعوضه لا بدّ ألا يزيد على الصداق. ولذا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أما الزيادة فلا».⁶⁷

فمع تلك النصوص الظاهرة هل يجوز لنا أن نفتي بجواز الخلع على خمسة عشر ألف تومان⁶⁸ مثلاً؛ وإبراء الزوجة ذمة زوجها من [11 و] المهر وسائر الحقوق الشرعية. «لا والله».

وفي "أحكام القرآن"، وأما قوله تعالى: ﴿فَإِنْ طَلَبَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾ [سورة النساء، 4/4] فهذا في غير حال الخلع، بل في حال الرضا بترك المهر بطيبة من نفسها به.⁶⁹ آه. ويدل عليه صدر الآية ﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صِدْقًا حَسَنًا﴾. [سورة النساء، 4/4] وأما في حال الخلع وإن كانت النشوز من قبل الزوجة فلا بدّ، وأن لا يأخذ أكثر مما أعطتها كما في "أحكام القرآن" حيث يقول: ولا يأخذ أكثر مما أعطتها شيئاً ويحلّي سبيلها، وإن كانت الإساءة من قبلها.⁷⁰ آه.

54 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 345/4.

55 أي: من كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

56 الفقه على المذاهب الأربعة، 351/4.

57 أي: من كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

58 الفقه على المذاهب الأربعة، 350/4-351.

59 في المخطوط "أخذها". والمثبت من كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

60 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 351/4.

61 أي: كما في كتاب الفقه على المذاهب الأربعة، 350/4.

62 في المخطوط "فيها"، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

63 في المخطوط "بنفقاتها". والمثبت من في ظلال القرآن.

64 في ظلال القرآن لسيد قطب إبراهيم، 248/1.

65 هو: عبد الله بن زيد بن عمرو الجرمي، تابعي من أهل البصرة، محدث عالم بالقضاء والأحكام.

الأعلام للزركلي، 202/5.

66 نيل الأوطار للشوكاني، 294/6.

67 تقدم تحريجه

68 التومان: هي العملة الرسمية في إيران.

69 أحكام القرآن للجصاص، 93/2.

70 أحكام القرآن للجصاص، 90/2.

71 الفتاوى الكبرى لابن تيمية، 334/3.

72 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

73 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 352/4.

74 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 352/4.

75 في الأصل "أذنها".

76 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 357/4.

77 في الهامش برقم 1 للخلع مع الصغيرة أو السفينة كتبنا رسالة مسماة "تحفة البنية في الخلع مع السفينة أو السفينة"، وبيننا فيها وقوع الطلاق رجعياً أو باتناً وعدم إرادة العوض. فراجعها.

78 في الأصل "الظلم" وصحيح هو ما أثبتناه. انظر الباب في علل البناء والإعراب للعبري، 347-346/2.

79 انظر منهاج الطالبين وعمدة المفتين في الفقه، ص 264.

الحقير محمد الحضري التريوي الأشنوي عفى عنه الملك الغفور القويّ جلّ شأنه. 9 ذي الحجة
الحرام سنة 1388 هـ ق

فبناء على ما فصلناه يجب على القضاة والمفتين/[14 ظ] أن يحققوا النشوز الباعث للخلع هل هو من جانب الزوج أم من جانب الزوجة. ثم يبينون للزوج حلّ أخذ العوض، أو حرمة على ما مرّ. ثم يلقنون صيغة الخلع لهما حتى يجرى الخلع موافقا لأمر الله تعالى وسنة رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم.

ونرجو من المطالعين دعاءَ الخير في كلّ لحظة وأن، وإصلاح ما في هذه الرسالة من الخطأ والسهو؛ إذ الإنسان لا يخلو عن التسيان، على الخصوص إنسان هذا الزمان. وصلى الله تعالى على سيدنا وسندنا محمد وآله وصحبه أجمعين والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين. وآخر دعوانا أن الحمد لله ربّ العالمين.

Extended Abstract

Marriage, which constitutes the basis of family life, is an occasion for men and women to live together under certain conditions and by *nikah*. The most important phenomenon that enables men and women to find intimacy and tranquility in the world life and which contributes to the continuity of the human race is the marriage made by *nikah*. Marriage, which is based on love and respect, can sometimes leave its place to hatred and hostility. In a family where grudge and enmity are formed, the maintenance of marital life turns into an unbearable situation and the realization of what is aimed by marriage may become impossible. Islam has made it legitimate in various ways to terminate the *nikah* bond in order to prevent further wear and damage to the spouses when family life becomes insufferable. One of the types of divorce according to Islam is *hul'* / *muhâle'a*. If a woman cannot continue her marriage, Islam gives her the right to separate from her husband through *hul'*, that is, in return for the woman paying a certain price to the husband and when the husband consents to this. This study consists of the *tahqeeq* and evaluation of the *hukm* of *hul'* and the price to be paid which are dealt with by Kadî Molla Muhammed el-Hıdırî in his *risalah* named *al-Hul'u la az-zulmu* and the biography of the writer. This study aims to present the issue of *muhâle'a*, which is an important issue in Islamic family law, to the relevant people and to introduce the Kadi Molla Muhammed al-Hıdırî on the occasion of the aforementioned *risalah*.

What is essential in marriage is mutual love, respect and loyalty, forgiving the faults that may arise from both sides and the continuation of the marriage for a lifetime. For this reason, Islam rejects *nikah* contracts based on temporary union, such as *Nikah Mut'ah*, and defines *nikahs* made in this way as *haram*. Moreover, one of the indicators that the marriage desired by Islam is supposed to continue for perpetuity is that in case of disagreement between the spouses it does not advise immediate divorce but recommends it as in three stages. The most important *dalil* of this is the following *ayah* of the *Surah Al-Baqarah*: "Divorce is twice. Then, either keep [her] in an acceptable manner or release [her] with good treatment". The reason for this is to give chance to spouses in case they regret and want to live together again.

According to Islamic law, marriage can be terminated in many ways such as *talaq*, *ila*, *li'an*, *faskh* and *tafreeq*. *Khul'*

/ *mukhale'a*, which expresses the separation of the spouses with mutual consent upon the woman's desire to leave her husband in return for paying a compensation in case of incompatibility, is one of the separation types that Islam deems legitimate. Islam does not find it appropriate to resort to a *mukhale'a* without conflict between the spouses. However, according to the majority of the *fuqaha*, the *mukhale'a* made even though there is no question of *nushuz* is considered valid legally. Therefore, it is possible to say the following: According to Islamic law, *mukâle'a* should be applied not on the basis of arbitrariness, but on a just cause such as incompatibility.

The issue of whether the *muhâle'a* made under pressure and threat will be considered valid has also been a matter of debate among scholars. The majority of the *fuqaha* did not consider it permissible for the husband to force his wife to the *muhâle'a* to take back the money he gave, and declared that the *mukâle'a* made under pressure was invalid and that the given property should be returned. Hanafî scholars stated that the contract made is sound and it is necessary to pay the price.

According to Islamic law, *nushuz* not resulting from the woman is not regarded as a justification for *mukhale'a*. According to the majority of the *fuqaha*, *mukhale'a* made under threat and pressure is also legally invalid.

Although Qadi Molla Muhammad Al Hıdırî does not handle the subject of *mukhale'a* in his work *Al Khul'u lâ ez-zulmu* with all its details, he explains in which circumstances *mukhale'a* is deemed *sahih* and *caiz* and in which conditions it is considered *batil*, the maximum amount of the compensation to be paid by the woman and whether the *khul'* made for the nonadolescent girls is regarded *jaiz* or not, thoroughly. The muallif states that *mukhale'a* basically requires the mutual consent of the spouses that is *mukhale'a* made under threat and pressure is *batil*. Thus, the muallif adopts the view of the *jumhur* on this issue. He thinks that the *khul'* compensation cannot be more than the *mahr* and claims that an amount exceeding the *mahr* means violation of the women's rights. He says that the *mukhale'a* made with the immature girls (nonadolescent) is not *sahih* but in case she is *mumayyiz*, *talaq* can be realized without compensation.

Araştırma Makalesi • Research Article

Hemşirelerde Örgütsel Sessizliğin Nedenleri: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Uygulaması

Reasons Of Organizational Silence In Nurses: Implementation Of A Training And Research Hospital

Rıfat Bilgin ^{a,*}, Hülya Diğer ^b, Berivan Kaçmaz ^c

^a Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, Elazığ, 23000, Elazığ/Türkiye.

ORCID: 0000-0003-1253-3851

^b Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, SBE, Sağlık Yönetimi Bölümü, Elazığ, 23000, Elazığ/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-1737-8195

^c Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, SBE, Sağlık Yönetimi Bölümü, 23000, Elazığ/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-3167-8979

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 8 Şubat 2021

Kabul tarihi: 18 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Sessizlik

Hemşire

Örgütsel Sessizlik

ARTICLE INFO

Article history:

Received: July 1, 2020

Received in revised form: February 8, 2021

Accepted: February 18, 2021

Keywords:

Silence

Nurse

Organizational Silence

ÖZ

Bu çalışma, hemşirelerde örgütsel sessizlik problemini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma örgütsel sessizlik kavramını konu edinmesinin yanı sıra sağlık kurumlarında örgütsel sessizlik konusuna odaklanmaktadır. Araştırmanın evrenini bir eğitim ve araştırma hastanesindeki hemşireler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise ilgili kurumda görevli olan 306 hemşireden ibarettir. Bu çalışma için, Fırat Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nda 15/01/2019 tarih ve 306042 sayılı başvuru ile gerekli izin alınmıştır. Elde edilen veriler betimleyici analizlerin yanı sıra, bağımsız örneklem t testi ile Anova testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, hastane yöneticilerinin hemşirelerin örgütsel sessizlik nedenleri konusunda önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This study aims to examine the organizational silence problem in nurses. The research focuses on the concept of organizational silence per se as well as the organizational silence in health institutions. The population of the research is nurses working in a training and research hospital. The sample of the research consists of 306 nurses working in the related institution. For this study, the necessary permission was obtained with the application dated 15/01/2019 and numbered 306042 at the Social and Humanities Research Ethics Board of Firat University. The data obtained were analyzed by means of independent sample t test and one-way Anova test as well as the descriptive analyzes. According to the results of the research, the hospital managers have been determined to play an important role in the nurses' organizational silence reasons.

1. Giriş

Küreselleşme ile birlikte çalışanlar örgütün çeşitli süreçlerinde yer almaya başlamıştır. Ayrıca işgörenlerin sürece dahil edilmesi kurumlar tarafından da amaçlanmaktadır (Gül ve Özcan, 2011). Çünkü işgörenin yüksek katılımının -örgütler açısından rekabetin var olduğu günümüz dünyasında- başarıya katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. İşgörenin çalıştığı kurumda çeşitli

süreçlerde yer alması sessizlik konusunda rol oynayabilmektedir. Çalışanlarda gözlemlenen örgütsel sessizlik tutumları geçmişte uyum ile bağlılık şeklinde algılanmasına rağmen, günümüzde geri çekilme ile tepki oluşturma şeklinde kabul görmektedir (Bildik, 2009: 4). Çalışanlarda görülen sessizlik durumu, örgütün çalışma atmosferi üzerinde olumsuz etki oluşturabilmektedir. Söz konusu olumsuz sonuçlardan birisi de çalışanların konuları

* Sorumlu yazar/Corresponding author

e-posta: rifatbilgin@gmail.com

gereği üstlendikleri sorumluluklardan ziyade gönüllü sergiledikleri performanslarında azalmadır.

Sağlık kurumunun mevcut nitelikleri açısından çevre ile iletişim önemlidir. Söz konusu önem sağlık kurumlarında işgören-müracaatçı ilişkisi ve iletişimi olarak yer almaktadır. Sağlık hizmetlerinin her süreci, kurum içinde oluşan sosyal ilişkileri örüntüleşmiş bağlantılar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu örüntüleşmiş sosyal ilişki biçimleri toplumda var olan değerler ile sosyo-kültürel kodlardan beslenmektedir. Bireylerin ilişki biçimlerindeki davranışları da beslenmeler sonucunda şekillenmektedir. Belirtilen durum göz önünde bulundurulduğunda, sağlık personelinin gerek çalışma arkadaşları ile gerekse de çalıştıkları kurum yöneticileriyle iletişimlerine gereksinim duyulmaktadır.

Dolayısıyla söz konusu çevredeki ilişki biçimleri insan unsurunu ön planda tutma, katılımcı ve demokratik olma gibi başlıklar altında meydana gelmektedir. İletişim başlıkları ile örgütsel sessizlik arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Eğer sağlık kurumunda belirtilen yaklaşım ve değerlerin hâkim olduğu bir örgütsel iklim mevcut ise işgörenlerin sessiz kalmamalarının kuruma yönelik memnuniyetlerine fayda sağlayacaktır. Katılımcı bir örgütsel iklimde sağlık personelinin kendine güven çerçevesinde düşüncelerini açık bir şekilde dile getirmesi beklenmektedir. Ancak farklı örgütsel iklimler kapsamında örgütsel sessizlik durumu ile karşı karşıya kalılabilmektedir.

Yukarıda yapılan değerlendirme bağlamında bu çalışmada, hemşirelerde örgütsel sessizliğin nedenleri çeşitli açılardan değerlendirilecektir. Sağlık kurumlarında etkili, verimli ve istenilen şekilde sağlık hizmet sunumunun gerçekleştirilmesi için hemşirelerin sessizlik nedenlerinin bilinmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. İfade edilen amaç kapsamında yapılan çalışmanın evrenini yarı kamusal mal ve hizmet niteliğinde sağlık hizmetlerini sunan bir eğitim ve araştırma hastanesi oluşturmaktadır. Örneklem ise söz konusu hastanede görevli olan ... hemşireden ibarettir. Çalışmaya katılan hemşirelerin örgütsel sessizlik durumları çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

2. Örgütsel Sessizlik

Günümüz iş sektöründe rekabet kavramının her geçen gün daha fazla önem kazanması sebebiyle, insan kaynakları ile ilgili bilgi unsurları zaruri bir hal almıştır. Bu bağlamda örgütler kapsamında işgörenler ile uyum kavramının önemi bilinmesine rağmen uygulanmamaktadır. Aksine örgüt tarafından çalışanları sessizliğe yönlendiren davranış şekilleri sergilenmektedir. İşgörenlerin geçmişte sessiz kalma durumları uyum, bağlılık ve saygı olarak yorumlanabilmiştir. Günümüzde ise sessizlik davranışları doğru bir duruş, düşünce veya eylem olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla günümüzde işgörenlerin sessizlik durumu, performans açısından tehdit unsuru oluşturabilmektedir. Ayrıca sessizlik, tepki ve geri çekilme gibi davranış şekillerine eşlik etmektedir (Bildik, 2009: 34). Başka bir ifadeyle örgütsel sessizlik, personelin örgütsel problemler hakkındaki değişme, gelişme ile iyi olma durumlarında iş ya da işyeri ile ilgili olan konular (stratejik, teknik vb.) hakkındaki düşüncelerini isteyerek gizleme ve beraberinde sessizleşme olarak ifade edilebilir (Çakıcı, 2007: 149). Aslında örgütsel sessizliğin nedenlerinin bir kısmının ilgili toplumun sosyo-kültürel değerleri ve kodlarından kaynaklandığını da söylemek mümkündür.

Katılımın ve demokratik düşüncenin egemen olmadığı ortamlarda; bireyler tutum ve davranış nedeniyle zor durumda kalabilmektedir. Bu yaklaşım biçimi ile sosyalleşen veya kültürlenmiş birey; ailede, sosyal ve iş çevresinde de sukut etmeyi, -bazen gerekli bile olsa kendisini ifade etmemeyi tercih etmektedir. Özellikle hemşirelik mesleğinin Türkiye toplumunda çoğunlukla kadın mesleği olarak görülmesi ve sosyo-kültürel ataerkillik değerlerde kadının uslu, kocasına veya kaynanasına dil uzatmayan, sessiz, sakin, edepli, -çünkü bazen kadının konuşması edepsizlik olarak değerlendirilebilir- yönetim ve dünyalık işlerde fazla müdahil olmamasının teşvik edildiğini bilinmektedir. Bu unsurların da sağlık kurumlarında özellikle kadın hemşireler arasında örgütsel sessizliğe neden olduğu söylenebilir.

Sağlık çalışanlarında meydana gelen sessizlik davranışı ise, sorumluluğunun üstlenildiği kurum, bölüm ile hizmete yönelik fayda sağlayıcı tecrübe ve bilgilerini çeşitli nedenlerden kaynaklı olarak dile getirmeme veya gizleme olarak tanımlanabilir (Bayın, Yeşilaydın ve Esatoğlu, 2015: 3).

2.1. Örgütsel Sessizlik Türleri

Örgütlerde sessizlik türleri üç alt grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar; kabullenici, korunmacı ve korumacı sessizlik olarak ifade edilebilir (Çakıcı, 2010: 31).

2.1.1. Kabullenici Sessizlik

Herhangi bir olay, konu veya problem karşısında çalışanların yaşanılanlara razı olup, içerisinde bulunulan durum hakkındaki fikirlerini söylememesi olarak tanımlanmaktadır (Van Dyne, Ang ve Botero, 2003). Söz konusu davranış şekillerini sergileyen bireyler, durumu kabul edip değiştirme ile konuşma konusunda isteksiz ve ilgisizdirler. Kabullenici sessizlik davranışları iş sektöründe "boşuna kürek çekme" düşünce yapısı ile kendini göstermektedir (Çakıcı, 2010: 33). Bu sessizlik biçimi işgörenin artık çalışılan kurumun düzelmesi, değişmesi konusunda bir tür umutsuzluk, öğrenilmiş çaresizlik veya sinizm durumunu yaşaması olarak da değerlendirilebilir.

2.1.2. Korunmacı Sessizlik

Korunmacı sessizlik, işgörenlerin düşüncelerini ifade etmeleri durumunda alacakları tepkiden korkma nedeniyle görüşlerini saklama yoluna giderek sessiz kalması durumu olarak tanımlanabilir. Bireyler söz konusu davranış şekilleri ile kendilerini korumayı amaçlamakta olup, bilinçli olarak sessizlik davranışı sergileme yoluna gitmektedirler (Van Dyne, Ang ve Botero, 2003). Kişilerin belirtilen davranış şeklini sergilemesindeki amaç, sonraki süreçte mevcut durumun sorumluluğunu üstlenmemektir. Ayrıca çalışanların sessiz kalmasındaki diğer bir neden de yapılan hataların ortaya çıkmasını engelleme düşüncesidir (Özgen ve Sürgevil, 2009).

Öte yandan çalışanların meydana gelen olayları sineye çekme durumu da korunmacı sessizlik kapsamında değerlendirilmektedir. Sineye çekme durumu, kişinin açık şekilde düşüncelerini dile getirmesi durumunun sonuçlarından korkması nedeniyle bilerek sessizlik davranışına girmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Sineye çekme durumunda, problemi açık şekilde konuşma ile ikna edilme yoluyla problem çözüme kavuşturulabilir. Bu

kapsamda personel haksızlığın farkında olup, durumu düzeltici davranış şekilleri için uygun zamanı beklemektedir. Kabullenici sessizlik probleminin çözüme kavuşturulabilmesi sürecinde çalışanların motivasyonlarının artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda personele gerekli yardım ile destek sağlanmalıdır (Pinder ve Harlos, 2001). Korunmacı sessizlik daha çok anti-demokratik düşünce, davranış, baskı, eylemlerin hâkim olduğu kurumlarda katılımın az veya hiç olmadığı durumlarda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu tür sessizlik durumunda işgören başına gelebileceklerden korunabilmek için zaman zaman bir tür görünmezlik haline girerek şimşekleri üzerine çekmemek amacıyla da sessizliğe bürünebilmektedir.

2.1.3. Korunmacı Sessizlik

Korunma amaçlı sessizliğin temelini işbirliği veya fedakârlık oluşturmaktadır. Bu bağlamda mevcut personel, kuruma, çevreye ve diğer personele fayda sağlamak için deneyim, düşünce ile önerilerini gizlemektedir. Kişilerin söz konusu davranış şekillerini sergilemeleri ile işbirliği içerisinde yer almalarının nedeni çevrelerindeki diğer kişileri düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle korunmacı sessizlik; örgütün faydasına yönelik fedakârlık davranışları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kişinin önceden planlama şeklinde meydana gelen davranış şekli olarak da ifade edilebilir. Korunmacı sessizlik, korunmacı sessizliğe kıyasla mevcut durum hakkındaki durumları açıkça dile getirmenin sonuçlarından korkma yerine diğer kişilerin iyiliğinin gözetilmesi nedeniyle sessiz kalınmasıdır (Çakıcı, 2010: 34). Bu tür sessizlik bir tür nepotizm ve ideolojik yakınlık, dost-arkadaş ve kurumsal yapının adını ve haysiyetini lekelememe veya adını kötüye çıkarmama amacıyla işgörenin korunmacı davranması şeklindeki bir sessizlik durumudur.

2.2. Örgütsel Sessizlik Teorileri

Örgütsel sessizliği anlamaya, işgörenler ve kurumlar için yarattığı avantajlar ile dezavantajlarına yönelik durumları değerlendirmekle ilgili çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bunlar;

2.2.1. Bekleyiş Teorisi

Bekleyiş teorisi; liderlik, örgütsel davranış ile ödüllendirme alanları için donanımlı bir kaynaktır. Vroom'a göre bekleyiş teorisi, önceden planlanan eylemin hedeflenen amaç şeklinde sonuçlanmasına dair inancın geçici olması olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla söz konusu teori, eylem-sonuç ilişkisini açıklamaktadır. Örneğin, yapılan işte üstün başarı elde etmede çalışmanın başarıya ulaştırmayacağı inancının çalışanda mevcut olması durumunda kişi başarıya ulaşacak gücü kendinde bulamayabilmektedir (Tayfun ve Çatır, 2013: 118-119).

2.2.2. Fayda-Maliyet Analizi

Personel tarafından sessizleşme veya konuşmama durumları meydana gelmeden önce fayda-maliyet analizleri yapılmaktadır. Bu konuda çalışanların sessiz kalma durumları menfaatlerine göre şekillenmektedir. Bunun sebebi ise, olaylar karşısında örgüt kapsamında ortaya çıkacak tepkilerin işgörene yönelik olumsuz veya olumlu sonuçları olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu durumda ise işgören fayda-maliyet analizi yaparak ve ilgili eylem durumunu rasyonel bir tutumla ve fayda-maliyet prensibine göre davranışlar sergilemektedir. Fayda-maliyet

analizi, örgütlerde açık bir şekilde ortaya çıkmamakta olup, personelin içsel bir davranış şekli olarak meydana gelmektedir. Çalışanların iç dünyasını anlamının zorluğu sebebiyle sessizlik durumunun meydana gelmesini engellemede zorluğu beraberinde getirmektedir (Kahveci ve Demirtaş, 2010: 11). İşgören doğrudan kendisini ilgilendiren durumlarda bile müdahil olmama yönünde davranmayı tercih edebilmektedir. Bu durumun sebebi daha öncesinde diğer çalışanların davranışlarının gözlemlene yoluyla deneyimleyen çalışanın da bir fayda-maliyet analizi yaptığını söylenebilir.

2.2.3. Sessizlik Sarmalı Teorisi

Sessiz kalma durumunun tercih edilme sebeplerinin nasıl temellendirildiği konusunu kendisine konu edinen yaklaşımlardan biri de Noelle-Neumann tarafından geliştirilen sessizlik sarmalı teorisi. Teorinin ilk gelişimi kamuoyu çalışmaları kapsamında geliştirilmiştir. Bu bağlamda kişiler, çoğunluğun fikirlerine dâhil olmamasına rağmen izole olma korkusundan kaynaklı olarak çoğunluğa katılmaktadır. Bu nedenle kişiler, uyum gösterme konusunda yüksek düzeyde farkındalık oluşturabilme adına gerek kişisel gerekse de medya aracılığıyla kamuoyunda mevcut olan egemen görüşü değerlendirmektedirler. Söz konusu değerlendirme sonucuna göre kişi, düşüncesini gizlemekte veya dile getirmektedir. Mevcut teoriye göre kişiler toplumda var olan egemen düşüncüyü öğrenme konusunda arayış içerisinde. Kişinin sahip olduğu düşünce çoğunluğun hâkim olduğu düşünce yapısından farklı ise, düşüncesini dile getirmekten çekinip saklamaktadır. Özetle sessizlik sarmalı, fikrini dile getirmeden önce mevcut fikrin kamu desteğindeki düzeyini değerlendirme durumu olarak ifade edilebilir. Sarmalın devam sürecinde kamu desteğinin zayıf şekilde yer alması, kişinin dışlanma durumunu önceden fark etmesi ile dışlanmadan korkma önemli rol oynamaktadır (Çakıcı, 2007: 153).

Örgüt gelişimi konusunda gereksinim duyulan tartışmalardaki dürüstlük ile açıklık durumu sessizlik sarmalı tarafından engellenmektedir. Noelle-Neumann'a göre personelin düşüncelerini dürüst bir şekilde açıklamayıp gizlemesi durumu, sessizlik sarmalı ile paralel şekilde ortaya çıkan baskı ve izolasyon nedeniyle oluşmaktadır. Kişiler örgütte sahip oldukları fikirlerini açık şekilde dile getirme konusunda düşünce ikliminin ardından konuşma veya sessiz kalma kararına varmaktadırlar (Bildik, 2009).

Sessizlik sarmalı teorisinde var olan varsayımlar şu şekilde ifade edilebilir (Kahveci, 2010: 12):

- Personelin örgüt içerisinde dışlanmaya maruz kalması veya tehdidi,
- Personelin süregeliçi şekilde dışlanma korkusu ile karşı karşıya kalması,
- Örgüte dışlanma korkusunun beraberinde çalışanın içinde yer aldığı ortamı değerlendirmesi,
- Değerlendirme sonucunda çalışanın düşüncesini dile getirme veya sessiz kalma durumunu tercih etmesi.

Aslında sessizlik sarmalı teorisi, belirlenen tek bir doğruya yönelik normatif kurallar ile de ilişkilidir. Çünkü böyle bir çalışma ortamında işgörenler ayrımcılığın karmaşık yapısından dolayı üzerlerinde baskı hissedebilmektedir. Soyutlanmamak ve görünmez kılınmamak için egemen

düşünce benimsenmekte olup, “mış gibi yaparak veya görünerek” ilgili düşünce veya ideolojinin, kurum kültürünün argümanlarını kullanarak kendisinin görünür hale getirip dışlanmasının veya ötekileştirilmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

2.2.4. Kendini Uyarılama Teorisi

Kendini uyarılama teorisi ilk olarak Snyder tarafından 1974 yılında oluşturulmuştur. Snyder'e göre kişiler sosyal olma gereksiniminden hareketle çevre ile topluma yönelik uyum içerisinde bulunmak için çabalamaktadır. Söz konusu çaba kişinin ilişki içerisinde yer aldığı diğ̈er topluluklara da yansımaktadır. Bu hususta birey, toplumsal yaşam içerisinde oluşturduğu imajını takip etmekte ve imajını belirli bir seviyeye göre düzenleyip kontrol altında tutmaya çalışılmaktadır (Uçar, 2016: 72).

Bireylerin mevcut şartlarla davranışlarını uyumlaştırması durumu kendini uyarılama teorisi olarak ifade edilebilir. Kendini uyarılama durumları yüksek düzeyde olan kişiler, karşı tarafta iyi bir izlenim oluşturabilmek amacıyla sosyal davranışlarını bilerek değiştirebilme kabiliyetine sahiptirler. Kendini uyarılama düzeyi düşük seviyede bulunan kişiler ise, duygu, düşünce ile fikirlerini karşı tarafa yansıtmaktadırlar. Bu kişiler kendini uyarılama düzeyi yüksek olan kişilere kıyasla düşüncelerini daha açık bir şekilde dile getirmektedir. Çünkü söz konusu kişiler, davranışları ile kim oldukları arasındaki tutarlılığa önem vermektedir. Ülkemiz kapsamında bireylerin çoğu, davranış seçimlerinde toplum tarafından beğenilme ile kabul görme unsurlarına göre davranılmaktadır (Çakıcı, 2007: 154).

2.3. Örgütsel Sessizliğe Yol Açan Faktörler

Örgütsel sessizliğe neden olan faktörler dört başlıkta toplanmaktadır. Bunlar; bireysel nedenler, yönetsel ve örgütsel nedenler, çevresel ve kültürel nedenler ile korku kaynaklı nedenler olarak ifade edilebilir.

2.3.1. Bireysel Nedenler

Kişilerin davranış şekilleri, bilgi, beceri ile kişisel özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir (Şimşek, 2011).

Sessiz kalma durumu, bireyin kişisel ve demografik niteliklerine, konuya ve bulunan statüye bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, örgütte var olan herhangi bir konu ile ilgili kişi, arkadaşları ile konuşabilirken, aynı konuyu yöneticisinin karşısında dile getiremeyip sessiz kalmayı tercih edebilmektedir. Sessiz kalma durumunun ortaya çıkmasında demografik unsurlar etki oluşturmaktadır (Özgen ve Sürgevil, 2009: 315-317).

Öte yandan sessiz kalma davranışı üzerinde risk alma eğilimi, özsaygı, benlik saygısı, kontrol odağı vb. kişiyi özgü olan bireysel niteliklerde etkili olabilmektedir (Pinder and Harlos, 2001: 354). Bilhassa kişi-grup etkileşimi ile kişinin öz imajı, öz saygısı, kendilik değeri ile kendini algılamasının sonucu şeklinde birey nezdinde ortaya çıkan onaylayıcı tepkiler ile kişi düşüncelerini dile getirmekte (Silah, 2005: 159) veya sessiz kalıp kendi içine yönelmektedir (Çakıcı, 2010: 24).

2.3.2. Yönetsel ve Örgütsel Nedenler

Örgüt içerisinde sessizlik davranışının yer almasının karşı taraf nezdinde herhangi bir problem oluşturmadığı ve

memnuniyet ortamının var olduğu düşüncesini oluştursa da gerçekte problemlerin gizli şekilde yer alması sebebiyle önemli olan bilgilerin gözden kaçmasına, yenilik ile değişim konusunda bir engel oluşturmaya zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple sessizlik kavramı ve beraberindeki davranış şekillerinin, hem kişisel hem de örgütsel performans üzerinde etki oluşturan davranış şekli olarak ele alınması gerekmektedir (Çakıcı, 2010: 37-42).

Sessizlik davranışının ortaya çıkmasında örgütsel faktörler şu şekilde ifade edilebilir (Karacaoğlu ve Cingöz, 2008);

- Çalışılan mekân,
- Hiyerarşik yapının katılığı,
- Kurumda yer alan normlar,
- İnsan ilişkilerinden ziyade iş ilişkilerinin önemli olması,
- Merkezi karar verme anlayışı.

Diğ̈er yandan birey-örgüt uyumunun sosyalleşme bakımından incelenmesinde, kişinin başarılı kariyere sahip olması, işinden tatmin olması gibi durumlar bağıllığı artırırken, örgütte başarısız şekilde ortaya çıkan sosyalleşme durumu kişinin örgütten ayrılmasına hatta sessiz kalmasına neden olabilmektedir (Balıcı, 2003: 12). Ayrıca örgütsel sosyalizasyon kavramı da kişilerin sessizlik durumları üzerinde etki oluşturan unsurlardan biridir. Bilhassa örgütte yeni yer alan kişi mevcut süreçte algıladığı eksiklik, olumsuzluk veya daha genel şekilde örgüt atmosferinden farklı şekilde yer alan fikir ile düşüncelerini kolaylıkla ifade etmek yerine, sessiz kalmayı seçebilmektedir (Alparşlan, 2010: 29).

Örgütsel sessizliğin yönetsel nedenleri şu şekilde ifade edilebilir (Çakıcı, 2010: 29);

- Düşüncelerin açık bir şekilde dile getirilmesinde yönetimin eksik desteği,
- İlişkilerde mesafe,
- Yönetime yönelik güvenin eksik olması,
- Farklı düşüncelere açık olmamak,
- Geri bildirimleri iletmede eksiklik,
- Yönetimde otoriter anlayışın hâkim oluşu,
- Şeffaf yönetim anlayışının bulunmaması,
- Problemlerin dile getirilmesi karşısında olumsuz tepkilerin sergilenmesi.

Premeaux ve Bedeian'ın yapmış oldukları çalışmaya göre, üst yönetim nezdinde şeffaflık düzeyinin artırılması kendini mevcut duruma uyarlamada düşük pozisyonlarda yer alan bireyler üzerinde daha fazla konuşma eğilimi oluşturmaktadır. Öte yandan yönetici desteğinin kişiler üzerinde düşük seviyede olmasını düşünmeleri veya düşündüklerini dile getirdiklerinde herhangi bir olumsuz durumla karşılaşacakları düşüncesi sonucunda kişiler sessiz kalmayı tercih etmektedir (Premeaux ve Bedeian, 2003: 1556).

2.3.3. Çevresel ve Kültürel Nedenler

Çalışanlar tarafından sergilenen sessizlik davranışı, yalnızca kişisel, örgütsel veya yönetsel sebeplerden kaynaklanmamaktadır. Dış çevrede yer alan faktörler de sessizlik durumu üzerinde etki oluşturmaktadır. Sessizlik üzerinde etki oluşturan unsurlardan bir diğ̈eri de “belirsizlik”

unsurudur. Bilginin ve becerinin açık ve yeterli şekilde yer almadığı, değışmelerin hızlı bir şekilde gerçekleştirildiği, çevresel uyarı ile belirsizliklerin yoğun şekilde var olduğu ortamlarda bireyler, kendilerini tehdit altında hissetme nedeniyle ortama uyum konusunda sıkıntı yaşayabilmektedirler. Bu bağlamda yer alan ortamlarda etkili davranış şekilleri kişilerin becerilerine bağlı şekilde değışiklik göstermektedir. Belirsizlik konusunda toleransları yüksek düzeyde olan kişilerin enformasyon aktarma konusundaki yetenekleri de yüksek düzeyde olmaktadır (Sargut, 1994: 118). Durkheim, bireylerin, yeterli ahlâkî sınırlamayla karşılaşmalarını sebebiyle neyin uygun ve kabul edilebilir bir davranış olup olmadığı konusunda net bir düşüncede olmadıklarını ifade etmektedir. İfade edilen durum anomi olarak isimlendirilmektedir. Anomi aslında kelime olarak köksüzlük, kuralsızlık veya normsuzluk olarak da tanımlanabilir. Ancak kavram olarak toplumdaki düzenleyici güçler bozulduğunda, düzensizlik, hızlı ekonomik değışmeler ve çöküntü, kollektivitenin bireyler üzerindeki denetiminin azalması veya yok olması gibi hızlı değışim ve dönüşümlerin yaşandığı toplumlar ve kurumlar için de benzer biçimde durumlar gösterdiğini söyleyebiliriz (Ritzer ve Stepnisky, 2014:88-96). Özellikle anomi, toplumsal ve ekonomik bunalım, hızlı toplumsal ve kurumsal normların değışim ve dönüşüm dönemlerinde daha fazla etkinlik kazanmaktadır.

Tüm insanlık nezdinde yer alan evrensel kültür değerleri bulunmasının yanı sıra herhangi bir kültürden diğerine farklılık gösteren öğeler yerel kültürel yapılar da vardır. Kültürel farklılaşma veya kültürel görecelik olarak da adlandırılan mevcut durum, farklı kültürel hayatlarda yaşayan kişilerin kavrama, fikir, tutum ve değerlendirmelerinin de farklılık göstermesine, benzerlik gösteren konu veya koşullarla karşılaştıklarında kişilerin farklı şekilde tepkilerle karşılaşmasına sebep olmaktadır. Kültürler arasında farklılık gösteren tutumlar iletişim, belirsizlikler ile çatışma gibi unsurların üstesinden gelme, güç mesafesi, kişisel-toplumcu davranışlar, denetim noktası vb. konularda meydana gelmektedir (Sargut, 1994: 99).

2.3.4. Korku Kaynaklı Nedenler

Çalışanların örgütsel alanlarda sessiz kalmalarında birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Bu faktörler şu şekilde ifade edilebilir (Milliken vd., 2003);

- Örgüt içerisinde çeşitli şekillerde algılanma (şikâyetçi, ispiyoncu, dedikoducu, muhbir, menfaatçi, yordakçı vb.),
- Gerek diğer çalışanlar ile gerekse de yöneticilerle ilişkilerinde negatif etkinin oluşması,
- Başkalarını utandırma, üzme ile zor durum içerisinde bırakma durumu,
- İşi kaybetme ve misilleme ile karşılaşma korkusu,
- Terfi alamama korkusu,
- Başka bir yere gönderilme ve sürgün edilme,

Can ve Alparslan tarafından 2012 yılında yapılan çalışmaya göre, korku faktörünün sessizlik üzerinde etki oluşturan unsurlardan biri olduğu tespit edilmiştir. Hemşireler üzerinde yürütülen söz konusu çalışma, üst yönetimin tavırlarındaki sertlik, birim değışikliği, işi kaybetme veya daha da zorlaştırma gibi nedenlerle işgörenler arasında korku faktörünün oluşmasında önemli bir yere sahiptir (Can ve Alparslan, 2012).

2.4. Örgütsel Sessizliğin Sonuçları

Örgütsel sessizlik davranış ve eyleminin her durumda olumsuz şekilde nitelendirilmesinin doğru olmayabileceği de ifade edilmektedir. Örgütsel sessizliğin katkı oluşturabileceği durumların da olabileceği Dyne ile Botero tarafından dile getirilmektedir. Söz konusu durumlar; kişiler arasında oluşan çatışmaların azaltılması, gizli bilgilerin dile getirilmemesi ile yönetsel bilgide bombardımanın azaltılması şeklinde olumlu sonuçlara yol açabilmektedir. Belirtilen çok az sayıdaki olumlu sonuçlarına rağmen örgütsel sessizlik daha ziyade hem çalışan hem de organizasyon kapsamında çoğunlukla zararlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Tikici vd., 2011: 255). Çalışanların iş yerlerinde düşüncelerini dile getirmeleri durumunda karşı tarafta negatif etki oluşturmasının çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Söz konusu sonuçlar (Durak, 2012: 79) aşağıdaki şekilde olduğu gibi ifade edilmektedir.

- İtibar, güven ile inancı kaybetme,
- Sosyal bağlarda ortaya çıkan zayıflama,
- İşbirliklerinde yoksunluk durumu,
- Diğer çalışanlarla iş yapmada ortaya çıkan zorluk,
- Kariyer fırsatları ile terfi olanaklarındaki fırsatların azalma olasılığı,

Örgütsel sessizlik kaynaklı ortaya çıkan problemlerin ilki olarak çalışanlar kapsamında yeni düşüncelerin üretimi ile gelişimlerine kapalı olma durumu yer almaktadır. Örgütün gelişme kaydetme ile örgütün varlığını tam kapasite ile sürdürme sürecinde işgörenlerin yeni düşünceleri önem arz eden bir husustur. Sessizlik kaynaklı ortaya çıkan etkiler, gerek örgüt gerekse de çalışanlar üzerinde negatif etkiler oluşturabilmektedir (Kahveci, 2010: 3). İşgörenler nezdinde sessizlik durumunun oluşması örgüt açısından bir tehdit unsurudur. Söz konusu tehdit, çalışanların işe, kaliteye, işverene ve nihayet örgüte yönelik ilgisiz olmalarıyla sonuçlanabilmektedir. Yöneticilerin işgörenlerin sessizlik durumlarını dikkate almaması, personel nezdinde örgüte ve yapılan işe karşı kayıtsızlık davranışlarını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla hem çalışan hem de örgüt zararlı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Erigüç vd., 2014). Bir örgüt nitelikleriyle çalışanların sessizliğine temel oluşturuyorsa, çalışanların verimi azalmakta ve kişilerin tercihlerinin önemsiz olduğu düşüncesi oluşmaktadır. Örgütsel sessizlik durumunun üç yıkıcı sonucu olabileceği Milliken ve diğerleri tarafından belirtilmiştir. Söz konusu sonuçlar (Milliken vd., 2003) ;

- Çalışanların sahip oldukları duygularına dair önemsizlik inancı,
- Çalışanlar tarafından çevrede oluşan değışiklikleri kontrolde yetersizlik,
- Zihinsel şekilde çalışanların örgüte uyum problemi yaşamaları,

3. Sağlık Kurumlarında Örgütsel Sessizlik

Örgütsel sessizlik eylemi ve davranış biçimi örgüt nezdinde birçok tehlikeli sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu bağlamda değerlendirilecek tehlikeli sonuçlardan birisi de örgüt değerleri ile iş kalitesinde oluşan inançsızlık, azalma ve niteliksizleşme durumunun oluşmasıdır (Deniz vd., 2013: 693). Sağlık kurumlarında ortaya çıkan sessizlik durumu diğer kurumlara kıyasla geri dönüşü bulunmayan, vicdani ve ahlaki açıdan büyük yükümlülüklerle sebebiyet

verebilmektedir (Yalçın ve Baykal, 2012). Çünkü sağlık çalışanlarının hizmet verdikleri kişilerin içerisinde buldukları zihinsel, ruhsal ve fiziksel ıstırap, örselenme, yaralanma gibi problemler dolayısıyla hemen şimdi iyilik hallerinin sağlanması gerekmektedir. Bu dezavantajlı kişilere gerekli sağlık hizmetlerinin zamanında sağlanması veya işgörenin kayıtsızlığı sebebiyle gerekli teşhis, tedavi ve hizmetin verilmemesi veya geciktirilmesi toplumda birçok problemin –suç, şiddet, ölüm, ailenin parçalanması, maddenin kötü kullanımı, anksiyete ve depresyon, ekonomik kaynakların kötü kullanılması, yolsuzluk ve iltimas vb- oluşmasını da beraberinde meydana getirebilmektedir. Böylece sağlık kurumları matris yapısı sebebiyle çeşitli meslek gruplarını bünyesinde barındırmaktadır. Farklı meslek grupları ve diğ̇er farklı pozisyonlarda işgörenleri ile yüksek düzeyde iletişime de gereksinim duyulan bir kurum niteliğine sahiptir. Bu kurum veya kuruşlarda yaşanacak bireysel veya örgütsel sessizlik sorunu ciddi düzeyde toplumsal ve kurumsal problemlere neden olabileceği kolaylıkla söylenebilir. Bu bağlamda sağlık kurumlarında koordinasyonun sürekli liği ile sonuçlarının kolayca telafi edilememesi durumu söz konusu olmaktadır. Ayrıca alışanların gözlemledikleri durumları, düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmemesi durumu, etkili, verimli ve kaliteli bir hizmet sunumuna da engel oluşturabilmektedir. Öte yandan sessizlik durumu örgüt nezdinde var olan örgütsel iklim üzerinde negatif etki oluşturma suretiyle işgörenlerde olumsuz davranışların meydana gelmesine de sebebiyet vermektedir.

Etkili, verimli ve istenen kalitede sağlık hizmeti sunum sürecinde sağlık personelinin iş performansında etki oluşturan her faktörün belirlenmesi önem arz eden bir husustur (Kılınç ve Ulusoy, 2014: 90). Kesintisiz şekilde hizmet sunumu gerçekleştiren hemşireler, çalışan faaliyetleri arasında koordinasyonun sağlanması önemli rol oynamaktadırlar (Bayın vd., 2015). Bu bağlamda tedavi, tıbbi hataların azaltımı, kurumsal koordinasyon, hasta takibi konusunda hemşirelik mesleği önemli görevleri ifa etmektedir. Sağlık personeli arasında sayısal çoğunluğu oluşturması ve hasta ile yakından ilişki kuran işgörenlerin başında yer alması gibi sebeplerle bu gurubun örgütsel sessizlik nedenlerinin incelenmesi toplumsal ve kurumsal fayda açısından önem arz etmektedir.

4. Yöntem ve Uygulama

Bu araştırmanın amacı, hemşirelerde örgütsel sessizliğin nedenlerini belirlemektir. Söz konusu amaç kapsamında araştırmanın evrenini, bir eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni 957 hemşireden ibarettir. Araştırmanın rneklem sayısı, %95 güven düzeyinde ilgili forml¹ kullanılarak hesaplanmış olup, 278 kişi olarak belirlenmiştir. Bu alıma için, Fırat Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nda 15/01/2019 tarih ve 306042 sayılı başvuru ile gerekli izin alınmıştır.

Ayrıca rgtsel sessizlik leği, akıcı tarafından 2008 yılında geliştirilen ve niversiteler kapsamında 327 akademik, 181 idari personelin katılımıyla gerçekleştirilen KMO değerinin 0,94 ve Alpha katsayısının 0,94 olması ile

“rgtsel Sessizlik Nedenleri”; Kahveci ve Demirtaş tarafından 2013 yılında geliştirilen ve 20 ilköğretim okulunda görevli 426 öğretmenin katılımıyla geliştirilen KMO değerinin %87 ve Alpha katsayısının 0.89 olması ile “rgtsel Sessizlik leğinden” faydalanılarak geliştirilmiştir (akıcı, 2008: 117; Kahveci ve Demirtaş, 2013: 167).

Geliştirilen ölçeğin pilot uygulaması 100 hemşirenin katılımıyla yapılmıştır. Pilot uygulama sonrası geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans	KMO	Güvenirlik	P
Yönetici		38,557	0,879	0,896	0,000
9	0,907				
1	0,764				
6	0,738				
10	0,649				
8	0,597				
2	0,586				
7	0,585				
5	0,494				
Sessizliğin Kaynağı		12,895	0,758	0,889	0,000
18	0,894				
17	0,732				
20	0,676				
22	0,633				
21	0,586				
İş ile İlgili Korku		5,081	0,756	0,794	0,000
13	0,911				
15	0,800				
14	0,513				

¹ örneklem büyüklüğünü hesaplama (Sample Size Calculator) sistemi kullanılarak örneklem büyüklüğü bulunmuştur (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim tarihi:19.05.2020).

16	0,483
İlişkileri Zedeleme Korkusu	3,400 0,796 0,824 0,000
4	0,694
11	0,591
19	0,572
3	0,452
12	0,316
Açıklanan Varyans (%)	66,807
KMO	,872
Cronbach Alpha	,926

Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçek dört faktörden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri 0,316 ile 0,911 arasında değişmektedir. Bununla birlikte ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı %66,80'dir. Çok boyutlu ölçeklerde faktörlerin toplam varyansın minimum %50'sini açıklaması yeterli olarak kabul görmektedir. Ayrıca KMO değerinin 0,872 (p = 0,000) olması, örneklemin faktör analizi açısından yeterli olduğunu ifade etmektedir. (Gürbüz ve Şahin, 2016: 319).

Ölçeği oluşturan faktörlerin; yönetici, sessizliğin kaynağı, iş ile ilgili korku ve ilişkileri zedeleme korkusu şeklinde isimlendirilmeleri uygun görülmüştür. Faktör isimlendirilmeleri uzman görüşü alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda faktör isimleri ölçeğin geliştirilmesinde kullanılan ölçek faktörleri ile benzerlik göstermektedir.

Faktör yüklerine bağlı olarak faktörler altında yer alan soru maddeleri incelenmiştir. Buna göre yönetici faktörü altında sekiz soru (9, 1, 6, 10, 8, 2, 7, 5); sessizliğin kaynağı faktörü altında beş soru (18, 17, 20, 22, 21); iş ile ilgili korku faktörü altında dört soru (13, 15, 14, 16); ilişkileri zedeleme korkusu faktörü altında beş soru (4, 11, 19, 3, 12) yer almaktadır.

325 hemşireden veriler toplanmış olup, 19 anket eksik ya da yanlış olması sebebiyle analiz sürecine dâhil edilmemiştir. 306 kişiden elde edilen veriler, SPSS 22.0 for Windows paket programı ile araştırma amaçları doğrultusunda çeşitli istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Elde edilen verilere ilk olarak betimleyici analizler uygulanmıştır. Betimleyici analizlerden sonra verilere normallik testi uygulanmıştır. Normallik testi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Normallik Testi Sonuçları

Çarpıklık	Basıklık
-0,615	0,492

Analiz aşamasına geçilmeden verilerin normallik durumları çarpıklık basıklık katsayılarına göre incelenmiştir. Örgütsel sessizlik ölçeğine ilişkin değeri -0,615 ve basıklık değeri 0,492 olarak elde edilmiştir. Bu değerler -1.96 ile +1.96 aralığında (Tabachnick ve Fidell, 2007) yer aldığından dolayı örgütsel sessizlik ölçeği ile toplanan verilerin normallik varsayımı adına normal dağılım sergilediğine işaret etmektedir.

Katılımcıların örgütsel sessizlik durumlarını demografik değişkenlere göre karşılaştırmak amacıyla Bağımsız Örneklem t testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. İki bağımsız grup ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla Bağımsız Örneklem t testi, üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığı karşılaştırmak için ise, ANOVA analizi uygulanmıştır.

Araştırmanın hipotezleri şu şekilde ifade edilebilir;

H1: Örgütsel sessizliğin nedenleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

H2: Örgütsel sessizliğin nedenleri yaşa göre farklılaşmaktadır.

H3: Örgütsel sessizliğin nedenleri eğitime göre farklılaşmaktadır.

H4: Örgütsel sessizliğin nedenleri çalışma yılına göre farklılaşmaktadır.

H5: Örgütsel sessizliğin nedenleri görev yerine göre farklılaşmaktadır.

4.1. Araştırmanın Bulguları

306 hemşireden elde edilen verilere ilişkin demografik bilgiler Tablo 3'te yer almakta olup, aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	F	%	Görev Yeri	F	%
Kadın	172	56,2	Acil Birim Cerrahi Birimler	32	10,5
			Dahili Birimler	90	29,4
			Birimler Yoğun Bakım	60	19,6
			Diğer	80	26,1
			Diğer	44	14,4
Erkek	134	43,8			
Yaş	F	%	Eğitim	F	%
16-25	58	19,0	İlköğretim	2	,7
			Lise	28	14,1
			Ön Lisans	43	71,6
			Lisans	219	4,6
			Lisansüstü	14	
26-35	203	66,3			
36-45	44	14,4			
46 ve üzeri	1	,3			
Çalışma Yılı	F	%	Toplam	F	%

0-5	130	42,5			
6-10	126	41,2			
11-20	41	13,4	Toplam	306	100
21 +	9	2,9			

Hemşirelerden elde edilen demografik bilgiler ile ilgili dikkat çekici özellikler şu şekilde özetlenebilir: Çalışmaya katılan 306 hemşirenin %56,2'si kadın %43,8'i erkek olup, %66,3'ü 26-35 yaş arasındadır. Katılımcıların %42,5'inin 0-5 yıl arasında çalıştıkları, %29,4'ünün cerrahi birimlerde çalışması ve %71,6'sının lisans mezunu olması yapılan analiz sonucunda elde edilen diğ̈er demografik bilgiler arasındadır.

Araştırmada elde edilen verilerin aritmetik ortalamaları alınmıştır. Düzey durumları ortalamalara göre belirlenmiş olup, düzey sıralaması şu şekilde değerlendirilmiştir: 1,25 < ortalama <= 2,50: düşük; 2,50 < ortalama <= 3,75: vasat; 3,75 < ortalama <= 5,00: yüksek.

Araştırmanın düzey aralıkları kullanılan ölçek türünün özelliğine göre belirlenmiştir. Ölçek 5'li likert tipi olup, 4 aralığa sahiptir. Ölçek türünün aralık sayısına bölünmesi yolu ile düzey tespiti yapılmıştır. Buna göre 5/4=1.25 şeklinde düşük düzeyin minimum değeri 1.25 olarak belirlenmiştir. Daha sonra ise 1.25 değerin eklenmesi yoluyla diğ̈er düzey aralıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla 1,25 < ortalama <= 2,50: düşük; 2,50 < ortalama <= 3,75: vasat; 3,75 < ortalama <= 5,00: yüksek düzey olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 4. Ölçekte Yer Alan İfadelerin Frekans, Yüzde, Ortalama ve Standart Sapmaları

	N: Kişi Sayısı	1	2	3	4	5	Std. Sapma	Ortalama
1. Kesinlikle Katılmıyorum								
2. Katılmıyorum								
3. Kararsızım								
4. Katılıyorum								
5. Kesinlikle Katılıyorum								
1.Hastane yöneticilerinin "en iyi ben bilirim" tavrı hemşireler üzerinde olumsuz bir etki yaratır.	N	7	12	35	105	147	,95	4,21
	%	2,3	3,9	11,4	34,3	48,0		
2.Hemşirelerin görüşlerini dile getirememesi, yöneticilerin otoriter davranışlarından kaynaklanmaktadır.	N	10	16	51	131	98	,99	3,95
	%	3,3	5,2	16,7	42,8	32,0		
3.Hemşireler düşüncelerini açıkça dile getirmelerinin faydasız olduğuna inandıkları için susmayı tercih ederler.	N	22	26	54	94	110	1,21	3,79
	%	7,2	8,5	17,6	30,7	35,9		
4.Daha önce açıkça konuşanların yöneticiler tarafından haksızlığa maruz kalarak emsal oluşturması nedeniyle hemşireler susarlar.	N	7	23	52	101	123	1,04	4,01
	%	2,3	7,5	17,0	33,0	40,2		
5.Hemşireler yöneticilerin eksikliklerini bilmelerine rağmen bu durumu dile getirmez.	N	6	37	61	108	94	1,06	3,80
	%	2,0	12,1	19,9	35,3	30,7		
6.Hastane yöneticilerinin adil davranmaması, hemşirelerin görüşlerini açıklamalarına engel olmaktadır.	N	5	19	47	111	124	,97	4,07
	%	1,6	6,2	15,4	36,3	40,5		
7.Hemşireler görüşlerini açıkça ifade ettiklerinde yöneticilerden ve meslektaşlarından olumsuz tepki alırlar.	N	12	26	55	125	88	1,06	3,82
	%	3,9	8,5	18,0	40,8	28,8		
8.Hastane yöneticilerinin performanslarının düşük olması, hemşirelerin sorunları dile getirmesini engeller.	N	11	26	48	131	90	1,04	3,85
	%	3,6	8,5	15,7	42,8	29,4		
9.Hemşireler düşüncelerini açıkça dile getirmemesinin sebeplerinden biriside yöneticilerin "sözde" ilgileniyor olmasıdır.	N	9	17	49	118	113	1,00	4,00
	%	2,9	5,6	16,0	38,6	36,9		
10.Hiyerarşik yapının katılığı nedeniyle hemşireler sorunları dile getirmekten kaçınırlar.	N	5	35	55	99	112	1,07	3,90
	%	1,6	11,4	18,0	32,4	36,6		
11.Hemşireler sorun bildirenlerin hoş karşılanmayacağı düşüncesi ile susmayı tercih ederler.	N	19	41	45	131	70	1,15	3,62
	%	6,2	13,4	14,7	42,8	22,9		

12.Hemşireler sorun bildirdiğ̃inde görev yeri değışme korkusu nedeni ile sorunları dile getirmezler.	N	16	40	27	128	95	1,16	3,80
	%	5,2	13,1	8,8	41,8	31,0		
13.Hemşireler yeni fikir ve öneriler iş yükünü artırabilir düşüncesinden dolayı susarlar.	N	35	51	70	84	66	1,29	3,31
	%	11,4	16,7	22,9	27,5	21,6		
14.Hemşireler kurumdaki geleceklere dair kaygıları nedeniyle kendilerine ait yeni fikirleri söylemezler.	N	17	31	66	118	74	1,11	3,65
	%	5,6	10,1	21,6	38,6	24,2		
15.Hemşireler çalışma arkadaşlarının katılmadığı, işle ilgili konular hakkındaki fikirlerini ifade etmezler.	N	29	53	69	90	65	1,25	3,35
	%	9,5	17,3	22,5	29,4	21,2		
16.Hemşirelerin bilgisizlik ve deneyimsizlik korkusu duygularını ifade etmelerine engel olur.	N	50	52	51	107	46	1,32	3,15
	%	16,3	17,0	16,7	35,0	15,0		
17.Hemşireler güç durumda konuşmaktan çok susmayı tercih ederler.	N	30	33	59	134	50	1,17	3,46
	%	9,8	10,8	19,3	43,8	16,3		
18.Hemşireler alt kademede olduklarından dolayı bazı durumlarda susmayı tercih ederler.	N	38	36	67	88	77	1,31	3,42
	%	12,4	11,8	21,9	28,8	25,2		
19.Hemşireler duygu ve düşüncelerini açıkladıkları zaman güvende olmadıklarını hissederek.	N	21	31	60	136	58	1,11	3,58
	%	6,9	10,1	19,6	44,4	19,0		
20.Hemşireler dışlanacakları endişesi ile sorunları dile getirmezler.	N	32	39	65	123	47	1,19	3,37
	%	10,5	12,7	21,2	40,2	15,4		
21.Hemşireler sorun çıkarıcı ve şikâyetçi birisi olarak görünmek istemediklerinden olaylar ve durumlar karşısında sessiz kalmayı tercih ederler.	N	23	36	63	119	65	1,16	3,54
	%	7,5	11,8	20,6	38,9	21,2		
22.İlişkilere zarar verme korkusundan dolayı hemşireler susarlar.	N	26	33	72	122	53	1,15	3,46
	%	8,5	10,8	23,5	39,9	17,3		

Adaletin hâkim olduğı bir toplum ve kurumu anlayabilmek için sormamız gerekenler; hak ettiğimiz gelirin, sorumluluk ve hakların, güçlerin ve fırsatların, pozisyon ve rütbelere gibi değerlerin doğru bir şekilde dağıtılmasıdır. Adil örgüt her bireye hak ettiğini verir (Sandel, 2014: 41). İşin adil olabilmesi için o işi yapan işgörenin doğasıyla uyumlu olması gerekir. Bazı işler bu sınırı geçemez. Tehlikeli, tekrara dayanan ve monoton işler; zarar verici ve sıkıcı olduklarından dolayı insanoğluna uygun değildir. Bu durumda adalet, işin insan doğasına uygun organize edilmesini gerektirir. Aksi takdirde bu işler köleliğe benzer nitelikler içerdiğinden adaletsiz olacaktır (Sandel, 2014: 269). Dolayısıyla A'nın nesnel olarak B'yi sömürdüğü veya sorumlu kişi olarak ilgili kişinin –ki bu bir işgören de olabilir- özgüvenini pekiştirmesini engellediğı herhangi bir durum baskı şeklinde tanımlanabilir. Böyle bir durum, sahte yüceliklerle şirinlikler gösterilse de, kendiliğinden şiddet yaratır. Çünkü insanın yetkin insan olma yönündeki

ontolojik ve tarihi yetisini engelleyen bir baskı ilişkisiyle şiddet zaten başlamıştır (Freire, 2018: 39). Öyleyse bir işin önce insan doğasına uygun düzenlenmesi ve insanın kendilik değeri ve özsaygısını zedelemeyip baskı oluşturmaması gerektirmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki ölçek maddeleri bu açıklamalar çerçevesinde işin adil ve insan doğasına uygun olması, ilişki biçimlerinin ve uygulamaların şiddet, baskı içeren bir nitelik taşımaktan ziyade demokratik ve katılımın yüksek olduğu bir bakış açısı benimsenerek değerlendirilmiştir.

Tablo 4'te çalışmaya katılan katılımcıların kendilerine yöneltilen ifadelendirmelere verdikleri yanıtların frekans dağılımlarına yer verilmektedir. Bu ifadeler aracılığıyla hemşirelerin kurumsal alanda sergiledikleri örgütsel sessizlik nedenleri yorumlanmasına, değerlendirilmesine ve işgörenler açısından var olan eksikliklerin gözden geçirilmemesine de imkân tanımaktadır.

Sağlık kurumlarında farklı pozisyonlarda (işgören, yönetici) görev alan personelin hem farklı pozisyonlarda yer alanlar hem de aynı pozisyonlarda görev alanlar birbirlerini verimli, kaliteli iş yapma veya yapmama, aksatma, kayıtsız davranma, geri çekilme gibi olumlu ve olumsuz yönden etkileyebilmektedirler. Söz konusu etki mevcut duruma göre farklılık göstermesine ek olarak kişisel özelliklerden de kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen *“Hastane yöneticilerinin “en iyi ben bilirim” tavrı hemşireler üzerinde olumsuz bir etki yaratır.”* sorusuna %82,3’ü olumlu yanıt verirken, %11,4’ü kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 4,21 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla hastane yöneticilerinin davranışlarından kaynaklı olarak örgütsel sessizlik durumunun görülme sıklığı yüksek düzeydedir. Hatta hemşirelerin büyük bir kısmının bu olumsuz tutuma maruz kaldıkları veya bu ilgi duruma ilişkin olumsuz bir tutum benimsedikleri söylenebilir.

Yöneticilerin davranışlarını şekillendiren unsurlar kişisel özelliklerinin yanı sıra hâkim olan yönetim düşüncesinden de kaynaklanmaktadır. Bu konuda merkezi yönetim ve denetim alanının dar olması gibi unsurların var olduğu kurumlarda otoriter yapı ortaya çıkmaktadır. Bu hususta katılımcılara yöneltilen *“Hemşirelerin görüşlerini dile getirememesi, yöneticilerin otoriter davranışlarından kaynaklanmaktadır.”* sorusuna katılımcıların %54,8’i olumlu yanıt verirken %16,7’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,95 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla otoriter yapının hâkim olduğu kurumlarda mevcut durum sebebiyle ortaya çıkan örgütsel sessizlik durumu görülmesinin yüksek düzeyde olduğu öngörülmektedir.

İşgörenlerin yaptıkları iş ve örgüt hakkındaki istek, öneri ile şikâyetleri örgütsel gelişim ve değişim açısından önem arz etmektedir. Söz konusu hususa verilen önem işgörene, sunulan hizmete ve dolayısıyla örgüte olumlu katkılar sağlamaktadır. Bu konuda katılımcılara yöneltilen *“Hemşireler düşüncelerini açıkça dile getirmelerinin faydasız olduğuna inandıkları için susmayı tercih ederler.”* sorusuna katılımcıların %66,6’sı olumlu yanıt verirken, %17,6’sı kararsız olduklarını belirtmiştir. Bununla birlikte soruya verilen yanıtların ortalaması 3,79 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla hemşirelerin düşüncelerini açıkça ifade etmelerinin kurumu yöneticilerinin tutum, tavır, davranış ve iş yapma biçimlerini etkileyemeyeceğini veya değiştiremeyeceğine ilişkin düşünce, deneyimlere sahip olduklarından fayda oluşturamayacağına dair inancın kaybedilmesi nedeniyle örgütsel sessizlik durumunun gözlemlenmesi arasında yüksek düzeyde bir ilişki öngörülmektedir.

Örgütsel sessizlik sebeplerinden biri de şüphesiz hemşirelerin kendi düşünce ve iş yapma biçimlerini ifade etmeleri sonrasında kendilerinin veya arkadaşlarının karşılaştıkları veya karşılaşılabilecek yönetici yaklaşımlarına ilişkin oluşan korkularıdır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen *“Daha önce açıkça konuşanların yöneticiler tarafından haksızlığa maruz kalarak emsal oluşturması nedeniyle hemşireler susarlar.”* sorusuna katılımcıların %73,2’si olumlu yanıt verirken, 17’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 4,01 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla yöneticiler haksız bir yaklaşım veya ilişki biçimi geliştirebilirlerse bile karşı

çıkmadıkları ve çoğunlukla eylemi görmezden gelip veya kendilerini görünmez kılma adına örgütsel sessizlik durumunu seçtikleri söylenebilir.

Örgütlerde genel manada ortaya çıkan örgütsel sessizlik durumu, negatif sonuçlara maruz kalabilme düşüncesi ile ortaya çıkmaktadır. Söz konusu negatif durumlar nedeniyle işgörenler birçok düşünce ve iş yapabilme biçimlerini dile getir(e)memektedirler. Bu hususta katılımcılara yöneltilen *“Hemşireler yöneticilerin eksikliklerini bilmelerine rağmen bu durumu dile getirmez.”* sorusuna katılımcıların %66’sı olumlu yanıt verirken, %19,9’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,80 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla çeşitli sebepler ile ortaya çıkan işgörenlerin, yöneticilerine veya kendilerinden daha üst pozisyonda bulunanlara düşüncelerini dile getiremedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Örgütlerde adalet kavramına riayet ve akabinde meydana gelen durumlar, örgütsel sessizlik sürecinde önemli rol oynamaktadır. Bu konuda katılımcılara yöneltilen *“Hastane yöneticilerinin adil davranmaması, hemşirelerin görüşlerini açıklamalarına engel olmaktadır.”* sorusuna katılımcıların %76,8’si olumlu yanıt verirken, %15,4’ü kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 4,07 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla adalet kavramının örgütsel sessizlik açısından yüksek düzeyde bir role sahip olduğu söylenebilir.

Örgütlerde var olan durumun çoğunluk tarafından kabul durumu, zıt görüşe sahip olanlar açısından negatif durum ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda katılımcılara yöneltilen *“Hemşireler görüşlerini açıkça ifade ettiklerinde yöneticilerden ve meslektaşlarından olumsuz tepki alırlar.”* sorusuna katılımcıların %69,6’sı olumlu yanıt verirken, %18’i kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,82 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla hemşirelerin açıkça bir görüş ifade ettikleri zaman çoğunlukla yöneticileri ve meslektaşları tarafından bunun kabul görmemesi veya karşı taraftan gelecek olumsuz bir davranış ve eylemle karşılaşma olasılığı nedeniyle kendilerini ifade etmedikleri görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle hemşirelerin düşüncelerini açıkça ifade etme yoluna gitmeden örgütsel sessizlik durumu içerisinde yer aldıkları söylenebilir.

Hastane yöneticilerinin liderlik vasıfları ve nitelikleri örgütün işleyiş süreci ve performansı üzerinde etki oluşturmaktadır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen *“Hastane yöneticilerinin performanslarının düşük olması, hemşirelerin sorunları dile getirmesini engeller.”* sorusuna katılımcıların %72,2’si olumlu yanıt verirken, %15,7’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,85 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla ilgili işgörenlerin çoğunluğuna göre yöneticilerin düşük performanslara sahip oldukları ve bu durumu yöneticilerine ifade edemediklerini veya etme cesaretinde bulunmadıklarını ifade etmektedirler. Nihayetinde hemşirelerin örgütsel sessizlik durumları ile hastane yöneticilerinin nitelikleri arasında yakın ilişki olduğu öngörülmektedir.

Örgüt düzeni ve uygulama süreçlerinde yer alan hastane yöneticilerinin önem arz eden hususlarından bir diğeri de işgörenleri ile ilgilenme düzeyleridir. Bu konuda

katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler düşüncelerini açıkça dile getirmemesinin sebeplerinden biriside yöneticilerin “sözde” ilgileniyor olmasıdır.*” sorusuna katılımcıların %72,2’si olumlu yanıt verirken, %15’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 4,00 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla hemşireler, yöneticilerine götürdükleri problemlerin düzeltilmesi veya varsa bir sorunlarına –ister iş yeri ile ilgili ya da diğ̈er kişisel-karşı bir ilgisizlik kanısına sahiptirler. Bu sebeple bu yoğun ilgisizlik durumundan kaynaklanan sebeplerle örgütsel sessizliğin oluşması daha muhtemel bir hal almaktadır.

Örgüt içerisinde bulunan ast-üst ilişkileri ve dolayısıyla hiyerarşik yapı, çalışanlar üzerinde etki oluşturmaktadır. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “*Hiyerarşik yapının katılığı nedeniyle hemşireler sorunları dile getirmekten kaçınırlar.*” sorusuna katılımcıların %69’sı olumlu yanıt verirken, %18’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,90 olarak belirlenmiştir. Aslında insanoğlu gerçekte hiyerarşik yapılardan ve bu yapının getirdiğ̈i otorite ve baskıdan çoğunlukla hoşlanmazlar. Bunun yanı sıra çoğ̈u zaman katı hiyerarşik yapıların da demokratik katılımı gerçekleştirmediklerinde baskıcı ve gayri insani bir nitelik kazandığını da söylemek mümkündür. Dolayısıyla katı hiyerarşik yapı nitelikleri nedeniyle hemşirelerde örgütsel sessizliğin görülme seviyesinin yüksek olmasını açıkladığını söyleyebiliriz.

Herhangi bir problem ile ilgili düşüncelerin dile getirilmesi örgütün gelişimi ve değışimi açısından değerli olsa da bazı kişiler karşıt düşüncelerden rahatsızlık duymaktadır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler sorun bildirenlerin hoş karşılanmayacağı düşüncesi ile susmayı tercih ederler.*” sorusuna katılımcıların %65,7’si olumlu yanıt verirken, %14,7’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,62 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla hemşireler, çalışma arkadaşları veya yöneticilerin eylem ve uygulamalarıyla gerçekleştirdikleri -kurum ve hizmet alanlar açısından zararlı olabilecek durumları- yanlışlıkları kolaylıkla ifade etmedikleri sonucuna varılmaktadır. Hemşireler kınayıcı bakış ve görüşlerle karşılaşma ihtimalinden kaynaklı olarak örgütsel sessizlik durumuna büründüklerini söyleyebiliriz.

Örgütsel sessizlik durumunun ortaya çıkmasının sebeplerinden birisi de statü değışikliği yaşama korkusudur. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler sorun bildirdiğinde görev yeri değışme korkusu nedeni ile sorunları dile getirmezler.*” sorusuna %72,8’i olumlu yanıt verirken, %8,8’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,80 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla görev yeri değışikliği ihtimali ile örgütsel sessizlik durumu görülmesinin vasat düzeyde olduğu söylenebilir.

İşgörenlerin tecrübeleri sonucunda önerilerde bulunmaları şüphesiz örgütün gelişimine katkıda bulunacaktır. Söz konusu katkı ise iş süreçlerinde olumlu sonuçlarıyla kurum ve hizmet alanların lehine olacak şekilde yansıyacaktır. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler yeni fikir ve önerileri iş yükünü arttırabilir düşüncesinden dolayı susarlar.*” sorusuna %49,1’i olumlu yanıt verirken, %22,9’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,31 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla iş yükünün artma ihtimali nedeniyle örgütsel sessizliğin

görülme durumunun vasat düzeyde olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra zaman zaman birçok kamu kurumunda fikir beyan eden, biraz iş bilen işgörenler bu durumu bir avantaj olarak görüp gösterme yoluna gitmezler. Çünkü çok sayıda niteliksiz ve dürüst bir iş erdemine sahip olmayanların işlerini de görmek zorunda kalabileceklerini birçok yerde ve zamanda müşahede etmişlerdir.

Kamu kurumlarında demokratik ve doğ̈al olan tüm toplum kesimlerine mensup bireylerin buralarda görev yapmasıdır. Ancak farklılıklara tahammül etmeyen yönetimlerde karşıt görüşlüler yönetim tarafından tehdit unsuru olarak görülebilirler. Aynı şekilde farklı düşünce veya uygulama biçimlerine sahip olan fikirlerini beyan etmeyi kendileri açısından bir risk olarak gördüklerinden örgütsel sessizliğine bürünebilirler. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler kurumdaki geleceklerine dair kaygıları nedeniyle kendilerine ait yeni fikirleri söylemezler.*” sorusuna katılımcıların %62,8’i olumlu yanıt verirken, %21,6’sı kararsız olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte verilen yanıtların ortalaması 3,65 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla “*gelecek korkusu*” sebebiyle örgütsel sessizliğin meydana gelmesinin vasat düzeyde olduğu belirtilebilir.

Örgüt içerisinde yer alan mevcut durum kapsamında her işgörenin aynı zaman içerisinde yer aldığı kurum ve kuruluşlarda düşüncelerin iletimi kurum, hizmet alan ve işgören açısından sağlıklı bir işleyiş tarzıdır. Tarafların tamamının bilgi sahibi olmadığı konuda herkesin düşüncelerini dile getirmesini istemek yanlış sürece ve sonuca zemin hazırlayabilmektedir. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler çalışma arkadaşlarının katılmadığı, işle ilgili konular hakkındaki fikirlerini ifade etmezler.*” sorusuna katılımcıların %50,6’sı olumlu yanıt verirken, %22,5’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,35 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla neredeyse hemşirelerin yarısı örgüt kültürünün ve ikliminin kaynaklanan sebeplerle örgütsel sessizlik içine girdikleri sonucu çıkarılabilir.

İşgörenler nezdinde yer alan çeşitli korku faktörlerinden biri de bilgi ve tecrübelerdir. Aslında bilginin bir güç olduğu ve insanı korkulardan azade kıldığını da biliyoruz. Bilgi ne kadar güçse bilgisizlikte bireyde korkulara sebep olması çok insani bir durumdur. Ancak meslek elemanlarının yeterince kendi alanlarındaki akademik ve uygulamalı becerileri edinmemeleri şüphesiz çalışanların davranışlarını şekillendirmektedir. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “*Hemşirelerin bilgisizlik ve deneyimsizlik korkusu duygularını ifade etmelerine engel olur.*” sorusuna katılımcıların %50’si olumlu yanıt verirken, %16,7’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,15 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bilgi ve deneyimler nedeniyle örgütsel sessizlik durumunun ortaya çıkmasının vasat düzeyde olduğu belirtilebilir.

Deneyimleri, bilgileri ve düşünceleri dile getirmenin zorluğunun yanı sıra zor zaman ve durumlar içerisinde konuşmak durumu daha çıkmaz bir hal almaktadır. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler güç durumunda konuşmaktan çok susmayı tercih ederler.*” sorusuna %61,1’i olumlu yanıt verirken, %19,3’ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,46 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla güç durumlarda

konusamama nedeniyle örgütsel sessizliğin görülmeye değer durumunun vasat düzeyde olduğu öngörülmektedir.

Sorumluluğun üstlenildiği kademe de örgütsel sessizlik bakımından önem arz etmektedir. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler alt kademede olduklarından dolayı bazı durumlarda susmayı tercih ederler.*” sorusuna katılımcıların %54’ü olumlu yanıt verirken, %21,9’u kararsız olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte soruya verilen yanıtların ortalaması 3,42 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla yer alınan kademe nedeniyle örgütsel sessizliğin görülmeye değer durumunun vasat düzeyde olduğu söylenebilir.

Örgütlerin çeşitli kademelerinde yer alan işğörenler açık bir şekilde düşüncelerini dile getirmeleri durumunda kurum içerisinde damgalanacakları veya ötekileştirilebilecekleri kanısına sahip olabilmektedirler. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler duygu ve düşüncelerini açıkladıkları zaman güvende olmadıklarını hissederler.*” sorusuna katılımcıların %63,4’ü olumlu yanıt verirken, %19,6’sı kararsız olduklarını belirtmiştir. Öte yandan soruya verilen yanıtların ortalaması 3,58 olarak belirlenmiştir. Yine bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler dışlanacakları endişesi ile sorunları dile getirmezler.*” sorusuna %55,6’sı olumlu yanıt verirken, %21,2’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,37 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışanların dışlanma kapsamında yer alan faktörlerden kaynaklanan sebeplerle örgütsel sessizlik içerisinde yer alma durumlarının vasat düzeyde oldukları belirtilebilir.

İnsan, günlük yaşamında kabul, onay ve övgüye ihtiyacı olan bir varlıktır. Çünkü insanoğlu toplumsal yapılarda var olan sosyal ilişkiler çerçevesinde kendisini değerlendirmektedir. İnsanın kendilik değeri ve benlik saygı da bu sosyal ilişki ağlarından etkilenmektedir. İşğörenler için aynı bölüm içerisinde yer alınan çalışma arkadaşları yanı sıra yöneticilerinin kendileri hakkındaki görüşleri önem arz eden bir husustur. Bu bağlamda olumsuz düşüncelere zemin hazırlamamak ve mevcut olumsuz fikirleri olumluya dönüştürebilme adına gayret sarf etmektedir. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “*Hemşireler sorun çıkarıcı ve şikâyetçi birisi olarak görünmek istemediklerinden olaylar ve durumlar karşısında sessiz kalmayı tercih ederler.*” sorusuna katılımcıların %61,1’i olumlu yanıt verirken, %20,6’sı kararsız olduklarını belirtmiştir. Bununla birlikte soruya verilen yanıtların ortalaması 3,51 olarak belirlenmiştir. Yine bu hususta katılımcılara yöneltilen “*İlişkilere zarar verme korkusundan dolayı hemşireler susarlar.*” sorusuna katılımcıların %57,2’si olumlu yanıt verirken, %23,5’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,46 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla başkalarının fikirlerini önemseme nedeniyle örgütsel sessizlik içerisinde bulunma durumunun vasat düzeyde olduğu söylenebilir.

4.2. Güvenirlilik Analizi

Örgütsel Sessizlik Ölçeği:, Çakıcı (2008) tarafından geliştirilen “Örgütsel Sessizlik Nedenleri” anketi ve Kahveci ve Demirtaş (2013) tarafından geliştirilen “Örgütsel Sessizlik Ölçeği”nden yararlanarak yeni bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin gelişim süreci şu aşamalar altında gerçekleştirilmiştir;

- Araştırma konusu hakkında literatür taraması yapılmıştır.
- Literatür taraması sonucunda kullanılabilir ölçekler belirlenmiştir.
- Daha sonra madde havuzu oluşturulmuştur.
- Madde havuzundan seçim yoluyla ölçekte kullanılabilir ifadeler seçilmiştir.
- Uzman görüşü alınarak ölçek maddeleri araştırma amaçları doğrultusunda şekillendirilmiştir.
- Akabinde pilot uygulama yapılmıştır.
- Pilot uygulama önderliğinde elde edilen veriler geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine tâbi tutulmuştur.
- KMO değeri, açıklanan varyans katsayısı ile alpha değeri incelenmiştir.
- Söz konusu değeri yeterlilik durumu literatür ile desteklenmiştir.
- Elde edilen sonuçlardan hareketle ölçeğin kullanılabilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ölçek 5’li likert tipi olup; “hiç katılmıyorum” (1) ile “tamamen katılıyorum” (5) kategorileri arasındadır. Söz konusu ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Güvenirlilik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,924	,924	22

4.3. T Testi ve Anova Analizi

Belirleyici analizlerden sonra katılımcıların örgütsel sessizlik nedenlerine dair düşüncelerini demografik değışkenlere göre karşılaştırmak amacıyla Bağımsız Örneklem T Testi ve Anova analizi yapılmıştır. Analizlerin örgütsel sessizlik ortalamalarının demografik özelliklere göre karşılaştırılması Tablo 6’da yer almakta olup aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6. Örgütsel Sessizlik Ortalamalarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Değışken	Özellik	F (N=306)	Ortalama	P
Cinsiyet	Kadın	172	3,73	,257
	Erkek	134	3,64	
Yaş	18-25	58	3,60	,568
	26-35	202	3,71	
	36-45	46	3,68	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	3,68	,938
	Lise	28	3,72	
	Önlisans	43	3,61	
	Lisans	219	3,70	

	Lisansüstü	14	3,62	
Çalışma Yılı	0-5	130	3,71	,848
	6-10	126	3,65	
	11-20	41	3,70	
	21+	9	3,81	
	Acil Birim	32	3,84	
Görev Yeri	Cerrahi Birimler	90	3,79	,103
	Dahili Birimler	60	3,64	
	Yoğun Bakım	80	3,53	
	Diğ̃er	44	3,72	

Tablo 6’da katılımcıların örgütsel sessizlik hakkındaki bilgi seviyeleri demografik değışkenler açısından incelenmiştir.

Cinsiyet değışkeni açısından; kadınların erkeklere göre örgütsel sessizlik durumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (K=3,73 E=3,64). Ancak belirlenen bu farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p=0,257>0,05).

Yaş değışkeni açısından; gruplar arasında örgütsel sessizlik düzeylerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Ancak söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,568>0,05). Ayrıca gruplar arasındaki en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların “26-35” yaş grubu olduğu tespit edilmiştir (18-25=3,60; 26-35=3,71; 36-45=3,68).

Eğitim durumu değışkeni bakımından; grupların arasında örgütsel sessizlik seviyeleri bakımından farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,938>0,05). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların lise grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İlköğretim= 3,68; Lise=3,72; Ön Lisans =3,61; Lisans=3,70; Lisansüstü=3,62).

Çalışma yılı değışkeni açısından; gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiş olup, söz konusu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p=0,848>0,05). Ayrıca gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip kişilerin 21 + grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-5=3,71; 6-10=3,65; 11-20=3,70; 21+=3,81).

Görev yeri değışkeni bakımından; gruplar arasında farklılık olduğu belirlenmiş olup, en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların acil birim grubunda yer alan bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Acil Birim=3,84; Cerrahi Birimler=3,79; Dahili Birimler=3,64; Yoğun Bakım=3,53; Diğ̃er=3,72). Ancak belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p=0,103>0,05).

Ölçek ifadelerinin demografik özelliklere göre karşılaştırılmasının ardından faktör ortalamaları da

demografik özelliklere göre karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda yönetici faktörü Tablo 7’de, sessizliğin kaynağı faktörü Tablo 8’de, iş ile ilgili korku faktörü Tablo 9’da, ilişkileri zedeleme korkusu faktörü Tablo 10’da demografik özelliklere göre karşılaştırılmıştır.

Tablo 7. Yönetici Faktörünün Demografik Değışkenlere Göre Farklılaşması

Değışken	Özellik	F (N=306)	Ortalama	P
Cinsiyet	Kadın	172	4,04	,018
	Erkek	134	3,84	
Yaş	18-25	58	4,08	,061
	26-35	202	3,96	
	36-45	46	3,74	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	3,37	,089
	Lise	28	3,84	
	Önlisans	43	3,73	
	Lisans	219	4,02	
	Lisansüstü	14	3,83	
Çalışma Yılı	0-5	130	4,08	,048
	6-10 ^a	126	3,89	
	11-20 ^b	41	3,75	
	21+	9	3,90	
Görev Yeri	Acil Birim	32	4,05	,945
	Cerrahi Birimler	90	3,96	
	Dahili Birimler	60	3,95	
	Yoğun Bakım	80	3,91	
	Diğ̃er	44	3,95	

Tablo 7’de katılımcıların demografik değışkenleri yönetici faktörü açısından incelenmiştir.

Cinsiyet değışkeni açısından; kadınların yönetici faktörü kapsamında erkeklere göre örgütsel sessizlik durumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (K=4,04 E=3,84). Bununla birlikte belirlenen bu fark istatistiksel açıdan anlamlıdır (p=0,018<0,05). Yönetici faktöründen oluşan örgütsel sessizlik değışiminin 0,41’ini cinsiyet değışkeni tarafından açıklanmaktadır.

Yaş değışkeni açısından yönetici faktörü incelendiğinde gruplar arasında örgütsel sessizlik düzeylerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. Ancak söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,061>0,05). Ayrıca gruplar

arasındaki en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların "18-25" yaş grubu olduğu tespit edilmiştir (18-25=4,08; 26-35=3,96; 36-45=3,74).

Yönetici faktörü bakımından eğitim durumu değişkeni incelendiğinde, gruplar arasında farklılık olduğu belirlenmiştir. Fakat söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,089>0,05$). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların lisans grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İlköğretim= 3,37; Lise=3,84; Ön Lisans =3,73; Lisans=4,02; Lisansüstü=3,83).

Çalışma yılı değişkeni yönetici faktörü açısından değerlendirildiğinde, gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiştir. Tespit edilen farklılık istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p=0,048<0,05$). Belirlenen farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre söz konusu farklılığın '6-10' ile '11-20' grupları arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip kişilerin 0-5 grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-5=4,08; 6-10=3,89; 11-20=3,75; 21+=3,90). Yönetici faktöründen oluşan örgütsel sessizlik değişiminin 0,57'sini çalışma yılı değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Görev yeri değişkeni yönetici faktörü bakımından incelendiğinde, gruplar arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların acil birim grubunda yer alan bireyler olduğu tespit edilmiştir (Acil Birim=4,05; Cerrahi Birimler=3,96; Dahili Birimler=3,95; Yoğun Bakım=3,91; Diğer=3,95). Ancak belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,945>0,05$).

Tablo 8. Sessizliğin Kaynağı Faktörünün Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşması

Değişken	Özellik	F (N=306)	Ortalama	P
Cinsiyet	Kadın	172	3,42	,556
	Erkek	134	3,49	
Yaş	18-25 ^a	58	3,13	,020 a-b
	26-35 ^b	202	3,52	
	36-45	46	3,56	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	4,00	,586
	Lise	28	3,67	
	Önlisans	43	3,49	
	Lisans	219	3,40	
	Lisansüstü	14	3,52	
Çalışma Yılı	0-5	130	3,37	,225
	6-10	126	3,44	
	11-20	41	3,63	

	21+	9	3,91	
Görev Yeri	Acil Birim	32	3,65	
	Cerrahi Birimler	90	3,64	
	Dahili Birimler ^a	60	3,37	,009 a-b
	Yoğun Bakım ^b	80	3,16	
	Diğer	44	3,56	

Tablo 8'de katılımcıların demografik değişkenleri sessizliğin kaynağı faktörü açısından incelenmiştir.

Cinsiyet değişkeni sessizliğin kaynağı faktörü açısından değerlendirildiğinde, erkeklerin kadınlara göre örgütsel sessizlik durumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($K=3,42$ $E=3,49$). Ancak belirlenen bu fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,556>0,05$).

Sessizliğin kaynağı faktörü açısından yaş değişkeni incelendiğinde, gruplar arasında örgütsel sessizlik düzeylerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Ayrıca söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p=0,020<0,05$). Belirlenen farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre söz konusu farklılığın '18-25' ile '26-35' grupları arasında olduğu tespit edilmiştir. Yanı sıra gruplar arasındaki en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların "36-45" yaş grubu olduğu tespit edilmiştir (18-25=3,13; 26-35=3,52; 36-45=3,56).

Eğitim durumu değişkeni sessizliğin kaynağı faktörü bakımından değerlendirildiğinde, gruplar arasındaki örgütsel sessizlik seviyelerinin farklılaşmaktadır. Fakat söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,586>0,05$). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların ilköğretim grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İlköğretim= 4,00; Lise=3,67; Ön Lisans =3,49; Lisans=3,40; Lisansüstü=3,52).

Çalışma yılı değişkeni sessizliğin kaynağı faktörü açısından değerlendirildiğinde, gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiştir. Fakat belirlenen farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,225>0,05$). Ayrıca gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların 21+ grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-5=3,37; 6-10=3,44; 11-20=3,63; 21+=3,91).

Görev yeri değişkeni sessizliğin kaynağı faktörü bakımından; gruplar arasında farklılık göstermektedir. Ayrıca söz konusu faktör kapsamında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların acil birim grubunda yer alan kişiler olduğu tespit edilmiştir (Acil Birim=3,65; Cerrahi Birimler=3,64; Dahili Birimler=3,37; Yoğun Bakım=3,16; Diğer=3,56). Ayrıca belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,009<0,05$). Belirlenen farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre söz konusu farklılığın 'Dahili Birimler' ile 'Yoğun Birimler' grupları arasında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. İş İle İlgili Korku Faktörünün Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşması

Değişken	Özellik	F (N=306)	Ortalama	P
Cinsiyet	Kadın	172	3,36	,975
	Erkek	134	3,37	
Yaş	18-25	58	3,21	,308
	26-35	202	3,37	
	36-45	46	3,51	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	3,87	,654
	Lise	28	3,58	
	Önlisans	43	3,40	
	Lisans	219	3,34	
	Lisansüstü	14	3,19	
Çalışma Yılı	0-5	130	3,33	,388
	6-10	126	3,31	
	11-20	41	3,61	
	21+	9	3,41	
Görev Yeri	Acil Birim	32	3,60	,017 a-b
	Cerrahi Birimler	90	3,55	
	Dahili Birimler	60	3,36	
	Yoğun Bakım ^a	80	3,08	
	Diğ̈er ^b	44	3,33	

Tablo 9’da katılımcıların demografik değişkenleri iş ile ilgili korku faktörü açısından incelenmiştir.

Cinsiyet değişkeni açısından; erkeklerin kadınlara göre örgütsel sessizlik durumlarının iş ile ilgili korku faktörü kapsamında daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (K=3,36; E=3,37). Ancak belirlenen bu fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,975>0,05).

Yaş değişkeni açısından; gruplar arasında örgütsel sessizlik düzeyleri iş ile ilgili korku faktörü çerçevesinde farklılaşmaktadır. Ancak söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,308>0,05). Ayrıca gruplar arasındaki en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların “36-45” yaş grubu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (18-25=3,21; 26-35=3,37; 36-45=3,51).

İş ile ilgili korku faktörü bakımından eğitim durumu değişkeni bakımından incelendiğinde, gruplar arasında örgütsel sessizlik seviyelerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Fakat söz konusu farklılık istatistiksel açıdan

anlamlı değildir (p=0,654>0,05). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların ilköğretim grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (İlköğretim= 3,87; Lise=3,58; Ön Lisans =3,40; Lisans=3,34; Lisansüstü=3,19).

Çalışma yılı değişkeni iş ile ilgili korku faktörü açısından değerlendirildiğinde, gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiştir. Fakat belirlenen farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,388>0,05). Ayrıca gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların 11-20 grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-5=3,33; 6-10=3,31; 11-20=3,61; 21+=3,41).

Görev yeri değişkeni iş ile ilgili korku faktörü bakımından incelendiğinde, gruplar arasında farklılık olduğu belirlenmiş olup, en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların acil birim grubunda yer alan kişiler olduğu tespit edilmiştir (Acil Birim=3,60; Cerrahi Birimler=3,55; Dahili Birimler=3,36; Yoğun Bakım=3,08; Diğ̈er=3,33). Belirlenen farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre söz konusu farklılığın ‘Yoğun Bakım’ ile ‘Diğ̈er’ grupları arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p=0,017<0,05).

Tablo 10. İlişkileri Zedeleme Korkusu Faktörünün Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşması

Değişken	Özellik	F (N=306)	Ortalama	P
Cinsiyet	Kadın	172	3,83	,113
	Erkek	134	3,67	
Yaş	18-25	58	3,62	,328
	26-35	202	3,78	
	36-45	46	3,84	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	3,70	,928
	Lise	28	3,67	
	Önlisans	43	3,69	
	Lisans	219	3,79	
	Lisansüstü	14	3,72	
Çalışma Yılı	0-5	130	3,77	,950
	6-10	126	3,74	
	11-20	41	3,76	
	21+	9	3,91	
Görev Yeri	Acil Birim	32	3,88	,320
	Cerrahi Birimler	90	3,86	
	Dahili Birimler	60	3,63	

Yoğ̈un Bakım	80	3,66
Diğ̈er	44	3,83

Tablo 10’da katılımcıların demografik değışkenleri ilişkileri zedeleme korkusu faktörü açısından incelenmiştir.

Cinsiyet değışkeni açısından; kadınların erkeklere göre örgütsel sessizlik durumları ilişkileri zedeleme korkusu faktörü kapsamında daha yüksektir (K=3,83; E=3,67). Ancak belirlenen bu fark istatistiksel açıdan anlamlı değıldir (p=0,113>0,05).

Yaş değışkeni açısından; gruplar arasında örgütsel sessizlik düzeyleri ilişkileri zedeleme korkusu faktörü açısından farklılaşmaktadır. Ancak söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlı değıldir (p=0,328>0,05). Ayrıca gruplar arasındaki en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların “36-45” yaş grubu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (18-25=3,62; 26-35=3,78; 36-45=3,84).

Eğitim durumu değışkeni bakımından; gruplar arasında örgütsel sessizlik seviyeleri ilişkileri zedeleme korkusu faktörü açısından farklılık göstermektedir. Fakat söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değıldir (p=0,928>0,05). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların lisans grubunda yer alan kişiler olduğu tespit edilmiştir (İlkğretim= 3,70; Lise=3,67; n Lisans =3,69; Lisans=3,79; Lisansst=3,72).

Çalışma yılı değışkeni ilişkileri zedeleme korkusu faktörü açısından değerlendirildiğinde, gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiştir. Fakat belirlenen farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değıldir (p=0,950>0,05). Ayrıca gruplar arasında en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların 21+ grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-5=3,77; 6-10=3,74; 11-20=3,76; 21+=3,91).

Görev yeri değışkeni ilişkileri zedeleme korkusu faktörü bakımından değerlendirildiğinde, gruplar arasında farklılık olduğu belirlenmiştir. Yanı sıra en yüksek örgütsel sessizlik seviyesine sahip olanların acil birim grubunda yer alan kişiler olduğu tespit edilmiştir (Acil Birim=3,88; Cerrahi Birimler=3,86; Dahili Birimler=3,63; Yoğ̈un Bakım=3,66; Diğ̈er=3,83). Ayrıca belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p=0,320>0,05).

5. Sonuç ve neriler

Hemşirelerin rgtsel sessizlik nedenlerini konu edinen bu çalışma, örgütsel sessizlik konusunu çeşitli açıdan değerlendirmiştir. Hemşirelerin vardiyalı çalışma sistemi, nöbet izinleri ile hemşirelere ulaşım durumu araştırmanın sınırlılığı olarak kabul edilmektedir.

Bu alışma bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde görevli 306 hemşirenin katılımıyla oluşturulan veri setinin çeşitli metotlarla analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların genel anlamda örgütsel sessizlik nedenlerinin yüksek-vasat düzey arasında olduğu tespit edilmiştir.

Bağımsız rneklem T Testi ve Anova analiziyle araştırmanın hipotezleri test edilmiştir. Elde edilen verilere göre hipotezler reddedilmiştir.

Ölçekte yer alan ifadeler içerisinde en fazla katılımı %82,3 ile “Hastane yöneticilerinin “en iyi ben bilirim” tavrı hemşireler üzerinde olumsuz bir etki yaratır.” sorusu almıştır. Ayrıca söz konusu ifadenin düzeyi ölçekte yer alan ifadeler arasında 4,21 ortalama ile en yüksek düzeyde yer almıştır. Bu bağlamda hastane yöneticilerinin tutum ve davranışlarından kaynaklanan sebeplerle örgütsel sessizliğin görülme durumunun yüksek düzeyde olduğu kolaylıkla söylenebilir. Öte yandan ölçekte yer alan ifadeler içerisinde en az katılımı %49,1 ile “Hemşireler yeni fikir ve öneriler iş yükünü arttırabilir düşüncesinden dolayı susarlar.” sorusu almıştır. Dolayısıyla personelin iş yükünün artması düşüncesini ifade etmesi ve örgütsel sessizlik arasında doğrudan bir ilişkinin çok yüksek bir düzeye sahip olmadığı katılımcıların görüşleri ile desteklenmiştir.

Araştırma faktörlerinin demografik özelliklere göre karşılaştırılmasında anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Yönetici faktörü açısından cinsiyet değışkeni ile çalışma yılı değışkeni anlamlı bir farklılık göstermektedir. Buna göre yönetici sebebiyle kadınların örgütsel sessizlik durumunun erkeklere kıyasla daha fazla olduğu söylenebilir. Bununla birlikte 0-5 yıl arasında çalışma yılına sahip olanların yöneticileri tarafından daha fazla örgütsel sessizlik durumuna maruz bırakıldıkları öngörülmektedir. Kadınlar toplumsal rolleri sebebiyle çalışma hayatlarında çeşitli problemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu problemler nedeniyle erkeklere kıyasla daha fazla sessizlik içerisinde buldukları düşünülmektedir. Aynı Şekilde rgt kapsamında çalışma yılı fazla olan kişiler kurumları ile ilgili daha fazla bilgiye sahiptir. Bu kapsamda ıraklık dönemi olarak da değerlendirilebilecek 0-5 yıl arasında çalışanlar örgüt hakkında daha az bilgiye sahiptir. Dolayısıyla yöneticilerine karşı daha fazla sessizlik durumu içerisinde buldukları öngörülmektedir.

Sessizliğin kaynağı faktörü açısından yaş değışkeni ile görev yeri değışkeni anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu bağlamda 36-45 yaş arasında yer alan kişilerin daha fazla sessizliğin kaynağı sebepleri ile sessizlik içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca acil birimde çalışanların örgütsel sessizlik durumlarının sessizliğin kaynağı nedenleri ile daha fazla sessizlik içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İş ile ilgili korku faktörü açısından görev yeri değışkeni anlamlı bir farklılık göstermektedir. Buna göre acil birimde yer alan personelin iş ile ilgili korku faktörü nedeniyle daha fazla örgütsel sessizlik içerisinde olduğu öngörülmektedir. Acil birimde görevli olan personel diğ̈er birimlere kıyasla daha hayati durumlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Hayati durumların yanı sıra ilgili personelin daha hızlı bir Şekilde sağlık hizmeti sunmaları gerekmektedir. Dolayısıyla herhangi bir aksaklık ile yanlış tutum acil birimler kapsamında geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabilmektedir. Bu sebeple iş ile ilgili korku faktörü kapsamında acil birim personelinin daha fazla sessizlik içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.

Bütün bu sonuçlardan yola çıkarak, örgütsel sessizliğin sağlık kurumlarında azaltılabilmesi için öneriler şu şekildedir;

- Bilinç ve farkındalık kazandırıcı faaliyetler bağlamında da işgörende baskı, şiddet, örselenme, mobbing, özsaygı ve kendilik değerini azaltma gündemleştirilmelidir.
- Eğitimler, seminerler ve konferans gibi toplantılar aracılığıyla ast-üst ilişkilerinin pozitif olması sağlanmalıdır.
- Personelini daha iyi tanıma, anlama, empati kurma, olumlu kabul, özerklik, motivasyon ve yenilik konusunda destekleme gibi konularda yöneticilere yönelik eğitimler de önem arz etmektedir.
- Eğitimlere ek olarak çalışanlar ile düzenlenecek olan sosyo-kültürel etkinliklerin örgütsel sessizliğin azaltımında olumlu etki oluşturacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alparslan, A. M. (2010). *Örgütsel Sessizlik ve İşgören Sessizlik Davranışları Arasındaki Etkileşim: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Öğretim Elemanları Üzerinde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Balcı, A. (2003). *Örgütsel sosyalleşme kuram, strateji ve taktikler*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Bayın, G., Yeşilaydın, G., & Esatoğlu, A. E. (2015). Hemşirelerde Örgütsel Sessizlik Nedenlerinin Belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 248-266.
- Bildik, B. (2009). *Liderlik Tarzları, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Can, A., & Alparslan A. M. (2012). *Hemşireler Neden Sessiz Kalırlar?: Bir İçerik Analizi Çalışması*. 6. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiriler Kitabı, 261-266.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1),145-162.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalman Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 117-134.
- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde işgören sessizliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Deniz, N., Noyan, A., & Ertoşun, Ö. G. (2013). The Relationship between Employee Silence and Organizational Commitment in a Private Healthcare Company. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 691-700.
- Durak, İ. (2012). *Korku kültürü ve örgütsel sessizlik*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erigüç, G., Özer, Ö., Songur, C., & Turaç, İ. S. (2014). Bir Devlet Hastanesinde Hemşirelerde Örgütsel Sessizlik

Üzerine Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 61-84.

- Freire, P. (2018). *Ezilenlerin pedagojisi*. Dilek Hattatoğlu (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gül, H., & Özcan, N. (2011). Mobbing ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiler: Karaman İl Özel İdaresinde Görgül Bir Çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 107-134.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kahveci, G. (2010). *İlköğretim Okullarında Örgütsel Sessizlik İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Kahveci, G., & Demirtaş, Z. (2013). Öğretmenler İçin Örgütsel Sessizlik Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(43), 167-182.
- Karacaoğlu, K., & Cingöz, A. (2008). Örgütsel sessizlik. İçinde: Özdevecioğlu, M., & Karadal, H. (Ed.) *Örgütsel davranışta seçme konular – organizasyonların karanlık yönleri ve verimlilik azaltıcı davranışlar*. (s. 155-167). Ankara: İlke Yayınevi.
- Kılınç, E., & Ulusoy, H. (2014). Investigation Of Organizational Citizenship Behavior, Organizational Silence And Employee Performance At Physicians And Nurses, And The Relationship Among Them. *Business Management Dynamics*, 3(11), 25-34.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W., & Hewlin, P. F. (2003). An Exploratory Study Of Employee Silence: Issues That Employees Don't Communicate Upward And Why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453-1476.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Experimental designs using ANOVA. Thomson/Brooks/Cole.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. Himmet Hülür (Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayınevi.
- Özgen, I., & Sürgevil, O. (2009). Örgütsel sessizlik olgusu ve turizm işletmeleri açısından değerlendirilmesi. İçinde: Z. Sabuncuoğlu (Ed.) *Turizm işletmelerinde örgütsel davranış*. (s. 303-328). Bursa: MKM Yayınları.
- Pinder, C. C., & Harlos, K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence And Acquiescence As Responses To Perceived Injustice. *Research In Personnel And Human Resources Management*, 20, 331-369.
- Premeaux, S.F., & Bedeian, A.G. (2003). Breaking The Silence: The Moderating Effects Of Self-Monitoring In Predicting Speaking Up In The Workplace. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1537-1562.
- Sandel, M. J. (2014). *Adalet: yapılması gereken doğru şey nedir?*, Ankara: BigBang Yayınları.
- Sargut, S. A. (1994). *Kültürler arası farklılaşma ve yönetim*. Ankara: Versa Yayıncılık.
- Silah, M. (2005). *Sosyal psikoloji davranış bilimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Şimşek, E. (2011). *Örgütsel İletişim ve Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumuna Etkileri*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tayfun, A., & Çatır, O. (2013). Örgütsel Sessizlik ve Çalışanların Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 114-134.
- TÜİK Sağlık Personeli Sayısı, 2018.
- Tikici, M., Derin, N., & Kalkın, G. (2011). *Örgütsel Sessizliğin Duygusal Tükenmişliğe Etkisi*. 7. Kobi'ler ve Verimlilik Kongresi Bildiri Kitabı, TC İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları Yayın No: 155.
- Uçar, Z. (2016). İşgören Sessizliği: Teorik Yaklaşımlar Temelinde Betimsel Bir Analiz. *BEU Akademik İzdüşüm*, 1(1), 67-86.
- Van Dyne, L., Ang, S., & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence And Employee Voice As Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1372.
- Yalçın, B. Y., & Baykal, Ü. (2012). Özel Hastanelerde Görevli Hemşirelerin Sessiz Kaldığı Konular ve Sessiz Kalma Nedenleriyle İlişkili Faktörler. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(2), 42-50.

Extended Abstract

Aim: This study aims to examine the problem of organizational silence among nurses, who are one of the employee groups performing important tasks in health institutions. All processes through which health services are provided - healthcare professionals and their senior managers, healthcare professionals and patients receiving healthcare services - are carried out through patterned connections of social relations. These patterned forms of social relations reveal their existence in daily life by feeding from the values and socio-cultural codes existing in the society. These values found in the institutional or individual attitudes, actions, and behaviors of people are shaped by being influenced by socio-cultural codes. Considering the aforementioned situation, it is necessary to know the communication styles of healthcare personnel both with their coworkers and the administrators of the institutions they work in. Discussing the concept of organizational silence, the research also focuses on the subject of organizational silence in health institutions in the context of nurses - as a form of intermediate employee.

Method: The research population consists of nurses employed in a training and research hospital. 957 nurses work in the health institution where the research was conducted. The sample size of the research was calculated using the relevant formula at a 95% confidence level. As a result of this calculation, the minimum size through which the sample should represent the population was determined to be 278 people. The research sample consists of data obtained from 306 nurses working in the related institution. The simple random sampling method was used in the

research. Parametric tests were used due to the normal distribution of the data. In addition to descriptive analyzes, the data obtained were analyzed through unpaired t-test and ANOVA tests.

Conclusion: As a result of the evaluation of the research data, it was determined that hospital managers play a significant role in the reasons for organizational silence of nurses, as an employee form. The gender variable and the working year variable display a significant difference in terms of the manager factor. Accordingly, it was revealed that women's level of organizational silence is higher compared to men's due to the manager factor. It can be expressed that the fact that women are more well-behaved (quiet, calm, accepting their duties without questioning), obedient, and more tolerant to problems in the institutions they work in is caused by gender-based values. In addition to this, as a result of the analysis of the research data, it was revealed that employees with working years between 0-5 years are exposed to more organizational silence by their managers. It can be expressed that this result indicates the existence of young employees who do not want to lose their jobs in a country with high unemployment. There is a significant difference between the age variable and the place of duty variable in terms of the cause of the silence factor. In this regard, it was determined that the organizational silence level of people between the ages of 36-45 is higher due to the cause of the silence factor. The place of duty variable also displays a significant difference in terms of the work-related fear factor. Accordingly, it was concluded that the organizational silence level of the personnel in the emergency unit is higher due to the work-related fear factor.

EK-1: Etik Kurul Formu:**ETİK KURUL KARARI**

TOPLANTI TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR NO	ÇALIŞMACININ ADI SOYADI
10.01.2019	16	6	Doç.Dr.Rıfat BİLGİN

KARAR

“Hemşirelerde Örgütsel Sessizliğin Nedenleri: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği” konulu çalışma etik kurulumuzda görüşülmüş olup; çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna oybirliğiyle karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ (Başkan)			
Doç. Dr. Sebahattin DEVECİOĞLU (Üye)	Bulunamadı	Doç. Dr. Rıfat BİLGİN (Üye)	Bulunamadı
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Üye)	Bulunamadı	Doç.Dr. Haki PEŞMAN (Üye)	İmza
Doç. Dr. İrfan EMRE (Üye)	İmza	Dr. Öğr. Üyesi Serkan BİÇER (Üye)	Bulunamadı
Doç. Dr. Taner YILDIRIM (Üye)	İmza	Dr.Öğr. Üyesi Ayşe Ülkü KAN (Üye)	İmza
Doç.Dr. Erkan Turan DEMİREL (Üye)	İmza	Dr.Öğr. Üyesi Yunus Emre KARAKAYA (Üye)	İmza

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Finansal Erişimin Gecikmeli Etkisi: Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma

Impact Lag of Financial Access in Turkey: A Research on Participation Banks

Tolga Ergün ^{a*}, Hilal Ok Ergün ^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, 61400, Trabzon/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9650-4542

^bÖğr. Gör., Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, 61800, Trabzon/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1454-3677

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 5 Şubat 2021

Kabul tarihi: 21 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Finansal Erişim

Katılım Bankası

Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye bankacılık sektöründe her geçen gün büyümeye ve gelişmeye devam eden katılım bankacılığı sektöründe, finansal erişimin gecikmeli etkisini araştırmaktır. Çalışmada, katılım bankacılığı sektörü göstergesi olarak toplam aktif büyüklük, kullanılan fonlar ve toplanan fonlar, finansal erişim göstergesi olarak da finansal kurumlara erişim endeksi kullanılarak üç adet araştırma modeli geliştirilmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda, üç araştırma modeli için de finansal erişim düzeyinin katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğünü, toplanan fon büyüklüğünü ve kullanılan fon büyüklüğünü cari dönem ve sonrasındaki iki yıl boyunca istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: July 1, 2020

Received in revised form: February 5, 2021

Accepted August: February 21, 2021

Keywords:

Financial Access

Participation Bank

Turkey

ABSTRACT

This study investigates impact lag of financial access on participation banks sector growing in Turkey banking sector. Three research models are established by using total asset size, funds utilized and collected as indicators of participation banking sector, and financial institutions access index as financial access indicator. In consequence of econometric analysis, financial access level for three research models affects total asset size of participation banks, the amount of funds collected and utilised in current period and following two years in a statistically significant and positive way.

1. Giriş

Finansal erişim, bir ülkede herhangi bir finansal kurumda herhangi bir hesabı olan yetişkinlerin oranı olarak ifade edilmektedir (TCMB, 2011). Finansal erişim aynı zamanda, bireylerin ve kurumların kayıtlı ve resmi yöntemlerle fon ihtiyacını gidermelerini sağlayarak hedefledikleri noktaya ulaşabilmelerini mümkün kılmaktadır. Finansal erişimle ilgili küresel düzeyde çalışmalarda bulunan Dünya Bankası'na göre finansal erişim, bireylerin veya işletmelerin uluslararası düzeyde finansal hizmetleri

kullanabilme durumu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca finansal erişim, yoksulluğun azaltılmasında ve ekonomik büyüme üzerinde önemli bir kaldıraç görevini üstlenmektedir (Dünya Bankası, 2018). Finansal erişim kısaca, resmi finansal hizmetlere ulaşabilme ve kullanabilme kolaylığının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir (Sarma, 2008: 3).

Finansal erişimin ölçümünde küresel boyutta kabul edilen ortak bir yöntem olmamasına karşın, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından tüm dünya ülkeleri kapsamında yapılan çalışmalar neticesinde çeşitli

* Sorumlu yazar/*Corresponding author*
e-posta: tolgaergun@trabzon.edu.tr

göstergeler belirlenmiş ve endeksler hesaplanmıştır. Bu göstergelerin birçoğu bankacılık sektörü ile doğrudan ilişkilidir. Finansal erişim konusunda literatürde en fazla kullanılan değişkenler arasında, bankaların şube sayısı ve ATM sayılarına ilişkin coğrafi ve nüfusa dayalı olarak hesaplanmış olan göstergeler yer almaktadır. Finansal erişim düzeyinin arttırılmasında karşılaşılan sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Jouti, 2018: 279);

- i) Bireylerin veya kurumların yeterli düzeyde fona sahip olmamaları,
- ii) Banka hesaplarında işletim ücretlerinin yüksek olması,
- iii) Finansal kurumlara ait şubelerin yerleşim yerlerinde yeterli sayıda bulunmaması.

Finansal erişimin uygulama alanında bankacılık sektörünün rolü oldukça önem arz etmektedir. Türkiye bankacılık sektöründe her geçen gün gelişmeye devam eden katılım bankalarının 2025 yılı vizyonu kapsamında toplam bankacılık sektörü içindeki payının %15 düzeyine yükseltilmesi hedeflenmektedir (TKBB, 2015).

2. Türkiye’de Katılım Bankalarının Tarihsel Gelişimi

Faizsiz finans sistemi içinde faaliyet gösteren bankaların dünyadaki gelişimi incelendiğinde, 1940’lı ve 1950’li yıllarda bankacılık uygulaması ile ilgili çok sayıda girişimin olduğu ancak söz konusu girişimlerin yeterince uzun dönemli olmadığı görülmektedir. Dünya’da katılım bankacılığı uygulamasının özellikle 1975 yılından itibaren yaygınlaşmaya başladığını ifade etmek mümkündür (Alrifai, 2017: 154). Türkiye’de ise Özel Finans Kurumları adı altında kurulan bankalar sırasıyla 1984 yılında Faisal Finans ve Albaraka Türk Özel Finans Kurumlarıdır. Yabancı sermaye kökenli bu iki finans kurumu bankacılık faaliyetlerine 1985 yılında başlamıştır. Bu bankaların ardından, 1989 yılında yine yabancı sermayeli olan Kuveyt Türk Özel Finans Kurumu kurularak bankacılık faaliyetlerine başlamıştır (Canbaz, 2016: 173). Özel Finans Kurumu modeli Türkiye’ye özgü bir model olmasının yanı sıra Özel Finans Kurumu kavramının tanımlamadaki yeterliliği başlangıçtan itibaren tartışılan bir konudur. 1990’lı yılların sonlarına doğru başlayan finansal krizler ve 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizde, katılım bankacılığının reel sektöre olan katkısı ve krizlere karşı dayanıklılığı test edilmiştir. Bankacılık sektörünün reform sürecinde olduğu söz konusu yıllarda Özel Finans Kurumu açısından da bazı gelişmeler yaşanmış ve katılım bankacılığının yasal temelleri daha da güçlendirilerek faizsiz ve katılım-iştirak gibi kavramlar revize edilerek, 1 Kasım 2005 tarih ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu kapsamında “Katılım Bankacılığı” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu kanunun 3. Maddesine göre Katılım Bankası şu şekilde tanımlanmıştır: “*Bu kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullanılmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlardır.*” (Resmi Gazete, 2005). Özetle, Türkiye’de son on yıllık sürece bakıldığında katılım bankalarından biri kapanmış olsa da devlet desteği ile üç adet katılım bankası kurularak sektörün gelişimine katkı sağlanmıştır. Finansal erişimin temel hedefleri arasında, finansal sistemin sunduğu hizmetlerden faydalanamayan bireylerin ve kurumların finansal sisteme dahil edilmesi yer almaktadır.

Faizsiz finans sisteminde bireylerin veya kurumların finansal erişim düzeyi özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Jouti, 2018: 282);

- i) Faize karşı hassasiyet gösteren bireyler veya kurumlar, faize dayalı bankacılık sisteminde faaliyet gösteren bankaların sunduğu hizmetleri ve banka hesaplarını kullanmamaktadır.
- ii) Faize karşı hassasiyet gösteren bireyler veya kurumlar, faize dayalı bankacılık sisteminde faaliyet gösteren bankalarda zorunlu sebeplerden ötürü (maaş hesabı vb.) banka hesapları olabilir. Bu durum, finansal erişim düzeyinin değerlendirilmesi açısından yanıltıcı olabilmektedir.
- iii) Faize karşı hassasiyet gösteren bireyler veya kurumlar bankacılık işlemlerinde faizsiz bankacılık hizmetlerine erişemediklerinden ötürü faize dayalı finansman kurumlarını kullanmak durumunda kalabilirler.

Finansal erişim düzeyi göstergesi kapsamında Dünya Bankası tarafından 2017 yılında faize karşı hassasiyet duyan bireylerin de yer aldığı araştırmanın sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Banka Hesabı Sahiplik Durumu

Ülkeler	Banka hesabına sahip bireylerin yüzdesi (15 yaş üstü) (%)	Dini hassasiyet nedeniyle banka hesabına sahip olmayan bireylerin yüzdesi (15 yaş üstü) (%)
BAE	88	1
Bahreyn	83	1
Bangladeş	50	3
Endonezya	49	3
Irak	23	12
Kuveyt	80	1
Malezya	85	2
Pakistan	21	12
Suudi Arabistan	72	2
Türkiye	69	7
Ürdün	42	11

Kaynak: Dünya Bankası (2018)

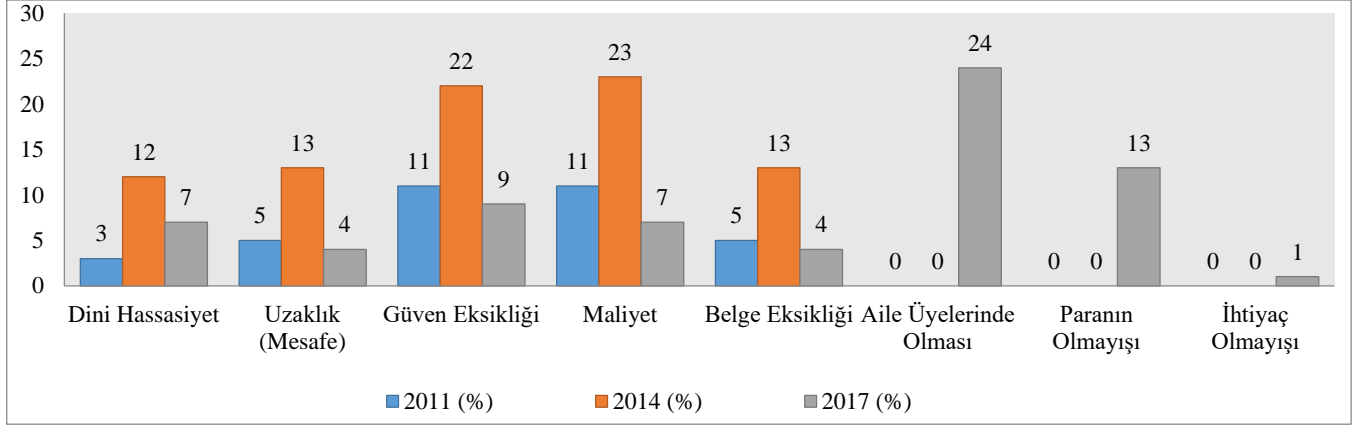
Tablo 1’e göre, dünyada faizsiz finans varlık büyüklüğünde önde gelen ülkelerde (ICD, 2019) herhangi bir bankada hesabı bulunan 15 yaş üzerindeki bireylerin yüzdesel olarak en fazla olduğu ülke Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)’dir. Bu ülkeyi sırasıyla Malezya (%85) ve Bahreyn (%80) izlemektedir. Türkiye’de ise bu oran %69’dur. Bireylerin faize karşı duyduğu hassasiyet nedeniyle banka hesabına sahip olmayanların yüzdesine bakıldığında en yüksek orana Irak, Pakistan ve Ürdün’ün sahip olduğu görülmektedir. Türkiye’de bu oran %7 seviyesinde olup Kuveyt, Endonezya, Malezya ve Suudi Arabistan gibi ülkelere kıyasla daha yüksektir. Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının aktif büyüklüğü Mayıs 2020 sonu itibarı ile 350 milyar ₺’yi aşmış durumdadır. Toplam bankacılık sektörü içindeki payı ise aynı dönemde %6 düzeyindedir (TKBB). Türkiye’de finansal erişime dahil olmama nedenlerinin gösterildiği Grafik 1’e göre, 2011 yılında dini hassasiyet faktörü %3 oranında etkili iken, 2017 yılında bu faktörün etkisi %7 düzeyindedir. Maliyet faktörü nedeniyle

finansal erişime dahil olmama nedeni ise 2014 yılında %23 iken, 2017'de %7 oranında etkiye sahiptir.

Yukarıdaki tüm bilgiler çerçevesinde bu çalışmanın amacı, finansal erişimin gecikmeli etkisini Türkiye bankacılık sektörünün önemli bir faaliyet kolu olan katılım bankaları üzerinde araştırmaktır. Bu amaç aynı zamanda çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın bundan sonraki kısmında araştırma konusu ile

ilgili literatüre değinilmiştir. Ardından araştırmanın metodolojisi kapsamında değişkenler, veri ve yöntem ele alınmıştır. Takiben, analizden elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Ampirik çalışmadaki tespit ve önerilere ise sonuç ve değerlendirme kısmında yer verilerek araştırma tamamlanmıştır.

Grafik 1. Türkiye'de Finansal Erişime Dahil Olmama Nedenleri

Kaynak: Dünya Bankası (2018)

3. Faizsiz Finans ve Finansal Erişim İlişkisini İnceleyen Literatür

Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşmalarında belirleyici faktörlerden biri olarak ifade edilen finansal erişim düzeyinin artırılması hususu oldukça önem arz etmektedir. Çünkü gelişmiş bir finansal sisteme sahip ülkelerde, finansal hizmetlere erişim yaygınlaştırılarak daha fazla bireyin finansal hizmet almasına imkan sağlanmaktadır. Konu ile ilgili uluslararası literatürde çalışmaların yapıldığı, ancak ulusal literatürde katılım bankacılığı üzerinde finansal erişimin gecikmeli etkisini araştıran çalışmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu durum, çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürde yapılan çalışmalar şu şekildedir; Iqbal ve Mirakhor (2012), finansal erişimi faizsiz finans perspektifinden incelemiştir. Çalışmanın nitel araştırma sonuçları, faizsiz finans isteminin önemli bir özelliği olan risk paylaşımı ilkesi kapsamında sistem tarafından sunulan zekat, karz-ı hasen ve sadaka gibi finansman araçlarının finansal erişimin yaygınlaşmasında önemli rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Aysan vd. (2013), Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün finansal erişim üzerindeki rolünü teorik olarak araştırmıştır. Katılım bankalarının performansı ve yönetim yapılarının incelendiği çalışmada, dini hassasiyet nedeniyle geleneksel bankacılıktan uzak duranlar için katılım bankalarının alternatif bir bankacılık olduğu ve bu durumun da, finansal hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasında önemli rol oynadığı belirtilmiştir.

Demirgüç-Kunt vd. (2014), Orta doğu ülkeleri ile Kuzey Afrika ülkeleri üzerinde faizsiz finans ve finansal erişim ilişkisini araştırmıştır. 64 ülkeden toplam 65.000 birey örnekleminde yapılan analiz sonucunda, Müslüman bireylerin Müslüman olmayan bireylere göre banka hesabına sahip olmada daha düşük düzeyde kaldığı tespit

edilmiştir. Ayrıca, diğer bir bulgu da faizsiz finans sistemi ile finansal erişim arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğudur.

Ali (2015), Müslüman toplumların yoğun olarak yaşadığı ülkelerde faizsiz mikro finans ve finansal erişim ilişkisini incelemiştir. Yazar, çalışma sonucunda faizsiz mikro finans göstergesi olarak kullanılan karz-ı hasen, zekat, sadaka gibi finansman araçlarının, finansal erişimin yaygınlaşmasında destekleyici rol oynadığını tespit etmiştir.

Naceur vd. (2015), İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) üye ülkeleri üzerinde finansal erişim ve faizsiz bankacılık gelişimi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, finansal erişimin yaygınlaşması, faizsiz bankaların gelişiminde pozitif yönlü rol oynamaktadır.

Zulhibri (2016), Müslüman ülkeler üzerinde nitel analiz yöntemi ile faizsiz finans ve finansal erişim ilişkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda yazar, Müslüman ülkelerde finans sektörü büyümesine rağmen bireylerin ve kurumların finansal erişime tam olarak dahil olmadıkları ve birçok ülkenin gerisinde kaldıklarını tespit etmiştir. Bu sonucu doğuran gerekçeler arasında dini hassasiyet, güven, maliyet gibi faktörlerin belirleyici rol oynadığını saptamıştır.

Iqbal ve Sami (2017), Hindistan'da finansal erişim kapsamında bankaların, ekonomik büyüme üzerindeki rolünü incelemiştir. Çalışmada, 2007-2014 arası dönem çoklu regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, finansal erişim göstergesi olarak kullanılan banka şube sayısı ve kredi mevduat oranının, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, ATM sayısının ise ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Shaikh vd. (2017), finansal erişimde faizsiz bankaların etkisini incelemiştir. OIC ülkeleri üzerinde yaptıkları

çalışma sonucunda, 48 üye ülkenin 25'inde banka hesabı olan yetişkin nüfus oranının %20'nin altında olduğu ve finansal erişim düzeyinin yaygın olmadığını belirlemiştir.

Ahamed vd. (2018), banka performansı üzerinde finansal erişimin etkisini araştırmıştır. Seçilmiş 123 ülkeye ait toplam 2207 banka verisi analiz edilmiştir. 2004-2015 yılları arasındaki dönemin incelendiği araştırma sonucunda ilgili yazarlar, finansal erişim ile banka performansı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Al-Smadi (2018) tarafından yapılan çalışmada, Ürdün'de finansal erişim ile finansal istikrar arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Yazar, 2006-2017 arası dönemi Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) tekniği ile incelemiştir. Çalışma sonucunda, finansal erişimin, finansal istikrar üzerinde pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir.

Brekke (2018), Norveç'te yaşayan Müslüman bireylerin finansal erişim düzeyi ile faizsiz bankacılık uygulaması arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2015 ve 2016 yıllarında Müslüman bireyler üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre bireylerin sosyo-demografik özelliklerinin finansal erişim üzerinde etkili olduğu, bu durum ise bankacılık işlemlerinde Müslüman bireyleri faizsiz bankacılık uygulamasına yönlendirdiği tespit edilmiştir.

Jouti (2018), finansal erişim üzerinde İslami finansın rolünü araştırmıştır. Literatür incelemesine dayanan çalışma sonucunda yazar, İslami finansın finansal erişim düzeyinin artışına katkıda bulunduğunu, finansal hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşması için de vakıf ve zekât gibi finansman türlerinin kullanılabilmesini belirtmiştir.

Kim vd. (2018), OIC'e üye 55 ülke üzerinde ekonomik büyüme ile finansal erişim ilişkisini araştırmıştır. Dinamik panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda, ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde finansal erişimin istatistiksel olarak pozitif yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Mustafa vd. (2018), finansal erişim ve ekonomik büyüme üzerinde faizsiz finansın etkisini araştırmıştır. Çalışmada, Suudi Arabistan, Malezya, BAE, Kuveyt, Katar, Türkiye, Endonezya, Bahreyn ve Pakistan'ın 2011-2014 arasındaki yıllık verileri kullanılmıştır. Panel veri analizi sonucunda, faizsiz finans ile ekonomik büyüme ve finansal erişim arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Nawaz (2018), Pakistan ve Bangladeş'te faaliyet gösteren 18 faizsiz banka üzerinde finansal erişimin etkisini 2013-2016 dönemi için incelemiştir. Çalışmadaki regresyon analizi sonuçlarına göre, faizsiz finans sistemi kapsamında faaliyet gösteren bankaların büyüklüğü ve sermayenin etkin kullanımı ile finansal erişim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır.

Banna ve Alam (2020), 32 ülke örneklemini üzerinde 2011-2017 yılları arasında faaliyet gösteren 153 faizsiz banka verisi ile finansal erişim arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile test etmiştir. Analiz sonucunda, finansal erişim ile bankaların etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Gündüz ve Özyıldırım (2020), Türkiye'deki 81 il kapsamında katılım bankacılığına yönelik finansal erişim endeksi oluşturmuştur. 2007-2019 yılları arasındaki dönemlerin analiz edildiği çalışmada, illerde katılım bankacılığı uygulamasının gelişmekte olduğunu tespit etmişlerdir.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, dini hassasiyet, güven, maliyet ve faizli bankacılık işlemleri gibi çeşitli nedenlerle atıl durumda kalan tasarrufların, bankacılık işlemlerinde faizi kullanmayan bankalara doğru kanalize edildiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile atıl durumda bulunan tasarrufların katılım bankaları tarafından değerlendirilmesi, finansal erişimin geniş bir tabana yayılmasında katkı sağlamaktadır.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmanın uygulama kısmında kullanılan yöntem, veri, araştırma modeli ve hipotezlere bu başlık altında yer verilmiştir.

4.1. Yöntem

Çalışmada geliştirilen araştırma modelleri, regresyon analizi çerçevesinde en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Regresyon analizi, bir bağımlı değişkenin başka bir ya da birkaç değişken ile ilişkisini inceleyerek, ana kütleli ortalama değerini, tekrarlanan örnekteki bilinen ya da değişmeyen değerleri cinsinden tahmin etmektedir (Gujarati ve Porter, 2014: 15).

$$y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 \dots + u$$

Yukarıda yer alan çok değişkenli regresyon modelinde, β_0 sabit terimi, β_1 , β_2 , β_3 bağımsız değişkenlerin katsayılarını, X terimleri bağımsız değişkenleri, y terimi bağımlı değişkeni, u ise hata terimini göstermektedir.

Regresyon modelinin tahmin sonuçlarının geçerli olabilmesi için otokorelasyon (ardışık bağımlılık), normallik, çoklu doğrusal bağlantı ve eşvaryanslılık varsayımlarının test edilmesi gerekmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrusal olarak incelendiği regresyon modellerinde, verilerin normal dağıldığı varsayılmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı varsayımı ise, birden fazla bağımsız değişken olduğunda, bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye dayanan bir varsayımdır. Çalışmanın modelinde tek bir bağımsız değişken olduğundan dolayı çoklu doğrusal bağlantı sorunun olup olmadığı test edilmemiştir (Sarıkovanlık vd., 2019: 47).

4.2. Veri, Model ve Hipotezler

Ampirik çalışmanın analizinde ikincil verilerden faydalanılmıştır. Bu çerçevede, Kuveyt Türk, Albaraka Türk ve Türkiye Finans olmak üzere üç adet katılım bankası verisi kullanılmıştır. Çalışmada araştırma modelini oluşturan değişkenler ve değişkenlerin ayrıntıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Veri Kaynağı	Değişken Türü
Toplam Aktif Büyüklük	Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)	Bağımlı Değişken
Toplanan Fon Büyüklüğü	Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)	Bağımlı Değişken
Kullandırılan Fon Büyüklüğü	Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)	Bağımlı Değişken
Finansal Kurumlara Erişim Endeksi	Uluslararası Para Fonu (IMF)	Bağımsız Değişken

Finansal erişim düzeyinin katılım bankalarına olan etkisinin incelendiği bu çalışmada, aşağıdaki soruların cevabı aranmaya çalışılmıştır;

- Finansal erişim düzeyi, katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğünü gecikmeli mi etkilemektedir?
- Finansal erişim düzeyi, katılım bankaları tarafından toplanan fon büyüklüğünü gecikmeli mi etkilemektedir?
- Finansal erişim düzeyi, katılım bankalarının kullandığı fon büyüklüğünü gecikmeli mi etkilemektedir?

Yukarıdaki araştırma soruları çerçevesinde çalışmada, üç araştırma modeli kurularak, 2008-2017 arası dönem incelenmiştir. Modeller ve modelleri oluşturan değişkenlerin açıklamaları ise şu şekildedir;

$$LAKT_t = \beta_0 + \beta_1 FKKE_t + \beta_2 FKKE_{(t-1)} + \beta_3 FKKE_{(t-2)} + \beta_4 FKKE_{(t-3)} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$LTOPFON_t = \beta_0 + \beta_1 FKKE_t + \beta_2 FKKE_{(t-1)} + \beta_3 FKKE_{(t-2)} + \beta_4 FKKE_{(t-3)} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$LKULFON_t = \beta_0 + \beta_1 FKKE_t + \beta_2 FKKE_{(t-1)} + \beta_3 FKKE_{(t-2)} + \beta_4 FKKE_{(t-3)} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki modellerde;

- LAKT : Toplam Aktif Büyüklüğünün Logaritması
 LTOPFON : Toplanan Fon Büyüklüğünün Logaritması
 LKULFON : Kullandırılan Fon Büyüklüğünün Logaritması
 FKKE : Finansal Kurumlara Erişim Endeksi
 B_0 : Sabit Terim
 ε : Hata Terimi
 t : Zaman
 t-1 : Bir yıl gecikmeyi ifade etmektedir.

Çalışmada, araştırma sorularından faydalanılarak üç temel hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler, Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Çalışmanın Hipotezleri

Birinci Araştırma Modeline İlişkin Hipotez	
Temel Hipotez	H₁ :Finansal kurumlara erişim düzeyi ile katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğü arasında pozitif yönlü ilişki vardır.
İkinci Araştırma Modeline İlişkin Hipotez	
Temel Hipotez	H₂ :Finansal kurumlara erişim düzeyi ile katılım bankalarının topladığı fon büyüklüğü arasında pozitif yönlü ilişki vardır.
Üçüncü Araştırma Modeline İlişkin Hipotez	
Temel Hipotez	H₃ :Finansal kurumlara erişim düzeyi ile katılım bankalarının kullandığı fon büyüklüğü arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

5. Bulgular

Finansal erişimin katılım bankalarına gecikmeli etkisinin araştırıldığı çalışmanın bulgular kısmında öncelikle, analiz edilen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra, araştırma modellerinin analiz çıktıları gösterilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik Gösterge	LTOPFON	LKULFON	LAKT	FKEE
Ortalama	7.853568	0.505058	7.704744	7.68651
Medyan	7.914491	0.526907	7.763779	7.74616
Maksimum	8.204102	0.581988	8.041698	8.03064
Minimum	7.411105	0.392540	7.295212	7.28352
Standart Sapma	0.264984	0.071101	0.246240	0.24621
Jarque-Bera	0.774091	1.080414	0.719087	0.71181
Olasılık	0.679060	0.582628	0.697995	0.70053

Tablo 4'te verilen bağımlı değişkenler logaritmik transformasyona tabi tutulmuştur. Bunun sebebi ise değişkenin logaritmasının alınması, çarpıklığı ve varyansdaki değişimin keskinliğini azaltmaktadır. Aynı zamanda logaritma alınması, değişkenin aralığını büyük ölçüde düşürdüğünden tahmin edicilerin aşırı uç değerlerden fazla etkilenmemesini sağlamaktadır (Saridoğan ve Kaya, 2019: 926).

5.1. Birinci Araştırma Modeline İlişkin Bulgular

Çalışmada, araştırma sorularının ilki çerçevesinde cari dönem için kurulan birinci araştırma modeli şu şekildedir;

$$LAKT_t = \beta_0 + \beta_1 FKKE_t + \varepsilon_t$$

Model, en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Birinci Araştırma Modeli Sonuçları (Cari Dönem)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.585300*	0.359695	9.967613	(0.0000)
Sabit Terim	6.042785	0.183280	32.97029	(0.0000)
R ²	0.925480		F istatistiği	99.35330
Düzeltilmiş R ²	0.916165		Prob (F-statistic)	(0.00009)

*: %1'de anlamlı.

Cari döneme ait tahmin edilen model;

$$LAKT_t = 6.042785 + 3.585300FKEE_t + \varepsilon_t$$

Tablo 5'teki analiz sonuçlarına göre cari dönemde finansal erişimdeki 1 birimlik artış, katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğünde 3.58 birimlik artışa katkıda bulunmaktadır. Modelin genel açıklayıcılığı %92 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır.

Modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Ljung-Box testi, bir zaman serisi içinden rastgele seçilmiş grupların, bir dizi gecikmeye dayanarak otokorelasyonlarının sıfırdan farklı olup olmadığını sınar. Testin hipotezi, seçilmiş olan grupların korelasyonlarının sıfır olmasına dayanmaktadır. Bu testin hipotezleri şu şekildedir (Sarıkovanlık vd., 2019: 52).

H₀: Veriler bağımsız olarak dağıtılır.H₁: Veriler bağımsız olarak dağıtılmaz.

H₀ hipotezinin kabulü, verinin otokorelasyon içermediğini göstermektedir.

Tablo 6. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
		1 0.354	0.354	1.6748	0.196
		2 -0.110	-0.270	1.8570	0.395
		3 -0.202	-0.070	2.5543	0.466
		4 -0.190	-0.129	3.2744	0.513
		5 -0.216	-0.183	4.3891	0.495
		6 -0.219	-0.180	5.8241	0.443
		7 -0.074	-0.051	6.0456	0.534
		8 0.079	-0.025	6.4247	0.600
		9 0.076	-0.093	7.1244	0.624

Tablo 6'daki Ljung-Box testi sonuçları incelendiğinde, hesaplanan tüm olasılık değerlerine göre, modelin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla temel hipotez (H₀) kabul edilmiştir. Modelin hata terimlerinin değişen varyans sorunu olup olmadığını test etmek üzere yapılan White testi sonuçları ise Tablo 7'de gösterilmiştir. White testi, değişen varyans probleminin, hata terimlerinin karesinin, bağımsız değişkenlerin kareleri ve ana modelden türetilip bağımsız değişkenleri barındıran diğer değişkenlerle olan ilişkilerinden kaynaklı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca temel hipotez olan H₀ hipotezi, elde edilen

denklemin katsayılarının tamamının sıfır olup olmadığına dayanmaktadır (Sarıkovanlık vd., 2019: 54).

Tablo 7. White Testi Sonuçları

n*R ²	1.27752
Olasılık F(2,7)	0.6198

Tablo 7'deki White Testi sonuçları incelendiğinde, testin olasılık değeri 0.05'ten (0.6198) büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, modelin değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir.

Birinci araştırma modeli için bir yıl gecikmeli tahmin edilen analiz sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Birinci Araştırma Modeli Sonuçları (Bir Yıl Gecikmeli Dönem)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.803440*	0.430233	8.840415	(0.0000)
Sabit Terim	5.846113	0.224118	26.08495	(0.0000)
R ²	0.917795		F istatistiği	78.15294
Düzeltilmiş R ²	0.906051		Prob (F-statistic)	(0.00048)

*: %1'de anlamlı.

Bir yıl gecikmeli dönem için tahmin edilen model;

$$LAKT_t = 5.846113 + 3.803440FKEE_{(t-1)} + \varepsilon_t$$

Tablo 8'e göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, bir yıl gecikmeli olarak katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğünü 3.8 birim artırmaktadır. Model istatistiki olarak anlamlı olup, genel açıklayıcılığı %91 düzeyindedir. Bir yıl gecikmeli tahmin edilen modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir. Buna göre modelde otokorelasyon sorunu yoktur.

Tablo 9. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
		1 0.423	0.423	2.2180	0.136
		2 0.028	-0.184	2.2292	0.328
		3 -0.236	-0.217	3.1488	0.369
		4 -0.477	-0.362	7.6483	0.105
		5 -0.242	0.107	9.1037	0.105
		6 -0.173	-0.247	10.091	0.121
		7 0.037	0.067	10.158	0.180
		8 0.140	-0.145	12.100	0.147

Birinci araştırma modeline ilişkin iki yıl gecikmeli analiz sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Birinci Araştırma Modeli Sonuçları (İki Yıl Gecikmeli Dönem)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	4.271832*	0.778737	5.485589	(0.0015)
Sabit Terim	5.508657	0.415284	13.26480	(0.0000)
R ²	0.833757		F istatistiği	30.09169
Düzeltilmiş R ²	0.806050		Prob (F-statistic)	(0.00153)

*: %1'de anlamlı.

İki yıl gecikmeli dönem için tahmin edilen model;

$$LAKT_t = 5.508657 + 4.271832 FKEE_{(t-2)} + \varepsilon_t$$

İki yıl gecikmeli tahmin edilen model sonuçlarının verildiği Tablo 10'a göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğünde 4.27 birimlik artış sağlamaktadır. İki yıl gecikmeli tahmin edilen modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.423	0.423	2.2180	0.136
		2	0.028	-0.184	2.2292	0.328
		3	-0.236	-0.217	3.1488	0.369
		4	-0.477	-0.362	7.6483	0.105
		5	-0.242	0.107	9.1037	0.105
		6	-0.173	-0.247	10.091	0.121
		7	0.037	0.067	10.158	0.180
		8	0.140	-0.145	12.100	0.147

Tablo 11'deki sonuçlara göre, modelin hata terimlerinde otokorelasyon sorunu olmadığı saptanmıştır. Modelin hata terimlerinin değişen varyans sorunu olup olmadığını test etmek üzere yapılan White testi sonuçları ise Tablo 12'de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, modelde değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 12. White Testi Sonuçları

n*R ²	1.204470
Olasılık F(2,7)	0.6498

Birinci araştırma modeli için üç yıl gecikmeli dönem için analiz sonuçları Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Birinci Araştırma Modeli Sonuçları (Üç Yıl Gecikmeli Dönem)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	4.627247	1.575931	2.936198	(0.0982)
Sabit Terim	5.222478	0.858849	6.080786	(0.1737)
R ²	0.632927		F istatistiği	30.09169
Düzeltilmiş R ²	0.559512		Prob (F-statistic)	(0.09815)

Tablo 13'deki analiz sonucunda, üçüncü yıl gecikmede modelin istatistiksel olarak ($p > 0.05$) anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

5.2. İkinci Araştırma Modeline İlişkin Bulgular

Araştırma soruları çerçevesinde cari dönem için kurulan ikinci araştırma modeli şu şekildedir;

$$LTOPFON_t = \beta_0 + \beta_1 FKEE_t + \varepsilon_t$$

Model, en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. İkinci Araştırma Modeli Sonuçları (Cari Dönem)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.271033*	0.401785	8.141250	(0.0000)
Sabit Terim	6.034459	0.204726	29.47572	(0.0000)
R ²	0.892299		F istatistiği	66.27994
Düzeltilmiş R ²	0.878837		Prob (F-statistic)	(0.00038)

*: %1'de anlamlı.

Cari döneme ait tahmin edilen model;

$$LTOPFON_t = 6.034459 + 3.271033 FKEE_t + \varepsilon_t$$

Tahmin edilen modele göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, toplanan fonlarda cari dönemde 3.27 birimlik artış sağlamaktadır. Ayrıca modelin genel açıklayıcılığı %89 olup, model bir bütün olarak anlamlıdır. Cari dönem modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları Tablo 15'te sunulmuştur. Buna göre, modelin hata terimlerinde otokorelasyon probleminin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 15. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.323	0.323	1.3931	0.238
		2	-0.140	-0.273	1.6876	0.430
		3	-0.219	-0.088	2.5117	0.473
		4	-0.148	-0.082	2.9494	0.566
		5	-0.181	-0.199	3.7358	0.588
		6	-0.186	-0.153	4.7719	0.573
		7	-0.070	-0.073	4.9684	0.664
		8	0.060	-0.041	5.1817	0.738
		9	0.061	-0.084	5.6339	0.776

Modelin hata terimlerinin değişen varyans sorunu olup olmadığını test etmek üzere yapılan White testi sonuçları Tablo 16'da verilmiştir. Buna göre, modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 16. White Testi Sonuçları

n*R2	0.525116
Olasılık F(2,7)	0.6131

İkinci araştırma modeli için bir yıl gecikmeli tahmin edilen model sonuçları Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17. İkinci Araştırma Modeli Sonuçları (Bir Yıl Gecikmeli)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t- İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.433193*	0.444743	7.719493	(0.0001)
Sabit Terim	5.871401	0.231677	25.34306	(0.0000)
R ²	0.894880		F istatistiği	59.59057
Düzeltilmiş R ²	0.879863		Prob (F-statistic)	(0.00114)

*: %1'de anlamlı.

Bir yıl gecikmeli döneme ait tahmin edilen model;

$$LTOPFON_t = 5.871401 + 3.433193FKEE_{(t-1)} + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki tahmin edilen model sonuçlarına göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, toplanan fonlarda bir yıl gecikmeli olarak 3.43 birimlik artışa katkıda bulunmaktadır. Modelin açıklayıcılığı ise %89 düzeyindedir. Bir yıl gecikmeli modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box test sonuçları ise Tablo 18'de gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre modelin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 18. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.369	0.369	1.6850	0.194
		2	0.013	-0.142	1.6875	0.430
		3	-0.190	-0.170	2.2853	0.515
		4	-0.455	-0.384	6.3883	0.172
		5	-0.209	0.094	7.4679	0.188
		6	-0.186	-0.264	8.6068	0.197
		7	0.020	0.088	8.6267	0.281
		8	0.138	-0.148	10.505	0.231

Söz konusu model için yapılan White testi sonuçlarına göre modelin değişen varyans sorunu olmadığı görülmektedir.

Tablo 19. White Testi Sonuçları

n*R2	1.139232
Olasılık F(2,7)	0.6663

İkinci araştırma modeli için iki yıl gecikmeli dönem analiz sonuçları Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. İkinci Araştırma Modeli Sonuçları (İki Yıl Gecikmeli)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t- İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.880356*	0.695798	5.576839	(0.0004)
Sabit Terim	5.552228	0.371054	14.96338	(0.0000)
R ²	0.838280		F istatistiği	31.10113
Düzeltilmiş R ²	0.811327		Prob (F-statistic)	(0.00141)

*: %1'de anlamlı.

İki yıl gecikmeli döneme ait tahmin edilen model;

$$LTOPFON_t = 5.55228 + 3.880356FKEE_{(t-2)} + \varepsilon_t$$

Tablo 20'deki analiz çıktılarına göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, iki yıl gecikmeli olarak toplanan fonlarda 3.88 birimlik artış sağlamaktadır. Modelin açıklayıcılık oranı %83'tür. İki yıl gecikmeli dönem modeline ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları Tablo 21'de sunulmuştur. Buna göre modelin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 21. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.501	0.501	2.8688	0.090
		2	-0.043	-0.393	2.8938	0.235
		3	-0.465	-0.376	6.3598	0.095
		4	-0.421	0.033	9.8997	0.042
		5	-0.135	0.017	10.387	0.065
		6	-0.022	-0.343	10.407	0.109
		7	0.086	0.072	10.994	0.139

Bu modele ilişkin White testi çıktıları ise Tablo 22’de verilmiştir. Analiz çıktılarına göre modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 22. White Testi Sonuçları

n*R2	0.980692
Olasılık F(2,7)	0.4372

İkinci araştırma modeli için üç yıl gecikmeli dönem analiz sonuçları Tablo 23’te gösterilmiştir. Buna göre ikinci araştırma modeli için üçüncü gecikmeli dönem analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Tablo 23. İkinci Araştırma Modeli Sonuçları (Üç Yıl Gecikmeli)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	4.024911	1.536018	2.620354	(0.8471)
Sabit Terim	5.389868	0.837097	6.438760	(0.1549)
R ²	0.578637		F istatistiği	59.59057
Düzeltilmiş R ²	0.494365		Prob (F-statistic)	(0.09197)

5.3. Üçüncü Araştırma Modeline İlişkin Bulgular

Araştırma soruları çerçevesinde cari dönem için kurulan üçüncü araştırma modeli şu şekildedir;

$$LKULFON_t = \beta_0 + \beta_1 FKEE_t + \varepsilon_t$$

Model, en küçük kareler yöntemiyle incelenmiş ve analiz sonuçları Tablo 24’te gösterilmiştir.

Tablo 24. Üçüncü Araştırma Modeli Sonuçları (Cari Dönem)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.311614*	0.358334	9.241709	(0.0000)
Sabit Terim	6.032188	0.182586	33.03752	(0.0000)
R ²	0.914355		F istatistiği	85.40919
Düzeltilmiş R ²	0.903650		Prob (F-statistic)	(0.00015)

*: %1’de anlamlı.

Cari döneme ait tahmin edilen model;

$$LKULFON_t = 6.032188 + 3.311614FKEE_t + \varepsilon_t$$

Analiz çıktılarına göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, katılım bankaları tarafından kullanılan fonlarda cari dönemde 3.31 birimlik artış sağlamaktadır. Bu modelin açıklayıcılığı ise %91 düzeyindedir.

Cari dönem modeline ait hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları Tablo 25’te verilmiştir. Elde edilen çıktılarına göre modelin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 25. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.315	0.315	1.3245	0.250
		2	-0.155	-0.283	1.6859	0.430
		3	-0.206	-0.065	2.4108	0.492
		4	-0.140	-0.097	2.8044	0.591
		5	-0.136	-0.140	3.2510	0.661
		6	-0.204	-0.213	4.4987	0.610
		7	-0.141	-0.116	5.2988	0.624
		8	0.110	0.071	6.0281	0.644
		9	0.057	-0.184	6.4247	0.697

Bu modele ilişkin White testi çıktıları ise Tablo 26’da verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 26. White Testi Sonuçları

n*R2	0.491373
Olasılık F(2,7)	0.6314

Üçüncü araştırma modeline ait bir yıl gecikmeli analiz sonuçları Tablo 27’de sunulmuştur.

Tablo 27. Üçüncü Araştırma Modeli Sonuçları (Bir Yıl Gecikmeli)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.501181*	0.394601	8.872718	(0.0000)
Sabit Terim	5.855235	0.205556	28.48481	(0.0000)
R ²	0.918344		F istatistiği	78.72513
Düzeltilmiş R ²	0.906678		Prob (F-statistic)	(0.00047)

*: %1’de anlamlı.

Bir yıl gecikmeli döneme ilişkin tahmin edilen model;

$$LKULFON_t = 5.855235 + 3.501181FKEE_{(t-1)} + \varepsilon_t$$

Üçüncü araştırma modeli için tahmin edilen model sonuçlarına göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, toplanan fonlarda bir yıl gecikmeli olarak 3.50 birimlik artışa katkıda bulunmaktadır. Modelin açıklayıcılığı ise %91’dir. Bir yıl gecikmeli modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları ise Tablo 28’de gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre modelin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 28. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.338	0.338	1.4176	0.234
		2	0.008	-0.121	1.4184	0.492
		3	-0.189	-0.173	2.0080	0.571
		4	-0.369	-0.286	4.7053	0.319
		5	-0.233	-0.044	6.0446	0.302
		6	-0.267	-0.287	8.4034	0.210
		7	0.081	0.180	8.7309	0.273
		8	0.131	-0.140	10.421	0.237

Yukarıdaki modele ilişkin White testi çıktıları ise Tablo 29'da verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, modelde değişen varyans sorunu olmadığı görülmektedir.

Tablo 29. White Testi Sonuçları

n*R2	0.374692
Olasılık F(2,7)	0.7025

Üçüncü araştırma modeline ait iki yıl gecikmeli tahmin edilen model analizi sonuçları Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30. Üçüncü Araştırma Modeli Sonuçları (İki Yıl Gecikmeli)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	3.959011*	0.685897	5.772021	(0.0012)
Sabit Terim	5.530302	0.365774	15.11945	(0.0000)
R ²	0.847391		F istatistiği	33.31623
Düzeltilmiş R ²	0.821956		Prob (F-statistic)	(0.00181)

*: %1'de anlamlı.

İki yıl gecikmeli döneme ait tahmin edilen model;

$$LKULFON_t = 5.530302 + 3.959011FKEE_{(t-2)} + \varepsilon_t$$

Tablo 30'daki analiz sonuçlarına göre finansal erişimdeki 1 birimlik artış, iki yıl gecikmeli olarak kullanılan fonlarda 3.95 birimlik artış sağlamaktadır. Modelin genel açıklayıcılık oranı %84'tür. İki yıl gecikmeli dönem modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon gösterip göstermediğini test eden Ljung-Box testi sonuçları ise Tablo 31'de verilmiştir. Buna göre modelin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 31. Ljung-Box Testi Sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	0.541	0.541	3.3410	0.068	
2	-0.054	-0.489	3.3799	0.185	
3	-0.468	-0.297	6.8827	0.076	
4	-0.452	0.008	10.965	0.027	
5	-0.203	-0.082	12.061	0.034	
6	0.047	-0.092	12.150	0.059	
7	0.088	-0.186	12.776	0.078	

Yukarıdaki modele ilişkin White testi çıktıları ise Tablo 32'de verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu olmadığı saptanmıştır.

Tablo 32. White Testi Sonuçları

n*R2	1.174613
Olasılık F(2,7)	0.3818

Üçüncü araştırma modeline ilişkin üç yıl gecikmeli tahmin edilen model analizi sonuçları Tablo 33'te gösterilmiştir. Buna göre üçüncü araştırma modeli için üç dönem

gecikmeli analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Tablo 33. Üçüncü Araştırma Modeli Sonuçları (Üç Yıl Gecikmeli)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FKEE	4.328285	1.418421	3.051481	(0.2841)
Sabit Terim	5.244156	0.77309	6.784078	(0.0011)
R ²	0.650631		F istatistiği	9.311536
Düzeltilmiş R ²	0.580758		Prob (F-statistic)	(0.28376)

6. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye bankacılık sektöründe, 1983 yılında yasal düzenlemesi yapılan ve 2020 yılı itibari ile otuz altıncı yılını geride bırakan katılım bankacılığı sektörü her geçen gün gelişmeye devam etmektedir. Türkiye'de 2025 yılı vizyonu kapsamında katılım bankalarının toplam bankacılık sektörü içindeki payının %15'e yükseltilmesinin hedeflendiği bir ortamda, finansal erişimin katılım bankacılığı sektörü açısından araştırılması dikkat çeken bir konu haline gelmiştir.

Finansal erişimin ölçümünde küresel boyutta kabul edilen bir yöntem olmamasına karşın, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından tüm dünya ülkeleri kapsamında yapılan çalışmalar neticesinde çeşitli göstergeler belirlenmiş ve endeksler hesaplanmıştır. Bu göstergelerin birçoğu bankacılık sektörü ile doğrudan ilişkilidir. Finansal erişim konusunda literatürde en fazla kullanılan değişkenler arasında, bankaların şube sayısı ve ATM sayılarına ilişkin coğrafi ve nüfusa dayalı olarak hesaplanmış olan göstergeler yer almaktadır. Bu çalışmada, finansal erişim göstergesi olarak Uluslararası Para Fonu tarafından 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısı ve 100.000 kişi başına düşen ATM sayısının temel alınarak hesaplandığı finansal kurumlara erişim endeksi kullanılmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde, çalışmada finansal erişimin gecikmeli etkisinin katılım bankaları kapsamında ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2008-2017 arasındaki dönemde finansal kurumlara erişim endeksi ile katılım bankacılığı sektörü verileri arasındaki ilişki, en küçük kareler yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada, değişkenler aracılığı ile kurulan üç adet araştırma modelinin analizinden elde edilen sonuçlar şu şekildedir; Birinci araştırma modelinde, Türkiye'de finansal erişim düzeyi ile katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğü arasında cari dönem ve sonrasındaki iki yıl boyunca istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Üç yıl süresince finansal erişim önce azalan oranda sonra ise artan oranda bir etki oluşturmuştur.

İkinci araştırma modelinde, finansal erişim düzeyi ile katılım bankalarının topladığı fon büyüklüğü arasında cari dönem ve devamındaki iki yıl boyunca istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Finansal erişimin, kullanılan fon büyüklüğü üzerinde önce azalan ve sonrasında artan oranda bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Üçüncü araştırma modelinde, finansal erişim düzeyi ile katılım bankalarının kullandığı fon büyüklüğü arasında cari dönem ve sonrasındaki üç yıl boyunca istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, araştırma hipotezlerinin tamamı kabul edilmiştir. Ayrıca, elde edile sonuçlar literatürdeki Iqbal ve Mirakhor (2012); Demirgüç-Kunt vd. (2014)'nin çalışma bulgularını destekler niteliktedir.

Çalışmanın sonuçları, Türkiye'de bankacılık ürün ve hizmetleri kapsamında finansal erişim düzeyini artırıcı yönde geliştirilecek politikalar ve yatırımlar, katılım bankacılığı sektörünün 2025 yılı hedefleri doğrultusunda toplam bankacılık sektörü içindeki payının yükselmesinde önemli düzeyde katkıda bulunacağına işaret etmektedir. Ayrıca, Türkiye'de finansal erişim düzeyinin her geçen arttığı ve özellikle bireyler üzerinde finansal erişimde engel teşkil eden nedenlerin gün geçtikçe azaldığı, bu durumun ise finansal erişimin daha yaygın hale gelmesinde önemli rol oynadığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Ahamed, M. M., Ho, S. J., Mallick, S. & Matousek, R. (2018), Inclusive Banking, Financial Regulation and Bank Performance: Cross-Country Evidence. *DECRG Kuala Lumpur'da Sunulan Bildiri*, Kuala Lumpur.
- Ali, E. E. (2015). Islamic Microfinance: Moving Beyond Financial Inclusion. *European Scientific Journal*, 11(10), 297-310.
- Alrifai, T. (2017). *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*. Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Al-Smadi, M. O. (2018), The Role of Financial Inclusion in Financial Stability: Lesson from Jordan. *Bank and Bank Systems*, 13(4), 31-39.
- Aysan, A. F., Dolgun, M. H. & Turhan, İ. (2013). Assessment of the Participation Banks and Their Role in Financial Inclusion in Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 49, 99-111.
- Banna, H. & Alam, M. R. (2020). Islamic Banking Efficiency and Inclusive Sustainable Growth: The Role of Financial Inclusion. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 6(1), 213-242.
- Brekke, T. (2018). Halal Money: Financial Inclusion and Demand for Islamic Banking in Norway. *Research and Politics*, 5(1), 1-7.
- Canbaz, M. (2016). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Basım.
- Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L. & Randall, D. (2014). Islamic Finance and Financial Inclusion: Measuring Use of and Demand for Formal Financial Services among Muslim Adults. *Review of Middle East Economics and Finance*, 10, 177-218.
- Dünya Bankası (2018). The 2017 Global Findex and the Fintech Revolution. (Erişim: 18.05.2020), <https://www.worldbank.org/en/events/2018/04/23/global-findex-fintech-inclusion>
- Gujarati, D. N. & Porter, D. C. (2014). *Temel Ekonometri* (Ü. Şenesen ve G. Şenesen, Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gündüz, M. & Özyıldırım, Y. (2020). Finansal Kapsayıcılığın Gelişmesinde Katılım Bankacılığının Rolü: Katılım Bankacılığı Finansal Kapsayıcılık Endeksinin Hesaplanması. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14(2), 119-144.
- ICD-Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (2019). Islamic Finance Development Report 2019. (Erişim: 17.05.2020), <https://www.zawya.com/mena/en/ifgpublications/231019121250Z/>
- Iqbal, Z. & Mirakhor, A. (2012). Financial Inclusion: Islamic Finance Perspective. *Journal of Islamic Business and Management*, 2(1), 35-64.
- Iqbal, B. A. & Sami, S. (2017). Role of Banks in Financial Inclusion in India. *Contaduria Administracion*, 62(2), 644-656.
- Jouti, A. T. (2018). Islamic Finance: Financial Inclusion or Migration?. *International Journal of Islamic Finance*, 2(2), 277-288.
- Kim, D. W., Yu, J. S. & Hassan, M. K. (2018). Financial Inclusion and Economic Growth in OIC Countries. *Research in International Business and Finance*, 43, 1-14.
- Mustafa, D., Baita, A. J. & Usman, A. Y. (2018). Impact Analysis of Islamic Finance on Financial Inclusion and Economic Growth in Selected Muslim Countries: Lessons for Nigeria. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 26(2), 393-414.
- Naceur, S. B., Barajas, A. & Massara, A. (2015). Can Islamic Banking Increase Financial Inclusion?. *IMF Working Paper*, 15(31), 1-41.
- Nawaz, T. (2018). Lifting the Lid on Financial Inclusion: Evidence from Emerging Economies. *International Journal of Financial Studies*. 6(59), 1-8.
- Resmi Gazete, (2005). Bankacılık Kanunu. (Erişim: 10.06.2020), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf>
- Sarıdoğan, H.Ö. & Kaya, M.V. (2019). Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Performans: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 916-935.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H.H. & Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sarma, M. (2008). Index of Financial Inclusion. *Indian Council for Research on International Economic Relations*, 215, 1-26.
- Shaikh, S. A., Ismail, M. A., Shafai, M. H. M., Ismail, A. G. & Shahimi, S. (2017). Role of Islamic Banking in Financial Inclusion: Prospects and Performance. N. Alam ve S. A. R. Rizvi (Ed.), *Islamic Banking Growth*,

Stability and Inclusion içinde (ss. 33-49). Palgrave Macmillan, Cham.

TCMB-Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2011). Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim. (Erişim: 20.06.2020), https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/362bbf12-7d95-47eb-9d4d-13039893ce5e/finansal_egitim.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-362bbf12-7d95-47eb-9d4d-13039893ce5e-m3fBalY

TKBB-Türkiye Katılım Bankaları Birliği (2015). Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025. (Erişim: 20.05.2020), <https://www.tkbb.org.tr/documents/TKBB-Strateji-Belgesi.pdf>

Zulhibri, M. (2016). Financial Inclusion, Financial Inclusion Policy and Islamic Finance. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 9(3), 303-320.

Extended Abstract

Financial access is expressed as the proportion of adults with any account in any financial institution in a country. Although there is no globally accepted common method of measuring financial access, various indicators and indices have been calculated as a result of studies conducted by the World Bank and the International Monetary Fund within the scope of all countries of the world. Many of these indicators are directly related to banking sector. Among the variables most frequently used in the literature on financial access, there are indicators related to the number of branches of banks and the number of ATMs, which are calculated based on geography and population.

The role of banking sector in the application of financial access is highly significant. As part of 2025 vision of participation banks, which continue to develop every day in Turkish banking sector, it is aimed to increase their share in the total banking sector to 15% (TKBB, 2015). Regarding financial access level characteristics of individuals or institutions in interest-free financial system, interest-sensitive individuals or institutions do not use the services and bank accounts offered by banks operating in interest-based banking system. At the same time, individuals or institutions would have bank accounts for mandatory reasons (salary account, etc.) in banks operating in interest-based banking system.

Increasing the level of financial access, which is expressed as one of the determining factors for countries to achieve their sustainable growth goals, becomes more of an issue. Because in countries with a developed financial system, expanding access to financial services enables more individuals to benefit from financial service. It has been observed that there are studies in international literature on the subject, but limited studies are available in the national literature investigating the impact lag of financial access on participation banking. This is the original aspect of the study. When the studies in the literature are evaluated in general; It is seen that idle savings due to various reasons such as religious sensitivity, trust, cost and interest-bearing banking transactions are channeled towards banks that do not perform interest in banking transactions. In other words, assessment of idle savings by participation banks contributes to the spread of financial access.

Although it is not a globally accepted method for measuring financial access, various indicators have been determined and indices have been calculated as a result of the studies carried out by the World Bank and the International Monetary Fund in all around the world. Many of these indicators are directly related to banking sector. Among the variables most frequently used in the

literature on financial access, there are indicators related to the number of branches of banks and the number of ATMs, which are calculated based on geography and population. In this study, access index to financial institutions, which is calculated by International Monetary Fund based on the number of bank branches per 100.000 people and the number of ATMs per 100.000 people, is regarded as a financial access indicator. Within the framework of this information, it is aimed to reveal the impact lag of financial access within the scope of participation banks. In this sense, the relationship between access index of financial institutions and sector data of participation banking was analyzed by the least squares method in the period between 2008-2017.

According to results obtained from the analysis of three research models established through variables in the study, a statistically positive correlation has been found between the level of financial access in Turkey and the total asset size of participation banks over the current period and two years after in the first research model. Over the course of three years, first decreasing then increasing trend has been observed in financial access. In the second research model, it is determined that there is a statistically positive correlation between the level of financial access and the size of funds collected by participation banks during the current period and the two years in progress. It has been determined that financial access has a decreasing and then an increasing effect on the size of funds granted. In the third research model, it has been found that there is a statistically positive relationship between the level of financial access and the size of the funds used by participation banks during the current period and for three years thereafter. In regards to results of the analysis, all research hypotheses have been accepted. In addition, the results obtained in the literature support the study findings of Iqbal and Mirakhor (2012); Demirgüç-Kunt etc. (2014).

The results of the study indicate that policies and investments to be developed in an incremental direction for the level of financial access within the scope of banking products and services in Turkey shall contribute significantly to the growth of its share in the total banking sector in line with the objectives of 2025. Additionally, it can be stated that the level of financial access in Turkey is increasing with each passing day, and the reasons that are obstacles to financial access, particularly for individuals, are decreasing every day, and this plays an significant role in making financial access more widespread.

Araştırma Makalesi • Research Article

İş Stresinin Örgüt İçi Çatışmaya Etkisi: Sivil Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

The Effect of Work Stress on Organizational Conflict: A Study on Civil Aviation Workers

İnan Kaynak^{a,*}

^a Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, Malazgirt Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9944-1540

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Aralık 2020

Düzeltilme tarihi: 11 Şubat 2021

Kabul tarihi: 23 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Stres

İş Stresi

Çatışma

Örgütsel Çatışma

Sivil Havacılık

ARTICLE INFO

Article history:

Received: December 2, 2020

Received in revised form: February 11, 2021

Accepted: February 23, 2021

Keywords:

Stress

Work Stress

Conflict

Organizational Conflict

Civil Aviation

ÖZ

Bu araştırma iş yerindeki stresin çatışmaya olan etkisini ölçmek için yapılmıştır. Araştırma için 2 boyut ve 8 maddeden oluşan çatışma ölçeği ile iki boyut ve 9 maddeden oluşan iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Bu kapsamda İstanbul Hava Limanında görevli yolcu hizmetleri memurları ile anket çalışması yapılmıştır. 416 kişiden alınan cevaplarla veri seti oluşturulmuştur ve veriler SPSS 25.0 programında analiz edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, iş stresinin alt boyutlarından zaman stresinin görev çatışmasını etkilediği fakat ilişki çatışmasını etkilemediği anlaşılmıştır. Yine iş stresinin alt boyutlarında zaman stresi ve iş kaygısının, çatışmanın alt boyutları olan görev ve ilişki çatışmasını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Çalışma neticesinde ulaştığımız sonuçlar, literatürle uyumlu bir şekilde stresin çatışmayı etkilediğini ortaya koymuştur.

ABSTRACT

This research was conducted to measure the impact of stress in the workplace on conflict. For the research, the conflict scale consisting of 2 dimensions and 8 items and the work stress scale consisting of two dimensions and 9 items were used. Within this scope, a survey was conducted with the passenger services officers employed at Istanbul Airport. A data set was created with the answers received from 416 people and the data were analyzed in the SPSS 25.0 program. According to the results of the study, it was understood that time stress, which is one of the sub-dimensions of work stress, affects task conflict but not relationship conflict. It was concluded that time stress and work anxiety positively affect task and relationship conflict, which are sub-dimensions of conflict, in sub-dimensions of work stress. The results we obtained as a result of the study revealed that stress affects conflict in accordance with the literature.

1. Giriş

Çalışanların zamanlarının önemli bir kısmını harcadıkları iş yaşamındaki bazı gelişmeler, örgütsel ilişkilerde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Asunakutlu ve Safran, 2006). Günlük hayatta sıkça kullanılan kavramlardan biri olan stres bu sorunlardan birisidir (Uludağ, 2019). İş ortamı stres oluşumuna elverişli yerlerdir (Karakuş, 2019) ve yoğun iş temposu önemli bir stres kaynağı durumuna gelmiştir (Turunç ve Erkuş, 2010).

Tüm iş yaşamında stres yaygın olarak yaşanmakla birlikte bazı meslek türleri yüksek stresi doğasında barındırmaktadır (Özmutaf ve Mizrahi, 2017). Diğer sektörlerle kıyaslandığında sivil havayolu taşımacılığı nispeten daha stresli bir ortama sahiptir (Çiçek, 2020). Birçok stres kaynağının olduğu çalışma ortamında (Aktaş, 2001) stresin uzun sürmesi ve çalışanın stres karşısında yetersiz oluşu, çalışanların çatışmaya girmesini kolaylaşmaktadır (Özmutaf, 2007).

Birçok bilim dalı ve özellikle de yönetim biliminin çalışma konusu olan çatışma kavramı (Topaloğlu ve Boylu, 2006),

*Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: i.kaynak@alparslan.edu.tr

iki farklı taraf arasındaki pozisyon, tutum ve davranışlarda algılanan farklılıklar olarak açıklanabilir (Çiçek ve Almalı, 2020). Toplumsal bir olgu olan çatışma örgütsel yaşamın da gerçeklerindedir (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012).

Örgütler günümüz dinamik iş koşullarından dolayı farklı kültürlerden gelen çalışanlardan oluşmaktadır. Örgütün amaçları genel anlamda çalışanların amaçları olsa da bazı örgütsel ya da bireysel nedenlerden dolayı çatışmalar yaşanabilmektedir (Akkirman, 1998). Çatışma modern örgütlerin önemli sorunlarından biridir. Çatışmaların düzeyi ve sıklığı iş görenlerin örgütsel bağlılığını, örgütsel sapma davranışını, iş doyumunu, çalışma yaşam kalitesini ve en önemlilerinden biri olan verimliliğini etkilemektedir (Demir, 2010).

Çatışma kavramı ile ilgili görüşlerden klasik görüşe göre çatışmalar örgütler için zararlıdır ve ortaya çıktığı andan itibaren yok edilmeye çalışılmalıdır. Modern görüşe göre ise çatışma kaçınılmazdır ve belirli düzeyde olması örgüte çeşitli faydalar sağlayabilir (Yelkikalan, 2006). Hayatın her alanında olan örgütlerde (Kaynak, 2020) çatışmaların olması kaçınılmaz ise çatışmanın neden olduğu olumsuzluklar giderilerek örgüt yararına etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir (Özdemir, 2018).

Bu çalışmada stres ve iş stresi kavramlarıyla birlikte çatışma ve örgütsel çatışma kavramları incelenmiştir. İş stresinin alt boyutları zaman stresi ve iş kaygısının örgütsel çatışmanın alt boyutları olan görev çatışması ve ilişki çatışmasına olan etkisi araştırılmıştır. Literatür incelemesi yapıldığında stresle ve çatışma ile ilgili birçok çalışma olduğu fakat stresin çatışmaya olan etkisini inceleyen araştırmaların azlığı nedeniyle literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

2. Araştırma İle İlgili Kavramlar

2.1. İş Stresi

Stres modern yaşam hastalığı olarak tanımlanmakla birlikte (Büyükaslan ve Eriş, 2019) sabahları hasta hissetmekten endişeye yol açan her şey, hatta depresyona kadar çeşitli şekillerde kullanılmaktadır (ILO, 2016). Günlük hayatımızın bir parçası durumuna gelmiş stres yeni bir kavram değildir (Torun ve Tekin, 2014). Eski devirlerden beri bilinen stres (Çınar, 2010), Latince "estricitia" sözcüğünden gelmektedir. 17. yüzyılda keder, dert, elem, musibet, bela, felaket anlamlarında kullanılırken, 19. yüzyılda ise zor ve baskı gibi ruhsal yapılara dönük anlamlar olarak kullanılmıştır (Güçlü, 2001). Stresle ilgili ilk çalışmaları yapan Selye bu kavramı "*vücutun herhangi bir dış talebe verdiği özel olmayan tepki*" olarak tanımlamıştır (Turunç ve Çelik, 2010).

Kişiler üzerinde psikolojik etkileri olan ve günlük yaşamda davranışları, ilişkileri ve verimliliği etkileyen stres (Yıldız ve Bayrakçı, 2020), bir sağlık sorunu değil fakat zararlı fiziksel ve duygusal bir durumun ilk işaretidir (ILO, 2016). Soyut bir kavram gibi algılanan stres sebep olabileceği muhtemel olumsuzluklarından dolayı başa çıkılması gereken bir konudur (Ergün ve Yüksel, 2019). Hayatın tüm alanlarında ortaya çıkabilen, kimi zaman bireye güç katarken kimi zamanda yapabileceği şeylere engel olabilen (Yetim ve Çevik, 2019), yalnızca ruh ve beden sağlığını değil çalışma performansını da etkileyen (Yaşartürk ve

Yılmaz, 2019), belli bir düzeye kadar performansı artırıp bu seviyeden sonra ise performansı düşürücü etkileri olan bir kavramdır (Çelik ve Turunç, 2009). Toplumdaki her bireyin çeşitli sebeplerle yaşadığı stres, hem kendisi hem de çevresi üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir (Kaya, 2010). Bu bağlamda sadece iş görenleri etkileyen bir sorun olmayıp (Çelik ve Turunç, 2009) örgütlere de bazı ekonomik zorluklar yaşatan bir konudur (Bayarçelik, Durmaz ve Gürler, 2019).

Sanayi Devrimi sonrasında yaşamlarının önemli bir kısmını geçirdikleri çalışma ortamı, fiziksel ve özellikle de zihinsel olarak insanları etkilemiştir (Doğan ve Oğuzhan, 2020). İş hayatı bazı etmenlerden dolayı iş görenlerin en fazla strese maruz kaldığı ortamdır (Uludağ, 2019). Çalışanların iş ortamında maruz kaldıkları işle ilgili strese "iş stresi" denilmektedir (Köse, 2020). İş stresi literatürde meslek stresi veya örgütsel stres olarak da adlandırılmaktadır (Adıgüzel, 2012). İş stresi kavramı en genel ifadeyle şöyle tanımlanabilir: Belirli bir iş ortamında uyarıcılara karşı verilen tepki olarak ortaya çıkan (Büyükyılmaz, Karakulle ve Karataş, 2018), iş yerinde bireysel veya örgütsel farklılıklardan kaynaklanan (Adıgüzel, 2012), örgütsel kaynak veya ihtiyaçlarda uyuma olmadığında yaşanan (Yetim ve Çevik, 2019), çalışanların fiziksel veya psikolojik davranışlarını değiştiren (Yaşartürk ve Yılmaz, 2019), bireyler ve örgütler için zararlı sonuçları olabilen (Kaya, Güzel ve Çubukçu, 2011) ve hatta verimlilik düşüşü nedeniyle örgütlere ekonomik zorluklar yaşatabilen (Bayarçelik vd., 2019), kişilerin iç dünyasında yaşadığı (Yıldız ve Şimşek, 2020) psikolojik bir durumdur (Yaşartürk ve Yılmaz, 2019).

Örgüt içi ve örgüt dışı birçok faktör çalışanları etkileyebilmektedir. İş stresi bu faktörlerin en önemli olanlarından biridir (Atan ve Tekingündüz, 2014). İş stresi son zamanlarda en çok ilgi çeken ve incelenen konulardan biri haline gelmiştir. Bu sebeple kavramın etkilerini ve sonuçlarını incelemek hem kamusal hem de özel tüm sektörlerle bağlı örgütlerde rağbet görmektedir (Akçakanat, 2019).

İş stresi örgütün içinden veya dışından, gruplardan veya çalışanlardan kaynaklı olarak çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilir (Torun ve Tekin, 2014). Stres kaynakları ile ilgili sınıflandırmada örgüt yapısı ve politikalarının yanı sıra sosyal hayat, bireysel kaynaklar ve dış çevre kaynaklarına yer verilmektedir (Aktekin, Özmutaf ve Ergani, 2018). Örgütler büyüyüp karmaşıklıktıkça iş görenleri etkileyen stres faktörleri artmakta ve hatta belirsizleşmektedir (Aktaş, 2001). İş stresine sebep olan faktörler farklılaşmakla birlikte iş stresin başlıca kaynakları işle ilgili sebepler, örgüt içi roller, kariyer beklentileri ile ilgili nedenler, örgütün yapısı ve iklimi olabilmektedir. İşyerinden kaynaklı stres faktörleri, nevroitik kişilik, kaygı düzeyi, belirsizliğe karşı düşük tolerans gibi bazı bireysel kaynakları etkileyebilmektedir. Ayrıca finansal ve ailevi zorluklar gibi örgüt dışı kaynaklar birleştiğinde bireylerin stres düzeyleri zarar verici durumlara ulaşabilmektedir. Stres belirtileri bireyler arasında farklılaşmakla birlikte, genellikle kalp ritim bozukluğu, kolesterol ve tansiyon gibi fiziksel sonuçlardır. Bunlara ilaveten stres, aşırı sigara kullanımı, depresif ruh hali, isteksizlik ve iş memnuniyetsizliği biçimlerinde de kendini gösterebilmektedir (Çiçek, 2020).

İş stresi bireyin özel hayatını ve iş yaşamını etkilemektedir (Yıldız ve Tekin, 2018). Fakat iş stresi sadece iş görenlerin baş etmek zorunda oldukları bir durum değildir, aksine örgütün iş stresine neden olan sebepleri belirleyerek ortadan kaldırması gerekir (Karakulle, Karademir ve Armağan, 2019). Çalışanların maruz kaldıkları stresin azaltılması, örgüt performansı ve verimliliği için yaşamsal öneme sahiptir (Doğan ve Oğuzhan, 2020). Çünkü stres, iş görenin verimliliği ile yakından ilgili bir kavram (Örücü ve Demir, 2010) olmakla beraber, performans davranışlarını doğrudan etkilemektedir (Onay ve Kılıcı, 2011). İş stresi, iş görenin işe olan ilgisini azaltır. Performans düşüklüğü, iş devamsızlık, işten ayrılma niyetinde artış, işe yabancılaşma, aile ve sosyal yaşantıda sorunlar yaşama (Baltacı, 2018), iş disiplinin ve örgütsel yapının bozulması, çalışma arkadaşları arasında davranış bozukluğu, takım çalışmasında bozulma ve sonucunda da çalışanlar arasında çatışmalara neden olabilmektedir (Karakulle vd., 2019).

2.2. Örgütsel Çatışma

İnsan tüm üretim faaliyetlerinin amacı ve örgütsel hedeflerin temel kaynağıdır. Yaşadığı çevre ve toplumun etkisiyle kişilerin inanç sistemi, değerleri ve tutumları birbirinden ayrılmaktadır. Bu bireysel farklılıklar çatışmanın kaçınılmazlığını beraberinde getirir (Topaloğlu ve Boylu, 2006). Ayrıca insanın etkileşime ve iletişime açık bir şekilde hayatını devam ettirmesi, çatışma yaşamasını da kolaylaştırabilmektedir (Gürcüoğlu ve Uyar, 2020).

Çatışma kavramı çağrıştırdığı anlam itibariye mücadele, kavga, savaş gibi olumsuz bir durum içerir (Sarpkaya, 2002). Bu sebeple kavramı tanımlamak oldukça zordur. Çünkü çatışmalar farklı ortamlarda ve düzeylerde ortaya çıkmakta ve ortaya çıkış şekilleri de çok farklı olabilmektedir (Tokat, 1999). Koçel (2014)'e göre çatışma: *“iki veya daha fazla kişi veya grup arasındaki çeşitli kaynaklardan doğan anlaşmazlık”* olarak tanımlanmaktadır. Eren (2016)'e göre ise çatışma: *“Bireylerin ve grupların birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan ve normal faaliyetlerin durmasına veya karışmasına neden olan olaylardır.”*

Genel bir ifadeyle çatışma: İki ya da daha fazla kişi veya grubun tutum, değer veya davranışları sonucunda, tarafların çıkarlarını birbirinin tersi olarak algılaması (Birsell, İslamoğlu ve Börü, 2009), birinin kazancının öbürünün kaybı gibi görülmesinden kaynaklanan düşmanlık, kavga, huzursuzluk ve stres gibi olumsuz davranışlara sebep olan (Akkirman, 1998) ve taraflar arasında anlaşmazlığa yol açan sosyal bir olgu olarak tanımlanabilir (Özalp, 1989).

Toplumsal yaşamın önemli bir kısmını oluşturan örgütler, bünyelerinde farklı kişi ve gruplar barındırmaktadırlar (İmirlioğlu, 2005). Bu kişiler farklı kültürlerden gelmelerine rağmen amaçları örgütün hedeflerini gerçekleştirmektir (Akkirman, 1998). Örgütlerde bu etkileşim içinde olanların çatışma yaşaması örgütsel yaşamın bir gerçeğidir (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012). Örgütsel çatışma ise örgüt içindeki birey veya grupların kaynak ya da görev paylaşımı ile yine bu kişiler arasındaki algı farklılıkları, amaç, değer veya statü farkından kaynaklanan uyuşmazlık ya da anlaşmazlık olarak nitelendirilmektedir (Düşükcan, 2018). Örgütsel çatışmalar; tarafların niteliklerinden ve ilişkilerinden,

çatışmaya sebep olan konudan ve sosyal çevreden, çatışma sırasında uygulanan taktik ve strateji ile sonuçlarından etkilenen ve geniş bir alana etki eden bir süreçtir (Sökmen ve Yazıcıoğlu, 2005).

Çatışma kavramı birçok bilim dalınca incelenmiş ve tartışılmıştır. Sanayi devrimi sonrası ise örgütsel anlamda ciddi manada bir araştırma konusu olmuş ve günümüze kadar ki süreçte birçok farklı görüş oluşmuştur (Şahin ve Çekmecelioğlu, 2016). Bu görüşler geleneksel(klasik), neo-klasik ve modern görüşler olarak sıralanabilir (Sarpkaya, 2002). Klasik yaklaşımın savunucuları çatışmaların verimliliği azalttığını, örgütün normal işleyişini bozduğunu, örgütler için zararlı olduğunu ve her ne surette olursa olsun ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır (Yelkikalan, 2006). Neo-klasik yaklaşım ise klasik yaklaşıma benzer şekilde çatışmaların örgüt için zararlı sonuçlar doğurduğunu ve ortaya çıkmasıyla birlikte ortadan kaldırmaya matuf önlemlerin alınması gerektiğini ileri sürmüştür (Ertürk, 1993). Neo klasik yaklaşım, klasik yaklaşımdan farklı olarak çatışmanın muhtemel olumlu yönlerinin tespit edilip ortaya çıkarılması gerektiğini savunmuştur (Göl, Arslankılıç ve Göl, 2017). Çağdaş yaklaşımlar ise çatışmaların kaçınılmaz olduğunu, insan var oldukça çatışmaların da olacağını ve bu gerçekten hareketle, çatışmaları bitirmek yerine yönetmeye ve olumsuz etkilerini örgüte yararlı hale dönüştürmeye gayret gösterilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Gürcüoğlu ve Uyar, 2020). Doğru yönetilen çatışmaların çalışanların performansını arttırarak örgütün verimliliğini artırıcı bir işlev gördüğü bilinmektedir (Kırımlı, 2018).

Çatışma örgütün üstesinden gelmesi gereken önemli sorunlardan birisidir (Öztaş ve Akın, 2009) ve çatışmanın yönetilmesi örgüt açısından ayrı bir öneme sahiptir (Demir, 2010). Toplumsal yaşamın bir parçası olan çatışmalar (Karip, 2003) yönetilme durumuna göre işlevsel (yararlı) veya işlevsel olmayan (zararlı) sonuçlar doğurabilir (Topaloğlu, 2010). Çatışmanın etkin bir şekilde yönetilebilmesi için çatışmaya sebep olan kaynakların bilinmesi gerekmektedir. Çatışmaya sebep olabilecek kaynaklar dört ana başlık altında incelenebilir (Kapıcı ve Radmard, 2019);

- Bireylerden Kaynaklanan Sebepler; Kişilik farklılıkları, kaynaklar için rekabet, farklı statü algılamaları ve çıkar farklılıklarıdır.
- Amaçlardan Kaynaklanan Sebepler; Amaç farklılığı, güce sahip olma isteği, kıt olan kaynaklara sahip olma isteğidir.
- Yönetimden Kaynaklanan Sebepler; Yöneticilerdeki görüş ve anlayış farklılıkları, görev ve yetki belirsizliği ve önceden yaşanmış ve çözümlenmemiş uyuşmazlıklardır.
- Örgüt Yapısından Kaynaklanan Sebepler; İletişim eksikliği, hiyerarşi ve faaliyetlerin birbirine bağlılığı olarak incelemek mümkündür.

Çatışma olgusunun içerdiği anlamın değişmesi, çatışmanın kapsam ve sınırlarının genişlemesi ve uluslararası ilişkilerin küreselleşme gibi girdilerle dönüşüm geçirmesi, çatışmaların yönetilmesi konusunda alternatiflerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Akyeşilmen, 2013). Örgütsel çatışma yönetiminde izlenen bazı yöntemler kaçınma, taviz verme,

uzlaşma, hükmetme, örgütsel önlemler alma ve problem çözme yöntemleridir (Pelit vd., 2013).

Çatışmanın etkin yönetilmesi yararlı yönlerinden en fazla oranda istifade edilip zararlı yönlerinin ise en aza indirilmesiyle mümkündür (Ünlü ve Eroğlu, 2020). Çatışma yaşanmayan bir örgüt üzerine ölü toprağı serpilmiş gibidir. Böyle örgütler iç dinamiklerden yoksun, durağan ve heyecanlarını kaybetmişlerdir (Karip, 2003). Günümüz örgütlerinde çatışma kaçınılmazdır (Sığırı ve Dinçer, 2013). Çünkü örgütü oluşturan birey ya da grupların beklenti, inanış, değer ve tercihlerinin farklı oluşu çatışmayı sürekli bir hale getirmiştir (Arslantaş ve Özkan, 2012). Çatışmanın kaçınılmaz hale gelmesi (Özçel, 2011) yöneticilerin daha çok stres ve çatışma sorunlarıyla baş etmesi anlamına gelmektedir (İmirlioğlu, 2005). Çatışmanın kaçınılmaz olduğu kabul edildiğine göre sonuçlarını örgüt yararına kullanmak ya da olumsuz durumları en aza indirmek için etkin bir çatışma yönetimine ihtiyaç her zaman vardır (Özdemir, 2018).

3. Araştırma Kavramların İlişkisi ve Hipotezler

İş stresini etkileyen kaynaklar örgütsel ve bireysel olabilmektedir. Örgütün neden olduğu stres kaynakları; örgüt iklimi, iş yükü, ücret politikası, iletişim sorunları, personel politikası, iş güvensizliği ve vardiyalı çalışmalar iken bireysel stres kaynakları ise kişisel hırslar, işin özellikleri, iş yapısı ve çatışma gibi etkenlerdir (Deveci, 2017). İş stresi, içtimai hayatta birçok probleme sebep olduğu gibi örgütsel hayatta da çatışmaya neden olabilmektedir (Karakulle vd., 2019). Çatışmaların yaşanması ise çalışanlar üzerinde strese sebep olabilmektedir (Kocaman, Kocaman ve Çakır, 2012). Örgütlerde yaşanan stres çatışmanın sebebi olabileceği gibi çatışmalarda stresin müsebbibi olabilmektedirler.

Stresin oluşmasına neden olan birçok etkenin varlığı bu alanda çeşitli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır (Örücü ve Demir, 2010). Literatürde stres ve çatışma ile ilgili yapılmış çalışmalardan bazıları ve sonuçları şöyledir; Turunç ve Erkuş (2010), Özafşarlıoğlu ve Kılıç (2013) ve Tekingündüz vd., (2015)'leri iş-aile çatışmasının iş stresini arttırdığını ve iş tatminini azalttığını tespit etmişlerdir. Gürel (2016), Karabay (2015), Seçilmiş ve Kılıç (2017), Akın ve Karakulak (2019), Ergün ve Yüksel (2019), Sayıldı ve Büyükyılmaz (2020) ve Öztürk ve Türk (2020) ise iş stresinin, iş aile çatışmasını arttırdığı sonucuna varmıştır. Unur ve Pekerşen (2017)'ne göre ise iş stresinin artması çalışanların toksik davranış göstermesine sebep olmaktadır. Savaş ve Erol (2017), çalışanların uzun süreli iş stresine maruz kalması durumunda depresif eğilimler gösterdiğini ve işten ayrılma niyetlerinin arttığı sonucuna varmışlardır. Stres ve çatışma ile ilgili çalışmaların genelde iş-aile çatışması üzerindeki etkisi incelenmiş ve çatışmaların strese sebep olduğu veya stresin çatışmayı doğurduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalar ışığında araştırma için oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H₁: Çalışanlardaki zaman stresi, görev çatışmasını etkilemektedir.

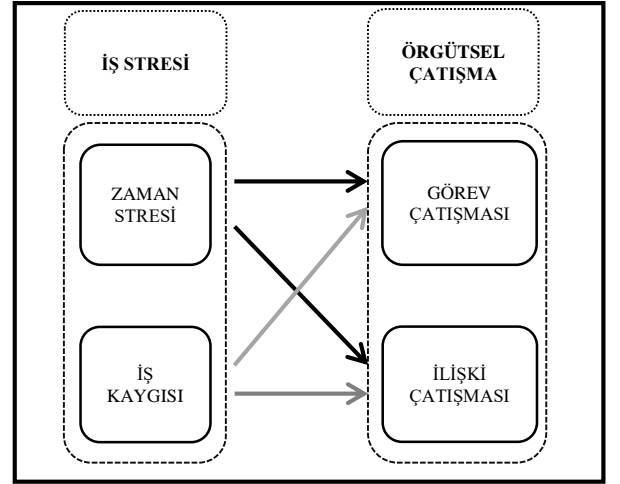
H₃: Çalışanlardaki iş kaygısı, görev çatışmasını etkilemektedir.

H₂: Çalışanlardaki zaman stresi, ilişki çatışmasını etkilemektedir.

H₄: Çalışanlardaki iş kaygısı, ilişki çatışmasını etkilemektedir.

4. Yöntem ve Uygulama

Çalışmanın temel amacı, sivil havacılık sektöründe çalışan iş görenlerin yaşadıkları iş stresinin çatışmaya olan etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini, Türkiye de faaliyet yürüten işletmelerin sivil havacılık çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde katmanlı örneklem modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda TGS (Turkish Ground Services)'nin İstanbul Hava Limanında çalışan yolcu hizmetleri memuru 460 çalışan, araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Katılımcılara çalışmanın konusu ve gönüllük esaslı bilgileri verilerek 427 gönüllü ile yüz yüze anket yapılmıştır. Anket yapılırken 7 katılımcının anketi yarıda bırakması ve 4 katılımcının ise cevaplarının tekrar niteliğinde olmasından dolayı 11 anket çalışma dışı bırakılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Çalışanlar üzerinde yapılan saha araştırması nicel veri toplama tekniği olan anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin istatistiksel analizleri için SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Verilerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, normallik testleri yapılarak hipotezlerin testi için çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

4.1. Demografik Bilgiler

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		Sayı (Kişi)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	246	59,1
	Kadın	170	40,9
Yaş	15-24	71	17,1
	25-34	203	48,8
	35-44	73	17,5
	45-54	34	8,2
	55-64	24	5,8
	65 ve üzeri	11	2,6

Eğitim Durumu	İlköğretim	5	1,2
	Lise	54	13,0
	Önlisans	29	7,0
	Lisans	184	44,2
	Lisansüstü	144	34,6
Toplam		416	100,0

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere katılımcıların büyük çoğunluğunu erkekler (%59,1) oluşturmaktadır. Katılımcılardan en yüksek yaş aralığı %48,8 ile 25-34 yaş grubudur. Katılımcıların %44,2'si lisans mezunlarından oluşmaktadır.

4.2. Ölçüm Araçları

Çatışma Ölçeği: Giebels ve Janssen (2005) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Çiçek ve Almalı (2020) tarafından yapılan, görev ve ilişki çatışması adında iki boyuttan ve 8 maddeden oluşan çatışma ölçeği kullanılmıştır. Giebels ve Janssen (2005)'nin araştırmasında cronbach alfa değerleri görev çatışması için $\alpha=0,86$ ve ilişki çatışması için $\alpha=0,90$ olarak ölçülmüştür. Çiçek ve Almalı (2020)'nin çalışmasında ise ölçeğin cronbach α değeri boyutlar için sırasıyla; 0,81 ve 0,73 olarak ölçülmüştür.

İş Stresi Ölçeği: Parker ve DeCotiis (1983) tarafından geliştirilmiş olan "İş Stresi Ölçeği" Shukla ve Srivastava (2016) tarafından modifiye edilmiştir. Çiçek (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, 4 maddeden oluşan zaman stresi ve 5 maddeden oluşan iş kaygısı olarak iki boyuttan oluşmaktadır. Parker ve DeCotiis (1983)'in çalışmasında cronbach's alpha değerleri zaman stresi için 0,86 ve iş kaygısı için 0,83 olarak ölçülmüştür. Shukla ve Srivastava (2016)'nin cronbach's alpha değerleri ise sırasıyla 0,86 ve 0,83 olarak aynı bulunmuştur. Çiçek (2020)'nin ise 0,92 ve 0,91 olarak bulunmuştur.

4.3. Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği ve güvenirliliğini belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi öncesi verilerin uygunluğunu tespit edebilmek için KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. Çatışma ölçeğine uygulanan test sonucunda KMO = ,830 ve Bartlett testi değeri $\chi^2 = 1386,130$; $p = ,000 < 0,05$ anlamlı olarak tespit edilmiştir. Tüm bu değerlerden hareketle çatışma ölçeğine faktör analizi yapılabileceğine karar verilmiş ve faktör analizi sonuçları tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2:Çatışma Ölçeği AFA ve Güvenirlilik Analizleri Sonuçları

Maddeler		Varyans		Cronbach	
		1	2		%
Görev Çatışması	GrvCat1		,652	45,084	,770
	GrvCat2		,856		
	GrvCat3		,736		
	GrvCat4		,708		
İlişki	IlsCat1	,781		22,070	,872

Çatışması	IlsCat2	,847
	IlsCat3	,842
	IlsCat4	,810

Toplam Varyans: %67,154; Tekrarlama Sayısı: 5; Döndürme Yöntemi: Varimax; KMO Uygunluk: 0,830; Bartlett Küresellik Testi: 1.386,007 Anlamlılık: $p = ,000$; Goodness of Fit: $\chi^2=28$

Yapılan AFA neticesinde çatışma ölçeği faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğinin toplam varyansı açıklama yüzdesi %67,154'tür. Ölçeğin boyutlarının cronbach's alpha değeri ise görev çatışması 0,770 ve ilişki çatışması 0,872 olarak bulunmuştur. Bu değerler orijinal forma uygun olduğu için çalışmada kullanılan ikinci ölçek olan "İş Stresi" ölçeğine KMO ve Bartlett testi uygulanmıştır.

İş stresi ölçeğine uygulanan KMO ve Bartlett testi analiz sonuçlarına göre KMO = ,829 ve Bartlett testi değeri $\chi^2 = 1.731,563$ ve $p = ,000 < 0,05$ anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ölçeğin AFA'ya uygun olduğunun gösterdiğinden ölçeğe AFA uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: İş Stresi Ölçeği AFA ve Güvenirlilik Analizleri Sonuçları

Maddeler		Varyans		Cronbach	
		1	2		%
Zaman Stresi	ZmnSt1		,580	39,584	,708
	ZmnSt2		,805		
	ZmnSt3		,795		
	ZmnSt4		,697		
İş Kaygısı	IsKay1	,858		23,965	,885
	IsKay2	,883			
	IsKay3	,866			
	IsKay4	,827			

Toplam Varyans: %63,550; Tekrarlama Sayısı: 5; Döndürme Yöntemi: Varimax; KMO Uygunluk: 0,829; Bartlett Küresellik Testi: 1.731,563 Anlamlılık: $p = ,000$; Goodness of Fit: $\chi^2=32$

İş stresi ölçeğinin toplam varyansı açıklama yüzdesi %63,550'dir. Ölçeğin alt boyutları α değeri ise zaman stresi 0,708 ve iş kaygısı 0,885 olarak bulunmuştur.

KMO değerlerinin 0,50'nin üzerinde ve Bartlett küresellik testinin sonuçlarının anlamlı olması gerekmektedir (Tavşancıl, 2010). Ayrıca araştırmada kullanılan tüm maddelerin değerlerinin α değerlerinin 0,70'in üzerinde olması araştırmanın iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir (Cronbach, 1951). KMO değerleri çatışma ölçeği için 0,830, iş stresi ölçeği için 0,829, Bartlett küresellik testinin sonuçlarının anlamlı ve cronbach's alpha değerlerinin ise 0,70 ve ,88 arasında oluşu ölçeklerimizin geçerlilik ve güvenilirlik adına yeterli düzeyde olduğuna ilişkin kanıt niteliğindedir (Tavşancıl, 2010). Ölçek maddelerinin dağılımının normalliğini tespit etmek için çarpıklık ve basıklık (Swekness – Kurtosis) testleri yapılmış sonuçlar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Çarpıklık-Basıklık Değerleri Testi Anlamlılık Düzeyi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	N	Çarpıklık	Basıklık
Görev Çatışması	416	-,415	-,212
İlişki Çatışması		,772	,994
Zaman Stresi		,134	,320
İş Kaygısı		-1,148	,912

(Swekness – Kurtosis)

Tablo 4'te görüldüğü üzere çatışma ölçeği değerleri; çarpıklık -,415 ve basıklık 0,994, iş stresi ölçeği değerleri ise çarpıklık -1,148 ve basıklık 0,912 olarak tespit edilmiştir. Ölçeklere uygulanan çarpıklık ve basıklık değerleri sonuçlarının değişkenlerin tümü için $\pm 1,5$ aralığında olmasından dolayı, verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick vd., 2007).

Ölçeklerimize uyguladığımız AFA sonuçlarına göre ölçeklerin varyansı açıklama yüzdelerinin % 60'tan yüksek, KMO değerlerinin 0,50 den büyük ve Bartlett Küresellik testi sonuçlarının anlamlı, çarpıklık ve basıklık değerlerinin dağılımın normal olduğunu göstermesinden dolayı, hipotez testleri için regresyon analizi yapılmasına karar verilmiştir.

5. Bulgular

İş stresinin görev çatışması ve ilişki çatışmasına etkisini belirleyebilmek için regresyon analizi yapılmıştır. İlk olarak iş stresinin alt boyutları olan zaman stresi ve iş kaygısı boyutlarının, çatışmanın alt boyutu görev çatışmasına olan etkisi araştırılmış ve sonuçlar tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: İş Stresi - Görev Çatışması Etki Tablosu

Değişkenler	β	p	R ²	Düz.R ²	F
Sabit	1,688	,000	,139	,135	33,391
Zaman Stresi	,138	,001			
İş Kaygısı	,374	,000			

***Bağımlı Değişken:** Görev Çatışması; N=416; *p<0,05

Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere zaman stresi ve iş kaygısının bağımlı değişken görev çatışmasına etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda modelin R² =,135 ile anlamlı (F(1,415) = 33,391; p<,001) olduğu anlaşılmaktadır. Zaman stresinin, görev çatışması (β =,138; p=001) ve iş kaygısına (β =,374; p<001) pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Buradan hareketle **H₁** ve **H₂** hipotezleri **kabul** edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda iş yerinde yaşanan görev çatışmasının %13'ünün iş stresinden yani zaman stresi ve iş kaygısından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırmamızda ikinci olarak iş stresinin alt boyutları olan zaman stresi ve iş kaygısı boyutlarının, çatışmanın alt boyutu ilişki çatışması üzerine olan etkisi araştırılmış ve sonuçlar tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: İş Stresi - İlişki Çatışması Etki Tablosu

Değişkenler	β	p	R ²	Düz.R ²	F
Sabit	2,584	,000	,174	,170	43,430
Zaman Stresi	,025	,481			
İş Kaygısı	,386	,000			

***Bağımlı Değişken:** İlişki Çatışması; N=416; *p<0,05

Zaman stresi ve iş kaygısının bağımlı değişken olan ilişki çatışmasına yönelik yapılan regresyon analizi sonucunda modelin R² =,170 ile anlamlı (F(1,415) = 43,430; p<,001) olduğu anlaşılmaktadır. Zaman stresinin ilişki çatışmasında (β =,025; p>,001) anlamlı bir etki bulunmamıştır. Bu nedenden ötürü **H₃** hipotezimiz **reddedilmiştir**. İş kaygısının ilişki çatışmasında ise (β =,386; p<001) pozitif yönlü ve anlamlı bir etki bulunmuştur. Buradan hareketle **H₄** hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda iş yerinde yaşanan görev çatışmasının %17'sinin iş stresinin alt boyutlarından iş kaygısından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 7: Çalışma Analiz Sonuçları

Yol	β	p	Hipotez	Sonuç
Zaman Stresi → Görv. Çat.	,138	,001	H ₁	Kabul
İş Kaygısı → Görv.Çat.	,374	,000	H ₂	Kabul
Zaman Stresi → İlişki Çat.	,025	,481	H ₃	Red
İş Kaygısı → İlişki Çat.	,386	,000	H ₄	Kabul

Tablo 7' den anlaşılacağı üzere, kurduğumuz modelin anlamlı olması neticesinde **H₁**, **H₂** ve **H₄** hipotezlerimiz kabul edilmiş ve **H₃** hipotezimiz ise reddedilmiştir.

6. Sonuç

İş yaşamı, insanların hayatının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Yoğun rekabet ortamı, dinamik iş piyasası ve kariyer hesaplarından dolayı çalışanlar strese maruz kalabilmektedirler (Asunakutlu ve Safran, 2006). Stres hemen her insanın maruz kaldığı günümüzün önemli sorunlarından biridir ve çalışma yaşamında birçok stres kaynağı bulunmaktadır (Aktaş, 2001). Çalışanların karşılaştıkları stresi tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için azaltıcı tedbirler alınmalıdır (Şenyiğit, 2004). Çünkü stres, hem çalışanlara, hem de örgüte zarar verebilmektedir (Savaş ve Erol, 2017). Strese maruz kalan iş görenlerinde çatışma yaşamaları kaçınılmazdır (Özmutaf, 2007). Örgütsel çatışmaları tamamen ortadan kaldırmak pek mümkün olmadığından örgüt menfaatlerine katkı sağlayacak yönlerine odaklanmak faydalı olabilir. Nitekim çatışmalar örgütlerde yenilikçi paradigmlar ortaya çıkarabilmektedirler (Avcı, 2020).

Çalışmamız neticesinde iş stresinin alt boyutlarından olan zaman stresinin görev çatışmasını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Başka bir ifadeyle işinde yeterli zamanının olmadığı baskısını yaşayan iş görenler görevleri ile ilgili mesai arkadaşlarıyla veya üstleriyle uyumsuzluk yaşayabilmektedirler. İş stresin alt boyutu olan iş kaygısı ise çalışanlarda hem görev çatışmasına, hem de ilişki çatışmasına neden olmaktadır. Yani işten çıkarılma endişesiyle çalışan iş görenler, görev alanlarıyla ilgili çatışma yaşarken arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde de

çatışmalar yaşamaktadırlar. Alan yazınında iş stresinin örgütsel çatışmaya etkisini konu alan çalışmaya rastlanılmamıştır. Fakat çalışmamızla benzer özellik taşıyan araştırmalar olduğundan bu yönde bir kıyaslamaya gidilmiştir. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir; Gürel (2016), iş stresinin iş aile çatışmasını arttırdığını, Onay ve Kılıcı (2011), iş stresinin çatışma yaşanması durumunda çalışanların duyarsızlaştığını, Karabay (2015), stresin iş aile çatışmasını arttırdığını, Seçilmiş ve Kılıç (2017) ise benzer şekilde stresin iş aile çatışmasına neden olduğunu, Unur ve Pekerşen (2017), iş stresinin artmasının çalışanların toksik davranış göstermesine sebep olduğunu, Savaş ve Erol (2017), çalışanların uzun süreli iş stresine maruz kalması durumunda depresif eğilimler gösterdiğini tespit etmişlerdir. Literatürdeki araştırmalarla uyumlu olarak ulaştığımız sonuçlar, iş stresinin örgüt içi çatışmayı etkilediğini ortaya koymaktadır.

Örgütlerde stres ve çatışmalar, bazı olumsuz neticeler doğurabilmektedir. Bu olumsuz sonuçları en az hasarla atlatmak, elbette ki sürecin etkin bir şekilde yönetilebilmesine bağlıdır. İş stresinin, örgüt içi çatışmaya etkisini araştırdığımız çalışmanın neticesinde, yöneticilere matuf önerilerde bulunulabilir.

- İş stresinin, çalışanlar ve örgüt açısından zararlı sonuçlar doğurmaması için belli aralıklarla stres ve çatışma ile ilgili ölçümler yapıp değerlendirilmeye tabi tutulması faydalı olacaktır.
- Çalışma sonuçlarımız, çalışanların zaman stresi yaşaması durumunda çatışmaya meyilli olduğunu göstermiştir. Bu sebeple yöneticiler, çalışanların üzerindeki zaman stresini olabildiğince azaltmaya çalışmalıdırlar.
- İş kaygısı olan bireylerin çatışmaya daha yakın olması sonucundan dolayı, yöneticilerin çalışanlarda ki bu kaygının azaltılmasına dönük ve örgütsel bağlılığı artırıcı tedbirler almaları faydalı olacaktır

Çalışmamız belirli bir zaman aralığında, sivil havacılık sektörü çalışanlarında ve belli bir sayıdaki kişi ile gerçekleştirildiğinden, sonuçların genellenmesi uygun değildir. Farklı sektörler ve farklı bölgelerde benzer çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

Kaynakça

Adıgüzel, O. (2012). İşle ilgili stres, rol çatışması ve rol belirsizliğinin beklenen personel devri üzerine etkisi: Hemşireler üzerinde bir uygulama. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 129-137

Akçakanat, T. (2019). Hava trafik kontrolörlerinde algılanan iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde iş tatmini ve öznel yorgunluk algısının rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 901-920. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Sduiibfd/706100>

Akın, Ö., ve Karakulak, H. (2019). İş-aile ve aile-iş çatışması, iş, aile ve hayat tatmininin işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: Karşılıklı ve demografik değişkenli

etkileşimler. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 5(2), 381-403. <https://doi.org/10.20979/Ueyd.593488>

Akkirman, A. D. (1998). Etkin çatışma yönetimi ve müdahale stratejileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 13(2), 1-11.

Aktaş, A. M. (2001). Bir kamu kuruluşunun üst düzey yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 56(04). https://doi.org/10.1501/Sbfer_0000001872

Aktekin, E., Özmutaf, N. M., ve Ergani, B. (2018). Kadın yöneticilerin medeni durumlarının iş stresine etkisi: İzmir ilinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 577-588. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Comuybd/444535>

Arslantaş, H. İ., ve Özkan, M. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre okul müdürlerinin çatışma yönetimi yaklaşımlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 555-570.

Asunakutlu, T., ve Safran, B. (2006). Örgütlerde yıldırma uygulamaları (mobbing) ve çatışma arasındaki ilişki. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 110-129. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Susead/302835>

Avcı, A. (2020). Örgütlerde iç çatışmalar ve yönetimi. *Al-Farabi International Journal On Social Sciences*, 5(2), 6-17. <https://doi.org/10.46291/Al-Farabi.050202>

Baltacı, A. (2018). Din görevlilerinin iş doyumunu, iş stresi, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiler: Çok örneklemli bir çalışma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(3), 1509-1536. <https://doi.org/10.18505/Cuid.458233>

Bayarçelik, E. B., Durmaz, B. V., ve Gürler, N. (2019). İş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin tükenmişlik üzerine etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *İnsan ve İnsan*, 6(21), 493-523. <https://doi.org/10.29224/İnsanveinsan.513475>

Birsel, M., İslamoğlu, G., ve Börü, D. (2009). Kültürel boyutlar içerisinde şekillenen çatışma tarzları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 245-262. <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/İfede/268224>

Büyükaslan, H., ve Eriş, H. (2019). Acil servis çalışanlarının iş stresi ve tükenmişlik düzeylerinin iş doyumları üzerine etkisi. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(2), 290-294. <https://doi.org/10.35440/Hutfd.560308>

Büyükyılmaz, O., Karakulle, İ., ve Karataş, İ. (2018). Örgütsel kariyer yönetiminin duygusal bağlılık üzerine etkisinde iş tatmininin aracılık rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-29. <https://doi.org/10.18074/Ckuiibfd.310160>

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrik*, 16(3), 297-334. <http://dx.doi.org/10.1007/Bf02310555>

Çelik, M., ve Turunç, Ö. (2009). Aile-iş çatışması, iş stresi ve örgütsel sadakatin iş performansına etkisi: savunma sektöründe ampirik bir çalışma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2), 217-245. <https://doi.org/10.17134/Sbd.28637>

- Çınar, O. (2010). Eğitim ve sağlık alanı çalışanlarının iş stresi düzeyleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,9(33).
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Esosder/82527>
- Çiçek, B. (2020). Hizmetkar liderlik algısının iş stresine etkisi: Sivil havayolu taşımacılığı çalışanları üzerine bir araştırma. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 8(1),65-78.
<https://Doi.Org/10.32705/Yorumyonetim.715709>
- Çiçek, B., ve Almalı, V. (2020). The effect of toxic leadership on conflict in the workplace. *Ekinoks Ekonomi İşletme Ve Siyasal Çalışmalar Dergisi*, 7(2),214-235.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Equinox/777708>
- Demir, M. (2010). Örgütsel çatışma yönetiminde duygusal zekanın etkisi: Konaklama işletmelerinde işgörenlerin algılamaları üzerine bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 199-211.
- Deveci, B. (2017). İş stresi ve turizm işletmelerinde yapılan araştırmalara ilişkin bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,9(20),39-53.
<https://Doi.Org/10.20875/Makusobed.306671>
- Doğan, S., ve Oğuzhan, Y. S. (2020). Algılanan Sosyal desteğin personel güçlendirme ve iş stresine etkisi: Kendilik algısının düzenleyicilik rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 531-545.
<https://Doi.Org/10.25287/Ohuiibf.723682>
- Düşükcan, M. (2018). İş örgütlerinde çatışmaların oluşum kaynakları ve türleri: Büyük ölçekli sanayi işletmelerinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (40), 32-43
- Eren, E. (2016). *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Eren, V. (2003). Kamu yönetiminde rekabet, rekabetin kurumsallaştırılması ve rekabet mekanizmaları. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 58(4), 83-105.
- Ergün, E., ve Yüksel, A. (2019). İş-yaşam çatışmasının çalışanın davranışsal sonuçlarına etkisi ve iş stresinin aracılık rolü. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*,11(1),67-90.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/İaud/503584>
- Ertürk, M. (1993). Organizasyonlarda çatışma, çatışma nedenleri, çatışmanın yönetimi ve Erciyes Üniversitesinde bir anket uygulaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,11,121-147.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Erciyesiibd/447258>
- Ertürk, M. (2013). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Giebels, E., ve Janssen, O. (2005). Conflict stress and reduced well-being at work: The buffering effect of third-party help. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14(2), 137-155.
<https://Doi.Org/10.1080/13594320444000236>
- Göl, E., Arslankılıç, Ç., ve Göl, L. A. (2017). Sağlık kurumlarında yaşanan çatışmaların çözüm yöntemleri. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1(2),97-124.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Jebm/377474>
- Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Gürçüoğlu, S., ve Uyar, M. (2020). Örgütsel çatışma ile örgütsel iklim arasındaki ilişkinin ortaöğretim öğretmenleri perspektifinden incelenmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,23(43),229-254.
<https://Doi.Org/10.31795/Baunsobed.682198>
- Gürel, E. B. (2016). Duygusal tükenmişlik, iş stresi ve işe bağlılığın iş-aile çatışması üzerindeki etkisi: Amprik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,48,349-364.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Dpusbe/283379>
- Ilo. (2016). *Workplace stress: A Collective Challenge*. Ilo.
- İmirlioğlu, İ. (2005). İş yaşamında çatışma. *Verimlilik Dergisi*,3,105-125.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Verimlilik/331882>
- Kapıcı, S., ve Radmard, S. (2019). Eğitim örgütlerinde çatışma ve çatışma yönetimi üzerine bir araştırma: İzmir Balçova örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 55-79.
<https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/İauefd/587551>
- Karabay, M. E. (2015). Sağlık personelinin iş stresi, iş- aile çatışması ve iş-aile-hayat tatminlerine yönelik algılarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 113-134.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Comuybd/533852>
- Karakulle, İ., Karademir, Ö., ve Armağan, M. V. (2019). İş stresinin çalışanların kariyer algıları üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bir çalışma. *International Journal of Management and Administration*,3(6),205-224.
<https://Doi.Org/10.29064/İjma.557819>
- Karçioğlu, F., ve Alioğulları, Z. D. (2012). Çatışmanın nedenleri ve çatışma yönetim tarzları ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 23.
- Karip, E. (2003). *Eğitimsel liderlik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kaya, İ. (2010). Konaklama işletmeciliğinde stratejik yönetim süreci: Kavramsal bir yaklaşım. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*.12(18), 27-35
- Kaya, M. D., Güzel, D., ve Çubukçu, B. (2011). Ilıca şeker fabrikası çalışanlarının iş memnuniyeti, ergonomik çalışma koşulları ve iş stresi yönünden incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 51-60.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Atauniiibd/35641>
- Kaynak, İ. (2020). Örgüt kültürünün kurumsal imaja etkisi. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2), 136-148.

- Kırımlı, Y. (2018). Örgütsel çatışma çözümü tekniklerinde güncel bir yaklaşım: Psikodrama. *İş'te Davranış Dergisi*, 3(2), 148-161. <https://doi.org/10.25203/idd.420651>
- Kocaman, S., Kocaman, S., ve Çakır, N. (2012). Konaklama işletmelerinde örgüt kültürünün örgütsel çatışma üzerine etkileri: Alanya bölgesinde bir araştırma. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 17-34
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım Yayımları.
- Köse, E. (2020). Duygusal emek davranışı ile tükenmişlik algısı arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 39-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aksarayiibd/748917>
- Onay, M., ve Kılıcı, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve aşçıbaşılar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363-372. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oybd/171076>
- Örücü, E., ve Demir, B. (2010). Banka çalışanlarında iş stresi ve Muğla ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/35147>
- Özafşarlıoğlu, S., ve Kılıç, R. (2013). Örgütlerde stres kaynaklarının çalışanların iş-aile çatışması üzerine etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 208-237. <https://doi.org/10.12780/Uusbd249>
- Özalp, İ. (1989). Örgütlerde çatışma. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 81-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluibfd/631755>
- Özcel, S. (2011). Çatışma önleme teorisi ve pratiği: Makedonya ve birleşmiş milletler barış gücü (Unpredep) örnek olayı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 41-65.
- Özdemir, N. (2018). Okullarda öğretmenlerin yaşadığı çatışma ve çatışma yönetim stilleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(2), 93-116. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cumusosbil/495677>
- Özmutaf, M., ve Mizrahi, R. (2017). SMMM ve diğer muhasebe çalışanları kapsamında, iş stresinin iş performansına etkisi: İzmir ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 1-12. <https://doi.org/10.21076/Vizyoner.292507>
- Özmutaf, N. M. (2007). Örgütlerde bireysel performans unsurları ve çatışma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 41-59.
- Öztaş, U., ve Akın, O. (2009). Örgütsel çatışma yönetiminde cinsiyet farklılıkları: Antalya serbest bölgesinde bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 9-24. <https://dergipark.org.tr/en/pub/oybd/170998>
- Öztürk, M., ve Türk, A. (2020). Sosyomografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının algılanan iş stresi üzerindeki etkisi: Sosyal hizmet kuruluşları örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(1), 187-202. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumusosbil/729905>
- Parker, D. F., ve Decotiis, T. A. (1983). Organizational determinants of job stress. *Organizational Behavior and Human Performance*, 32(2), 160-177. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(83\)90145-9](https://doi.org/10.1016/0030-5073(83)90145-9)
- Pelit, E., Keleş, Y., ve Kılıç, İ. (2013). Otel işletmeleri yöneticilerinin kişilik özellikleri ile çatışma yönetme yöntemleri arasındaki ilişki. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 3-19.
- Sarpkaya, R. (2002). Eğitim örgütlerinde çatışma yönetimi ve bir örnek olay. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 31(31), 414-429.
- Savaş, A. C., ve Erol, F. (2017). Eğitim personellerinde iş stresinin işten ayrılma niyetine etkisinde depresyon düzeylerinin aracılık etkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 1(2), 115-123. <https://doi.org/10.31461/Ybpd.354488>
- Sayıldı, H., ve Büyükyılmaz, O. (2020). İş-aile çatışması, aile-iş çatışması ve iş stresi arasındaki ilişki: Üniversite personeli üzerine bir araştırma. *Economics Business and Organization Research*, 2(1), 52-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebor/707538>
- Seçilmiş, C., ve Kılıç, İ. (2017). Örgütsel güven, iş-aile yaşam çatışması ve işten ayrılma niyeti ilişkisinin belirlenmesi: Seyahat acentelerinde bir uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, 1(4), 65-79
- Shukla, A., ve Srivastava, R. (2016). Development of short questionnaire to measure an extended set of role expectation conflict, coworker support and work-life balance: *The New Job Stress Scale*. *Cogent Business and Management*, 3(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2015.1134034>
- Sığrı, Ü., ve Dinçer, A. P. (2013). İşletmelerdeki istihdam biçimleri ve liderlik tarzlarının çatışma yönetimi tarzlarıyla uyumlandırılmasına yönelik öneriler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 195-213. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2013.9.18.430>
- Sökmen, A., ve Yazıcıoğlu, İ. (2005). Thomas modeli kapsamında yöneticilerin çatışma yönetimi stilleri ve tekstil işletmelerinde bir alan araştırması. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-19. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gaziticareturizm/639606>
- Şahin, F. N., ve Çekmeceliolu, H. G. (2016). Çatışma yönetim stratejilerinin iş performansı üzerine etkileri: Güvenlik sektörü üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 167-188. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kosbed/524858>
- Şenyiğit, G. (2004). Çalışma hayatında stres. *Verimlilik Dergisi*, (3), 103-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/332161>

- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., ve Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*. New York: Pearson. *Dergisi*, 10(19), 415-440. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Susead/302522>
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekingündüz, S., Kurtuldu, A., ve Öksüz, S. (2015). İş-aile yaşam çatışması, iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkiler. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 27-42. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Seyad/709720>
- Tokat, B. (1999). Örgütlerde çatışma ve çatışmanın yönetimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 23-40
- Topaloğlu, C. (2010). Örgüt içi çatışmaların yönetim süreci: Otel işletmeleri açısından kuramsal bir değerlendirme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 97-114. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Susead/302461>
- Topaloğlu, C., ve Boylu, Y. (2006). Örgüt içi çatışmaların türleri: Otel işletmeleri açısından ayrıntılı bir inceleme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 1-27. <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Musbed/250636>
- Torun, N., ve Tekin, P. Ş. (2014). Ankara ilinde çalışan sağlık kurumları yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri açısından değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13(1), 45-56. https://doi.org/10.1501/Ashd_0000000097
- Turunç, Ö., ve Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 183-206. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Yonveek/165728>
- Turunç, Ö., ve Erkuş, A. (2010). İş-aile yaşam çatışmasının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri: İş stresinin aracılık rolü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 415-440. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Susead/302522>
- Uludağ, G. (2019). İş stresi ve motivasyon ilişkisine yönelik bir alan araştırması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 411-439. <https://doi.org/10.14520/Adyusbd.605567>
- Unur, K., ve Pekerşen, Y. (2017). İş stresi ile toksik davranışlar arasındaki ilişki: Aşçılar üzerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 108-129. <https://doi.org/10.24010/Soid.303722>
- Ünlü, F. S., ve Eroğlu, D. T. (2020). Çatışma eylem stilleri. *Kurgu*, 28(1), 122-140. <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Kurgu/720078>
- Yaşartürk, F., ve Yılmaz, H. (2019). Rekreatif etkinliklere katılan kamu personellerinin iş stresi ve serbest zamanda algılanan özgürlük düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1325-1335. <https://doi.org/10.33206/Mjss.499731>
- Yelkikalan, N. (2006). Aile şirketlerinde çatışma ve bir çözüm önerisi: Stratejik planlama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(12), 195-209.
- Yetim, E., ve Çevik, D. D. (2019). Bir iş sağlığı konusu olarak öğretmenlerde iş stresi ve başa çıkma yolları: Alan araştırması. *Journal Of Awareness*, 3(5), 637-652. <https://doi.org/10.26809/Joa.2018548676>
- Yıldız, S., ve Bayrakçı, C. (2020). İşyeri nezaketsizliği ile iş stresi arasındaki ilişki: Akademisyenler üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 515-529. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Pausbed/646525>
- Yıldız, T., ve Şimşek, Y. (2020). Sivil havacılık işletmelerinde çalışanların yaşam doyumunun, iş stresi ve işten ayrılma niyetine etkisinin belirlenmesi: Kars Harakani Hava Limanı örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11(2), 59-76. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Cider/768956>

Extended Abstract

1. Introduction

Employees spend a significant amount of time in their organizations. Employees who cannot be deprived of emotions and behavior may encounter some negative situations arising from work or their friends during this period. Conflict arising with stress-like factors encountered in business life has some positive aspects. However, together with the positive aspects of conflict, it can also cause negative situations in organizations.

2. Purpose

The aim of this study is to reveal the effect of stress experienced in organizations on intra-organizational conflicts and in this context the following hypotheses have been created.

H₁: Time stress in employees affects task conflict.

H₂: Work anxiety in employees affects task conflict.

H₃: Time stress in employees affects relationship conflict.

H₄: Work anxiety in employees affects relationship conflict.

3. Conceptual/Theoretical Framework

Stress, which has psychological effects on people and affects behaviors, relationships and productivity in daily life (Yıldız & Bayrakçı, 2020), is not a health problem but the first sign of a harmful physical and emotional situation (ILO, 2016). Perceived stress as an abstract concept is an issue that needs to be dealt with due to its possible negativities (Ergün & Yüksel, 2019). It can occur in all areas of life, sometimes add strength to the individual and sometimes prevent what they can do (Yetim & Çevik, 2019), affecting not only mental and physical health but also working performance (Yaşartürk & Yılmaz, 2019). It is a concept that increases performance up to a certain level and decreases performance after that level (Çelik & Turunç, 2009). The stress experienced by every individual in the society for various reasons creates negative effects on both herself and her environment (Kaya, 2010). In this context, it is not only a problem affecting the employees (Çelik & Turunç, 2009), but also an issue that causes some economic difficulties for organizations (Bayarçelik et al., 2019).

Organizations that make up an important part of social life have different people and groups within their structures (İmirlioğlu, 2005). The conflict of those who are in this interaction in organizations is a reality of organizational life (Karcıoğlu & Alioğulları, 2012). Organizational conflicts; It is a process that is affected by the qualifications and relationships of the parties, the issue and social environment that caused the conflict, the tactics and strategy applied during the conflict, and its consequences (Sökmen and Yazıcıoğlu, 2005).

4. Method

The main purpose of the study is to reveal the effect of the work stress experienced by employees working in the civil aviation sector on the conflict. The universe of the research is civil aviation workers. The field research conducted on employees was carried out using the survey technique, which is one of the quantitative research methods. Within this scope, a survey was conducted with the passenger services officers employed at Istanbul Airport. A data set was created with the answers received from 416 people and the data were analyzed in the SPSS 25.0 program. The measurement tools used in the research are:

Conflict Scale: The conflict scale, which was developed by Giebels and Janssen (2005) and whose Turkish adaptation was made by Çiçek and Almalı (2020), called task and relationship conflict, consisted of two dimensions and 8 items. Cronbach alpha values in the study of Giebels and Janssen (2005) are task conflict $\alpha = 0.86$ and relationship conflict $\alpha = 0.90$. Cronbach α value of the scale in the study of Çiçek and Almalı (2020) respectively; It has been measured as 0.81 and 0.73.

Work Stress Scale: It was developed by Parker and DeCotiis (1983) and modified by Shukla and Srivastava (2016). The scale consists of two dimensions: time stress consisting of 4 items and work anxiety consisting of 5 items. In the study of Parker and DeCotiis (1983), Cronbach's alpha values were measured as 0.86 for time stress and 0.83 for work anxiety. Cronbach's alpha values of Shukla and Srivastava (2016) were found to be the same as 0.86 and 0.83, respectively.

5. Findings and Discussion

Within the scope of the research, regression analysis was conducted to determine the effect of job stress on task conflict and relationship conflict. First of all, the effects of time stress and work anxiety, sub-dimensions of work stress, on task conflict, the sub-dimension of conflict, were investigated.

Regression analysis was conducted to measure the effect of time stress and work anxiety on the dependent variable task conflict. As a result of the analysis, it is understood that the model is significant with $R^2 = .135$ ($F(1,415) = 33,391$; $p < .001$). Time stress had a positive and significant effect on task conflict ($\beta = .138$; $p = .001$) and work anxiety ($\beta = .374$; $p < .001$). Hence, H_1 and H_2 hypotheses were accepted.

Secondly, in our study, the effects of time stress and work anxiety, which are sub-dimensions of work stress, on relationship conflict, the sub-dimension of conflict, were investigated.

As a result of the regression analysis of the relationship conflict, which is the dependent variable of time stress and work anxiety, it is understood that the model is significant with $R^2 = .170$ ($F(1,415) = 43,430$; $p < .001$). There was no significant effect of time stress on relationship conflict ($\beta = .025$; $p > .001$). For this reason, our H_3 hypothesis was rejected. A positive and significant effect was found in the relationship conflict of work anxiety ($\beta = .386$; $p < .001$). Hence, the H_4 hypothesis was accepted.

6. Result and Recommendations

As a result of our study, it was concluded that time stress, which is one of the sub-dimensions of work stress, positively affects task conflict. In other words, employees who are under pressure of not having enough time in their job experience disagreement with their colleagues or superiors regarding their duties. Work anxiety, which is the sub-dimension of work stress, causes both task conflict and relationship conflict in employees. In other words, employees who work with the concern of their dismissal experience conflicts in their relations with their friends while experiencing conflicts about their fields of duty. The results we obtained as a result of this study revealed that stress affects conflict, in accordance with the literature.

Stress and conflicts in organizations can have some negative consequences. Avoiding these results with the least damage depends on the effective management of the process. As a result of the study we investigated the effect of work stress on organizational conflict, suggestions can be made to managers.

- In order to prevent work stress from causing harmful consequences for employees and the organization, it will be beneficial to take measurements and evaluate stress and conflict at regular intervals.

- Our study results showed that employees are prone to conflict when they experience time stress. For this reason, managers should try to reduce the time stress on employees as much as possible.

- Since individuals with work anxiety are closer to conflict, it will be beneficial for managers to take measures to reduce this anxiety in employees and to increase organizational commitment.

EK-1: Etik Kurul Onayı

Evrak Tarih ve Sayısı: 25.11.2020-E.13692

T.C.

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU

Toplantı Tarihi: 25.11.2020	Toplantı Sayısı: 13	Karar Sayısı: 22
<p>Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, Kurul Başkanı Prof. Dr. Cevad SELAM başkanlığında toplanarak aşağıdaki kararları almıştır.</p> <p>KARAR-5: Malazgirt Meslek Yüksekokulu Müdürlüğünün 09.11.2020 tarihli ve E.13066 sayılı yazısı okundu ve ekleri incelendi.</p> <p>Yapılan incelemeler sonucunda; Üniversitemiz Malazgirt Meslek Yüksekokulu Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümünde görev yapan Öğr. Gör. İnan KAYNAK'ın sorumlu araştırmacısı olduğu "Sivil Hayvancılık Çalışmalarındaki İş Stresinin Örgüt İçi Çatışmaya Etkisi" isimli araştırması Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından uygun görülmüş olup, durumun Malazgirt Meslek Yüksekokulu Müdürlüğüne bildirilmesine,</p> <p>Oy birliği ile karar verildi.</p>		
<p>BAŞKAN (e-imzalıdır) Prof. Dr. Cevad SELAM Kurul Başkanı</p>		
<p>ÜYE (e-imzalıdır) Prof. Dr. Harun POLAT Fen Edebiyat Fakültesi Öğr. Üyesi</p>	<p>ÜYE (e-imzalıdır) Doç. Dr. Hanifi KÖRKOCA SBF Öğr. Üyesi</p>	<p>ÜYE (e-imzalıdır) Doç. Dr. Bünyamin SARIKAYA Eğitim Fakültesi Öğr. Üyesi</p>
<p>ÜYE (e-imzalıdır) Doç. Dr. Sedat KARDAŞ Fen Edebiyat Fakültesi Öğr. Üyesi</p>	<p>ÜYE (e-imzalıdır) Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM İslami İlimler Fakültesi Öğr. Üyesi</p>	<p>ÜYE (e-imzalıdır) Dr. Öğr. Üyesi Demet DENİZ YILMAZ Eğitim Fakültesi Öğr. Üyesi</p>
<p>ÜYE (e-imzalıdır) Dr. Öğr. Üyesi Recep YILMAZ İİF Öğr. Üyesi</p>	<p>ÜYE (e-imzalıdır) Dr. Öğr. Üyesi Hasan TASALI SBF Öğr. Üyesi</p>	

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Modern Arap Edebiyatı Alanında Yayımlanan Eserlerin Nicel ve Nitel Analizi

Quantitative and Qualitative Analysis of the Published Works of Modern Arabic Literature Areas in Turkey

Hasan Harmancı^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi Hasan Harmancı, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6801-0692

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 8 Şubat 2021
Kabul tarihi: 23 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Modern Arap Edebiyatı
Niceliksel Değerlendirme
Bibliyografya

ÖZ

Bu çalışma Cumhuriyet Türkiye’inde harf inkılabının yapıldığı 1928 ila 2018 yılları arasında yayımlanan Modern Arap Edebiyatı ile ilgili eserlerin genel bir değerlendirmesini içermektedir. Çalışmaya dâhil edilen türler arasında lisansüstü çalışmalar, çeviri ve telif kitaplar ile makaleler yer alırken diğer türdeki eserler bu çalışmada yer almamıştır. Çalışmadaki makaleler araştırmanın içinde verilmiş olan alan ile ilgili otuz altı akademik dergi taranarak, tezler ise İSAM ve YÖK internet siteleri üzerinden tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, Türkiye’de yüz yıla yakın bir sürede Modern Arap Edebiyatı alanında hangi eser ve yazarların daha çok çalışıldığı, hangi isimlere daha çok odaklanılması gerektiği hem teknik hem de tematik anlamda tespit edilecek boşluk ile bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara yol gösterici mahiyette olacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: September 6, 2019
Received in revised form: February 8, 2021
Accepted: February 23, 2021

Keywords:

Modern Arabic Literature
Quantitative Assessment
Bibliography

ABSTRACT

This study was made in Republican revolution of letters published in Turkey from 1928 to 2018, which includes an overview of the relevant works of modern Arabic literature. Master's and doctoral theses, translation and books and articles, the other types were not included in this study. The articles in the study were determined by scanning thirty-six academic journals related to the field, and the theses were determined on ISAM and YÖK websites. In Modern Arabic Literature a hundred years Turkey which works and authors, which names to greater focus and technique should be both thematic sense, guiding nature is considered to be the researchers who want to work in this field with the space to be deter-mined.

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz zaman dilimi gelişen teknolojik olanakların bilimsel çalışmaların sayısına da yansıdığı, her geçen gün binlerce akademik çalışmanın yayımlandığı bir çağdır. Böylesi bir zaman diliminde tek bir disiplinde yapılan çalışmaların takibi bile zorlaşmaktadır. Bu durum farklı ilmi alanlara dair yapılacak literatür/bibliyografya türündeki eserlere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca “Arapçanın pek çok dilin aksine geniş bir coğrafyada kullanılan zengin bir kültür dili olması” (Işık, 2016, s. 246) Arap Dili ve Edebiyatı

alanında yapılan bu tip çalışmalara ayrı bir önem atfetmektedir.

Literatür taramaları, bibliyografya, dizin türündeki çalışmalar sosyal bilimlerin yanı sıra diğer bilim türleri geçmişte olduğu gibi bugün de yol açma görevini devam ettirmektedir. Kadim zamanlarda bir kâşif bir yere ulaşmak istediğinde nasıl bir haritaya ihtiyaç duyduysa, bu tip literatür çalışmaları da ilim/bilim ile iştigal edenler için aynı görevini üstlenmeye devam etmektedir. “Türkiye’de Modern Arap Edebiyatı Alanında Yayımlanan Eserlerin Nicel ve Nitel Analizi” başlıklı bu araştırma ülkemizde uzun yıllardır makale, tez, kitap gibi

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: hasanharmanci@gmail.com

pek çok akademik eserin verildiği ve günümüzde de bu sayının ziyadesiyle arttığı bir disipline ışık tutmak gayesini taşımaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Bu çalışma ülkemizde yayımlanan Modern Arap Edebiyatı ile ilgili eserlerin nicel ve nitel değerlendirmesini içermektedir. Her geçen gün daha çok kitap, tez, makale ve benzeri türün gün yüzüne çıktığı bu alanda yapılan akademik çalışmaların analizi yine bu alanda yapılacak olan araştırmalara önyak olma, bu minvalde bir yol haritası çıkarma amacı ile hazırlanmıştır.

Diğer bir amaç ise her geçen gün daha fazla eserin görüldüğü bu alanda, çok fazla tekrar edilen müellif ve teliflere işaret etmek suretiyle Modern Arap Edebiyatının henüz çalışılmamış bakir dönemlerine, yeni isim ve farklı eserlerine yönlendirme yapmaktır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmaya Türkiye’de Arap Dili ve Edebiyatı, Arapça Öğretmenliği, Arap Dili ve Belagatı, Mütercim – Tercümanlık gibi bölüm ve anabilim dallarınca üretilen akademik eserlerin yanı sıra alan ile alakalı olması kaydıyla diğer bölümlerde yapılan çalışmalar da dâhil edilmiştir. Makale, kitap ve yüksek lisans – doktora düzeyinde hazırlanan çalışmaları niceliksel açıdan incelemekle birlikte verileri değerlendirme hususunda kısmi anlamda niteliksel açıdan da inceleyen bir çalışmadır. 1928-2018 yılları arasındaki belirli bir zaman dilimini kapsamaması sebebiyle kesitsel türde bir çalışmadır. Araştırmada elde edilen eserlerin tür ve sayıları, istatistik ve grafikler yardımı ile incelenmiş olup tarihi seyir içindeki değişiklikler yer yer nitel açıdan da incelenmesi sebebiyle karma türde bir çalışma olmuştur. Makale ölçeğinde hazırlanan bu araştırmada alanın kısıtlı olması sebebiyle verilerin tamamı grafik ve tablo olarak gösterilememiş bununla birlikte söz konusu sayısal veriler mümkün mertebe metin içinde verilmeye çalışılmıştır.

2.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışmaya 1928 - 2018 yılları arasında Türkiye’de Modern Arap Edebiyatı alanında yapılan Türkçe eserlerle sınırlıdır. Çalışmada taramaya esas alınan çalışmalar arasında aşağıda sıralı liste ile verilmiş süreli yayınlarda yer alan makaleler, lisansüstü çalışmalar, inceleme araştırma türü kitaplar ile birlikte Arapçadan Türkçeye çevrilmiş olan roman, hikâye, şiir, tiyatro ve deneme gibi edebi türlerdeki kitaplar bulunmaktadır. Araştırmamızda tespit ettiğimiz eser türlerinden yüksek lisans ve doktora olmak üzere lisansüstü tezler; roman, hikâye, şiir, tiyatro, vb. türdeki edebi eserler ile birlikte süreli yayınlarda bir makale boyutunu aştığı için verilememiş ve genel bir değerlendirme yapmakla yetinilmiştir. Bununla birlikte Modern Arap Edebiyatı ile ilgili dergi dosyaları, antolojik eserler ve inceleme - araştırma türü kitaplar sayıca az olmaları sebebiyle alfabetik sırayla verilerek okurun istifadesine sunulmuştur.

Araştırmaya dâhil edilen dergilerin tespitinde birinci olarak, bünyesinde Arap Dili ve Edebiyatı barındıran Edebiyat fakültelerinin dergileri ile alan itibarıyla Temel İslam Bilimleri odaklı İlahiyat fakültesi dergileri tercih edilmiştir. Ülkemizde son yıllarda hem İlahiyat / İslami İlimler hem de Edebiyat / Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültelerinin sayısı hızla

bir şekilde arttığı için nispeten eski olan yükseköğretim kurumlarının yayınları tercih edilmiştir. Modern Arap Edebiyatı hakkındaki taranmaya dâhil edilen akademik dergilerin alfabetik sıralaması şu şekildedir:

1. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
2. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
3. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.
4. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi.
5. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
6. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
7. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
8. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
9. Dini Araştırmalar.
10. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi.
11. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
12. Doğu Araştırmaları.
13. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
14. Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi.
15. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
16. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi.
17. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
18. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
19. İslâmî Araştırmalar.
20. İslâmî İlimler Dergisi.
21. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Darülfünun İlahiyat.
22. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
23. Marife Dini Araştırmalar Dergisi.
24. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
25. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
26. Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi.
27. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
28. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
29. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
30. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi / Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Dergisi.
31. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
32. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
33. Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi.
34. Şarkiyat Mecmuası.
35. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
36. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

2.4. Araştırma ile İlgili Literatür

Yaptığımız araştırmada Modern Arap Edebiyatı alanında yayımlanan tez, makale ve kitapların nicel değerlendirilmesine dair akademik bir çalışma ile karşılaşılma olup, zaman zaman yararlandığımız kısmi derecedeki alakalı eserler şu şekildedir:

Büşra Göktaş'ın Hüseyin Yazıcı danışmanlığında hazırladığı 1990-2008 yılları arası Arapçadan Türkçeye yapılan çevirileri incelediği yüksek lisans çalışması, niceliksel bir çalışmadan ziyade niteliksel bir çalışmadır. Bahsi geçen zaman dilimi içinde çevirisi yapılan edebi eserlerin içeriğine odaklandığı görülmüştür. Diğer taraftan ilgili yüksek lisans tezinin araştırmada dikkate aldığı süre on dokuz yıl ile sınırlı tutulmuştur. Bu çalışma hem konuyu ele alış biçimi hem de incelemeye tabi tutulan eser türünün kısıtlı olması bakımından çalışmamızdan farklılaşmaktadır. (Göktaş, 2011, s. 4)

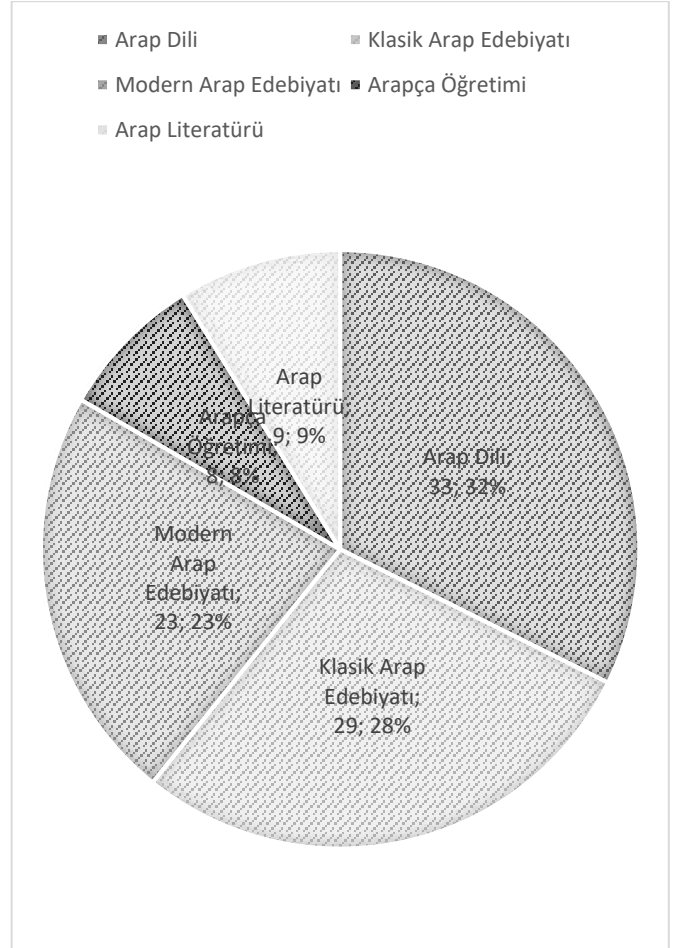
Esra Karabacak ile Tahsin Ömer Tahaoglu'nun birlikte hazırladığı, Arap Dili, Edebiyatı, Kültürü, Sanatı ve Tarihi Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmalar Bibliyografyası I, başlıklı kitabı niteliksel bir değerlendirmeden ziyade bir dizin çalışması olduğu görülmüştür. (Karabacak & Tahaoglu, 1993, s. 50) Söz konusu çalışma niceliksel bir çalışma olup internet imkanının olmadığı bir zaman diliminde mektup vasıtasıyla akademisyenlerden bilgi toplanarak hazırlandığını dikkate alırsak bu durumun dezavantaja dönüşüp bunun esere yansımalarının rahatça söylenebiliriz.

Ana bilim dalı ölçeğinde yayımlanan bir diğer eser de Ali Cüneyt Eren'in Mürüvvet Açıer ile birlikte hazırladığı, Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünde Yapılan Arap Dili ve Edebiyatı ile İlgili Çalışmalar Dizini (1967-2001) başlıklı çalışmadır. Mevzu bahis Ana bilim dalında otuz beş yıllık bir sürede hazırlanan akademik kitaplar, makaleler ve tezler bir dizin halinde hazırlanmıştır. (Eren & Açıer, 2001, s. 3) Bu çalışmada taranan eserler sadece Modern Arap Edebiyatı ile ilgili olmayıp Klasik Arap Edebiyatı, Arap Dili, Arapça Öğretimi ve alan ile ilgili literatür çalışmalarına da alan ile ilgili kitapta yer verilmiştir. Makale içeriğinde alıntı yapılmassa da istifade ettiğimiz bu tip eserler "Kaynakça" başlığı altında zikredilmiştir.

Dizin türünde bir diğer çalışma, "Türkiye'de Arap Dili Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri (1956-2002)", başlığını taşıyan bir makaledir. (Uzunoğlu, 2003, ss. 7-8). Elli yıla yakın bir sürede ülkemizde Arap Dili ve Edebiyatı alanında hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri kısa bir girişten sonra liste halinde verilmektedir. Devam eden yıllarda iki yeni makale ile (Uzunoğlu, 2005, ss. 7-36, 2015, ss. 1-52) söz konusu dizin çalışması güncellenmiştir.

3. Araştırma Hakkındaki Sayısal Veriler ve Değerlendirme

1928'den 2018 yılına kadar Modern Arap Edebiyatına dair eserlerin genel bir değerlendirmesini ihtiva eden çalışmamız esasen daha geniş ölçekli bir araştırmanın parçasını oluşturmaktadır. Bahsi geçen zaman dilimi içinde ülkemizde Klasik Arap Edebiyatı, Arap Dili, Arapça Öğretimi ve bu disiplin ile ilgili literatür araştırmaları başka çalışmaların konusu olacaktır. Bununla birlikte Modern Arap Edebiyatına dair yapılan çalışmaların saydığımız diğer alt dallar arasında kapsadığı alanı işaret edebilmek için 1 nolu grafik bizlere yardımcı olacaktır:

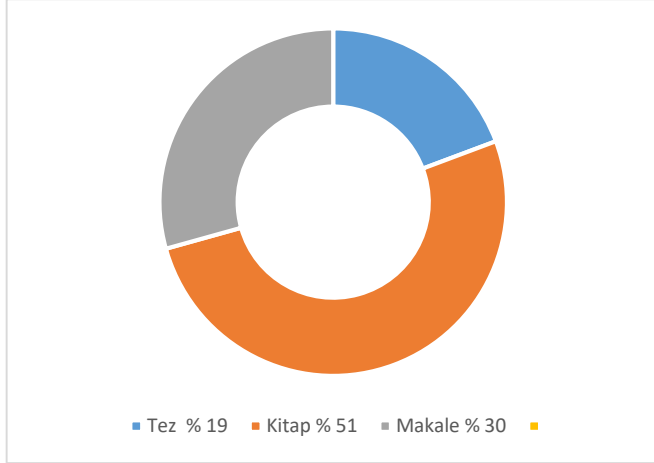
Grafik 1: Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı alanında yapılan çalışmaların birbirlerine oranları

Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı ile ilgili yaptığımız literatür taramasında toplamda 3933 eser tespit edilmiş; aynı zamanda disiplinin alt dallarına ve eserlerin türlerine göre de tasnif edilmiştir. 1 nolu grafikte görüldüğü üzere ülkemizde Arapça Dilbilgisi üzerine yapılan çalışmaların sayısı çalışmamızda en çok eserin tespit edildiği alt alan olmuştur. Hemen ardından gelen Klasik Arap Edebiyatı ikinci sıradadır. Araştırmamızın konusu olan Modern Arap Edebiyatına dair üretilen eserlerin sayısı 798 iken diğer alanlara oranı ise % 23'tür ve üçüncü sırada yer almaktadır. Hem bu grafiğe hem de modern döneme dair çalışmaların yıl yıl verildiği 3 nolu grafiğe bakıldığında Modern Arap Edebiyatı ile ilgili çalışmaların sayısı yetersiz gibi görünse de sadece edebiyatın değil sosyal bilimlerin temelini oluşturan dile dair çalışmaların ilk sırada yer alması makul karşılanması gereken bir durumdur. Diğer taraftan modern döneme kıyasla çok daha uzun, 1000 yılı aşkın bir süreyi kapsayan Klasik Arap Edebiyatının önemi de yine bu disiplinle iştigal eden her araştırmacının malumudur. Dolayısıyla Türkiye'de Arap Edebiyatının modern dönemine dair yapılan çalışmaların sayısı ve oranı tam bu noktada gayet makul görülmektedir. Araştırmamızda alt disiplin olarak Arap Literatürü ve Arapça Öğretimi hakkında diğer bölümlere oranla daha az sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Mevzu bahis bu iki alt disiplinin oldukça dar bir alanı kapsamaması sebebiyle bu sonuç da makul bir durum olarak karşımıza çıkar.

Türkiye'de Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatı gibi alanların da dâhil olduğu Şarkiyat merkezli çalışmalar "Darülfunun döneminden bu yana yürütülüyor olsa da, kaliteli çalışmaların

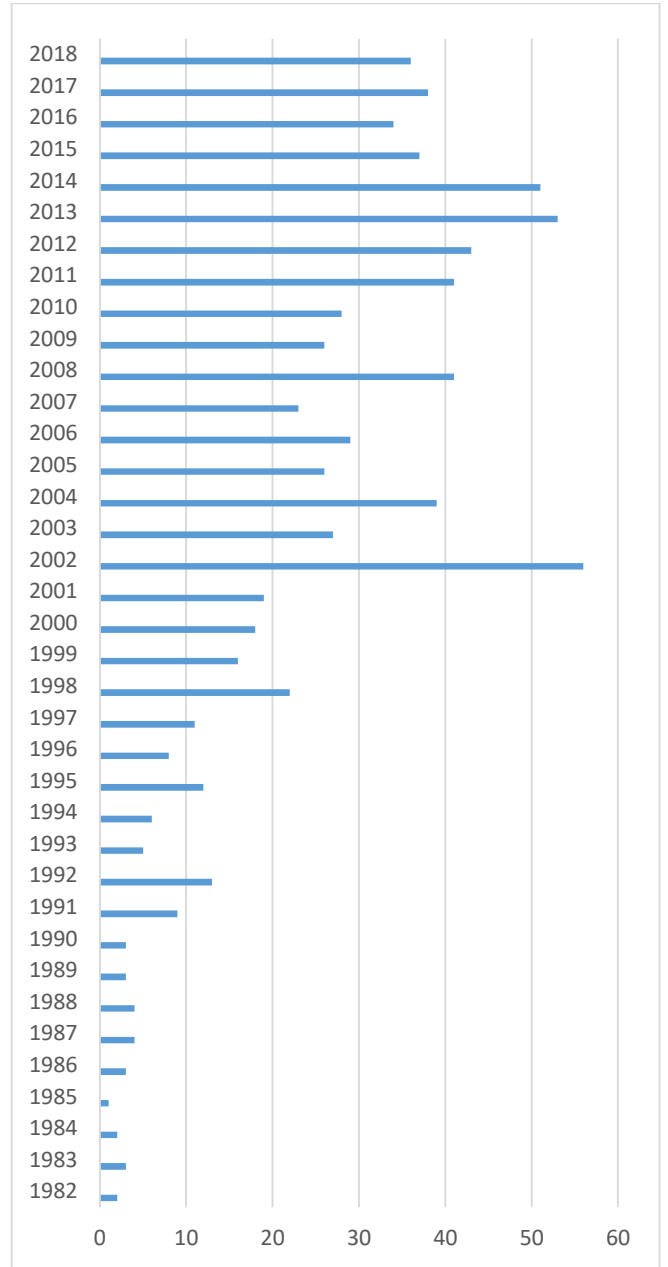
1950’li yıllardan sonra verildiği” (Kanar, 2014, s. 1) görülebilir. Şarkiyat alanının tamamına dair yapılan bu tespit, çağdaş edebiyat merkezli olan araştırmamızda da rahatlıkla görülebilir.

Türkiye’de Modern Arap Edebiyatı’na dair yaptığımız bu araştırmada toplam 798 adet eser tespit edilmiştir. Modern Arap Edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalışma sayısı 154 olmuş, bu sayınının 102 adedini yüksek lisans tezi, 52 adedini doktora tezi oluşturmuştur. Roman, şiir, hikâye gibi edebi türlerde yapılan tercüme kitapların toplamı 334, inceleme - araştırma türü kitapların sayısı ise toplamda 76 adet olarak belirlenmiştir. Türkiye’de Modern Arap Edebiyatı ile ilgili hazırlanan makalelerin sayısı ise 234’tür.

Grafik 2: Modern Arap Edebiyatına Dair Hazırlanan Eserlerin Yüzdeleri

Türkiye’de kitap, makale ve lisansüstü çalışmalar türündeki akademik eserlerin 1980 sonrası dönemde izlediği seyre 3 nolu grafik üzerinden baktığımızda hemen hemen sürekli bir yükseliş çizgisinde olduğu görülmektedir. Ülkemizde ilki 1990’lı yılların ikinci yarısında, diğeri ise 2000’li yılların ikinci yarısında görülen üniversite sayısındaki artışın, bilimsel çalışmalardaki artışa sebep olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu süreçte sayısal artışa sebep bir diğer etken de şüphesiz Necib Mahfuz’un 1988 yılında Nobel ödülünü almasıdır. Tüm dünyada olduğu gibi Nobel sonrası süreçte ülkemizde de gözler günbegün artan bir ilgiyle Modern Arap Edebiyatına çevrilmiş ve bu durum akademik çalışmalarda da kendini göstermiştir.

Grafik 3: Modern Arap Edebiyatı çalışmalarının yıllara göre dağılımı (Süreklilik arz etmeyen 1981 ve öncesi çalışmalar bu grafiğe dâhil edilmemiştir.)

Ülkemizde Arap Dili ve Edebiyatı yayın sayısının artması ile ilgili bir diğer önemli etkenin Arap mülteciler olduğu söylenebilir. Özellikle Suriye iç savaşının ardından 2010 sonrası süreçte edebiyat bir tarafa diğer disiplinlerde de kendini göstermiş, yayıncılık dışında kongre, sempozyum ve çalıştay gibi akademik toplantılarda bu önemli konu ele alınmıştır. Bu süreçte Arapçadan Türkçe’ye yapılan Modern Arap Edebiyatı çevirilerinin yanı sıra dilimizden Arapçaya pek çok kitabın tercüme edildiği tespit edilmiştir. Arap Edebiyatı alanındaki artışın bir diğer sebebi ise ana dili Arapça olan mültecilerin Arap Dili ve Edebiyatı, İlahiyat Fakülteleri gibi eğitim kurumlarına ilgi göstermesi olduğu düşünülebilir.

3.1. Modern Arap Edebiyatı Alanında Hazırlanan Kitaplar

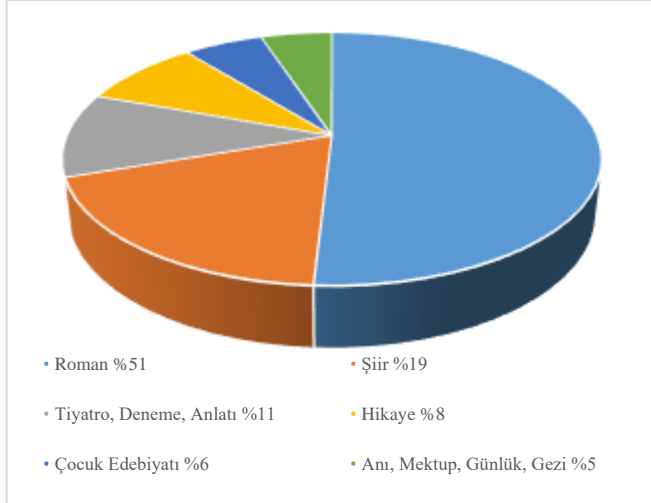
3.1.1. Edebi Çeviriler

Mehmet Kanar, “Ülkemizde Şarkiyatçılığın Özeleştirisi” başlıklı makalesinde öğretim üyeliğine yükseltme kriterlerinde çeviri kitaplara yeterince ehemmiyet gösterilmemesini

bu alanın büyük bir eksikliği (Kanar, 2014, s. 10) olarak görür. Bu araştırmaya seçilen doksan bir yıllık zaman diliminde Arap Edebiyatının diğer alt dalları ile birlikte Arapçadan Türkçeye yapılan Modern Arap Edebiyatı çevirilerine baktığımızda bu durum açık bir şekilde ortaya çıkar. Zira mevzu bahis kitapların önemli bir kısmının akademi dışından isimler tarafından tercüme edildiği görülmüştür.

Modern Arap Edebiyatından Türkçeye yapılan çevirilerde baktığımız zaman ilk dikkat çekici veri, roman türünün -toplamda 170 adetle- çevirisi yapılan diğer edebi türdeki kitapların tamamından sayıca fazla olduğudur.

Klasik dönemde olduğu gibi modern dönemde de önemli bir yer işgal eden şiir, çeviri kitaplar sıralamasında 63 adet ile ikinci sırada yer almaktadır. Ülkemizde olduğu gibi Arap coğrafyasında da kadim zamanlardan itibaren birincil öneme sahip şiir türünün modern zamanlarda kısmen de olsa bu gücünü devam ettirdiği görülmüştür. Harf İnkılabının yapıldığı 1928 yılından günümüze Arapçadan Türkçeye modern dönem eser tercüme edilmiş şiiri takip eden türler ve sayıları ise şu şekildedir: tiyatro, deneme, anlatı 36; hikâye 29; çocuk edebiyatı 19; anı-hatıra, mektup, günlük, seyahat, biyografi 17.

Grafik 4: Arapçadan Türkçeye Yapılan Çevirilerin Oranları

Türk edebiyatında görülen üç türün baskınlığı, Arapçadan Türkçeye yapılan Modern Arap Edebiyatı tercüme edilmiş eserlerin kendini göstermiştir. 2 numaralı grafiğe baktığımız zaman roman, şiir, hikâye gibi edebiyatın bu temel türlerinin yanında mektup, anı, günlük, deneme ve diğerlerinin sayıca oldukça az kaldığı görülmektedir.

Arapçadan dilimize yapılan ilk dönem modern dönem çevirilerinde karşımıza çıkan isimler olarak Halil Cibrân ve Corcî Zeydân'ı görmekteyiz. Henüz hayattayken tüm dünyada büyük bir şöhreti yakalayan şair, yazar ve düşünür Cibrân ülkemizde de Türkçeye tercümesi yapılan ilk çağdaş dönem Arap edebiyatçılarından olmuştur. İlahiyatçı, gazeteci, mütercim kimliği ile tanınan Ömer Rıza Doğrul Cibrân'ın "en-Nebî" kitabını dilimize "Hak Erenler" adıyla tercüme etmiş (Cibrân, 1946, s. 92) aynı zamanda esere bir de takdim yazısı yazmıştır. Modern Arap Edebiyatının ilk dönem çevirilerinde karşımıza çıkan bir diğer isim de Corcî

Zeydân'dır. Günümüzde olduğu gibi o zamanın dünyasında da tarihi kurmaca eserler revaçta olmuş ve bu durum Modern Arap Edebiyatından yapılan tercüme eserlerde kendini göstermiştir. Geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren pek çok tarihi romanı Osmanlıca olarak da yayımlanan Zeydân'ın Latin harfleriyle karşımıza çıkan ilk romanı Kureyş Bakiresi'dir. Selâmi Münir Yurdatap'ın dilimize tercüme ettiği bu eser Ahmet Saidoğlu Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. (Zeydan, 1944, s. 296). Corcî Zeydân'ın diğer romanları ile birlikte bu romanının tercüme edilmesinde muhteviyat olarak dini içerikli oluşunun önemli bir diğer etken olduğu düşünülebilir.

1980'li yıllarda Modern Arap Edebiyatından tercüme edilmiş 7 edebi eserin üç tanesi dini içerikli diyebileceğimiz şu kitaplardır: *Dikenler*, Seyyid Kutup, Sancak Yayınları, (Çev. Akif Nuri), İstanbul 1984, 171 ss; *Vahşi Dikenler*, Sahar Khalifa, Akabe Yayınları, (Çev. İlhan Kaya), İstanbul 1988, 153 ss; *Ashabi Kehf - Mağara Arkadaşları*, Tevfik el-Hakîm, Kayıhan Yayıncılık, (Çev. Talat Koçyiğit), İstanbul 1980, 128 ss.

Ülkemizde yayınevlerinin dikkatini Modern Arap Edebiyatı'na yönelttiği yıllar 1990'lar olur. Bu zaman diliminde önceki on yıla kıyasla toplam 54 çeviri eserin dilimize kazandırıldığını dolayısıyla sekiz kata yakın bir edebi çevirinin yapıldığını görürüz. Bu artışta mevzu bahis yıllarda daha çok marka ve kitap ile görünen muhafazakâr cemahtan yayıncıların görünür olması önemli etkidir. Ali Ahmed Bakesir, Cihâd er-Recebî ve Necîb el-Kiylanî gibi isimlerin çok sayıda eserinin yayımlanmasıyla kendini gösterir. Bu yıllarda romanı yayımlanan diğer Arap yazarlar arasında başta Necîb Mahfûz ve Amin Maalouf olmak üzere Tevfik el-Hakîm, Tahar Ben Jelloun*, Abdulrezzak Gurnah, Rafik Schami, İhsan Abdülkuddûs, Mihail Nuayme, Yahya Hakîkî ile birlikte Tayyip Salih önemli bir yer tutar. Arap feminist yazarlardan Melike Mukaddem, Assia Djebar'ın romanları ilk kez, Neval el-Saadavi'nin ise ilki 1987 olmak üzere ikinci kez yine bu yıllarda dilimize kazandırılmıştır. Şiir türünde kitapları çevrilen isimler ise Mahmud Derviş, Nizar Kabbani, Adonis ve Nâzîk el-Melâike'dir. Hikâye, tiyatro, deneme, anı, mektup gibi türlerde 1990'lı itibarıyla karşımıza çıkan diğer isimler şunlardır: Cihâd er-Recebî, Tevfik el-Hakîm, Nabia Abbott, Taha Hüseyin, Rifa'a Tahtavi.

2000'li yıllar Modern Arap Edebiyatına dair yapılan tercüme edilmiş eserlerin kat kat arttığı bir zaman dilimidir. 2000 yılından 2009 yılının sonuna kadar çeşitli edebi türlerden yapılan tercüme sayısı 132'dir. Önceki yıllarda kitapları yayımlanan yazar ve şairlere ek olarak Türki el-Hamad, Jamal Mahjoub, Anton Şammas, Diana Abu-Jaber, Yasmina Khadra, Falih Mahdi, Ala el-Asvani, Ghada Karimi, Gamal Gitani, Selva Nuaymi, İbrahim Nasrallah, Şerif Hutate,, Yusuf el-Kaid, Raca el-Sana, Etel Adnan, Hanan el-Shaykh, Hulud el-Mualla, Muhammed Bennis, Hannân Avvâd, Fatiha Mürşit, Fedvâ Tükân, Aişe el-Basrî, Gade es-Semmân, Samir el-Yo-

* Araştırmacıların daha kolay istifade etmesi adına bu ve diğer edebiyatçıların isimlerinin çevirmenlerce tercih edilen yazılış şekline müdahale edilmemiştir.

ussef, Yusuf Cevher, Zekeriya Tamir, Selim Berekat, Mourid Barghouti, Yusuf el-Huveyyik, Ahmed Emin, Abdurrahman Şarkavi, Abdurrahman Munîf, Salih el-Kallâb.

2010'dan 2018'e çalışmamıza konu olan alanda yayımlanan eser sayısının, dokuz yıllık bir zaman dilimi taranmasına rağmen toplamda 139 kitapla önceki on yılların en yüksek rakamına ulaştığı tespit edilmiştir. Bu yıllarda Modern Arap Edebiyatı adına bir karakteristik özellik olarak Necib Mahfuz'un ve Amin Maalouf eserlerine giderek büyük bir ilginin olduğu. Yeni çevirmenlerle yeniden baskılarla birlikte her iki yazarın eserlerinin yeni baskısı ayrıca daha önce yayımlanmamış pek çok yeni kitabı okurla buluşmuştur. Ebu Bekir Hamit Kehhal, Ahdaf Soueif, Safiyya Hussain, Mey Ziyade, Ahmed Saadavi, İlyas Huri, Muhammed S. el-Azab gibi isimler roman türünde; Modern Arap Edebiyatında daha önce pek çok defa çevrilen öncü şairlerin yanı sıra Emel Musa, Ahmed eş-Şehavi, Ali Hazmi, Maram al-Masri, Hulud el-Mualla, Ayşe Basri, Eşref Ebu Yezit, Gassan Zaktan gibi isimler de bu türde 2000'lerde ilk kez dilimize çevrilmiştir.

2010 yılından 2018 yılına kadar toplam dokuz yılda, İslam Tarihi, Sahabe hayatı, dini içerikli roman ve diğer edebi eserlerin sayıca yine çok olduğu görülmüştür. Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı'nın ilk örneklerinin görüldüğü söz konusu muhteviyattaki eserler 2010 – 2018 yılları arasında da kendini göstermiştir. Corci Zeydan, Abdulhamid Cude es-Sahhar, Yusuf el-Karadavi, Ali Ahmed Bakesir gibi yazarlar pek çok tekrar ve ilk baskı kitabıyla gün yüzüne çıkmıştır.

2010'lu yıllar Türkiye'de çocuk yayıncılığının büyük sükse yaptığı bir zaman dilimidir ve bu gelişim Arapça'dan Türkçe'ye yapılan Arap çocuk edebiyatı kitaplarında da kendini göstermiştir. Fatıma Şerafeddin, Abir Ballan ve Rafik Schami gibi isimlerden çok sayıda çocuk kitabının dilimize kazandırıldığı tespit edilmiştir.

3.1.2. İnceleme Araştırma Kitapları & Antolojik Kitaplar

1928'den 2018'e kadar Modern Arap Edebiyatı alanında tespit edilen inceleme araştırma kitap sayısı 48, antolojik kitap sayısı ise 20 olmuştur. İlk örneklerini olması gerektiği gibi daha çok monografik tarzda verilen inceleme türü eserlerde ilerleyen yıllarla birlikte dönemsel, tematik ve çeşitli edebi akımlar üzerine kitaplar görülmeye başlanmıştır. Bu başlık altında inceleyeceğimiz antolojik kitaplar da inceleme araştırma türünden çok daha önce kendini göstermiştir. Antolojik eserlerin mevzu bahis ülke edebiyatına dair en genel bilgi veren bir yapıda olması sebebiyle ilk örnekler olarak karşımıza çıkması da gayet doğaldır. Nitekim araştırmamızda Modern Arap Edebiyatına dair hazırlanan ilk eser 1974 yılında yayımlanmış Filistin şiiri örneklerinden yapılan bir antolojik kitaptır. (Kadir, Timuçin, & Salom, 1974, s. 95)

Yine bu antoloji türünde karşımıza çıkan geniş bir derleme kitap Nuri Pakdil'in 1976 yılında Edebiyat Dergisi Yayınları'na yayımlanan Çağdaş Arap Şiiri başlıklı seçkisidir. Önde gelen pek çok Arap ülkesinden eserler seçen Pakdil şiirleri Arapçadan değil Fransızcadan tercüme ettiği görülmüştür ki, bu vakta Cemal Süreya'nın eleştirisine sebep olmuştur. Şairin çağdaş Arap şiirine Fransızca güldestelerin kaynak olmayacağı eleştirisini kabul etmektedir. (Harmancı, 2015, s. 311) Nuri Pakdil 1998 yılında Arap Şiiri antoloji kitabının yine Güldeste başlığıyla ikinci cildini yayımlamıştır. 1980'li

yıllarda yine Edebiyat Dergisi Yayınları tarafından yayımlanan Şaban Özdemir'in hazırladığı Çağdaş Arap Öyküsü, diğeri de Azmi Yüksel'in hazırladığı Çağdaş Arap Edebiyatından Seçmeler başlıklı kitaptır. Modern Arap Edebiyatından yapılan edebi eser tercüme ve lisanüstü çalışmalardaki artışın 90'lardan itibaren antolojik kitaplarda da çok fazla örnekle karşımıza çıktığı görülmüştür.

Yaptığımız araştırmada ülkemizde Modern Arap Edebiyatı alanında hazırlanan antolojik kitaplardan tespit edilenler şu şekildedir:

Arap ve Fars Kadın Öykücülerden İnciler, Gamze Yüçetürk - Serpil Yıldırım, Hece Yayınları, Ankara 2016, 279 ss.

Arap Hikâyesinden Seçmeler, Hüseyin Yazıcı, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, 334 ss.

Arap Şiiri -Güldeste- II, Nuri Pakdil, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1998, 271 ss.

Bir Avuç Hurma - Modern Arap Edebiyatı Öykü Seçkisi, (Der. İbrahim Şaban), İstanbul 2018, 80 ss.

Çağdaş Arap Aşk Şiirleri Antolojisi, Metin Fındıkçı, Can Yayınları, İstanbul 2011, 296 ss.

Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi, Rahmi Er, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, 320 ss.

Çağdaş Arap Edebiyatından 33 Şair, Ali Nar, İslami Edebiyat Yayınları, İstanbul 2004, 192 ss.

Çağdaş Arap Edebiyatından Seçme Metinler, Atatürk Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Çev. Aysel Ergül - Rıza Halilov), Erzurum 2000, 200 ss.

Çağdaş Arap Edebiyatından Seçmeler, Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, 197 ss.

Çağdaş Arap Şiiri -Güldeste-, Nuri Pakdil, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1976, 344 ss.

Çağdaş Arap Hikâyelerinden Seçmeler Onuncu Günde Kaplanlar, Erdiç Doğru, Meneviş Yayınları, İstanbul 2002, 232 ss.

Çağdaş Arap Hikâyesinden Seçmeler, Ali Nar, Elif Yayınları, İstanbul 2005, 183 ss.

Çağdaş Arap Kadın Şairler Antolojisi, Metin Fındıkçı, Hayal Yayınları, İstanbul 2010, 104 ss.

Çağdaş Arap Kadın Şairler Antolojisi, Metin Fındıkçı, Kaos Çocuk Parkı, İstanbul 2018, 330 ss.

Çağdaş Arap Öyküleri, Hüseyin Yazıcı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, 256 ss.

Çağdaş Arap Öyküsü, Şaban Özdemir, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1982, 189 ss.

Çağdaş Arap Şiirleri Antolojisi, Metin Fındıkçı, Can Yayınları, İstanbul 2011, 296 ss.

Çağdaş Libya Edebiyatı Şiir Seçkisi, Nurettin Ceviz, Aktif Yayınevi, Ankara 2005, 169 ss.

Filistin Şiiri, A. Kadir - Afşar Timuçin, Yazko, İstanbul 1974, 95 ss.

Modern Suriye Edebiyatı Öykü Seçkisi, Ömer İshakoğlu, Demavend Yayınları, İstanbul 2015, 138 ss.

Modern Arap Edebiyatı ile ilgili inceleme - araştırma türündeki eserlere geri dönecek olursak karşımıza çıkan ilk kitaplardan birisi 1981 yılında Bedrettin Çetiner tarafından monografik tarzda hazırlanan, Taha Hüseyin, Hayatı Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri, başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmayı dönemsel bir çalışma olan Ahmet Savran'ın, 19. yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı başlıklı çalışması takip eder. Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı alanında pek çok eser verip pek çok öğrenci yetiştirmiş Erol Ayyıldız Mustafa Lütfi el-Menfeluti ve Mahmud Taymur hakkındaki iki eser ile inceleme araştırma türündeki kitapların erken örneğini vermiş bir isimdir. Bedrettin Aytaç tarafından çevrilen Jacob M. Landau'nun Modern Arap Edebiyatı Tarihi, başlıklı kitabı bu türün nadir tercümelelerinden biridir.

Dini içerikli edebi eserlerin bir yansıması olarak Ali Nar'ın Necib el-Kilânî'den çevirdiği, İslami Edebiyata giriş kitabı karşımıza çıkan ilk örneklerdendir. Bu minvalde bir başka örnek İbrahim Sarımsız'ın hazırladığı, Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutup başlıklı çalışmasının yayın yılı ise 1993'tür. Devam eden yıllarda hem ülke edebiyatları, hem de dönemsel incelemelerde hacimli eserler verilmekle birlikte Modern Arap Edebiyatı alanında daha çok bir isim veya bir eser üzerinden yapılan incelemeler ağırlığı oluşturmaktadır. 1928 – 2018 yılları itibarıyla Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı konulu inceleme araştırma türünde hazırlanan kitaplar şu şekildedir:

19. yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı, Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1991, 195 ss.

1868-1932 Mısır'da Bir Türk Şair Ahmet Şevki, Ahmet Kazım Ürün, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, 176 ss.

Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin Romanlarında Toplumsal Eleştiri, Asiye Çelenlioğlu, Lambert Academic, İstanbul 2017, 304 ss.

Abdüsselam el-Uceylî'nin Edebi Kişiliği ve Hikâyeciliği, Dursun Hazer, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, 224 ss.

Ahmet Hasan Zeyyat ve Arap Edebiyatındaki Yeri, Cemal Abdullah Aydın, Kitabı Yayınevi, İstanbul 2018, 238 ss.

Ali Ahmed Bakesir ve Kabul Edilen Dua, Sait Uyulaş, Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2002, 61 ss.

Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı, Sultan Şimşek, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012, 358 ss.

Arap Edebiyatında Kısa Hikaye, Nurettin Turgay, Tibyan Yayıncılık, Diyarbakır 2015, 162 ss.

Arap Romanında Türkler, Şükran Fazlıoğlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006, 316 ss.

Arap Ülkeleri Sosyo-Kültürel Yapısı, Ahmet Kazım Ürün, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2016, 168 ss.

Arap Ülkelerinde Çocuk Edebiyatı Kaynakları Doğuşu ve Gelişimi, Yusuf Köşeli, Türkiye Alim Yayınları, İstanbul 2014, 267 ss.

Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutup, İbrahim Sarımsız, Fecr Yayınevi, Ankara 1993, 254 ss.

Cibran Halil Cibran'ın Ölümünün 80. Yıldönümü Münasebetiyle Doğu Edebiyatlarında Göç Olgusu, Der. İbrahim Şaban - Eyüp Sarıtaş, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012, 178 ss.

Çağdaş Arap Kadın Anlatılarında Kadının Kimlik Arayışı, Yusuf Köşeli, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, 356 ss.

Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekeriya Tamir Edebi Kişiliği ve Hikâyeciliği, Ahmet Bostancı, Nun Yayıncılık, İstanbul 2007, 302 ss.

Doğu Edebiyatında Kadın, Kolektif, Demavend Yayınları, İstanbul 2016, 224 ss.

Emir Şekip Arslan (İlmi ve Edebi Şahsiyeti), Ömer İshakoğlu, Demavend Yayınları, İstanbul 2015, 133 ss.

Filistin ve İki Şair Emel Dunkul - Mahmud Derviş, Faruk Bozğöz, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, 158 ss.

Filistinli Şair Mahmud Derviş – Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Nurullah Yılmaz, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013, 376 ss.

Göç Edebiyatı, Hüseyin Yazıcı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, 608 ss.

Halîm Berekât ve Altı Gün Adlı Romanı, İlknur Emekli, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2017, 159 ss.

Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş, Mehmet Emin Yalar, Emin Yayınları, Bursa 2009, 200 ss.

İki Kadın Bir Feminizm, Senem Soyer, Net Kitaplık Yayıncılık, İstanbul 2017, 312 ss.

İslami Edebiyata Giriş, Necib el-Kilânî, Risale Yayınları, (Çev. Ali Nar), İstanbul 1988, 157 ss.

İslami Edebiyatta Dua, Abdülhadi Timurtaş, Çıra Yayınları, İstanbul 2018, 247 ss.

Kuşatma Altında Beyrut Günlüğü: Çağdaş Arap Şiirinde Beyrut İşgali, Kemal Kahraman, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, 127 ss.

Libya'nın Vatan Şairi: Ahmed Refik el-Mehdevî (1898-1961), Hayatı ve Edebi Kişiliği, Nurettin Ceviz, Aktif Yayınevi, Ankara 2005, 162 ss.

Mahmud Taymur'un Hikâyelerinde Sürükleyici Unsuru ve Sürprizli Sonlar, Erol Ayyıldız, Fatih Yayınevi, Bursa 1992, [?] ss.

Mahmûd Teymûr ve Bilinmeyen Çağrısı Adlı Romanı, İlknur Emekli, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2017, 101 ss.

Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Hüseyin Heykel'in Zeyneb Romanının Tetkiki ve Tahlili, Erol Ayyıldız, Fatih Yayınevi, Bursa 1992, [?] ss.

Modern Arap Edebiyatı Tarihi, Jacob M. Landau, Kültür Bakanlığı Yayınları, (Çev. Bedrettin Aytaç), Ankara 2002, 128 ss.

Modern Arap Edebiyatı, Ahmet Kazım Ürün, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2015, 205 ss.

Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri, Aida İmanquliyeva, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, 380 ss.

Modern Arap Şiiri, Mehmet Yalar, Arasta Yayınları, Bursa 2003, 234 ss.

Modern Arap Şiirinde Yeni Bir Eğilim Kasidetu'n-Nesr, Nurullah Yılmaz, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2017, 201 ss.

Modern Libya Edebiyatı Şiir - Öykü, Nurettin Ceviz, Aktif Yayınevi, Ankara 2005, 470 ss.

Modern Mısır Romanı - I, Rahmi Er, Hece Yayınları, Ankara 2015, 312 ss.

Modern Mısır Tiyatrosu ve Tevfik el-Hakîm, İsmail Güler, Bursa 2004, [?] ss.

Modern Suriye Hikâyesinin Konuları 1946-1967, Mevlüt Kula, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017, 141 ss.

Mustafa Lütfi el-Menfeluti'nin Paul ve Virginie Tercümesi Üzerine Değerlendirme, Erol Ayyıldız, Fatih Yayınevi, Bursa, 1992, [?] ss.

Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları, Ahmet Kazım Ürün, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2002, 388 ss.

Sadallah Vennûs ve Tiyatroları, Aysel Ergül Keskin, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2011, 192 ss.

Suriye Tarihi, Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat, Ömer İshakoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, 422 ss.

Şeytanın Biyografisi, Mehmet Yalar, Emin Yayınları, Bursa 2009, 223 ss.

Şiir Çeviri Eleştirisi, Gürkan Dağbaşı, Akdem Yayınları, İstanbul 2018, 178 ss.

Şiirin Galip Aşkın Devrik Kralı / Nizar Kabbani'de Aşk ve Kadın, Aysel Ergül Keskin, Araştırma Yayınları, Ankara 2006, 382 ss.

Taha Hüseyin, Hayatı Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri, Bedreddin Çetiner, İstanbul 1981, 233 ss.

Ülfet el-İdlibi Hikâyelerinde Eski Şam Muhiti ve Kadın, Haz. Dursun Hazer, Emin Yayınları, Bursa 2010, 167 ss.

3.1.3. Çevirmenler

Bu alanda Metin Fındıkçı toplamda 37 adet kitap ile en çok çeviri yapan tercüman olarak karşımıza çıkmıştır. Bu eserlerin ikisi dışında kalanların tamamı şiir türündedir. Kitaplarını çevirdiği şairlerden ilk başta Mahmud Derviş ve Adonis'in yanı sıra Hulud el-Mualla, Nizar Kabbani, Muhammed Ben-nis, Emel Musa gibi pek çok isim bulunmaktadır. Metin Fındıkçı Arapça şiir tercümesi denilince akla gelen ilk isimlerden biri olmakla birlikte yaptığı bariz çeviri yanlışlıkları ile de akademik çalışmalarda da ismi geçmektedir. Bu alanda buna bir örnek Şerafettin Yıldız'ın, mütercimim Katkat Yasemin adlı şiir çevirisi hakkında yazdığı eleştirel makalesidir. (Yıldız, 2015, s. 180) Ayrıca Gürkan Dağbaşı Türkiye'de Arap şiir çevirisi üzerine hazırladığı doktora çalışmasında hem Fındıkçı'nın hem de Yıldız'ın yaptığı tercüme mukayese ederek incelemiştir. (Dağbaşı, 2017, ss. 68-76)

Son yıllarda Arapçadan Türkçeye artarda pek çok çeviri kazandıran Mehmet Hakkı Suçin toplamda 10 kitap, İbrahim Demirci ise 9 kitap yayımlamıştır. Her iki çevirmen için tercüme yaptıkları türün ağırlıklı olarak şiir olduğu görülmüştür. Türkiye'de Mihail Nuayme çevirilerinde karşımıza çıkan

isimler Kenan Demirayak ve Hüseyin Yazıcı; başka pek çok farklı mütercim tarafından tercüme edilmekle birlikte Cahit Koytak ise Halil Cibran çevirileri ile son dönemde ön plana çıkmaktadır.

Önce batı dünyasında sonra tüm dünyada büyük bir şöhrete kavuşan Amin Maalouf'un ülkemizde de kitapları en çok satılan yazar olduğu görülmüştür. Esin Talu Çelikkhan, Samih Rifat, Aysel Bora, Sevim Raşa gibi isimleri daha çok Yapı Kredi Yayınları tarafından basılan Maalouf kitaplarının çevirmenleridir. Işıl Alatl Necib Mahfuz; Işık Ergüden, Tahar Ben Jelloun ve Gamal Gitani; Avi Pardo Ala el-Asvani'nin romanlarında sıklıkla karşımıza çıkan mütercimlerdendir. Bu kısımda ismi geçen mütercimlerin mevzu bahis kitapları Arapça dışındaki batı dillerinden tercüme ettikleri görülmüştür.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Modern Arap Edebiyatından Türkçeye yapılan tercümelere önemli bir yekûnu de İslam Tarihi ve dini içerikli romanlar oluşturmaktadır. Abdülhamid Cude es-Sahhâr'ın pek çok romanını Âdem Yerinde, Necib el-Kiyani'nin ise Ali Nar dilimize tercüme etmiştir. Dini içerikli roman olmakla birlikte farklı yazarlardan pek çok kitabı Muharrem Tan, Türkçe'ye kazandırmıştır. Hem kıta Avrupası hem de Amerika Birleşik Devletleri tarafından kendi dünya görüşlerine uygun olan kitapların öne çıkarılıp tercüme edildiği göz önüne alındığında, dini içerikli Arapça eserlerin de ülkemizde dilimize kazandırılması eğilimi kolay bir şekilde tahmin edilebilir.

Son yıllarda daha çok eserin Türkçe'ye kazandırıldığı Arap çocuk edebiyatı alanında mütercim olarak öne çıkan isimler şu şekildedir: İbrahim Demirci, Mehmet Ali Kayabağlar, Ebubekir Siddik, Sadık Tanrikulu, Sevil Tanrikulu, Ayşe D. Taşkent, Abdülkadir Lale.

3.1.4. Yayıncılar

Dünya edebiyatından pek çok eseri dilimize kazandıran Yapı Kredi Yayınları, toplamda 34 kitapla Modern Arap Edebiyatı'ndan da en çok çeviri kitabı yayımlayan yayınevi olmuştur. Bu sayının önemli bir kısmını Amin Maalouf'un eserleri oluşturmaktadır. Türkiye'de yayıncılık dendiğinde ilk akla gelen yayınevlerinden bir diğeri olan Can Yayınlarının bu alandaki çeviri eser sayısı 16, Kırmızı Kedi Yayınlarının 13, Kırmızı Yayınlarının ise 10 adet olarak tespit edilmiştir ki bu üç yayınevinde tercih edilen tercüme dili büyük oranda İngilizcedir.

Çeviri dili olarak Arapçayı tercih eden yayınevlerinden Kak-nûs Yayınlarının toplam 14 kitap yayımladığı görülmüştür. Mihail Nuayme ve Halil Cibran'dan yapılan dörder kitap çevirisi önemli yekûnu oluşturmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere tüm dünyada daha hayattayken meşhur olan Halil Cibran ülkemizde de okur ve yayıncılar tarafından ilgi görmüş bunun bir yansıması olarak 80'li yılların sonundan itibaren Anahtar Kitaplar Yayınevi, günümüzde de Kapı Yayınları şairin eserlerinin büyük bir kısmını basmıştır. Artshop Yayınlarının yayımladığı kitapların çevirmeni Metin Fındıkçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nar Yayınları yayımladığı çeviri kitapların tamamı çocuk edebiyatı alanındadır. Hece, Everest, Kabalcı, Elif, Demavend, Hit Kitap Modern Arap Edebiyatı alanında karşımıza çıkan diğer yayıncılardır.

Ülkemizde Modern Arap Edebiyatı'ndan kitaplar yayımlayan yayınevlerinde tercih edilen çeviri dilinin ait oldukları düşünsel fraksiyona göre değiştiği de görülmektedir. Sağ

olarak nitelendirilen yayınevleri orijinal dil Arapçayı tercih ederken, sol yayınevlerinin eserleri çoğunlukla batı dillerinden yaptırdığı görülmektedir. Bir eserin tercümesinin orijinal dil üzerinden yapılması kadar bilimsel bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte ülkemizde Arapça eserlerinin İngilizceden çevrilme ısrarının üzerinde düşünülmesi gereken bir vakia olduğu söylenebilir.

3.2. Modern Arap Edebiyatı Alanında Hazırlanan Makaleler

Ülkemizde araştırmamıza konu olan Modern Arap Edebiyatına dair makalelerin yer aldığı akademik süreli yayınlara baktığımızda Edebiyat ve İlahiyat başta olmak üzere pek çok fakülte neşriyatı karşımıza çıkmakla birlikte bu minvalde başı çeken dergilerin şarkiyat merkezli dergiler olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Şarkiyat Mecmuası, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları, Doğu Dilleri, Doğu Araştırmaları ile birlikte yaşça daha genç olan Şarkiyat İlmi Araştırmalar ve Doğu Esintileri dergileri karşımıza çıkmaktadır.

Yirmi yıla yakın bir süredir istikrarlı yayın politikası ile şarkiyat denince ilk akla gelen dergilerinden biri olan Nüsha'nın (Ceviz, 2002, s. 235) Modern Arap Edebiyatına sayfalarında en fazla yer ayıran dergi olduğu görülmektedir. Aralık 2020 itibarıyla 50. sayıya ulaşan dergi, araştırma konumuz ile ilgili 73 adet makale ihtiva etmekte olup akademik süreli yayınlarda ilk sırada yer almıştır. Doğu dillerinin ilk akademik dergisi unvanını taşıyan ve birinci sayısını 1956 yılında çıkaran Şarkiyat Mecmuası'nın yayın periyodunda zaman zaman fasılalar olsa da (Yazıcı, 2002, s. 8) alan ile ilgili pek çok akademik çalışmanın yer aldığı görülmüştür. Nihayetinde 36 makale ile Modern Arap Edebiyatı konulu en çok makalenin yer aldığı ikinci dergi olmuştur. Yirmi küsur yıldır sık bir periyotla yayın hayatına devam eden EKEV Akademi Dergisi'nde araştırma konumuzla ilgili 25, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi dergisinde ise 12 makale tespit edilmiştir.

Yaptığımız araştırmada Modern Arap Edebiyatı konulu makaleler ağırlıklı olarak edebiyat fakültelerinin doğu dilleri bölümlerinden çıksa da, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Erol Ayyıldız ve ardından Prof. Dr. Mehmet Yalar'ın yayımladığı eserler ve yönettiği tezlerin fakülte dergisine yansıdığı görülmüş Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde 9 adet makale yer almıştır. Araştırmamızda Modern Arap Edebiyatının dergiler ve bu alanla ilgili makale sayıları şu şekildedir:

Doğu Araştırmaları 8, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 7, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 6, Doğu Dilleri Dergisi 5, Marife 5, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 1, Dini Araştırmalar 1, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Çu-

kurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi 1, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1. Diğer taraftan Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İslami Araştırmalar Dergisi ve son olarak İslami İlimler Dergilerinde ise söz konusu yıllar arasında Modern Arap Edebiyatı ile ilgili makaleye rastlanmamıştır.

Türkiye'de süreli yayınlarda dünya edebiyatına büyük bir önem vermiş olan Edebiyat Dergisi sayfalarında Arap Edebiyatına, hassaten modern Arap şiirine yer açmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Mahmut Derviş, Nizar Kabbani, Tevfik el-Hakîm, Ahmed Şevki gibi öncü isimlerin eserlerinden tercümelemler (Harmancı, 2015, s. 344) bu dergide kendine yer bulmuştur.

Türkiye'de akademik olmayan dergilerden Modern Arap Edebiyatı hakkında en çok yayın yapmış, sayfalarını bu edebiyata ayırmış bir diğer süreli yayın da hiç kuşkusuz *Hece Öykü* dergisidir. Hikâye türünde yakın coğrafyamızda yer alan hemen her Arap ülkesinin öykücülüğü hakkında kuramsal ve çeviri örnekleriyle sayfalarında yer ayırmıştır. Akademik olmayan süreli yayınlarda Modern Arap Edebiyatını gündemine taşıyıp dosya konusu yapan dergilerin listesi ise şu şekildedir:

“Arap Yazarlarıyla Önemli Buluşma”, *Edebiyat ve Eleştiri*, Sayı: 75, Ankara 2004.

“Çağdaş Cezayir Öyküsü”, *Hece Öykü*, Sayı: 35, Ankara 2009.

“Çağdaş Filistin Öyküsü”, *Hece Öykü*, Sayı: 25, Ankara 2008.

“Çağdaş Filistin Şiiri”, *Hece*, Sayı: 136, Ankara 2008.

“Çağdaş Mısır Öyküsü”, *Hece Öykü*, Sayı: 31, Ankara 2009.

“Çağdaş Suriye Öyküsü”, *Hece Öykü*, Sayı: 27, Ankara 2008.

“Doğu Edebiyatları Özel Sayısı”, *Folklor / Edebiyat*, Sayı: 58, Ankara 2008.

“Filistin - İşgal Altındaki Topraklarda Kültür ve Sanat”, *Milîyet Sanat Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1988.

3.3. Modern Arap Edebiyatı Alanında Hazırlanan Tezler

Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı alanında hazırlanan lisansüstü çalışmalarının ilk örneklerine baktığımızda bunların daha çok hayatı, eserleri ve edebi kişiliği şeklinde genel bir çerçevede çalışıldığı görürüz. Mevzu bahis alanda herhangi bir çalışmanın yapılmadığı bir zaman dilimini dikkate aldığımızda eserlerin monografik olması doğaldır. Sonuç olarak Modern Arap Edebiyatı ile ilgili bu ilk dönem lisansüstü tezleri takip eden akademik araştırmalar olması gerektiği gibi daha spesifik şekilde konuyu daha derin bir şekilde ele alan çalışmalara dönüşmüştür.

Alanla ilgili söz konusu çalışmalara Erol Ayyıldız'ın Nihâd Mazlum Çetin yönetiminde hazırladığı "20. Asır Arap Edebiyatında Mustafa Sâdık er-Râfi'i'nin Yeri", 1978 tarihli çalışması buna örnek verilebilir. Bu minvalde bahsedebileceğimiz 1983 yılında kabul edilmiş iki tezden ilki Halit Zevalsiz'in "Abbas Mahmud Akkâd, Hayatı, Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri" başlıklı çalışması ile Osman Aşçıoğlu'nun hazırladığı "Mustafa Lütfi Menfelûfi, Hayatı, Eserleri, XIX. ve XX. Asır Arap Edebiyatındaki Yeri" başlıklı çalışmasıdır. 1981 yılında yayımlanan Bedrettin Çetiner imzalı "Tâhâ Hüseyin, Hayatı, Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri" başlıklı araştırma yine dikkat çekici bir başka eserdir.

1980'li yıllarda araştırma başlığımızla ilgili oldukça az sayıda lisansüstü çalışma yapılmışken 90'lı yıllardan itibaren bir hareketlenme karşımıza çıkar. Söz konusu pozitif yönlü değişimde Necib Mahfûz'un aldığı Nobel Edebiyat ödülü akla gelecek ilk etkidir. Fakat bunun yanı sıra Sovyetler Birliği'nin dağılması, internet ve gelişen iletişim olanakları vasıtası ile dünyanın global bir köy haline gelmesi dolayısıyla toplumların eskisi gibi içe kapanık olarak yaşamaması bu alana ilgideki söz konusu hareketlenmenin sebebi olarak düşünülebilir.

Modern Arap Edebiyatı alanında hazırlanan lisansüstü çalışmalardaki pozitif yönlü değişim ilk kez 1992 yılında kendini göstermiş ve önceki yılların aksine 5 adet tez üretilmiştir. Bu yılı takip eden yıllardan 1995'te de yine 5 adet lisansüstü çalışma tespit edilmiştir. Yaptığımız araştırmada 1997 yılında 4, 1998'de 5, 1999 yılında ise toplam 3 adet yüksek lisans ve/veya doktora tezi görülmüştür.

Türkiye'de 1990'lı yıllar önceki on yıllara nazaran her ne kadar Arap Edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların arttığı bir zaman dilimi olsa da (Uzunoglu, 2015, s. 4) hazırlanan eser sayılarına baktığımızda bu yükselişin çok büyük olmadığı görülebilir. Tam bu noktada bahsetmemiz gereken bir hususun da ülkemizdeki siyasi yönelimlerin hem Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalını içinde barındıran İlahiyat Fakültelerini hem de diğer fakültelerde bulunan Arapça merkezli bölümleri menfi veya müspet yönde etkilemesinin olduğu söylenebilir.

Nitekim artması gerekirken 2000'li yıllarda sayısal açıdan durağanlaşan lisansüstü çalışmaların sayısı yeni açılan İlahiyat Fakülteleri ve Şarkiyat bölümleri ile birlikte 2010'lu yılların başından itibaren tekrar olumlu yönde değişim göstermiştir. 2011 yılı savunulan toplam 6 adet tez ile daha önceki yıllara nazaran Türkiye'de en çok lisansüstü çalışmanın hazırlandığı yıl olmuştur. Bu yılı takip eden yıllar ve üretilen tez sayıları şu şekildedir: 2012 – 3, 2013 – 10, 2014 – 16, 2015 – 12, 2016 – 13, 2017 – 15, 2018 yılında ise üzerinde araştırma yaptığımız alan ile ilgili toplam 17 adet lisansüstü çalışma tespit edilmiştir. Yıllar ve hazırlanan tez sayılarına baktığımızda bir disipline hak ettiği değer verildiği takdirde oluşan somut değişimi gösterir niteliktedir.

Türkiye'de Modern Arap Edebiyatına dair tezlerin hazırlandığı üniversitelere baktığımızda edebiyat fakültelerine bağlı Arap Dili ve Edebiyatı bölümlerinde gözle görülür bir şekilde daha fazla eser verildiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda

yıllardır söz konusu bölümü bünyelerinde barındıran Atatürk, Ankara, İstanbul, Gazi ve Selçuk Üniversitelerinde çağdaş edebiyat içerikli çalışmalar daha fazla görülür. Kuruluş amacı itibarıyla dini ilimlere yönelik akademik çalışmalar üreten İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinin Arap Dili ve Belagati Anabilim dallarında ise daha çok Klasik Arap Edebiyatı ile Arap Dili üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı yekünü oluşturmuştur.

Modern Arap Edebiyatına dair hazırlanan tezlerin üniversitelere göre dağılımı şu şekildedir: Atatürk Üniversitesi 28, Ankara Üniversitesi 24, Selçuk Üniversitesi - Necmettin Erbakan Üniversitesi 24*, Uludağ Üniversitesi 18, İstanbul Üniversitesi 16, Gazi Üniversitesi 10, Bingöl Üniversitesi 6, Marmara Üniversitesi 5, Süleyman Demirel Üniversitesi 5, Dicle Üniversitesi 5, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 4, Sakarya Üniversitesi 2, Çukurova Üniversitesi 2, Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1, Harran Üniversitesi 1, Erciyes Üniversitesi 1, Osmangazi Üniversitesi 1, Aksaray Üniversitesi 1, Cumhuriyet Üniversitesi 1, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi 1.

Yukarıda her ne kadar Modern Arap Edebiyatına dair çalışmaların dair araştırmaların İlahiyat dışındaki fakültelerde yer alan Arap Dili ve Edebiyatı, Arapça Öğretmenliği, Arapça Mütercim - Tercümanlık gibi bölümlerden daha fazla neşrolunduğunu söylesek de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi toplamda 18 lisansüstü çalışma öne çıktığı görülmüştür. Alana dair makaleleri incelediğimiz bölümde belirttiğimiz üzere ilgili kuruma hizmet etmiş Arap Dili ve Belagati öğretim üyeleri Prof. Dr. Erol Ayyıldız ve Prof. Dr. Mehmet Yalar'ın bu verilerdeki etkileri çok bariz olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Bu makalede karşımıza çıkan ilk bulgu Modern Arap Edebiyatına dair çeviri ve tercüme eserlerin daha çok 1980'li yıllardan itibaren görünmeye başladığı ve takip eden yıllarda bu alana ilginin giderek arttığı görülmüştür. Bu geç kalmışlık her ne kadar bir eksik olarak görüle de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yeni bir hüviyet kazanan şarkiyat bölümlerinden öncelikli olarak Klasik Arap Edebiyatı ve Arap Dili alanlarında edisyon kritik, tahkik, metin inceleme tipi çalışmaların üretilmesi doğaldır. Nitekim filoloji disiplinlerinin genel yapısı itibarıyla gelişimin köklerden yukarı/genelden özele doğru gitmesi gerekmektedir.

Araştırmamızda bir tür olarak kitabın, makale ve tez türü çalışmalardan oran olarak fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebinin ise inceleme-araştırma türündeki akademik kitaplardan ziyade çeviri kitapların büyük bir yekünü oluşturduğu görülmüştür. Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız üzere edebî türdeki çeviri eserlerin akademik üretimden bağımsız bir şekilde hareket ettiği tespit edilmiştir.

Ülkemizde Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne eğitim kurumlarının artışı akademik yayınlardaki artışa da sebep olmuş Modern Arap Edebiyatı alanında hemen hiçbir eserin yayımlanmadığı yıllardan 3 nolu grafikte görüldüğü üzere alan ile ilgili eserlerin sayısının kat kat arttığı sürece dönüşmüştür.

* 2011 yılı itibarıyla Selçuk Üniversitesinin ikiye bölünmesinin istatistiklere yanlış yansımaması adına bu kısımda değerlendirme Necmettin Erbakan Üniversitesi ile birlikte yapılmıştır.

Özellikle 2000'lerin ikinci yarısından itibaren her geçen yıl artan sayıda İlahiyat / İslami İlimler Fakülteleri, Arapça Öğretmenliği, Arap Dili ve Edebiyatı ile Arapça Mütercim - Tercümanlık gibi şarkiyat bölümlerinin açılmasının bir sonucu olarak bu alanda yapılan akademik çalışmalara doğrudan yansdığı görülmüştür.

Niceliksel artış bir tarafa ortaya konulan eserlerdeki niteliğin de artırılması noktasındaki hassasiyet Arap Dili, Edebiyatı ve Belagatına dair yapılan çalışmalarının her yönden gelişebilmesi için alanın mensuplarına önemli bir görev düşüğü muhakkaktır.

Kaynakça

- Ceviz, N. (2002). Nüşa - Şarkiyat araştırmaları dergisi, *Ekev.*, (VI) 11, 235-237.
- Cibran, H. (1946). Hak erenler. (Ö. R Doğrul, Çev.) İstanbul: Ahmet Halit kitabevi.
- Dağbaşı, G., (2017). Arapçadan Türkçeye yapılan şiir çevirilerinin dil, estetik ve üslup bakımından incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü, Ankara.
- Demirayak, K. & Çöğenli, M. S. (2000). Arap edebiyatında kaynaklar. Erzurum: *Atatürk üniversitesi fen- edebiyat fakültesi yayınları*.
- Demirayak, K. (2016). Arap İslam edebiyatı literatür bilgisi. İstanbul: Cantaş yayıncılık.
- Eren, A. C. & Açı, M. (2001). Atatürk Üniversitesi fen - edebiyat fakültesi doğu dilleri ve edebiyatları bölümünde yapılan Arap dili ve edebiyatı ile ilgili çalışmalar dizini (1967-2001). Erzurum: *Atatürk üniversitesi fen- edebiyat fakültesi yayınları*.
- Göktaş B. (2011). 1990-2008 yılları arası Arapçadan Türkçeye yapılan edebî eser çevirileri üzerine bir inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul.
- Harmancı, A. (2015). Yazının yükü. İstanbul: İz yayıncılık.

- Işık, R. (2016). Diyarbakır Ziya Gökalp yazma eser kütüphanesindeki sarfa dair yazma eserler bibliyografyası. *Selçuk üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi*, 35, 245-258.
- Kadir, A. & Timuçin, A. (1974). Filistin şiiri. İstanbul: Hilal matbaası.
- Kanar, M. (2014). Ülkemizde şarkiyatçılığın özeleştirisi. *Doğu esintileri*, 1, 1-11.
- Karabacak, E & Tahaoğlu, T. Ö., (1993). Arap dili, edebiyatı, kültürü, sanatı ve tarihi üzerine yapılan bilimsel çalışmalar bibliyografyası I. İstanbul: Boğaziçi üniversitesi matbaası.
- Öz, A. (2009). Türkçede Mısır öyküsü ve romanına kuş bakışı. *Hece öykü*, 31, 70-82.
- Uzunoglu, M. V. (2003). Türkiye'de Arap dili alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri (1956-2002). *Nüşa*, 8, 7-32.
- Uzunoglu, M. V. (2005). Türkiye'de Arap dili alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri- II (1956-2004). *Nüşa*, 17, 7-36.
- Uzunoglu, M. V. (2015). Türkiye'de Arap dili alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri -III (1956-2013). *Nüşa*, 40, 1-52.
- Yazıcı, H. (2002). Şarkiyat mecmuası. *Nüşa*, 4, 7-16.
- Yetiş, İ. (2008). Türkçede çağdaş Filistin öyküsü. *Hece öykü*, 25, 82-87.
- Yıldız, Ş. (2015). "Katkat Yasemin" adlı şiir çevirisi üzerine bir eleştiri. *Selçuk üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi*, 0 (23), 179-192.
- Zeydan, C. (1944). Kureyş bakiresi, (S. M. Yurdatap, Çev.) İstanbul: Ahmet Saidoğlu Kitabevi.

İNTERNET KAYNAKLARI

- millikutuphane.gov.tr/
tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/
isam.gov.tr
yok.gov.tr

Extended Abstract

This work includes a general assessment of works related to Modern Arabic literature published between 1928 and 2018, when the letter revolution was held in Republican Turkey. Among the types included in the study, master's and doctoral theses, translation and books and articles, the other types were not included in this study. The articles in the study were determined by scanning thirty-six academic journals related to the field, and the theses were determined on ISAM and YÖK websites.

As a result, in Modern Arabic Literature at nearly a hundred years Turkey which works and authors that more work, which names to greater focus and technique should be both thematic sense, guiding nature is considered to be the researchers who want to work in this field with the space to be determined.

The period we are in is an age in which the developing technological opportunities are reflected in the number of scientific studies and thousands of academic studies are published every day. In such a period of time, it becomes difficult to follow up the work done even in a single discipline. This situation increases the need for literature / bibliography type works on different scientific fields. In addition, the fact that "Arabic is a rich cultural language used in a wide geography unlike many languages" attaches a special importance to such studies in the field of Arabic Language and Literature.

Studies such as literature reviews, bibliography, indexes, as well as social sciences, are leading today, as in the past. Just as an explorer needed a map when she wanted to reach a place in ancient times, such literature studies also help the scholars to move forward in the field in question.

Another aim is to refer to the virgin periods, new names and different works of Modern Arabic Literature by pointing to the authors and copyrights that are repeated too much in this area where more and more works are seen every day.

This study of Arabic Language and Literature in Turkey, Arabic Teaching of Arabic Language and Rhetoric, interpreters - the Interpretation such as sections and by Departments produced to be relevant as well as areas of academic works recording made in other parts of the study were also included. It is a study that examines the articles, books and the studies prepared at the graduate - doctorate level in terms of quantitative and partially qualitatively in terms of evaluating the data. It is a cross-

sectional study since it covers a certain time period between 1928-2018. The types and numbers of the artifacts obtained in the study were examined with the help of statistics and graphics, and the changes in the historical course were examined in places in terms of qualitative aspects. In this study, which was prepared in the scale of the article, all of the data could not be shown as graphics and tables due to the limited space, however, the numerical data in question was tried to be given in the text as much as possible.

The first finding that we come across in this article is that translation and translated works on Modern Arabic Literature started to appear mostly from the 1980s and the interest in this field gradually increased in the following years. Although this belatedness is seen as a deficiency, it is natural to produce editorial-critical, investigative and text-review-type works, primarily in the fields of Classical Arabic Literature and Arabic Language, among the Oriental departments that have gained a new identity after the establishment of the Republic. As a matter of fact, due to the general structure of philology disciplines, development should go from the roots up / from the general to the specific.

In our research, it was determined that the book as a genre is higher than the article and thesis type studies. The reason for this was seen to be a large number of translated books rather than academic books in the study-research type. As we tried to point out above, it has been determined that literary translation works act independently from academic production.

Since the foundation of the Republic in our country, the increase in educational institutions has also led to an increase in academic publications. From the years when almost no works were published in the field of Modern Arabic Literature, as seen in the graphic no.

Especially since the second half of the 2000s, it has been observed that an increasing number of faculties of Theology / Islamic Sciences, Arabic Teaching, Arabic Language and Literature and Arabic Translation and Interpretation departments have been opened as a result of the academic studies in this field.

It is certain that the members of the field have an important duty in order for their works on Arabic Language, Literature and Rhetoric to develop in all aspects, apart from the numerical increase as well as the sensitivity to increase the quality of the works.

Araştırma Makalesi • Research Article

Inclusive Growth in the Middle East and North Africa: Before and After the Global Financial Crisis*

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Kapsayıcı Büyüme: Küresel Finansal Krizden Öncesi ve Sonrası

Ece Handan Güleriyüz^{a**}

^aDr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, 34722, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0692-9112

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Kasım 2020
Düzeltilme tarihi: 17 Nisan 2021
Kabul tarihi: 18 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Kapsayıcı Ekonomik Büyüme,
Küresel Finansal Kriz,
MENA Ülkeleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 26, 2020
Received in revised form: April 17, 2021
Accepted: May 18, 2021

Keywords:

Inclusive Economic Growth,
Global Financial Crisis,
MENA Countries

ÖZ

Bu çalışmada, Küresel Finansal Kriz öncesi ve sonrasında 16 MENA ülkesinde kapsayıcı büyümeyi etkileyen makroekonomik temeller ve yapısal faktörler incelenmiştir. Panel veri sabit etkiler modeli iki zaman diliminde kullanılmaktadır: 1996-2007 ve 2008-2016. Kapsayıcı büyümenin bir ölçüsü, ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliğini bütünleştirerek tanımlanmıştır. Bu şekilde, kişi başına düşen GSYH büyüme oranının ve Gini katsayısındaki değişimin göreceli etkileri hesaba katılmıştır. MENA bölgesinde çevresel bozulma, makroekonomik istikrar, mali disiplin, küreselleşme, beşeri sermaye, ortalama yaşam süresi ve teknolojik gelişme gibi çok çeşitli faktörlerin kapsayıcı büyüme performansını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

ABSTRACT

In this study the macroeconomic fundamentals and structural factors which affect inclusive growth in 16 MENA countries before and after the Global Financial Crisis are investigated. A panel data fixed effects model is used in two time periods: 1996-2007 and 2008-2016. A measure of inclusive growth is defined by integrating economic growth and income inequality. In this way, the relative impacts of GDP per capita growth rate and change in Gini coefficient are accounted for. A wide range of factors such as environmental degradation, macroeconomic stability, fiscal discipline, globalization, human capital, life expectancy, and technological development appear to significantly affect inclusive growth performance in the MENA region.

1. Introduction

Economic growth has increased and absolute poverty has decreased at extensive degrees over the last 30 years. Nevertheless, the high economic growth rates achieved have not necessarily transformed into a more equal income distribution and sufficient provision of the necessities for the low-income groups in the society (Stiglitz, 2012: 71-74). The growth achieved through increases in GDP levels appears not to be sufficient anymore by itself to guarantee a developed and equitable national economy. Researchers and policy makers have acknowledged the critical

importance of transforming national income into the overall society's well-being through higher income equality, good governance, and sustainable and high economic growth. Therefore, the focus of policy makers and researchers has recently started to shift to the subject of inclusive economies and inclusive economic growth.

In spite of the rapidly growing body of policy studies and literature on the topic of inclusive growth, there is still no clear agreement on the definition, measurement and determinants of inclusive economic growth (Ianchovichina and Lundstrom, 2009: 2-6; Thorat and Dubey, 2012: 45).

* This paper was presented at the TED University Trade Research Center (TEDUTRC). Emerging Markets: Recent Challenges International Conference of TRC in Ankara, Turkey on June 13-14 2019, Middle East Economic Association (MEEA) 39th MEEA/ASS Annual Meeting in Atlanta, the United States on January 4-7 2019, and ICE-TEA 2018 International Conference on Economics – Turkish Economic Association in Antalya, Turkey on November 1-3 2018.

**Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ece.guleryuz@marmara.edu.tr

For instance, some studies do not stress any difference between pro-poor growth and inclusive growth (Ranieri and Ramos, 2013: 4-10). On the other hand, some other studies draw distinctive differences between the two concepts. The World Bank report, argues that while absolute pro-poor growth concentrates more on growth poverty statistics, and income distribution issues inclusive economic growth focuses on improvements in productivity and labor market, high economic growth, and poverty reduction (World Bank, 2009:1-3).

We aim to answer the research question of what the macroeconomic, socioeconomic and institutional factors which affect inclusive economic growth in the MENA region before and after the Global Financial Crisis are. We are interested to find out which factors contribute to economic inclusiveness in a group of MENA countries between 1996 and 2016 with a comprehensive perspective. Notwithstanding the differences in development levels, many countries have to solve the problem of distributing the economic wealth generated more equally in the society. In line with this issue, the thrust of related research has started to shift from primarily using GDP per capita as the statistic measuring economic growth to exploring the dynamics of inclusive economic growth in recent years. As Alvarado et al. (2019: 690-691) found out that the Middle East was the world region which experienced highest income inequality during the period 1990-2016 that coincided with the years both before and after the Global Financial Crisis, we have also acknowledged the crucial significance of inclusive economic growth in MENA region, and detected an insufficiency in the number of studies written about economic inclusiveness in MENA countries. Moreover, as discussed in the Literature Review section, most of the related studies concentrate on the relationship between inclusive economic growth and another variable or a set of few variables, and they provide a narrow empirical perspective. Thus, in the literature, there has been a deficiency of studies written about inclusive economic development in MENA region. Due to these reasons and in order to fill the gap in the literature with a work that includes a more comprehensive analysis about the dynamics of inclusive economic growth in MENA countries, we have decided to work on this subject.

In this paper, we use the conceptualization of inclusive economic growth which integrates economic growth and income inequality (Anand et al., 2013: 5-8). Our primary aims are to build a multidimensional framework and analyze macroeconomic, socioeconomic, and institutional determinants of inclusive economic growth in MENA countries before and after the Global Financial Crisis, and so fill a crucial gap in the related literature and provide some policy recommendations to promote economic inclusiveness in the MENA region.

In this study, we examine the determinants of inclusive economic growth in 16 MENA region countries before and after the Global Financial Crisis. We work to assess the inclusiveness of growth in the MENA region from a comprehensive perspective. We investigate the effects of macroeconomic stability, environment, globalization, fiscal consolidation, education, labor market, social development, technological advancement, and institutional quality factors on inclusive economic growth. Our main objective in this

study is to provide a plausible assessment about the proximate determinants of inclusive growth in the MENA region before and after the Global Financial Crisis. To the best of our knowledge this study is one of the first attempts to analyze the determinants and evolution of inclusive growth before and after the Global Financial Crisis in the MENA region countries.

2. Literature Review

Inclusive growth has recently become a popular subject in the Development Economics literature. Countries all over the world regardless of their income levels often face challenges in terms of spreading economic growth to broad segments of society. The studies done on this subject substantially vary in terms of methodology, time period and country coverage. Furthermore, they have not reached a consensus over a common set of determinants of inclusive growth. There are studies that analyze economic development and related issues in the MENA region from various perspectives. In some studies, thorough overviews about the important strength and weakness areas for sustainable and inclusive development in MENA countries were provided (O'Sullivan et al., 2011:46-50). Moreover, inequality and pro-poor growth in the MENA region were examined (Cherkaoui et al., 2009: 2-11; Ncube et al., 2014: 435-437). Some studies discussed MENA countries' inclusive growth challenges in relation to the specific characteristics of the region such as natural resources and inclusive economic growth (Arezki and Nabli, 2012: 4-6), the impact of Islamic Finance on economic development's inclusiveness (Nabi, 2013: 3-5), and relationship between the region's labor market dynamics and inclusive economic growth (Hakimian et al, 2014: 3-7).

There are some papers which adopt a collective approach to the analysis of inclusive economic growth, similar to the one we use in this paper. Vellala et al. (2014: 232-234) proposed a theoretical model for inclusive economic growth in the Indian economy. This model identified human development, basic socio-economic infrastructure, governance, poverty reduction, economic growth, productive employment, gender equity, and inequality reduction as the eight pillars responsible for generating inclusive economic growth. In another related study done for the Philippines' economy Ali and Son (2007: 11-12) built a social opportunity function of the level of opportunities and the distribution of opportunities in the society which determined inclusive growth. In a cross-country work, Dinda (2014: 878) found out that increases in the levels of human capital and social capital positively affected inclusive growth.

In recent years, an inclusive growth measure was introduced by incorporating per capita economic growth rates and income inequality levels of countries, and then the determinants of economic inclusiveness which was defined by this composite measure were investigated. In the related estimation results, both for emerging and advanced economies it was found that there were positive relationships between macroeconomic stability, fiscal discipline, human capital accumulation, trade openness, investment, and inclusive economic growth (Anand et al., 2013: 5-13). Furthermore, income concentration degrees in a group of Middle East countries were estimated during the

period 1990-2016. It was argued that Middle East turned out to be the most unequal region worldwide, and it suffered from both income inequality between oil-rich and high population countries and within countries (Alvaredo et al., 2019: 690-691).

There are studies that question the long-acknowledged usage of GDP per capita as the measure of economic development. In some studies, a welfare statistic which integrated leisure, mortality, consumption, and inequality was proposed to provide a more thorough insight compared to what GDP per capita, as a macroeconomic measure, could offer about the general well-being of people in a country (Jones and Klenow, 2016: 2430). In another work, the evolution of real median incomes and income inequality between 1980 and the Great Recession were investigated in OECD countries. It was found that changes in Gini coefficient and median income were negatively correlated, and this correlation was statistically significant (Thewissen et al., 2015: 3-7).

Some academic works chose to focus on single country or country groups' experiences on inclusive economic growth. Taskin (2014: 34-38) examined the degree of inclusiveness in Turkish Economy's macroeconomic performance. In the study, it has been suggested that Turkish Economy had inclusive growth performance between 2002-2011. In another work; between the four rich countries which are the U.S., the U.K., France and Norway, it has been claimed that the U.S. had the most poorly performing to achieve more inclusive economic growth levels (Roser and Thewissen, 2017: 1).

When the related literature is examined, it is found that a wide spectrum of factors has been highlighted to have an effect on inclusive economic growth. For instance, Rodrik (2014: 9-12) emphasized the importance of improving the domestic market economies of developing countries to achieve sustainable growth rates by maintaining a more equitable income distribution, human capital accumulation, and better quality political, regulatory, legal institutions. Moreover, in an OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) report, the importance of including education, environmental and political economy aspects into inclusive economic growth measurements is also discussed (Boarini et al., 2015: 6-16).

There are various studies written investigating the relationships between inclusive economic growth, and the macroeconomic, socioeconomic and institutional factors we use in the estimations. Asongu and Odhiambo (2020: 18) found a negative correlation between environmental degradation (measured with CO₂ emissions) and inclusive human development for 44 sub-Saharan African countries for the period 2000-2012. Abdu et al. (2018: 382), and Aoyagi and Ganelli (2015: 29-30) argued that a higher level of macroeconomic stability caused a higher degree of inclusive economic growth in Nigeria and a group of Asian countries, respectively. On the other hand, Zulfiqar (2018: 21) concluded that fiscal discipline which worked through government expenditure and tax policy was not effective in promoting inclusive growth in Pakistan during the period 1980-2015.

Some authors emphasized the positive influence of higher education on inclusive economic growth in developing

countries such as Philippines, Bangladesh, and Nigeria (Canlas, 2016: 3, Islam, 2014: 2-3, Oluwadamilola et al., 2018: 4088, Okafor et al., 2016: 107). Furthermore, there are also studies which focus on the positive relationship between high-technology exports, trade openness and economic inclusiveness in emerging economies (Arabiyat et al., 2020: 121, Agarwal, 2012: 1864, Nguyen and Pham, 2020: 175). Regarding the nexus between institutional quality and inclusive growth, Kumah and Sandy (2013: 758) argued that better institutions supported economic inclusiveness in low-income countries. Gyamfi et al. (2019: 1-3) and Yinusa et al. (2020: 182) found out that a higher institutional quality enhanced the positive impact of financial development on inclusive economic growth in 48 African countries and in Nigeria, respectively.

3. Empirical Analysis

3.1. Data Dynamics and Methodology

We investigate the macroeconomic fundamentals and structural factors which affect inclusive growth in 16 MENA countries. We divide the estimation period into two parts: 1996-2007 which refers to the period before the Global Financial Crisis, and 2008-2016 which refers to the period after the Global Financial Crisis periods. In order to account for the unobserved country specific, individual effects we use panel data and the fixed effects model. There are a couple of important advantages of panel data. Panel data helps to control for heterogeneity of individual countries over time, and so it helps to obtain an unbiased estimation. It also reduces biases which can be caused by aggregation. Furthermore, panel data provides more degrees of freedom, more variability, less collinearity among dependent variables, more efficiency, and a better estimation to examine the dynamics of change of variables over time compared to time series or cross-sectional data. We also validate the use of fixed effects model over possible alternative models. The F test results indicate the existence of significant country level effects, thus using a pooled OLS model is not appropriate. Moreover, the Hausman test shows the fixed effects model is more appropriate compared to the random effects model.

The data source for macroeconomic and development indicators is the World Bank's World Development Indicators data set. We use the Worldwide Governance Indicators' six measures (voice and accountability, political stability and absence of violence, government effectiveness, regulatory quality, rule of law, and control of corruption) to assess the institutional quality which can be effective on inclusive growth performance of MENA countries. We obtain the Gini coefficients data from Alvaredo et al. paper (Alvaredo et al., 2019: 710-711). They collect the income distribution data from countries' household surveys. Nevertheless, household surveys are done only in specific years and this brings about a missing data situation. To resolve this issue, they use the distribution data of the closest available years for the years with no income distribution statistics. We acknowledge that this may limit the contribution of income inequality to the measurement of the evolution of inclusive growth to a degree. Table 5 in the appendix provides a full list of the variables used in estimations.

Anand et al. (2013: 5-9) generated a measure of inclusive growth by integrating the relative impacts of economic growth and income distribution equality. They used a differentiation function which decomposed inclusive economic growth into growth and an income equity index. We use a similar decomposition method to define a statistic of inclusive economic growth. Instead of an income equity index we use income inequality measured by Gini coefficient due to data unavailability of an income equity index for the countries in our sample. Therefore, we can express the measure of inclusive growth as the following;

$$\text{inclusive economic growth} = \frac{d(\text{gdp per capita})}{\text{gdp per capita}} + (-1) \left[\frac{d(\text{gini coefficient})}{\text{gini coefficient}} \right] \quad (1)$$

, where the letter d is the differentiation function symbol. Equation (1) is a differentiation function, and it demonstrates the decomposition of inclusive economic growth into economic growth and change in income inequality. We use GDP per capita growth rate and the change in Gini coefficient to measure the components of economic growth and change in income inequality, respectively. When the Gini coefficient increases this indicates an increase in income inequality which negatively affects inclusive economic growth, so in order to quantitatively show this economic impact in equation (1), we multiply the second component with minus 1.

3.2. Estimation Results

The general benchmark equation we use can be written as the following;

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{it} + u_i + \varepsilon_{it}, \quad (2)$$

where y_{it} is inclusive growth rate, x_{it} is the vector of independent variables which vary over countries and years, u_i is the individual country level effect, and ε_{it} is the disturbance term. We initially estimate the models with year fixed effects. Since these time effects mostly appear statistically insignificant, ultimately we use one-way fixed effects model in the estimations. All the models are estimated with robust standard errors. In both tables 1 and 2 starting from estimation (3) we first include the six institutional quality indicators one by one to examine their individual effects on inclusive growth, in estimation (9) we include the six indicators' comprehensive average index (wgi average in the estimation tables), and in estimation (10) we control all the six variables simultaneously.

3.2.1 Before the Global Financial Crisis

Table 1 reports the estimation results during the period 1996-2007 which is specified as the before Global Financial Crisis period. Even though investment positively affects inclusive growth this positive influence becomes statistically significant at 5% level only after including tertiary education into the estimation. Environmental degradation which is approximated by the rise in CO₂ emissions deteriorates inclusive economic growth performance. Increases in lagged GDP per capita that measures conditional convergence, government expenditure which is used to assess fiscal consolidation, and inflation rate that is controlled as an indicator for

macroeconomic stability negatively impact inclusive growth. FDI shows a negative effect on inclusive economic growth with 15% significance in some estimations.

Other proposed macroeconomic and socioeconomic determinants such as trade volume (openness), education (measured by secondary and tertiary education levels), life expectancy, domestic credit to private sector, and high technology goods exports which measures relative technological advancement positively affect inclusive growth rate. All the six institutional quality indicators and their comprehensive average index appear statistically insignificant.

3.2.2 After the Global Financial Crisis

Table 2 shows the estimation results during the period 2008-2016. During and after the Global Financial Crisis, consistent with conditional convergence theory lagged GDP per capita negatively affects inclusive growth at 1% significance level. Deterioration in environmental quality measured by the increase in CO₂ emissions again worsens inclusive growth performance within the MENA countries. Increases in government expenditure and inflation rate which refer to low fiscal consolidation performance and macroeconomic volatility respectively, negatively impact inclusive growth after the Global Financial Crisis although their effects are now statistically insignificant.

A rise in unemployment rate which indicates a decrease in labor market stability diminishes inclusive growth rates. Similar to the period before the Global Financial Crisis, increases in secondary education, tertiary education, life expectancy, and high technology goods exports positively affect inclusive growth rates. Furthermore, after the Global Financial Crisis improvements in voice and accountability which accounts for the perceptions about citizens' capability to participate in electing politicians to the office through democratic, free and transparent processes, also about freedom of expression, freedom of association, and freedom of media positively impact inclusive growth with a 10% statistical significance.

3.3 Robustness Checks

3.3.1 Inclusive Growth during 1996-2016

As a first round of robustness check we gather the two samples into one bigger sample and estimate the same models in the period 1996-2016. The estimation results can be seen in table 3 in the appendix. In this way, we work with a higher number of observations and a longer time period. Increases in CO₂ emissions, past period's GDP, government expenditure, and inflation negatively affect inclusive economic growth with a statistical significance. On the other hand, trade, secondary education, life expectancy, high technology exports, and tertiary education are found to be positively and significantly correlated with inclusive growth. Moreover, improvements in government effectiveness, regulatory quality and overall institutional quality positively and significantly affect inclusive economic growth.

We additionally include natural resource rents in the estimations (the results are not reported in the paper) since the MENA region is rich in natural resources and natural

resource products significantly contribute to national income generation in some region countries. It is found that the effects of other indicators on inclusive growth do not change drastically after controlling for natural resource rents. Before the Global Financial Crisis (1996-2007), natural resource rents appear to positively influence inclusive growth, nonetheless this influence is not statistically significant. On the other hand, after the Global Financial Crisis (2008-2016) natural resource rents are found to be negatively correlated with inclusive economic growth at 15% and 10% significance levels. During the period 1996-2016 natural resource rents positively affect inclusive economic growth with a statistical significance.

3.3.2 Reduced Form Model Estimations

We build reduced form models with only the variables that show statistically significant effects on inclusive economic growth rate in the benchmark estimations for both the before and after Global Financial Crisis periods as another level of robustness check. Table 4 in the appendix presents these reduced form models estimation results. Although the impacts of some indicators now lose their statistical significance the direction of their influences comply with the results in tables 1 and 2. Consistent with previous outcomes, investment, lagged GDP, secondary education, high technology exports, and tertiary education exert statistically significant impacts on inclusive growth.

		(0.0346)								(0.0331)
political stability			-0.0194 (0.0197)							-0.0187 (0.0235)
govt. effectiveness				0.0508 (0.0513)						0.0682 (0.0576)
regulatory quality					0.00769 (0.0433)					-0.0103 (0.0513)
rule of law									-0.0260 (0.0243)	-0.0364 (0.035)
corruption control								0.0147 (0.0204)		0.0232 (0.0295)
wgi average										-0.0130 (0.0359)
constant	2.947**** (0.936)	5.308**** (1.349)	3.267**** (1.055)	3.243**** (0.971)	2.911**** (0.992)	2.954**** (0.945)	3.141**** (1.040)	2.921**** (0.932)	3.028**** (0.965)	3.77**** (1.258)
Observations	119	101	119	119	119	119	119	119	119	119
R-squared	0.403	0.530	0.409	0.410	0.414	0.404	0.408	0.405	0.404	0.439

Note: Dependent variable is the inclusive economic growth rate in all specifications. Numbers outside of parentheses are estimated coefficients of the variables. Robust standard errors are shown in parentheses. Country fixed effects are included in all specifications. * Significant at 15%; ** significant at 10%; *** significant at 5% and **** significant at 1%.

		(0.0166)								(0.0226)
political stability				-0.0147 (0.0266)						-0.0442 (0.0323)
govt. effectiveness					0.0423 (0.0779)					0.0774 (0.0943)
regulatory quality						0.0267 (0.0679)				-0.0246 (0.0569)
rule of law							0.0695 (0.0625)			0.0972 (0.08)
corruption control								0.00558 (0.0455)		-0.0662 (0.0451)
wgi average									0.0832 (0.0692)	
constant	3.887**** (1.062)	2.637** (1.472)	4.414**** (0.975)	4.180**** (0.817)	3.095*** (1.091)	3.577**** (0.901)	3.042*** (1.16)	3.85**** (1.152)	3.126*** (1.206)	3.625**** (0.989)
Observations	68	55	68	68	68	68	68	68	68	68
R-squared	0.576	0.680	0.599	0.580	0.584	0.579	0.597	0.577	0.591	0.659

Note: Dependent variable is the inclusive economic growth rate in all specifications. Numbers outside of parentheses are estimated coefficients of the variables. Robust standard errors are shown in parentheses. Country fixed effects are included in all specifications. * Significant at 15%; ** significant at 10%; *** significant at 5% and **** significant at 1%.

4. Conclusive Remarks

We investigate the factors which affect inclusive growth in 16 MENA region countries before and after the Global Financial Crisis with panel data estimations using one-way fixed effects model. In order to measure inclusive economic growth, we form a statistic by integrating GDP per capita growth rate and Gini coefficient change rate.

The before Global Financial Crisis period covers the 1996-2007 time period. Before the Global Financial Crisis, a higher investment level, trade volume, secondary and tertiary education levels, high technology goods exports positively affect inclusive economic growth. On the other hand, environmental quality deterioration, macroeconomic volatility which is measured by an increasing inflation rate and a lack of fiscal discipline are found to be negatively influencing inclusive economic growth with a statistical significance.

The after Global Financial Crisis period refers to the 2008-2016 time period. We find out that after the start of Global Financial Crisis lower CO₂ emissions, higher trade volume, higher education level, lower unemployment, higher life expectancy, and higher technology developments positively impact inclusive economic growth. Moreover, it is found that after the Global Financial Crisis improvements in voice and accountability increased inclusive growth rates.

Both before and after the Global Financial Crisis lagged GDP per capita which measures conditional convergence appears to be negatively correlated with inclusive growth, and the correlation is statistically significant at 1% level. Hence, if a country has fallen behind in economic growth compared to other countries in the past this positively affects economic inclusiveness within that country. The estimation results in robustness check section turn out to be generally consistent with the benchmark models estimation results.

Policy makers should design and implement policies conducive to environmental protection, macroeconomic stability, fiscal discipline, open trade, higher educational attainment, social development, and greater export volume of technology intensive goods in order to achieve higher inclusive growth in the national economy and higher well-being of the society within the 16 MENA countries. Furthermore, for the same goal, they should improve free elections process, accountability, regulatory institutions' functioning, and effectiveness of the government units. Future research may focus on inclusive institutions, and relationships between gender issues and inclusive growth.

References

Abdu, M., Buba, A., & Kareem Alhassan, A. (2018). Macroeconomic Stability and Inclusive Growth in Nigeria: A Cointegration Approach. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, 6(3), 370-389.

Agarwal, H. (2012). Recent Trends in Export Led Growth in India: An Empirical Reinvestigation of Constraints and

Possible Solutions for Inclusive Economic Development. *International Journal of Management Research and Reviews*, 2(10), 1864-1874.

Ali, I., & Son, H. H. (2007). Measuring inclusive growth. *Asian Development Review*, 24(1), 11-31.

Alvaredo, F., Assouad, L., & Piketty, T. (2019). Measuring Inequality in the Middle East 1990–2016: The World's Most Unequal Region?. *Review of Income and Wealth*, 65(4), 685-711.

Anand, R., Mishra, M. S., & Peiris, S. J. (2013). *Inclusive growth: Measurement and determinants* (No. 13-135). International Monetary Fund, 1-27.

Aoyagi, C., & Ganelli, G. (2015). Asia's quest for inclusive growth revisited. *Journal of Asian Economics*, 40, 29-46.

Arabiyat, T. S., Mdanat, M., & Samawi, G. (2020). Trade openness, inclusive growth, and inequality: evidence from Jordan. *The Journal of Developing Areas*, 54(1).

Arezki, M. R., & Nabli, M. M. K. (2012). *Natural resources, volatility, and inclusive growth: perspectives from the Middle East and North Africa*. International Monetary Fund, 1-33.

Asongu, S. A., & Odhiambo, N. M. (2020). Governance, CO₂ emissions and inclusive human development in sub-Saharan Africa. *Energy Exploration & Exploitation*, 38(1), 18-36.

Boarini, R., F. Murtin and P. Schreyer (2015), "Inclusive Growth: The OECD Measurement Framework", *OECD Statistics Working Papers*, No. 2015/06, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5jrppxjqhg4-en>.

Canlas, D. B. (2016). *Investing in human capital for inclusive growth: focus on higher education* (No. 2016-02). PIDS Discussion Paper Series, 1-17.

Cherkaoui, M., Abdelkhalek, T., Angeli, A., Bibi, S., David, S., Doudich, M., ... & MA, M. (2009, September). Growth, inequality, and poverty alleviation policies in the MENA region. In *XXVI International Population Conference, Marrakesh, September-October*.

Dinda, S. (2014). Inclusive growth through creation of human and social capital. *International Journal of Social Economics*, 878-895.

Gyamfi, N.-M., Bokpin, G. A., Aboagye, A. Q. Q., & Ackah, C. G. (2019). Financial Development, Institutional Quality and Inclusive Growth in Africa. *Global Business Review*, <https://doi.org/10.1177/0972150919875367>.

Hakimian, H., Said, M., Karshenas, M., & Alami, R. (2014). Inclusive growth in MENA: employment and poverty dimensions in a comparative context, 1-157.

Ianchovichina, E., & Lundstrom, S. (2009). *Inclusive growth analytics: Framework and application*. The World Bank, 1-40.

- Islam, R. (2014, June). Human capital and inclusive growth: The challenges for Bangladesh. In *First BEF Conference on Vision* (Vol. 2030), 1-36.
- Jones, C. I., & Klenow, P. J. (2016). Beyond GDP? Welfare across countries and time. *American Economic Review*, 106(9), 2426-2457.
- Kumah, F. Y., & Sandy, M. (2013). In search of inclusive growth: The role of economic institutions and policy. *Modern Economy*, Vol. 4, No. 11, 758-775.
- Nabi, M. S. (2013). Role of Islamic finance in promoting inclusive economic development. In *Global Sustainable Finance Conference*, 1-39.
- Ncube, M., Anyanwu, J. C., & Hausken, K. (2014). Inequality, economic growth and poverty in the Middle East and North Africa (MENA). *African Development Review*, 26(3), 435-453.
- NGUYEN, L. P., & PHAM, V. H. T. (2020). Trade of ICT products, government, and economic growth: Evidence from East Asia-Pacific region. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(8), 175-183.
- Okafor, S. O., Jegbefumwen, K., & Ike, A. N. (2016). Human capital investment for inclusive and sustainable economic development: The Nigerian experience. *British Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 11(1), 107-121.
- Oluwadamilola, O., Akinyemi, O., & Adediran, O. (2018). Human capital development and inclusive growth: Implications for achieving SDG-4 in Nigeria. *African Population Studies*, 32(1), 4088-4096.
- O'Sullivan, A., Rey, M. E., & Mendez, J. G. (2011). Opportunities and Challenges in the MENA Region. *Arab world competitiveness report, 2012*, 42-67.
- Ranieri, R., & Almeida Ramos, R. (2013). *Inclusive growth: Building up a concept* (No. 104). Working Paper, 1-26.
- Rodrik, D. (2014). The past, present, and future of economic growth. *Challenge*, 57(3), 5-39.
- Roser, M. & Thewissen, S. (2017). *The US lags far behind its peers on "inclusive" economic growth.* <https://www.vox.com/the-big-idea/2017/2/3/14491964/growth-inequality-comparative-us-europe>.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future.* WW Norton & Company.
- Taskin, T. (2014). GDP Growth in Turkey: Inclusive or not. *Central Bank Review*, 14(2), 31-64.
- Thewissen, S., Kenworthy, L., Nolan, B., Roser, M., & Smeeding, T. (2015). *Rising income inequality and living standards in OECD countries: How does the middle fare?* (No. 656). LIS Working Paper Series, 1-30.
- Thorat, S., & Dubey, A. (2012). Has growth been socially inclusive during 1993-94-2009-10?. *Economic and Political Weekly*, 43-53.
- Vellala, P. S., Madala, M. K., & Chhattopadhyay, U. (2014). A theoretical model for inclusive economic growth in Indian context. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(13), 229-235.
- World Bank (2009). *What is Inclusive Growth?* Washington DC: World Bank.
- Yinusa, O. G., Aworinde, O. B., & Odusanya, I. A. (2020). Institutional quality, financial development and inclusive growth: Asymmetric cointegration approach. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences (IJMESS)*, 9(3), 182-205.
- Zulfiqar, K. (2018). Fiscal Policy for Inclusive Growth: A Case Study of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 56(1), 21-24.

voice&accountability			0.00111 (0.0126)						0.0207 (0.0157)	
political stability				-0.0135 (0.0131)						-0.0231** (0.0119)
govt effectiveness					0.0737*** (0.0324)					0.057* (0.0339)
regulatory quality						0.0689*** (0.0311)				0.0565** (0.0319)
rule of law									-0.0248 (0.0199)	-0.0489** (0.0256)
corruption control								0.0346 (0.0297)		0.0159 (0.0229)
wgi average									0.0793* (0.0478)	
constant	1.222**** (0.263)	1.961**** (0.491)	1.22**** (0.258)	1.461**** (0.427)	0.948**** (0.288)	1.353**** (0.416)	1.39**** (0.327)	1.109**** (0.452)	0.817**** (0.332)	1.779**** (0.605)
Observations	187	156	187	187	187	187	187	187	187	187
R-squared	0.204	0.307	0.204	0.209	0.253	0.286	0.21	0.216	0.228	0.332

Note: Dependent variable is the inclusive economic growth rate in all specifications. Numbers outside of parentheses are estimated coefficients of the variables. Robust standard errors are shown in parentheses. Country fixed effects are included in all specifications. * Significant at 15%; ** significant at 10%; *** significant at 5% and **** significant at 1%.

Table 4. Reduced Form Models

	(1) Between 1996-2007	(2) Between 2008-2016
investment	0.00544*** (0.00198)	
CO ₂ emissions	-0.244 (0.204)	
lagged gdp	-0.521**** (0.0494)	-0.486**** (0.109)
govt. expenditure	-0.000212 (0.00338)	
inflation	-0.000214 (0.000371)	
trade	0.000573 (0.000628)	
secondary education	0.00229*** (0.000897)	0.00239*** (0.0011)
life expectancy	0.00616 (0.00768)	
domestic credit	0.00078 (0.00111)	
high-tech exports	0.00283*** (0.00106)	0.0057**** (0.00178)
tertiary education	0.00493**** (0.00134)	0.00233*** (0.00079)
voice&accountability		0.00393 (0.00713)
constant	4.014**** (0.717)	4.392**** (1.012)
Observations	102	65
R-squared	0.5	0.438

Note: Dependent variable is the inclusive economic growth rate in all specifications. Numbers outside of parentheses are estimated coefficients of the variables. Robust standard errors are shown in parentheses. Country fixed effects are included in all specifications. * Significant at 15%; ** significant at 10%; *** significant at 5% and **** significant at 1%.

Table 5. Variable List

Variable Name	Explanation
investment	Gross fixed capital formation is used as an investment indicator.
h-consumption	Household final consumption expenditure
CO ₂ emissions	CO ₂ emissions are used as an environmental quality indicator.
fdi	Foreign direct investment inflows
lagged gdp	Past period gross domestic product
govt. expenditure	General government final consumption expenditure is used a fiscal consolidation indicator.
inflation	Inflation rate is used as a macroeconomic stability indicator.
trade	Trade volume
secondary education	Secondary school enrollment
unemployment	Unemployment rate
life expectancy	Life expectancy at birth is used as a social development and health indicator.
domestic credit	Domestic credit to private sector
high-tech exports	High-technology exports are used as a technological advancement and technological competitiveness indicator.
tertiary education	Tertiary school enrollment
voice & accountability	Voice and accountability
political stability	Political stability and absence of violence
govt effectiveness	Government effectiveness
regulatory quality	Regulatory quality
rule of law	Rule of law
corruption control	Control of corruption
wgi average	Average score of six institutional quality indicators' scores

Table 6. Country List

Algeria
Bahrain
Egypt, Arab Rep.
Iran, Islamic Rep.
Israel
Jordan
Kuwait
Lebanon
Morocco
Oman
Qatar
Saudi Arabia
Tunisia
Turkey
West Bank and Gaza
Yemen, Rep.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bazı Mimari Yapılar ve Tamamlayıcı Öğelerin 16. Yüzyıl Osmanlı Şiirine Yansımaları

Reflections of Some Architectural Buildings and Complementary Elements on the 16th Century Ottoman Poetry

Gülcan Abbasoğulları*

Dr. Öğr. Üy., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Bölümü, Kars/ Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3490-4193

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Temmuz 2020
Düzeltilme tarihi: 2 Şubat 2021
Kabul tarihi: 23 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Şiiri
Sanat
Edebiyat
Mimari

ÖZ

Osmanlı medeniyetinde gerek edebiyat gerekse mimari gibi sanatsal pek çok alanda eserler ortaya konulmuştur. İkisinde de İslam medeniyetine ait inanç ve kültür değerlerini ön plana çıkaran çeşitli semboller dikkat çekmektedir. Öyle ki İslam medeniyetine bakıldığında bu sembollerin bir parçası olan mimari öğelerin çoğu, tesadüfe imkân verilmeden İslâm temelli çeşitli anlam katmanlarına haiz kılınmıştır. Bu çalışmada Osmanlı medeniyetinin sanatsal anlamda en çok uğraş verdiği alanlardan birinin de mimari olduğundan yola çıkılarak, bu sanatın başka bir sanat dalı olan edebiyatla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ortaya konulmuştur. Osmanlı medeniyetinin mimari anlamda kendini gösterdiği ve sembolik yapılar ortaya koyduğu 16. yüzyılın Osmanlı şiiri temel alınmış, cami/mescit mimarisi ve tamamlayıcı öğeler, bir de diğer mimari yapılar olmak üzere iki genel başlık altında konu incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: July 7, 2020
Received in revised form: February 2, 2021
Accepted: February 23, 2021

Keywords:

Ottoman Poetry
Art
Literature
Architecture

ABSTRACT

In Ottoman civilization, artifacts have been created in many artistic fields such as literature and architect. Various symbols that highlight the beliefs and cultural values of Islamic civilization in both draw attention. So much so that when looking at Islamic civilization, most of the architectural elements that are part of these symbols have various layers of Islam-based meanings without coincidence. In this study, starting from the fact that one of the areas in which the Ottoman civilization is engaged in the artistic sense is also architectural, it is revealed how this art is related to literature, another branch of art. The Ottoman poetry of the 16th century, where the Ottoman civilization manifested itself in architectural sense and laid out symbolic structures, was based on two general titles, namely mosque / masjid architect and complementary elements, and other architectural structures.

1. Giriş

Arapça “sana‘a” fiilinden türeyen sanat kelimesinin pek çok tarifi olsa da genellikle şöyle tarif edilmektedir: “İnsanların; gördükleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, estetik bir heyecan uyandıracak tarzda ifade etmesidir.” (Çam, 1994: 273). Sanat, aklın ötesinde ruhî olanı gün yüzüne çıkaran, insan mahsulü olmasına rağmen onun iç âlemini yansıtan, ince duygular ve güzellikler abidesidir (Özkeçeci, 2000: 21). İnanç da

insanın iç âlemine aittir, bir bakıma fitrata yerleştirilmiş manevî anlamdır. Dolayısıyla inanç, sanata etki etmekte ve sanat, sanatçının manevî duygularını dile getirmede aracı konumunda bulunmaktadır. Sanat, dinî hakikatlerin estetik bir şekilde dile getirilmesini sağlayarak insanı, zaman ve mekânın kuşatılmışlık duygusundan kurtarır.

Sanatın toplumla etkileşimi olduğu gibi, sanat dallarının da birbirleriyle etkileşimi vardır. Görsel sanatların malzemesi plastik malzemeler, edebiyatın ve müziğin malzemesi ise

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: gulcan-019@hotmail.com

söz ve sestir. Edebiyatın diğer sanatlara olan üstünlüğü ise sözün güzelliğiyle açıklanmıştır (Kardaş, 2012: 120). Resim, heykel, mimari ve müzik eserlerinin kendilerine has bir dili olmakla beraber hepsi aynı zamanda konuşma ve yazma dillerine ihtiyaç duyarlar. Bu sebepten hepsinin edebiyatla bir bağı olduğu söylenebilir. Dilin incelikleri kullanılarak anlatılan bir resim veya mimari bir eser layık olduğu yere kavuşmuş demektir. Çünkü sanat söyleşilerinin en önemli ögesi de dildir. Bir bakıma dil, sanat eserlerinin anahtarıdır. Sanatlar arası etkileşim dahi dil ile sağlanmıştır. Bu bağlamda yazılı kaynakların da rolü önemlidir. Minyatür sanatının, İslam sanatına 11. yüzyılda antik kaynaklardan çevrilen eserler vesilesiyle girmesi buna örnek gösterilebilir (Akengin, 2012: 140-141).

İslam medeniyetinde pek çok sanattan söz etmek mümkündür. Bu sanatlar birbirlerinden beslenerek toplumun inanç ve düşünce yapısını ortaya koymaktadırlar. Görsel sanatlardan resim, heykel, ebru, tezhip, hat, minyatür ve işitsel sanatlardan olan musiki Osmanlı şiirinin yararlandığı sanatlar arasındadır. Bunların dışında çalışmanın konusunu oluşturan mimari de şiire etki etmiş görsel bir sanattır. Osmanlı kültüründe şiir ve mimarinin iç içe geçtiği söylenebilir. Mesela Mimar Sinan'ın ve Sedefkâr Mehmet Ağa'nın menkıbe türündeki hayat hikâyeleri ve eserlerine yer verilen tezkirelerde şiirden veya şiirsel imgelerden yararlandığı belirtilir. Bu sayede mimari yapılar, şiirsel kavram ve imgelerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Hem nesir hem de nazım şeklinde kaleme alınmış eserlerde mimariye ait imgeler, kozmoloji, siyaset, sosyal yaşam, sanat ve insanlara dair konular hakkında bilgi verebilirler. Aynı zamanda mimari yapıların üzerine yazılan şiirlerin de, şiir ve mimari ilişkisini ortaya koyduğu söylenebilir (Karadeniz, 2018: 498, 502).

Hatta Klasik Türk edebiyatının şiir terimlerinin dahi mimari kökenli olduğunu söylemek mümkündür (Karadeniz, 2018: 498). Bunlardan nazım birimi olan beyit “ev”, şiirin satırları demek olan mısra “kapı kanadı”, şiirin ölçüsü aruz ise “çadırın orta direği”, şiirin kafiyesi ise “kapı eşiği” anlamına gelmektedir (Mutçalı, 1995: 78, 478, 562; İpekten, 2012: 131). Yine mimarî yapıları konu edinen kasidelere de dâriye denilmektedir (Dilçin, 2000: 136). Ayrıca divan şairleri divanlarının bir bölümünü tarih kitaplarına ayırmış, buralarda cami, çeşme, konak, saray, mescit, dergâh, yol, köprü, su kemeri, minare, imâret gibi çeşitli mimari eserlere dair bilgiler vermiş ve tarih düşürmüşlerdir (Tökel, 2016: 473).

16. Yüzyıl Osmanlı'nın, ekonomik, toplumsal ve siyasi anlamda zirvede olduğu bir dönemdir. Yapılan fetihlerle beraber külliyeler inşa edilmiş, şehirler imar edilmiştir (Ramazanoğlu, 2008: 342). Bu dönemde Mimar Sinan ve Mimar Davud Ağa gibi mimarların hocası ve yöneticisi konumunda olanların dışında Osmanlı mimarlarının 107 kadar olduğunun tespit edildiği belirtilmiştir (Dündar, 2002: 232). Şiirde mimariye ait kavramlara çokça yer verilmesinin, imar faaliyetlerinin bir göstergesi olduğu da ifade edilir. 16. Yüzyıldaki mimari gelişmelerin şiiri etkilediğine dair Fuzûlî'nin “gül kasidesi” örnek gösterilmiştir. Kanuni için yazılan bu kasidede onun, inşa ettirdiği onlarca eserle İstanbul'u tezyin ederek adeta bir gül bahçesine çevirdiği ifade edilmiştir (Karadeniz, 2018: 502).

Divanlardaki şiirlerde mimari sanatıyla ilgili olan unsurların ya gerçek anlamlarıyla (cami, mescit, medrese, han,

hamam, köşk, çeşme gibi çeşitli yapıların inşası veya onarımları vesilesiyle düşürülen tarihlerde olduğu gibi) ya da mecazî anlamlarıyla (padişahların methedildikleri beyitlerde olduğu gibi) ve yahut dinî, tasavvufî anlamlarıyla yer aldıkları söylenebilir. Bazen de bazı yapılar şairlerin, şiiri methetmek için kullandıkları bir mazmuna dönüşmüşlerdir. Örneğin Zâtî'nin Emani Çelebi için yazdığı kasidede onun yazdığı beyitleri bir sırça saray olarak nitelendirdiği görülmektedir:

*Her beyti anun benziye bir sırça sarâya
Ma'nâsı vü elfâzı latîf ola be-gâyet
(Kurtoğlu, 2017: 220)*

Divan şiirinde mimarlıkla anılan Ferhat, Sinnimar gibi tarihî/efsanevî şahsiyetler de söz konusudur. Bunlardan Mimar Sinnimar'ın, Numan İbn Münzir tarafından yaptırılan Havernâk sarayının mimarı olduğu ve sarayın bir benzerini yapmaması için yaptığı sarayın damından atıldığı söylenir (Kardaş, 2012: 47, 120, 132). Behiştî'nin *Heft Peyker* adlı mesnevisinde de yedi kubbeli köşkü yapan mimar olarak zikredilir (Demirel, 2001: 188).

Mimarî kelime anlamı itibarıyla Arapça “amr (umr)” masdarından türemiş olup “uzun ömürlü olmak, ömrünü uzatmak; (bir ev) meskûn ve bayındır olmak, (evi) meskun ve bayındır hale getirmek” anlamlarına gelmektedir. Ma'mûr, imâre ve umrân gibi aynı kökten türeyen kelimeler Arapça'da genellikle harab kelimesinin karşıtı olarak kullanılmakta ve bayındır olma ya da bayındır kılmayı ifade etmektedir (Mülayim, 2005: 30, 91). Bâkî'nin bir beytinde mamur kelimesinin viran (harab) kelimesine karşılık kullanıldığı görülmektedir:

*Gönlümüz ma'mûresin ol Hüsrev-i bîdâdger
Mülk-i İrân sandı benzer turma vîrân itmede
(Kantar, 2019: 432)*

(O zalim Hüsrev –sevgili- gönlümüzün mamuresini galiba İrân mülkü sandı çünkü orayı sürekli viran etmektedir.)

Teknik anlamıyla mimarî, “medeni yahut şehirli bir toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra kendini ifade etmek üzere gerçekleştirdiği yapım tekniği ve sanatı”dır. Bu türden yapılar ihtiyaçları karşılamanın ötesinde medeniyetlerin hangi yönde geliştiğini gösteren bir semboldür. Müslümanların bu çerçevede ortaya koymuş oldukları mimarîye İslam mimarîsi yahut İslâmî mimarî denmiştir (Mülayim, 2005: 30, 91).

Turan Koç, mimarînin, insanın içinde yaşadığı çevreyi tanzim eden ve bu çevreyi İslam'ın bereketine açan bir sanat olduğunu söyler. Ona göre; mimarî hayatın her alanını içine alan bir sanat olmakla inançları, varlık ve hayat telakkilerini, değer idraki ve anlayışlarını bir şekilde etkiler. İnsan yaşadığı çevreyi hayat tarzı ve dünya görüşüne göre biçimlendirir. İslam mimarîsini kutlu sanatlar içerisinde değerlendiren Koç, Hz. Peygamber'in (asm.) “yeryüzünün mescid kılındığını” buyurduğundan yeryüzünün, temiz tutulması, huzur ve sükûn bulunacak yerler olması için ihtimam gösterilmesi gerektiğini vurgular. Bu anlayıştan hareketle de özellikle cami mimarîsinin, tabiattaki güzelliğin başka bir düzeyde gerçekleştirilmesi olduğunu ifade eder (Koç, 2019:157-159).

Burckhardt da, mimarîyi, insanın çevresini berekete uygun kılan en önemli sanat olarak tarif etmiştir. Ona göre İslam'ın kutsal mimarîsi yeryüzünde bir merkeze yönelmiş hâliyle

zamanın bir ölçüsünün yansması değildir. Aksine mekân mevcut anın saltanatı altında erir, yer ve gök arasında bir çatışmadan uzak olarak her yerde tam bir doluluğu gözler önüne serer. Hristiyan kiliselerinden farklı olarak camilerde iç mekân bölünmelerinin olmayışı, insanın zamanın ve mekânın ötesinde Allah'ın halifesi olduğunu izhar eder. Yeryüzündeki bütün camilerin Kâ'be'ye yönelmesi bütün Müslümanların tek bir noktaya yönelerek bütünleşmesini sembolize eder. Buna mukabil kiliseler doğuya baktıkları için birbirlerine paralel konumda yer alırlar ve aralarında bütünleşme olmaz (Burckhardt, 1994: 229-233; Kartal, 2014: 187-188).

Yeryüzünde sembolik olarak beliren bütün kutsal mekânların, kâinatın kutsal oluşuna referansta bulunan minyatür mekânlar oldukları söylenir. “Allah semaların ve yeryüzünün nurudur” ayeti gereğince kâinat saydam olarak düşünülür. Buna bağlı olarak bu kutsal mekânlar insana mekânsızlığını hatırlatan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Tatar, 2017: 10). İslâmî yaşam kutsal ve dünyevî olarak ayrılmadığından Müslüman mimarlar, hiyerarşik bir yapıdan uzakta, gökle yer arasında gerilimi ortadan kaldıran yapılar inşa etme endişesi taşırlar. Cansever'e göre yapıyı inşa eden mimar ve yapıyı kullananlar benzer ruh hâline sahiptirler. Yapılan iş ameli tevhid olarak belirir. Yani bir bakıma burada ruhların tevhide de söz konusudur (Cansever, 1997: 24-37). Nasr'a göre de cami mimârîsinde görülen bütün teknikler diğer yapılarda da görülebilir. Böylece şehri oluşturan tüm yapılar bir bütünlük arzeder ve böylece bu işleyiş tevhid inancının bir yansması olarak tekakki edilir. Mimârîde görülen bu düşünce tarzı vahiy kaynaklı olup eşyaya ilâhî bir nazarla bakmayı öngörür (Burckhardt, 1994: 239-250; Kartal, 2014: 187-188). Sanatın nesnesini formun güzelliği oluşturur, temâşânın nesnesi ise biçimsel düzeyi sonsuz aşan biçim ötesi güzelliştir. Sanat temâşâyı ne kadar yakınsa o miktarda bilgidir. Çünkü güzellik mutlak mânâda Hakk'ın (gerçeklik) bir yüzüdür. Bu güzellik eşyanın içinde dürümlü olan birlik ve sonsuzluğu ortaya çıkarır (Burckhardt, 2013: 270). Bu anlayış bir bakıma çoklukta birliğin gözlenmesi hâlidir (Pişgin, 2015: 47-51).

Mimârînin gelişmesindeki etkenlerin Allah'a ibadet etme fikri, işlev ve estetik duyarlılık olduğu ifade edilir (Khan, 2003: 88-95; Kartal, 2014: 191). Bununla beraber Platon'un ideler (asıl gerçek, ruh) ve gölgeler (arızî gerçek, beden) şeklinde ikiye ayırdığı varlık sahası da buna işaret ettiği gibi, toplumların pratik ihtiyaçları için kurguladıkları kimi mimârî formlar dini bağlamda birer metafora dönüşmektedir (Tatar, 2017: 11). Bu minvalde Khan, İslam mimârîsindeki penci kemeri, Kabe Kavseyn ile ilişkilendirmiştir. Ona göre insan bu kemere baktığında gözleri yukarı doğru meyelttiğinden kaşlarla birbirine yakınlaşır. Bu bakış da ruhun yükselmesi ve birlik duygusunu anımsatır (Han, 2003: 88-95; Kartal, 2014: 191).

Mekân kelimesi, bir gücün ifşa olduğu veya kontrol ettiği alan olarak ifade edilmektedir. Yani bir gücün varlığa geliş veya kendini göstermesiyle birlikte o gücün ortaya çıktığı mekân aynı anda tezahür etmektedir. Tezahür eden bu güç, mekânın algılanmasında bir perspektif oluşturmakta ve mekânı temsil alanına dönüştürmektedir. Böylelikle mekân, temsil eyleminin gerçekleşeceği olay mekânıdır. Bir bakıma mekânı kutsal kılan da temsil eylemidir (Tatar, 2017: 17). Şairler, şiirlerinde mekânları temsil çerçevesinde de

değerlendirmiş, gerek dinî gerekse tasavvufî anlamda çeşitli metaforlar geliştirmişlerdir.

Çalışma, Osmanlıda 16. yüzyılda mimarinin gelişimi ve ihtişamı göz önünde bulundurulmak suretiyle bu yüzyılda adlarından sıkça söz ettirmiş olan şairlerin divanları çerçevesinde yapılmıştır. Bundan sonraki başlıkta cami/mescit mimârîsinin ve bunların çeşitli formlarının şiirlerde nasıl bir temsiliyete sahip oldukları incelenecektir.

2. Câmî/Mescit Mimârîsi ve Tamamlayıcı Öğeler

Arapça cem' kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki câmî kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-cami' (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şekli olup X. yüzyılın başlarında bu ibadet mekânları sadece cami olarak anılmıştır (Önkal vd., 1993: 46-56). Maddî anlamda cansız bir mekân olan cami yapısının, “toplayan, bir araya getiren” mânâlarıyla ism-i fail olarak zikredilmesi camilerin canlı, yaşayan bir mekân olarak tasavvur edildiğini ortaya koymaktadır. Zira tasavvufta da câmî'ye (جامع) verilen anlamın insan-ı kâmil olduğu görülmektedir (Şimşek, 2017: 69). Mescit ise Arapçada “sücüd” kökünden türeyen “secde edilen yer” mânâsında ism-i mekândır. Kelime mânâsı olarak “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamlarına gelmektedir (Önkal vd., 1993: 46-56). Esasen sadece Türkiye'de, içinde minberi bulunan ve içinde hutbe okunan yerler cami, minberi bulunmayan küçük ibadet mekânına ise mescit denmiştir (Sözen vd., 2010: 204-205). Mescit mimârîsinde ibadet esasına göre saf düzeni/yatay eksen, mimârî esasa göre ise kubbe/dikey bir yapılanma dikkat çekmektedir. Bu da gösterir ki, yatay yapılanma beşer boyutlu, dikey yapılanma ise ulvî makama giden vasıta (Çaycı, 2017: 94). Bu vasıtalar aynı zamanda birliğin, tevhidin şekle bürünmüş ifadeleridir. İnşa edilen bu mekânların daha da ötesinde, Kurân-ı Kerim'deki “Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder”, (Rad Suresi 13/13), “Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğer”, (Rad Suresi 13/15), “Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tespih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir” (Nur Suresi 24/41) gibi bazı ayetler de yeryüzünün bir cami olduğunu haykırmaktadır (Garaudy, 2019: 201).

Bir şairin yaşadığı toplum, mekân, içinde bulunduğu medeniyet, onun hayal dünyasının oluşumunda belirleyicidir. Narlı'ya göre, “Mekânların dinsel, sosyal, kültürel, sanatsal hatta siyasal kimlikleri vardır ve bu kimliklerin imgesel ve simgesel içerikleri, onlarla ilişkide olan insanların kimliklerinin oluşmasında önemli etkilere sahiptirler.” (Narlı, 2007: 30). İnsan yaşadığı yere benzediği gibi yaşadığı yer de insana benzer ve onu yansıtır. Mekân ve insan birbirinden ayrı düşünülemez ayrılmaz iki parçadır (İçli, 2012: 1307). Özellikle mescit, cami gibi ibadet mekânları söz konusu olduğunda inanca dair gerçek ya da sembolik bağlamda ifade edilen düşünce ve hayaller öne çıkmaktadır.

XVI. yüzyıl divan edebiyatı çerçevesinde incelenen şiirlerde Kanuni Sultan Süleyman'ın puthaneleri mescide çevirdiği (Bâkî MSM.1/6(6)), tevbekâr olunduktan sonra mescit ve mihrap dibinin mesken tutulduğu (Bâkî G.21/1),

vefa sahiplerinin kiblesinin Mescid-i Aksa olduğu gibi düşünceler zikredilmiştir. Ayrıca feleğin, yârin aşk camisinde bir nur olduğu hayal edilmiştir (Bâkî G.333/1, G.285/3). Bunların dışında Hayâlî'nin, âşık bülbülü, Kur'ân-ı Kerim okuyan birine, servi ağacını ise minareye teşbih ettiği beytinde sevgilinin gonca dudağı cami olarak hayal edilmiştir:

*Gül camî' olubdürür ey gonca leb çemen
Mukri'dür anda bülbül-ü şeyda menar serv*

(Tarlan, 1945: 35)

Şiirlerde câmi' sevgilinin yüzünün sembolü olmuştur. Özellikle Muhibbî, divanında, “câmi’-i hüsn” tamlamasına çokça vurgu yapmıştır (Mescid-i hüsn tamlaması için ise bkz. Muhibbî G. 504/3). Ona göre güzellik camisinde sevgilinin kaş tâkını gören başını secdeden kaldırmayıp onun kaşını mihrap eder:

*Câmi’-i hüsnünde yârin tâk-ı ebrûsın gören
Secdeden kaldırmayub başın ânı mihrâb ider*

(Çabuk, 1980: 107)

Osmanlı şairleri şiirlerinde pek çok kavram kullanmışlardır. Bunlardan biri de anlamını şiirlerden çıkardığımız rind kavramıdır. Genel olarak rind kelimesi şöyle açıklanmaktadır: “Rind, divân şiirinde örnek tutulan, kâmil, olgun kişidir. Kendi değer yargıları ile yaşayarak başkalarının düşüncesine önem vermeyen rind, geniş görüşlü bir kimsedir. Birçoklarının ömürleri boyunca peşinden koştukları mal, şöret, mevki gibi şeyleri umursamaz. Din karşısında hoşgörülü, yaşam ve geçim kurallarına boş vericidir. Kimsenin kınamasına aldırmayarak riyasız ve yalansız olmaya çalışır. Hikmete, hakikate düşkündür. Zâhid ise, İslâm’ın özünü değil, sadece sözünü, kabuğunu anladığı farz edilen dar görüşlü biridir. Kendisi için ibadet eden veya etrafa fazla dindar görünen, şeriata sıkı sıkıya bağlı, gönül ehli olmayan, sert tabiatlı hoşgörülen uzak kimselerdir ki, daima rindlerin alaylarına hedef olurlar.” (Durmaz, 2005: 58). Rind meşrepli şairler şiirlerinde mescit gibi mekânlara sığılmayacağını, meyhaneyi, gönül halvetini tercih ettiklerini dile getirmişlerdir (Hayâlî G.25/2, G.6/4, G.11/3). Yüzünü meyhaneden mescide çevirenleri, yolunu kaybeden kişiler olarak görmüşlerdir (Fuzûlî G.241/7). Çaresiz mescide girilmesi hâlinde hasır gibi ayak altında ezileceğini bu yüzden minber gibi orada çok durulmaması gerektiği ifade edilmiştir (Fuzûlî G.251/3). Mescitteki hatibin doğru bir insan zannedilmemesi ve onun sözüyle amel edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır (Fuzûlî G.251/6). Esasen kimi beyitlerde mekânlar söz konusu edilerek zahirden batına doğru açılan bir anlayışın, bir arayışın yansıdığı görülmektedir. Mesela Bâkî, gül mevsiminde medrese ve mescittense su kenarı, sevgili ve kadeh dudağını arzulamıştır:

*Mevsim-i gülde n’olur medrese vü mescdden
Leb-i cûy u leb-i cânân u leb-i câm olsa*

(Kanar, 2019: 454)

Mescit ve meyhane mazmunları şairlerce sıkça kullanılmıştır. Meyhane, ilâhî marifetler, zevk ve şevkle vecde gelen kâmil ârifin batını gibi bir anlama gelmekle beraber şeyh ve müşid de demek olur. Bazen de ârifin ilâhî aşkla dolu olan kalbini sembolize eder (Şimşek, 2017: 237). Mescit ve meyhane ayrımı yapan Muhibbî şöyle demektedir: Mescit sûfilerin, zahidlerle kuru kavgaya

düşükleri, safasız bir yerdir. Oysa meyhâne, hazinesinde âriflerin mekân tuttuğu, kalp huzurunun olduğu yerlerdir:

*Huzûr-ı kalb ile ârif yatur meyhâne gencinde
Safâsuz sûfi mescidde kuru kavgaya düşmüşdür*

(Çabuk, 1980: 118)

Muhibbî, içindeki Hak arayışını mescit-meyhâne metaforları üzerinden dile getirmeye çalışmıştır. Buna ek olarak bir de deyr mazmunu vardır ki kilise anlamına gelmekle birlikte tasavvufî anlamda küfür mahalli yahut pîr ve müşid’in evi olarak da telakki edilmektedir (Şimşek, 2017: 91). Birbirine çok benzeyen iki beytinde şairin bu metaforlar üzerinden sevgiliyi bulma konusunda korku ve ümit arasında gidip geldiği görülmektedir. Bu beyitlere bakıldığında sevgiliyi her yerde arayan âşık, onu kimi zaman mescitte, kimi zaman meyhanede, kimi zaman da kilise de aramış, bulamamıştır. Fakat âşık ümidini asla yitirmemiş ve onu arayanların gâh mescitte, gâh kilisede, gâh meyhanede sevgiliyi bulabileceğini söylemiştir:

*Gâh mescidde gehî deyr ü gehî meyhânede
Bulamadım aradum dildârı kıldum cümle geşt*

(Çabuk, 1980: 62)

*Gâh mescidde gehî deyr ü gehî meyhânede
Yâri bulursun Muhibbî cehd kıl ârâyı-gör*

(Çabuk, 1980: 82)

Mescidin ötelenmeye çalışılan bir mekân olarak şiirlere yansımaları inkâr değil eleştiri mahiyetindedir. Fuzûlî bir beytinde “Ey zâhid benden ne beklersin ki beni mescide çağırıyorsun. Bende ibadet yok. Ben sadece seccadenin gösterişi, kibri olurum” diyerek sadece zahiri anlamda değil ruhen de secde etmenin önemine işaret etmiştir:

*Zâhidâ menden neh âsıl kim ohursan mescide
Mende tâ’at yoh hemân âlâyış-i seccâdem*

(Tarlan, 2014: 473)

Aynı zamanda Fuzûlî Allah’a ibadetin sadece bir mekâna sığdırılmaması gerektiğine dair bir eleştiride de bulunur:

*Cemâ’at izdihâmı mescide salmış küdüretler
Küdüret üzre lutf et bir küdüret sen hem arturma*

(Tarlan, 2014: 612)

Divan şiirinde cami ve mescit kelimeleri dışında ibadet yeri olarak “secdegâh” kelimesi de kullanılmıştır. Allah’ın eşiği, sevgilinin mihraba benzetilen kaşı, insanın hakikati, padişahın toprağına benzeyen olmuştur. Bâkî, Allah’ın eşiğinin secdegâh olduğunu bu sebepten başkalarına baş eğmediğini söylemiştir:

Gayra baş eğmezsek aceb midür

İşiği secdegâha mensubuz (Kanar, 2019: 208)

Fuzûlî, sevgilinin kaşının mihrabını âşıkların secdegâhı olarak nitelendirmiştir (Fuzûlî G.101/3). Şayet güzellerin kaşlarının mihrabına (Hakk’a yakınlık) secde edilmezse din değiştirilmelidir zira bu güzel bir din değildir (Fuzûlî G.172/4). Sûfilerin anlayışına göre mescit ya da secde edilen yer cemel tecellisine mazhar olmaktır (Şimşek, 2017: 233). Bâkî de benzer bir şekilde “eğer dostun sokağına doğru secde etmek caiz olmasaydı, dünyada Mustafa’nın diyarı secdegâh olmazdı” düşüncesindedir:

Eğer küy-ı habibe secde kılmak câ’iz olmasa

Cihânda secdegâh olmazdı küy-ı Mustafâ kiblem

(Kanar, 2019: 348)

Hayâli, aşk ayağının, toprakla karışmış yüzünü mihrab ettiğinden beri secdegâh olduğunu dile getirerek Allah'ın tecellisine ve insanın hakikatine dikkat çekmektedir:

Ser-firâzân-ı reh-i tahkîke oldum secdegâh

Rûy-u hak-alûdemi mihrâb edelden pâ-yi aşk

(Tarlan, 1945: 234)

Secdegâh kelimesini “baş eğilen yer” anlamında padişahlara yazılan övgülerde de görmekteyiz. Bâkî, Allah'ın, Kanunî Sultan Süleyman'ın toprağını dünyaya secdegâh ettiğini, eşiğini padişahların kiblesi yaptığını dile getirmiştir (Bâkî K.7/31). Bir başka beytinde ise onun için “felek, ayağının tozuna baş eğdi. Sarayının toprağı dünyaya secdegâhtı” demiştir:

Gerdûn ayağı tozına eylerdi serfurû

Dünyâya hâk-i bârgehi secdegâh idi

(Kanar, 2019: 574)

2.1. Kubbe

Kubbe, yarım küre biçiminde mimârî örtü ögesi olarak tanımlanmaktadır (Sözen vd., 2010: 180). Caminin örtü unsuru olan bu mimârî öge, divan şiirinde kubbe, kıbab, günbed gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Aynı zamanda günbed, silindirik ya da çokgen planlı bir gövde üzerine oturan konik ya da piramidal bir külahtan oluşan yapı olarak da tanımlanmıştır. Türk ve İran mezar yapısına da kümbet denir (Sözen vd., 2010: 187). Fakat şiirlerde bu kelime mezar yapısından ziyade kubbe mimârî ögesiyle örtüşmektedir.

Şiirlerde *kubâb-ı kadr*, *kubbe-yi ulyâ*, *kubbe-i minâ*, *günbed-i minâ*, *günbed-i Keyvân*, *günbed-i zerkâr*, *günbed-i çarh-ı devvâr*, *günbed-i firuze* gibi tamlamalar görülmektedir (Bâkî G.70/2, K.18/18). Devlet adamlarının methedildiği beyitlerde onların yüksek mertebeleri kubbe ile ilişkilendirilmiştir (Bâkî G.546/7, K.2/18, K.26/16). Hakettiği değeri görmediğini düşünen Bâkî, fazilet sahibi kimselerin kubbe altında kaldıklarından bahsetmiştir (Bâkî K.2/47, 48). Görülüyor ki, şeklinden hareketle bu mimârî öge, adalet ve hakkaniyetin de sembolü durumundadır. Kubbe, dairesel mimârî bir ögedir. Hangi noktadan hareket edilirse edilsin merkeze eşit uzaklıkta yer alınır. Bu sebepten kubbe, tevhidin ve adaletin sembolüdür denebilir. Ayrıca bu şekil, göksel algıyı hatırlatan ya da ona götüren unsur olarak karşımıza çıkar (Çaycı, 2017: 61-62). Buradan hareketle kubbe, şiirlerde de çeşitli sanatlar kullanılarak gökyüzü anlamında yer almıştır. Mesela âşık, sevgilinin eşiğinde olmakla öyle hoşnuttur ki gökyüzünün mine renkli kubbesine baş eğmez:

İşiğin taşıyla başı hoş gedâ-yı küyunun

Ser furû kılmaz sipihrûn günbed-i minâsına

(Kanar, 2019: 424)

Bâkî'nin bir beytinde gökyüzü istiare sanatıyla çinili bir kubbe olarak hayal edilmiştir. Cihan mânâda duman çıkarmış bir ateştir. Görünüşte güzel çinili kubbeli parlak bir saraydır:

Ma'nide bir dâd peydâ kılmiş âteşdür cihân

Sûretâ bir hûb kâşî kubbelü kâşânedür

(Kanar, 2019: 148)

Felek kelimesinin kimi beyitlerde gökyüzü anlamında kullanıldığı görülmektedir. Felek (dünya), kubbeye teşbih edilmiş, şu koşturan felek kubbesinin kemeri altında sonunda hayır duadan ötesinin işe yaramayacağı dile getirilmiştir:

در زیر طاق گنبد این چرخ زود سیر

ناید بکار عاقبت الا دعای خیر

(Der zîr-i tâk-i gonbed-i in çerh-i zûdseyr

Nâyed be kâr âkabet illâ du'â-yi heyir

Şu koşturan felek kümbetinin kemeri altında

Hayır duadan ötesi işe yaramaz sonunda)

(Kanar, 2019: 792-793)

Dünya, parlak bir saraydır ve âşığın ah dumanları sütun, gökyüzü (felek) ise o sarayın kubbesi olmuştur:

Sakf-ı çarh-ı bî-sütûna dâd-ı âhumdur sûtûn

Zâhir olsun bir nazar bu kubbe-i minâya bak

(Çabuk, 1980: 211)

Fuzûlî tasavvufî anlamda kubbeyi, aşkı sembolize eden üzüme teşbih etmiş ve “Ben sarhoş olarak can verdim. Beni yüceltmek için üzüm tanesi bir kubbe yaptı, asma da gölgelik kurdu” demiştir:

Mest can verdüm mezârûm üzre ta'zîm eyleyüp

Kubbe yapup dâne-i engûr eyvân dutdu tâk

(Tarlan, 2014: 407)

Kubbenin, aşk ile ilişkilendirilmesi Allah'ın, dairesel hareketin mebd/başlangıç ve maâd/dönüş makamı olarak telakki edilmesinden kaynaklanır. Çaycı'nın belirttiği gibi, İbn-i Arabî (ö. 638/1240), bu diyagramların varlık ile Vacibu'l-vücûd arasındaki hiyerarşiyi ifade ettiğini, “vücûd’un var oluş olduğunu ve dairenin ilk hareketinin de İlk Akıl ile meydana geldiğini söylemiştir. “Her iş O'na döndürülür” (Âl-i İmrân Suresi 3/28), ve “Dönüş Allah'adır” (Lokman Suresi 31/22) ayetleri de bu hususu hatırlatır. İslam'ın evren anlayışında dairesel hareket düzenli hareket olarak düşünülmeyle beraber âlemin devamlı bu dairesel hareket hâlinde olduğu kabul edilir. Sözü edilen bu dairesel harekette devamlı bir yaratış söz konusudur. Başlangıç ve bitiş noktaları ise aynı yerde keşifmektedir. Bu devamlılık Allah'ın isimlerinin tecellisi olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu dairesellik sonsuzluğu da ifade etmektedir (Çaycı, 2017: 63, 66).

2.2. Mihrab

Mihrab, kiblenin yönünü gösterme gayesiyle cami, mescit ve namazgâh gibi ibadet mekânlarının ön kısımlarında duvar içine yerleştirilen boşluk veya derinlik olarak tanımlanmaktadır (Çaycı, 2017: 144). Ortaçağ gramercileri mihrâb kelimesinin kökeninin “harb”den türediğini söylemişlerdir. Mihrâb kelimesi bir bakıma şeytana karşı mücadele edilen harp alanı olarak adlandırılmaktadır (Khoury, 1998: 4).

Mimârî içindeki mihrab, Kâbe'nin mekâna taşınması yani Kâbe'nin mekân içindeki temsilidir (Çaycı, 2017: 151). Kâbe'ye teşbih edilen sevgilinin cemali de âşığın yöneldiği mihrabtır. Mihraba geçen imam Kur'an'ı okurken hata yapabilir. Zâhid mihraba yönelirken âşık, sevgilinin kaşlarına yönelir. Âşığın gönlü sevgilinin kaşında asılı kalmayı arzu eder. Sevgilinin kaşının köşesinde bulunan ben ise yine âşığa can çekici gelmektedir (Pala, 2012: 130-131). Fuzûlî'nin bir beytinde mihrab, ilk bakışta halvete çekilmenin sembolü olarak görülmektedir. Fakat sanki tevriye yoluyla sevgilinin kaşına asılan âşık, sevgilinin kaşının köşesinde yer alan benin can çekiciliğinden muzdariptir. Fuzûlî şöyle serzenişte bulunmuştur: “Ben mihrab köşesine çekilmiş sofuluk ve iyi işler işlemek yoluna girmiştım. O elâ göz beni kendi hâlime bırakmadı”:

*Güşe-i mihrâb dutmuşdum reh-i zühd ü salâh
Koymadı öz hâlûme ol nergis-i şehlâ meni
(Tarlan, 2014: 622)*

Mihrab, sâliklerin ıstılahında kişinin gönlünün kendisine müteveccih olduğu matlub ve maksuda verilen isimdir. Ayrıca sûfiler, insanı kutsal saydıkları için insan yüzünü özellikle iki kaşın arasını mihrap olarak telakki etmişlerdir (Şimşek, 2017: 238). Fuzûlî sadece mihrabı, kible yeri olarak seçen zahitleri eleştirir, zira mihrap tek ciheti gösteren taştan bir şeydir. Fakat şair, “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır” (Bakara Suresi 2/115) ayetince bundan habersiz olan zahidi kâfir olarak nitelendirmiştir (Fuzûlî G.207/8). Zahid aslında sevgilinin kaşına vurulup deliye döndüğü için mihraba bakıp kendi kendine konuşuyordur. Fuzûlî, mihraba dönük namazda hafif sesle surelerin okunmasını hüsn-i talil sanatıyla beyte taşımıştır (Fuzûlî G.102/2). Diğer yandan zahidin mihrab köşesini sevdiğini belirterek, onu sadece, sevgilinin kaşının kıvrımını sevdiği için kendine rakip görmez. Kaş, “kabe kavseyin” olarak düşünüldüğünden zahidin gerçekten Hakk’ın yakınlığını bilmediği düşünülür (Tarlan, 2014: 431):

*Severem zâhidi kim güşe-i mihrâbı sever
Ham-ı ebrûna rakîbüm olup olmaz mâ’il*

(Tarlan, 2014: 431)

Sevgilinin kaşı karşısında eğilmeyen fâkihler ise kâfir olarak nitelendirilmekte ve cenaze namazlarının kılınmaması gerektiği ifade edilmektedir (Fuzûlî G.111/2). Bunun aksine aşk ehlinin ise, melekler Âdem’e secde etmeden evvel sevgilinin kaşının mihrabına secde ettikleri ifade edilmiştir (Fuzûlî G.101/3). Kaş, şeklinden dolayı beli bükülmüş ihtiyar bir keramet ehli olarak hayal edilmiş ve mihrabın dahi ona baş eğmediği için taş kesildiği hüsn-i talil sanatıyla şöyle ifade edilmiştir:

*Kâmet-i ham birle bir ehl-i kerâmetdür kaşın
Taş olupdur görgilen baş egmemiş mihrâb ana
(Tarlan, 2014: 54)*

Aslında sevgilinin mihraba teşbih edilen kaşına secde etmenin vacip olduğunun söylenmesi “فَكَاَنَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أُنْتَى” (Necm Suresi 53/9) ayeti ile beyan edilen kavs olarak düşünüldüğü içindir (Fuzûlî G.21/6):

*Mihrâbda şekl-i ham-ı ebrû-yi lâtifün
Vâcib bu cihetten kamuya secde-i mihrâb
(Tarlan, 2014: 89)*

Mihrap, sevgilinin kaşının sembolü olmak suretiyle en çok istiare, teşbih gibi sanatlara konu edilmiştir. Şiirlerde geçen bazı anlamlar şu şekildedir: Sevgilinin amber kokan kaşları din mihrabıdır (Bâkî G.212/5). Kim onun kaşının mihrabına secde etmezse dinini değiştirmelidir zira bu güzel bir din olmadığını gösterir (Fuzûlî G. 172/4). Sevgilinin eşiği, Mescid-i Aksa’ya, yüzü kibleye, kaşı mihraba benzer (Bâkî G.116/3). O kaş mihrabı zahidlere baş eğdirir (Bâkî G.399/1). Aya benzetilen alın dahi kaş mihrabına secde etmiştir (Bâkî G.368/3). Hatta âşık, sevgilinin kaş takımı gördüğünden beri aşk ehli bir daha mihraba boyun eğmemiştir (Bâkî G.436/5). Yaratılış mimarı, kaş takına şekil vermiştir (Fuzûlî G. 286/5). Bâkî sevgilinin kaşını mihraba teşbih ettiği bir beytinde ise sevgilinin saç telini mihrabın yanından asılan kandile benzetmiştir:

*Kaşın üzre târ-ı mûyunla cebînün gördiler
Nûrdan kandil asılmış sandılar mihrâbda
(Kanar, 2019: 470)*

Sevgilinin kaşları mihraba, yanakları ise mihrabın yanından asılan kandillere benzemektedir:

*Câmi’-i hüsn içre yanar ruhları kandildir
Kaşlarınınun tâkına mihrâb benzer benzemez
(Çabuk, 1980: 174)*

Bir başka şairin beytinde ise kaş mihrabının köşesinde konuşlanan bir göz hayali vardır. Buna göre sevgilinin gözü, mihrap köşesine yerleşmiş din yağma etmektedir. Dolayısıyla bu mülkün kâfirinden Müslümanını ayırt etmek olmaz:

*Gözün kim güşe-i mihrâb dutmuş din kılır yağmâ
Bu mülkün etmek olmaz fark kâfirden müselmânın
(Tarlan, 2014: 538)*

Sâlikin yolunu şaşırtan ve mihrap köşesine konuşlanan göz, siyahtır ve Müslümanların dinini yağma eden bir kâfirdir. Göz kâfir, yerleştiği yer Müslümanların mihrabı olunca kâfiri, Müslümandan ayırt etmek de mümkün olmaz. Sevgilinin güzelliği, sâliki Hakk’a ulaştırır fakat aynı zamanda Hakk’a giden yolda onu mücadeleyle sevk ettiği için de kâfirdir (Tarlan, 2014: 538).

Muhibbî de gözleri imam olarak tahayyül etmiş (Muhibbî G. 29/6), “Gözler halka imamet etmeye geçmiş, güzellik camisinin içine gel, sevgilinin kaşındaki mihraba bak” demiştir:

*Mest ile geçmiş gözleri halka imamet itmeğe
Câm’-i hüsn içre gel kaşındaki mihraba bak
(Çabuk, 1980: 209)*

Mihrab, kiblenin yönünü gösteren mimarî bir öge olduğundan beyitlerde kibleyle birlikte anılmıştır. Sevgilinin yüzünün, âşığın kiblesi (Muhibbî G. 151/3, 604/6, 336/2) olduğu söylenmiştir. Öyle ki, sevgilinin kaşının mihrabına kamet getirilir, yüzünü görüp Allahû Ekber denir:

*Kaşın mihrabına kamet getürdüüm
Görüb yüzün didiüm Allahu ekber (Çabuk, 1980: 150)*

Âşık gönlünü, sevgilinin güneşe benzetilen yanağı ve kaşına çevirmiş ve bu hâliyle kibleye karşı işrak namazı kılar gibi görünmektedir:

*Tutdı ebrûna yüzün mihr-i izârunla gönül
Kibleye karşı kılır sanki salât-ı işrâk
(Kanar, 2019: 244)*

İşrak kelime manası olarak güneşin doğması, günün aydınlanması, güneşin ışıldaması, parıldaması gibi anlamlara gelmektedir (Kanar, 2011: 602). İşrak namazı ise, güneşin yaklaşık yarım mızrak boyu yükselip ışıkların iyice yaydığı vakitte, Güneşin, yeryüzünün tozu toprağı ve buharları gibi engellerden sıyrılıp tamamen yükseldiği ve böylece nurunun tamamen ortaya çıktığı bir vakitte kılınan namazdır (Karacabey, 2012: 21-32). Buradan hareketle yukarıda geçen beyitte sevgilinin yanağı ve kaşı, tamamen bir nur olarak telakki edilirken gönül ise onlara karşı işrak namazı kılan biri gibi hayal edilmiştir.

Servi ağacının su kenarında hayal edilmesi ile birlikte ırmak, çemen gibi unsurlar akla gelir (Pala, 2012: 400). Bu sebepten sevgilinin serve benzetilen kirpiklerinin, yine

onun kaş mihrabına karşı saf saf namaza durdukları hayal edilmiştir:

*Tururlar kable-yi kûyına karşı
Çemende servler saf saf namaza* (Kantar, 2019: 472)

Sevgilinin kaş mihrabına doğru kirpikler, gamzeyi imam kılarak saf saf kıyama durmuşlardır:

*Mihrâb imiş kaşun ki ana karşı kirpigün
Saf saf durur kıyâma kılıp gamzemi imâm*
(Tarlan, 2014: 454)

2.3. Minber

Minber, camide üzerinde hutbe okunan, mermer, taş, ahşap, çini gibi malzemelerden yapılmış, merdiven biçiminde litürjik öge şeklinde tanımlanmaktadır. Emeviler döneminde görülmeye başlanmış olup mihrabın ağzında yer almaktadır (Sözen vd., 2010: 210). Minber gerçek anlamıyla zâhid ya da vaizlerin tenkit edildiği şiirlerde yer almaktadır. Bâkî'nin bir beytinde dediği üzere “*Bir vaiz minberde sürekli şarap içen münafiktir demiş. Ne çare hey Müslümanlar! Münafıklık zamanıdır*”:

*Müdâm içen münâfıkdur dimiş minberde bir vâ 'iz
Ne çâre hey müselmânlar münâfıklık zamânıdır*
(Kantar, 2019: 192)

Minber kelimesi yetkinliğin bir sembolü olarak da zikredilmiştir. Hayâlî, kendini Hassan b. Sâbit'e teşbih ederek övdüğü bir beytinde sözün lafız, mânâ ve ahenk yönünden kusursuz oluşu demek olan fesâhatın minberinde oturduğunu söylemiştir:

*Kâ'be hakkı pâyen olmuşdur fesâhat minberi
Ben Hayâlî Hazret-i Hassâna benzetdim seni*
(Tarlan, 1945: 418)

Kimi beyitlerde minber ve felek arasında ilgi kurulmuştur. Meselâ Zâtî'nin Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı kasidesinde güneşin, bayram hutbesini felek minberi üzerinde okuduğundan bahsedilmiştir:

*Minber-i çerh üzere okur hutbe-i 'idi güneş
Tiğ elinde boynına salmış ridâyı subh-dem*
(Kurtoğlu, 2017: 114)

2.4. Mahfil

Mahfil, mimârî bir unsur olarak Osmanlı camilerinde müezzin veya hünkârlar için ayrılmış yüksekçe seki ya da kısa sütunlar üzerine inşa edilmiş küçük platforma verilen isimdir (Sözen vd., 2010: 139, 218). Kimi şiirlerde âlemin camiye benzetildiği beyitler göze çarpmaktadır. Buna göre âlem câmi', güzel şakıyan bülbül müezzin, menzil tuttuğu yer olan gül bahçesi ise mahfildir. Denilir ki, müezzin bülbül, gül bahçesi mahfilini menzil tuttuğuna göre artık kadeh dönmeye başlasın ve mahfil süslensin:

*Tutdı gülşende yine bülbül-i hoşhân menzil
Başlasun devre kadeh oldı müzeyyen mahfil*
(Kantar, 2019: 634)

Mahfil kelime anlamı itibarıyla toplantı yeri, meclis anlamına da gelmektedir (Kantar, 2011: 729). Muhibbî bir beytinde, güzellik camisi dediği âlemde insanın, mahfil yani cemel tecellisinin ve tevhidin sembolü olması gerektiğinden bahsetmiştir. Burada “*aşk hutbesini oku; dostlar, herkes dinlesin. Ey Muhibbî güzellik camisinde mahfil ol*” denilirken mahfil ifadesiyle güzelliğin, cemalin toplandığı yer olan insana işaret edilmiştir:

*Hutbe-i aşkı oku yârân kamû gûş eylesün
Ey Muhibbî câmi'-i hüsnünde vâre ise mahfil ol*
(Çabuk, 1980: 252)

2.5. Minare

Minare, caminin ezan okunma işlevi için yapılmış kule şeklindeki kısımdır. İlk minareler Abbasiler döneminde ortaya çıkmışlardır. Osmanlı ve Hint İslam mimârisinde vazgeçilmez bir öge olmasına rağmen Arap ülkelerinde kısmen görülmektedir (Sözen vd., 2010: 210). İslam sembolizmde elif harfi Arap alfabesinin ilki olmakla Aşkın İlke'yi sembolize eder. Dikey mimârî olan minare ise elif harfine benzetilmek suretiyle tevhidin bir yansıması ve gökyüzünün şanına doğru yükselen simgesel unsur olarak telakki edilir (Çaycı, 2017: 136). Divan şiirinde minare, yükseklik özelliğiyle çeşitli hayallere konu edilmektedir. Yukarı doğru dik ve düz mimârîye sahip olduğundan doğruluğun sembolü olmuş, servi ağacına teşbih edilmiştir (Hayâlî K.11/9). Beyitlerde minare yüksek boyuna karşı kıyam ettiği için mescide girmez:

*Kıyâmı kâmet-i bâlâna eyler
Anun'çün mescide girmez menâre* (Kantar, 2019: 490)
Doğruluktan güzel nesne yoktur. Minare gibi doğruluk et ki yüce olasın. Eğrinin yeri mescit olsa dahi mihrap gibi kiblelen yüzünü döner:

*Doğruluktan hûb nesne görmedim
Doğruluk it ser-firâz ol çün menâr
Eğrinin mescid dahi olsa yiri
Kibleden döner yüzi mihrâb-vâr*
(Kurtoğlu, 2017: 306-307)

Menar ve minare şeklinde de zikredilen bu kelime, “nur” kökünden geldiği için ışık ve ışığın yandığı mekân olarak da adlandırılır. “*Allah yerin ve göğün nurudur*” (Nûr Suresi 24/35) ayetinden hareketle minare, Allah'ın en büyük olduğunun ilan edildiği, İlâhî haşmet ve celal sıfatının sembolü olan mimârî ögedir (Çaycı, 2017: 133-134). Şiirlerde bayramlarda minarelerin mahyalarla süslenmesine atıf yapılır. Hayâlî bir beytinde, minarelerin kandillerle süslenmediğini, aksine yıldızların, aya benzeyen sevgiliyi görmek için yere indiğini söylemiştir:

*Kandillerle zeyn degüldür minâreler
Sen mâhî görmege yere indi sitâreler*
(Tarlan, 1945: 172)

2.6. Şadırvan/ Havz

Şadırvan kelimesi “şad” ve “revân” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmekte ve “çok akan”, “daima akan” anlamlarına gelmektedir (Çaycı, 2017: 176). Mimârî yapı olarak ise cami avlularında yer alan ve abdest almak için kullanılan genellikle çokgen ya da daire planlı, üstü piramidal ya da konik çatıyla örtülü, çevresi açık küçük çeşme yapısı olarak tanımlanır (Sözen vd., 2010: 287). Şadırvan şiirlerde ay ve meclis mazarınlarına benzetilen olmuştur. Meselâ kadehin fiskiye, meyın su, rintler halkasının havuz olduğunun hayal edildiği bir beyitte, o halkanın içinde olan rindler meclisi ise şadırvanla ilişkilendirilmiştir:

*Kadeh fiskiyye mey su halka-yı rindân anun havzı
Sarây-ı şevke şadırvan olupdur Bâkiyâ meclis*
(Kantar, 2019: 220)

Havuz, içinde bulunan su ile anlam bulduğundan suyu olmayan bir havuz hay/canlılık özelliğini kaybeder (Çaycı, 2017: 175). Buradan hareketle zikredilen beyitte rindler meclisi, mey olmadan anlamını yitirecektir. Burada meyle sembolize edilen aşktır ve rindler ancak aşkla hayat bulur.

Havanın bulutsuz olduğu bazı zamanlarda ayın etrafında halka gibi zuhur eden parlak daireye hâle denilir (Onay, 2013: 196). Şairin hayaline göre ay, şadırvana, onu çevreleyen daire şeklindeki havuz ise hâleye teşbih edilmiştir. Zâtî'nin Gedâyî için yazdığı kasidede onu "Yüksekliğinin şehrinde felek yüce bir saraydır. O saraya hâle havuz, ay ise şadırvan olur" diyerek şöyle taltif etmiştir:

*Rif'atün şehrinde bir kasr-ı mu'allâdur felek
Hâle ile mâh olupdur havs u şadırvân ana*
(Kurtoğlu, 2017: 245)

3. Diğer Mimari Yapılar

3.1. Ev, Hâne, Dâr

Şiirlerde *beytullah*, *beytü'l-hazen*, *beytü'l-ahzan*, *külbe-i ahzen*, *beytü'l-ma'mûr*, *beytü'l-harâm*, *ev*, *dâr*, *hâne* şeklinde geçen kelime ve ibareler kullanılmıştır. Ayrıca ev metaforu, mihnet, hicran, dünya, halvet, gönül, bekâ gibi manevî anlam içeren kelimelerle birlikte görülmektedir. Bunlardan bazılarında âşığın bela ve elemnin eksik olmayacağını, çünkü gönlünün ezelden mihnet evi olduğunu, her mutluluğun ardından bin gam gelmekte olduğunu bu sebepten kişinin dünya evini fena bilmesi gerektiği şeklinde anlamlar görülmektedir:

*Eksük olmaz âşika gerçi belâ ile elem
Gam değil gönlü ezelden çünkü mihnet-hânedür*
(Çabuk, 1980: 123)

*Gelür her sâdinün ardınca bin gam
Muhibbî dâr-ı dünyâyı fenâ bil* (Çabuk, 1980: 259)

Sevgilinin mahallesi ve dudağının darü's-şifâ olarak hayal edildiği beyitler vardır. Buna göre sevgilinin mahallesi dârü's-şifâdır. Bazen de onun dârü's-şifâyâ benzetilen dudağında âşiklar hasta yatmaktadır. Sevgili ise gönül tabibi olduğundan onlara hizmet vermelidir (Muhibbî G. 282/3, 649/4). Bir de, âşiklarının kurban olmasından dolayı sevgilinin vakıf kurması kinaye yoluyla tavsiye edilmiştir:

*Küyına vardıkça uşşâkın sana kurbân olur
Hayrun olsun dostum gel eyle bir ser-hâne vakf*
(Çabuk, 1980: 203)

Fuzûlî'nin ise ev metaforuyla üzerinde durduğu hayaller şu şekilde özetlenebilir: Ev zevk ve safanın göstergesidir (Fuzûlî G. 254/3). Halk, sevgilinin aşk şarabından sarhoş olup meyhaneden vazgeçmiş, böylelikle şeytanın evini harap etmiştir (Fuzûlî G. 166/3). Cihanda emniyet ve huzur içinde oturulacak yer meyhanedir. Çalışarak habab gibi bir ev husule getirilmelidir (Fuzûlî G. 182/8).

Şiirlerde *külbe-i ahzan*, *beytü'l-hazen*, *beytü'l-ahzan* gibi farklı ibareler şeklinde görülen hüznün evi anlamına gelen tamlama, Hz. Yakup (as.)'un evinden hareketle çeşitli hayallere konu olmuştur. Fuzûlî bir beytinde "Ey Fuzûlî, âh ateşi ile beni yaktın. Zannedersem beni hüznlerle dolu küliubenin mumu zannettin." diye terennüm etmiştir:

*Ey Fuzûlî âteş-i âh ile yandurdun meni
Gâlibâ sandun ki şem'-i külbe-i ahzânunam*
(Tarlan, 2014: 505)

Ayrıca genel olarak divan şiirinde gönül, Allah'ın evi olarak nitelendirilmiştir. Müminin kalbine, Allah'ın evi olan Ka'be derler:

*Fuzûlî hâli olmaz suret-i dil dost fikrinden
Bu ma'niden ki Beytullâh derler kalb-i mü'mündür*
(Tarlan, 2014: 191)

Sinede yanan aşk ateşi, ateş değil nurdur, bu yüzden gönül ehlinin gönül hâneleri ma'mûrdur:

*Sinede aşk âteşini hâr sanman nurdur
Anun ile ehl-i diller hânesi ma'mûrdur*
(Çabuk, 1980: 79)

Sevgilinin mahallesi beytü'l-mâ'mûrdur (Muhibbî G. 142/1). Sevgilinin yüzü beytü'l-haram, göz imam, kirpikler ise saf saf kalbe iktida etmişlerdir:

*Yüzün beytü'l-harâmında imâm olmuş meğer çeşmün
Ki müjgânlar durup saf saf iderler iktidâ kalbüm*
(Çabuk, 1980: 308)

Rivayete göre Allah, cennetü'l-mevâdan, beyaz iciden veya kırmızı yakuttan yapılmış bir kasrı Âdem ve zürriyetinin ibadet etmeleri kastıyla Kâ'be'nin olduğu yere indirmiş, tufanda yedi kat göğe yükseltilmiş, fakat hacerü'l-esved kopmuş ve sulara karışmıştır. Hz. İbrahim (as.) ise Kâ'be'yi o taşın bulunduğu yere inşa etmiştir (Onay, 2013: 93). Bu minvalde Bâkî, sevgilinin güzelliğini anlatırken onun haremîni Beytü'l-mâ'mura, boyunu sidre ağacı ve kibleye, yüzünü Kâ'be'ye, yanağındaki beni ise hacerü'l-esvede teşbih etmiştir. Sevgilinin yanağındaki ben ve Kâ'be'nin hacerü'l-esved taşı arasında tenasüp ilgisi kurulmuştur. Şair, Kâ'be'nin gönlünde, sevgilinin yanağındaki benin hayali olmadığından hacerü'l-esvede bağrına bastığını ima etmiştir:

*Harîm-i Beyt-i Ma'mûrundan a'lâ olmaya Ka'be
Değüldür şâh-ı Sidre kâmetünden müntehâ kiblem*

*Hayâl-i hâl-i ruhsârün yoğ anun çünkü gönlünde
Ne basdı bağrına seng-i siyâhî Ka'be yâ kiblem*
(Kanar, 2019: 348)

Fuzûlî, vefalı âşikların gönlü ve sevgilinin gönlü arasında karşılaştırma yaparken ev metaforunu kullanmıştır. Buna göre sevgili vefalı âşikların gönlünü bozup kendi gönlünü şâd etmiştir. Bu hâliyle tıpkı bir mamur ev yapmak için bin ev yıkan mimara benzemektedir:

*Hâturun şâd eyledün ehl-i vefâ gönlün bozup
Bir imâret yapmağa min ev yihan mi'mâr tek*
(Tarlan, 2014: 405)

Hayâlî ise Leylâ'nın (Leyl-gece) hayaliyle Mecnun'un göz bebeğini kara bir eve teşbih etmiştir:

*Cilvegâh ede deyu anı hayâlî Leylî
Merdüm-i didesini eyledi Mecnûn kara ev*
(Tarlan, 1945: 342)

3.2. Bina/Bünyad

İç mekân oluşturan her türlü yapı bina olarak adlandırılmaktadır (Sözen vd., 2010: 55). Şiirlerde gerçek anlamında yer almakla birlikte (Bâkî K.2/50) gerçek anlamının dışında da baht, ömür, aşk, gönül, sabır gibi soyut olan bazı kavramlarla birlikte kullanılarak anlatılmak istenen düşünce ya da hayal somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bina kelimesinin, iç mekân oluşturan yapılar olması hasebiyle içe yönelik mefhumlarla birlikte kullanıldığı söylenebilir. Bu hususların haricinde bazı beyitlerde bina, habâba da teşbih edilmiştir. Bâkî, Sultan Murad'a atfen

yazdığı şiirinde soyut bir kavram olan baht ve ömür kelimelerini bina ile ilişkilendirerek somutlaştırmıştır. Sultan Murad'a methinde bina kelimesine şu şekilde yer vermiştir: “Mülkün temelini, kadir kubbelerini sağlamlaştı. Alsınlar Horasan'ı ki o bahtının binasına lazımdır. Düşkün Bâkî'nin duası şudur ki, felekler tavanı durdukça ömür binasının erkânı kıyam etsin.”:

Esâs-ı mülki muhkem kıl kabâb-ı kadri müstahkem

Binâ-yı bahtuna lâzımdur alsınlar Horâsanı

Du 'âsı Bâkî-yi üftâdenün ol kim kıyâm itsün

Felekler sakfi turdukça binâ-yı ömrün erkânı

(Kanar, 2019: 568)

Zâtî de benzer olarak bir beytinde ömrü, binaya teşbih etmiş ve gönlüne hitaben “Ömür tembel bir bina, cihan fena evidir. Böyle bir yerde niçin bina yapmak istersin?” diye terennüm etmiştir:

Öm(ü)r bir süst bünyâd ü cihân bir bî-bekâ-hâne

Niçün sen itmek istersin gönül bunda binâ hâne

(Kurtoğlu, 2017: 120)

Gönül de bir binaya benzer. Heva ve heves parasına hazine olarak gözyaşındaki hava kabarcığı kâfi gelir diye gözbebeği, gönül binasını yıkmıştır:

Kopardı merdüm-i çeşmüm gönül binâsın kim

Habâb-ı eşk hevâ nakdine hîzâne yeter

(Tarlân, 2014: 200)

Âşığın gözünün yaşı üzerindeki su kabarcığından başka bina kalmamıştır. Çünkü gözyaşı seli o imareten başka bir bina bırakmayıp hepsini harap etmiştir:

Bozma ey mevc gözüm yaşı habâbın ki bu seyl

Koymadı hiç imâret bu binadan gayrı

(Tarlân, 2014: 650)

Aşk da binaya benzetilir. Bu hayale göre dünya sarayı dahi, aşk binası için yeryüzünde yapılmış bir temeldir. Felek mimarı ise o binaya âşıkların kellesinden küçük taşlar koymuştur:

Bakub eyvân-ı gerdûna tahayyür bahrine dalma

Binâ-yı aşka nisbet yer yüzünde bir temeldür bu

(Tarlân, 1945: 340)

Bennây-i çarh bir ulu bünyâda urdu tarh

Kim ol binâyâ kelle-i uşşâkdur helik

(Tarlân, 1945: 237)

Ezelden beri aşk evinin binasının nasıl olduğunu sorarsan eğer onun gülü dert ve elem, temeli ise mihnet taşıdır:

Hâne-i aşkın sorarsan ger ezel bünyâdını

Âna gül derd ü elemdür seng-i mihnetdür esâs

(Çabuk, 1980: 179)

Muhibbî bir beytinde sabır ve bina arasında bir benzetme ilişkisi kurmuştur. Buna göre sabır binası ve akıl sarayı sağlamdır ama aşkın hevâsından zelzele olduğunda hemen titreyiverirler:

Binâ-yı sabr u kasr-ı akl key muhkemdürür ammâ

İrişe zelzele aşkın hevâsından hemân ditrer

(Çabuk, 1980: 80)

3.3. Dergâh/ Tekke/Âsitân

Dergâh, içinde ayın yapılan tekke yapısına verilen isimdir (Sözen vd., 2010: 84). Şiirlerde dergâh, tekke gibi mekânlar hakiki yahut mecâzî anlamda daha çok tasavvufî bir kavram olarak yer alırlar. Meselâ bir beyitte dergâh gerçek anlamında kullanılmıştır. Buna göre nefsinin hâkir görene

ululuk müjdesi verilerek denir ki bu dergâhta (tarikat âleminde) alçalanın ululuğa erişmesi kesindir:

Ey kılan izhâr-ı zillet müjde-i izzet sana

Kim bu dergêhde mukarrerdür azîz olmak zelil

(Tarlân, 2014: 438)

Dergâh kelimesi sevgilinin eşiği, gönül, aşk mefhumlarıyla birlikte çeşitli teşbih ve mecâzlara da konu olmuştur. Birkaçı şu anlamda zikredilmiştir: Her sabah güneş, sevgilinin dergâhının toprağına yüzünü sürer (Fuzûlî G. 144/2), Hz. İsa (as.)'nın vücudunun yoğrulduğu toprak, hakiki sevgilinin toprağının tozundandır, bu sebepten o dördüncü feleğe yükselebilmıştır (Fuzûlî G. 130/5). Sevgilinin dergâhının toprağı saadet tacıdır (Muhibbî G. 183/4). Onun zülfü âşığın boynuna dolandığından beri aşk dergâhında gönül, Mecnûn'u kötüler (Muhibbî G. 372/3). Sevgili Hakk'ın tecellisi olarak görüldüğünden onun dergâhı da secde edilecek yer olmuştur. Onun eşiğinde, dergâhında (âsitân) âşık olan, zamanın padişahı olsa da kendini köle gösterir:

Gubâr-ı secde-i râhun hat-ı levh-i cebînümdür

Sücûd-ı dergêhün sermâye-i dünyâ vü dînümdür

(Tarlân, 2014: 213)

Kim ki âşıktır Muhibbî âstân-ı yârda

Pâdişâh-ı dehr ise kendüyi çâker gösterür

(Çabuk, 1980: 88)

Muhibbî'nin beytinde geçen âsitân kelimesi de tekke, dergâh, kapı eşiği gibi anlamlara gelmekle beraber aynı zamanda Allah'a yakınlık makamını temsil etmektedir ve kutsiyeti vardır (Şimşek, 2017: 42). Bir de bu kelimenin İstanbul, payitaht mânâlarına geldiği düşünülürse (Pala, 2012: 36), aynı zamanda padişah vasfı da olan Muhibbî, sanki kinaye yoluyla asıl payitaht sahibinin sevgili (Hak) olduğunu ve sevgilinin payitahtının kölesi olduğunu da ima ediyor gibidir.

Bazı beyitlerde de gönlün, tekkeye teşbih edildiği görülmektedir. Meselâ Bâkî ve Muhibbî'nin birbirine çok benzeyen beyitlerinde bunu görmekteyiz. Bu beyitlerde dert, gam, belâ, tekke olarak görülen gönle gelen misafir olarak hayal edilmiştir. Tekkeden misafir eksik olmadığı gibi ona benzetilen gönülden de dert, gam, belâ eksik olmaz:

Gam değül gelse dile Bâkî peyâpey derd ü gam

Eksük olmaz tekyedür mihmân mihmân üstine

(Kanar, 2019: 458)

Hâne-i dilde Muhibbî geh gelür gam geh belâ

Eksük olmaz budur âdet tekyede mihmân gerek

(Çabuk, 1980: 223)

Ancak bazı beyitlerde dergâh kelimesinin padişahlar için kullanıldığı da görülmektedir. Meselâ Bâkî kimi beyitlerinde, şehrin şerefliilerinin Kanuni Sultan Süleyman'ın dergâhının kapısına gitmeleri gerektiğini ve kâinatın ikbal kıblesi Murad Han'ın dergâhının Ka'besine şahların, dervişlerin geldiğini, temiz zatının vasfı olan baht, devlet güneşi, adaletin gökyüzü gibi nitelemelerin onun yüksek dergâhının ismi olduğunu söylerken padişahların kapısını da dergâh olarak düşünmüştür (Bâkî MSM.2/3(2), K.6/10, MSM.3/3(3)). Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanuni Sultan Süleyman'nın ise bir beytinde adil padişahların dergâhından kimseyi men etmeyeceği vurgusu vardır:

Sürme kapundan Muhibbî gelse arzuhal için

Şâh-ı âdil dergêhinden olmaz hiç kimse men

(Çabuk, 1980: 199)

Şairlerin padişahların kapısını dergâh olarak anmaları medih amaçlı yapılmıştır. Buna benzer övgüler dile getiren bazı şairlerin, başka beyitlerine bakıldığında bir istiğna hâlinin varlığı kendini göstermektedir. Meselâ yine Bâkî'nin, âşığın ancak Hak dergâhında derd ile niyazda olduğunu söylediği beyti şöyledir:

*Dergâh-ı Hakka derd ile âşık niyâzda
Bâtıl tasavvur itmede zâhid namazda*

(Kanar, 2019: 466)

Hayâlî ise “*Fakr, övüncümdür*” (Aclûnî, 1988: 87/no. 1835) hadisini iktibas yaptığı beytinde Allah'tan başka kimseye muhtaç olmama hâlini yeğlediğini, sultan dergâhını istemediğini, ah ateşi sayesinde saray kemerine ihtiyacı olmadığını dile getirmiştir:

*Fakr ile fahr eyleyen dergâh-ı sultân istemez
Dûd-u âhî sâyesinde tâk-ı evvân istemez*

(Tarlân, 1945: 194)

Aynı minvalde Fuzûlî, kişilerin fakr mülkünde dilenci bir fakir gibi yaşamayı kazanç bilmesini, sultanın sarayında itibar ve rütbe sahibi olmayı unutmak gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

*Gör ganîmet fakr mülkünde gedâlık şivesin
İ'tibar-ü mansıb-ı dergâh-ı sultânı unut*

(Tarlân, 2014: 134)

Âşıklar her daim istiğna makamını tercih etmişler ve bu niyetle bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır. Diğer beyitler gibi Muhibbî de beyitlerinde fakrı vurgulamış, aynı zamanda bir padişah olarak kendisinin de Hakk'ın dergâhında olduğunu terennüm etmiştir. Öyle ki, “*Fakrî seçen kişi, dergâh ve evvân istemez. Gam azığından başka ekmek istemez. Zahir de Muhibbî kara ve denizlerin padişahıdır. Ancak aslında bir ulu dergâhın, yolunun tozudur.*”

*İhtiyâr-ı fakr iden dergâh ü evvân istemez
Zâd-ı gamdan özge her giz kendüye nân istemez*

(Çabuk, 1980: 161)

*Zâhire baksan eğerçi berr ü bahrin şâhiyum
Bir ulu dergâhın ammâ ben gubâr-ı râhiyum*

(Çabuk, 1980: 288)

3.4. Hankâh

Hankâh kelime anlamı olarak Güneşin düştüğü evvân veya evin giriş kısmı demektir (Çaycı, 2017: 163). Genel mânâda Anadolu Selçuklu döneminde yapılmış, özellikle derviş gibi din adamlarının geçici olarak konaklaması işlevine hizmet eden yapı hankâh olarak tanımlanmaktadır (Sözen vd., 2010: 129). Âlem, aşk hankâhı olarak telakki edilmiştir. Âlem, Hak güneşinin düştüğü evvandır. Bu beyitlere göre can ile gönül aşk hankâhının konuklarıdır. Ayak takımından, kalleşten uzak değil tekdedir:

*Hânkâh-ı aşkunun mihmânlarıdır cân ü dil
Tekyedür hâlî değül evbâşdan kallâşdan*

(Kanar, 2019: 392)

Yine Bâkî'nin padişahın cenk meydanındaki gayreti için “*gönül sahipleri, Zülfikâr gibi kılıcının resmini âlem hankâhının duvarlarına işlesinler*” dediği beytinde onun hankâh ve âlem mefhumları arasında ilgi kurduğu görülmektedir:

*Tiği resmin ehl-i dil mânend-i şekl-i Zülfekâr
Hânkâh-ı âlemün nakş eylesün divârına*

(Kanar, 2019: 424)

3.5. Kasr/ Saray

Kasr, genellikle şehir dışında yer alan ve sürekli oturmak için yapılmamış, hükümdara ait Osmanlı konut yapısına verilen isimdir. Saray ise hükümdar ya da bir üst düzey yöneticisi için yapılmış büyük konut olarak tanımlanmaktadır (Sözen vd., 2010: 161, 269). Saray kelimesi Türkçede büyük ev; Farsçada ev, mesken, menzil ve konak gibi anlamlara gelmektedir. Divan şiirinde kasr, bargeh, kâh, saray, sera gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Sevgilinin güzelliği, felek (dünya), gönül, akıl, ezel, adalet, gülşen, halvet, şîr gibi mefhumlara benzetilen olmuştur. Saray idarenin odak noktası, yasama, yürütme, yargının kalbinin attığı merkez, bilgelik ve kudretin birey ölçekli kesişme noktasıdır (Çaycı, 2017: 95). Bu sebepten özellikle devlet büyüklerine yapılan övgülerde saray, kasr, bargâh gibi kelimelere sıkça rastlanılmaktadır. Padişah adaletin sembolü olduğundan onun adaletle özdeşleşen sarayından dem vurulur. Sultan Murad'a atfen Bâkî, “*Melikler karşısında ayakta dursun, el bağlasın. Kendisi ise adalet sarayına çıksın, divan etsin*” demiştir:

*Karşısında ayağın tursun mülûk el bağlasun
Kendü çıksun bârgâh-ı adle divân eylesün*

(Kanar, 2019: 596)

Mimârî yaklaşım tarzıyla saray yapıları yüksek inşa edildikleri için erişilmezliğin sembolü olmuşlardır (Çaycı, 2017: 96). Buradan hareketle sevgilinin bulunduğu yer de şiirlerde sarayla, âşıkların gönülleri ise şehir ya da ülkeyle ilişkilendirilir. Buna göre sevgili, âşıkların ülkeye teşbih edilen gönüllerinin hâkimi olan padişahdır. Âşığın ah naraları göklere çıksa da sevgilinin zümrüt renkli sarayının temelinde dahi ulaşamamış diyen Bâkî (Bâkî G.480/1) gibi Muhibbî de benzer bir hayal kurmuş, sevgiliye ulaşmanın yolunu şöyle bulmuştur: “*Sana kavuşmayı umarım fakat sarayın yücedir. Ben de âh ipinden ona merdiven yaptım*”:

*Umarum vasluna irem gerçi kasrun yücedür
Rîsmân-ı âhdan itdüm ben ana nerdübân*

(Çabuk, 1980: 338)

Sevgilinin güzelliği bir saray ve bu güzellik sarayının tâkı ise sevgilinin kaşığıdır. Bu sarayda Kisra'nın tâkı ve Kayser'in kasrının adı anılmamalıdır:

*Kâh-ı hüsn-i yâre bak seyr it ham-ı ebrûsını
Adın anma tâk-ı Kisrâ ile kasr-ı Kayserün*

(Kanar, 2019: 270)

Güle teşbih edilen sevgilinin sarayı gül bahçesidir. Bu bahçenin çimenliğindekiler çiğ tanesi zannedilmemelidir. Zira âşık bülbül, gülşen sarayının avlusunu gözyaşlarıyla sulamıştır:

*Çemende jâledurur sanma bülbül-i şeydâ
Suladı eşk ile sahn-ı sarây-ı gülzârı*

(Kanar, 2019: 520)

Dünyanın da, saraya teşbih edildiği görülmektedir. Şiirlerde fani olan dünya, eski bir saray, bela yükünün menzildir. Virane olan dünya rahat köşesi değildir. Feleğin bu cazibeli kasrına meftun olunmamalıdır. Çünkü bu fani saray nice mirasa girmiştir:

*Menzil-i bâr-ı belâ köhneserâdur dünyâ
Künc-i râhat yiri zann eyleme bu vîrânı*

*Felegün kasr-ı dilâvizine meftûn olma
Nice mîrâsa girüpdür bu sarây-ı fânî*

(Kanar, 2019: 584)

Saraya benzetilen bir diğer mefhum ise gönüldür. Gönül, bir sırça saraydır. O, âşığın kanlı gözyaşlarıyla işlediği, süslenmiş bir evdir. Âşığın gönlü öyle bir saraydır ki sevgilinin güneşe benzeyen güzelliği gibi binası yoktur:

*Gel temâşâ eyle bu sırça sarayın gönülümün
Eşk-i sürhiyle münakkaş zeyn olunmuş hânedür*
(Çabuk, 1980: 161)

*Dilber-i mihrün görüb itme Muhibbî i'timâd
Hatır-ı âşık gibi bir kasrdır bünyâdı yok*
(Çabuk, 1980: 205)

Gönlün, saray olarak düşünülmesi muhabbetin doğduğu yer olmasından ileri gelmektedir. Bu sebepten kimi zaman muhabbet de saraya teşbih edilmiştir. Meselâ Muhibbî, muhabbet sarayının yüce olduğunu ve oraya ancak dert ve bela merdiveniyle çıkılabileceğini söylemiştir:

*Yücedür kasr-ı muhabbet çıkmağa imkân yok
Olmayacak mihnetü derd ü belâdan nerdübân*
(Çabuk, 1980: 316)

Şiirlerde halvet ve saray kelimelerini bir arada görmekteyiz. Halvet, yalnızlık, halktan uzak durmak, uzlete çekilmek gibi anlamlara gelmektedir. Arada Hak'tan başka bir şeyin olmaması, Hak ile muhadese demektir. Şiirlerde gönlün, sadece Hak'la olmasından kaynaklanan yalnızlık hâli, halvet, saraya teşbih edilmek suretiyle taltif edilmiştir. Fuzûlî, vahdet-i vücud prensibine vurgu yaptığı bir beytinde “halvetserây” ifadesini kullanmıştır. Bu beyte göre “Vahdet sırrı insanın içinde olduğu için orada insan yalnızdır. Vahdet sırrının gizli evine girebilen insan, seveni sevilenen, sevileni sevenden ayırmaz”:

*Eylemez halvetserây-ı sırr-ı vahdet mahremi
Âşıkı ma'sûkdan ma'sûku âşıkdan cüdâ*
(Tarlın, 2014: 17)

Bâkî'nin III. Murad'ın yazdığı gazele yaptığı tahmiste de gönlün halvet sarayı olarak anılması, onun yüce bir makam olarak görüldüğünü göstermektedir: “Aydınlık göğsümün içi hayalinin taht yeridir. O köşeye Dârâ veya Behmen dahi layık olmaz. Ancak sen gönlün halvet sarayının mesnedine yaraşursın...”:

*Hayâlün tahtgâhudur derûn-i sîne-yi rûşen
Sezâvâr olmaz ol sadre eğer Dârâ eğer Behmen
Yaraşmaz mesned-i halvetserây-ı dilde illâ sen
Tefekkür eylemez bir dem gönül efkâr-ı gayriden
Bu dil yârün serîridür virilmez yol ağıyâre*
(Kanar, 2019: 608)

Muhibbî'nin bina bahsinde yer verdiğimiz bir beytinde de akıl-saray benzetmesi yapıldığından bahsetmiştik. Sabır binası ve akıl sarayı sağlam olsa da aşk söz konusu olduğunda muhkem duramaz:

*Binâ-yı sabr u kasr-ı akl key muhkemdürür ammâ
İrişe zelzele aşkın hevâsından hemân ditrer*
(Çabuk, 1980: 80)
*Aşk şâhı urdı bu kasr-ı ezel bünyâdını
Ger vara mîr ü gedâ budur kamu ferrâş olur*
(Çabuk, 1980: 143)

3.6. Ribât/ Kervansaray

Şehirlerarası yollarda kervanların konaklaması için yapılmış büyük han yapısına ribât/kervansaray adı verilir. İslam ülkelerine özgü bir yapı olmakla beraber ilk

kervansarayların Türkistan'da ribat diye adlandırılan küçük kaleleri örnek aldığı düşünülmektedir (Sözen vd., 2010: 166). Bu tür yapılar her iki isimle de anılmaktadır. Ribâtlar yolcular için kısa süre kalacakları bir barınma yeridir. Yolcuların amacı, meşakkatli yolculuğun sona ermesiyle varmak istedikleri yere ulaşmaktır. Daimi bir barınma yeri olmadığından ribât, beyitlerde dünyaya teşbih edilmiştir. Ribâta benzeyen dünyadan niceleri gelip geçmiştir. Konanların göçmesi katidir. Dünya denen bu ribâta ikâmet etme düşüncesini taşımamak gerekir çünkü her kervana mesken olmuştur:

*Nicelerden kaldı dünyâ kalısar senden dahi
Bu ribâta kim kona göçmek mukarrer buldı tut*
(Çabuk, 1980: 59)

*Bu ribât-ı köhnede kılma ikamet fikrünü
Gün bugün her karbâna mesken olur bu ribât*
(Çabuk, 1980: 188)

Bâkî ise çimeni ribât, saba rüzgârını ferrâş (hizmetçi), baharı ise kafilere teşbih ederek şöyle demiştir: “Saba ferrâşı yine çimen ribâtının sahnına geldi. Yükü bütün bahar olan bir kâfile konurdu.”:

*Yine ferrâş-ı sabâ sahn-ı ribât-ı çemene
Geldi bir kâfile konurdu yükü cümle bahâr*
(Kanar, 2019: 706)

3.7. Kütüphâne

Kütüphane, her tür yazılı ve basılı belge ve yayının korunup bunlardan yararlanılması için yapılmış yapı olarak tanımlanır (Sözen vd., 2010: 170). Şiirlerde bir toplumun dinî anlamda ortaya koymuş olduğu olumlu veya olumsuz düşünce sistemi kütüphane sembolizmiyle dile getirilmiştir. Padişahlar yazılan kasidelerde ilim erbabını himaye eden kimselerdir. Bâkî ilimden yana şahlar şahı gördüğü padişaha bir duada bulunmuş ve kütüphane kelimesini şöyle kullanmıştır: “Günlerin sayfaları vasfınla süslensin. Dinlerin kütüphânesi methinle dolsun”:

*Ola vasfunla müzeyyen safahât-ı eyyâm
Tola medhünle kütübhâne-yi edyân u milel*
(Kanar, 2019: 618)

Bir başka beytinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın, dünyayı aydılatan kılıcının alevleriyle, küfür ve imansızlık kütüphanesini ateşe verdiğini söylemiştir:

*Âteş-i şu'le-yi şemşîr-i cihântâbindan
Küfr ü ilhâd kütübhânesin idî sûzân*
(Kanar, 2019: 652)

3.8. Medrese

Medrese, bugünkü orta ve yüksek öğretime denk düzeyde eğitim veren İslam okulu ve okul yapısı olarak tanımlanmaktadır (Sözen vd., 2010: 201). Kelimenin aslı Arapça kitap okumak anlamında “dirâse” kökünden gelmesinin yanında, İdris kelimesiyle aynı kökten türeyen bu kelime, yazıyı ilk kez kullanan ve insanlığa yazıyla pek çok şey öğreten İdris peygamberi de hatırlatmaktadır (Turgut, 2018: 129). Mescit bölümünde işaret ettiğimiz Bâkî'nin bir beytinde mecâzî anlamda kullanılan mescit ve medrese gibi yapıların, rind meşrepliler tarafından arzu edilmediği görülmektedir (Bâkî G.435/3). Fuzûlî de buna benzer bir şekilde medresenin fıkıh müderrisinin ilmini inkâr edemeyeceğini fakat aşk ilminin onlar tarafından bilinemeyeceğini vurgulamıştır:

*Fakîh-i medrese ma 'zûrdur inkâr-ı ışk etse
Yok özge ilmîne inkârımız bu ilme câhildür*

(Tarlán, 2014: 248)

Yine bu anlayışa göre medresede müderrisin verdiği bin ilimdense meyhânede bir güzelin verdiği bir kadeh daha iyidir:

*Medrese içre müderris verdiği min ilmden
Yegdürür meyhânede bir câm vermek bir güzel*

(Tarlán, 2014: 428)

Medrese yapısı gerçek anlamıyla yazılan kasidelerde yer almaktadır. Bâkî'nin, kendisinden ders aldığı bilinen Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi'ye (ö. 988/1580) Kanuni Sultan Süleyman tarafından ihsan edilen medrese için yazdığı beyitlerde şu ifadeler geçmektedir: “*O zaman yüksek medreselerden birisini kereminin kemâliyle ona ihsan ettin. Her birimiz bu yolda medrese köşelerinde yatıp yıllarca uzun süre elemi çekmişken umman denizine talip olan ırmaklar gibi âdeta hizmet şerefine yüz sürerek geldik*”:

*Ol zamân kim birisin medrese-yi âliyenün
Eyledün ana kemâl-i keremünden ihsân*

*Bu tarikün nice yıl künc-i medârisde yatıp
Elem çekmiş iken her birümüz nice zamân*

*Şeref-i hizmetine yüz süre geldük gûyâ
Cûylar kim olalar tâlib-i bahr-i ummân
(Kanar, 2019: 656)*

Zâtî'nin İsa bin İbrahim Paşa'ya yazdığı kasidesinde de onun için yaptırılan medrese şöyle methedilmiştir:

*Temâşâ eyler iken anı bir hoş medrese gördüm
Nazîri gelmemiş hiç ol binânun dâr-ı dünyâya*

*Eyitdiler bunu Dâvûd Paşa yaptı dirdiler
Efâdul efdali İsâ bin İbrâhîm Paşa'ya
(Kurtoğlu, 2017: 239)*

3.9. Çeşme

Çeşme, bir genel su sağlama sisteminden gelen suyu kamunun kullanımına sunulduğu yapıdır. Bir amaca hizmet edebilen çeşmelerin yanı sıra sadece süs niteliğinde yapılan çeşmeler de vardır (Sözen vd., 2010: 75). Şiirlerde âşığın gözünden akan yaşlar, sevgilinin dudağı, âşığın uğradığı belalar, güneş, çeşme ile ilgili bazı benzetmelere konu olmuştur. Yazılan na't-ı şeriflerde ise Hz. Peygamber'in (asm.) parmaklarından su çıkarma mucizesi anlatırken parmaklarından çeşme akıttığı terennüm edilmiştir:

*Barmagundan çeşmeler akıtdun anun âbına
Sûre-i Kevser hakı dil-teşnedür mâ'-i mu'in
(Kurtoğlu, 2017: 48)*

Fuzûlî'nin bir beytinde “tende gezen senin attığın okların mıdır yoksa can bağına, aşkın bela serçeşmesinden her tarafa sular mı akmıştır?” dediği göz önünde bulundurulacak olursa âşığın, sevgili uğruna duçar olduğu belaların da, devamlılıklarından ve fazla oluşlarından ötürü çeşmeye benzetildiği söylenebilir:

*Gezen peykanlarındur tende yâ can bâğına ıskun
Belâ ser-çeşmesinden her taraf sular revân etmiş
(Külliyat-ı Divân-ı Fuzûlî, 1874: 171)*

Âşık her daim dert ve kederle yoğrulduğundan gözyaşı ile hemhâl olmuş bir portre çizmektedir. Buna göre âşık o kadar çok gözyaşı döker ki, gözünden akan yaşlar çeşmeye benzemektedir:

*Aceb gözümünden akan iki çeşme
Aceb hûn-ı ciğer midür yâhud âb (Çabuk, 1980: 52)*

Şiirlerde “çeşme-i hayvan” ibaresini de görmekteyiz. Çeşme-i hayvan'dan maksat âb-ı hayat olarak telakki edilen ölümsüzlük suyudur. Efsaneye göre; İskender-i Zülkarneyn ordusuyla bir memlekete varmış. Orada kendisine ileride bir deniz olduğundan, o deniz geçildikten sonra üç ay süren karanlıklar ülkesinin başladığından ve bu karanlıklar ülkesinde âb-ı hayat olduğundan bahsedilmiştir. Bunun üzerine İskender yanına veziri olan Hızır'ı, bir de İlyas'ı alarak bu yolculuğu yapmış, onlara suyu bulanın bir diğerini haberdar etmesi için iki mücevher (veya bayrak) vermiştir. Hızır ve İlyas dinlenmek üzere bir pınar başına oturdukları sırada Hızır, yemek için yanlarındaki pişmiş balıkları çıkarmıştır. Elini yıkarken pişmiş balığın üzerine suyun damlamasıyla balık canlanmış ve suya karışmıştır. Hızır ve İlyas o an âb-ı hayat olduğunu düşündükleri sudan içmiş ve emr-i İlahi gereği bundan İskender'e bahsetmemişler, ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Bir başka rivayete göre de İskender'e haber vermek için suyun yanından ayrılmışlar fakat döndüklerinde suyu yerinde bulamamışlardır (Pala, 2012: 3).

Edebiyatımızda çeşme-i hayvan bir mazmun olarak karşımıza çıkmakta, ledün ilmi, aşk, irfan ve sevgilinin dudağı gibi anlamlara sahip olmuştur (Pala, 2012: 3). İncelenen şiirlerde çeşme-i hayvan mazmunu kullanılarak çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Gökten indirilen yağmur, sevgilinin dudağı bunlardan bir kaçıdır. Baharın gelişyle bulutlardan akan yağmur, zulmet içindeki âb-ı hayat olarak zikredilmiştir:

*Etmeye ihyâ bahârı ebrden bârân akar
Zulmet içinde sanasın Çeşme-i Hayvân akar
(Tarlán, 1945: 128)*

Çeşme-i Hayvan tabirinin şiirlerde sevgilinin âşiğe hayat bahşeden dudağına teşbih edildiği sıkça görülmektedir. Bu minvalde Fuzûlî, âb-ı hayatı, sevgilinin dudağına benzettiği için kınanmasının onu öldürdüğünü şöyle dile getirmiştir:

*Fuzûlî öldürür her dem meni ehl-i nazar ta'nı
Ki niçün yâr lâl'in Çeşme-i Hayvâna benzetdim
(Tarlán, 2014: 447)*

Hayâli, hüsn-i talil sanatını kullanarak, cennetten selsebilin çıkmasını, sevgilinin âb-ı hayata benzeyen dudağına bağlamış, sevgilinin dudağını kastederek çeşmesâr kelimesini kullanmıştır:

*Çeşmesâr-ı lâ'lüni gördü ruhunda cân-fezâ
Ol sebebden cennetün çıkdı gözünden selsebil
(Tarlán, 1945: 261)*

Güneş ve çeşme benzetmesi de şiirlerde dikkat çeken bir husustur. Fuzûlî'ye göre “Çerh destisi güneş pınarının suyunu gizleyip gece onu katre katre sızıntı hâlinde akıtıyor ve katre katre bu aydınlık yıldızları vücuda getiriyor”. Güneş doğunca yıldızların kaybolduğu düşünülecek olursa, çeşmeye benzetilen güneşin ışığını (suyunu) sanki felek testisi gizlemiştir, ondan damlayan ışık süzmeleri (damlalar) ise yıldızları oluşturmuştur:

Gizleyüb çeşme-i horşîd suyun kûze-i çarh

Katre katre kıla encüm reşehâtın peydâ
(Tarlan, 2014: 78)

3.10. Hisar/ Burc

Hisar, küçük kale; burç ise sur veya kale duvarlarına bitişik yapılan dairesel, dikdörtgen ya da çokgen planlı savunma kulesi olarak tanımlanmaktadır (Sözen vd., 2010: 62, 136). Şiirlerde burçla aynı anlama gelen bârû, küngüre gibi kelimeler kullanılmıştır. Bâkî, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatına dair yazdığı şiirinde onun arş burcunun yükseklerini cilvegâh edindiğini ve bu dünyaya lâyük olmadığını söylerken arşı, burca teşbih etmiştir:

Kıldı firâz-ı küngüre-yi arşı cilvegâh
Lâyık değüldi şânına hakkâ bu hâkdân
(Kanar, 2019: 576)

Sevgili gibi bir padişahın aşk şehrinde gökteki ay ve güneş, hisara ve burca dikilen kesilmiş başlardır:

Felekte ay ü gün sen şehriyârın şehri aşkında
Kesilmiş başlardur kim dikildi burc u bârûya
(Kanar, 2019: 478)

3.11. Tâk/ Kemer

Kemer, bir açıklığı geçmek için kullanılan, düzgün eğrisel biçimli yapı ögesidir (Sözen vd., 2010: 164). Şiirlerde tâk kelimesiyle ifade edilen bu kemer formu, şekli münasebetiyle şiirlerde sevgilinin kaşına teşbih edilmiştir. Bazı beyitlerde şu şekilde anlam kazandığı görülmektedir: Aşk ehli, sevgilinin kaş tâkını gördüklerinden beri bir daha mihraba boyun eğmemişlerdir:

Tâk-ı ebrû-yi nigârı görelî ey Bâkî
Serfurû kılmağı aşk ehli dahi mihrabâ
(Kanar, 2019: 456)

Sevgilinin iki kara kaş, güzellik seyir yerinin kitabesidir. Alnı ise eyvan kemerinde şemseye benzer:

كتابه ان دو ابروی سیه بر منظر خوبی
جبینت شمسه بر طاق ایوان میتوان گفتن

(Kitâbe an do ebrû-yi siyeh ber manzar-i hûbî
Cebînet şemse-yi ber tâk-i eyvân mîtevân goften
İki kara kaşın güzellik seyir yerinin kitâbesi
Alnına eyvan kemerinde şemse demek mümkûn)
(Kanar, 2019: 786-787)

Yaratılış mimarı sevgilinin tâka benzeyen kaşlarına şekil verinceye kadar felek sathında yeni aydan bin tane kalıp yapmış ve bozmuştur:

Yeni aydan felek sathında min kaleb düzûp bozmuş
Verince kaşların tâkına sûret sun' mi 'mârî
(Tarlan, 2014: 701)

Yeni ay şekil olarak kaşa benzer. Ayın geçirdiği evreler göz önünde bulundurulursa Allah'ın kaşa en güzel şeklini vermek için yeni aydan bin tane kalıp yapıp bozduğunu hüsn-i talil yoluyla ifade etmiş ve sevgilinin kaşının hepsinden güzel olduğu vurgulanmıştır.

Sevgilinin kaşına benzetilmekten başka tâk kelimesinin gökyüzüne teşbih edildiği de görülmektedir. Bâkî'nin, gözyaşı selinin birgün lacivert tâkı harap edeceğini söylediği beytinde lacivert tâk nitelemesiyle gözyüzünü kastettiği görülmektedir:

Bâkiyâ gör harâb ider âhir
Seyl-i eşküm bu nîlgün tâkî
(Kanar, 2019: 562)

Devlet adamları için yazılan kasidelerde tâk kelimesine, onların yüksek mertebelerini övmek ve devamını dilemek için yer verildiği görülmektedir. Bâkî, padişahın meclisine girmesinde vasıta olan devlet adamı Feridun Bey'e (ö. 991/1583) dua ettiği beytinde tâk kelimesine şöyle yer vermiştir: “*Koruyucun yerin, göğün sahibi Hudâ olsun. Dünya durdukça o yüksek tâk âbâd olsun.*”:

Nigehdârun Hüdâvend-i zemîn ü âsumân olsun
Cihân turdukça âbâd olsun ol tâk-ı felekfersâ
(Kanar, 2019: 766)

Kanuni Sultan Süleyman'ın kadrinin haremine felek altın işlemeli bir kubbe, samanyolu kemeri ise ona murassa bir tâk olarak düşünülmüştür. Bu beyitte samanyolu, değerli taşlarla süslü (murassâ) bir tâka benzetilmiştir:

Harem-i kadrine bir günbed-i zerkâr felek
Ana bir tâk-ı murassa' kemer-i kâhkeşân
(Kanar, 2019: 652)

Dergâh bahsinde belirtilen, istiğna hâlinin vurgulandığı beyitlerde tâk kelimesinin kullanıldığını da görmüştük. Tâk, sultanların yüksek konularını vurgulamak için kullanılmıştır ve rind meşrepli şairler fakr düşüncesiyle onu arzu etmemişlerdir. Muhibbî'nin ârifâne bir anlayışla dünyanın geçiciliğinden dem vurup onu ribat olarak zikrettiğini daha önce belirtmiştik. İlgili beytin devamında ise ribat olarak zikrettiği dünyanın tâkını yüce kılmanın kişiye kalmayacağını vurgular:

Nicelerden kaldı dünyâ kalısar senden dahi
Bu ribâta kim kona göçmek mukarrer buldı tut

Çün sana kalmaz ne lâzım tâkunı kılmak yüce
Heşt eyvânun biri sîm ü birin zer buldı tut
(Çabuk, 1980: 59)

Yine Muhibbî, dünyaya meyledilmemesi gerektiğini “*tâk-ı eyvân*” tamlamasıyla dile getirmiştir: “*Bırakıp gideceğün dünyayı yüceltme. Bu dünyaya olan iştiyak ve kôs sesi gibi ağlamalar da nedir?*”:

Kalur bu tâk-ı eyvânın yüceltme
Nedir bu hây u hây kûs-ı girivân (Çabuk, 1980: 343)

3.12. Eyvân

Eyvân, üç tarafı kapalı, bir taraftan dışa açılan tonozla örtülü mimârî mekân olarak tanımlanır. Aynı zamanda geleneksel Anadolu-Türk konutunda iki yanı iki oda ile sınırlanmış ve bir yönden hayat ya da sofaya açılan mekânın da ismidir (Sözen vd., 2010: 105). Eyvân kelimesinin sayebân/gölgelik anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle aslında eyvân, Güneşin düştüğü mekânlar olarak addedilebilir (Çaycı, 2017: 163). Meselâ Bâkî, hüsn-i talil yoluyla güneşin dahi sevgilinin aşkının cezbisiyle meczup olduğu için kendini eyvanından her seher attığını söylemektedir:

Cezbe-yi aşkun ile olmasa meczûb güneş
Her seher atmaz idi kendüyi eyvânundan
(Kanar, 2019: 406)

Sultan II. Selim'in (ö.1574) methedildiği bir kasidede Bâkî onun saltanat tahtında güneş gibi sürekli yüce başlı olmasını öğütlerken bu güneşin dokuz firuze feleği aydınlatmasını dilemiş, dokuz feleği eyvâna teşbih etmiştir:

Serefrâz ol serîr-i saltanatda gün gibi dâyim
Münevver kulsun ikbâlün nu nuh frûze eyvânı
(Kanar, 2019: 670)

Eyvân genel mânâda şiiirlerde felek, dünya, vücûd, aşk gibi mefhumlarla ilişkilendirilmiştir. Bâkî'nin bir beyti dünya-eyvân benzetmesine örnek olarak verilebilir. Öyle ki, padişah Mehmed Han'a yazılan bir kasidede onun sancağı nurlu sabah, dünya ise onun aydınlattığı eyvâna benzetilmiştir:

*Yine ol sancak-ı zerrînsen ü simûnkabâ kıldı
Livâ-yı subh-ı nûrânî gibi rûşen bu eyvânı*

(Kanar, 2019: 694)

Dünya eyvâna benzetilirken onun aynı zamanda harap bir yer olduğu da şöyle vurgulanmıştır: “Fânî dünyayı huzur yeri sanma. Bu harap eyvanı mamur etmeye niyetlenme.”

Cây-ı âsâyîş olur sanma cihân-ı fânî

Eyleme kasd-ı imâret bu harâb eyvânı

(Kanar, 2019: 584)

Muhibbî'nin, dünya için eyvân benzetmesi yaptığını daha önce tâk bahsinde ele almıştık (Hayâlî G.6/2, Bâkî G.206/2). Bunun dışında Muhibbî'nin şiiirlerinde “eyvân-ı aşk” tamlamasına vurgu yaptığını görmekteyiz. Buna göre aşk eyvânı yüksekliğiyle dokuz felekten de yucedir. Gönlü gibi harap olan aşk eyvânını gören âşık, mimar olup onu imar etmeyi diler:

Ehl-i aşka zerrece gelmez felekler mihr ü mâh

Rif'atiyle nüh felekten yucedür eyvân-ı aşk

(Çabuk, 1980: 217)

Gönlüm gibi harâba eyvân-ı aşkı gördüm

Mi'mâr olub Muhibbî âni imâret itsem

(Çabuk, 1980: 300)

Hayâlî de benzer mahiyette aşk eyvanından söz etmiş, bunun yanı sıra beyitlerinde vücudu eyvân olarak hayal etmiştir.

Subhdem eyvân-ı aşk yâra ziver vermeğe

Her gece yur gözlerün yaşında gerdün lâciverd

(Tarlân, 1945: 120)

Eyvânı, güneşin düştüğü yer olarak düşündüğümüzde Hakk'ın bir güneş, vücudun ise bu güneşin düştüğü eyvân olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Hayâlî der ki, eyvâna benzetilen vücut, eğer iki dünyanın karartısı olan gönlü arzuhalcisi olmasaydı ancak bir zulmet sarayı olurdu”:

Bu vücûd eyvânı bir zulmet-serâdur olmasa

Ger sevâd'ül vech-i fiddâreyn istîdâc ana

(Tarlân, 1945: 103)

Yine Allah'ın nakkaş, mahlûkun ise nakış olarak düşünüldüğü bir beyte göre bu vücut eyvânına kaza (Allah'ın emir ve takdiri) nakış çekmiştir. Bu sebeple takdirin kalemine bakılmalı ve nakkaşına tan edilmemelidir:

Her ne nakış kim vücûd eyvânına çekdi kazâ

Hâme-i takdîre bak tan eyleme nakkaşına

(Tarlân, 1945: 344)

Kudret nakkaşı, yüksek eyvâna benzetilen vücuda nakış yapmadan evvel, kanlı gözyaşları sevgilinin eşiğinde renk renk olmuştu:

İşîğün hûnâbe-yi eşkümle rengâmîz idi

Yazmadın nakkâş-ı kudret bu büleñd eyvâne nakş

(Kanar, 2019: 224)

Keyvan, naHS-i ekber denilen Zühâl yıldızıdır. Bu yıldız yedinci kat göktedir, yüksekte oturur ve feleğin hazinedarı olarak görülür (Pala, 2012: 494; Onay, 2013: 440). Kimi beyitlerde Keyvan ve eyvân kelimelerinin bir arada bulunduğu görülmektedir. Fonetik açıdan benzerlikleri olmasının yanı sıra anlam itibarıyla de şiiirlerde mimârî öğelerle birlikte kullanıldığı zaman yüksekliğin sembolü olarak zikredilmişlerdir. Sultan II. Selim'in (ö.1574)

methedildiği beyitte şöyle denilmiştir: “Eşiğinin yoksulu gökyüzüne baş eğmez. Kısacası en küçük kulun Keyvan'ın eyvanını beğenmez.”:

Gedâ-yı âsitânun âsmâna serfurû kılmaz

Beğenmez hâsılı kemter kulun eyvân-ı Keyvânı

(Kanar, 2019: 670)

Eyvân, normal mekâna nazaran daha büyük ölçülere sahip, yerden yükseltilmiş ve kemer-tonoz örtü elemanlarıyla farklılıkların mekânı olarak düşünülmüştür. Bu farklılıklardan dolayı bu mekânlar ayrıcalıkların, seçkinlerin mekânı olarak belirginleşmiştir. Sivil mimârîde bu mekânlar evin en yaşlı erkeğinin, saraylarda ise sultanların mekânı olmuştur. Ayrıca âlemdeki dört yön cihetinin mimârîdeki yansıması olarak eyvânlar dikkat çekmektedir. Dört yön sembolünden kasıt, dünya hâkimiyetini elinde bulundurma veya yeryüzüdür. Şayet açık bir gökyüzü ve yeraltı yönleri de dâhil edilirse altı yön olarak kozmosun tamamına egemen olmayı ifade eder (Çaycı, 2017: 163-164). Bu minvalde şairlerin özellikle padişahlara yönelik övgülerinde eyvân kelimesini sıkça kullandığını görmekteyiz. Meselâ Bâkî'nin Sultan Murad, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlara yazdığı kasidelerde eyvân mazmununun geçtiği beyitlerde yer alan anlamlar şu şekildedir: “Bahtının yıldız çerağı güneşle parlamış. Kâdir sarayının eyvanı felekten yukarda olsun. Saltanat büyüklerinin kasrının eyvan ziyetini, bu parlak matlayı kader üstadının kalemi kılmış (Sultan Murad'a atfen yazdığı beyitler için bkz. (Bâkî G.546/9; MSM.3/2(7))). Bayram yaklaştı yine kasır divan döşensin. Sultan saadet eyvanına çıkıp buyursun. Baht ve saadet feleğinin güneşi ayı olan sultan, ismet otağının eyvan mumu olan sultan (Kanuni Sultan Süleymân'ın vefatına atfen yazdığı beyitler için bkz. Bâkî MSM.2/3(1); MSM.2/1(8)). Yine Sultan Murad'a (ö.1595) atfen yazılan bir beyitte de Keyvan ile eyvân kelimelerinin birlikte kullanıldığı benzer bir anlam vardır. Bu anlama göre onlar (Selim Şah ve Süleyman Han) başlarını yerden göğe yükseltti. Cihan şahının menzilin Keyvan eyvanı etti:

Anlar itdi hâkden eflâke gerçi serfirâz

Menzilin şâh-ı cihân eyvân-ı Keyvân eyledi

(Kanar, 2019: 678)

3.13. Revak

Bir yapının önünde bulunan uzun kenarlarından biriyle bu yapıya bitişik, diğer uzun kenarı boyunca sütunların taşıdığı bir kemer dizisiyle dışa açılan, üstü kubbe, tonoz ya da çatıyla örtülü, uzunlamasına mekâna revak denir (Sözen vd., 2010: 258). Revak, iç ve dış mekânı birbirine bağlayan mimârî öğedir. Bir geçiş mekânı olduğundan gölgelik görevi ifa etmiştir. Özellikle yaz aylarında Güneşin yakıcı sıcağından, bahar ya da kış aylarında ise yağmur ve kardan muhafaza eden bir sığınma alanıdır. Revak kelimesi gölgelik mekânla olan ilişkisinden dolayı kemer anlamında da kullanıldığı görülmektedir (Çaycı, 2017: 165). Genelde şiiirlerde de kemer anlamına gelen tâk kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Bâkî'nin yokluk mülkünde kimsenin kalmadığını, her şeyin geçici olduğunu vurguladığı beyitlerinin birinde revâk kelimesini kullandığını şu şekilde görmekteyiz: “Kayser gitti, kasrının tâkı ve revakı kalmadı. Nice Kisra geçti. Tâkı, görkemi kalmadı.”:

*Gitdi Kayser kasrının tâk u revâkı kalmadı
Nice Kistrâ geçdi tâk u tumturâkı kalmadı
(Kanar, 2019: 554)*

Halep Beylerbeyi Kubat Paşa'ya yaptığı övgüde de revâk kelimesine rastlamaktayız: “*Divanının revakı, eyvanının tâkı, saadet burcunun hilâli, makam, görkem göğü!*”:

*Revâk-ı manzar-ı dîvânî tâk-ı evvânî
Hilâl-i burc-i sa'âdet sipîhr-i câh ü celâl
(Kanar, 2019: 724)*

3.14. Revzen

Revzen, tavandan açılan pencere anlamına gelmektedir (Arseven, 2017: 89). Revzen adı verilen pencereler sayesinde mekânlar aydınlık bir hâle gelmektedir. Özellikle renkli camlardan süzülerek iç mekânı renklendiren renkli ışık süzmeleri tabiattaki renklerin de bir yansıması gibidir (Çaycı, 2017: 140). Şiirlerde revzen etrafı aydınlatan mimârî bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca âşğın yaralarına ve yıldızlara benzetilen olmuştur. Revzenlerin, mekâna aydınlık verdiği düşüncesiyle şiirlerde maddî yahut manevî bir aydınlanma ve ferahlık ifade edildiğini görmek mümkündür. Bu anlayışa göre sevgilinin yanaklarını dudaklarını zikrederken cennetten kabre revzenler açılmaktadır:

*Açıla kabrüne cennetden ânun revzeneler
Ruhların fikri lebün zikrün iderken olanun
(Çabuk, 1980: 225)*

Revzen ancak bir perdedir, asıl menba' değildir. Asıl menba' güneşe benzetilen Hakk'tır. Hakk, bir güneş gibidir, aydınlatıcı bir kaynaktır. Zâtî bir beytinde Hakk'ı bir güneşe, gönlü eve, gözleri revzene teşbih etmiştir. Gönüllerini aydınlatmak isteyenler bunun için gözlerini açmalıdır. Şayet revzen gözler açılmaz ise gönül evine Hak güneşi dolmaz:

*Gözün mihr-i Hudâ'dan yana aç gönülün safâ bulsun
Olur gündend yana revzen açılrsa pür-ziyâ hâne
(Kurtoglu, 2017: 120)*

Kâinat bir ev olarak telakki edildiğinde, o evin revzenleri yıldız olarak düşünülmüştür. Fuzûlî ise bir beytinde “*gerdûn (dünya, felek) mahzenî*” ifadesini kullanarak karanlık oluşundan hareketle feleği, yeraltı, bodrum olarak hayal etmiştir. Buna göre karanlık felek içinde yıldızların revzen kılınmasının sebebi, âşıkların âh dumanının çıkmasına bağlanmıştır. Bu hayalini hüsn-i talil yoluyla şöyle dile getirmiştir: “*Yapı mimarı felek mahzenini düzenlediği zaman, âhımın dumanının çıkması için yıldızlar penceresini açmış*”:

*Sun' mi'mârî yaşar sâ'atde gerdûn mahzenin
Dûd-ı âhum çıhmağa açmış kevâkib revzenin
(Tarlan, 2014: 545)*

Kapı evin içini göstermeyen bir levhaya benzetilerek günahsızlıkla bağdaştırılmıştır. Buna mukabil pencereler evin içini gösterdiğinden tecessüsün, günahın sembolü yapılmıştır. Fuzûlî insanın da kapı gibi günahsızlık yolunu gözlemesi gerektiğini söylemiş, insanı eve benzeterek meşru girilecek yol olan kapı gibi ismet yolunun tercih edilmesi gerektiğini, her eve gayri meşru şekilde göz açılmamasını tavsiye etmiştir (Tarlan, 2014: 676-677):

*Handa olsan kapu levhi tek gözet ismet yolun
Açma göz divârlardan her eve revzen kimi*

(Tarlan, 2014: 676)

Bunlardan başka âşğın, sevgilinin oka benzetilen kirpiğine maruz kalmasından ötürü vücudunda açılan yaralar, pencereye teşbih edilmiştir. Bazen de revzen, dostun ayrılığında âşıkla beraber inleyen yapılarıdır:

*Kaşı yaş geldi sînem itdi müjgânın hadenk
Her taraftan revzen açdı olmaya tâ sine teng
(Çabuk, 1980: 242)*

*Külbem içre dostum hecründe efgân eylesem
Bir yana der nâle eyler oldu revzen bir yana
(Tarlan, 1945: 107)*

4. Sonuç

Sanat, insanların; gördükleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, estetik bir heyecan uyandıracak tarzda ifade edilmesi olarak tanımlanmıştır. Sanat aynı zamanda kişinin iç âlemini yansıtan bir olgudur. Dolayısıyla belli bir medeniyet telakkisine sahip sanatkarlar güçlerini düşünce dünyalarından, inançlarından alarak yapılar inşa ederler. Bu inşa ettikleri yapılar da bir sembol olarak farklı sanat dallarında kendini gösterir.

Çalışmada câmi' mescit ve buna bağlı bazı ögeler; bir de diğer mimârî yapılar iki başlık hâlinde incelenmiştir. Mimârî unsurlar, Osmanlı şiirinde gerçek anlamlarıyla kullanılmalarının dışında çeşitli mecaz anlamlarıyla da görülmüştür. Ayrıca meyhaneye ve mescit gibi kimi mekânlar veya mekânsal unsurlar zahirden batına doğru açılan bir anlayışı yansıtmışlardır. Buna göre incelediğimiz şiirlerde; aşk, sevgilinin yüzü ve dudağı, câmi' mescit metaforuyla yer almıştır. İbadet yeri anlamında secdegâh kelimesi de kullanılmış olup sevgilinin kaş mihrabı, padişahın sarayının toprağına benzetilen olmuştur. Câmi'/mescitle ilgili bazı ögeler de söz konusu edilmiştir. Buna göre; kubbe ve kubbeye eşanamlı kelimeler; gökyüzü, felek, üzümlük, devlet adamlarının mertebeleri, adalet ve vahdetü'l vücudun temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Mihrab; âşğın kıblesi olarak zikredilmiş ve sevgilinin kaşına teşbih veya istiare yoluyla işaret edilmiştir. Minber; fesahatla ilişkilendirilmiş olup feleğe benzetilen olmuştur. Mahfil; müezzin bülbülün öttüğü gül bahçesi ve cemalin toplandığı yer olarak telakki edilmiştir. Minare; şeklinden ötürü doğruluk ve servi ağacı ile ilişkilendirilmiştir. Bunların dışında minareler arasında asılan mahyaların ışıkları yıldızlara benzetilmiştir. İbadet mekânının avlusunda yer alan şadırvan, rintler halkası; havuz ise hâle olarak zikredilmiştir.

Diğer mimârî yapılara bakıldığında ise ev, hâne ve dâr kelimeleriyle karşımıza çıkan mihnet, hicran, dünya, halvet, gönül ve bekâ gibi manevî anlam içeren mefhumlar dikkat çekmektedir. Bina/ bünyâd gibi mimârîye ait unsurlar mücerret bazı kavramlarla birlikte yer almaktadır. Bina kelimesinin, iç mekânı oluşturan yapılar olması hasebiyle içe yönelik mefhumlarla birlikte kullanıldığı söylenebilir. Dergâh/ tekke/ âsitân; sevgilinin eşiği, gönül ve aşkla ilişkilendirilmekle beraber daha çok tasavvufî anlamlarda kullanılmış ve istiğna hâlini temsil etmiştir. Ayrıca padişahların huzuru da dergâh olarak düşünülmüştür. Derviş gibi din adamlarının geçici olarak kaldıkları yerler olarak tarif edilen hankâhlar, şiirlerde aşka teşbih edilmekle beraber oraya gelen can ve gönle de misafir gözüyle bakılmıştır. Pek çok kimsenin gelip gmesi münasebetiyle âleme de benzetilen olmuştur. Kasr, bargeh, saray olarak

adlandırılan yapılar devlet büyüklerinin söz konusu olduğu şiirlerde sıkça görülmektedir. Bundan başka saray ve onunla ilişkili kelimeler; sevgilinin güzelliği, felek (dünya), gönül, akıl, ezel, adalet, gülşen, halvet ve şiire benzetilen olmuştur. Daimi bir barınma yeri olmadığından dünya ve baharın habercisi çimenler de yine daimi olmadığından ribatla ilişkilendirilmiştir. Kütüphane, din ve küfür şeklindeki zıt kelimelerle kullanılmış, çokluk ifade etmiştir. Şiirlerde bir toplumun dinî anlamda ortaya koymuş olduğu olumlu veya olumsuz düşünce sistemi kütüphane sembolizmiyle dile getirilmiştir. Şiirlerde açılan medreseler, söz konusu edilmiş ve zahir-bâtın ayırımının görüldüğü çeşitli beyitlerde ise zahirin yansımaları olmuştur. Çeşme mazmunu, mucizelerle birlikte anılmış, âşğın yarasına ve gözüne teşbih edilmiştir. Çeşme-i hayvan ibaresi de şiirlerde çeşitli vesilelerle sıkça geçmiştir. Arş ve burç kelimeleri arasında ilişki kurulmuştur. Tâk/ kemer; samanyoluna, sevgilinin kaşına teşbih edilmiş, devlet adamları için yazılan kasidelerde onların yüksek mertebelerini övmek ve devamını dilemek için bu kelimelere yer verilmiştir. Eyvan çoğu zaman revakla birlikte kullanılmış; felek, dünya, vücut ve aşkla ilgili zikredilmiştir. Âlemdeki dört yön cihetinin mimârîdeki yansıması yani dünya hâkimiyetini elinde bulundurma veya yeryüzünün sembolü olan eyvân mimârî ögesi, devlet büyükleri methedilirken çokça geçmiştir. Revzen mimârî formu ise yıldız ve âşğın yaralarına benzetilmiş ve gölgelik mekânla olan ilişkisinden dolayı daha çok tâk kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Sonuç olarak mimârî ve edebiyatın birbirini besleyen sanatlar olduğu açıktır. Şairler şiirlerine iç âlemlerini ve içinde yaşadıkları toplumun izlerini yansıtmış ve bu medeniyetin izlerini taşıyan mekânlara, mimârî yapılara da farklı anlamlar yüklemişlerdir. Osmanlı şiirinde mekân algısının dinî/tasavvufî bir bakış açısıyla da ele alındığı söylenebilir. Bununla ilintili olarak şiirlere bakıldığında bazı mimârî öğelerin sembolik anlamlar çerçevesinde kullanıldığını görmekteyiz. Her ne kadar belli mazmunlar kullanılmak suretiyle geleneksel bir şiir yapısına bağlı kalınsa da bu sınırlılıklar içinde kurulan hayaller şiiri zenginleştirmiş, ortak mekân anlayışıyla tevhid yansıtılmıştır. Kimi zaman kâinat kimi zaman insan mimârî bir yapı olarak hayal edilmiş, kâinatın içindekiler, sevgilinin güzellik unsurları yahut âşğın bazı uzuvları bu yapının öğeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bunların dışında mimârî öğelere benzetilen ömür, aşk, muhabbet, baht, sabır gibi mücerret bazı mefhumların da, mücerret ve müşahhas olanın birliğini yansıtmalarıyla tevhidin sembolü olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aclûnî. (1988). *Keşfü'l-hafa II*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye.
- Akengin, G. (2012). Sanat dalları arasında etkileşim ve dil, *Karadeniz Araştırmaları*, 33, 139-146.
- Arseven, C. E. (2017). *Istlâhât-ı mimârîyye*. Şeyda Alpaz (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Burckhardt, T. (1994). *Akıl aynası/ Geleneksel bilim ve kutsal sanat üzerine denemeler*. Volkan Ersoy (Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.

- Burckhardt, T. (2013). *İslâm sanatı dil ve anlam*. Turan Koç (Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cansever, T. (1997). *İslam' da şehir ve mimari*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çabuk, V. (1980). *Divân-ı Muhibbî I-II*. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Çam, N. (1994). İslâm'ın sanata ve mimârîye bakışı, *Vakıflar Dergisi*, 24, 273-290.
- Çaycı, A. (2017). *İslam mimârîsinde anlam ve sembol*, Konya: Palet Yayınları.
- Demirel, Ş. (2001). 16. yüzyıl divân şâirlerinden Behiştî ve Heft-Peyker mesnevîsinin tematik açıdan incelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 187-217.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklemlerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durmaz, G. (2005). Divan şiirinde rind, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(8), 57-76.
- Dündar, A. (2002). XVI. yüzyıl bazı Osmanlı mimarları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 231-262.
- Fuzûlî, M. (1874). *Külliyat-ı divân-ı Fuzûlî*. Erişim adresi: <https://archive.org/details/klliyatdivanfuzu008800/page/171/mode/2up>
- Garaudy, R. (2019). *Geleceğimizde İslam var*. Cemal Aydın (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- İçli, A. (2012). Fuzûlî'nin Rind ü Zahid eserinde mekân: meyhane ve mescit, *Turkish Studies*, 7(1), 1305-1317.
- İpekten, H. (2012). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- _____ (2019). *Bâkî divan*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karacabey, S. (2012). Hadislere göre işrâk namazı ve kuşluk namazı ile ilgisi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 21-32.
- Karadeniz, M. U. (2018). Klasik Türk şiirinde mimârî ve mimârî bir unsur olarak kubbe, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17, 496-511.
- Kardaş, S. (2012). Divan şiirinde resim ve heykel, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47, 119-146.
- Kartal, H. B. (2014). İslam mimarisinin düşünsel arka planına dair bir yaklaşım denemesi, *Muhafazakâr Düşünce*, 10(39), 179-210.
- Khan, H. İ. (2003). *Sufizm ve sanat, dün, bugün, yarın*. Nur Yener (Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Khoury, N. N. N. (1998). The mihrab: From text to form, *International Journal of Middle East Studies*, XXX, Cambridge University Press, 1-27.
- Koç, T. (2019). *İslam estetiği*. İstanbul: İSAM Yayınları.

- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî divânı -Gazeller dışındaki şiirler-*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Mülâyim, S. (2005). *Mimârî*. Diyanet Ansiklopedisi içinde (Cilt. 30, s. 91-95). İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Narlı, M. (2007). *Şiir ve mekân Cumhuriyet dönemi (1920) Türk Şiirinde Şiir-Mekân İlişkisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. Cemal Kurnaz (Haz.). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). *Cami*. Diyanet Ansiklopedisi içinde (Cilt. 7, s. 46-56). İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Özkeçeci, İ. (2000). *İslâm inancının sanata yansımaları, Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi III. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 19-24.
- Pala, İ. (2012). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pişgin, Y. (2015). *Din-sanat ilişkisi bağlamında dinî tecrübenin sanat ruhuna etkisi, İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı*, 45-59.
- Ramazanoğlu, M. G. (2008). *16. yüzyılda Osmanlı külliyesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 333-344.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2010). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf edebiyatı terimleri sözlüğü*, İstanbul: Litera Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Bey divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (2014). *Fuzûlî divanı şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tatar, B. (2017). *Kutsal mekân: Fenomenolojik bir analiz, Milel ve Nihal*, 14(2), 8-22.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan şiiri ve İstanbul'un imar tarihi, Osmanlı İstanbul'u IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları*, 473-493.
- Turgut, A. (2018). *Kelimelerin kalbi*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Extended Abstract

Reflections of Some Architectural Buildings and Complementary Elements on the 16th Century Ottoman Poetry Art is briefly defined as making visible what is envisioned and thought in the mind. Art is a monument of subtle feelings and beauty that reveals the spiritual beyond the mind, reflects the inner world of person. Art is in a position to express the spiritual feelings of the artist. In particular, as there are many arts in the Ottoman civilization, these arts also interact with each other. The materials of visual arts are plastic materials, while the materials of literature and music are words and sounds. The superiority of literature over other arts is explained by the beauty of the word. For this reason, in this study, how architecture, which is one of the visual arts, affects poetry, which is one of the auditory arts, is discussed. In a way, this brings about the effect of lifestyle and worldview. Because the living environment is shaped according to the lifestyle and worldview. It is even stated that the architect who built the building and those who use the building have a similar mood. In the Ottoman civilization, works were produced in many artistic fields such as literature and architecture. Various symbols highlighting the belief and cultural values of the Islamic civilization draw attention in both. In addition, since one of the areas where the Ottoman civilization has worked the most in the artistic sense, it has been revealed how this art is related to another branch of art, literature.

Technically speaking, architecture is defined as the construction technique and art that it performs to express itself as well as meeting the practical needs of a civilized or urban society. The architecture that Muslims put forward in this context is called Islamic architecture. Architecture, which is the subject of the study, is also a visual art that has influenced poetry. Apart from architecture, painting, sculpture, marbling, gilding, calligraphy, miniature and audio arts are among the arts that Ottoman poetry benefited from. In a way, emotions are made visible in poetry through all these arts, these symbolic words used metaphorically include deep meanings. Apart from these, even the Ottoman poetry terms are of architectural origin, the use of poetry or poetic images in the tezkires where the famous architects of the Ottoman are the subject, and the poems written on

architectural structures reveal the interaction between these two arts.

For Ottoman civilization, the 16th century is an important period of development. For this reason, the study is based on the 16th century, when the Ottoman civilization was at its peak economically, socially and politically. In this century, many breakthroughs have been made in terms of architecture, as in every field of art. Because, with the conquests, development activities came to the fore. It has even been said that the frequent use of architectural concepts in poetry is related to development activities. In the study, mosque / masjid and some related items; and other architectural structures were examined under two headings and enriched with various examples. In fact, it is stated that the universe is a place of worship for a Muslim artist and that whatever harmony, order and unity exist in the universe, other Islamic architectures, especially mosques, represent this understanding. It can be said that architecture, as a continuation of this unity, has also entered the domain of poetry. Apart from their literal use in Ottoman poetry, architectural elements were also seen with various figurative meanings. Poets reflected their inner worlds and the traces of the society they lived in, and attributed different meanings to the places and architectural structures that bear the traces of this civilization. In their poems, sometimes evaluated the spaces within the framework of representation and developed various metaphors in both religious and mystical terms. Thus, some spaces or spatial elements such as taverns and masjids reflected an understanding that opens from visible to invisible. In Ottoman poetry, architectural-related elements are seen in their true meaning, as in the dates that were dropped due to the construction or repair of various structures such as mosques, masjids, madrasas, inns, hammams, mansions, fountains. However, in Ottoman poetry, it is seen that architectural-related elements take place in their metaphorical or religious and mystical meanings as in the couplets in which the sultans were praised. The association of architectural elements with human and the universe in poems also reminds the principle of *wahdat al-wujud*. The concretization of some abstract notions and identification with architecture also means that the concrete and the abstract meet on the same plane, which is also important in terms of reminding the sense of unity.

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 Salgın Sürecinde Restoranların Menü Tasarımlarının İncelenmesi: Restoran A (Bulgaristan) ve Restoran B (Türkiye) Örneği

Examination of Menu Designs of Restaurants During COVID 19 Pandemic: Examples of Restaurant A (Bulgaria) and Restaurant B (Turkey)

Evrin Karaca ^a, Hatice Güçlü Nergiz ^{b,*}

^a Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sapanca Turizm MYO Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Sakarya/ Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2520-5195

^b Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, 41080, Kocaeli/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8848-7014

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Temmuz 2020
Düzeltilme tarihi: 20 Şubat 2021
Kabul tarihi: 28 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:

Menü
Menü Tasarımı
Menü Tasarım İlkeleri
Bulgaristan
Türkiye.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: July 28, 2020
Received in revised form: February 20, 2021
Accepted: February 28, 2021

Keywords:

Menu
Menu Design
Menu Design Principles
Bulgaria
Turkey.

ÖZ

Bu çalışmada, imtiyaz anlaşması (franchising) ile hizmet sunan iki farklı restoranın menü kartlarının menü tasarım ilkeleri açısından incelenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, Bulgaristan'da ve Türkiye'de hizmet veren iki restoranın menüleri çevrimiçi ortamda incelenmiştir. Araştırma sonucunda her iki işletmenin menü kartlarının tasarım ilkelerinden yaratıcılık, ayrı menü ve değiştirme ilkelerine uygun olduğu saptanmıştır. Bulgaristan'da renklendirme ve kalabalık olmama ilkelerinin, Türkiye'de ise adres ve tanıma ilkelerinin dikkate alınmadığı tespit edilmiştir. Bu saptamalara bağlı olarak restoran yöneticilerine menü tasarımlarını değişimlere göre daha hızlı biçimde güncellemeleri önerilebilir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the menu cards of two different restaurants that provide service through franchising in terms of menu design principles. For this purpose, the menus of two restaurants that provide service in Bulgaria and Turkey were examined in an online environment. As a result of the research, it was determined that the menu cards of both businesses complied with the principles of creativity, separate menu and alteration from the design principles. It was determined that while the principles of coloring and being uncrowded were not taken into consideration in Bulgaria, in Turkey address and introduction principles were disregarded. Based on these findings, restaurant managers may be recommended to update their menu designs more quickly compared to changes.

1. Giriş

Bireylerin ev dışında yiyecek-içecek hizmetlerini karşılayan işletmeler geçmişten günümüze her zaman var olmuştur. Zaman içerisinde yaşanan gelişmelerle müşteri istek ve

beklentilerindeki farklılaşma yiyecek-içecek sektörün de ürün ve hizmetlerin çeşitliliği yanında hizmet kalitesinin de yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır.

Özellikle son yirmi, otuz yıla damgasını vuran internet teknolojisindeki gelişmelere yiyecek-içecek işletmeleri de

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: hg.nergiz@kocaeli.edu.tr

uyum sağlamıştır. Başlangıçta, sadece işletmelerin tanıtımında kullanılan web siteleri günümüzde bir satış kanalı gibi kullanılarak, sipariş almada ve siparişin satışında yararlanılan bir alan haline gelmiştir. Bilindiği üzere, yiyecek-ıçecek işletmeleri menü kartları ile müşterilerine sundukları yiyecek ve ıçeceklerin sunumunu gerçekleştirmektedir. Menü kartları yiyecek-ıçecek işletmelerinin adeta vitrinleri konumundadır. Müşteri menüde gördüğü resim ile daha önce bilmediği bir yemeği tercih edebilmektedir. İşletmenin, başarılı bir satış işlemi gerçekleştirmesinin ilk basamağını oluşturma aşamasında menü kartları önemli bir rol üstlenir hale gelmiştir (Özkaya ve Cömert, 2010: 178). Menüü inceleyen müşteriler işletmenin ürünleri ve içerikleri hakkında bilgi edinerek kendileri için uygun gördükleri yiyecek ve ıçecekleri sipariş vermektedirler. Yaşanan gelişmelerle birlikte yiyecek-ıçecek işletmeleri menü kartlarını da çevrimiçi ortama taşımışlardır.

Dünya ve Türkiye’de yaşanan bir salgın hastalık olarak literatüre giren “*Yeni Koronavirüs Hastalığı*” yiyecek-ıçecek işletmelerini de yakından etkilemiştir. Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) ilk olarak Çin’in Wuhan Eyaleti’nde Aralık 2019 tarihinde görüldükten sonra 13 Ocak 2020’de tanımlanmış bir virüs” (Sağlık Bakanlığı, 2020) olarak ifade edilmiştir. Dünyada daha önceleri de pek çok salgın hastalık yaşanmıştır (Kim vd., 2021: 1). Bununla birlikte, COVID-19 salgını, insan yaşamına yaptığı etkiden dolayı küresel halk sağlığı ve ülke ekonomileri açısından farklı sonuçlara yol açmıştır (Gössling vd., 2021). Kim vd. (2020) ağırlama ve turizm sektörünün doğal afetlerin ve salgın hastalıkların şiddetine bağlı olarak finansal gelir kaybeden bir sektör olduğunu ifade etmiştir. Salgın döneminde ortaya çıkan sosyal mesafe kuralına bağlı olarak insanların birbirinden uzaklaşma ve yakın temasta bulunma endişesi restoran işletmelerine olan talebin azalmasına da yol açtığından, bu işletmelerin finansal açıdan olumsuz bir biçimde etkilenmesi sorunu ortaya çıkmıştır (Gössling vd., 2021). Yang vd. (2020: 3810) COVID-19’un Amerika Birleşik Devletleri’nde restoran endüstrisini önemli ölçüde olumsuz olarak etkilediğini ifade etmiştir. Bu etkinin salgının görüldüğü diğer ülkelerde de olduğu ifade edilebilir.

COVID-19 salgını, normal yaşam koşullarını önemli ölçüde değiştirmiş, ekonomik ve sosyal yaşamda bireylerin davranışlarında bazı değişiklikleri zorunlu kılan “*yeni bir normal*” yaşamın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Baum ve Hai, 2020). Yaşam tarzındaki bu yeni normalleşme koşulları insanlarla fiziksel teması içeren faaliyet ve davranışlardan kaçınmaya yol açmıştır (Kim vd., 2021).

Literatürde COVID-19 salgınının tüm alanlarda etkisini inceleyen araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Restoran endüstrisi için COVID-19 salgını sürecinde ve sonrasında temel konular arasında, getirilen kısıtlamaların ve değişen tüketim modellerinin restoranları nasıl etkilediği ve kısıtlamalar hafifletildikten veya tamamen kaldırıldıktan sonra müşterilerin tüketim eğilimlerinin nasıl değişeceği yer almaktadır (Kim vd., 2021: 1-2). Restoran işletmeleriyle ilgili yapılan mevcut araştırmalar incelendiğinde; salgının etkisi (Kraus vd, 2020; Song vd., 2021), bu etkinin büyüklüğü (Huang vd, 2020), salgının olumsuz etkisinin yayılması (Baum ve Hai, 2020), salgın sürecinde restoranlarda uygulanan politikalar, stratejiler ve davranış protokolleri (Wen vd., 2020; Kim vd., 2021), evden sipariş

uygulamalarının restoran talebi üzerindeki etkileri (Yang vd., 2020), restoranlarda çevrimiçi sipariş vermenin talebe etkisi (Brewer ve Seby, 2021) ve salgından sonraki durumun tahmini (Huang vd., 2020) gibi konuların ele alındığı göze çarpmaktadır.

COVID-19 sürecinde restoranların bir kısmı kapanmak zorunda kalırken, bazı ülkelerde paket servisle hizmet sunulmasına izin verilmektedir (Gössling vd., 2021). Bu süreçte restoranlar yaşadıkları belirsizliklerin azaltılmasında iş modellerini değiştirmeyi veya iş modellerini bu değişimlere uyarlamak durumunda kalmışlardır. İşletmelerin uyguladığı bu önlemler yanında müşteriler enfeksiyon riskini azaltmak amacı ile evlerinde kalmayı ve restoranların çevrimiçi menülerini inceleyerek eve paket teslimi yapılmasını tercih etmektedir (Kim vd., 2021). Salgın sürecinde restoran işletmelerinde ele alınması gereken konulardan biri ise işletmelerin bu sürece nasıl uyum sağladıkları, yaşanan süreçte restoranların faaliyetlerine ve menülerine etkisinin ne yönde olduğunu da incelenmesidir. Bu çalışma, COVID-19 salgın sürecinin restoran işletmelerine etkisini bu açıdan ortaya koymayı hedeflemektedir.

Salgında restoran işletmelerinin COVID-19 sürecine nasıl uyum sağladıklarına yönelik hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, imtiyaz anlaşması ile hizmet sunan iki farklı restoranın salgın sürecinde menü kartlarının menü tasarım ilkeleri açısından incelenmesidir. Evlerinden dışarı çıkamayan müşteriler, internet ortamında yiyecek-ıçecek işletmelerinin menülerini görmekte ve istedikleri ürünleri seçerek sipariş edebilmektedirler. Bu çalışmada birisi yurtiçinde birisi yurtdışında imtiyaz anlaşması ile hizmet veren iki farklı yiyecek-ıçecek işletmesinin internet ortamındaki menü kartları incelenerek, menü kartlarındaki gelişim ve değişim süreci ele alınmaktadır. Bu çalışmanın, restoran işletmelerinin COVID-19 salgını sonrasında sürdürülebilirliklerini etkileyen bir faktör olan menü tasarımı konusundaki eksikliklerini keşfederek bu alandaki araştırma boşluğunu doldurabileceği düşünülmektedir.

2. Menü Tasarımı

Menü, Türk Dil Kurumu (TDK) (2020) Sözlüğü’nde “yemek listesi”, “sofraya çıkarılacak yemeklerin hepsi” olarak ifade edilmiştir. “İnsanların ellerine aldıklarında ne yiyecekleri hakkında bilgi veren liste” (Özgen, 2015: 15) anlamını taşıyan menü kavramı Türkçeye Fransızcadan geçmiş, kökeni ise Latince “küçük, az” anlamı taşıyan “*minutus*” kelimesinden gelmektedir (Altınel, 2017: 19). Menü genel anlamda yiyecek-ıçecek işletmelerinin satışa hazır ve satılabilecek yiyecek-ıçeceklerin belirli bir sırada birbiri ile uyumlu biçimde gösterildiği liste anlamını içermektedir (Baysal ve Küçükbaşlan, 2009: 31).

Menülerin öncelikli amacı, işletmenin sunmuş olduğu yiyecek ve ıçecekleri anlaşılır bir şekilde sunmak ve müşterilere menü kalemlerinin içerikleri, pişirme yöntemleri, servis süreleri, fiyatları ve benzeri konularda açıklamalar hakkında bilgi vermektir (Denizer, 2005: 71). Yiyecek-ıçecek işletmelerinin servis edebilecekleri ürünler hakkında bilgi veren menü kartları, işletmelerin ürünlerinin fiyatlarını belirleyen, promosyon olanakları sağlayan önemli bir dağıtım kanalı işlevi de görmektedir (Atkinson ve Jones, 1993).

Menüyü tanımlamak kolay olsa da planlanması oldukça karmaşık bilgileri içermektedir. Herkes menü hazırlayabilir, ancak etkili ve verimli bir menü hazırlamak için menüde yer alan tüm ürünlerin ayrı ayrı ve birbirleriyle uyumuna dikkat etmek gerekmektedir. Birbirlerinden bağımsız bölümler gibi görünse de, menü içerisinde var olan her kalemin birbirini destekleyecek nitelikte olması gereklidir (Akay ve Saruışık, 2015: 212-213).

Yiyecek-içecek işletmelerinin temel unsuru sahip oldukları menülerdir. Satış ve pazarlama menü doğrultusunda yapılmakta, işletme gelirinin ve müşteri tercihlerinin temelini işletmenin menüsü oluşturmaktadır, işletmenin amacına ulaşması, menünün başarısına bağlı olmaktadır (Baysal, 2003: 24).

Yiyecek-içecek sektöründe menünün düzenlenmesi, oluşturulması, dizaynı, yapılandırılması ve tasarımı genellikle aynı anlamlarda kullanılmaktadır (Doğdubay ve Saatçi, 2014: 54). Menü tasarımı; “baskıda kullanılacak kartın boyut-renk vs. özelliklerinden kullanılacak metnin belirlenmesi ve yiyecek-içeceklerin yerleştirme esaslarına kadar uzanan süreci ifade etmektedir” (Altınel, 2017: 189). Menü tasarımını; işletmenin dekoru, servisi, gıda kalitesi ve fiyat aralığının tamamlayıcısıdır. Bununla birlikte müşterinin yemek seçimini etkileyebilir ve restoranın satmak istediği ürünlere de dikkat çekecek özellikte olmalıdır (Antun ve Gustafson, 2005).

Menü yiyecek içecek işletmesinin hizmetlerini müşteriye ilettiği bir araç olarak tanımlanır ve bu iletişimini tasarımı ile sağlar. Menü tasarımı müşterinin yemek deneyimini memnuniyete dönüştüren en büyük unsurlardan bir tanesidir. İyi hazırlanmış olan bir menü kartı, işletmenin sunduğu ürünlerin reklamını yaparken, işletmenin imajına katkı ve satışların artmasına olanak sağlayabilir (Bekar ve Demirci, 2015: 21). Menü tasarımı tek başına satışları arttırmada yeterli olamaz, ancak müşteri memnuniyetini arttırmada önemli bir etken olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Menü tasarımı müşterinin sadakatini ve aynı işletmeye tekrar gelmesini garanti eden bir olgudur. Yiyecek içecek işletmeleri için mevcut müşterileri koruma çabasının, yeni müşteri kazanma çabasından daha az maliyet gerektirmesi bu durumun önemini ortaya çıkarmaktadır (Baiomy vd., 2017: 1-3). Menü, yiyecek içecek işletmesinin temel ürünüdür ve menü sunumu, verilen hizmet ve benzeri gibi unsurlar temel ürünün tamamını oluşturmaktadır (Saruışık ve Özbay, 2010: 347).

Menü tasarımı, temel olarak metin ve grafik arasındaki bağlantının sunumuyla ilgilidir (Yu ve Roh, 2002: 924). Menü tasarımıyla hedeflenen sonuçların elde edilmesi için, dikkat edilmesi gereken temel ilkeler vardır.

Sorumluluk İlkesi: Menü düzenlenmesi ve pazarlama kararları, işletmenin tüm çalışanlarının katılımı ile gerçekleştirilmelidir.

Yaratıcılık İlkesi: Müşterilerin aklında kalmasını sağlamak için, diğer işletmelerin menülerinden ayıran bir stilde oluşturulmalıdır.

Materyal İlkesi: Menü kartının basılacağı kartın özelliklerini içermektedir. Menü bir kerelik veya uzun süre kullanımı materyal seçiminde önemlidir. Tek kullanımlık menülerde uygun maliyetli materyallerin, uzun

sürelili kullanılacak menülerde ise dayanıklı ve kaliteli materyallerin kullanılması gerekmektedir.

Renklendirme İlkesi: Renk menüye canlılık getirmektedir. Bir ürünün rengi o ürünün kalitesi ve fiyatı hakkında önemli ipuçları verebilir. Menü tasarımında kullanılan rengin de restoranın kalitesine uygun şekilde seçilmesi önemlidir. Menü tasarımında önerilen belirli bir renk olmamakla birlikte müşterinin menüyü mümkün olduğunca rahat okumasını sağlayacak ve gözü yormayacak bir renk kullanılması gerekmektedir (Magnini ve Kim, 2016).

Kalabalık Olmama İlkesi: Menü tasarlanırken çok kalabalık görünmemelidir. Menü kartının %50'sinin boş, ancak çok geniş kenar ve satır aralıklarına da meydan vermeden basılmasının önemli olduğu belirtilmektedir (Baysal ve Küçükaslan, 2009: 108). Çok fazla yiyecek içecek kalemi barındıran kalabalık bir başka ifadeyle yoğun menülerin müşteri üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Müşterilerin seçimlerini daha zor yapmalarına, kafalarının karışmasına yol açabilir. Ayrıca işletme açısından yoğun menü daha fazla stok gerektireceği için maliyetleri arttıracaktır (Baysal ve Küçükaslan, 2009: 76).

Sıra İlkesi: Menü kartının en üstünde popüler ürünler yer almalıdır.

Adres İlkesi: İşletmenin adresinden iletişim bilgi (telefon, e-mail vb.) ve çalışma saatleri gibi bilgilere menüde yer verilebilir.

Ayrı Menü İlkesi: Her öğün için ayrı menü sunmak mümkündür, ancak uygulaması zordur. Ancak özellikli menüler, çocuk menüsü, diyet menüsü vb. ayrı olarak hazırlanarak, sunulabilir.

Karalamama İlkesi: Menü kartlarının üzerinde bulunan fiyat yerleri çizilerek yeni fiyatların yazılması doğru bir davranış değildir. Bunun yerine yeni fiyatların yazıldığı yeni menülerin kullanılması daha doğrudur. Fiyat değişimleri göz önünde bulundurularak fazladan yedek menüler bastırılmalıdır.

Gizliliği Koruma İlkesi: Masada ev sahipliği yapan kişiye üzerinde fiyat etiketleri olan menüler verilirken, konuk durumunda olan müşterilere ürünlerin fiyatlarının olmadığı menüler sunulabilir. Böylelikle ev sahibi müşterinin ne kadar hesap ödediği misafir müşterilerden gizlenmiş olur.

Tanıtmama İlkesi: Menü sesi olmayan bir satıcı olarak değerlendirilmelidir. Bunun için menüde işletmenin ürünlerinin yanında, işletmeyi tanıtan tarihçesi, ödülleri vb. bilgiler yer almalıdır.

Değişirme İlkesi: Menü kartlarındaki monotonluğun önüne geçmek için; kapak ve desenlerde yılda dört, ürünlerde ise iki defa değişiklik yapmak esas olarak kabul edilmektedir (Rızaoğlu ve Hançer, 2013: 117-119).

Menü tasarımı, detaylı ve uzun bir çalışmayı ifade etmektedir. Ancak menü çalışmaları yönetsel ve biçimsel olarak ikiye ayrılarak daha anlaşılır hale gelebilmektedir. Bekar ve Demirci (2015) menü kartlarının müşterilerin tercihleri üzerindeki etkiyi inceledikleri araştırmalarında; müşterilerin menü kartlarına ilişkin en fazla içerikten, en az kartın fiziksel özelliklerinden etkilendiklerini saptamıştır. Menü tasarımının yönetsel düzeydeki çalışmalarında aşağıdaki unsurlara dikkat edilmelidir.

Kartın Çekici Olması: İşletmenin kendine özgü, dekorasyonu ile uyum gösteren, hedef kitlesinin ilgisini çekecek tasarım geliştirilmelidir. Rakip işletmelerin menülerinin taklit edilmesinden kaçınılmalıdır.

Kartın Kolay Okunabilmesi: Kartta yer alan bilgiler okunabilir ve ayırt edilebilir nitelikte olmalıdır. Ana başlıklar ve alt başlıklar birbirinden ayırt edilmelidir.

Dilin İyi Kullanılması: Menüde kullanılan dilin sade ve anlaşılır olması müşteriler üzerinde iyi izlenimler yaratacaktır. Ayrıca müşteri kitlesinin özelliğine göre farklı dillerde çalışmalar yapmak avantaj sağlayacaktır.

Doğruluk İlkesine Uyulması: Müşteri ile işletme arasında bir iletişim aracı da olan tasarımlarda, ürünlerin açıklamalarına sadık kalınmalıdır. Yani “tereyağında hazırlanmış alabalık” olarak ifade edilen ürünü, margarinle hazırlayarak sunmak doğru olmayacaktır.

Fiyatlandırmanın Doğru Yapılması: Menü kartında yer alan ürünlerin fiyatları belirlenirken; işletmenin niteliğinden müşteri beklentileri ve sektör rekabet koşulları dikkate alınmalı, diğer taraftan menü ürünlerinin kendi içindeki uyumuna (örneğin; beyaz etli yemeklerin kendi aralarında, kırmızı etli yemeklerin de kendi aralarındaki fiyat uyumu gibi) dikkat edilmelidir.

Dengelerin Sağlanması: İşletmenin ayakta kalması için, planlanan menünün kâra katkı sağlamasına çalışılmalıdır. Personelin işbölümü de dengeli tutulmalı, bir tarafta yığılmalara izin verilmemelidir. Diğer taraftan yöneticiler, işletmeyi vizyonlu kılmak adına, sürekli yeni arayışlar (estetik kaygısı) içinde olurlar. Bu arada özel oluşturulan menülerde de dengeli beslenmenin unsurları bir araya (besin değerleri gözetilerek) getirilir (Denizer, 2005: 73-74).

Menü kartları, bu işte uzman olan kişilerin desteği alınarak; işletmenin ana tema ve varlığı arka plana atılmadan, ürünlerin satışını en iyi şekilde gerçekleştirebilecek şekilde oluşturulmalıdır. Menü tasarımının biçimsel düzeydeki çalışmalarında aşağıdaki unsurlara dikkat edilmelidir.

Kartta Şekil ve Boyut: Menü boyutu içerik, kullanılacak grafik öğeler, sayfa sayısı, yazı tipi gibi çeşitli faktörler dikkate alınarak işletmenin niteliğine uygun şekilde tasarlanmalıdır. 21-29 cm arası küçük, 38-50 cm arası büyük olarak kabul edilebilir (Ninemeir ve Hayes, 2005: 189). Birinci sınıf restoranlarda kartın rahatça okunabilmesi için A4 (210 mm. x 297 mm) boyutlarından daha küçük ya da çok abartılı büyüklükte menülerin kullanılmasından kaçınılmalıdır. Ayrıca menü büyüklüğü ile masa büyüklüğünün orantılı olması da gerekmektedir (Altınel, 2014: 190).

Kartta Kapak: Menü kartının kapağı işletmenin kimliğini yansıtmalı, dekor ve temasına uygun olmalıdır. Ön kapakta restoranın adı ve varsa sembolü veya logosu yer almalıdır. Arka kapakta ise adres, telefon, çalışma saatleri, dışarıdan alınan siparişler, kredi kartı kabulü gibi işletme ve iş yapısı ile ilgili bilgiler bulunmalıdır (McVety vd., 2008: 153). Eğer işletmenin veya içinde bulunduğu binanın tarihî bir geçmişi veya bilinmesi istenen bir özelliği varsa menü kapağında anlatılabilir (Baysal ve Küçükaslan, 2009: 123). Menü kapakları kir ve toz tutmayan, kolay temizlenen, rengi atmayan, dayanıklı ve kaliteli malzemeden yapılmalıdır (Rızaoğlu ve Hançer, 2013: 125; Altınel, 2014: 212).

Kartta Kâğıt: Menü için nasıl bir kâğıt seçileceğine karar verirken, menünün kullanım sıklığı göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktördür (McVety vd., 2008: 136). Eğer menü kartı günlük veya kısa süreli kullanım için hazırlanacaksa çok dayanıklı olması gerekmeyen, koruyucu bir dış malzemeyle kaplanmamış pahalı olmayan türden bir malzeme seçilebilir. Böylelikle işletme için baskı maliyeti düşük olacaktır. Ancak uzun süreli kullanılacak menülerde koruyucu dış malzemeyle kaplı, suya ve lekelerle karşı dirençli, en az 70 gram kâğıt gramaj ağırlığına sahip, birinci sınıf hamur, kuşe, kraft veya PVC kaplamalı silinebilir kâğıtlar kullanılmalıdır (McVety vd., 2008: 136; Brown, 2007: 253).

Kartta Metin: Menü metnini kendi içinde içerik bilgileri açısından üç farklı grupta incelemek mümkündür. Bunlar; yiyecek gruplarının ve kalemlerinin isimleri, yiyeceklerin içeriğini açıklayıcı metin ve işletme bilgilerinin yer aldığı kurumsal metindir (Rızaoğlu ve Hançer, 2013: 130; Ninemeir, 2005: 140-142).

Ana yiyecek gruplarının ve menüde yer alan yiyecek-içecek kalemlerinin isimlendirmede dikkatli olunmalıdır. İsimleri basit seçmekte fayda vardır (Koçak, 2004: 70). İnsanlar genellikle abartmalı isimleri pek sevmezler. Yabancı dildeki isimler müşterilerde geçici bir heves yaratır ancak çabuk unutulur (Rızaoğlu ve Hançer, 2013: 130). İsim verirken yabancı dil kullanılıyorsa o dilin gramer kurallarına uyulmalıdır. Ayrıca ana dilde de kısa bir açıklama yapmak yararlı olacaktır. Müşteriler yabancı ağırlıklıysa menüde resim kullanılması faydalıdır (Koçak, 2004: 70). Menülerde yemek isimleri ile birlikte resimler sunmak restoran endüstrisinde yaygın bir uygulamadır. Ancak, menülere resim eklemenin her zaman olumlu etkilere yol açmadığı açık değildir (Hou vd., 2017: 94).

Menüde yer alan yiyecek ve içeceklerin içeriklerini açıklarken mümkün olduğunca kısa bir şekilde, okuması kolay ve anlaşılır ifadelerle, ilgili kalemde kullanılan malzemeler, pişirme ve servis yöntemi hakkında bilgi verilmelidir. Açıklama ifadesi yemek tarifi verir gibi abartılı ve uzun olmamalıdır. Ne olduğu isminden kolayca anlaşılacak kelimeler için açıklama metni kullanılmayabilir (Koçak, 2004: 70).

Kurumsal metin olarak adlandırılacak işletme ile ilgili bilgilerin verildiği kısımda ise işletmenin kurumsal kimliği, geçmişi ve belli başlı özellikleri ile ilgili kısa bilgiler, öyküler verilebilir. Ayrıca çalışma saatleri, adres, telefon gibi iletişim bilgileri ile internet ve sosyal medya adresleri de bu kısımda verilebilir (Koçak, 2004: 70; Rızaoğlu ve Hançer, 2013: 130; Ninemeir, 2005: 141).

Kartta Yazı: Menüde kullanılan yazı tipinin büyüklüğü en az ortalama bir müşteri tarafından kolaylıkla okunabilecek büyüklükte puntoya sahip olmalıdır. Menülerde en çok kullanılan 12 punto yazı büyüklüğü ve Times New Roman, Arial gibi yazı fontları rahat okuma için idealdir. Satırlar arasında boşluk bırakmakta fayda vardır. Ana başlıklar tamamen büyük harflerle yazılabilecekse de menü kalemlerini belirtirken küçük harfler kullanılmalı, okuması nispeten daha güç olan italik karakterler sadece vurgulama amaçlı olacak şekilde çok az tercih edilmelidir (McVety vd., 2008: 137-140; Baysal ve Küçükaslan, 2009: 116).

Kartta Format: Format, menü kartının büyüklüğü, şekli ve genel görünüşünü ifade etmektedir (Koçak, 2004: 71).

Menünün sayfa sayısı ve katlanma şekli, boyutları, yazı tipi seçimi ve punto büyüklüklerinin belirlenmesi ile renklerin seçimi menü formatıyla ilgilidir (Sökmen, 2014: 135). Menü formatı belirlenirken göz önünde bulundurulması gereken faktörler arasında, menü kartının boyutları, kullanılan yazı tipi ve yemeklerin yerleştirilmesi açısından okunabilirlik önemlidir. Menülerin masaların boyutuna uyumsuz olacak şekilde de çok büyük olmaması ve müşterilerin kafasını karıştıracak kadar çok sayfalı olmaması uygun görülmektedir (Denizer, 2005: 82).

Kartta Sıralama: Menü kalemleri çoğu kez yemeklerin yeme sırasına göre yerleştirilmektedir. Bu sıralama genellikle hafif yemeklerden ağır yemeklere doğrudur. Yiyecek gruplarının sıralanmasında tecrübenin ve zaman içinde yerleşmiş gastronomi kurallarına uygun beslenme tercihlerinin etkisi vardır. Genellikle sıralama, soğuk ordövrler, çorbalar, salatalar, sıcak ordövrler, ana yemekler, tatlılar, meyveler ve içecekler şeklindedir. Bununla beraber ülkelerin kendi kültürleri doğrultusunda küçük değişiklikler görülebilir. Örnek olarak, Türkiye’de çorbalar çoğu kez soğuk başlangıçlardan önce ilk sırada yer alırken, Fransız menülerinde salatalar tatlı grubundan hemen önce yer almaktadır (Denizer, 2005: 71-72; McVety vd., 2008: 152, Altınel, 2014: 214).

Hou vd. (2017: 94) menülerdeki yemek resimlerinin müşterilerin yemek tercihlerine etkilerini inceledikleri araştırmalarında yaygın olarak kullanılan yemek isimleri için resim eklemenin, tüketicilerin menü ögesine karşı tutumları, ödeme isteklilikleri ve satın alma niyetleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

3.Yöntem ve Uygulama

Bu çalışma, nitel araştırma desenine uygun olarak hazırlanmıştır. Bulgaristan ve Türkiye’de farklı imtiyaz sistemi üzerinden hizmet sunan iki restoran işletmesinin web sayfalarında yer alan menülerin menü tasarım ilkeleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma, herhangi bir istatistiksel veya sayısal araç olmadan bulguların üretildiği araştırmadır (Altunışık vd., 2012: 304). Bu araştırma türü; gözlem, görüşme, doküman analizi, söylem analizi ve etnografik araştırmalar şeklinde gerçekleştirilebilmektedir (Büyüköztürk vd., 2012). Bu çalışmada verilerin elde edilmesinde iki restoranın web sitesinde yer alan menüleri incelenmiştir. Bu nedenle araştırma doküman incelemesi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, doküman (web sitesi) incelemesinin aşamaları; dokümanlara ulaşma, özgünlüğün kontrolü, dokümanı anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma biçiminde kurgulanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 193).

Araştırma amacına uygun olarak **dokümanlara ulaşma** aşamasında, öncelikle iki farklı imtiyaz sistemi ile hizmet veren restoranların internet adresleri incelenmiştir. **Özgünlük kontrolü** açısından bakıldığında; restoranların sadece menüleri tespit edildiğinden dokümanların özgün olduğu sonucuna varılmıştır. **Dokümanı anlama**, iki farklı menüde yer alan yiyecek ve içecekler belirli bir sistem içinde çözümlenmiştir. **Veri analizi**; menülerde kuramda yer alan menü tasarımı ilkelerine uygun olarak inceleme yapılmıştır. Menü kalemlerinin incelenmesinde kategoriler saptanmıştır. Literatürde yer verilen kategoriler araştırmanın çevrimiçi yürütülmesi nedeni ile toplam yedi kategori altında

sınırlandırılarak yürütülmüştür. İncelemede dikkate alınan kategoriler: Menü içeriği, yaratıcılık, adres ve ayrı menü, tanıtma ve değişiklik ilkesi, yer alma sırası, kalabalık olmama, renklendirme ilkeleri açısından incelenmiştir. Son aşamada ise **veriyi kullanma** aşamasında, dokümanların kullanımından belirli kişi ve kurumların zarar görmesi veya çıkar sağlamasını engellemek için kurumların isimlerinin gizli tutulmasına karar verilmesini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 201). Bu doğrultuda çalışmada menüleri incelemeye alınan iki restoran işletmesinin zarar görmemesi veya çıkar sağlamasını engellemek için işletme isimlerinin gizlenmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Bulgaristan’dan seçilen işletmenin “*Restoran A*”, Türkiye’den seçilen işletmenin ise “*Restoran B*” biçiminde kullanımına karar verilmiştir.

Araştırma verileri 1 Nisan- 30 Nisan 2020 tarihlerinde arasında iki restoranın çevrimiçi ortamda menülerinin incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada iki restorana ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Bulgaristan Restoran A Örneği: Bulgaristan’dan örnek olarak alınan işletme, Bulgaristan ve Barselona’da günlük restoranlar zinciridir. Restoranın Yunanistan yolu üzerinde bulunan şubesine özel yirmi altı sayfadan oluşan ayrı bir menüsü daha bulunmaktadır. Menü ana menüdeki yemeklerden seçmeler içermektedir. Ana menüden farklı olarak menüde yer alan yiyecek ve içeceklerin altında fiyatlarına yer verilmiştir. Açıklamalar ise İngilizce ve Yunanca olarak yer almıştır.

Restoranın 2020 yılı yaz mevsimine yönelik yeni menü tasarımı sitesinde ayrıca yer almaktadır. Menü ana menüdeki seçme yemeklerin yanında, yeni eklenen yemeklerde bulunmaktadır. Ana menüden farklı olarak daha sadeleştirilen menünün anlaşılabilirliği ve çekiciliğinin artmış olduğu gözlenmektedir. Ayrıca tabak dizaynları değişmiş ve görsel cazibesi artırılmıştır. Ana menüden farklı olarak yiyecekler, alkollü, alkolsüz, sıcak ve soğuk içecekler olarak yer almıştır.

İçinde bulunduğumuz salgın sürecinde Bulgaristan örneği, mevcut satışlarını paket servis ve gel-al biçiminde düzenlemiştir. Buna yönelik olarak da web sitesinde güncelleme yapmıştır. Restorandan alışveriş yapmak isteyen müşteriler siteye girerek üye olmakta, sonrasında istedikleri yiyecekleri kendilerine en yakın olan şubeden adrese teslim olarak yiyeceklerini ister kapıda ödeme isterse kredi kartıyla ödeme seçenekleri ile alabilmektedirler. Bunların yanında salgın döneminde yapılan düzenlemeler sonrasında üye olan müşteriler siparişlerini çevrimiçi olarak verip masalarını gelecekle saate rezerve yaptırıp, o saatte restorana gelerek yemeklerini yiyebilmektedirler. Müşteriler masalarından ayrıldıkları an restoranın personeli tarafından masalar temizlenerek gerekli dezenfektan işlemleri yapılarak, bir sonraki müşteri için masalar hijyenik bir şekilde düzenlenmektedir.

Türkiye Restoran B Örneği: Türkiye’de İstanbul başta olmak üzere tüm Türkiye’ye imtiyaz sistemi veren bir zincir işletmeye bağlıdır. B örneğinde Türkiye’de imtiyaz sistemi şeklinde üç ayrı alt markalarla da hizmet sunan bir işletmedir. Çalışmada B örneği, ana marka adı ile incelenmiştir. COVID-19 sürecinin devamı ile birlikte B örneği diğer A örneği işletmesinde olduğu gibi mevcut web sitesinde duyuru penceresi oluşturularak, kamuoyunu

bilgilendirme amacıyla gel al ve paket servisi hizmetlerini düzenleyerek, satış politikasını güncelleştir. Gel al sisteminde; müşteri işletmeye kendi web sitesinde yer alan iletişim adreslerinden ulaşmaktadır. Müşteri, sipariş edeceği ürünü web sistemi üzerindeki hazırlanmış menü penceresinden seçerek işletmeye bildirmekte ve süre ibraz edilerek menü kalemi hazırlanıp, paketlenerek, müşteri işletmeye geldiğinde ürünü teslim alması biçiminde yürütülmektedir.

Paket servisi; yiyecek içecek işletmelerinin kendi menülerini ve bilgilerini internet araçları veya e-aracılar şeklinde de tabir edilen çevrimiçi ortamda mobil cihazlarda, akıllı iletişim araçları gibi iletişim sağlanan alıcı ve satıcı arasındaki iletişimi sağlayan internet ağındaki iş örgütüdür (Tomaş, 2014; 30-32).

B örneğinde paket servisi, pandemi süreciyle birlikte halihazırda tüm tüketicilerin güncel şekilde kullandıkları akıllı mobil cihazlarda kurulu uygulamalar üzerinden yürütülmektedir. Müşteriler, işletme menüsüne erişebildikleri internet araçlarının sitelerinden siparişin verilmesini sağlayan sisteme dahil olan işletmeler arasında yer alarak satışlarını gerçekleştirmektedir.

4. Bulgular

4.1. Bulgaristan Restoran A Örneği

İnternet ortamında incelenebilen Restoran A'nın menüsünün beş bölümden oluştuğu tespit edilmiştir. Aşağıda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Ana yemekler: Klasik menü formatında ön ve arka kapağı dâhil yirmi sekiz sayfadan oluşmaktadır. Menü kapağında restoranın faaliyet gösterdiği Bulgaristan'ın bayrağının renkleri olan beyaz, yeşil ve kırmızı renkleri hâkimdir.

Salatalar: Menüsünün ilk iki sayfasında karşılıklı olarak başlangıç olarak sekiz farklı salata yer almaktadır. Salata çeşitlerinin her birinin menüde resmi bulunmakta ve içeriklerinde neler olduğu Bulgarca ve İngilizce olarak özet şekilde verilmiştir. Ayrıca salataların yanında 150 ml, 500 ml ve 750 ml olarak içeceklerin tercih edilebileceği bir görselle belirtilmiştir.

Menüsünün dördüncü sayfasında üç farklı çorba, dört farklı meze ve iki ara sığağa yer verilmiştir. Beşinci sayfada ise yedi farklı aperatif bulunmaktadır. Menüsünün altıncı sayfasında üç farklı balık tabağı yer alırken, yedinci sayfasında yedi değişik tavuk tabağı bulunmaktadır. Sekizinci sayfada ızgara çeşitlerinden farklı et çeşidine yer verilerek dört tabak uygun garnitürlerle sunulmuş olarak yer verilmiştir. Dokuzuncu sayfada ise kabuklu deniz ürünleri ile balık çeşitleri soslarıyla birlikte sekiz farklı kabuklu deniz ürünü şeklinde yer alırken bu yiyeceklerin yanına iki farklı alkollü içecek önerilmiştir.

Menüsünün onuncu sayfasında et çeşidi belirtilerek dört ızgara çeşitleri ve garnitürleri ile yer alarak ek olarak iki farklı güveç yer alırken, on birinci sayfada dokuz farklı tatlı bulunmaktadır. Bu tatlılar geleneksel olmayıp dünya mutfaklarında kabul görmüş sütlü tatlılar ve yaş pasta çeşitlerinden oluşmuştur. Menüsünün on iki ve on üçüncü sayfaları salatalara ayrılmıştır. Bu sayfalarda sekiz farklı salataya yer verilmiştir.

Menüsünün on dördüncü ve on beşinci sayfasında on bir farklı başlangıç yer almaktadır. Bu başlangıçlara öneri olarak iki farklı alkollü içecek sunulmuştur.

Menüsünün on altıncı sayfasında fast-food yiyecekler on yedinci sayfasında ise makarna çeşitleri yer almaktadır. Fast-food olarak üç farklı hamburger çeşidi ve iki tane Meksika mutfağından tortilla seçenekleri yer almakta ve İtalyan mutfağından makarna ve rizotto seçenekleri bulunmaktadır. On altıncı ve on yedinci sayfanın birleştiği noktada bir içecek resmine yer verilmiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu sayfalarda ise üçer alkollü ve alkolsüz içecekler aperatiflerle birlikte fiyat bilgileriyle yer verilmiştir.

Menüsünün yirmi ve yirmi birinci sayfaları kümes hayvanlarından oluşan altı farklı seçenek sunulmuştur. Yine bunların yanına alkollü iki farklı içecek önerilmiştir.

Yirmi ikinci sayfa domuz etinden oluşan ızgaralara, yirmi üçüncü sayfası da sığır etinden oluşan ızgaralara ayrılmıştır. Beş farklı domuz ızgara seçeneği ve dört farklı sığır ızgara seçeneği bir alkollü içecek önerisiyle sunulmuştur.

Yirmi dördüncü sayfada bir alkollü içeceğin tam sayfa reklamıyla birlikte önerisine ayrılmıştır. Yirmi beşinci sayfada ise dokuz farklı tatlı seçeneğine yer verilmiştir. Menüsünün son iki sayfasında içeceklere ayrılmıştır. Yirmi altıncı sayfasında taze sıkılmış meyveli sekiz farklı içecek yer alırken, son sayfasında beş farklı alkollü kokteyller yer almıştır. Menüsünün arka kapağında restoranın iç mekân görsellerine yer verilmiştir.

Sushi menüsü: Yirmi sayfadan oluşan sushi menüsünün içeriğinde müşteri tercihlerine yönelik olarak çeşitli içeriklere sahip sushiler sunulmuştur. Her sushi önerisinin altında içerikler hakkında Bulgarca ve İngilizce bilgilere yer verilmiştir. Farklı çeşitlerdeki sushiler güzel renkler ve görsellerle sunulmuştur.

Kokteyl menüsü: Ön ve arka kapaklarıyla birlikte 8 sayfadan oluşan kokteyl menüsünde alkollü ve alkolsüz içecekler, miks yapılarak tatlı çeşitleriyle birlikte menü sayfalarında yer almaktadır. Yine altlarında Bulgarca ve İngilizce olarak içerikler yer almaktadır.

Çocuk menüsü: Tek yaprak ve iki sayfadan oluşan çocuk menüsünün kapağında renkli çocukları cezbedici görseller yer almakta, arka sayfasında ise dört farklı tercih edebilecekleri çeşitler bulunmaktadır. Çocukların hoşuna gidebilecek tarzda bir tanesi sushi olmak üzere üç ayrı tavuk tabağı yer almaktadır.

4.2. Türkiye Restoran B Örneği

Türkiye'de ele alınan restoranın internet sitesinde yer alan menü on bölümde ele alınmıştır. Aşağıda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Başlangıçlar: Başlangıç menüsü iki sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfada altı farklı başlangıç görselleriyle birlikte yer almaktadır. Görsellerin içerikleri Türkçe olarak verilmiştir. İkinci sayfada dört farklı başlangıç çeşidi yer almıştır. Aynı zamanda başlangıçlarda görseli verilmeyen iki çorba ve dört farklı başlangıç alternatifi olduğu belirtilmiştir.

Salatalar: İki sayfadan oluşan salata menüsünün ilk sayfasında altı farklı salata çeşidi, görselleriyle birlikte verilmiştir, salataların isimlerinin altında içeriklerinden de bahsedilmiştir. İkinci sayfasında ise dört farklı salata çeşidi

bulunurken, ayrıca on bir farklı görseli bulunmayan salata çeşidi içerikleriyle birlikte seçenek olarak sunulmuştur.

Burger: Burger menüsü de iki sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfada dört farklı burger görselleriyle ve açıklamalarıyla yer alırken, yedi farklı burgere açıklamalarıyla birlikte görseli yer almadan seçenek olarak yer verilmiştir. İkinci sayfada ise dört farklı burger resimleriyle ve açıklamalarıyla birlikte sunulmuştur.

Meksika yemekleri: Meksika yemekleri için menüde iki sayfaya yer ayrılmıştır. İlk sayfada görselleriyle birlikte dört ayrı Meksika yemeği sunulmuştur. İkinci sayfada ise iki Meksika yemeği görselleriyle birlikte sunulurken, dokuz farklı Meksika yemeği seçeneği içerikleri ile birlikte alternatif olarak yer almıştır.

Dürüm, sandviç & krepler: İki sayfadan oluşan menünün ilk sayfasında bir sandviç, bir krep ve bir dürüm görsel ve açıklamalarıyla birlikte yer almıştır. İkinci sayfada ise yine bir krep, bir dürüm ve bir sandviç görseli ve açıklamalarıyla birlikte yer alırken, üç farklı dürüm seçeneği görseli olmadan seçenek olarak verilmiştir.

Makarnalar: İki sayfadan oluşan makarna menüsünün ilk sayfasında beş farklı makarna görseli ve açıklamalarıyla yer alırken, ikinci sayfada üç farklı makarna görseliyle, altı farklı makarnada görseli olmadan sadece açıklamalarıyla alternatif olarak sunulmuştur.

Ana yemekler: Sekiz sayfadan oluşan ana yemekler menüsünün ilk sayfasında tabaktaki görsel sunumuyla birlikte yanında garnitürleriyle üç farklı tavuk yemeğine yer verilmiştir. Yemeklerin görsellerinin üzerinde içeriklerine dair açıklamalar yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sayfada da ilk sayfadakine benzer düzeyde dört farklı tavuk yemeği yer almaktadır. Bu sayfadaki yemeklerde karbonhidrat, sebze ve tahılla birlikte sunulmuştur. Beşinci sayfada ise yine üçüncü ve dördüncü sayfadakine benzer şekilde tavuk yemekleri sunulmakla, ancak üç yemeğin görseline yer verilirken, iki yemekte görseli olmadan menüde açıklamalarıyla yer almıştır.

Menünün altıncı ve yedinci sayfalarında yer alan menülerin içerikleri kırmızı ete ayrılmıştır. Altıncı sayfada dört farklı kırmızı etten hazırlanmış yemekler tavuk yemeklerinde olduğu gibi, karbonhidrat ve sebze ve tahılların yer aldığı sunumla birlikte verildiği görülmektedir. Yedinci sayfada ise dört farklı et yemeğinin görselinin yanında beş ayrı yemekte görseli olmadan menüde açıklamalarıyla birlikte yer almıştır.

Menünün sekizinci sayfasında üç tane görseliyle birlikte sunulmuş balık çeşidi, bir tane tavuk yemeğinin yanında görseli verilmemiş üç balık birde diyet tavuk yemeği açıklamalarıyla yer almıştır.

Menünün son sayfası küçüklere özel başlığında yer alan çocuk menüsünden oluşmaktadır. Görseli sunulmayan yedi farklı çocuklara özel yemeklere açıklamalarıyla birlikte yer verilmiştir. Çocuklar için sunulan yemeklerin isimleri çocukların ilgisini çekecek biçimde ayarlanmıştır. Örneğin; Alaaddin'in Sihirli Lambası, Hansel ve Gretel Pizza, Kırmızı Başlıklı Kız'ın Favorisi gibi.

Pizzalar: İki sayfadan oluşan pizza menüsünün her iki sayfasında da üç farklı görseli bulunan pizzanın yanında üç tanede görseli yer almayan pizza açıklamalarıyla yer almıştır.

Tatlılar: Tatlı menüsü iki sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfada beş farklı tatlı görseliyle birlikte yer almakta, ikinci sayfada ise üç farklı tatlı görseliyle yer alırken, görseli bulunmayan on bir farklı tatlı menüde yer almıştır. Menüde yer alan tatlıların geneli uluslararası mutfaklarda kabul gören tatlılardan oluşmakta, genelde sütlü tatlılar ve yaş pasta çeşitleri dilimlik porsiyonlarla yer almıştır.

Kahvaltılar: Üç sayfadan oluşan kahvaltı menüsünün ilk sayfasında oldukça geniş içeriğe sahip serpme kahvaltı yuvarlak tepsideki sunum formatıyla birlikte yer almıştır. Menüde Türk mutfağına ait simit ve Türk çayı dikkat çekmektedir. Menünün ikinci sayfasında beş farklı kahvaltı alternatifi görseliyle yer almaktadır. Bu sayfada çoktan seçmeli olarak kahvaltıda yenebilecek, peynir ve reçel çeşitleri, tost çeşitleri, soğuk tüketilen et çeşitleri, omlet çeşitleri yer almaktadır. Menünün son sayfasında ise kahvaltıda tüketilebilecek beş farklı kahvaltı alternatifi olmakla birlikte kahvaltıda tüketilen mısır gevreklerine de yer verilmiştir. Ayrıca on beş farklı Türk ve dünya mutfağından kahvaltıda tüketilebilecek ürünler görseli olmadan verilmiştir.

4.3. Restoran A'ya İlişkin Kategori Analizi Bulguları

Restoran A menüsü; menü içeriği, yaratıcılık, adres ve ayrı menü, tanıtma ve değiştirme, yer alma sırası, kalabalık olmama ve renklendirme ilkeleri açısından incelenerek analiz edilmiştir.

Kategori 1: Menü İçeriği

Bulgaristan'da incelenen restoranın menü içeriğinde kümes hayvanları, deniz ürünleri ve kırmızı et içerikli yemekler bulunmakta, ayrıca uluslararası mutfaklarda kabul gören yemeklerle birlikte ayrıca alkollü ve alkolsüz içeceklerinde menüde yer aldığı görülmüştür.

Kategori 2: Yaratıcılık

Menü tasarım açısından oldukça yaratıcı ve özgün gözükmektedir. Örneğin menü tabaklarının yanına uygun içecekler öneri olarak sunulmuş, tabak tasarımları da restorana uygun bir formatta düzenlenmiştir

Kategori 3: Adres ve Ayrı Menü

Adres ilkesine uyum sağlanmış, restoranın faaliyet gösterdiği tüm yerlerdeki restoranların iletişim bilgilerine sitede yer verilmiştir. Ayrıca siparişler adrese gel al biçiminde verilebileceği gibi, restorana gelinecek saate göre de masa rezerve edilerek yemeklerin hazır olması sistemsel olarak sağlanmıştır.

Menü tasarımında; adres, ayrı menü, tanıtma ve değiştirme ilkelerine uyulduğu görülmekle birlikte, renklendirme ve kalabalık olmama ilkelerinin pek önemsenmediği gözlenmiştir.

Kategori 4: Tanıtma ve Değiştirme

Menüde tanıtma ve değiştirme ilkelerine de bağlı kalmıştır. Hem restoran hem de menüde yer alan yemekler tanıtılmış, ayrıca menü de gerekli değişiklikler yapılarak yaz menüsü altında yeni bir menü de müşterilere web sitesinde sunulmuştur ve bu yeni menü çevrimiçi üyelere mail aracılığı ile tanıtılmıştır.

Kategori 5: Yer Alma Sırası

Menüdeki yer alma sırasındaki karmaşa özellikle dikkat çekici düzeydedir. Örnek ana menünün başlangıcında doğru bir uygulama olarak salatalara yer verilmişken, menünün ilerleyen sayfalarında menü tasarımıdaki sıralama ilkesi göz ardı edilerek tekrar salatalara yer verildiği dikkat çekmektedir.

Kategori 6: Kalabalık Olmama

Bu açıdan restoranın menüsü kalabalık olmama ilkesine uyum sağlamamaktadır. Sayfada menüde yer alan yemeklerin görselleri çok büyük porsiyonlarla sunulmuş ve renklerdeki uyum göz ardı edilmiştir. Yemekler tabakların her tarafına yayılmış şekilde ve bütünsellikten uzak bir şekilde sunulmuştur.

Kategori 7: Renklendirme

Menüde genellikle aynı renklerin hâkim olduğu göze çarpmaktadır. Gerek menü arka plan rengi, gerekse tabakların renklerindeki uyum zayıf kalmıştır.

4.4. Restoran B'ye İlişkin Kategori Analizi Bulguları

Restoran B menüsü; menü içeriği, yaratıcılık, adres ve ayrı menü, tanıtma ve değiştirme, yer alma sırası, kalabalık olmama ve renklendirme ilkeleri açısından incelenerek analiz edilmiştir.

Kategori 1: Menü İçeriği

Türkiye'de incelenen restoranın menü içeriğinde kümes hayvanları, deniz ürünleri ve kırmızı et içerikli yemekler bulunmakta, ayrıca uluslararası mutfaklarda kabul gören yiyecek ve içecekler yer almıştır.

Kategori 2: Yaratıcılık

Menü tasarımının yaratıcılık ilkesi açısından özgün olduğu saptanmıştır.

Kategori 3: Adres ve Ayrı Menü

Restoranın web sitesinde hangi illerde hizmet verdikleri adresleriyle görülmekle birlikte, bu restoranlara çevrimiçi olarak eş zamanlı iletişim sağlanamamakta, telefonla sipariş, çevrimiçi sipariş sistemi ve çevrimiçi üyelik sistemi bulunmamaktadır. Bu açıdan çevrimiçi menü, hedef kitleye ulaşmakta ve tanıtımda eksik kalmıştır. Restoran B'nin menü kartlarının tasarım ilkelerinden ayrı menü ilkesine uygun olduğu saptanmıştır.

Kategori 4: Tanıtma ve Değiştirme

Çevrimiçi ortamda bulunan menü sayfasında işletmeyi tanıtmada etkin olabilecek yiyecek ve içeceklerin taleplerini arttırabilecek kısa simgesel ifadeler kullanılmamıştır. İşletmenin web sitesindeki menüsü, tanıtma ve değiştirme ilkesi açısından bu ilkeye bağlı kalınmamıştır.

Kategori 5: Yer Alma Sırası

Menüde yer alma sırası açısından değerlendirildiğinde; menü kategorileri sıraya uygun bir düzende ve ayrı ayrı pencereler şeklinde web sitesi menü seçeneği içinde tasarlanmış ve tüketicilerin hızlı bir şekilde istedikleri menü grubu seçeneklerinden taleplerine uygun seçeneği görmeleri sağlanmıştır. Bu ilke açısından Restoran B menüsü, tasarım ilkeleri açısından yer alma sırası ilkesine uyulduğu saptanmıştır.

Kategori 6: Kalabalık Olmama

Restoran B örneği web sitesinde menü, kalabalık olmama ilkesine bağlı kalındığı değerlendirilmiştir. Sade ve anlaşılır şekilde menü kalemleri düzenlenmiş ve menü gurupları arasında geçişlerde göze hitap edebilecek ve menü seçeneklerini rahatlıkla fark edilecek biçimdedir.

Kategori 7: Renklendirme

Restoran B, web sitesinde kullanmak amacıyla hazırlanmış menü seçeneklerinde görselliği ön planda tutarak, karmaşık bir renk görünümünden kaçınılmıştır. Aynı zamanda menüde bulunan yiyeceklerin tüketici algısında olumlu düşünce oluşturabilecek canlı, taze ve iştah uyandırıcı farklı renk ve şekillere yer vererek renklendirme ilkesine uyulduğu saptanmıştır.

5.Sonuç

Menü tasarımı ile ilgili ilk çalışmalar 1980'li yıllarda başlamıştır. Bu çalışmalarda, restoran menülerindeki öğelerin konumu ve sunumu kârlılık ve maliyetin karşılanabilmesini hedefleyen çalışmalar olmuştur (Morrison, 1996; Raab ve Mayer, 2007). Menülerde dengeli tasarım için ideal olarak belirtilen pek çok konunun uygulamada sıklıkla dikkat edilmediği saptanmaktadır (Alton ve Manning, 2009).

Dünyada 2020 yılının başında görülmeye başlanan COVID-19 salgınının yarattığı değişim restoran işletmelerini de yakından etkilemiştir. Bu salgının yayılımını azaltmak, henüz bir tedavisinin bulunamaması nedeni ile restoran işletmelerinin sürdürülebilirliğini sağlamada kolaylaştırıcı bir takım düzenlemelerin uygulanmaya başlanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kim vd, (2021), restoran işletmelerinin uzun süreli bir krizle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Restoranlarda, bu krizin yol açtığı ekonomik sorunlarla baş etmede kullanılacak stratejilerin mutlaka salgının tehlike yaratmayacak nitelikte olması gerekmektedir. COVID-19 salgın sürecinde çevrimiçi sipariş sisteminin olmaması ve devam eden belirsizlikler restoran işletmelerinin faaliyetlerini devam ettirmelerinde ve gelir elde etmelerinde sorunlara yol açmıştır. Müşteriler ise kalabalık ortamlarda bulunmama ve fiziksel temastan kaçınmak için restoran işletmelerine gelerek, ürün satın almayı çok fazla tercih etmemektedirler. Tüm bu unsurlar restoran işletmeleri için çözüm bekleyen sorunlar halini almıştır. Bu süreçte restoran işletmelerinin ekonomik açıdan faaliyetlerini sürdürebilmelerinin de sağlanması büyük önem taşımaktadır. Restoranların tüketicilerin işletmeleri güvenli değerlendirebilmeleri için bazı önlemleri almaları gerekmiştir. Bu önlemlerden biri menülerin salgın döneminde yeniden tasarlanmasıdır. COVID-19 salgın sürecinde restoranların menü tasarımlarını nasıl düzenlediklerini ve sürece uyum sağlama yeteneklerini belirleme amaçlanmıştır. Bu noktaya dikkat çekmek amacı ile yürütülen bu çalışmada yurtdışında ve yurtiçinde imtiyaz sözleşmesi ile hizmet veren iki farklı restoranın internet ortamındaki menü kartları; sunulan ürünlerin yanında biçimsel ve içeriksel özellikleri açısından incelenmiştir. Bu araştırmada incelenmek istenen hangi ürünlerin sunulduğundan ziyade COVID-19 sürecinde restoranların menülerini nasıl sundukları, menü tasarım ilkeleri açısından çevrimiçi ortamdaki bu menülerin nasıl görüldüğü ve içeriklerinin birbirleri ile uyumlu olup olmadığıdır.

İncelenen her iki işletmenin menüleri ürün çeşitliliği açısından oldukça zengindir. İşletmelerin hedefledikleri müşteri kitlesine göre ürün ve hizmet sunumlarındaki farklılaşmalar oldukça normaldir.

Filimonau ve Krivcova (2017) araştırmalarında, tüketicilerin gıda bilgi ihtiyaçlarının değiştiğini, yiyeceklerin özellikleri ile daha fazla ilgilendiklerini, teknolojinin tüketicilerle iletişim kurmak için etkili bir platform olduğunu saptamıştır. Bu çalışmada ise COVID-19 salgın sürecinde Restoran A ve Restoran B'nin menülerinin çevrimiçi incelenmesi sonucunda Restoran A'nın bu sürece hızlı uyum sağladığı, Restoran B'nin ise bu değişimi daha yavaş bir şekilde gerçekleştirdiği saptanmıştır.

Brewer ve Seby (2021) COVID-19 salgın sürecinde restoran menülerinin restoran web sitesi veya çevrimiçi yemek siparişi platformlarında sergilenmesinin restoran satışlarını yeniden canlandırma ve yeni bir gelir yaratma stratejisi olarak kullanılabilir alternatifler arasında olabileceğini ifade etmektedir. Bu açıdan araştırmada incelenen restoranlardan sadece Restoran A'nın bunu bir strateji olarak kullandığı tespit edilmiştir. Restoran A'nın literatürle uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Dündar Arıkan ve Ekincek (2016: 32) yiyeceklerin tabağın her yerine yayılmadan bütünsel olarak düzenlenmesi gerektiğini ve yemek sunumunda odak noktasının tabağın kenarında değil, merkezinde olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca tabağın ne çok kalabalık ne de çok boş olmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Araştırma sonucunda menülerin tasarımı, ürünlerin sunumu, ayrı menü ilkesi, yaratıcılık, renklendirme ilkelerine tamamen uyulduğu gözlenmiştir. Bu ilkelerin tamamına uyum sağlayan Restoran A örneği, çevrimiçi ortamda menü seçenekleri başta olmak üzere tüm web sistemini belli aralıklarla güncelleyerek salgın sürecine uygun şekilde çevrimiçi satışlar sunmaktadır. Restoran B'nin bu sürece daha yavaş bir biçimde uyum sağladığı yapılan incelemeler sonucunda saptanmıştır. Ekonomik açıdan önemli gelir kayıplarının yaşandığı COVID-19 salgın sürecinde, belirli aralıklarla restoranların web sitelerini güncellemeleri önerilmektedir. Aynı zamanda COVID-19 sürecinde restoranlar web sayfalarını güncelleyerek, işletmelerinde yaptıkları hizmetleri çevrimiçi duruma getirerek müşteri kayıplarını azaltabilirler. Ayrıca, ürün hazırlanma sürecine yönelik video çekimi yaparak bunları web sayfalarında yayımlayabilirler. Teknolojinin restoran menülerinde kullanımında tüketici üzerinde etkisi dikkatli bir biçimde incelenmelidir. Restoranlarda bilginin depolanması ile elde edilen verilerin analiz edilerek, tüketicilerin istekleri doğrultusunda yeniden kullanılabilir şekilde getirilmesi son derece önemlidir. Bu konu ile ilgili daha fazla araştırma yapılması konunun farklı açılardan da ele alınması ile kuramsal bilgilere yönelik kanıtlar bulunmasını da sağlayacaktır. Araştırmanın salgın sürecinde çevrimiçi ortamda yapılmış olması çalışmanın bir sınırlılığı olarak dikkate alınmalıdır. Ayrıca, araştırmanın sadece iki restoran ile nitel araştırma tasarımında gerçekleştirilmiş olması da çalışmanın bir diğer sınırlılığı olarak değerlendirilmelidir. Farklı örneklerde benzer çalışmaların yapılması ile bu tür salgın süreçlerinde restoranlar için uygulanabilecek önerilerin geliştirilmesi de sağlanabilir.

Kaynakça

- Akay, A., & Sarıışık, M. (2015). Restoran yöneticilerinin menü planlaması ve analizi konusuna yaklaşımları üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 6(12), 211-230.
- Altınel, H. (2014). *Menü yönetimi ve menü planlama*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altınel, H. (2017). *Gastronomik ve beslenme ilkelerinden hareketle menü planlama ve yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alton, N. T., & Manning, A. (2009). Refining specifications of decorative/indicative balance in menu design. *IEEE International Professional Communication Conference*, 1-6.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Antun, J. M., & Gustafson, C. (2005). Menu analysis: design, merchandising, and pricing strategies used by successful restaurants and private clubs. *Journal of Nutrition in Recipe and Menu Development*, 3(3-4), 81-102.
- Atkinson, H., & Jones, P. (1993). Menu engineering: Managing the foodservice micro-marketing. *Mix Journal of Restaurant & Foodservice Marketing*, 1(1), 37-55.
- Baiomy, A. E., Jones, E., & Goode, M. M. H. (2017). The influence of menu design, menu item descriptions and menu variety on customer satisfaction: A case study of Egypt. *Tourism and Hospitality Research*, 19(1), 1-12.
- Baum, T., & Hai, N. T. T. (2020). Hospitality, tourism, human rights and the impact of COVID. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(7), 2397- 2407.
- Baysal, A., & Küçükaslan, N. (2009). *Beslenme ilkeleri ve menü planlaması*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Baysal, A. (2003). Yirmibirinci yüzyıl yemekleri üzerine görüşler. K. Toygar (Ed.), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* 10. Cilt (ss.9-17). Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Bekar, A., & Demirci, Z. (2015). Menü kartlarının müşterilerin yiyecek içecek tercihi üzerindeki etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(3), 21-33.
- Brewer, P., & Seby, A. G. (2021). The effect of online restaurant menus on consumers' purchase intentions during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Hospitality Management*, 94, <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102777>
- Brown, D.R. (2007). *The restaurant manager's handbook how to set up, operate & manage a financially successful food service operation*. Ocala: Atlantic Publishing.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Geliştirilmiş 11. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Denizer, D. (2005). *Yiyecek ve içecek yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Doğdubay, M., & Saatçi, G. (2014). *Menü mühendisliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dündar Arıkan, A., & Ekincek, S. (2016). Yemeklerin görsel sunumu. *Bir iletişim biçimi olarak gastronomi*. (Ed) Yılmaz, H. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Filimonau, V., & Krivcova, M. (2017). Restaurant menu design and more responsible consumer food choice: an exploratory study of managerial perceptions. *Journal of Cleaner Production*, 143, 516-527.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainability Tourism*, 29(1), 1–20.
- Hou, Y., Yang, W., & Sun, Y. (2017). Do pictures help? the effects of pictures and food names on menu evaluations. *International Journal of Hospitality Management*, 60, 94-103.
- Huang, J., Wang, H., Xiong, H., Fan, M., Zhuo, A., Li, Y., & Dou, D. (2020). Quantifying the economic impact of COVID-19 in Mainland China using human mobility data. <https://arxiv.org/pdf/2005.03010.pdf>.
- Kim, J., Kim, J., Lee, S.K., & Tang, L.R. (2020). Effects of epidemic disease outbreaks on financial performance of restaurants: event study method approach. *Journal of Hospitality Tourism Management*, 43, 32–41.
- Kim, J., Kim, J. & Yang, W. (2021). Uncertainty risks and strategic reaction of restaurant firms amid COVID-19: evidence from China. *International Journal of Hospitality Management*, 92, <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102752>
- Koçak, N. (2004). *Yiyecek içecek hizmetleri yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kraus, S., Clauss, T., Breier, M., Gast, J., Zardini, A. & Tiberius, V. (2020). The economics of COVID-19: Initial empirical evidence on how family firms in five European countries cope with the corona crisis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(5), 1067-1092.
- Magnini, V. P., & Kim, S. (2016). The influences of restaurant menu font style, background color, and physical weight on consumers' perceptions. *International Journal of Hospitality Management*, 53, 42-48.
- McVety, P., Ware, B. J., & Ware, C. L. (2008). *Fundamentals of menu planning*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Morrison, P. (1996). Menu engineering in upscale restaurants. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 8(4), 17-24.
- Ninemeier, J. D. (2005). *Management of food and beverage operations*. Lansing, Michigan: Educational Institute of the American Hotel & Lodging Association.
- Ninemeier, J., & Hayes, D. (2005). *Restaurant operations management principles and practices*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Özgen, I. (2015). *Menü planlama*. Ankara: Beta Basım.
- Özkaya, D. F., & Cömert, M. (2010). Mönü planlama ve analizi. *Profesyonel restoran yönetimi*. (Ed) Sarıışık, M. Çavuş, Ş. Karamustafa, K. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Raab, C., Mayer, K., Kim, Y. S., & Shoemaker, S. (2009). Price-sensitivity measurement: a tool for restaurant menu pricing. *Journal of Hospitality Tourism Research*, 33(1), 93-105.
- Rızaoğlu, B. ve Hançer, M. (2013). *Menü ve yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sağlık Bakanlığı (2020). <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir.html>.
- Sarıışık, M., & Özbay, G. (2010). Temel yönetim sorunları ve çözüm önerileri. *Profesyonel restoran yönetimi*. (Ed) Sarıışık, M. Çavuş, Ş. Karamustafa, K. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Song, H. J.; Yeon, J., & Lee, S. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic: evidence from the U.S. restaurant industry. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 1-7.
- Sökmen, A. (2014). *Yiyecek içecek hizmetleri yönetimi ve işletmeciliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tomaş, M. (2014). Paket servisi müşterilerinin sipariş vermede e-aracı kullanma nedenleri üzerine keşifsel bir araştırma: yemeksepeti.com örneği. *Internet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 5(2), 29-41.
- TDK (2020) <https://sozluk.gov.tr/>
- Wen, J., Kozak, M., Yang, S. & Liu, F. (2020). COVID-19: potential effects on chinese citizens' lifestyle and travel. *Tourism Review*, May, <https://doi.org/10.1108/TR-03-2020-0110>
- Yang Y., Liu, H. & Chen, X. (2020). COVID-19 and restaurant demand: early effects of the pandemic and stay-at-home orders. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(12), 3809-3834.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yu, B. M. & Roh, S. Z. (2002). The effects of menu design on information-seeking performance and user's attitude on the world wide web. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 53(11), 923–933.

Extended Abstract

Introduction

Food & Beverage Companies offer food and beverages to their customers by means of Menu Cards. Menu Cards are almost display windows of food and beverage companies. Customers might choose a dish that they are not familiar with just after seeing a picture of the dish on the menu. "New Corona-Virus Disease", which entered the literature as a pandemic in the global sense and in Turkey, significantly affected food and beverage companies. One of the issues that needs to be considered in restaurant enterprises during the pandemic is to examine how these enterprises adapt to pandemic conditions and how pandemic conditions affected restaurants' activities and menus. This study aims to show the impacts of COVID-19 pandemic conditions on restaurant enterprises from this point of view. No studies on how restaurant enterprises adapted to COVID-19 pandemic conditions are conducted. Therefore, the main purpose of this study is to examine menu cards in terms of menu design principles in two different restaurants offering services under scope of concession agreements. Customers, who cannot leave their homes, can see the menus of food and beverage companies on internet and one customer can order any product he/she desires. In this study, menu cards in the internet environment of two different food and beverage companies, one of which provides services within domestic borders whilst other one provides services outside borders of the country under scope of concession agreements, are examined and the process of development and change in menu cards is discussed. It is thought that restaurant enterprises can fill the research gap in this area by discovering their insufficiencies in menu design, which is a factor affecting their sustainability after occurrence of COVID-19 pandemic.

Method and Application

In this study, the menus on the websites of two separate restaurants are examined to obtain necessary data. For this reason, this research is carried out in the form of a document review. This study is prepared in accord with Qualitative Research Patterns. It is aimed to examine the menus on the websites of two restaurant enterprises offering services under scope of different concession systems one in Bulgaria and other in Turkey in terms of menu design principles. Throughout the study, it is decided to hide the names of these two restaurant enterprises to avoid (commercial) harms or benefits. Therefore, it is decided to refer to the company selected from Bulgaria as "Restaurant A" and to the restaurant selected from Turkey as "Restaurant B". Data is collected by examining online menus of these two restaurants between 01st April 2020 and 30th April 2020.

Findings

It is determined that the Menu of Restaurant A, which can be examined online, consists of five parts. It consists of main courses, salads, sushi menu, cocktail menu and children's menu. The menu on the website of the Restaurant in Turkey consists of ten parts. These parts are: starters, salads, burgers, Mexican dishes, rolls, sandwiches & pancakes, pastas, main courses, pizzas, desserts, breakfasts.

Certain categories are taken into consideration when menu items were being examined. Categories included in the literature are limited to a total of seven categories due to online conduct of the research. Categories considered throughout the research are: menu content, creativity, address and separate menu, introduction and alteration principle, placement of dishes on the menu, not being crowded (complex), colorization principles. Menus of Restaurant A and Restaurant B are examined in terms of these categories.

Category Analysis Findings for Restaurant A

Menu of Restaurant A is examined in terms of menu content, creativity, address and separate menu, introduction and alteration principle, placement of dishes on the menu, not being crowded (complex), colorization principles.

Category 1: Menu Content: Menu of the restaurant examined in Bulgaria includes dishes with poultry, seafood and red meat, as well as dishes accepted in international cuisines, as well as alcoholic and non-alcoholic beverages.

Category 2: Creativity: Menu looks very creative and original in terms of design. For example, appropriate drinks are presented next to menu plates as suggestions, and plate designs are arranged in a format suitable to the concept of the restaurant

Category 3: Address and Separate Menu: Address policy is respected, contact information of all sub-restaurants under roof of the Restaurant is presented on the website. In addition, beside the fact that orders can be placed as "delivery to the address", a systematic background is built so that

customers can also reserve tables in the restaurant according to Time of Arrival and food can be ready when they arrive.

Category 4: Introduction and Alteration: Principles of introduction and alteration are respected throughout the Menu. Both the restaurant and the dishes included in the menu are introduced; also, a new menu under title "Summer Menu" is presented to the customers on the website by making necessary alterations on existing menu; and, this resulting menu is introduced to online customers by means of e-mails.

Category 5: Placement of Dishes on The Menu: The complexity of placement of dishes on the menu is particularly noticeable. Example: Salads are listed at the beginning of the main menu, which is a correct application, but, on the following pages placement principle in menu design is ignored and salads are listed again.

Category 6: Not Being Crowded (Complex): From this point of view, the menu of the restaurant does not comply with the principle of not being crowded (complex). Images of the dishes on the menu on the website are presented in very large portions, and the harmony of colors is ignored. Dishes are presented in such a way that food is spread all over the plates without integrity.

Category 7: Colorization : It is noticeable that the Menu is mostly dominated by same colors. Both the background color of the menu and the color of the plates remain weak.

Category Analysis Findings or Restaurant B

Menu of Restaurant B is examined in terms of menu content, creativity, address and separate menu, introduction and alteration principle, placement of dishes on the menu, not being crowded (complex), colorization principles.

Category 1: Menu Content: Menu of the restaurant in Turkey includes dishes with poultry, seafood and red meat, as well as food and drinks that are accepted in international cuisines.

Category 2: Creativity: It is determined that the menu design is unique in terms of creativity principle.

Category 3: Address and Separate Menu: Although the provinces where sub-restaurants serve can be seen on the website of the Restaurant, these sub-restaurants cannot be communicated simultaneously online, and said website does not host an Order By Telephone System, an Online Orders System and an Online Membership System.

Category 4: Introduction and Alteration: Menu of the enterprise on the Website does not respect principles of Introduction and Alteration.

Category 5: Placement of Dishes on The Menu: When evaluated in terms of placement of dishes on the menu, menu categories are designed in a layout appropriate to the order and in the form of separate windows, which allows consumers to quickly access the option appropriate to their demands by choosing the most suitable menu option.

Category 6: Not Being Crowded (complex): Menu on the website of Restaurant B is determined to be respecting principles of not being crowded (complex).

Category 7: Colorization: Restaurant B avoids a complex colorization layout by prioritizing visuality in menu options prepared for use on its website.

Result

As a result of the research, it is determined that principles of menu design, product presentation, separate menu principle, creativity, colorization were fully observed. Restaurant A, which complies with all of these principles, periodically updates the entire web system, especially online menu options, and offers online sales by taking pandemic conditions into consideration. Upon examinations, it is concluded that Restaurant B adapted more slowly to pandemic conditions. During COVID-19 pandemic, which resulted in serious economic losses, it is recommended that restaurants update their websites at certain intervals. At the same time, during COVID-19 pandemic, restaurants can reduce customer losses by updating their websites and by providing their services through internet environment. In addition, they can shoot videos regarding product preparation processes and publish them on their websites. The impacts of inclusion of technology in restaurant menus on consumers should be carefully studied. It is extremely important that data obtained by storing information in restaurants should be analyzed and reused in accordance with demands of consumers. Further research on this subject shall also allow the subject to be considered from different angles and to find evidence for theoretical information.

Araştırma Makalesi • Research Article

Avrupa Birliği Ülkelerinin Göç Politikalarında Aşırı Sağ Partilerin Etkisi

The Influence of the Far Right Parties on EU Members' Migration Policies

Çağlar Ezikoğlu^{a, *}

^aDr. Öğr. Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Çankırı/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5948-4693

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020

Düzeltilme tarihi: 9 Mart 2021

Kabul tarihi: 18 Mart 2021

Anahtar Kelimeler:

Göç politikaları

Siyasi Partiler

Aşırı sağ

Avrupa

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 1, 2020

Received in revised form: March 9, 2021

Accepted: March 18, 2021

Keywords:

Immigration policies

Political Parties

Far Right

Europe

ÖZ

Bu çalışma Avrupa ülkelerinde uygulanan göç politikalarında aşırı sağ partilerin dolaylı veya doğrudan etki gücü bulunan aktörler olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Fransa, Hollanda ve İtalya örnekleri üzerinden vaka incelemeleri yapılmış, bu ülkelerde varlığını sürdüren aşırı sağ siyasi partilerin özellikle 2000'li yılların henüz başında göç politikalarını nasıl değiştirdikleri incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde aşırı sağ partilerin zaman zaman iktidarın küçük ortağı olarak veya zaman zaman da iktidardaki sağ muhafazakâr partileri baskılayarak göç politikalarını dönüştürücü bir rolle etkileyebildikleri saptanmıştır.

ABSTRACT

This study aims to reveal that far-right parties are direct or indirect actors in the migration policies implemented in European countries. In this context, case studies have been conducted on the examples of France, Netherlands and Italy and how the far-right political parties that existed in these countries have changed their immigration policies especially in the early 2000s. As a result of this analysis, it was found that far right parties can influence the migration policies in a transformative role as a small partner of government or by suppressing right-wing conservative parties in power.

1. Giriş

“Göç politikaları 20.yüzyıl boyunca Batı Avrupa devletleri açısından önemli bir politika aracı olmuştur. 2.Dünya savaşıdan sonra, Batı Avrupa devletleri yoğun bir göç hareketi ile karşılaşmış ve Almanya, Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda, İsveç ve İsviçre gibi ülkeler göç alımlarında önemli bir merkez haline gelmiştir” (Ezikoğlu, 2015). Bu çalışma, Avrupa devletlerin göç politikalarını siyasi partiler üzerinden açıklamayı hedeflemektedir. Araştırmalar, bu devletlerin 1970’li yıllara kadar,

küreselleşme, ucuz işgücü ihtiyacı, kolonyal ve tarihsel etkiler gibi sebeplerden ötürü genişlemeci göç politikalarını tercih ettiğini göstermektedir. Örneğin, Kahanec ve Tosun (2009), yaptıkları çalışmayla, Alman ekonomisi içerisinde ucuz işgücü ihtiyacının nasıl göçmenler üzerinden sağlandığını göstermektedir. Batı Avrupa ülkeleri 1970 ve 80’li yıllarda ekonomik krizden ötürü sınırlamacı göç politikalarından yana olmuşlardır. Bunun yanı sıra, Avrupa’da aşırı sağ partilerin etkisi ile birlikte göç politikalarında önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Aşırı sağ partilerin bu konu ile ilgili özel dinamikleri

*Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: caglarezikoglu@gmail.com

incelenecektir, çünkü bu partiler göç politikaları hususunda tarih boyunca önemli rol oynamışlardır. Bu araştırma, bu partilerin Avrupa'daki göç politikalarına doğrudan veya dolaylı yoldan etkilerini ve bu etkilerin son dönemlerde Avrupa'da göç politikaları üzerinde nasıl bir rol oynadığını gösterecektir.

İlk olarak göç politikaları üzerinde siyasi partilerin rolü genel bir perspektiften ele alınacaktır. Avrupa'daki merkez-sağ ve merkez-sol partiler bu konuya ilişkin farklı yaklaşımlara sahiptir. Bu yaklaşımlar ele alındıktan sonra, aşırı sağ partilerin rolü Avrupa'daki örnekler üzerinden açıklanacaktır. Son olarak, göç politikalarının ve bu politikalara aşırı sağ partilerin etkilerinin neden Avrupa için önemli bir mesele olduğu üzerinde durulacaktır.

Çalışmada bahsedildiği gibi aşırı sağ partilerin Avrupa'daki rolünü açıklamak için örnek olay çalışmalarından yararlanılacaktır. İtalya, Hollanda ve Fransa olmak üzere üç örnek vaka incelemesi seçilmiştir. İtalya ve Hollanda örnekleri aşırı sağ partilerin hükümetin içinde yer alması suretiyle nasıl göç politikalarına etkide bulunduğu dair önemli örneklerdir. Öte yandan Fransa gibi ülkelerde aşırı sağ partiler göç politikalarını dolaylı yoldan etkilemiştir. Aşırı sağ partilerin, göç politikalarını hem dolaylı yoldan hem de doğrudan nasıl etkilediği bu üç örnek ile açıklanacaktır.

2. Siyasi Partiler: Göç Politikalarının Belirleyicisi

Daha önce bahsedildiği üzere, siyasi partiler göç politikalarının gelişmesinde önemli belirleyicilerden birisidir. Buna rağmen, bu belirlenimin nasıl gerçekleştiğine dair bazı farklı görüşler ileri sürülmektedir. Örneğin bazı araştırmacılar, siyasi partiler ve parti rekabetlerinin siyasi süreçlerden bağımsız bir değişken olarak var olduğunu tartışmaktadırlar. Tim Bale bu tartışmayı şu şekilde ele almaktadır:

“... göç üzerine çalışan siyaset bilimi bir taraftan partilerin yanında diğer taraftan onlardan ayrı bir konumda durmaktadır. Göç çalışmaları, yeni gelen göçmenlerin ve ailelerinin seçmen davranışlarına ve seçim politikalarına etkisinin anlaşılması hususunun önemini onaylamaktadır. Fakat çok az sayıda siyasi parti, özellikle sınırlamacı politikalar ve kültürel entegrasyona ilişkin Avrupa Birliği (AB) politikalarının seçimler üzerinde hayati bir rol oynadığının farkındadır” (Bale 2008: 2).

Bu tartışmalara yol açan siyasi partilerin yapısına ilişkin kaçınılmaz sebepler söz konusudur. Öncelikle, seçmen kitlesinin genişlemesi siyasi partilerin ajandasında ana belirleyicilerden birisidir. AB Genişleme süreci bunun en iyi örneklerindedir. Diğer AB ülkelerinde yaşayan AB vatandaşları, genişleme süreciyle birlikte yerel ve genel seçimlerde bütün AB kurumları için oy kullanabilmektedirler (Messina, 2007). Ayrıca kalıcı yerleşikler yaş sınırlamasını geçerek yeni seçmenler ortaya çıkmasını sağlamakta ve siyasi partiler bu genişleme ile yeni fırsatlar kazanmaktadır. Schain, bir diğer önemli etmen olarak mobilizasyonu öne sürmektedir (Schain, 2008). Göçmenler siyasi belirleyici olarak doğuştan yerleşik vatandaşların gücünü paylaşmaktadır. Bunun sonucunda, siyasi partilerin göçmenleri mobilize etme kampanyaları ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türk-Alman çift vatandaşlığına sahip seçmenler Alman seçimlerinde önemli

bir rol oynamaktadır. Buna rağmen bu yaklaşım bütün Avrupa ülkelerinde geçerli bir durum değildir. Birçok Avrupa ülkesinde böyle bir durum söz konusu olmamasına rağmen, Schain George Bush'un ABD seçim kampanyasını örnek olarak vermektedir:

“... George Bush'un Cumhuriyetçi Partinin 4 yıl önceki seçimlerde sürdürdüğü sıkı göçmen karşıtı politikalarını 2000 seçimleri kampanyası boyunca kaldırmış olması, bu görüşü daha iyi açıklamaktadır. California'da, Meksikalı seçmenler sayesinde Demokratların önde olmasına karşılık, başkan adayı olarak İspanyolca konuşmuştur. Bu olay, 2000 seçimlerinde Cumhuriyetçilerin Latin oylarını çok az artırmış olmasına rağmen, bölgedeki Demokratların avantajlı konumunu 2004 yılına kadar ciddi bir düşüşe uğratmıştır” (Schain, 2008).

Diğer önemli sebep ise aşırı sağ partilerin seçmenler üzerindeki etkisidir. Merkez partiler bu konuda aşırı sağ partilerin baskısı altındadır. Akkerman'a göre, merkez partiler, aşırı sağın yükselişini önlemeye çalışmakta ve bunun için göçmen sayısını sınırlandırmak gibi kısıtlayıcı politikalar uygulamaktadır (Akkerman, 2012).

Sonuç olarak, siyasi partilerin göçmen politikalarında önemli bir rol oynamasına yol açan çok sayıda etmen vardır. Andall'a göre; Küresel göç hareketlerinin yeni karakteristiği ve Avrupalılaştırma sürecinin önemi, Avrupa'daki siyasi partilerin bu meseledeki yerini açıklamaktadır. Örneğin genişlemeden önceki 15 AB üyesinin göç politikalarına karşı farklı tecrübeleri söz konusu olmasına rağmen, yeni trendler ve gelişmeler bazı ülkeler için yeni bir politik mesele haline gelmiştir (Andall, 2007: 106).

3. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Göç Politikalarındaki Rolü

Genel olarak sol eğilimli partiler göç politikaları konusunda daha kapsayıcı ve genişlemeci politikalarından yana olurken, sağ eğilimli veya merkez sağ partiler daha sınırlayıcı politikalar uygulamaktadır (Ezikoğlu, 2015). Bu genel kaniya rağmen, merkez sağ ve merkez sol partilerin zaman zaman farklı göç politikaları yürüttüğü de söz konusudur. Örneğin, sol eğilimli partiler göçmen emekçilerin grev hareketlerini önlemek ve maaşlar için pazarlık etmek amacıyla kısıtlayıcı politikaları desteklemiştir. Öte yandan, liberal sağ partiler bazı dönemlerde yaşanan işgücü ihtiyacı veya benzer ekonomik etmenlerden ötürü genişleyici politikaları desteklemiştir. Schain genel olarak sağ ve sol arasındaki farklılıkların, merkez sağ ve merkez sol arasındaki farklılıklardan daha önemli olduğuna inanmaktadır. Yine de merkez sağ partilerin bu konuda merkez sol partilere göre ciddi zorluklar yaşadığını şu sözleriyle aktarmaktadır:

“... Öte yandan, merkez sağ için göçmenlerin seçimler açısından pozitif etkileri olabileceği gibi, istihdam için de bu göçmenlerin faydaları söz konusudur. Sorun, bu göçmenlerin aidiyetlerini yabancılaştırmadan ekonomik çıkarlarla nasıl uyumlu hale getirilmesi gerektiğidir” (Schain, 2008: 154).

4. AB Ülkelerinde Aşırı Sağ Partilerin Göç Politikalarına Etkisi

Aşırı sağ partiler 1990'lardan bu yana birçok ülkede göç politikalarının geliştirilmesinde önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Geddes, 2003). Bunun sebebi olarak

göçmen sayısındaki artış, göç ile birlikte ortaya çıkan etnik heterojenlik, vatandaşların güvenlik veya ekonomiye ilişkin çekinceleri, rejimlere yönelik protestolar, ideolojik etmenler, karizmatik liderlik vasfı gösterilebilmektedir (Ezikoğlu, 2015 ve Norris, 2005). Betz bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Batı Avrupa’da radikal popülist sağ partilerin yükselişi; göçmen sayısındaki artış, özellikle mülteci sayısındaki artış ile ortaya çıkan güvenlik sorunu ve daha iyi yaşama isteği ile birlikte düşünüldüğünde sürpriz olarak değerlendirilmemelidir. Yeni gelenlere yönelik gösterilen bu reaksiyonlar Batı Avrupa’daki ülkelerde ırkçılık ve xenofobiye yeni kapılar açmıştır” (Betz, 1994: 81).

Daha önce bahsedildiği üzere, birçok Avrupa ülkesinde iki yüzyıl boyunca göçmen karşıtı siyasi partiler ilave seçmen desteğini bu tip politikalarıyla kazanmıştır. Bunun sonucunda, merkez sağ partiler, aşırı sağın bu seçim kazancını ve kendi seçmenini etkileme ihtimalini önlemeye çalışmıştır. Tim Bale; merkez sağ partileri ve aşırı sağ partileri, “Cindrella ve onun çirkin kız kardeşi” tabiriyle şu şekilde tanımlamıştır:

“... Bu strateji merkez sağın, aşırı sağ partileri bir ‘parya’ olarak nitelendirmemesine yardımcı olmuş ve aşırı sağ ile birlikte bir yüzyıl çalışmasını sağlamıştır. Kısacası, Cindrella ve onun çirkin kız kardeşi birbirlerinin peri büyükanneleri olmuşlardır” (Bale, 2003: 69).

Aşırı sağ partilerin hem merkez sağ partiler hem de diğer politik aktörler üzerindeki önemi göç politikaları açısından oldukça belirgindir. Schain yapmış olduğu çalışmada bu etkiyi doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye bölmektedir. Buna göre, aşırı sağ partiler koalisyon hükümetlerinde yer alıyorsa, bu etki doğrudan ölçülebilmektedir (Schain, 2006). “Yine de bu etki sadece ulusal bazda ölçülebilmektedir. Bazen, aşırı sağ partiler yerel yönetimlerde çeşitli koalisyonlar vasıtasıyla yer alabilmekte ve politikaları kontrol edebilmektedir. Öte yandan, bu partilerin etkisi dolaylı yoldan da gerçekleşebilir. Bu etki dolaylı yollardan olduğu zaman, hükümet ve diğer politika aktörleri kendi hedefleri ve politikalarında değişikliklerle bu partilerin etkisini azaltmaya çalışmaktadır” (Ezikoğlu, 2015).

Çalışmada ifade edildiği gibi, bazı ülkelerde aşırı sağ partilerin göç politikalarını belirleme süreçlerine olan etkisi doğrudan veya dolaylı yollarla ortaya koyulabilmektedir “İtalya ve Hollanda, aşırı sağ partilerin koalisyon ortağı olarak doğrudan etkilerini ölçebilmek için iyi birer örnektir. Bir yandan, merkez sağ ile aşırı sağ arasında göç politikalarına ilişkin ortaklığı İtalya’daki Bossi-Fini kanunu ile görmekteyken, diğer yandan aşırı sağ parti Pim Fortuyn Listesi (LPF) katı ve ırkçı politikaları sebebiyle bir süreliğine Hollanda hükümetinde ciddi sorunlara ve kaosa yol açmıştır” (Ezikoğlu, 2015). Tartışıldığı üzere, aşırı sağ partilerin rolü sadece ulusal bazda hükümetin bir parçası olmak ile ölçülemez; bazı aşırı sağ partiler yerel yönetimlerde de temsil edilebilmektedir. Fransa Ulusal Partisi ise bunun önemli örneklerinden birisidir. Çalışmada ise öncelikli olarak doğrudan etkileri gözlemlemek için İtalya ve Hollanda örneğine odaklanılmaktadır.

5. Merkez Sağ ile Aşırı Sağ İttifakı: İtalya

İtalya 1980’lerden sonra, göç alımlarında önemli bir merkez ülke haline gelmiştir. Ayrıca 1990 ve 2000 yılları arasında

göçmen sayısında önemli bir artış saptanmıştır (Sciortion ve Colombo, 2004) 1980’lerden önce göç meselesi İtalya için ciddi bir sorun olmamasına rağmen 80’lerden sonraki bu gelişim İtalya’da yeni bir politik soruna yol açmıştır. 1986 yılına kadar İtalya’da göçmenlik statüsüne ilişkin herhangi bir hukuksal düzenleme veya kanun bulunmamaktaydı. 1986’dan sonra, İtalya siyasetini elinde bulunduran Hristiyan Demokratlar ilk göçmenlik düzenlemesi için harekete geçtiler. 943 No’lu Yasa ve Martelli Yasası, bu düzenlemelerin ilk örneği olarak İtalya’da karşımıza çıkmaktadır. Zaslove bu yasaların geniş bir konsensüsle çıktığını ifade eder. Hristiyan Demokrat ve Sosyal Demokratlar bu yasaların çıkmasında ortak hareket etmişlerdir (Zaslove, 2006).

Bu gelişmelere paralel olarak, göç meselesi içsel ve dışsal etmenler sayesinde İtalya’da politize olmaya başlamıştır. Zaslove bunun sebeplerini şu şekilde sıralar: Birinci olarak, göçmen sayısında 2000’e kadar gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. İkinci sebep olarak, parti sistemlerindeki tıkanıklıktan ötürü 1992’de yaşanan politik kriz gösterilmiştir. Son etmen olarak ise, Arnavutluk kaynaklı mülteci krizi ve illegal göç hareketlerinin artışından bahsedilebilir (Zaslove, 2006). Geddes’e göre bütün bu gelişmeler sonucunda aşırı sağ partiler göç politikalarının belirlenmesi sürecine dahil olmuşlardır (Geddes, 2008). İtalya’da merkez partiler, liderliğini İtalyan milyoner Silvio Berlusconi’nin yaptığı Forza Italia tarafından kontrol edilmektedir. Forza Italia dışında, Gianfranco Fini liderliğinde post-faşist parti Alleanze Nazionale ve Umberto Bossi liderliğinde anti-göçmen görüşlere sahip Lega Nord aşırı sağın temsilcileridir. 2001 İtalya Genel Seçimlerinden sonra, Hristiyan Demokratlar ile birlikte bu 3 siyasi parti tarafından bir koalisyon hükümeti oluşturulmuştur (Sciortino and Colombo, 2004).

Bu hükümet oluşturulduktan sonra ilk öncelik İtalya’daki göçmen hukukuna verildi. Fakat, bu konuda yapılacak değişikliklerle ilgili uzlaşa sağlamak koalisyon üyelerinin farklı çıkarları sebebiyle kolay gözükmüyordu. Aşırı sağ kanattan Lega Nord sıfır göçü savunup, İslami değerlerle ortaya çıkacak çokkültürlü bir topluma önlemeyi hedefliyordu. Bununla birlikte, Alleanze Nazionale İtalya’da göç alımlarının tamamen durdurulması çağrısı yapmaktaydı. Öte yandan, Hristiyan Demokratların, ekonomik çıkarlar doğrultusunda minimum göçmen işçi talebi söz konusuydu. Forza Italia ise ekonomik çıkarlardan ötürü göçmenlerin legalizasyonunu desteklemekteydi (Veugelers and Chiarini, 2002). Bossi ve Fini bu yasanın hazırlanmasında belirleyici rol oynadılar. Bu süreçte en büyük zorluk, Katolik kilisesinden ahlaki ve insani ilkelerle baskı gören Hristiyan Demokratların muhalefeti idi. Bu muhalefete rağmen, Bossi-Fini Yasası Şubat 2002’de İtalyan Senatosu’nda kabul edilmiştir. Bu yasaya göre, göçmen bir iş ve işyeri için başvuru yaparsa ve bunu kazanırsa bu durumda kendisine iş için izin verilecekti. Fakat bu yasa ile, bu izin süresi dolduktan sonra kendisine yeni bir iş bulma zorunluluğu getirilmiştir. Bulamaması durumunda ise, ülkeyi terk etmesi şart koşulmuştur. Ayrıca bu yasa ile AB vatandaşı olmayan insanların vizelerinin geçerliliği bir iş bulması şartına bağlıydı. Bu düzenleme ile Hristiyan Demokratların işgücü ihtiyacı talebi bir şekilde karşılanmıştır.

Özetle, İtalya’daki seçim dilemması ve göç politikalarındaki farklılıklar merkez sağ ve aşırı sağın nasıl uzlaştığını

gösteren önemli bir örnektir. Bossi-Fini Yasası, göçmenlik statüsünün daha kolay legalize edilmesini sağlamasına rağmen, göçmenlere verilen yasal izinlerin yenilenmesinin zorlaştırılması ve hatta önlenmesi ile göç karşıtı yasa olarak karşımızdadır. Göçmen politikalarındaki bu tip paradokslar aşırı sağ partinin İtalyan hükümeti içinde doğrudan etkisinin var olduğu 2001 ve 2006 yılları arasında sıklıkla görülmektedir. Geddes, İtalya'da partilerin rolünü şöyle açıklar:

“Bir yandan Bossi-Fini anti-liberal bir yaklaşımla göçmen politikalarına yaklaşırken, bu yasa ile göçmen düzenlemelerine sosyal yarar maksadıyla yeni bir düzenleme getirilmiş ve legal göçmen popülasyonunda artış sağlanmıştır. Retorik ve gerçeklik arasındaki bu durum yeni değildir. Burada önemli olan katkı; parti sistemleri ve hükümetteki değişkenlerin, politikaların girdi ve çıktıları arasındaki ilişkileri belirlerken anahtar bir rol oynamasıdır” (Geddes, 2008: 49).

6. Liberal ve Anti-Göçmen Hareket arasındaki Çatışma: Pim Fortuyn Listesi

Hollanda, aşırı sağ siyasi partilerin göç politikalarına etkisi hususunda, diğer Batı Avrupa ülkelerine kıyasla kendine has sebeplerden ötürü farklı bir örnektir. İtalya örneğinde olduğu gibi, göç politikalarının önemi Hollanda'da da 1990'lı yılların başıyla ortaya çıkmıştır. Merkez sağ ve merkez sol partiler aşırı sağ hareketleri 2000'li yıllara kadar kontrol edebilmiştir. Buna rağmen, Henk Westbroek ve Jan Hagel tarafından kurulan aşırı sağ Yaşanabilir Hollanda Partisi (LN) popülist politikası sayesinde desteğini arttırmaktaydı. 2001 yılında, Hollanda'nın bilinen profesörlerinden Pim Fortuyn bu partiye katıldı. 2002 Şubat'ında parti içinde yaşanan anlaşmazlıktan ötürü partiden ayrılan Fortuyn, göç konusunda gazetelere demeçler verdi ve birkaç gün sonra yeni partisi olan Pim Fortuyn Listesini kurdu. Kamuoyu yoklamaları, Fortuyn'a olan desteğin %17'lerde olduğunu, kendisinin ayrılması ile Yaşanabilir Hollanda Partisinin birçok destekçisini de yanına çektiğini göstermekteydi. Mart 2002 yerel seçimlerinde, Pim Fortuyn Listesi Rotterdam'da oyların yaklaşık üçte birini kazanarak bölgenin en güçlü partilerinden birisi haline gelmiştir (Pennings and Keman, 2003). Fakat Fortuyn, genel seçimlerden önce 2002 Mayıs'ında bir suikasta uğradı. Parti, Fortuyn'un adaylığının devam etmesine ve yeni liderin seçimlerden sonra belirlenmesine karar vermiştir. 2002 Genel Seçimleri sonucunda, Pim Fortuyn Listesi oyların %17'sini kazanarak, 150 sandalyeli Meclis'te 26 sandalye kazanmış ve Meclis'te ikinci büyük parti konumuna gelmiştir. Bu sonuç neticesinde seçimin galibi Hristiyan Demokratlar, Pim Fortuyn Listesi (LPF) ve Özgürlük ve Demokrasi için Halk Partisi (VVD) ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Başbakan Balkanende, genel hatlarıyla Fortuyn'un göçmen politikalarına yaklaşımlarını benimsemekteydi. Yine de bu koalisyon hükümeti Pim Fortuyn Listesi'nde parti üyeleri ile hükümet üyeleri arasındaki iç çatışmadan ötürü uzun sürmemiştir. Parti, Pim Fortuyn'un ölümünden sonra karizmatik bir lider bulamamış ve bütün bunların neticesinde Hollanda'da 2003 Ocak ayında erken genel seçimlere gidilmiştir.

Açıkçası, birçok araştırmacı Fortuyn'un ideolojisini aşırı sağ olarak betimlemiş olsa da, Fortuyn bunu reddetmekteydi. Kendisini Hristiyan Demokratlar veya muhafazakâr sağ ideoloji ile kıyaslamaktaydı. Bazı çalışmalar, Pim Fortuyn

Listesi'nin klasik bir aşırı sağ parti olmadığı tezini desteklemektedir. Örneğin, Pennings ve Keman'ın (2003) vurguladığı gibi “... Fortuyn ve VVD, Avrupa'daki merkez muhafazakâr siyasete kısmen benzemekle birlikte, Avrupa'da yeni ortaya çıkan aşırı sağ hareketten ciddi farklılıklara sahiptir. LPF ve VVD muhafazakâr siyasetin kalbinin attığı yerdir”. Yine de birçok çalışma Fortuyn hareketinin anti göçmen politikalarından ötürü muhafazakâr olarak tanımlanamayacağını belirtir. Örneğin, Hollanda İşçi Partisi Lideri, Ad Melkert; “eğer Fortuyn ile flört ederseniz, Fransa'da yaşanan şeylerin benzeri Hollanda'da da yaşanacaktır. Onlar Le Pen ile birlikte uyandılar, sonra biz de Fortuyn ile birlikte uyanabiliriz” ifadesini kullanmıştır (Pennings ve Keman, 2003).

Bazı görüşlerin Fortuyn'u merkez sağ olarak göstermesine ve partisinin Hollanda hükümetinde uzun süre yer alamamasına rağmen, bu parti Hollanda'daki göç politikalarını doğrudan etkilemiştir. Hristiyan Demokratların Fortuyn'un göçmen politikalarına ilişkin görüşlerine yakın olduğundan bahsedilmişti. Bununla birlikte, Akkerman Özgürlük ve Demokrasi için Halk Partisi (VVD)'nin diğer merkez sağ partilerden daha muhafazakâr olduğunu ve bu partinin LPF'nin 2002 seçim zaferinden sonra göç politikalarında daha kısıtlayıcı olduğunu vurgulamıştır (Akkerman, 2005). Bu durum Hollanda'da 2003 yılından sonra daha kısıtlayıcı göç politikalarına yol açtı. 2003 erken genel seçimleri ile birlikte Hristiyan Demokratlar ve VVD arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümetin VVD orjinli iki üyesi Geert Wilders ve Hirsi Ali, Hollanda'nın yeni Pim Fortuyn'u olma yolunda adımlar artmaya başladı (Akkerman, 2005). Akkerman bu periyotta göç politikasına ilişkin radikal değişiklikleri şu şekilde belirtmektedir:

“LPF'nin bu başarısı VVD'nin göç, bütünleşme ve güvenlik konularında daha da sağ görüşe kaymasına yol açmıştı. 2002 seçimlerindeki bu tablo, kısıtlayıcı göç politikalarının hızlı bir şekilde yükselmesini sağladı. Göç ve Bütünleşme Bakanı Rita Verdonk, güçlü bütünleşme politikalarını sağlamak için yeni planlar geliştirdi. Geert Wilders özelliklere camilere yönelik saldırgan tutumunda başarı sağladı. Liberal Parti ise Hirsi Ali'nin İslami okullara karşı açtığı kampanyaya destek vermektedir” (Akkerman, 2005: 344-345).

Sonuç olarak, Hollanda Avrupa'da problemsiz çok kültürcü bir toplum olarak nitelendirilmesine rağmen, aşırı sağ hareketler ırkçı ve popülist yaklaşımlarla belirli dönemlerde göç politikalarını etkilemişlerdir.

7. Fransa: Ulusal Parti'nin Yerel Seçim Başarısı

İtalya ve Hollanda örneğinde aşırı sağ partilerin göç politikalarına doğrudan etkisi gözle görülür bir şekilde saptanmışken, bu partilerin göç politikalarına dolaylı etkilerinin de olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun en belirgin örneklerinden birisi ise Fransa'dır. Fransa göç hareketleri açısından köklü bir tarihe sahiptir. İşgücü ihtiyacı ve ekonomik koşullardan ötürü Fransa'da yabancı işçi sayısı 1950'lerden itibaren artış gösterdi. Bu dönemde Fransız hükümeti liberal ve genişlemeci politikalarından yanaydı. Doğum oranı 1950'lerin başından itibaren oldukça düşmüş ve bundan dolayı Fransa'nın işgücü ihtiyacı ortaya çıkmıştı (Hargraeves, 2007). Fransa'nın post-kolonyal geçmişi bu problemin çözülmesine yardımcı oldu. 2. Dünya Savaşı'ndan önce bazı Avrupa ülkelerinden göçmenler Fransa'ya gelmiş

olsa da 2.Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın göçmen alımındaki en önemli kaynağı başta Cezayir olmak üzere Kuzey Afrika ülkeleriydi. Fakat bu gelişme 1970'lerde devam etmemiştir. 1973'teki ekonomik krizden sonra Fransa'daki işsizlik oranı arttı ve Fransız kamuoyunda bu artışın sebebi olarak liberal göç politikaları görülmüştür. Bunun sonucunda, 1980'lerden itibaren göç politikası yeniden politik bir sorun olarak tartışılmaya başlanmıştır (Messina, 2007).

1972 yılında Jean-Marie Le Pen tarafından kurulan Ulusal Parti (FN), 1980'li yıllardan itibaren özellikle yerel seçimlerdeki başarısı ile göç politikalarını etkilemeye başlamıştır. Bu seçim başarısı ve göç politikalarını ele almadan önce, Ulusal Parti'nin ideolojik kimliği ve parti programını açıklamak faydalı olacaktır. Ulusal Parti'nin programı Fransız ulusal kimliğinin tehdit altında olduğu iddiasıyla ayrılıkçı ve xenofobik öğeler barındırmaktadır (Marthaler, 2008). Parti çok kültürlülüğe karşı çıkmakta olup, parti programı sıfır göç ve göçmenlerin dışlanması üzerine kurulmuştur. Parti programında göçlere karşı sert bir politikayla birlikte, özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan gelen Müslüman göçmenlere yönelik olumsuz bir tutum söz konusuydu. Wolfreys parti programında göç politikasına yönelik temel mantığı şu şekilde aktarmaktadır:

“Ulusal Parti'nin programının temelinde göç konusu yer almaktadır. Kuzey Afrika'dan gelip Fransız ekonomisi için çalışan küçük orandaki işçilerin varlığı, Fransız kimliğinin azalması hususunda önemli bir rol oynayan faktör olarak tanımlanabilir” (Wolfreys, 1993: 423-424).

Daha önce belirtildiği üzere, Ulusal Parti, Fransız siyasetinde 1980'lerden itibaren önemli bir oyuncu olarak yer almıştır. İlk seçim başarısını 1986 yılında kazanmıştır. 1986 Ulusal Meclis Seçimlerinde, Mitterand'ın kendi partisi Sosyalist Parti'nin öngörülebilir seçim mağlubiyetini dengelemek amacıyla getirdiği yeni temsil mekanizması, Ulusal Parti için avantaj sağlamıştır. Bu seçimlerde Ulusal Parti oyların %9.8'sini kazanarak Ulusal Meclis'te 35 sandalye elde etti. Aynı gün yapılmış olan bölgesel seçimlerde ise, toplamda 137 sandalye ve 22 bölgeyi Fransa'nın 21 bölgesinde temsil hakkı kazanmıştır. Bununla birlikte, Ulusal Parti 4 bölgede başkan yardımcılığı pozisyonunu elde etmiştir. Bu seçim zaferine benzer başarılar 1990'lı yıllar boyunca gerçekleşmiştir. Bunun neticesinde, Ulusal Parti özellikle yerel düzeyde Fransa politikası için önemli bir figür haline gelmiştir. Ulusal Parti, bu tip bölgesel seçim başarıları ile birlikte, özellikle göç meselesi ile ilgili kritik konularda destek kazanma olasılığını güçlendirmiştir (Schain, 2006). Aşırı sağ partilerin sadece hükümeti oluşturan bir kurum olarak doğrudan etkisinin ölçülemeyeceği belirtilmiştir. Schain'in de gösterdiği gibi, Fransa'nın adem-i merkeziyetçi yapısı aşırı sağ partilerin artan etkisini de göstermektedir (Schain, 2006: 287).

Bununla birlikte, Ulusal Parti göç politikalarını dolaylı yollardan da etkilemiştir. Fransa'da merkez-sağ, parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ulusal Parti'ye göre çok daha baskındır. Buna rağmen, Ulusal Parti 2002 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy oranı açısından zirveye ulaşmıştır. Partinin lideri Jean Marie Le Pen seçimin ilk turunda %17 oy kazanmış ve 2002 yılında Fransa Başbakanlığı görevini sürdüren Lionel Jospin'in önünde yer almıştır. Ulusal Parti'nin bu yükselişi birçok insan için oldukça şaşırtıcı bir gelişmeydi. Bu seçimlerde

Cumhurbaşkanlığına seçilen Jacques Chirac, Fransa'da aşırı sağın bu şekildeki yükselişinden endişe duymaktaydı. Göç politikası Chirac'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi yani 2002-2007 yılları arasında en önemli meselelerden birisi haline gelmiştir. Nicolas Sarkozy'nin liderliğini yaptığı Ulusal Birlik hareketi, Chirac ile yaptığı müzakereler doğrultusunda İçişleri Bakanlığı pozisyonunu kazanmıştır. Sarkozy bu açıdan merkez sağ için önemli bir figür olmakla birlikte, Bakanlık döneminde aşırı sağa giden oyların tekrar kazanılması için çaba sarf etmiştir (Marthaler, 2008). Bundan dolayı, Sarkozy göç politikaları konusunda daha kısıtlayıcı bir yaklaşım sergiledi. Marthaler bu noktayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Sarkozy, yaptığı açıklamada illegal göçmen sayısında %50'ye yakın bir artış ile patlama yaşandığını, çünkü Fransa'nın bu göçmenlerin kendi hukuklarına ve haklarına saldırması hususunda oldukça cömert davrandığını belirtti. Sarkozy bu deklarasyonu ile, başta evlilik uyumları, sağlık sebepleri ve mülteci vakaları olmak üzere bütün prosedürlerin durdurulmasını hedefliyordu” (Marthaler, 2008: 75).

Sarkozy'nin göç politikasına yönelik bu yaklaşımı 2007'de girdiği Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde başat bir rol oynamıştır. Sarkozy'nin “eğer insanlar Fransa'da yaşamaktan dolayı rahat değillerse, sevmedikleri ülkeden ayrılmak konusunda özgür olmalıdırlar” şeklindeki açıklaması buna örnektir (Marthaler, 2008: 77). Bu görüş, Le Pen'in “Ya Fransa'yı sev, ya da terk et” sloganına benzemektedir. Sarkozy 2007 seçimlerini, bu söylemlerin etkisi sayesinde Le Pen taraftarlarının oylarını alarak kazanmıştır. Sarkozy, kampanyası boyunca söz verdiği üzere, seçimlerden sonra yeni bir göç düzenlemesini yürürlüğe koymuştur. Fransa'da çıkarılan 2007 Göç Yasası, göçmen karşıtı bir yasadır çünkü legal olmayan göçmenlere karşı ayrımcı ve anti-liberal düzenlemeler içermektedir.

Özetle, Fransa aşırı sağ partilerin hem doğrudan hem de dolaylı yollardan göç politikasına etkisinin ölçülmesi için önemli bir örnektir. Le Pen liderliğindeki Ulusal Parti özellikle göç konusunda yerel ve bölgesel politikaların belirlenmesinde aktif bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, 2002 Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki başarısı, merkez sağın Le Pen'i kontrol etme isteğine bunun sonucunda aşırı sağdan oyları tekrar geri kazanmak amacıyla Sarkozy'nin anti-liberal göç politikaları uygulamasına yol açmıştır.

8. Sonuç

Göç meselesi 1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren önemli bir politika alanı haline gelmiştir. Batı Avrupa devletlerinde göç politikalarının gelişimi bu çalışma boyunca ele alınmıştır. Bununla birlikte göç meselesi özellikle 1980'lerden itibaren politize edilmeye başlanmıştır. Bu makale, Batı Avrupa ülkelerindeki bu politizasyon sürecini ele almaktadır. Birçok Avrupa devleti 1960'lı yıllardan itibaren göç almaya başlamış olsa da bu süreç 1980'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Bunun sonucunda, göç politikaları, Avrupa'daki siyasi partiler için en önemli meselelerden birisi olarak karşılımlarına çıkmıştır.

Siyasi partilerin göç politikalarına ilişkin rolünü anlamamızı sağlayan en önemli unsurlardan birisi de aşırı sağ partilerin varlığıdır. Bu partilerin etkinliği AB üyesi ülkelerdeki bazı örnekler üzerinden daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Aşırı

sağ partiler göç politikalarını doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemektedir. İtalya, Hollanda ve Fransa bu etkilerin ölçülmesi ve açıklanmasında iyi birer örnektir. Bu örnekler, özellikle aşırı sağ partilerin Avrupa genelinde ciddi bir yükselişte olduğu son yıllarda göç politikaları açısından önemli bir belirleyici olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Acar, Adolino, J. R. & Blake, C.H. (2011). *Comparing Public Policies: Issues and Choices in Industrialized Countries*. Washington, D.C.: CQ Press, Chapter 5., 100-157.
- Akkerman, T. (2005). Anti immigration parties and the defence of liberal values: The exceptional case of the List Pim Fortuyn. *Journal of Political Ideologies*, 10(3), 337-354.
- Akkerman, T. (2012). Comparing Radical Right Parties in Government: Immigration and Integration Policies in Nine Countries (1996-2010). *West European Politics*, 35 (3), 511-529.
- Andall, J. (2007). Introduction: immigration and political parties in Europe. *Patterns of Prejudice*, 41(2), 105-108.
- Bale, T. (2003). Cinderella and her ugly sisters: the mainstream and extreme right in Europe's bipolarising party systems. *West European Politics*, 26(3), 67-90.
- Bale, T. (2008). Turning round the telescope. Centre right parties and immigration and integration policy in Europe. *Journal of European Public Policy*, 15(3), 1-16.
- Betz, H.G. (1994). *Radical Rightwing Populism in Western Europe*, New York: St. Martin's Press.
- Ezikoğlu, Ç. (2015). Avrupa'nın Bitmek Bilmeyen Kabusu. <https://haber.sol.org.tr/blog/serbest-kursu/caglar-ezikoglu/avrupanın-bitmek-bilmeyen-kabusu-135868> (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2019)
- Freeman, G. P. (1995). Modes of immigration politics in liberal democratic states. *International Migration Review*, 29(4), 881-913.
- Geddes, A. (2008). Il rombo dei cannoni? Immigration and the centre-right in Italy. *Journal of European Public Policy*, 15(3), 35-52.
- Geddes, A. (2003). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, Sage.
- Hargreaves, A. G. (2007). *Multi-ethnic France: immigration, politics, culture and society*. Routledge.
- Kahanec, M. & Tosun, M. S. (2009). Political economy of immigration in Germany: Attitudes and citizenship aspirations. *International Migration Review*, 43(2), 263-291.
- Marthaler, S. (2008). Nicolas Sarkozy and the politics of French immigration policy. *Journal of European Public Policy*, 15(3), 68-83.
- Messina, Anthony M. (2007). *The Logics and Politics of Post-WWII Migration to Western Europe*.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2005). *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pennings, P. & Keman, H. (2003). The Dutch Parliamentary Elections in 2002 and 2003: The Rise and Decline of the Fortuyn Movement. *Acta Politica*, 38, 51-68.
- Schain M., Aristide Z. & Hossay, P. (2002). *Shadows over Europe: the development and impact of the extreme right in Western Europe*, New York: Palgrave Macmillan.
- Schain, M. (2006). The Extreme Right and Immigration Policy-making: Measuring Direct and Indirect Effects. *West European Politics*, 29(2), 270-289.
- Sciortino, G. & Colombo, A. (2004). The flows and the flood: the public discourse on immigration in Italy, 1969-2001. *Journal of modern Italian studies*, 9(1), 94-113.
- Van der Brug, W., Fennema, M. & Tillie, J. (2005). Why Some Anti-immigrant Parties fail and Others Succeed: a Two-step Model of Electoral Support. *Comparative Political Studies*, 38(5), 537-573.
- Veugelers, John W.P. (1994). Recent Immigration Policy in Italy: A Short Story. *West European Politics*, 17(2), 33-49.
- Veugelers, John W.P. & Chiarini, R. (2002). The Far Right in France and Italy: Nativist Politics and Anti-Fascism. Martin S., Aristide Z., and Patrick H. (Ed.) *Shadows over Europe: the development and impact of the extreme right in Western Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wolfreys, J. (1993). An Iron Hand in a Velvet Glove: The Programme of the French Front National. *Parliam Aff*, 46(3), 415-429.
- Zaslave, A. (2006). The Politics of Immigration: A New Electoral Dilemma for the Right and the Left. *Review of European and Russian Affairs*, 2(3), 10-36.

Extended Abstract

Generally, right-wing and liberal centre-right parties and their constituencies are less accepting of immigrants in their countries, while left-wing and centre-left parties and their supporters are more accommodating. However, centre-right and centre-left parties have different policy agendas on immigration policy during some periods. For instance, parties of the left have sometimes supported restrictionist policies due to the use of immigrant labour to prevent strike movements and to bargain for wages. On the other hand, liberal-right parties in particular have supported mass immigration due to labour shortages or other similar economic interests. The differences within each camp, right or left, are more important than the differences between centre-left and centre-right parties.

During the 20th century immigration policy was an important issue on the agendas of various Western-European states. After World War II, Western European states experienced mass migration and Germany, France, the UK, Belgium, the Netherlands, Sweden and Switzerland were major destinations of immigrant influxes. It is clear that immigration policies became one of the most important policy areas during the second half of the 1900s. Immigration policies of Western European states during this period are examined in this study. Some of scholars show that these countries implemented an expansionist policy in immigration policy areas until the 1970s due to reasons such as economic globalisation, labour shortages, and historical and post-colonial effects. In the 1970s and 1980s, Western European countries attempted to restrict immigration because of economic crisis. This study tries to examine the role of political parties in immigration policy. Moreover, recently, Europe has seen significant changes in its immigration policies due to the advent of far right political parties. There are specific dynamics that apply to parties of the far-right. This study aims to clarify this phenomenon with examples from far right parties in particular countries. Far right parties have played an important role all the time. Nowadays, these parties gain strength in Europe like United Kingdom or Greece. This research tries to demonstrate how these parties have direct and indirect effects on immigration policy in European Union members and it is important to understand these parties' role in this policy area now in member states.

First of all, this research will try to examine the role of political parties in immigration policy area generally. Centre

right and centre left parties have different approaches about this issue in European Union. After that, the importance of far right parties is demonstrated in this article with using some case studies. Finally it explains why this matter is important for EU member states.

This article prefers qualitative methods as using case studies to explain the role of far right parties in immigration policy in EU. Three case studies, Italy, Netherlands and France are chosen for explaining this phenomenon. In some countries like Italy and Netherlands, far right parties can be a member of coalition government in some periods and they affected immigration policy as member of government in these countries. For instance, Italy is an example of an electoral dilemma and contradictory policies in immigration, with compromise between far right and centre-right parties. The Bossi-Fini Law shows that although it was made to regularize immigrant status more easily, it prevented renewal of residence permits for immigrants. There were some paradoxes in immigration policy due to the direct effect of far right parties in the Italian government between 2001 and 2006. Although the Netherlands is shown as an example of an unproblematic multicultural society in Europe, far right movements have affected immigration policies with their racist and populist ideology of Pim Fortuyn during some periods.

On the other hand, in some countries like France, far right parties played an important role indirectly. The Front National under the leadership of Le Pen has played a prominent role in terms of the sub-national level and local policies on immigration. Moreover, it has had electoral success in presidential elections after 2002, as the centre-right tried to control Le Pen and regain the far right votes with Sarkozy's illiberal viewpoint about immigration policy.

Indeed, one of the most important issue to understand political parties' role in immigration policy is the impact of far right parties. This study helps to understand this phenomenon with some examples from Western European countries. Radical right political parties have affected immigration policies directly or indirectly in terms of mainstream parties. France, Italy and the Netherlands are good example to explain far right parties' direct and indirect effects. This article aims to show the impact of far right parties' role in immigration policies with these cases. This role will become an important indicator in this matter with the strength of far right parties in EU member states in these days.

Araştırma Makalesi • Research Article

Çanakkale İli Dalış Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi

An Investigation of the Diving Tourism Potential of Çanakkale Province

Şefik Okan Mercan ^{a, *}, Ayşe Sünnetçioğlu ^b, Ezgi Can Uşak ^c

^a Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, 17000, Çanakkale/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1737-014X

^b Dr. Öğr. Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu, 17000, Çanakkale/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4295-9776

^c Yüksek lisans öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 17000, Çanakkale/Türkiye.
ORCID: /0000-0001-8533-869X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2018
Kabul tarihi: 06 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Dalış turizmi
Alternatif turizm
Çanakkale

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 28, 2018
Received in revised form July 12, 2018
Accepted August 06, 2018

Keywords:

Diving tourism
Alternative tourism
Çanakkale

ÖZ

Dalış turizmi, alternatif turizm türlerinden biri olup, Çanakkale’de de gerçekleştirilmektedir. Çalışma ile, Çanakkale’de dalış turizmi potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çanakkale’nin dalış turizmi potansiyelini değerlendirmek için katılımcılarla yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, turizm paydaşları için sürdürülebilir dalış turizmi hakkında öneriler getirilmiş, Çanakkale dalış turizmine ilişkin güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler ortaya konulmuştur. Çalışmada, Çanakkale’nin dalış turizmi potansiyelinin yüksek olduğu ancak birçok faktörün dalış turizminin gelişiminin önünde engeller oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Diving tourism is one of the alternative tourism types and carried out in Çanakkale. This study aims trying to reveal what the diving tourism potential is in Çanakkale. Structured interviews were conducted with the participants to evaluate the diving tourism potential of Çanakkale. Thus, suggestions were made for tourism stakeholders on sustainable diving tourism, being based on the use of SWOT analyses, which is shortening version of strengths, weaknesses, threats, opportunities, inferences were put forward regarding Çanakkale diving tourism. The findings of that study are there is a high potential for diving tourism in Çanakkale; however, many factors pose obstacles to the development of diving tourism.

1. Giriş

Su altı dalışı aktivite olarak 1950 ve 1960 yıllarında batan gemilerin merak uyandırması sonucunda yapılmaya başlanmıştır. Su altı dalışı, oksijen tüpü regülatör gibi malzemeler yardımı ile suyun altında uzun süre kalabilmek olarak tanımlanmaktadır (Albayrak, 2013: 214). Bu aktivitenin turizme uyarlanmış hali ise dalış turizmi olarak ifade edilmektedir.

Su altı dalış turizmi macera turizmi çeşitlerinden biri olarak ele alınmaktadır (Akkoç, 2015: 1) nitelenebilir. Dalış, kıyı ülkelerinde oldukça önemli bir turistik aktivitedir. Bunun yanı sıra dalış turizmi pahalı bir aktivite olduğu için önemli ve ekonomik getirisi yüksek bir turizm çeşidi olarak ele alınmaktadır (Yarmacı vd., 2017: 67). Su altı dalış turizmi macera turizmi çeşitlerinden biri olarak ele alınmaktadır (Akkoç, 2015: 1). Son yıllarda, en çok talep edilen alternatif turizm çeşitlerinden birinin su altı dalış turizmi olduğu ve bazı destinasyonların ön plana çıktığı söylenebilir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: okanmercan@comu.edu.tr

Günümüzde dünya çapında en çok tercih edilen dalış destinasyonları olarak; Bahama Adaları, Beffin Adası, Mısır Kızıldeniz, Maldiv Adaları sayılabilir (Erkurt ve Paker, 2014: 134; Yarmacı vd., 2017: 67). Bir senede yaklaşık 10 milyon Avrupalı turist, dalış için Mısır-Kızıldeniz'e gittiği belirtilmektedir (Erkurt ve Paker, 2014: 134). Türkiye de ise tercih edilen dalış destinasyonları; Ayvalık (Balıkesir), Datça, Bodrum (Muğla), Kemer (Antalya) olarak belirtilmektedir (yigm.kulturturizm.gov.tr). Çanakkale de bu önemli destinasyonlar arasında yer almaktadır. Özellikle, Eceabat, Gökçeada ve Bozcaada'da bulunan antik kalıntılar ve su altı özellikleri Çanakkale'yi önemli bir dalış turizmi destinasyonu konumuna getirmektedir (Babazade, 2017: 28). Çanakkale'de dalış yapmaya müsait olan noktalar; Saros, Gökçeada ve Bozcaada olarak belirtilmektedir (yigm.kulturturizm.gov.tr). Çanakkale'de dalış turizmi ilk defa 1990'da bir dalış okuluyla başlamıştır. 2000'li yıllarda hızla gelişen dalış turizmi günümüzde ilin, Türkiye'nin önemli dalış bölgelerinden biri haline gelmesini sağlamıştır (Babazade, 2017: 28).

İlgili alanyazında çalışmalarda; destinasyonların dalış turizmi açısından potansiyelini ele alan çalışmalara rastlamak mümkündür. Scalkos vd. (2009) Yunan dalış endüstrisinin paydaşlarını belirleyerek Yunanistan'daki dalış turizminin mevcut ve gelecekteki potansiyelini belirlemek için bir araştırma yapmıştır. Benzer şekilde Babazade (2017) çalışmasında İzmir su altı dalış turizmine yönelik bir SWOT analizi yapmıştır. Resif alanları ve resif alanların güvenliği (Wilks ve Davis, 2000), dalış turizmi ile ilgili yapay resiflerin geliştirilmesi ile ilgili uygulamalar (Stolk vd., 2007) araştırılan konulardandır. Bir destinasyonun su altı kültürel mirasını değerlendiren çalışmalara da rastlamak mümkündür. Özalp'in (2004) Çanakkale'nin su altı kültürel mirasını oluşturan batıkları ele almıştır. Jeffery (2004), II. Dünya Savaşı su altı kültür mirasının dünya mirası listesine ilişkin bir dizi konuyu ele almıştır. Perez-Alvaro (2016) çalışmasında iklim değişikliğinin su altı kültürel mirası nasıl etkileyeceğini araştırmıştır. Staniforth vd. (2009) ise çalışmada; su altı kültürel miras hukukunu ele almıştır. Dalış deneyimi ele alınan bir diğer konudur. Lucrezi vd. (2013) ile Akkoç (2015) katılımcıları dalış deneyimi yaşamaya iten motivasyon faktörlerini incelemişlerdir. Naidoo vd., (2016) yaşanan deneyimden memnuniyeti araştırmıştır. Kirkbride-Smith vd. (2013) çalışmasında Barbados'ta dalgıçların yapay resif algılarını incelemiştir. Dalış faaliyetlerinin doğal yaşam üzerindeki etkileri pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir (Prior vd., 1995; Hawkins vd., 2005; Hasler ve Ott, 2008; Benitez-Cabrera vd., 2011).

Çalışma ile; Çanakkale'de dalış turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi ve dalış turizmiyle ilgili farkındalığın artırılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Çanakkale turizminin paydaşları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda Çanakkale'nin dalış turizmi, SWOT analizi ile değerlendirilmiştir.

2. Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda dalış turizmi paydaşları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, katılımcı çeşitliliği için konuyla ilgili olduğu düşünülen farklı meslek gruplarından bilgi vermeye gönüllü olan kişiler örnekleme dâhil edilmiştir. Nitel araştırmalarda ortaya çıkan kavramlar

ve süreçler birini tekrar etmeye başladığı zaman (doyum noktası) yeterli sayıda veri kaynağına ulaşıldığına karar verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 115). Bu çalışma kapsamında 11 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 12-30 dakika arasında sürmüştür ve Mayıs-Ağustos 2019 arasında yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada elde edilen verilere betimleyici analiz ve içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi; "Metodolojik araç ve teknikler bütünü, kontrollü yorum yapma, nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimleme, önceden belirlenmiş ölçütlere göre inceleme, anlam çıkarma, açık talimatlara göre nicelleştirme işlemi, niteli nicele dönüştüren bir işlem, kavramların ölçülmesi ve belirli bir anlam çıkarılması için kategorilere ayırma" olarak tanımlanmaktadır (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 21-22). Betimleyici analizde görüşülen bireylerin görüşlerini tam anlamıyla yansıtmak amacıyla sık sık doğrudan alıntılara yer verilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239).

Geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için uygulanması gereken adımlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 227) çalışmada aşağıdaki gibi uygulanmıştır.

- Amaçlı örnekleme gerçekleştirilmiştir.
- Katılımcılarla yapılan görüşmeler mümkün olduğunca uzun tutulmaya çalışmaya çalışılmıştır.
- Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerden doğrudan alıntılar gerçekleştirilmiştir.
- Yöntem çeşitleme (doküman analizi, görüşme) ve katılımcı çeşitliliği sağlanmaya çalışılmıştır.
- Kodlamalar farklı araştırmacılarla yapılarak karşılaştırılmıştır.

3. Bulgular

Katılımcılara ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de gösterilmektedir. Bilimsel etik sebebi ile katılımcıların isimleri kodlanarak gizlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların farklı yaş, eğitim düzeyi ve mesleklere sahip olduğu görülmektedir. Böylelikle, katılımcı çeşitliliğinin de sağlandığı söylenebilir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek
K1	53	Erkek	Lisans	Troya Müzesi Müdürü
K2	35	Erkek	Lise	Çanakkale Doğa ve Su Sporları Kulüp Başkanı/Dalgıç
K3	43	Erkek	Lise	Kaptan
K4	35	Erkek	Lisans	Çanakkale Rehberler Odası Başkanı
K5	52	Erkek	Ön Lisans	Dalış Eğitmeni
K6	27	Erkek	Lise	Abidos Travel Ortağı
K7	45	Erkek	Lisansüstü	Akademisyen
K8	30	Kadın	Lisansüstü	Dalgıç
K9	40	Erkek	Lisansüstü	Troya Müzesinde Arkeolog
K10	42	Erkek	Lisansüstü	Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Şube Müdürü
K11	39	Erkek	Lisansüstü	Coğrafya Doktora Öğrencisi- Arkeolog

Çalışmada mülakatlardan elde edilen veriler üzerinde betimsel analiz, içerik analizi ve kelime bulutu analizi uygulanmıştır. Uygulanan analizler sonucunda ulaşılan temalar Tablo 2’de gösterilmektedir. Her bir tema ve temayı oluşturan kodlar ayrı ayrı tablollaştırılarak sunulmuştur.

Tablo 2. Ulaşılan Temalara İlişkin Bulgular

No	Tema Adı
1	Çanakkale’deki turizm faaliyetleri
2	Turist profili
3	Yeni turistik ürün talebi
4	Odaklanılması gereken turizm türleri
5	Su altı dalış turizmine ilişkin görüşler
6	Su altı heykel müzeleri ve arkeoparklara ilişkin görüşler
7	Su altı dalış turizminin bölge üzerindeki etkileri

Katılımcıların Çanakkale’de gerçekleştirilen turizm faaliyetlerine ilişkin görüşleri Tablo 3’te yer almaktadır. Çanakkale’de; deniz turizmi, kültür turizmi, dalış turizmi, gastronomi turizmi ve termal turizm gibi turizm türlerinin önemli olduğu belirtilmiştir.

Tablo 3. Çanakkale’deki Turizm Faaliyetlerine İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar
Çanakkale’deki turizm faaliyetleri	-Deniz-kum-güneş turizmi
	-Kültür turizmi
	-Dalış Turizmi
	-Gastronomi Turizmi
	-Termal Turizm

K6: “Çanakkale günübirlik turistin, Gelibolu şehitliklerini ziyaret ettiği yerdir.”

K7: “...deniz turizmi üzerine gitmekte.”

K7: “Kültür turizmi Çanakkale’de ağırlıkla yapılmakta. Gelibolu, Truva, Assos gibi yerler de var.”

K9: “Çanakkale’de deniz ve dalış turizmi, gastronomi, sağlık turizmi (termaller: Çan, Yenice, Biga, Küçükkuyu,

Dalyan), kültür turizmi (tarihi alan, müzeler ve ören yerleri, kültür rotaları yürüyüş ve bisiklet rotaları), doğal ve doğa turizmi faaliyetleri (adalar, Ayazma, milli parklar, balıkçılık vb.) yapılmaktadır.”

K10: “Her şey şehitlik gezilerinden ibaret, Troya gezisinden ibaret. Buraya gelenler kentten yalıtılarak sadece Troya’yu gezip gidiyorlar.”

K11: “Çanakkale’ye geldiklerinde onların kalmasını sağlayacak bir motivasyon aracı yok. Çanakkale’ye gelmek onlar için Troya’yu görmek. Truva filmindeki atı görüp hemen gitmek. Şehitliği gezmek. İnsanların Çanakkale’de kalmasını sağlayacak sosyal kültürel alanlar yok. Gerekli alanlar olmayınca da insanlar bir açlık hissediyor”

Katılımcıların Çanakkale’de gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin yetersiz olduğu, çeşitlendirilmesi gerektiği ve potansiyelinin değerlendirilemediği yönünde görüş belirttikleri görülmüştür. Bu yönde görüş bildiren katılımcıların ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

K6: “Çanakkale’de turizmi çeşitlendirebiliriz.”

K6: “Kültür turizmi bir nebze de olsa uygulanıyor ama yeterli değil.”

K7: “Çanakkale’de turizm faaliyetlerinin yeterli olmadığını düşünüyorum.”

K8: “Zayıf olduğunu düşünüyorum. Tek yönlü olduğunu düşünüyorum. O yüzden daha fazla şeyler yapılabilir.”

K10: “Bence yeterli potansiyel işlenmiyor.”

K11: “Çanakkale güçlü potansiyelini kullanamıyor. Çanakkale’de bugün çok güçlü bir deniz müzesi olması gerekirken yok. Askeri müze var ama Çanakkale’nin hak ettiği gibi bir müze değil bu. Çanakkale’nin devasa boyutlarda bir askeri müzeye ihtiyacı var. Kent Müzesi de bence çok küçük. Çanakkale’de Fevzi Paşa Mahallesi’nde eski palamut depoları var. Orada eski tarihi dokusunu koruyarak bir kent müzesi yapılabilir, palamut ticaretini de gösteren. Burada çok güzel tuğla atölyeleri varmış. Arkeolojik kanıtlardan bunların MÖ 2.3. yüzyıla kadar kullanıldığını biliyoruz. Bu kültür 19. yüzyıla kadar devam etmiş. Ancak o atölyeler şimdi yok. O tuğlaları müzelerde görebiliyoruz. Çanakkale, kalesiyle ve çanağı ile ünlü bir yer. Çanakları da sunabileceğimiz bir müzeye ihtiyaç var. Çanakkale’nin bir de etnografya müzesine ihtiyacı var. Bugün Çanakkale’nin etrafındaki hemen hemen bütün kentlerde etnografya müzesi varken hatta küçük köylerde bile ama merkezde bir etnografya müzesi yok. Burada Yörükler çok özel bir kültüre sahipler. Halı dokumacılığı çok özel ancak bunları sunabileceğimiz bir etnografya müzesi yok. Çanakkale yüksek potansiyele sahip ancak bu değerlendirilmiyor. Bir hareket lazım”

Katılımcıların Çanakkale’yi ziyaret eden turistlere ilişkin görüşleri Tablo 4’te sunulmuştur. Katılımcılar; Çanakkale’yi çoğunlukla yerli turistlerin ziyaret ettiği, yabancı turistlerin ise Balkan ülkeleri turistleri olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, gelen turistlerin ya günübirlikçi oldukları ya da 1 gece konakladıkları ifade edilmiştir.

Tablo 4. Turist Profiline İlişkin Bulgular

Cevaplar	Tema	Kodlar
K6: “Çanakkale daha çok günübirlik ya da bir gece konaklamalı turistlerin geldiği bir yer”		-Günübirlikçi
K7: “Ağırıklı olarak yerli turist...”	Turist	- Yerli Turist
K7: “Adalarda özellikle gözlemediğim Bozcaada ve Gökçeada’ya -özellikle Gökçeada- Balkanlardan turistlerin geldiğini görmekteyiz. Saros Körfezine, Bayramiç ve Yenice taraflarına gittiklerini görmekteyiz.”	Profili	- Yabancı turist (Balkanlar)

Katılımcılar, turistlerin yeni ürün turistik talep ettiklerini belirtmişlerdir. Turistlerin yeni turistik ürün talepleriyle oluşturulan “Yeni Turistik Ürün Talebi” teması ve bu temayı oluşturan kodlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Yeni Turistik Ürün Talebine Yönelik Bulgular

Cevaplar	Tema	Kodlar
K9: “Özellikle Yabancı fuarlarda batıklara ilişkin dalış turizmi taleplerinin olduğuna tanık oldum. Ayrıca dağ ve doğa yürüyüşü ve Aziz Paul Hac yolu güzergâhında Likya Yolu gibi bir markalaşma talebi söz konusudur.”		- Dalış
K2: “Şimdi dalış sporunu tatmış olan insanlar Çanakkale’de bir dalış yapalım bir batık görelim diyorlar. İstanbul’dan bunun için bize çok ekip geldi. Dalış merkeziyle anlaşip onları dalışa götürdük.”	Yeni turistik ürün talebi	- Aziz Paul Hac yolu
K3: “Yakın zamanda başlayan Gökçeada’da rüzgâr sörfü var. Bir de kitesurf var. Rüzgârından faydalanıyorlar.”		- Likya yolu
K6: “Çanakkale’de kaz dağlarında özellikle doğa turizmi, kamp işi bayağı tutuluyor. İnsanlar buna yöneliyorlar. Kaz dağlarında hatta birkaç otel açıldı. Deniz turizmi daha çok Bozcaada ve Gökçeada bölgelerinde Çanakkale’yi kapsamlı düşüneceksek evet deniz kum güneş var. Yerli turistin talep ettiği şeyler. Bunu yurt dışına da açabiliriz.”		- Sörf
		- Kamp

Katılımcılar, Çanakkale’ye yönelik yeni turistik ürün taleplerinin ancak arz yaratılması ile ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. Katılımcılara göre turistik ürün ortaya konduktan sonra talep oluşmaktadır. K4 ve K5 kodlu katılımcılar bu yöndeki görüşlerini aşağıdaki gibi ifade etmektedirler;

K4: “Bizim arz etmemiz lazım en önemlisi o. İnsanlar gördükleri yere gider. Afışlerde Assos, Truva, Bozcaada’ya gelirler sonra Çanakkale’yi gezdik diye bilirler. Ama keşfetmedikleri, görmedikleri birçok yerler vardır. Dolayısıyla onların talepleri bizim sunduklarımızla sınırlıdır. Daha fazlası olamaz asla.”

K5: “Biz önce diyoruz ki insanlar bir şey istesin biz ona göre

tesisleşelim ona göre yatırımlar yapalım. Ama bu değil. Tabii önce yatırımı yapmak ondan sonra insanları buraya çağırmak gerekiyor.”

Katılımcıların Çanakkale’de turizmi geliştirmek için odaklanılması gereken turizm türlerine ilişkin görüşlerinin yer aldığı “Odaklanılması Gereken Turizm Türleri” teması Tablo 6’da sunulmuştur. Çanakkale’de turizmi geliştirmek için odaklanılması gereken turizm türlerine ilişkin bir görüş birliği olmadığı ve farklı farklı turizm türlerinin geliştirilmesi gerektiğine yönelik görüşlerin olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Odaklanılması Gereken Turizm Türlerine İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	Alt Kodlar
	Kültür Turizmi	- Savaşlar - Şehitlik - Troya
	Gastronomi Turizmi	- Yerel ve yöresel lezzetler - Mutfak turizmi
Odaklanılması gereken turizm türleri		- Kite, - Trekking, - Rüzgâr Sörfü, - Jeep Safari, - Yelkencilik - Yamaç Paraşütü, - Dalış - Dağcılık - Kano
	Spor Turizmi	- Hobi bahçeleri - Tarla - Bağ - Bahçe
	Agro Turizm	

K2: “Çanakkale’de görülebilecek o kadar çok yer var ki. Mesela yürüyüş sporu için bir güzergâh çizilse yani buradan yorgun değil de memnun ayrılırlar. Çünkü insanın yürüdüğü yol değil gördüğü güzellikler ileriye doğru götürüyor.”

K1: “Kültür turizmi, savaşlar, doğa yürüyüşü ve kırsal turizme odaklanılmalıdır.”

K2: “Kitesurf daha güzel, daha mantıklı, daha heyecanlı bir spor. Onun için özel bir bölge var. İstesiniz o spor için öyle bir bölge yaratmanız mümkün değil. Doğal bir oluşum var. Rüzgâr hiç kesmiyor. Her zaman esiyor.”

K3: “Rüzgâr, dalış, dağcılık, deniz ürünleri. Ancak mutfak turizminde de fiyat politikalarımız çok kötü. Bozcaada senelerdir büyüyen bir yara olarak duruyor orada turizm konusunda”

K4: “Kültür turizmi, ekstrem sporlar olabilir. Bence gastronomide eksiklik var. Gastronominin geliştirilmesi gerekir. Yerel, yöresel lezzetler.”

K6: “Bence birincisi av turizmi ikincisi de dalış turizmi”

K7: “Spor turizmi kesinlikle olmalı.”

K8: “Kaz dağları gibi bir unsuru var. Doğa turizmi yapılabilir kano ile yapılabilen sporlar da yapılabilir. Extreme sporlar da yapılabilir. Trekking yapılabilir.”

K8: “Doğa turizmi, dalış turizmi. Çünkü batık olarak da daha iyi su altı canlılığı da güzel bir yer burası. Trekking olabilir.”

K8: “Mesela hobi bahçeleri kurulabilir. Bayramiç taraflarında tatile gelen, kafasını dinlemek isteyen insanlara böyle bir tarla bahçe bağ ile kendi meyvesini toplama imkânı verilebilir. Çok da güzel sonuçlar alınacağını düşünüyorum ben.”

En çok hangi turizm türlerinden bahsedildiğini belirlemek için kelime bulutu (wordcloud) analizi uygulanmıştır. En çok tekrar eden 2 kelime üzerinden kelime bulutu analizi gerçekleştirilmiştir. Kelime bulutunda tekrar sayısı artan kelimeler en büyük ve koyu; en az olanlar ise en küçük koyu olmayan bir punto ile gösterilmektedir. Uygulanan kelime bulutu analizi sonuçları Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Odaklanılması Gereken Turizm Türleri Kelime Bulutu Analizine İlişkin Bulgular

Katılımcıların odaklanılması gereken turizm türlerini; “doğa, dağcılık, dalış, deniz, yürüyüş” kelimeleri ile ifade ettikleri görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde, gerçekleştirilen içerik analizi ve betimsel analiz sonucunda ulaşım kod ve temaların da bu doğrultuda oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların su altı dalış turizmine ilişkin görüşleri “Su altı dalış turizmine ilişkin görüşler” teması altında toplanmış ve temaya ilişkin kodlar ve alt kodlar Tablo 7’de raporlanmıştır.

Tablo 7. Çanakkale’de Su Altı Dalış Turizmine İlişkin Görüşler Temasına İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	Alt kodlar
Çanakkale’de Su altı dalış turizmine ilişkin görüşler	Engeller	- Akıntı - Yasal engeller - Boğaz trafiği - Derinlik - Uluslararası gemi geçişleri
	Yapılabilecek Yerler	- Kaptan Franco - Kapukinka - Tavşan Adası, Bozcaada - Konteynir, Bozcaada - Havuzlar mevki - Soğanlı Dere - Baykuş Dere - Asos - Güzelyalı - Lundy - Su Arıtma Gemisi - Carthage - Majestik - Midilli Breslau - Anzak Koyu - Eceabat
	Gerçekleştirilen Dalış Faaliyetleri	- Çalıştay - Tanıtıcı (discover) dalış - Dalış okulları - Akıntı dalışı

K2: Ticari bir gemimiz var Kaptan Franco 45 metrede. Asfalt malzemesi taşırken bir gemiyle çarpışması sonucu havuzlar mevkiinde karaya giderken batıyor. İstanbul’dan gelen ekibi bu gemiye daldırmaya çalışıyoruz. Ama aslında daldıramıyoruz. Çünkü akıntı var, görüş net değil insanlara 45 metre dendiği zaman herkeste aynı yeterlilik yok.”

K9: “Boğazda turistik dalış potansiyeli düşüktür (Boğaz Trafiği, derinlikler, akıntı ve bilinen nedenlerle...)”

K2: “Bide boğaz içerisinde bazı gemi geçişlerine engel olacağından dolayı su sporlarına izin verilmiyor. Yani adrenalin sporlarını burada yapamıyorsunuz. Turist çekemiyorsunuz. Paraşüt yapamıyorsunuz. Bu boğaz olduğu için hani gemilere engel olur, problem olur, sıkıntı yaratır diye önü kesilmiş durumda kesinlikle izin verilmiyor.”

K10: “Eski bir gemi batırılabilir. Yabancılar I. Dünya savaşında batan gemilere dalış yapmak istiyorlar. Ama Çanakkale boğaz olması sebebiyle birtakım şeyler var. Batıklar var ama her batığa izin verilmiyor. Biz orada 3 tane batık belirledik. Franco batıkları şu anda izinli. Hem akıntudan dolayı hem de 30 metrenin altına herkes dalış yapamıyor. Çoğu batık da 30 metrenin altında. Uluslararası gemi geçişlerinin olduğu bir boğazda siz durun ben dalış yapacağım diyemiyorsunuz. Ayrıca alan başkanlığının sorumluluk sahasında kalıyor. Alan başkanlığı dalışa izin vermiyor. Biz gerekli çalışmalarını yaptıktan sonra izin verilebilir diyor. Bu gibi sebeplerden dolayı batıklara dalış zor.”

K1: “Su altı çalışmayı yapıldı geçen sene.”

K2: “Seviyeye göre her bölgenin farklı seviyeleri var. 1 yıldız için şurası deriz. 2 yıldız için burası deriz. Çanakkale'nin boğaz içerisinde discover dediğimiz tanıtıcı dalış var. Herhangi bir evraka gerek yok. Eğitimber beraber suya atlar. Eğitmen seviyesini belirler yeterliliğe göre 5 metreye kadar gezdirir, çıkartır. Adam memnundur. 1 yıldızı vardır. 15 metreye kadar dalış yapılır. Sorarız ne görmek istersin balık mı batık mı? O seviyeye uygun yer de var. 2 yıldız içinde uygun yer var. Çanakkale Boğazı çok büyük bir boğaz, çok geniş bir boğaz.”

K3: “Limandan bile dalış yapılacak birkaç yer var. Mesela Kaptan Franco diye bir asfalt gemisi var. Onun altında 73 metrede hayvan gemisi var. Bunlar gibi saymakla bitmeyecek birçok batık var. Bozcaada civarında var. Tavşan Adası civarında batıklar var. En son batık Bozcaada'nın 4 mil güneybatısında gemi var. Konteynır denilen. Derinliği gayet iyi 45 metre tabanı, 27 metre üst seviyesi geminin.”

K8: “Çanakkale'de gayet uygun yerler var. Havuzlar mevki var, Soğanlı Dere var, Baykuş Koyu var, Asos taraflarında güzel yerler var, canlılığın bulunduğu Güzelyalı tarafında var.”

K11: “Suyun altı batık cenneti. Ama o batıklardan bazıları turizme kazandırılabilir batıklar. Herkesin dalabileceği yerler var. Mesela Saros Körfezi'nde böyle yerler var. Anzac Koyu tarafında 20-25 metre altta batıklar var. Bunun ötesinde bu bölge balıklarlarıyla tanınır. Çanakkale balıkları ziyaret eden dalgıçlar içinde çok özel alanlardır. Örneğin Asos ve Saros bölgesi bu anlamda bir akvaryumdur. Tanıdığım dalgıçların anlattıklarına göre çok keyifli dalma hikâyeleri var”

K11: “Eceabat Gelibolu tarafında belki Eceabat'ın koyunda olabilir. Troya'ya doğru koylarda olabilir. Anzac Koyu civarında olabilir.”

Su altı heykel müzeleri, su altı arkeoparkları ve turizm gelişimine etkilerine ilişkin görüşler Tablo 8'de sunulmuştur. Su altı heykel müzeleri, su altı arkeoparklarına yönelik olarak olumlu yönde olduğu gibi olumsuz yönde de görüşler bulunmaktadır.

Tablo 8. Su Altı Heykel Müzeleri ve Arkeoparklar

Tema	Kodlar	
Su altı heykel müzelerine ve arkeoparklara ilişkin görüşler	Olumlu görüşler	- Zenginlik katma - Doğal yaşamın gelişmesi - Dalış alanları geliştirme - Dalış turizmini teşvik etme - Çekicilik oluşturma
	Olumsuz görüşler	- Yapaylık

K1: “Yapılması gerektiğini düşünüyorum. Zenginlik katar. Değişiklik de talebi olumlu yönde etkiler.”

K2: “Heykel müzeleri artık çok yaygınlaşıyor. Çünkü resifler bozuluyor insanlar denize girdiklerinde ot görmek istemiyorlar. Bir şeyler görmek istiyorlar. Yapay olsun heykel olsun.”

K3: “Çanakkale'de olmamalı. Yapay diyorsanız o olmaz. Batıklarımız yapay parklardan çok çok iyi”

K5: “Su altı arkeoparkları ve su altı heykel müzeleri ya da su altına yapılmış herhangi batıklar konusunda su altındaki canlıların oluşabilmesi için canlıların bir karakterleri vardır hep sert objelerin yanında olmak isterler. Bu niye işte kayalar taşlar ya da batıklar vesaireler bu tür şeylerin yanında olmak isterler. Çünkü orada saklanabilecekleri üreyebilecekleri eşleşebilecekleri bir sürü alanlar vesaireler olduğu için bunu isterler. Dolayısıyla yapılması gereken bu tür arkeoparklar ya da heykel müzeleri bunlar daha çok flora ve faunanın, su altı canlılığının az olduğu ya da olmadığı noktalarda yapılması gerekir.”

K9: “Evet, kesinlikle katkısı olacaktır, en azından eğitim ve dalış zevki oluşturmak adına; belirlenmiş ve uygun görülen alanlarda eski bir uçak belki bir tank ya da Troya savaşı kahramanlarına ait heykellerden birkaç dalış lokalizasyonu oluşturmak mümkündür. Su altı arkeoparkı oluşturmak için ise ÇOMÜ Su Altı Arkeolojisi Bölümü ve Restorasyon bölge laboratuvarı kurmak öncelikli olmalıdır. Çanakkale'den önce Konya'da su altı arkeolojisi bölümü kurulması yurdumuzun ironi yüklü bir anısı değilse nedir?”

K11: “Su altında heykel yaratılmış bir turizm gibi geliyor bana. Bu kültür turizmine gelen insanları tatmin etmez. Orada gerçekten bir heykel yoksa ya da bir antik kent yoksa oraya koyduğunuz birkaç heykelle haber kaynaklarını ya da birkaç turist çekersiniz. Eklektik turizmden yana değilim. Çanakkale'nin de eklektik turizme ihtiyacı yok. Çanakkale kendi potansiyelini açığa çıkarırsa zaten fazla fazla yeter.”

K10: “Antalya'da yapay uçak batırıldı. Çanakkale'de de neden olmasın. 30 metreyi geçmeyecek şekilde uçak, gemi veya tanker batırılabilir. Bununla dalış turizmi teşvik edilebilir.”

Katılımcıların dalış turizminin gerçekleştirilen bölge üzerinde etkilerine ilişkin görüşlerini ifade eden “Su altı dalış turizminin bölge üzerindeki etkileri” teması Tablo 9'da raporlanmıştır.

Tablo 9. Dalış turizminin bölge üzerindeki etkileri

Tema	Kodlar
Su altı dalış turizminin bölge üzerindeki etkileri	- Destinasyona yönelik turistik talep yaratma - Gelir yaratma etkisi - Destinasyon tanıtımına katkı - Bölgedeki turizmi çeşitlendirme - Doğal yaşam üzerinde olumsuz etki

K2: “Bölgeyi kalkındırır. Çünkü dalış yapan zengindir. Dalış yapmaya gelen adam sadece dalış yapıp gitmez. Akşam güzel bir yemek yer. Deniz gören otelde güzel bir gece geçirir. Sabah güzel bir kahvaltı eder. Buradan dönerken Çanakkale’ye ait ne varsa alıp götürür.”

K5: “Dalış turizminin bölgeye faydası olur. Sonuçta buraya 10 tane turist getirdiniz düşünün bir otelde kalacaklar bir restoranda yemek yiyecekler bir balık yiyecekler ya da kalkacaklar oradan bir mısır yiyecekler ya da bir simit alacaklar ya da bir tuvalete girecekler... Sonuçta her türlü şekilde Çanakkale’ye artıları vesaireleri vardır mutlaka ve mutlaka bir faydası vardır”

K3: “Tabi ki var bilinçsiz dalgıçlar özellikle gece dalanlar su altını tahrip ediyorlar. Hayvanları ürkütüyorlar. Yuvalarını terk ediyorlar. Üzerlerine çöp atılıyor. Attığımız çöpler oradaki canlıyı rahatsız ediyor. Ve oradan ayrılmasına neden oluyor.”

Katılımcıların dalış turizminin bölgedeki turizm faaliyetlerine katkı sağlayacağı yönünde görüşe sahip oldukları söylenebilir. Destinasyonun tanıtımına katkı sağlayacağı, turistik çekicilik oluşturacağı, bölgedeki turizmi çeşitlendireceği, bölgeye yönelik turistik talep yaratacağı yönünde görüş bildirdikleri ifade edilebilir.

K2: “Yani biz insanları en fazla 4 saat tutuyoruz. Geri kalan zamanda Çanakkale’yi gezerler uyurlar, alışveriş yaparlar, fotoğraf çekerler, Çanakkale’yi reklam yaparlar.”

K6: “Yerli ve yabancı turist çekme konusunda alternatif olabilir.”

K7: “Turizmi çeşitlendirir. Turizm türlerini çeşitlendirerek Çanakkale’de insanların daha uzun kalmalarını, Çanakkale’yi de bir destinasyon haline getirmelerini sadece denize değil kültürel değil, sportif amaçla da gelinebileceğini gösterir. Bulgaristan’dan gelen insanlarda çok görüyoruz. Gökçeada’ya sırf bunun için gelenleri görebiliyoruz. Ulaşımında eskisine göre çok daha kolay çeşitlilik olur. Bölge canlanır. Elimizdeki potansiyeli kullanmış oluruz. İşgücü yaratır. Pek çok sosyo-ekonomik faaliyete etkisi olur.”

K11: “Yeni bir turistik gruba çeker. Şehitliğe antik kentlere gelenler belli. Turisti çeşitlendirir. Deniz turizmiyle %10-15’lik bir artış olacağını düşünüyorum”

K4: “Vardır ama lokomotif olamaz hiçbir zaman. Çünkü günümüzde de kaç kişi dalıyor. Yani sokaktaki insanların yüzde kaçı su altı sporlarına ilgili. O kadar oranda ekstra bir katkı yaratılır. Sadece alternatif olabilir. Çeşitlilik arz edebilir. Ekstra katkı getirebilir ama lokomotifi burada diyemeyiz hiçbir zaman. Bir Truva’yı Assos’u, şehitliği, buranın kültürünü bertaraf edip de öne geçemez hiçbir zaman.”

Katılımcılar bir yandan dalış turizmi faaliyetlerinin bölge üzerinde olumlu etkilere sahip olacağını belirtirken diğer yandan da doğal yaşam üzerinde bazı olumsuz etkiler ortaya çıkabileceğini de vurgulamaktadır. Dalış turizmi faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi ile bu olumsuz etkilerin önüne geçilebileceği belirtilmektedir. Ek olarak dalış turizminin değil de avcılığın doğa üzerinde daha olumsuz etkilere sahip olduğunu vurgulandığı da görülmektedir. Bu noktada tüplü dalışın eğitilmiş kişilerce gerçekleştirildiğinde doğaya herhangi bir zarar vermeyeceği

sonucunu çıkarmak da mümkün olabilmektedir. Bu yöndeki katılımcı görüşlerinin örneklerine aşağıda yer verilmiştir.

K3: “Dalış yaptın bir taşı oynatın altında yuvası vardı. Bilemezsin orada yuva olduğunu. Yani zarar vermek çok kolay. Dikkatli olduğunuz sürece zarar vermezsiniz.”

K5: “Bizim onlara verebileceğimiz zarardan çok çok fazla avcılıkta verilen zarar var”

K5: “Tüplü dalışın doğaya bir zararı yoktur. Çünkü biz tüplü dalıcıyı yetiştirirken yaklaşık 10 saat teorik ders veriyoruz. Bu verdiğimiz derslerin içerisinde; su altı dalış bölgesi seçimi, su altı canlıların korunması ve su altının flora ve faunası hakkında bilgiler veriyoruz. Yani suyun altından sadece fotoğraflarımızı ve anılarımızı alıp çıkmamız gerektiğini anlatıyoruz eğitimlerde. Dolayısıyla işte bu eğitimi almış birisinin su altından bir kabuğu bile alması düşünülemez. Biz bir çöpü alırken bile a orada bir canlı var mı yerleşmiş mi deyip onu sirkeleyip temizleyip ondan sonra alıyoruz. O çöp alırken bu düşünce içerisinde hareket ediyoruz ve öğrencilerimize eğitim verdiğimiz kişilere bu bilinci aşıyoruz. Şimdi bu bilinçle yetişmiş bir kişi su altından sadece fotoğraf karelerini fotoğraflarını çeker ve fotoğrafları ile çıkar. Asla ve asla doğaya zararlı olduğunu düşünmüyorum.”

K8: “Şöyle ki tüplü dalışta kurallarına uyarırsanız herhangi bir zararı yoktur. Yani çıplak elle canlılara dokunmadığın sürece herhangi bir zararı yoktur ki çoğunlukla da elleseniz de zararı yoktur. Ama bilemezsiniz elimizdeki bakterinin o canlının savunma sistemini uygun olup olmadığını bilemezsiniz. O yüzden dokunmadan yaptığımız dalışlarda herhangi bir problem yok. Hatta faydası bile var. Çoğu kez plastik ürün vesaire de çıkarttığımız oluyor. Çünkü tüplü dalışın amacı zaten hiçbir şeye dokunmamaktır. Yani dalış yaptığımız hiçbir şeye dokunamazsınız sudan çıkaramazsınız çöp dışında. O yüzden herhangi bir zararı olmaz.”

K10: “Zararı olduğunu düşünmüyorum. Ama dalışların kontrollü yapılmasından yanayım. Ya kimse ellemez, bir şey olmaz, ne olacak ki! Beni ilgilendirmez. Dalış kontrollü olmalı ki biz bunu gelecek kuşaklara aktaralım. Adam baktı ortam müsait bir parça aldı götürdü. Ya da yerini değiştirdi. Özellikle batıklara kontrollü dalış yapılmasından yanayım.”

K11: “Dalış belli kurallar çerçevesinde yapılırsa bence zararlı değil. Batığa yaklaştıklarında dikkat etmeleri lazım balıklar açısından bazı bölgelerde balıklar yuvalansın diye de bazı gemiler ya da uçaklar batırılabilir.”

Bazı katılımcılar insan sağlığı açısından ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlara da değinmişlerdir. Bu görüşlere aşağıda yer verilmiştir.

K3: “İnsan sağlığı açısından bilinçsizce yapılan her türlü dalış tehlikeli ve zararlıdır. Su altında basınç dengelemeyi beceremezseniz kulak zarı da patlar. Ciğerler de zarar görür. Şoka girersiniz.”

K8: “Hayır. Eğitimi aldığınız hiçbir şeyin zararı yoktur. Yani bir atletizmde yaşayacağımız problemler dalışta da vardır tabii her sporun riski var. Ama bildiğin bir şey asla zararlı olmaz”

4. Sonuç ve Öneriler

Çanakkale’de deniz-kum-güneş turizmi, kültür turizmi, dalış turizmi, gastronomi turizmi ve termal turizminin gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Ancak bu turizm faaliyetlerinin yetersiz olduğu ve çeşitlendirilerek potansiyelinin kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç, ilgili alanyazında benzer bulgular ortaya koyan çalışmalar ile örtüşmektedir. Kelkit (2003) ile Genç vd. (2014) Çanakkale’nin turizm potansiyelinin yüksek olduğunu, ancak bu potansiyelden yeterince faydalanamadığını vurgulamaktadırlar.

Çanakkale’ye gelen turistlerin; yerli turistler ve gününbirlikçiler ile Balkanlar’dan gelen yabancı turistlerden oluştuğu görülmektedir. Benzer şekilde, Çakıcı ve diğerleri (2006) yerli turistlerin ortalama 1,6 geceleme yaptığı, yabancı turistlerin ise ortalama 1,1 gece konakladığını tespit etmişlerdir. Çalışma bulgusundan farklı olarak Çakıcı vd. (2006) en çok konaklayan ülkelerin ise sırasıyla Almanya, Japonya, Amerika ve Benelüks ülkeleri olduğunu tespit etmiştir. 2013 verilerine bakıldığında en çok gelen ülkelerin sırasıyla ABD (21.673), Avustralya (18.699), Çin (14.108), Japonya (8.842) ve Almanya (6.449) olduğu görülmektedir. Gecelemenin ise yabancılarda 1,10, yerlilerde ise 1,60 olduğu görülmektedir. 2018 verilerinde ise büyük bir farklılık olduğu görülmektedir. 2018’de Çanakkale’yi en çok ziyaret eden ülkeler sırasıyla Çin (46.634), Tayvan (15.868), Romanya (13.285), Tayland (9.034) ve Malezya (8.165) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yabancıların 1,34, yerlilerin ise 1,76 geceleme yaptığı görülmektedir (Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 01.04.2019).

Turistlerin Çanakkale’de yeni turistik ürün taleplerinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda, dalış, trekking, Aziz Paul Hac Yolu, Likya Yolu, sörf ve kamp ön plana çıkmaktadır. Günümüzün turizm talep eğilimleri, yeni ve farklı deneyimler, otantik deneyimler ve macera yaşama yönündedir. Turistlerin turizm ürününden beklentileri; kültür ve bilgi düzeyini arttırması, eğlenceli ve kaliteli bir boş zaman değerlendirme yönünde olmaktadır (Bozic ve Berić, 2013). Aziz Paul Hac Yolu’nun inanç turizmi açısından önem arz ettiğini söylemek mümkündür (Erçolak vd., 2019). Yapılan bir araştırmada, Likya Yolu’nu yürüten turistlerin seyahat motivasyonlarının sosyalleşme ve kendini gerçekleştirme, bağımsız seyahat etme, dünyayı tanıma, deneyim arayışı ve sakinlik arayışı olduğu tespit edilmiştir (Akgündüz ve Kızılcalıoğlu, 2016).

Çanakkale’de turizmin gelişimini sürdürebilmesi için; kültür turizmi, gastronomi turizmi, spor turizmi, tarım (agro) turizm ön plana çıkmıştır. Kelkit (2003) Çanakkale’nin macera turizmi, din turizmi, kültür turizmi, termal turizm, gençlik turizmi ve ekoturizm potansiyelinin bulunduğunu eklemiş ve bu potansiyelin açığa çıkarılması için teknik altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Köşeler vd. (2019), Çanakkale bölgesi için üç alternatif gastronomi rotası önermişlerdir. Bu rotalar, et ve süt ürünleri için, Biga, Bayramiç, Ezine, Gökçeada; deniz ürünleri için, Gelibolu, Çanakkale merkez, Bozcaada ve Gökçeada; şarap tadımı için, Gelibolu, Eceabat, Çanakkale merkez, Bozcaada ve Gökçeada Çanakkale’de dalış turizminin gelişiminin sağlanması için bazı faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte, Kaptan Franko, Kapukinka, Tavşan Adası-Bozcaada, Konteynir-

Bozcaada, Havuzlar Mevki, Soğanlı Dere, Baykuş Dere, Asos, Güzelyalı, Lundy, Su Arıtma Gemisi, Carthage, Majestik, Midilli Breslau, Anzak Koyu ve Eceabat dalış yapılabilecek yerler olarak ele alınmaktadır. Ancak Çanakkale’nin su altı zenginliği sadece buralardan ibaret değildir. Turistik dalışların 30 metreden az derinlikte yapılması gerekmektedir (Yarmacı vd., 2017: 67) ve birçok batık 50 metrede veya daha derinlerde. Özalp (2004) çalışmasında bu sorunun birçok batığa dalış yapılamamasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu durum, birçok batığın incelenmesi ve Çanakkale’de var olan dalış turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi yönünde bir engel oluşturmaktadır.

Akıntının, boğaz trafiğinin, derinliğin ve yasal uygulamaların Çanakkale’de yapılabilecek dalış faaliyetleri önünde engeller oluşturduğu belirlenmiştir. Özalp (2004) batıkların derinliğinin kuvvetli boğaz akıntısının ve gemi güzergâhının dalış faaliyetlerini zorlaştırdığını belirtmiştir. Özbek (2014) ise su sporları ile ilgili yaptığı çalışmasında daha farklı sonuçlara ulaşmıştır. Su sporları işletmesinin faaliyet gösterebilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı’ndan, Maliye Bakanlığı’ndan, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan, bağlı bulunan belediyelerden, ilgili federasyonlardan ve faaliyette bulunan tesisten izin almaları ve bu kurumlardan belli evrakları toplamaları gerekmektedir. Bu doğrultuda en önemli sorunun bürokratik zorluklar olduğunu belirtmiştir. Diğer sorunlar ise; denetim eksikliği, finansal sorunlar, sezonun kısa olması, her şey dâhil sistemi ve son olarak nitelikli eleman sıkıntısı olduğu vurgulanmıştır.

Çanakkale’de yapılacak su altı heykel müzeleri ve arkeoparkların zenginlik katma, doğal yaşamın gelişmesine katkı sağlama, dalış alanları geliştirme, dalış turizmini teşvik etme ve çekicilik oluşturma gibi olumlu fonksiyonlarının olduğu söylenebilir. Yaşar (2011), Çanakkale bölgesinde Saros Körfezi’nde uluslararası bir çekim yaratılması için yapay resif ve su altı tarih müzesi gibi projelerin desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer çalışmada Erkurt ve Paker (2014) Türkiye’nin su altı zenginliğinin görülebilmesi gerektiğini ve bunun için su altı arkeoparkları, imitasyon müzeler gibi projelerin hayata geçirilmesinin önemli olduğunu ve böylelikle, geniş kitlelere ulaşılabileceğini belirtmiştir. Su altı fauna ve florası zengin olan ve Kaş ilçesinde yer alan arkeoparkların, destinasyona yönelik talebi arttırmakta olduğu tespit edilmiştir (Erkurt ve Paker, 2014: 134). 2015 yılında Side’de açılan Türkiye’nin ilk su altı müzesinde yaz-kış dalış yapılabilen ve müzeyi 100 bine yakın yerli ve yabancı turist ziyaret etmektedir. Bununla birlikte heykeller, denizin doğal yaşamına zarar vermeyecek şekilde yerleştirilmiş olduğu ifade edilmektedir (<https://www.cnnturk.com>).

Çanakkale’de dalış turizminin geliştirilmesinin bölge üzerinde olumlu etkiler yaratabileceği tespit edilmiştir. Bu olumlu etkilerin, turistik talep yaratma, gelir yaratma etkisinin ortaya çıkması, Çanakkale tanıtımına katkı sağlaması ve bölgedeki turizmi çeşitlendirme yönünde olacağı belirlenmiştir. Literatürde özellikle dalışın gelir yaratma etkisine vurgu yapılmış ve dalışın kalkınmaya fayda sağlayacağı belirtilmiştir (Yarmacı vd., 2017). Dalış turizmi faaliyetlerinin bölge üzerinde olumlu etkilere sahip olacağını belirtirken diğer bir yandan da doğal yaşam üzerinde bazı

olumsuz etkiler ortaya çıkabileceği ifade edilebilir. Bu olumsuz etkilerin, tüplü dalışın eğitimli kişilerce gerçekleştirilmesi ile önüne geçilebileceği sonucunu çıkarmak da mümkün olabilmektedir. Hasler ve Ott (2008) tüplü dalışın yoğun olduğu bölgelerde resifleri olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Yarmacı vd. (2017) ise, dalış turizminin eğitimli kişiler tarafından yapıldığı için çevreye zararı olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte sağlanan gelire büyük faydası olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde Hammerton (2017) de dalgıçların eğitim seviyesinin hassas resif alanlarının yönetimi ve korunması için önemli olduğunu ifade etmektedir. Bir başka çalışmada Sevinç ve Özel (2018) boş zaman aktivitesi olan dalış turizminin çevresel sürdürülebilirliğe olumlu bir etkisi olduğunu çünkü yeni turist profiline çevreye duyarlı olduğunu belirtmiştir.

Çalışmada ulaşılan verilere yönelik gerçekleştirilen analizlerden elde edilen bulgular doğrultusunda Çanakkale'nin su altı dalış turizmi SWOT Matrisi oluşturulmuş ve bu matris Tablo 10'da sunulmuştur. Bu doğrultuda Çanakkale'nin dalış turizmi açısından güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu bununla birlikte bazı fırsatlara sahip olduğu ve bazı tehditlerle karşı karşıya olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo 10. Çanakkale'nin Su Altı Dalış Turizmi SWOT Matrisi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
- Su altı dalış gerçekleştirilecek alanlar açısından zenginlik	- Dalış gerçekleştirilebilecek uygun derinlikli alanların sınırlı olması
- Su altı dalışa yönelik talebin bulunması	- Denizde akıntının bulunması
- Su altı dalışın gerçekleştiriliyor olması	- Dalış turizminin önünde yasal engeller bulunması
- Dalış okullarının bulunması ve eğitim verilmesi	- Boğazdaki gemi trafiği ve uluslararası gemi geçişleri
- Dalış turizmini geliştirmeye yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi	
- Zengin su altı dalış turizmi kaynaklarının bulunması	
Fırsatlar	Tehditler
- Turistik ürün talebinde yaşanan değişimler	- Kaçak gerçekleştirilen balıkçılık faaliyetleri
- Bölgede gerçekleştirilen turizm faaliyetlerini çeşitlendirme	- Çevre ve doğal yaşam üzerinde ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler
- Gelir yaratma etkisi ortaya çıkarma	- Eğitimsiz dalışlar
- Destinasyon tanıtımına katkı	
- Yeni talep yaratma	

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda yapılan SWOT analizine baktığımızda güçlü yönlerin zayıf yönlerden, fırsatların ise tehditlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak Çanakkale'de dalış turizminin güçlü yönleri olmasına rağmen zayıf yönler, güçlü yönleri engelleyerek Çanakkale'nin dalış turizminin gelişmesine engel olabilmektedir. Bu sorunla ilgili olarak K2'nin "Boğaz içerisinde bazı gemi geçişlerine engel olacağından dolayı su sporlarına izin verilmiyor" ve "Bu boğaz olduğu için hani gemilere engel olur, problem olur, sıkıntı yaratır diye önu

kesilmiş durumda" ifadeleri bu yorumu doğrular niteliktedir. Katılımcılar, Çanakkale'deki dalış turizminin fırsatlarını belirtirken, özellikle destinasyon tanıtımına katkı ve gelir yaratma etkisi üzerinde durmuşlardır. Ancak dalış turizminin çevre üzerindeki tehditleri de birçok katılımcı tarafından ifade edilmiş; bunun sebebi olarak da eğitimsizlik, dikkatsizlik ve kaçak yapılan dalışlara vurgu yapılmıştır. Bu konu ile ilgili K8 kodlu katılımcı, kurallara uyulursa bir sorun olmayacağını ifade ederken; K5 kodlu katılımcı, avcılığın su altı doğal yaşama, dalgıçlardan çok daha fazla zarar verdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra birçok katılımcı, eğitim ve duyarlılık sağlanırsa dalış turizminin çevreye bir zararı olmayacağını ifade etmiştir.

Kültür turizminin çok yoğun gerçekleştirildiği Çanakkale'de dalış turizmi ilk tercih edilen aktivitelerden biri olarak görülmemektedir. Özellikle Şehitlik ve Troya gezileri tercih edilmekte ve insanlar Çanakkale'ye bu yerleri görme amacıyla gelmektedir. Çanakkale'de dalış turizminin gelişiminin önünde birçok engel vardır. Katılımcılar; akıntı, derinlik, gemi geçişleri gibi engellerin bulunduğunu ve yasal düzenlemelerden dolayı dalış yapılamadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bilinçsiz dalgıçların ve kaçak dalışların su altı doğal yaşama çok büyük zararları olduğu belirtilmektedir. Katılımcılara göre dalış turizminin bölgeye birçok olumlu etkisi vardır. Bölgenin tanıtımı, gelir getirmesi özellikle vurgulanan olumlu etkilerdir. Bununla birlikte su altı heykel müzeleri ve arkeoparklar ile ilgili genel tutumun olumlu olduğu görülmektedir. Bölgenin tanıtımına katkı sağlayacağı ve su altı doğal yaşamı zenginleştireceği için yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, Çanakkale'nin dalış turizmi potansiyelinin çok yüksek olduğu ancak ciddi bazı engellerden dolayı gelişemediği söylenebilir. Bu doğrultuda dalış için fazla derinlikte olan batıkların bir benzeri yapılabilir. Özellikle insanların merak ettiği batıkların, su altı doğal yaşama zarar vermeyecek malzeme ile benzerleri yapıldıktan sonra bu heykeller batırılarak sergilenebilir. Bu şekilde hem su altı doğal yaşamın canlanması hem de Çanakkale'de dalış turizminin gelişimi sağlanabilir. Çanakkale'nin sadece kültür turizmi destinasyonu olduğu konusundaki genel algı, dalış turizmi ile ilgili tanıtımlara ağırlık verilerek değiştirilebilir. Kaçak dalışlar ve duyarsız dalgıçlar sebebiyle su altı doğal yaşamın olumsuz etkilenmemesi için yeni düzenlemeler yapılabilir.

Hem yabancı hem de yerli literatürde, dalış turizminin su altı doğal yaşama etkisi, sürdürülebilir dalış turizmi, yapay resifler en çok çalışılan konular arasında bulunmaktadır. Çalışmaların büyük çoğunluğu sadece dalış turizmi ve sürdürülebilirlik üzerine odaklanmaktadır. Turistlerin, dalış okullarının ve diğer paydaşların düşüncelerinin araştırıldığı çalışmalar çok az bulunmaktadır. Turistlerin motivasyonları, deneyimleri ve beklentileri araştırılarak dalış turizmine olan talep arttırılabilir. Dalış turizmini tercih eden turistlerin özellikleri belirlenebilir. Bu sayede dalış turizmini tercih eden turiste özel ve o turiste hitap eden tanıtımlar ve kampanyalar düzenlenerek turistin ilgisi destinasyona çekilebilir.

Kaynakça

- Akgündüz Y., & Kızılcıoğlu G. (2016). Likya Yolu'nu yürüten turistlerin seyahat motivasyonları ve memnuniyet düzeyleri. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(3), 817-836.
- Akkoç, İbrahim T. (2015). Tüplü dalış turizmine katılan turistlerin güdülleri ve ilgilenimleri: Türkiye üzerine bir araştırma (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 394325).
- Albayrak, A. (2013). Alternatif turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Babazade, Ü. (2017). Sualtı dalış turizmi paydaşları ile İzmir su altı dalış turizmine yönelik bir swot analizi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 483938).
- Benitez-Cabrera, V., Becerra-Bolaños, A., & Jorge-Millares, M. (2011). Underwater virtual maritime museum in Canary islands: website and reality proposals. 4th International Congress on Underwater Archaeology.
- Bozic, S., & Berić, D. (2013). Tourist valorization of cultural route "the trail of the roman emperors". *European Researcher*, 55(7-2), 1902-1913.
- Çakıcı, C., Mercan, Ş. O. & Harman, S. (2006). Sayılarla Çanakkale turizminin değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(2), 113-135.
- Erçolak, G., Tanrısever, C., & Pamukçu, H. (2019). İnanç turizmi kapsamında Aziz Paulus'un önemi ve Tarsus turizmine etkisi. B. C. Çetinsöz (Ed.), VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu içinde (s. 521-532). Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Erkurt, O. & Paker, S. (2014). Su altı arkeoparkları ve deniz turizmi. *Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 6(7). 131-144.
- Genç, K., Atay, L., & Eryaman, M. Y. (2014). Sürdürülebilir destinasyon yaratma sürecinde örgütlenmenin önemi: Çanakkale turizmi üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 49-61.
- Hammerton, Z. (2017). Determining the variables that influence scuba diving impacts in eastern Australian marine parks. *Ocean & Coastal Management*, 142, 209-217.
- Hasler, H., & Ott, J. A. (2008). Diving down the reefs? Intensive diving tourism threatens the reefs of the Northern red sea. *Marine Pollution Bulletin*, 56(10), 1788-1794.
- Hawkins J. P., Callum M. R., Kooistra, D., Buchan K., & White S. (2005) Sustainability of scuba diving tourism on coral reefs of saba. *Coastal Management*, 33(4), 373-387.
- Jeffery, B. (2004). World War II underwater cultural heritage sites in Truk lagoon: Considering a case for world heritage listing. *International Journal of Nautical Archaeology*, 33(1), 106-121.
- Kelkit, A. (2003). Çanakkale ilinin turizm potansiyeli ve çeşitlendirilmesi. *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 17(31), 18-23.
- Kirkbride-Smith, A. E., Wheeler, P. M., & Johnson, M. L. (2013). The relationship between diver experience levels and perceptions of attractiveness of artificial reefs-examination of a potential management tool. *PloSOne*, 8(7), 1-11.
- Köseler, S., Koçhan, B., Atsız, N., & Sünnetçioğlu, S. (2019). Çanakkale'de alternatif gastronomi rotaları belirlemeye yönelik bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1533-1551.
- Lucrezi, S., Saayman, M., & Merwe, V. D. P. (2013). Managing diving impacts on reef ecosystems: analysis of putative influences of motivations, marine life preferences and experience on divers' environmental perceptions. *Ocean & Coastal Management*, 76, 52-63.
- Naidoo, P., Munhurrin, N. P., & Sahebdeen, Y. (2016). Customer satisfaction with scuba diving in mauritius. *Proceedings of the International Academic Research Conference on Marketing & Tourism. MTC16Paris Conference, Paris, France. 1-3 July, 2016.*
- Özalp, B. H. (2004). Çanakkale Savaşlarına su altından bir bakış. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 95'inci Yıl Özel Sayısı*, 91-110.
- Özbek, M. (2014). Turizm amaçlı su altı ve su üstü sportif faaliyetler: Bugünü geleceği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 6(2), 27-48.
- Perez-Alvaro, E. (2016). Climate change and underwater cultural heritage: Impacts and challenges. *Journal of Cultural Heritage*, 21, 842-848.
- Prior, M., Ormond, R., Hitchen, R., & Wormald, C. (1995). The impact on natural resources of activity tourism: a case study of diving in Egypt. *International Journal of Environmental Studies*, 48(3-4), 201-209.
- Scalkos, G., Strigas, A., Moudakis, C., & Stergioulas, A. (2009). Mapping of the current state of diving tourism in Greece. *Journal of Applied Sciences*, 9(21), 3829-3835.
- Sevinç, F., & Özel, Ç. H. (2018). Boş zaman aktivitesi olarak dalış ve yaşam doyumu ile ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 397-415.
- Staniforth, M., Hunter, J., & Jateff, E. (2009). International approaches to underwater cultural heritage. J. W. Harris (Ed.), *Maritime law issues, challenges and implications içinde* (ss. 1-25). United States of America: Nova Science Publishers.
- Stolk, P., Markwell, K., & Jenkins, J. M. (2007). Artificial reefs as recreational scuba diving resources: A critical review of research. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(4), 331-350.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E (2001). İçerik analiz ve uygulama örnekleri. İstanbul: Epsilon.
- Wilks, J. & Davis, R. J. (2000). Risk management for scuba diving operators on Australia's great barrier reef. *Tourism Management*, 21(6), 591-599.
- Yarmacı, N., Keleş, M. Ç., & Ergil, B. (2017). Su altı dalış turizminin mevcut durumu, sorunları ve geliştirilmesine

yönelik öneriler: Kaş örneği. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(1), 66-87.

World of Turks ZFWT, 3(1), 33-55.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (onuncu baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Yaşar, O. (2011). Saroz Körfezi kıyılarında su altı dalış turizmi. Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of

İnternet kaynakları

<https://bodrum.bel.tr/sualti-arkeoloji-muzesi.html>, Erişim Tarihi:07.05.2019

www.cnnturk.com/yasam/bu-su-alti-muzesi-turkiyede?page=1, Erişim Tarihi: 15.04.2019

www.yigm.kulturturizm.gov.tr, Erişim Tarihi:14.04.2019

Extended Abstract

Preferred diving destinations in Turkey; it is indicated as Ayvalık (Balıkesir), Datça, Bodrum (Muğla), Kemer (Antalya). Çanakkale is also among these important destinations. Especially, ancient ruins and underwater features found in Eceabat, Gökçeada and Bozcaada make Çanakkale an important diving tourism destination (Babazade, 2017: 28; yigm.kulturturizm.gov.tr)

Diving tourism is one of the alternative tourism types and it is also carried out in Çanakkale. It is aimed in this study to evaluate the diving tourism potential in Çanakkale and to increase the awareness about diving tourism. In this regard, interviews were held with the stakeholders of Çanakkale tourism. In line with the findings obtained as a result of the interviews, the diving tourism of Çanakkale was evaluated by SWOT analysis.

Interviews were conducted with diving tourism stakeholders for the purpose of the study. Within the scope of this study, semi-structured interviews were conducted with 11 people. The interviews with the participants lasted between 12-30 minutes. The interviews were held face-to-face in May-August 2019. Descriptive analysis and content analysis were applied to the data obtained in the study. The steps to be taken to ensure validity and reliability (Yıldırım & Şimşek, 2016: 227) were implemented in the study as follows;

- Purposeful sampling has been carried.
- Interviews with the participants were tried to be kept as long as possible.
- Direct quotations were made from the interviews with the participants.
- Method diversification (document analysis, interview) and participant diversity were tried to be provided.
- Codings were made with different researchers and compared.

Captain Franko, Kapukinka, Tavşanadası-Bozcaada, Container-Bozcaada, Havuzlar Location, Soğanlıdere, Baykuş Creek, Asos, Güzelyalı, Lundy, Water Treatment Ship, Carthage, Majestik, Lesbos Breslau, Anzac Bay, Eceabat are considered as places where diving can be done. Touristic dives should be done at a depth of less than 30 meters (Yarmacı et al., 2017: 67) and many wrecks are at 50 meters or deeper. This situation creates an obstacle to the examination of many shipwrecks and to evaluate the diving tourism potential in Çanakkale. However, it has been determined that current, strait traffic, depth and legal practices create obstacles for diving activities in Çanakkale.

It has been determined that the development of diving tourism in Çanakkale can have positive effects on the region. It has been determined that these positive effects will be in the direction of creating touristic demand, generating income, contributing to the promotion of Çanakkale and

diversifying tourism in the region. It can be stated that diving tourism activities will have positive effects on the region, on the other hand, it can be stated that some negative effects may occur on the natural life. It is also possible to conclude that these negative effects can be prevented by trained people in scuba diving.

As a result of the analysis of the data obtained in the study, the underwater diving tourism SWOT Matrix of Çanakkale was created. Accordingly, it is possible to state that Çanakkale has strengths and weaknesses in terms of diving tourism, however, it has some opportunities and faces some threats. When we look at the SWOT analysis made in line with the opinions of the participants, it is seen that the strengths are more than the weaknesses and the opportunities are more than the threats. However, diving tourism in Çanakkale has its strengths. However, weaknesses can prevent the development of diving tourism in Çanakkale by blocking the strengths.

Table 1. Canakkale Underwater Diving Tourism SWOT Matrix

Strengths	Weaknesses
-Wealth in terms of underwater diving areas.	-Limited areas of suitable depth for diving.
-Demand for underwater diving.	-Presence of current in the sea.
-Underwater diving being carried out.	-Legal obstacles to diving tourism.
-Finding diving schools and providing training.	-Ship traffic and international ship crossings in the Bosphorus.
-Carrying out activities to develop diving tourism.	
-Finding rich underwater diving tourism resources.	
Opportunities	Threats
-Changes in the demand for touristic products.	-Illegal fishing activities.
-Diversifying tourism activities in the region.	-Adverse effects that may occur on the environment and natural life.
- Revealing the income generation effect.	- Uneducated dives.
-Contribution to destination promotion.	
- Create new demand.	

It can be said that Çanakkale has a very high diving tourism potential but could not develop due to some serious obstacles. Accordingly, a similar type of shipwrecks that are too deep for diving can be made. These sculptures can be immersed and displayed after similar shipwrecks are made with materials that will not harm underwater natural life. In this way, both the revival of underwater natural life and the development of diving tourism in Çanakkale can be achieved. The general perception that Çanakkale is only a cultural tourism destination can be changed by focusing on promotions related to diving tourism. New arrangements can be made in order not to adversely affect the underwater natural life due to illegal diving and insensitive diver.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bitlis Yerel Gazetelerinin Yenileşme Pratikleri

Bitlis Local Newspapers' Innovation Practices

Aziz Coşkun^{a,*}

^aÖğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Bitlis/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8486-8266

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Aralık 2020

Düzeltilme tarihi: 6 Mayıs 2021

Kabul tarihi: 16 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

İnternet
İnternet Gazeteciliği
Yerel Medya
İçerik Analizi
Bitlis

ÖZ

İnternet gazeteciliği, gazeteciliğin çeşitli yöntemlerinin kullanılarak bilginin yazılı, görsel ya da işitsel olarak okuyucu kitlesine ulaştırılmasıdır. Yerel medyalar; internet gazeteciliği sayesinde kendi yörelerinde yaşanan gelişmeleri, sorunları ve kendi yerel kültürleri ile ilgili değerleri dünyanın her yerine ulaştırabilme fırsatı yakalamışlardır. Bu tespitlerden hareketle internet gazeteciliğinin her geçen önem kazandığı yeni medya dünyasında, Bitlis il merkezindeki yerel gazetelerin yenileşme pratikleri değerlendirme konusu olarak seçilmiştir. Yöntem bağlamında, Bitlis il merkezinde günlük yayımlanan ilgili gazetelerinin internet siteleri 09-15 Kasım 2020 tarihleri arasında bir haftalık sürede, içerik analizi ile incelenmiştir. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde ilk olarak Gürcan (2003: 96- 98) tarafından oluşturulan haber sitelerinin içerik ve tasarımına yönelik değerlendirme formu esas alınmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: December 31, 2020

Received in revised form: May 6, 2021

Accepted: May 16, 2021

Keywords:

Internet
Internet Journalism
Local Media
Content Analysis
Bitlis

ABSTRACT

Internet journalism is the transmission of information to the audience by using various methods of journalism in written, visual or audial form. Due to these new opportunities, local media have had the opportunity to convey updates, problems and their values regarding their own local cultures to all around the world. Based on this determination, the importance of internet journalism in the new media world has been chosen as the subject of innovation practices of local newspapers in the city center of Bitlis. In the context of the method, the websites of Bitlis daily newspapers were examined with a weekly news and content analysis of the dates 09-15 November 2020. In analyzing the data obtained as a result of the content analysis, firstly, the evaluation form for the content and design of the news sites created by Gürcan (2003: 96-98) was taken as a basis.

1. Giriş

Bilgiye ulaşma ve elde edilen bilgiyi yayma konusu tarihin ilk günlerinden beri insanlık için önemli bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Günümüz yeni medya düzeninde insanlığın söz

konusu ihtiyacına cevap olarak görülen ve tüm dünyayı bir sarmaşık misali saran iletişim aracı, internettir. İnternet teknolojisi bilgisayar, bilgisayar ağları, sosyal medya, dijital medya vb. birçok kavramın ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnternetin meydana getirdiği bu yeni düzen, bir medya aracı

* Sorumlu yazar/*Corresponding author.*
e-posta: acoskun@beu.edu.tr

olarak gazeteleri de etkilemiştir. Geleneksel gazeteler, internet gazeteciliği olarak bilinen yenileşme sürecine girmişlerdir. İnternet gazeteciliği; gazetecilik mesleğinin temel ilke ve kurallarına bağlı kalınarak elde edilen bilginin yazılı, görsel ya da işitsel şekilde internet kullanılarak hedef kitleye ulaştırılmasıdır (Yurdigül ve Yüksel, 2012: 147-148). Bu yeni gazetecilik türü, geleneksel olanı ile kıyaslandığında birçok avantajı ve dezavantajı beraberinde getirmektedir. Fakat teknolojik gelişmelerin her geçen gün dünyamıza hâkim olmaya devam ettiği 21. yüzyıl iletişim ve bilgi çağında, internet gazeteciliğinin medya dünyası içindeki konumu ve etkinliği de artmaya devam etmektedir (Bulunmaz, 2011: 29). Bu yeni gazetecilik türü ile beraber, yaygın gazeteler daha çok okuyucuya ulaşma, dünyanın her yerinden okunabilme, haberlerini anında güncelleyebilme ve hızlıca yayın yapabilme imkânlarına sahip olmuşlardır. Aynı zamanda medya kuruluşlarının internet sayfaları da okuyucularla etkileşime girebilen, onların geri dönüşlerine olanak sağlayan platformlar hâline gelmiştir. Çoklu ortam olarak ifade edilen metin, ses ve videonun bir arada olduğu multimedya içerikleri de söz konusu sitelerde yer bulabilmektedir. Yine gazeteler kendilerine ait sosyal paylaşım siteleri üzerinden yüzlerce içerik paylaşabilmekte ve bu sitelerde hesapları olan okuyucuların haber, yorum, fotoğraf ve video ekleyebilmelerine olanak sağlamaktadır (Değirmencioğlu, 2011: 20).

Habercilik anlamında köklü değişimlerin yaşandığı bu süreçten yerel medya da nasibini almıştır. Öyle ki bu süreçte hem yerel gazeteler hem de yerel gazetede çalışan gazeteciler, yaşanan teknolojik gelişmelere ayak uydurmaya başlamışlardır. Fakat her yerel medyanın, internet ve internet gazeteciliğinin sahip olduğu olanakları kendi imkânları kadar kullanabildiklerini göz ardı etmemek gerekir (Çınar, 2019: 158). Bu gerçekliklerden hareketle bu makalede yerel gazetelerin, internet gazeteciliğine hem biçim hem de içerik olarak uyum sağlayıp sağlamadıkları araştırılmıştır. Makalenin örnekleme, Bitlis il merkezinde günlük olarak yayımlanan 5 gazetenin internet siteleridir. Bitlis il merkezinde günlük olarak Doğru Haber, Şark, Beşminare, Dideban ve Yeni Bitlis gazeteleri yayımlanmaktadır. Bu gazetelerin internet siteleri içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi sonucu elde edilen bulgular, Gürçan (2003: 96-98) tarafından oluşturulan haber sitelerinin içerik ve tasarımına yönelik değerlendirme formu esas alınarak yapılmıştır.

2. Yerel Medya İşlevleri ve Önemi

Tarihin ilk günlerinden beri insanlar, toplumsal yaşamda gerçekleşen olayları öğrenme ihtiyacı duymuşlardır. İnsanoğlunun bu öğrenme istenci, ticaretin yaygınlaşması, kamusal alanların oluşumu vb. etmenler uygarlığın gelişimine paralel olarak çağdaş basın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Yazıcı (2014: 9) çağdaş basın kuruluşlarının, yayımlandıkları ülkede hitap ettikleri alanın ve kitlelerin büyüklüğüne göre ulusal, bölgesel ve yerel olarak farklılaştıklarını dile getirmiştir. Buna göre ulusal basın, toplumdaki tüm bireylere ulaşmayı hedefleyen, kamuoyunu meşgul eden konulara ilgi gösteren ve bunlara ilişkin haberler yapan kuruluşlardır (Ural ve Hangül, 2019: 258). Bölgesel basın; bölgesinde olup biten politik, ekonomik, kültürel ve sanatsal etkinlikleri, haberler ve fotoğraflar ile okuyucusuna sunan basın kuruluşlarıdır. Bu

basın kuruluşları, en az üç komşu il ya da bir coğrafi bölgeye hitap etmelidirler. Basın kuruluşlarından bir diğeri az önce de ifade edildiği gibi yerel basındır. Yerel basın Türk kamuoyunda ‘yöresel basın’, ‘Anadolu basını’ ya da ‘taşra basını’ olarak adlandırılmaktadır. Yerel basın hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Yerel basın; İstanbul dışında yayın yapan, haberciliği ile yayımlandığı yörenin sesini, sorunlarını yansıtabilen, kendi mahallindeki sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmeleri, sağlıklı şekilde okurlarına aktarmayı amaç edilen kuruluşlar olarak tanımlanır (Erdoğan, 2006: 52).

Yerel medya, tek bir basın kuruluşu tarafından aynı isimle belirli bir yerleşim yerinde basılan ya da yayımlanan ve sadece o yerleşim biriminde dağıtılan veya izlenen gazete, radyo, dergi, televizyon yayınların tümünün genel adı olarak tanımlanabilir (Altun, 2005: 79).

Girgin (2001: 160) yerel basını, ulusal haberlerden farklı yalnızca yayımlandığı bölgede okunan yerel haberlerin ve konuların yer aldığı gazeteler ya da bir kasaba ve kentte yaşayan insanları ilgilendiren haberlerin yer aldığı gazete olarak tanımlar.

Kurtbaş vd. (2009: 20) yerel basını, belirli bir bölgede yayınlanan, yerel unsurları ve sorunları ortaya çıkarmayı hedefleyen kuruluşlar olarak tanımlamışlardır.

Yerel medya; her türlü olayı kendi bölgesinin, ilinin ve ilçesinin değer yargılarına, beklentilerine, sorunlarına ve umutlarına göre ele alıp bu bakış açısıyla sunum yapar. Yerel basının en önemli işlevi; dünyada gelişmekte olan olay ve olguların, hitap edilen halk açısından değerlendirilmesi, içerik, sayfa tasarımı gibi temel unsurlar hazırlanırken de yerel farklılıkların dikkate alınması, yani dünyaya yerel pencereden bakılması ve öncelikli olarak yerel kamuoyunun bilgi, haber ve eğlence gibi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Kösedağ, 2016: 1590).

Nihayetinde yerel basının özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Yerel basın, sınırları belli bir yörede faaliyet yapar.
2. Yerel basın, gazetecilik mesleğinin görevlerini ve işlevlerini söz konusu yörede ifşa eder.
3. Yerel basın, yöre halkının gözü, kulağı, dili olurken aynı zamanda yerel kamuoyunun oluşmasına katkı sağlar.
4. Yerel basın, yönetenleri denetleme görevini üstlenir.
5. Yerel basın, yaptığı haberler vasıtasıyla bölgede yaşayan insanların yerel yönetimlerle sıkı bağlar kurmasını sağlar.
6. Yerel basın, yerel halkın politik eğilimlerinde ve siyasal hayata katılımlarından önemli roller üstlenir.

Yerel basın, birçok açıdan yaptığı haberler ve yorumlarla yerel yöneticilerin dikkatlerini çekmeye çalışır. Bu sayede yöre halkı ile yerel yöneticiler arasında köprü görevi görerek insanlara yaşanan yer düşüncesini kazandırır. Öyle ki yerel halk, yerel basın organlarından aldığı bilgiler ışığında kamuoyu oluşturur, katılımcı demokrasinin gelişmesine katkı sağlar. Bu açıdan yerel basının yaptığı haberlerin çevre ile ilişkili olmasının ötesinde adil, objektif ve dengeli olması gerektiği aşikârdır. Yerel basın kuruluşları politik, sosyal,

ekonomik konuların en ince ayrıntılarına indiğinden dolayı buldukları yerlerde büyük etkilere yol açarlar. Yine baskı sayıları az olmasına rağmen yerel gazeteler basıldığı sayıdan çok daha fazla sayıda okunabilir, o yörede ilgi odağı olabilirler (Kayacan, 1996: 82). Yerel basın, yaygın basının temel görevlerinden eğitim işlevini toplumsal kimliği ile sağlamaya çalışır. Yerel basının en önemli işlevi ise ulusal iradenin doğru ve amaca uygun yansımaları için gerekli demokrasi kültürünün yerleşmesine olan katkısıdır (Gezgin 2007: 177- 178).

Yerel medyanın ayrıca yerel yönetimler ve yerinden yönetim birimlerinin denetimini sağlaması açısından da önemli görevleri vardır. Yine yayın yaptığı bölge haklarının sorunlarının ve taleplerinin kamuoyunda tartışılması hususu da yerel medyanın önemli işlevlerindedir. Bunlara ek olarak yerel medyanın yayımladığı haberler, fotoğraflar, ele aldığı sorunlar yörede yaşayan halkın biz bilincini oluşturması açısından önemlidir. Yöre halkı bu sayede yaşadığı yerin bir parçası olduğunu kabul ederek ortak yaşam alanlarının iyileştirilmesi için mücadele ederler (Karaduman, 2017: 287). Bu hususta belirtmek gerekir ki medya kuruluşları kapitalist ekonomik sistemde ancak kapitalizmin gerektirdiği türden örgütlenmeyi başarılır. Dolayısı ile ticari işletmeler olarak faaliyetlerinde devam eden medya kuruluşlarının her türlü üretim (Haber, TV programı, sinema filmi vb.) meta olarak değer kazanmaktadır. Bu ürünler hem kültürel hem de ekonomik değerleri yansıtmaktadırlar (Öztürk, 2008: 132). Sonuçta kâr maksimizasyonu üzerine kurulan bir ulusal, bölgesel ya da yerel medya yapılanmasında, dönemin siyasi ve toplumsal koşulları doğrultusunda (Dağtaş ve Aydın, 2017: 24) halkın sorunları ve talepleri göz ardı edilebilmektedir.

3. Enformasyonun Dijitalleşmesi ve İnternet Gazeteciliği

İletişim tarihi, genellikle arka arkaya bir dizi medya aracının evrimsel açıdan gelişme gösterdiği süreçtir. Bu uzun süreçte üç önemli dönüm noktasının olduğu görülmektedir. Bunlar yazının bulunması, matbaanın icat edilmesi ve elektrik-elektronik devrimdir (Öztürk, 2017: 317). Her birinin önemi azımsanmayacak derecede büyük olan bu dönemlerin günümüze en yakın olanı elektrik-elektronik devrimdir.

Elektrik-elektronik devrim ile birlikte dünya yeni ve eş benzeri görülmemiş bir küresel gerçeklik buhranına kapılmıştır. Özellikle hareketli film, radyo, televizyon, telefon ve internet gibi iletişim konusundaki buluşlar insanoğlunun tek bir gezegen toplumu hâline gelmesini sağlamıştır (Güçdemir, 2003: 372). Yeni teknolojiler ve özellikle internet, kitle iletişim araçlarının da değişim ve dönüşüm geçirilmesine vesile olmuştur. Yerel ve geniş alan ağlarının birbirlerine bağlanması ile oluşan, ağların ağı olarak tanımlanan internet, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkmıştır. Daha sonra birçok ülkede devlet kurumlarının yanı sıra ticarette, sanayide, reklamcılıkta ve gazetecilikte de yaşamı etkisi altına almayı başarmıştır (Gürcan, 1998: 144- 145). İnternetin kısa sayılabilecek sürede yaşamımızın her alanını sarmasına ve bilgisayar teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak internet gazeteleri de yayımlanmaya başlanmıştır. İnternet gazeteciliği en yalın tabirle gazeteciliğin ilke ve kurallarının elektronik ortamlarda icra edilmesi olarak tanımlanabilir. Bu gazeteler içeriğinin oluşumu ve okuyucuya sunumu noktasında

diğer geleneksel gazetecilik (radyo, televizyon, yazılı basın, fikir gazeteciliği vb.) tanımlarından farklı anlamlar ifade etmektedirler. İnternet gazetelerinin günümüz dünyasında binlerce örneği vardır. Bu gazeteler, önceleri belirli bölgede yerel network ağları ile hizmet verirken, günümüzde internet sayesinde geniş kitlelere ulaşabilme imkânına erişmişlerdir (Mumay, 2003: 56).

İnternet gazetelerinin ilk biçimi teletekstir. Teleteks, veri iletimine uyumlu televizyon setinde görüntülenmek üzere metin ve grafiklerin interaktif olmadığı bir iletim sistemine verilen addır. 1970 yılında İngiltere'de icat edilmiştir. 1971 yılında British Broadcasting Corporation (BBC) tarafından patenti alınarak ilk kez 1973'te Londra'da tanıtılmıştır. O dönemde BBC tarafından see factes cümlesinden oluşturulan Ceefaz şekliyle adlandırılmıştır. Ülkemizde ilk olarak 1990 yılında Telegün adıyla TRT tarafından kullanılmıştır. Teleteks kullanıcıları ekonomi, spor, hava ve yol durumu hakkında bilgilere erişebilmektedirler (Kılıç, 2015: 81). İnternet gazeteciliğinin türleri, ilk örneklerinden sonra, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren sayısal olarak belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Bu artışa hem geleneksel medya kuruluşlarının internet gazeteciliğine yönelik ilgilerinin artması hem de medya kuruluşlarından bağımsız kişilerin internette gazetecilik içeriği sunmak amacıyla yaptığı yatırımlar kaynak gösterilebilir (Aydoğan, 2012: 2). Türkiye'de doğrudan internet üzerinden yayınlanmaya başlanan ilk gazete Xn gazetesidir. Bu gazete 25 Ocak 1996 yılında <http://www.planet.com.tr> adresinden internete giriş yapmıştır. Xn sanal gazetesi, geleneksel gazetelerin köşe yazarlarının o günkü basılı gazetelerinden yazdıkları yazıları internete yükleyerek işe başlamıştır. Sonrasında haberlerin günlük değil, anlık olarak ayrıntılarıyla birlikte verilmesi amacını gütmüştür. Tarihler 17 Aralık 1997 yılını gösterdiğinde basılı bir gazetenin yansımaları olmayan SuperOnline yayın hayatına başlamıştır. Sonra sırasıyla 1995 yılında Aktüel dergisi ve 1996 Milliyet, Sabah, Hürriyet ve Akşam gazeteleri internet gazeteciliğine giriş yapmışlardır (Gürcan, 1998: 146). Ülkemizde internet gazetelerinin önemli bir bölümünün geleneksel medya kuruluşlarının faaliyetlerini internet siteleri aracılığıyla yürütme çabasını güttüklerini söyleyebiliriz. Bu hâliyle geleneksel medya gruplarının internet medyası ortamında var olmayı ya da tutunmayı denedikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra internet medyasında kendisine yer bulan haberlerin geleneksel medya kuruluşları tarafından ürettiği göz ardı edilemez. Bu noktada haber üretimi alanındaki sorunların internet ortamında da yaşanması doğaldır (Çevikel, 2004: 150).

İnternet gazeteleri basılı gazetelerin internet sayfaları ve haber portalları olmak üzere ikiye ayrılabilir. Her ikisi de özü itibarıyla aynı işi yapmakla beraber haberin temel kaynağı ve haberin üretim aşamasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin basılı gazetelerin internet sayfaları, gazetelerin internet üzerinden hiçbir değişiklik yapılmadan verilmesidir. Buna karşın sadece internet sayfasında yazan yazarlar da bulunmaktadır (Bulunmaz, 2011: 32). İnternet gazetelerinin en dikkat çekici tarafı okuyucunun okuduğu haberle ilgili duygu ve düşüncelerini dile getirebilmesi olarak belirtilebilir. Yani internet gazeteleri okuyucu ile karşılıklı iletişime girmesi açısından geleneksel gazetelerden ayrılmaktadır. İnternet gazetelerinde yorum yapabilmek, okuyucuları katılımcı ve etkileşimci hâle getirmektedir. Bu

da okuyucunun haberin kendisine yorum ekleyebilmesine ve haber içeriğini değerlendirilerek eleştiri nesnesi yapılabilmesine olanak sağlamaktadır (Korkmaz, 2009: 7). Böylelikle hem gazeteciler hem de okuyucular çevrim içi ortamlarda birbirleri ile iletişim kurma imkânı edinmişlerdir. Bu yolla gazeteciler, okurları ile dolaysız iletişime girerek haber kaynaklarına daha hızlı ulaşabilmektedir. Aynı şekilde okurların beklenti ve isteklerini tespit ederek hızlıca cevap verebilme ve haberlerde yer alan gerçeklerle ilgili yapılan hataları düzeltebilme imkânı elde etmişlerdir. Okurlar açısından da gazeteciler ile dolaysız olarak iletişim kurulabilmesi onların kendilerini gazetelerin bir parçası olarak görmelerini arttırmıştır (Aktaş, 207: 38). İnternet gazeteciliğinin okurlara sunduğu olanakları ve geleneksel gazetecilik türlerinden farkları şu şekilde sıralanabilir:

1. Haberin hızlı verilebilmesi ve sürekli olarak güncellenebilmesi.
2. Okurun yayınlanan habere dilediği zaman ulaşabilmesi.
3. Haberlerde ses-grafik-görüntü dosyalarının kullanılmasına imkân sağlaması.
4. Arşiv haberlerine ulaşılabilme ve istenilen haberin kayıt altına alınabilmesi.
5. Haberci ile okurun interaktif etkileşimine olanaklı kılması.
6. Haberle ilgili arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşılabilmesi.
7. Farklı medya türlerinde kendine yer bulamayan haberlerin bu mecralarda yer bulabilmesi (Karaduman, 2005: 147).

Görüldüğü üzere internet gazeteleri hem gazetecilere hem de okuyuculara birçok imkân sunmaktadır. Bu imkânlar sayesinde internet gazeteleri geleneksel gazetecilikten daha avantajlı konumda yer almaktadır. Dolayısıyla günümüz insanların haber alma ihtiyaçlarını giderme noktasında çevrim içi kaynaklara ya da internet gazetelerine yönelmesi gayet doğaldır.

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnternet gazeteciliğinin giderek geliştiği ve yaygınlaştığı bir ortamda yerel gazetelerin bu duruma uyum sağlayıp sağlamadığı konusu önem arz etmektedir. Bu tespitten hareketle internet gazeteciliğinin her geçen gün önem kazandığı yeni medya dünyasında, Bitlis il merkezindeki yerel gazetelerin yenileşme pratiklerinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Literatürde Bitlis yerel medyasına yönelik yeterli çalışmaya rastlanmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu durum çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Söz konusu önemden hareketle yerel gazetelerin internet ortamındaki görünüşleri inceleme konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada temel amaç, Bitlis il merkezinde günlük olarak yayımlanan gazetelerin internet ortamındaki görünüşlerinin biçim ve içerik açısından betimlenmesidir. Bu amaç kapsamında gazetelerin internet ortamındaki görünüşleri; yerel gazetelerin web siteleri; siteye ulaşılabilirlik, genel görünüş, kullanım kolaylığı, içerik (yetkinlik, doğruluk, yansızlık, kapsam, güncellik,

haber yazım kuralları ve dil kullanımı), teknik özellikler, kurumsal bilgiler, etkileşimlilik bakımından incelenmiştir.

5. Örneklem

Araştırmanın örneklemine Bitlis il merkezinde günlük yayımlanan yerel gazetelerin web siteleri oluşturmaktadır. Bitlis Valiliği ve Basın İlan Kurumu'ndan alınan güncel bilgilere göre, Bitlis il merkezinde günlük olarak 5 gazete yayımlanmaktadır. Bunlar; Doğu Haber, Şark, Beşminare, Dideban ve Yeni Bitlis gazeteleridir. Bu gazetelerin tümünün de internet sayfaları bulunmaktadır. Gazeteler hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek amacıyla, gazete sahipleri/çalışanları ile yapılan görüşmelerde ortak hususlar tespit edilmiştir. Örneğin ilgili yayın organlarının hiçbirinin genel yayın politikası belirtilmemiştir. Günlük ortalama tiraj sayısında (250) ve internette erişim oranlarında (1500) ise benzerlikler görülmüştür. Ekonomik yapıları açısından tüm gazetelerin Basın İlan Kurumu sayesinde faaliyetlerine devam ettikleri, kamuoyu oluşturma konusunda da tüm gazetelerin alt yapı, eleman eksikliği, maddi sıkıntılar vb. nedenlerden kaynaklı olarak yetersiz kaldığı gazete sahipleri ve çalışanları tarafından belirtilmiştir. Aynı kişiler Doğru Haber ile Şark ve Beş Minare ile Dideban gazetelerinin sahiplerinin aynı, Yeni Bitlis gazetesinin ise farklı olduğunu da açıklamışlardır.

6. Yöntem

Yöntem bağlamında, Bitlis il merkezinde günlük yayımlanan ilgili gazetelerinin internet siteleri 09-15 Kasım 2020 tarihleri arasında bir haftalık sürede, içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi; "a. işaretlerin sınıflanması, b. bu işaretlerin hangi yargıları içerdiğini ortaya koymak için, c. açıkça formüle edilmiş kurallar ışığında, d. araştırmacının ortaya koyduğu yargıların bilimsel rapor olarak değerlendirilmesini sağlar" (Janis 1949: 425'ten akt. Koçak ve Arun, 2006: 22).

İçerik analizi neticesinde elde edilen verilerin analiz edilmesinde ilk olarak Gürcan (2003: 96- 98) tarafından oluşturulan haber sitelerinin içerik ve tasarımına yönelik değerlendirme formu esas alınmıştır. Form ilk olarak siteye ulaşılabilirlik, genel görünüş, kullanım kolaylığı, içerik, teknik özellikler, kurumsal bilgiler ve genel değerlendirme ve yorum olmak üzere yedi temel sınıflandırmadan oluşmaktaydı. Bu form ilerleyen süreçte Gürcan ve Bayram (2005) tarafından genişletilmiştir. Söz konusu değerlendirme formunun son şeklinde, geri kalan başlıklar aynı kalmakla beraber genel değerlendirme ve yorum başlığı etkileşimlilik olarak değiştirilmiştir.

7. Bulgular ve Yorum

Bitlis il merkezinde günlük olarak yayımlanan yerel gazetelerin web siteleri Tablo 1'de görüldüğü gibi "Değerlendirme Kriterleri Formu" dikkate alınarak incelenmiştir. İncelenme neticesinde bu web sitelerine ilişkin özellikler tek tek değerler halinde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Bitlis Yerel Gazetelerinin İnternetteki Ana Sayfalarının Karşılaştırmalı Analizi

1. SİTEYE ULAŞILABİLİRLİK					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Siteye Erişim Rahatlığı	+	+	+	+	+
Sitenin Yüklenme Süresi (saniye)	5	1	1	1	1
Site Haritası	x	x	x	x	x

Siteye ulaşılabilirlik, web siteleri için önem arz eden faktörlerden biridir. Web sitelerinin ulaşılabilir olması kadar yüklenme süresinin de hızlı olması gerekmektedir. Web sitesinin hızlı olarak kabul edilmesi için sayfaların ortalama on beş saniyeden önce yüklenmesi gerekmektedir (Bayram ve Yaylı, 2009: 353). Formun birinci bölümünde “sitelere ulaşılabilirlik” kriterleri incelenirken Bitlis Eren Üniversitesi Güroymak Meslek Yüksekokulu’nun internet altyapısı kullanılmıştır. Buna göre; Doğru Haber, Şark, Beşminare, Dideban ve Yeni Bitlis gazetelerinin sitelerine 09-15 Kasım

2020 tarihleri arasında farklı zamanlarda erişim sağlanmıştır. Elde edilen bulgular ortalama değerler hesaplanarak girilmiştir. Tablodan anlaşıldığı üzere erişim rahatlığı açısından tüm siteler kullanıcılara kolaylıklar sağlamaktadır. Buna karşın sitelerin yüklenme süreleri farklılıklar göstermektedir. Doğru Haber sitesinin diğer sitelere oranla yüklenme süresi bakımından daha yavaş olduğu açıktır. Bu durum bilgiye çabuk ulaşma alışkanlığı edinmiş olan internet kullanıcıları için bir dezavantajdır. Site haritasını ise hiçbir gazetenin kullanmadığı görülmektedir.

2. GENEL GÖRÜNÜŞ					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Ana sayfanın genel görünüşü	+	+	+	+	+
Ana sayfanın kullanım rahatlığı	+	x	+	+	+
Sayfalarda renk kullanımı	x	x	x	x	+
Zemin rengi	Beyaz	Beyaz	Beyaz	Beyaz	Beyaz
Sayfalar arası uyum	+	+	+	+	+
Türkçe karakter desteği	+	+	+	+	+
Sayfa uzunluğu	+	+	+	+	+
Sayfa kenar boşlukları	+	+	+	+	+
Haberlerde fotoğraf kullanımı	+	+	+	+	+
Sayfadaki butonların işlerliği	+	+	+	+	+
Mesaj panosu/ Forum/Anket	+	+	x	x	x
Sayfalarda İkon/Banner yoğunluğu	x	x	x	x	x
Ziyaretçi sayacı	x	x	x	x	x

Formun ikinci bölümünü “genel görünüş” kriterleri oluşturmaktadır. Sitelerin hedef kitlenin beğenisini kazanmaya yönelik, sitelerdeki sayfaların rahat okunabilirliği, sayfalardaki butonların işlerliği, Türkçe karakter desteğinin kullanılması, sayfalarda renk kullanılması gibi estetik figürleri ön plana çıkarmaları önemlidir (Gürcan, 2003: 92). Siteler bu yönüyle değerlendirildiğinde ana sayfanın genel görünümü, sayfalar arası uyum, Türkçe karakter desteği, sayfa uzunluğu, sayfa kenar boşluğu, haberlerde fotoğraf kullanımı, sayfalardaki

butonların işlerliği gibi kriterler bakımdan olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Zemin rengi kriterinde tüm sitelerin beyaz zemini tercih ettikleri, ziyaretçi sayacı ve sayfalarda renk kullanımı kriterlerini ise kullanmadıkları görülmüştür. Ana sayfanın kullanım rahatlığı özelliğinde sadece Şark gazetesinin sitesinde sorunlarla karşılaşmıştır. Buna karşın mesaj panosu/forum/anket özelliğinin Doğru Haber ve Şark gazetesi sitelerinde kullanıldığı, Beşminare, Dideban ve Yeni Bitlis gazetesi sitelerinde ise kullanılmadığı

görülmüştür. Son olarak sayfalarda ikon/banner yoğunluğu tüm sitelerde kullanılmamıştır.

3. KULLANIM KOLAYLIĞI					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
	Haber				
Font kullanımı ve rahat okunabilirlik	+	+	+	+	+
Ana sayfadan haberlere ulaşmada sıkıntı var mı?	×	+	×	×	×
Sayfalar arası geçiş-bağlantı	+	+	+	+	+
Site içi arama	+	+	+	+	+
Arşiv ve archive ulaşma imkânı	×	×	×	×	×
Kelime, tarih, haber olarak arama yapılabilir mi?	+	+	+	+	+
Sayfalarda çıktı alma imkânı	×	×	×	×	+
Dil seçim olanağı	×	×	×	×	×

Bir web sitesinin gerçek özelliği yazıların, grafiklerin ve animasyonların kullanımıyla hedef kitle arasında iletişim kurmaya imkân vermesi ve bağlantılar, aramalar ile yardımcı olmasıdır. Tüm bu faktörler web sitesi tasarımı ve onun kullanım kolaylığı ile ilişkilidir (Bayram ve Yaylı, 2009: 353). Haber sitelerinde kullanım kolaylığının olmasının temel ilkesi müşteri merkezli desendir. Müşteri merkezli desen, bir web sitesi hazırlanırken ilk olarak göz önünde tutulması gereklidir. Çünkü kullanıcıların beklentileri ile sayfanın kolayca okunması, formların ve linklerin kaybolmaması gibi hususlar müşteri merkezli desenle ilgilidir.

Dolayısıyla web site ve sayfalarının hazırlanmasında sadelik her zaman göz önünde tutulmalıdır (Ergün ve Ergün, 2008: 7). Formun üçüncü bölümünde "kullanım kolaylığı" kriterleri incelenmiştir. Font kullanımı ve rahat okunabilirlik, sayfalar arası geçiş-bağlantı, site içi arama ve kelime, tarih, haber olarak arama kriterlerini tüm siteler kullanmaktadırlar. Buna karşın beş sitenin de arşiv ve archive ulaşma imkânı, dil seçimi özelliğini kullanmadıkları görülmüştür. Sayfalarda çıktı alma imkânının ise sadece Yeni Bitlis gazetesi sitesi tarafından sağlandığı tespit edilmiştir. Son olarak sadece Şark gazetesi sitesinde ana sayfadan haberlere ulaşılabilmiştir.

4. İÇERİK					
A. YETKİNLİK					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
	Sayfanın içeriğinden sorumlu olan kişi belli mi?	+	+	×	×
Haber sitesinin amaçlarının, yayın politikasının tanımlandığı bir sayfa var mı?	×	×	×	×	×
Sayfalar amaç/yayın politikasına uygun mu?	×	×	×	×	×
Haber sitesinin meşruluğunu (gerek ticari gerekse hukuki) gösterecek ibare mevcut mu? (posta adresi ve telefon gibi)	+	×	×	×	+
Haber sitesinin başka bir yayım şekli var mı? (gazete, dergi, radyo, TV gibi)	+	+	+	+	+
Gündem anlık takip ediliyor mu?	+	+	+	+	+
Haber yoğunluğu (sayısal adet)	15	7	15	15	9
Haber özetlerini tek sayfada görebilme	+	×	+	+	+
Haberin türlerine göre gruplandırılması	+	+	+	+	+
Sitede kişisel yazıların yazarları belirtilmiş mi?	×	×	×	×	×

Formun dördüncü bölümünde “içerik” kriterlerinden “yetkinlik” kriterine yer verilmiştir. İçerik, web sitelerinin kullanıcılar açısından bir diğer önemli kriteridir. İçerik her şeyden önce işlevsel bir yapıya sahip olmalıdır. Web sitesinin içerik açısından zenginleştirilmiş olması için yetkinlik, doğruluk, yansızlık, kapsam, güncellik, haber yazım kuralları bakımından tamamlanmış olması gerekmektedir. Çünkü pek çok kullanıcı sitenin içeriğiyle veya eğlendirici olmasıyla daha çok ilgilenmektedir. Bu anlamda sitenin içerik anlamında tamamlanmış olması kullanıcıları etkilemesi bakımından önemlidir (Dikener, 2011: 158). Site içerikleri A. Yetkinlik, B. Doğruluk, C. Yansızlık, D. Kapsam, E. Güncellik, F. Haber Yazım kuralları ve dil kullanımı başlıklarından oluşmaktadır. Yetkinlik başlığında elde edilen bulgular yukarıda gösterilmiştir. Buna göre; haber sitesinin başka bir yayım şekli var mı (gazete, dergi, radyo, TV gibi), gündem anlık takip ediliyor mu, haberin türlerine göre gruplandırılması var

mi gibi başlıklarda beş site de bu kriterleri sağlamaktadır. Haber sitesinin amaçlarının, yayın politikasının tanımlandığı bir sayfa var mı, sitede kişisel yazıların yazarları belirtilmiş mi kriterleri tüm sitelerde bulunmamaktadır. Doğu Haber, Şark ve Yeni Bitlis gazetesi sitelerinde sayfanın içeriğinden sorumlu olan kişiler belli iken, Beşminare ve Dideman gazetesi sitelerinde bu kişiler belli değildir. Haber özetlerini tek sayfada görebilmenin sadece Şark gazetesi sitesinde yetersiz olduğu, haber sitesinin meşruluğunu (gerek ticari gerekse hukuki) gösterecek ibare mevcut mu (posta adresi ve telefon gibi) kriterinin ise Doğru Haber ve Yeni Bitlis gazetesi sitelerinde yeterli olduğu görülmüştür. Haber yoğunluğunda Şark gazetesi sitesinin diğerlerine göre eksik haberler gösterdiği tespit edilmiştir. Son olarak sayfalar amaç/yayın politikasına uygun mu kriteri gazetelerin amaç/yayın politikaları bilinmediğinden değerlendirilmeye alınmamıştır.

4. İÇERİK					
B. DOĞRULUK					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Haber kaynaklarının belirtilmesi	×	×	×	×	×
Haberlerde birincil kaynaklardan mı alınıyor?	×	×	×	×	×
Haber başka kaynaklardan doğrulanabilir özellikte mi?	+	+	+	+	+
Haberlerin editöryel işleminden geçmiş izlenimi var mı?	+	+	+	+	+
Haberler gramer, hece ve yazım hatalarından arındırılmış mı?	+	+	+	+	+
Yazarların uzmanlığı ve konuya yetkinliği	+	+	+	+	+

İçerik kriterinin ikinci başlığı doğruluktur. İnternet, isteyen herkesin denetimsiz bir şekilde bilgi yayınlamasına olanak sağlayan bir teknolojidir. Bu teknoloji kullanılarak bilgi yaymak hem basit hem de tehlikelidir. Çünkü “*internetten sağlanan bilgilerin doğrulanabilmesi ve aslına uygun olup olmadığının araştırılması (authentication) elektronik ortamdaki bilgilerin aradan geçen zaman içinde güncellenmesi ya da transfer anında kolayca değiştirilebilmesi (yanlışlıkla ya da kötü niyetle) veri bütünlüğü ve veri güvenliği ile ilgili sorunları da*

beraberinde getirmektedir” (Esgin vd., 2011: 2). Bu yüzden doğruluk kriteri, sitede yer alan haberlerin hatasız ve güvenilir olmasını gerektirmektedir. Siteler doğruluk açısından incelendiğinde haber kaynaklarını belirtmediklerinden haberlerin birincil kaynaklardan alındığına dair bilgiye ulaşılmamıştır. Tüm sitelerin haberlerinin başka kaynaklardan doğrulanabilecek nitelikte olduğu, haberlerin editöryal işleminden geçtiği, gramer, hece ve yazım hatalarına rastlanmamıştır.

4. İÇERİK					
C. YANSIZLIK					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Ana sayfada reklam kullanım yoğunluğu (sayısal adet)	×	×	×	×	×
Haberin içeriği, reklam ve yorum yazılarından kolaylıkla ayrılabilir mi?	×	×	×	×	×
Yorum yazıları açık olarak gösterilmiş mi?	×	×	×	×	×

İçerik kriterinin üçüncü başlığı yansızlıktır. Yansızlık gazeteciliğin önemli kavramlarından biridir. Bu kavram basın tarihi boyunca gerçeğe ulaşmanın bir yolu olarak bilinmiş, gazetecilik mesleğinin ise en yüksek ahlaki amacı olarak kabul görmüştür. Kitlelerin ancak tarafsızlık ilkesinin benimsemiş gazeteciler tarafından doğru bilgilendirildiği kabul görmektedir. Ancak, birey olarak gazetecinin yansızlık konusunda gösterdiği azmin, okuyucuların gerçekleri öğrenmesine her zaman yetip yetmediği de sorgu konusudur (Atabek, 1994: 23- 24). Bu gerçeklik değişmez olanın sesi, habercinin kendisidir. Bun karşın haber metninin, ileri sürüldüğü gibi yoruma yer vermeyen, yansız ve duygusallıktan uzak olduğu söylenemez. Nitekim internetteki haberlerin büyük çoğunluğu, toplumu kışkırtıcı

içerikler yoluyla hâkim görüşü tekrar tekrar farklı biçimlerde üretmektedir. Bu anlamda, ölçülebilir sayısal verilere haber metinlerinde benimsenen nesnellik örüntüsünü desteklemek amacıyla başvurulduğu söylenebilir (Koç, 2017: 125).

Bu doğrultuda siteler yansızlık açısından incelendiğinde tüm sitelerin ana sayfa reklam kullanım yoğunluğu, haber içeriklerinin reklam ve yorum yazılarından ayrımı ve yorum yazılarına yer vermedikleri görülmektedir. Buna karşın yansızlık kriterinin benimsenmiş olması o sitenin yansızlığı konusunda kesin bir argüman oluşturmamaktadır. Çünkü sitelerin tamamının yansızlık ilkesine uygun olarak haber yaptığını söyleyebilmemiz için tüm haberlerin incelenmesi gereklidir.

4. İÇERİK

D. KAPSAM

İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Haber kaynaklarına ilişkin sayfalara bağlantı var mı?	×	×	×	×	×
Site, basılı gazetenin versiyonu ise benzeşik mi ayrı mı?	+	+	+	+	+
Özel-araştırma dosyalarına yer verme	×	×	×	×	×
Haber dışı konulara yer verme	+	+	+	+	+
Anket, test vb. okur katılımına yönelik olanaklar	×	×	×	×	×
Hobi, oyun, e-ticaret vb. bölümler var mı?	×	×	×	×	×

İçerik kriterinin dördüncü başlığı kapsamdır. İletişim doğası gereği sürekli bir hareket ve dinamizm gerektirmektedir. Bu yüzden iletişim olgusu, kişiler ve toplumlar arasında haberlerin duyu, düşünce ya da fikirlerin iki yönlü değişim süresini kapsamaktadır. Haliyle iletişim kapsamını yazılı, sesli veya görsel unsurların toplanıp dağıtımına sokulması olarak bilinmektedir (Banar, 2006: 126). Siteler kapsam

başlığına göre değerlendirildiğinde büyük eksikler tespit edilmiştir. Buna göre sitelerin hiçbirinde haber kaynağı bağlantısı, özel araştırma dosyalarına yer verme, okur katılımına yönelik test, anket ve hobi, oyun, e-ticaret vb. bölümleri kullanılmamaktadır. Sitelerin tümünün ise site-gazete benzeşmesi ve haber dışı konulara yer verdikleri görülmektedir.

4. İÇERİK

E. GÜNCELLİK

İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Haberler ne kadar süreyle güncelleniyor?	1 günlük	2 günlük	1 günlük	4 günlük	4 günlük
Sitenin son güncellenme bilgisi	×	×	×	×	+
Günlük haberler veriliyor mu?	+	+	+	×	+
Anlık (son dakika) haberler veriliyor mu?	+	+	+	+	+

İçerik kriterinin beşinci başlığı güncelliktir. Güncellik web sitelerinin kurumsal itibarı açısından önemlidir. Hedef kitlenin siteye tekrar gelmesi isteniyorsa site sık sık değiştirilmelidir. Sitenin güncelliği için basın bültenleri, kurum duyuruları ve özel günler ile ilgili bilgiler, daha sık güncellenerek değiştirilmeli ya da kaldırılmalıdır. Aynı şekilde sitenin kendisi de yılda en az bir kez elden geçirilmelidir. Sitede yer alan haberler gazeteciler, yatırımcılar ve diğer kamular için farklı enformasyon sağlamaya müsait hale getirilmelidir. Bu yolla sürekli güncellenen site içeriği ile hedef kitleye güven duygusu

aşılmalıdır (Koçer, 2019: 1483). Bu bilgilerden yola çıkarak haber siteleri güncellik kriterine göre değerlendirildiğinde tablodan da görüldüğü üzere Sadece Dideban gazetesinin sitesi güncellik kriterinin alt başlıklarından günlük haberlere yer vermektedir. Doğru Haber ve Beşminare gazetesi siteleri günlük, Şark gazetesi sitesi 2 günlük, Dideban ve Yeni Bitlis gazetesi siteleri 4 günlük süreyle güncellenmektedir. Son dakika haberlerine ise tüm siteler yer vermektedir. Buna karşın sitenin son güncellenme bilgisine sadece Yeni Bitlis gazetesi sitesinde rastlanmaktadır.

4. İÇERİK					
F. HABER YAZIM KURALLARI VE DİL KULLANIMI					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Haberlerin yazım kurallarına uygun yazılmış mı?	+	+	+	+	+
Haberlerin yapısı doğru ve açık anlamaya uygun mu?	+	+	+	+	+
Gramer kullanımı doğru mu?	+	+	+	+	+
Noktalama işaretleri doğru mu?	+	+	+	+	+
İmla hataları var mı?	×	×	×	×	×
Uzun ve eksik paragraflar var mı?	×	×	×	×	×
Haber tüm detayları ile veriliyor mu?	+	+	+	+	+
Haber, Başlık-Spot (haber özeti) haber metni olarak verilmiş mi?	+	+	+	+	+

İçerik kriterinin altıncı başlığı haber yazım kuralları ve dil kullanımınıdır. Herhangi bir haber sitesinde muhabir tarafından toplanan haberlerin hiçbiri direkt dolaşıma sokulmaz. Bunun öncesinde bazı kontrollerin yapılması gereklidir. Bu gerekliliklerinden biri de haber yazım kuralları ve dil kullanımı ile ilgilidir. Haber kaynaklarında bu işi editörler yapmaktadır. Editör muhabir tarafından dünyada gerçekleşen politik, ekonomik, toplumsal, kültürel alanlardan toplanan haberleri redaksiyon eder. Haberin redakte edilmesi haberin önemli aşamalarından biridir. İster

yeni, ister eski bir gazetecinin elinden çıkan her haber olduğu gibi yayınlanmaz. Ancak bu olgu, haberin sansür edildiği veya özüne müdahalede bulunduğu anlamında okunabilecek bir niteliğe sahip değildir (Kaplan, 2003: 88). Siteler bu kriterin alt başlıkları olan haber yazım kurallarına uygunluk, haber yapısının doğruluğu ve açıklığı, gramer ve noktalama doğruluğu, uzun ve eksik paragraflar, haberlerin tüm detayları ile verilmesi ve haber, başlık-spot (haber özeti) haber metni olarak verilmiş mi? başlıkları açısından paralellikler göstermektedirler.

5. TEKNİK ÖZELLİKLER					
İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Bütün linklerin çalışması	+	+	+	+	+
Bağlantıları yeni pencerede açma	+	+	+	+	+
Ana sayfaya dönüş kolaylığı	+	+	+	+	+
Ekran çözünürlüğü bilgisi	×	×	×	×	×
Geri bildirim (feedback) butonu ve işlevselliği	+	+	+	+	×
Yazıcı çıktısı alma butonu	+	+	+	+	+
Haber bir başkasına gönderme butonu	×	×	×	×	×
Sık kullanılanlara ekleme butonu	×	×	×	×	×
Sıkça sorulan sorular sayfası	×	×	×	×	×
Haberleri masa üstüne indirme özelliği	×	×	×	×	×
Giriş sayfası yapma butonu	×	×	×	×	×
Yararlı site linklerine yer verme	×	×	×	×	×
Haberleri sitene ekle butonu	+	×	×	×	×

Formun beşinci bölümünü “teknik özellikler” kriterleri oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye’de medya

yapılanmasında yer alan yerel gazeteler teknik açıdan sorunlar yaşamaktadırlar. Bu bağlamda yerel gazetelerde

internet kullanımı kamuoyu oluşturma açısından önemlidir. İnternet kullanımının yoğun bir teknik bilgi gerektirdiği ise aşikârdır. Bu yönüyle yerel gazete çalışanlarının teknik olanaklara kullanabilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hülasa teknik detaylar haber sitelerinin ve hedef kitlenin etkileşim içinde olmasını sağlayan başat olanaktır (Gürcan ve Bayram, 2005: 56). Siteler bu kriterlere göre değerlendirildiğinde; bütün linklerin çalışması, bağlantıları yeni pencerede açma, ana sayfaya dönüş kolaylığı, geri

bildirim (feedback) butonu ve işlevselliği ile yazıcı çıktısı alma butonu özelliklerine rastlanmıştır. Ekran çözünürlüğü bilgisi, haberi bir başkasına gönderme butonu, sık kullanılanlara ekleme butonu, sıkça sorulan sorular sayfası, haberleri masa üstüne indirme özelliği ve giriş sayfası yapma butonunun ise kullanılmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın haberleri sitene ekle alt başlığının sadece Doğru Haber tarafından kullanılması dikkat çekmektedir.

6. KURUMSAL BİLGİLER

İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Künye	+	+	×	×	+
Sitenin telif bilgileri	+	+	×	×	+
Kullanıcılar için iletişim amaçlı e-mail, adres ve telefon var mı?	+	×	×	×	+

Formun altıncı bölümünde “kurumsal bilgiler” kriterine yer verilmiştir. Kurumsal bilgiler internet hukuku kavramıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan etik bir konudur. Haber siteleri sorumluluk bilinciyle hareket ederek, kurumsal bilgilerine yer vermediler. Kurumsal bilgiler, kurumların kendilerini nasıl gördükleri ile yakından ilgilidir. Kurumlar da bireysel gibi, kendilerini ifade edebilmelerinde kurumsal bilgiler büyük rol oynamaktadır. Haber siteleri kurum kültürünü ve felsefesini örgüt üyeleri aracılığıyla yaşatırlarsa nasıl dünyada kurumsal kimliklerini elde edebilirler. Siteler özellikle tasarım unsurları ile ön plana çıkmalıdırlar. Çünkü tasarım unsurları kurumun görünümünün yüzüdür. Kurumun

amblem/logosu, kurum renkleri, kurumsal web sitesi mutlaka olmalıdır. Ayrıca kurumun görünmeyen unsurları olan kurum kültür, felsefesi ve davranışlarını yansıtan yönergeler, açıklamalar ve törenlere kurum web sitesinde yer verilmelidir (Koçer, 2017: 756). Bu başlıkta künyeye ve sitenin telif bilgilerine Doğru Haber, Şark ve Yeni Bitlis gazetelerinin yer verdiği, Beşminare ve Dideban gazetelerinin ise yer vermediği görülmektedir. Kullanıcılar için iletişim amaçlı e-mail, adres ve telefon bilgilerine de Doğru Haber ve Yeni Bitlis sitelerinin yer verdiği görülmektedir.

7. ETKİLEŞİMLİLİK

İşaretler: var, evet: + yok, hayır: x	Doğru Haber	Şark	Beşminare	Dideban	Yeni Bitlis
Editöre doğrudan mail	+	+	×	×	×
Yazarlara doğrudan mail	×	×	×	×	×
Chat (sohbet) odası	×	×	×	×	×
Okuyucuyu inceleyen araştırma/ istatistik havuzu var mı?	×	×	×	×	×
Okuyucu için forum köşesi	×	×	×	×	×

Formun yedinci bölümünde “etkileşimlilik” kriterine yer verilmiştir. Bilindiği üzere haber siteleri ile hedef kitle arasında iletişimin sağlanabilmesi için internet gerekli bir teknolojidir. İnternet ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, bireysel erişimin olmazsa olmazı web’in icadı çift ve çok yönlü iletişim modelini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin bir sonraki teknolojisi ise yeni medya kavramı ile ifade edilmektedir. Yeni medya teknolojisi bireylerin çevrim içi ortamlarda yerini alabilmesini sağlamıştır. Bir web sitesinin hedef kitle ile etkileşim sağlayabilmesi ise kullanıcılarına elektronik posta, online anketler ya da forumlar aracılığıyla görüşlerini aktarma imkânı sunması ile gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle haber siteleri tüm içerikleri ile kullanıcılarına geri dönüş imkânı sağlamalıdır. Bu durum aynı zaman sitede yer alan haberlerin yorumlanabilmesi ve paylaşılabilmesi de ön olana çıkarmaktadır

(Değirmencioğlu, 2011: 26). Bu bağlamda yazarlara doğrudan mail, Chat (sohbet) odası, okuyucuyu inceleyen araştırma/istatistik havuz ve okuyucu için forum köşesi başlıkların tüm sitelerce kullanılmadığı; editörlere doğrudan mesaj başlığının ise sadece Doğru Haber ve Şark gazetesi sitelerin tarafından kullanıldığı görülmektedir.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Tarihinin başından beri insanlar birbirleriyle iletişim kurma ihtiyacı duymuşlardır. Bu iletişim kurma istenci zaman içerisinde çeşitlenerek değişiklikler göstermiştir. Bu gereksinim mağara duvarlarına çizilen resimlerle, yüz yüze iletişime, yazı, telgraf, telefon vb. araçlarla giderilmiştir. Günümüze geldiğimizde internet, insanların birbiri ile iletişime geçmesine olanak sağlayan en cazibeli araç olarak

görülmektedir. Çünkü internet sayesinde kullanıcılar birçok imkândan faydalanabilmektedirler. Akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar vb. mobil cihazlar aracılığıyla kolaylıkla arkadaş edinme, e-posta gönderme, sesli ya da görüntülü arama yapma, kişisel bloglar açarak kendilerini ifade etme, gazete-dergi okuma, yemek siparişinde bulunma, TV izleme ya da radyo dinleme imkânı bunlardan bazılarıdır. Süreç içerisinde internet teknolojilerindeki gelişmelere koşut olarak internet kullanımının artacağını söylemek olasıdır. Bu noktada insanlar birbirlerinden haberdar olmak ya da bilgiye ulaşmak için çevrim içi yayın yapan hem gazeteler hem de haber sitelerini takip etmek durumdadırlar. Dolayısı ile çevrim içi yayın yapan gazeteler teknik özellikleri başta olmak üzere içerikleriyle de insanların birbirleriyle etkileşime geçmesine imkân sağlamak zorundadırlar.

Bu çalışmada Bitlis şehir merkezinde günlük olarak faaliyet gösteren yerel gazetelerin (Doğru Haber, Şark, Beşminare, Dideban, Yeni Bitlis) internet ortamındaki görünüşleri biçim ve içerik açısından incelenmiştir. Erişilen bilgiler maddeler halinde şu şekildedir:

- Araştırmada incelenen tüm sitelerin kullanıcılara erişim noktasında kolaylıklar sağladığı görülmüştür.
- Sitelerin web server hızları incelendiğinde Doğru Haber sitesinin kullanıcıları tatmin etmediği tespit edilmiştir.
- Şark gazetesinin sitesi dışında tüm sitelerin ana sayfa görünüşleri kullanım noktasında kullanıcılara kolaylıklar sağlamışlardır.
- Tüm sitelerin haber içeriklerinde fotoğraf kullanmaya özen gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu durum haberin gerçekliğini arttırmaktadır.
- Kullanım kolaylığı açısından tüm siteler site içi aramaya olanak sağlarken, sitelerden hiçbirinin arşive yer vermemeleri eksiklidir.
- Beşminare ve Dideban gazetesi sitelerinin sayfaların içeriğinden sorumlu kişilere yer vermemeleri kullanıcıların sitelere karşı güvensizlik hissetmelerine neden olabilir.
- Tüm sitelerin hazır içerik yönetim sistemi kullandıkları tespit edilmiştir. Birbirinin benzeri olan bu sistemler, sitelerin kurumsal imajı açısından sıkıntılar yaşadıklarını göstermektedir.
- Haber sitelerinde yayınlanan haberlerde kaynak kullanımı okuyucuların haberlere olan güvenini doğrudan etkilemektedir. Tüm sitelerin yayınladıkları haberlerde kaynaklarını belirtmedikleri görülmüştür. Bu durum da siteler için önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.
- Mesaj panosu, anket ve forum gibi özellikler sadece Doğru Haber ve Şark gazetesi siteleri tarafından kullanılmaktadır. Bu durum sitelerin kullanıcılar ile etkileşim kurmaları önünde engeldir.
- Tüm sitelerde, haber sitesinin amaçlarının, yayın politikasının tanımlandığı bir sayfa var olması gerekirken hiçbir sitede bu başlığa yer verilmemiştir.
- Tüm sitelerin haber yazım kuralları, gramer kullanımı ve imla kuralları açısından yayınlanan haberlerin başarı oldukları tespit edilmiştir. Bu durum haberlerde anlatılmak istenenin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

- Haberin güncel olması haberlerin okunması, dinlenmesi ya da izlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada tüm sitelerin güncel ve son dakika haberlerine yer vermeleri siteler açısından okur ilgisini çekme hususunda önemlidir.
- Bir sitenin etkileşimli olabilmesi için kullanıcıların e-posta, forum köşesi, Chat ya da çevrim içi anketler yoluyla görüşlerini aktarma imkânı sunması gerekmektedir. Elde edilen bulgular ışığında açıkça görülmektedir ki; tüm gazeteler okuyucu etkileşimi konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Sonuç olarak yukarıda maddeler halinde verilen tespitlerden açıkça anlaşıldığı üzere, Bitlis yerel medyasının yenileşme pratiklerinde sıkıntılar görülmektedir. Bu durum Bitlis yerel medyasına özel değildir. Yerel medya hakkında yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde bazı farklar olmakla beraber genel olarak aynı sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Örneğin Gürsoy Değirmencioğlu (2011) tarafından Kocaeli yerel gazetelerinin (Özgür Kocaeli, Kocaeli Gazetesi, Bizim Kocaeli) internet siteleri üzerine çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, çalışmamızdan farklı olarak etkileşimlilik kriterinin söz konusu gazetelerde etkin bir şekilde kullanıldığı açıklanmıştır. İçeriksel anlamda çalışmamızla ilgili benzer şekilde üç gazetenin de ana sayfalarında haberlerde metin ve fotoğraf dışında herhangi bir ses ya da video dosyasına yer vermedikleri tespit edilmiştir. Yine çalışmamıza benzer şekilde Kacur ve Bostancı (2012) tarafından Kayseri'deki yerel gazetelerin internetteki görünüşleri üzerine bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sitelerin kullanım kolaylığı açısından incelendiğinde çalışmamızla benzer şekilde bazı sitelerin kullanıcılara kolaylıklar sağladığı, bazılarının ise sağlamadığı sonucu elde edilmiştir. Yine çalışmamızla benzer şekilde Kayseri yerel basınında da amaç ve yayın politikasının yer verme noktasında noksanlıklar tespit edilmiştir. Bir diğer tespit ise Kayseri'de günlük yayın yapan gazetelerin internet sitelerinin büyük bölümünün Bitlis'tekiler ile benzer şekilde hazır içerik yönetim sistemi kullandıkları ve bu tercihlerinde düşük maliyetli ya da ücretsiz uygulamaları tercih ettikleri görülmektedir. Benzer başka bir çalışmada Gürcan ve Bayram (2005) tarafından Denizli, Eskişehir ve Erzurum yerel medyasından toplam 16 site örneklem olarak incelenmiştir. Çalışmamızla benzer şekilde incelenen 16 sitenin de genel görünüş kriteri açısından zemin rengi olarak beyazı kullandıkları, dil seçeneklerinin olmadığı, haber sitesinin amaçlarının/yayın politikasının tanımlandığı bir sayfaya yer verilmediği, gramer ve yazım hatalarından arındırıldığı görülmüştür.

Neticede gerek Bitlis özelinde gerek yapılmış benzer çalışmalardan hareketle internet üzerinden yerel haber veren sitelerin, interneti daha etkin kullanmaları gerektiği açıktır. Bu bağlamda yerel gazete yöneticilerinin okurlarının kullanım alışkanlıklarını göz önünde bulundurmaları, internete hâkim uzman kadroyu oluşturması ve son olarak site içeriklerini güncel bilgi teknolojilerine uygun olarak sürekli güncellemeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, C., (2007). İnternet'in gazeteciliğe getirdiği yenilikler. *Selçuk İletişim*, 5(1), 30-41.
- Atabek, N. (1994). Gazetecilikte tarafsızlık. *Marmara İletişim Dergisi*, 1, 23-36.
- Atun, A., (2005). Yerel medya çalışanlarının eğitim ihtiyacı ve yerel medya enstitüsü. *İletişim Araştırmaları*, 3(1-2), 75-104.
- Aydoğan, A. (2012). *Basın endüstrisinde dönüşüm ve internet gazeteleri* (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Banar, S. (2006). Türkiye'de haber verme işlevinin kişilik hakları ve etik yaklaşımla değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 125-138.
- Baş, T. (2002). Öğretim üyelerinin iş tatmin profillerinin belirlenmesi. *DEÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 19-37.
- Bayram, M., Yaylı, A. (2009). Otel web sitelerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 347-379.
- Bulunmaz, B., (2005). İnternet gazeteciliğinin medya dünyası içindeki rolü ve ekonomik boyutları. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 229-235.
- Çevikel, T. (2004). Türkçe haber siteleri ve Türkiye'de internet gazeteciliğinin gelişimini sınırlayan faktörler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 1, 174-163.
- Çınar, M. (2019). Yerel internet gazeteciliği: Çorum örneği. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi Etkileşim*, (3), 156-177.
- Dağtaş, E., Aydın, N. (2017). Yerel magazin basınının ekonomi politikası: Eskişehir'de yayımlanan magazin dergilerinin sektörel çözümlemesi. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 23-51.
- Değirmencioglu, G. (2011). Yerel basında yeni medya ve sosyal paylaşım sitelerinin kullanımı: Kocaeli'de yayımlanan yerel gazetelerin internet siteleri üzerine bir inceleme. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 2(5), 19-31.
- Dikener, O. (2011). İnternet reklamcılığında web sitesi tasarımının önemi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(1), 152-166.
- Erdoğan, İ. (2006). Türkiye'de ulusal ve yerel gazetelerin habercilik anlayışları: deprem haberlerinin karşılaştırmalı analizi. *Selçuk İletişim*, 4(3), 51-64.
- Ergün, M., Ergün, E. (2008). Web sitelerinin çeşitli özellikleri ve eğitim kurumları web sitelerine yansımaları. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(1), 2-19.
- Esgin, E., Baba, Z., Aytaç, N., Turan, E. (2011). İnternet tabanlı kaynakların doğruluğu ve güvenilirliği hakkındaki farkındalığın incelenmesi. *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium*, Elazığ, Türkiye.
- Gezgin, S. (2007). "Türkiye'de yerel basın". Türkiye'de yerel basın içinde. Gezgin, S. (Ed.). İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 177-196.
- Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Güçdemir, Y. (2003). Bilgisayar ağları internetin gelişimi ve bilgi kirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (17), 371-378.
- Gürcan, İ. H. (1998). Sanal gazete ve gazetecilik. *Kumru Dergisi*, 15, 143-153.
- Gürcan, İ. H. (2003). Haber sitelerinde içerik ve tasarıma yönelik değerlendirme ölçütlerine bir yaklaşım. *Selçuk İletişim*, 2(4), 90-99.
- Gürcan, İ., Bayram, F. (2005). Yerel haberlerin internet ortamında görünümü- Denizli, Eskişehir ve Erzurum örneğinde bir değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 3(4), 53-62.
- Kacur, M., Bostancı, M. (2012). "Kayseri'deki yerel gazetelerin internetteki görünümü üzerine bir analiz", tarih içinde Kayseri basını. Çakır, H., Aydın, H. (Ed.). Konya: Palet Yayınları, 397-427.
- Karaduman, M. (2005). *İnternet ve gazetecilik*, yeni iletişim teknolojileri ve medya. Sevdâ Alankuş (Der.). İstanbul, IPS İletişim Vakfı Yayınları, 1431-153.
- Karaduman, M. (2017). Yerel medya çalışanlarının eğitim düzeyleri ve mesleki yeterlilikleri: Antalya örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 284-301.
- Kaplan, S. (2003). *Hürriyet gazeteciliği*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Kayacan, İ. (1996). *Basınımızın Anadolu cephesi*, Ankara: Ece Yayınları.
- Kılıç, S. (2015). *Türkiye'de geleneksel gazetecilik anlayışına alternatif bir yaklaşım: internet gazeteciliği* (Doktora Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Koç, P. (2017). *Ana akım medyanın internet haber sitelerinde çevrimiçi oyunlara yönelik bağımlılık temsili* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, A., Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28.
- Koçer, S. (2019). Halkla ilişkiler bakış açısı ile kurumsal web sitelerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1479-1494.
- Koçer, S. (2017). Kurumsal web sitelerinin kurum kimliği açısından incelenmesi: en çok tercih edilen üniversiteler üzerine bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 756-772.
- Korkmaz, A. (2009). İnternet gazeteciliğinin kamuoyu oluşumuna etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1(2), 6-19.
- Kösedağ, M. S. (2016). Türkiye'deki ulusal ve yerel gazetelerin siyasal gündemlerinin karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1586-1603.
- Kurtbaş, İ. Doğan, A. Göker, G. (2009). Yerel medya sorunları ve sektör çalışanlarının sorunlara bakışları

- “Elâzığ ili örneği. *Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 20-41.
- Mumay, B. (2003). *İnternet gazeteciliği ve haberin değişen işlevi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Öztürk, G. (2017). Sözlü iletişimden matbaaya: iletişim devrimleri ve toplum. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication TOJDAC*, 7(2),317-327.
- Öztekin, H. (2008). Haber üretim sürecinde medyanın ekonomi politikası: Star gazetesi örneği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (32), 29-144.
- Ural, S. Hangül, N. (2019). Hatay’da yerel basın (1939-1950). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 257- 277.
- Yazıcı, H. A. (2014). *Yerel basının özellikleri ve sorunları: Sakarya basını üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yurdigül, Y, Yüksel, H. (2012). Gazeteciliğin dönüşümü: yeni medyaya entegrasyon sürecinde değişen habercilik pratikleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 140-161.

Extended Abstract

The subject of reaching the knowledge and disseminating the acquired knowledge, has been regarded as an important need for humanity since the very first days of history. With today's new media order, the means of communication which encompasses the world like a rambler and answers the said need of the humanity, is the Internet. Internet, arising in the late 20th century, has successfully integrated itself to the world as a means of communication. Internet is being used with many purposes such as shopping, trade, banking, information storing, education, communication, receiving news and knowledge, etc. Internet has also pioneered in fast developments in the field of information technologies. Additionally, Internet has successfully reached every home and paved way for internet journalism to arise as a new type of journalism in regards to mass communications tools being obligated to integrate this new technology into their systems. Internet journalism, is the transfer of knowledge to the audience in written, visual or audial form by using various methods of journalism. This type of journalism, even though it has emerged as transferring the exact knowledge from the traditional newspaper to the internet, has showed significant developments which surpassed the traditional journalism. This new type of journalism created conveniences for both the journalists and the audience. Thanks to Internet journalism, newspapers have many opportunities such as reaching a larger volume of audience, to able to instantly update the news, to swiftly create streams, etc. In addition to these opportunities, media outlets are able to interact with their audience through their internet pages, to receive their feedback and to create multimedia by uploading multimedia contents which include text, audio and videos at the same time, to their Internet pages. These new opportunities are also important for local media outlets who strive to inform the public about the decisions made by the local government, problems, incidents, economic and social events in their respective cities and towns. Local media outlets; thanks to these new opportunities, have the opportunity to spread the incidents, problems in their respective regions, their cultural values to the globe. Therefore, local newspapers are obliged to closely monitor the globe for events with journalism value. In an atmosphere which internet journalism continues to develop and to become widespread, it is an important matter as to whether the local newspapers are adapting to this new condition. Accordingly, in the new media world which internet journalism improves its significance, innovation practices of the local newspapers in Bitlis province have been chosen as the subject of evaluation. The fact that no adequate study on the local media of Bitlis, can be found in the literature has been evaluated as a deficiency. This condition creates the importance of this study. The main purpose of the study is to describe the online appearances of the newspapers in Bitlis which are being published on a daily basis, in regards to their content and formation. Under the scope of this purpose, online visuality of the newspapers, their web sites, accessibility to these web sites, general visuality, their ease of use, their contents (competence, truthfulness, objectivity, scope, timeliness, writing rules for news and use of language), technical features, corporate details have been examined in regards to interactions. As the method, internet pages of Doğu Haber, Şark, Beşminare, Dideban and Yeni Bitlis newspapers which are being published in Bitlis provincial centre on a daily basis, have For the analysis of the data resulting from the

content analysis, evaluation form created by Gürcan in regards to contents and design of the internet pages of the newspapers, has been primarily employed. Primarily, form consisted of seven basic categories including accessibility to the site, general appearance, ease of use, contents, technical features, corporate details and general evaluation and commentary. This form has been expanded by Gürcan and Bayram in the following years. In the last format of the said evaluation form, general evaluation and commentary title has been changed to interactivity whereas other titles of the form stayed the same. As a result, online appearances of the local newspapers (Doğu Haber, Şark, Beşminare, Dideban, Yeni Bitlis) in Bitlis provincial centre have been examined in regards to their format and contents and the following results have been achieved:

- It has been observed that all the websites examined within the study provides conveniences in regards to easy access of their users.
- Upon examining the speed of the web serves of the sites, it has been identified that Doğu Haber website is not able to satisfy their users.
- Except for Şark Gazetesi, home page appearances of all the websites have provided usage conveniences for their usage.
- It has been observed that all the websites have emphasized on using visuals. This increases the actuality of the news.
- In regards to ease of use, while all the websites enable in-site search, it is deficiency that none of them provides archives.
- The fact that Beşminare and Dideban do not include their content responsible in their web pages, may create lack of trust for their users.
- It has been observed that all the websites use content management system. These systems which are similar to each other, signify that websites are having problems regarding their corporate image.
- Usage of sources for the news published on news websites, directly influence the trust of their users regarding the said news. It has been observed that none of the websites cite sources for their published news. This can be considered as an important deficiency for websites.
- Only Doğu haber and Şark websites use features such as message panel, surveys and forums. This is an obstacle for websites to interact with their readers.
- While all of the websites need to have a page in which the purpose and publishing policy of the newspapers are explained, none of them includes this title.
- It has been observed that all of the websites are successful in regards to complying with spelling rules, grammar usage and syntax rules for the news published on their websites. This is important concerning the understanding of the contents of the news.
- News being up to date is important in regards to news being read, listened or watched. Concerning this, it is important for all the websites to include current and breaking news in regards to draw the attention of the readers.
- In order for website to become interactive, it is necessary for users to express their opinions via e-mail, forum blogs, chat or online surveys. According to the results obtained, it is obvious that all the newspapers are having problems with reader interactions.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Intermediary Role of Capital Structure and Cash Attitude in the Relationship between Research and Development (R&D) Capacity and Financial Performance: The Case of Istanbul Manufacturing Industry Enterprises

Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Kapasitesi ile Finansal Performans Arasındaki İlişkide Sermaye Yapısı ve Nakit Tutumunun Aracı Rolü: İstanbul İmalat Sanayi İşletmeleri Örneği

Fahrettin Pala^{a,*}, Aylin Erdoğan^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, 29000, Gümüşhane/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9565-8638

^b Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Bankacılık ve Finans Bölümü, 34537, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-2345-6789

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 1, 2020
Received in revised form: April 1, 2021
Accepted: April 9, 2021

Keywords:

Cash Attitude
Capital Structure
R&D Capacity
Financial Performance

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020
Düzeltilme tarihi: 1 Nisan 2021
Kabul tarihi: 9 Nisan 2021

Anahtar Kelimeler:

Nakit Tutumu
Sermaye Yapısı
AR-GE Kapasitesi
Finansal Performans

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate whether capital structure and cash attitude play an intermediary role in the relationship between research and development (R&D) capacity and financial performance. The research data are obtained from business managers, who are medium and large scale companies operating in Istanbul and are also an R&D center, by survey method. Mediator analysis technique is applied to 139 data obtained. Structural equation model was used in the analysis of the data. SmartPLS program was used in the estimation of YEM. Analysis results revealed that R&D capacity and cash attitude have a direct effect on financial performance, whereas capital structure has no direct effect on financial performance. In addition, the research results supported the intermediary role of cash attitude in the relationship between R&D capacity and financial performance, while not supporting the intermediary role of capital structure.

ÖZ

Çalışmanın amacı, Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişkide sermaye yapısı ve nakit tutumunun aracı rolünün olup olmadığının araştırılmasıdır. Araştırma verileri İstanbul'da faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli aynı zamanda AR-GE merkezi olan işletme yöneticilerinden anket yöntemiyle elde edilmiştir. Elde edilen toplam 139 veriye mediatör (aracı) analizi tekniği uygulanmıştır. Verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. YEM'in tahmininde de SmartPLS programından yararlanılmıştır. Analiz sonuçları, AR-GE kapasitesi ve nakit tutumunun finansal performans üzerinde direkt etkisi olduğunu, sermaye yapısının ise finansal performans üzerinde direkt etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca araştırma sonuçları AR-GE kapasitesi ile finansal performans arasındaki ilişkide nakit tutumunun aracı rolünü desteklerken, sermaye yapısının aracı rolünü desteklememiştir.

1. Introduction

Increasing competition with globalization, rapid changes and developments in technology have led to shortening of products' life in the market. It has become a necessity for businesses that want to grow and / or maintain their market

position in an intense competitive environment. While businesses that place innovation at the center of their strategic plans can survive, it is a fact that businesses that are more thrifty towards innovation and cannot give up their traditions are disappearing from the markets. Therefore; innovation is vital to operations.

* Sorumlu yazar/*Corresponding author.*
e-posta: fahrettinpala@gumushane.edu.tr

The prerequisite of innovation, which is of vital importance for businesses, is R&D. In this direction, enterprises that will innovate should allocate significant funds for their R&D activities. Because the innovative approaches emerging as a result of R&D activities are evaluated from an entrepreneur perspective and commercialized (MÜSİAD, 2012: 56). R&D capacity is seen as one of the activities supporting innovation (Aras et al., 2014: 50). Innovative approaches that emerge as a result of R&D activities turn into economic and social benefits as long as they are commercialized and help them maximize their profits by creating added value for businesses.

In order for businesses to continue their activities, they must have certain amounts of cash. We can explain the reasons why businesses have cash as follows. First, businesses keep cash in order to be able to perform their daily activities without interruption, which is the transaction motive. Second, they hold cash in order to take advantage of the opportunities that may arise in the market, which is a motive for speculation. Thirdly, they keep cash in case of possible problems in the future, which is a precautionary motive (Türko, 1998: 249 and Barut, 2014: 20). Entrepreneurs' attitudes towards holding cash have a significant impact on the profitability of the business.

In short, capital structure can be defined as the relationship between the debts of businesses and their own resources (Akgüç, 1998: 481). In other words, the composition of firms' resources is called capital structure (Otluoğlu, 2017). When the capital structure is considered broadly, it is defined as "securities of enterprises, bank debts, commercial debts, financial leasing contracts, tax, social insurance and retirement liabilities, deferred compensation of personnel, all other guarantees and liabilities" (Yener, 2002: 5). Businesses need resources to finance these assets in order to invest in their assets. Businesses meet these financing needs from partners, equities provided by partners or foreign resources in the form of borrowing. As it can be understood from the above mentioned, capital structure refers to the distribution of resources used in financing the assets of the enterprises. Covering these resources with equity or foreign resources is an important issue as it creates some cost elements for businesses.

It consists of five sections for the purpose of the study. After explaining the introduction in the first part, the literature review and the hypotheses of the research are explained in the second part. In the third part, the methodology part of the research is explained. In the fourth part, after explaining the analysis and findings of the research, in the fifth part, the study is concluded by making the results and evaluation.

2. Conceptual Framework

In this section of the study, theoretical information about the variables within the scope of the research is given.

2.1. Research and Development (R&D) Capacity

A firm's R&D can be viewed as a set of organic systems on which input-process-output depends. When R&D resources are used as input, it results in improved performance throughout the transformation process. Therefore, while it is important to invest in R&D to maximize R&D

performance, it is also extremely important to take advantage of input components through effective and efficient R&D processes. That is, the company's overall R&D capabilities should be adequately secured to link R&D investment to performance (Kim and Choi, 2020: 3).

R&D capacity can be defined as the ability of a firm to integrate R&D strategy, project execution, project portfolio management and R&D expenditures (Yam et al., 2004: 1126). In particular, R&D capacity can be largely divided into internal and external capabilities. Internal R&D capability is the use of the firm's resources to develop R&D internally. Buddha, R&D intensity, human resources, etc. can be evaluated in terms of. External R&D capacity can be defined as a formalized connection structure with the external environment to undertake R&D, such as human and material networks for research and development, strategic alliances. From the perspective of transaction cost theory, the network is considered important for the firm to create a strategy to reduce costs, and from a strategic management theory perspective, it is desirable to focus resources on specific sectors to increase the firm's competitiveness. In other words, a firm's R&D capacity can be enhanced by combining its internal capabilities with external sources of information (Kim and Choi, 2020: 2-3).

2.2. Financial Performance

In general, the concept of performance is an evaluation method made by using efficiency or social orientation criteria in order to determine how well the expectations of the organization are met (Ersarı; 2018: 86). There are many criteria that determine firm performance in the literature. According to Venkatraman and Ramanujam (1986), performance can be measured by financial and non-financial (operational) indicators. Financial criteria relate to economic factors (such as return on investment, return on sales and return on equity) such as profitability and sales growth. Operational criteria are; it is related to non-financial success factors such as new product development, market share, satisfaction, quality and market efficiency (Zehir et al., 2015: 361).

Financial performance is defined as the evaluation of the extent to which businesses have achieved their goals in a certain period based on financial performance evaluation criteria (Bulut et al., 2009: 517; Ersarı; 2018: 92). Financial performance is the most common type of performance measurement used by businesses to evaluate their performance. Although financial performance has some deficiencies, it is still the most reliable and preferred measurement method due to the quantitative criteria such as equity profitability, sales profitability and economic profitability (Ersarı; 2018: 93).

2.3 Capital Structure

Capital structure is the mix of financing resources used by companies in their activities and asset investments. Firms make use of many borrowing instruments such as ordinary stocks, preferred stocks and financial leasing in their financing. However, in theoretical approaches, capital structure components are summarized simply as debt and equity (Akpınar, 2016: 291).

The concept of capital structure; It was not a subject that was sufficiently emphasized and explored until the "Theory of Unrelatedness" was proposed by Modigliani & Miller (MM) (1958). However, following this theory of Modigliani & Miller (MM) (1958), it is one of the most researched and discussed topics in the literature. In the empirical and toric studies available in the literature, there are findings that debt and equity have different cost structures and different effects on firm performance (Akpınar, 2016: 291).

Capital structure theories are examined in two groups as classical and modern capital structure theories. Classical capital structure theories (Net Income, Net Operating Income, Traditional and Modigliani-Miller Theories) attempt to explain the effects of capital structure decisions on the cost of capital and market value. Modern capital structure approaches (Balancing, Financial Hierarchy, Representation Cost, Sign Effect Theories) are theories that have been developed to explain the variables and affect the capital structure decisions of companies. (Karadeniz and Kaplan, 2016: 41).

2.4. Cash Attitude

How much cash businesses will keep depends on various factors. Businesses hold cash for three different reasons. These are the transaction motive, the prudence motive and the speculation motive. It is the cash transaction motive that businesses keep in order to continue their assets without disrupting their normal routine operations. In other words, it is the cash kept by the enterprises in order to fulfil their production activities and to meet their other ordinary expenses. The cash it keeps in the face of possible negativities in the future is a prudent motive. It is an impulse to speculate in cash held to generate revenue by taking advantage of unexpected price increases.

If businesses hold too much cash, they incur the cost of holding cash. However, there is a negative effect and a certain cost of not keeping enough cash on hand. In this case, loan facilities may be difficult. The company may have to make all payments in advance. Lenders can increase the interest rate to meet the increasing risks, taking into account the payment difficulties of the firm (Kaya, 2007: 10).

Cash management in businesses is evaluated in different ways within the framework of the classical and modern approach. Models developed within the framework of the classical approach are models that take into account the opportunity cost resulting from cash holding and transaction costs caused by cash shortages in determining the optimum amount of cash. Models developed within the framework of the modern approach determine the level of cash holding in order to increase the market value of the companies. Today, in addition to opportunity and transaction costs, it is argued that agency costs, asymmetric information, financial distress and bankruptcy costs are also effective in determining the level of cash holding. In the literature, the trade-off theory, financial hierarchy and free cash flow theory developed on the basis of these costs are associated with the cash holding level of firms (Kutlu Futuna, 2017: 616).

3. Literature Review and Research Hypotheses

When the literature is examined, there are many studies investigating the effect of R&D investments or investments on the financial performance of companies. From these studies; Aytekin and Özçalık (2018) examined the effect of R&D expenditures on financial performance by using panel data analysis method, using data between 2011: Q1-2018: Q1 of 7 companies traded in the BIST technology and informatics index. The results of the study revealed that R&D expenditures have a significant and positive effect on financial performance. Akgün and Akgün (2016) showed that the effect of R&D expenditures on profitability, using the quarterly data of Aselsan enterprise 2006Q1-2016Q3. They worked with the squares (EKK) method. Consequently, it has been determined that there is a long-term and in the same direction relationship between R&D expenditures and profitability. Işık et al. (2016) examined the effect of R&D expenditures on firm profitability and sales by using panel data analysis method using quarterly data of 30 manufacturing industry firms traded in BIST for the period of 2008: Q1-2014: Q4. Eventually, it has been determined that R&D expenditures have a statistically significant and positive affect on profitability and sales.

Öztürk and Zeren (2015) analyzed the long-term relationship between R&D expenditures and sales growth data using panel data analysis method, using data between 2007-Q1-2014-Q3. The results show that there is a positive relationship between R&D expenditures and sales growth. In their study, Uzun Kocamış and Güngör (2014) tested the effect of R&D expenditures on profitability using the data of 16 companies traded in the BIST technology sector between 2009 and 2013, using regression analysis method. As a result of their studies, they determined that the effect of R&D expenditures on profitability is positive and significant. Ayaydın and Karaaslan (2014) analyzed the effect of R&D investments on financial performance using panel data analysis method, using annual data for the period 2008-2013 for 145 manufacturing enterprises registered in BIST. Consequently, the results of the study revealed that the intensity of R&D affects the positively financial performance.

Freihat and Kanakriyah (2017), using the data of six Jordanian pharmaceutical companies on the Amman stock exchange in Jordan between 2006 and 2015, examined the effect of R&D expenditures on financial performance using linear regression analysis method. As a result of their studies, they revealed that R&D expenditures have a significantly and positively affect financial performance. In his study, VanderPal (2015) investigated the effect of R&D expenditures on corporate financial performance using the data of 103 companies from different sectors registered in the database of Standard & Poor between 1979 and 2013, using panel data analysis method. Eventually, it has been revealed that R&D expenditures have a high positive affect on corporate financial performance. In their study, Zhu and Huang (2012) researched the effect of R&D investments on financial performance by using multiple regression analysis, using the data of 106 companies operating in the Chinese informatics sector between 2007 and 2009. As a result of their studies, they determined that R&D investments positively and significantly affect financial performance.

In the empirical studies available in the literature, it was concluded that in general, R&D expenditures/investments have a significant and positive affect on financial performance. In this framework, the following hypothesis has been developed in line with the main arguments of the theoretical theory and in parallel with the literature.

H1: R&D capacity has a positive impact on financial performance.

There is a positive relationship between R&D capacity and financial performance. While there are many theoretical and empirical studies on different areas of cash attitude, there is no study on the relationship between R&D capacity and cash attitude. In this framework, the following hypothesis has been developed in line with the main arguments of the theoretical theory and in parallel with the literature, by making use of the studies in the literature on different areas of cash attitude.

H2: R&D capacity has a positive impact on cash attitude.

When the literature is examined, while there are many theoretical and empirical studies on the effect of capital structure on financial performance, there is no study on the relationship between R&D capacity and capital structure. In this framework, the following hypothesis has been developed in line with the main arguments of the theoretical theory, in parallel with the literature, by making use of the studies in different areas of the capital structure.

H3: R&D capacity has a positive impact on capital structure.

In the literature, there are many theoretical and empirical studies about different areas of cash holding of businesses. In almost all of the results of these studies, it has been stated that the effect of holding cash on financial performance is positive. From these studies; Uygurtürk and Vargün (2018) examined the relationship between cash flow and profitability by using multiple regression analysis method, using the data of 10 vehicle industrial enterprises traded on BIST between 2005 and 2015. The results of the study revealed a positive and significant effect of cash flow on profitability for 8 of the firms within the scope of the study, while for 2 of them there was a negative and significant relationship. In their study, Rocca and Cambrea (2018) investigated the effect of cash holding on financial performance using the data of 261 medium and large-scale enterprises operating in Italy between 1980 and 2015, using panel data analysis method. As a result of their studies, they determined that holding cash positively affects financial performance. In their study, Amahalu and Beatrice (2017) analyzed the relationship between cash attitude and financial performance using the multiple regression analysis method, using the data between 2010 and 2015 of 22 insurance companies traded on the Nigerian stock exchange. As a result of their studies, they determined that holding cash has a significant and positive affect on financial performance.

In their study, Topaloğlu and Nur (2016) analyzed the effect of cash conversion cycle on financial performance with a multiple linear regression model, using the data between 2010 and 2014 of 18 companies registered in the BIST corporate governance index. As a results of their studies, they determined that there is a positive relationship

between cash conversion time and profitability, and there is no relationship with return on equity. In his study, Demirgüneş (2016) investigated the effect of liquidity (cash) on financial performance by using time series analysis method by using the data of retail companies traded in BIST between 1998.Q1-2015.Q3 periods. As a result of his study, he found that cash attitude affects financial performance positively and significantly. In his study, Onwonga (2016) examined the effect of cash attitude practices on financial performance by using the data of 43 commercial banks operating in Kenya between 2010 and 2014, using regression analysis and ANOVA methods. The results of the study revealed that cash holding activities affirmative and positively affect the financial performance.

Empirical studies in the literature general results that cash attitude has a effects positively on financial performance. In this framework, in line with the basic arguments of the theoretical theory, the following hypothesis has been developed in parallel with the literature.

H4: Cash attitude has a positive impact on financial performance.

When the literature is examined, there are many theoretical and empirical studies on the effect of capital structure on financial performance. There is no consensus in the literature that capital structure has only one effect on financial performance. The results of the studies show that the overall affect is in different directions. From these studies; Yılmaz (2017) analyzed the effect of capital structure on firm value and financial performance using the data of 60 companies registered in the BIST 100 index between 2000 and 2012. The results of the study revealed that it affects the values of the firms negatively and significantly at the lowest level. Topaloğlu et al. (2006) examined the impact of structure on financial performance using panel regression analysis method, using the data between 2009 and 2015 of 18 companies listed in the BIST 30 index. The results of the study revealed that there is a statistically significant and positive relationship between capital structure and financial performance. In his study, Mutegi (2016) examined the effect of capital structure on financial performance using the data of 47 companies traded on the Nairobi Stock Exchange between 2011 and 2015, using regression analysis. The study results revealed that capital structure has an adverse effect on financial performance. In other words, as the borrowing ratios increase, the financial performance decreases.

Yener and Karakuş (2012) analyzed the capital structure on firm's value using the data of 63 companies registered in the ISE 100 index between 2004 and 2009, panel data analysis method. The results of the study revealed that the capital structure has an effect on the firm value. In his study, Pratheepkanth (2011) analyze the effect of capital structure on financial performance capacity, using data from 2005-2009 of some companies traded on the Sri Lanka Colombo stock exchange. The study results revealed that the capital structure affects the financial performance negatively. Birgili and Düzer (2010), using the data of 58 companies traded in the ISE 100 index between 2001 and 2006, examined whether the various financial ratios of the enterprises affect the value of the enterprise by using panel data analysis method. As a result of their studies, they

determined that the capital structure affects firm value positively and significantly.

In the empirical studies available in the literature, the effect of capital structure on financial performance is generally different. In this context, the following hypotheses have been developed in line with the literature in line with the main arguments of the theoretical theory.

H5: Capital structure has a positive impact on financial performance.

While there are many studies examining the relationship between R&D capacity and financial performance in the literature, there is no study investigating the intermediary role of cash attitude and capital structure in the relationship between R&D capacity and financial performance. In this framework, the following hypotheses have been developed in line with the literature in line with the main arguments of the theoretical theory, by making use of other studies on both capital structure and cash attitude.

H6: Cash attitude has an intermediary role between R&D capacity and financial performance.

H7: Capital structure has an intermediary role between R&D capacity and financial performance.

4. Methodology

4.1. Purpose of the Research

To investigate whether the capital structure and cash attitude have a mediator role in the relationship between the R&D capacities and financial performances of medium and large scale manufacturing industry enterprises operating in Istanbul.

4.2. Scope of the Research

139 manufacturing industry enterprises operating in the city of Istanbul, medium and large scale, which are also R&D centers and whose data can be accessed, were included in the study.

4.3. Contribution of the Research to the Literature

Although there are many studies in the literature on the impact of various fields of R&D activities on financial performance, there are no studies investigating the mediating role of capital structure and cash attitude in the effect of R&D capacity on financial performance. It is expected that the study will contribute to the literature in this sense by filling this gap. Especially in developing countries carried out this work on Turkey, it is also important.

4.4. Limitations of the Study

The study includes evaluating the intermediary role of capital structure and cash attitude in the relationship between R&D capacity and financial performance in medium and large-scale enterprises operating in the province of Istanbul, as well as an R&D center. For this evaluation, the survey technique was used as the data collection method in the study, due to its standard data acquisition and its superior data analysis. The unwillingness of business managers to answer survey questions and the

difficulties in obtaining proportional data related to financial criteria of businesses constitute the most important constraints of the study.

4.5. Research Method and Data Set

In the study, variance-based partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) model, one of the structural equation model methods, was used in the analysis of the data obtained from the questionnaires. The reason for using this model is that the sample size is small for the covariance-based structural equation modeling (CB-SEM) model and the PLS-SEM model may also work in a small sample. In the PLS-SEM model, as in the CB-SEM model, this method was used because it does not consider whether the data has a normal distribution or not.

The universe of the research consists of the managers of medium and large-scale enterprises that are also an R&D center operating in the Istanbul region. The data were obtained from the Istanbul Chamber of Industry and the Official Website of the Ministry of Industry and Technology, General Directorate of R&D Incentives. The number of medium and large-scale enterprises registered with the Istanbul chamber of industry is 3631. The number of enterprises registered to the General Directorate of R&D Incentives is 352 and the number of medium and large-scale enterprises is 179. Managers of 151 of 179 businesses were reached between August 2018 and June 2019 and 139 of them returned. All 139 return questionnaires were included in the scope of the research.

4.6. Research Model to Test

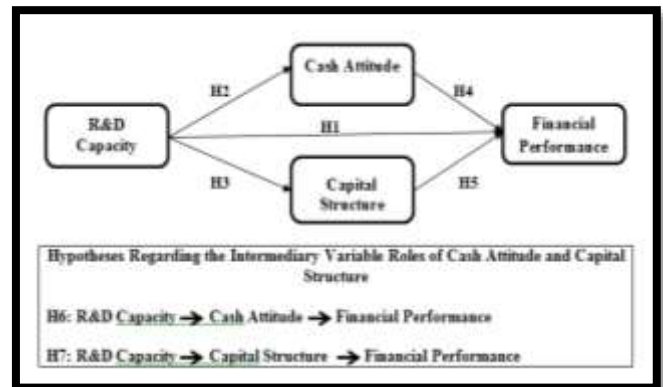

Figure 1. Research Model

4.7. Findings and Interpretation of the Research

In this section, after giving descriptive information about the participants, respectively, reliability, validity and confirmatory factor analysis results of the scales are explained.

4.7.1. Findings Regarding Demographic Features

Table 1. General Characteristics of the Participants

Variable	Category	f (n=139)	%
Gender	Female	56	40,8
	Male	83	59,2
Position in the Business	Owner / Partner	10	7,2
	President (CEO/COO)	12	8,6
	Department Manager	95	68,4
	Other	22	15,8
Firm Age	1-5 Years Old	4	2,9
	6-10 Years Old	11	7,9
	11-20 Years Old	21	15,1
	21-50 Years Old	79	56,8
	51 and Over	24	17,3
Number of Employees	50-100	14	10
	101-150	21	15,1
	151-200	23	16,6
	201-250	30	21,6
	251 and Over	51	36,7

When Table 1 is examined; 40.8% (56) of those participating in the research are women and 59.2% (83) are men. This situation shows that the majority of managers are men. When looking at the positions of the participants in the business, 7.2% (10) are business owners or partners, 8.6% (12) are President (CEO / COO), 68.4% (95) are R&D department managers and 15.8% (22) of them are people who work in R&D departments in chief positions. Another demographic feature is the age of companies. 56.8% of the companies within the scope of the research are experienced enterprises between the ages of 21 and 50. Looking at the number of employees of the companies participating in the survey, it is seen that 36.7% of them are large enterprises with 251 and more employees.

4.7.2. Reliability and Validity Test of the Measurement Model

Questions about the R&D capacity variable among the scales included in the research were given to Oura et al. (2016) developed on the basis of the scale. The 4 questions in the scale were adapted to Turkish, taking into account the views of the academicians. Questions related to the financial performance scale are "Return on Investment (Profit / Total Assets)", "Economic Profitability (Profit Before Interest and Tax / Total Assets)", "Profit on Sales (Profit / Net Sales)" and It was measured as "Equity Profitability (Profit / Equity)". Capital structure has been measured as the ratio of "Long Term Liabilities / Total Assets", "Short Term Liabilities / Total Assets" and "Total Foreign Resources / Equity", which are frequently used in the literature. Cash attitude has been measured with "Liquid Assets / Total Assets", "Liquid Assets / With Net Sales" and "Liquid Assets / Fixed Assets" ratios, which are

frequently used in the literature. Questions for all variables are given in Annex-1.

Reliability analysis is an analysis that needs to be done in terms of expressing the consistency of each question in the questionnaires with each other and to what extent the scale used reflects the problem. Accordingly, the reliability of the scales within the scope of the research was measured with Cronbach Alpha and Composite Reliability values.

Validity analysis is an analysis required to determine the basic factors of the scales within the scope of the research and to test the validity of the scale. Accordingly, the validity of the scales within the scope of the research was measured by the validity of dissociation and convergence. Fornell-Larcker and Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) for factor loadings and Average Variance Extracted / AVE) convergence validity, and for decomposition validity.

For this reason, in terms of the continuation of the study, the reliability and dissociation validity tests of the variables of the study are given in Table 2, and the dissociation validity tests are given in Table 3 and Table 4.

Table 2. Reliability and Validity Results of the Research Model

Variables	Indicators (Questions)	Indicator Loads	Cronbach Alpha (α)	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
R&D Capacity	RDC1	,822	,762	,847	,585
	RDC2	,873			
	RDC3	,751			
	RDC4	,582			
Financial Performance	FP1	,852	,922	,945	,811
	FP2	,926			
	FP3	,924			
	FP4	,899			
Cash Attitude	CA1	,951	,903	,939	,838
	CA2	,939			
	CA3	,852			
Capital Structure	CS1	,852	,888	,931	,818
	CS2	,931			
	CS3	,928			

When Table 2 is analyzed, both Cronbach's Alpha and Composite Reliability values are given for the reliability of the variables in the study. The reason why these values are given together is that the Cronbach Alpha value calculates the reliability less than it should be and accepts the reliability between the indicators as equal. When the literature is examined, as Nunnally (1967) stated, in order for the scale to be reliable, the Cronbach Alpha value must be equal to or above 0,70. When Table 2 is analyze, it is seen that the Cronbach Alpha value of all variables is above 0.70. Likewise, when the literature was examined, it was stated that the Composite Reliability value should be between 0,70 and 0,95 (Hair et al., 2014: 112; Sartstedt et al., 2017: 16). Likewise, Composite Reliability values are above the threshold values expressed in the literature. As a result, since both the Cronbach's Alpha value and the Composite Reliability value are above the critical values stated in the literature, it can be said that the variables within the scope of the research are reliable.

Looking at Table 2, it is seen that there are four latent variables in total within the scope of the research. Among

these variables, it is seen that the load ranges of the indicator values for R&D capacity take different values between 0,582 and 0,873 for financial performance between 0,852 and 0,926 for cash attitude between 0,852 and 0,951 and for capital structure between 0,852 and ,931. Hair et al. (2014) As stated by, the importance of indicator values in defining the variable should be taken into account, instead of directly discarding those between 0,40 and 0,70. In this direction, only the factor load of the RDC4 indicator is among the specified critical values (0,582), and this was not excluded from the scope of the study due to its importance. This situation shows that the scales of the variables are valid in terms of factor loadings. In the literature, the acceptable threshold value for AVE value is expressed as 0,50 or above (Sartstedt et al., 2017: 17). When the AVE values are examined, it is seen that is above the critical value of 0,50. This situation shows that the scales belonging to the variables within the scope of the research are valid.

Another value to be considered for the validity of the variables within the scope of the study is the correlation values between Fornell-Larcker values and the latent variables themselves. Both of the values belonging to these criteria are given in Table 3.

Table 3. Fornell-Larcker and Correlation Values for the Measurement Model

Variables	R&D Capacity	Financial Performance	Cash Attitude	Capital Structure
R&D Capacity	,765			
Financial Performance	,356	,901		
Cash Attitude	,321	,471	,915	
Capital Structure	,309	,259	,236	,904

According to the Fornell-Larcker criterion, the square root of the explained mean variance (AVE) of each variable should be greater than the correlation of the variable with other variables (Doğan, 2019: 46). In other words, the values given in bold text are the square root of the AVE value of the relevant variable, and each value must be higher than the correlation values in the column to which it is attached. When Table 3 is analyzed, it is seen that the R&D capacity variable is 0,765 the financial performance variable is 0,901, the cash attitude variable is 0,915 and the capital structure variable is 0,904. Likewise, when the correlation values are examined, it is seen that it takes values varying between 0,236 and 0,915. This situation indicates that the scales belonging to the variables within the scope of the research are valid.

Table 4. Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) for the Measurement Model

Variables	R&D Capacity	Financial Performance	Cash Attitude	Capital Structure
R&D Capacity				
Financial Performance	0,393			
Cash Attitude	0,353	0,501		
Capital Structure	0,351	0,292	0,246	

HTMT expresses the ratio of the average correlations of the indicators of all variables in the model to the geometric mean of the correlations of the indicators belonging to the same variable (Doğan, 2019: 47). The exact threshold level of HTMT is a controversial issue, with some authors suggesting a threshold of 0.85 (Clark and Watson, 1995) and some suggesting a threshold value of 0.90 (Gold et al. 2001; Teo et al. 2008; Henseler et al.2015). When Table 4 is examined, it is seen that all values are lower than the threshold values (0.85-0.90) expressed in the literature. This shows that the scale of variables included in the research is valid.

4.7.3. Linearity, Prediction Power and Effect Size Tests

The variance increasing factor (VIF) method was used to test whether there is a multi-linearity problem among the variables included in the study, and the VIF values are given in Table 7. Similarly, the predictive power (Q^2) and effect size (f^2) and R^2 test results are also given in Table 7.

Table 5. Variance Increasing Factor (VIF) Test Results

Variables	R&D Capacity	Financial Performance	Cash Attitude	Capital Structure
R&D Capacity		1,191	1,000	1,000
Financial Performance			1,141	
Cash Attitude				1,131

Predictive Power Analysis (Q^2) Results

	SSO	SSE	$Q^2 (=1-SSE/SSO)$
R&D Capacity	372,000	372,00	
Financial Performance	372,000	297,55	0,200
Cash Attitude	279,000	258,71	0,073
Capital Structure	279,000	260,38	0,067

Effect Size (f^2) Results

	R&D	FP	CA	CS
R&D Capacity		0,047	0,115	0,105
Financial Performance				
Cash Attitude		0,176		
Capital Structure		0,014		

R^2 Results

	R^2	R^2 Adjusted
Financial	0,279	0,254

Performance		
Cash Attitude	0,103	0,093
Capital Structure	0,095	0,085

When Table 7 is examined, it can be said that there is no linearity problem among the variables, since all the variance increasing factor values of the indicators are smaller than the critical threshold value of 5 (Hair et al., 2014) stated in the literature.

The prediction power (Q^2) value is the value that shows how well the correlation coefficients can predict an observed dependent variable (Doğan, 2019: 95). According to Hair et al. (2014), in the evaluation to be made for Q^2 values, it is evaluated as 0.02 low, 0.15 medium and 0.35 high. When Table 7 is examined, it is seen that the Q^2 value of the financial performance variable, which is the dependent variable, is 0.200. This situation shows that the research model has the power to predict the financial performance variable at a medium level. Similarly, one of the intermediary variables, the Q^2 value of the cash attitude is 0.073 and the Q^2 value of the capital structure is 0.067. This shows that the research model has a low predictive power of the mediating variables.

The effect size is determined by f^2 values. The value of f^2 is calculated for each independent variable and shows the share of the independent variable in the dependent variable explanation rate (Doğan, 2019: 51). The evaluation of the f^2 value is considered to be 0.02 low, 0.15 medium and 0.35 high (Cohen, 1988; Doğan, 2019). When the f^2 values of the model given in Table 7 are examined, it is seen that the independent variable explains the dependent variable at a low level with 0.047. Similarly, the intermediary of the independent variable explains the cash attitude of the variables at a low level of 0.115 and the capital structure at 0.105. It is seen that the cash attitude explains the financial performance at a medium level with 0.176. However, as stated by Sarstedt et al. (2017), the capital structure is under 0.02, so no effect can be mentioned.

R^2 value is the value indicating what percentage of the dependent variable the independent variable explains. If this value is 0.25, it is considered weak, if it is 0.50, it is considered medium, and if it is 0.75, it is considered strong (Henseler et al., 2009; Hair et al., 2011). When the R^2 values of the model given in Table 7 are examined, it is seen that the financial performance is 27.9%, the cash attitude is 10.3% and the capital structure is 9.5%. These findings show that the dependent variable and mediator variables have a low level of explanation because they are below 50%. The adjusted value of R^2 will tend to increase the value of R^2 even if each independent variable to be added to the model has a low correlation with the dependent variable. R^2 adjusted values are also used to avoid such deviations (Garson, 2016, 82).3.7.4.

4.7.4. Testing Hypotheses

There are two basic approaches to statistically proving the mediation effect. It is the causality approach and contemporary approach of Baron and Kenny. Baron and Kenny's causality approach is a long-used and highly popular approach. However, the contemporary approach

put forward in recent years has brought significant criticisms to the traditional approach (Muller et al., 2005; Preacher et al., 2007; Hayes 2018; Gürbüz, 2019). If Baron and Kenny's causality approach is supported by three different hypotheses (hypotheses regarding the a, b and c pathway), it can be decided whether the mediation variable is present or not. However, this approach is criticized by contemporary approaches. According to contemporary approaches, the primary focus in mediation model analyses is the calculation of indirect impact values and making inferences from the calculated values. Indirect effect according to this approach; The effect of the predictor variable (X) on the mediating variable (M) is the product of the path (a) of the mediating variable (M) versus the effect of the intermediary variable (M) on the outcome variable (Y) (b). According to the modern approach, mediation is verified if (a.b) is significant as a result of the bootstrap test in the intermediary impact model (Gürbüz, 2019: 54). In this direction, the modern approach method (Gürbüz et al., 2018; Gürbüz, 2019), which provides more valid and reliable results for the analysis of models, was used in the study.

The SmartPLS3 program was used to test the hypotheses. Outputs of the structural model obtained as a result of the analysis are given in Figure 2.

Figure 2. PLS-SEM structural equation model diagram for the scale of the intermediary role of capital structure and cash attitude in the relationship between R&D capacity and financial performance (Path analysis).

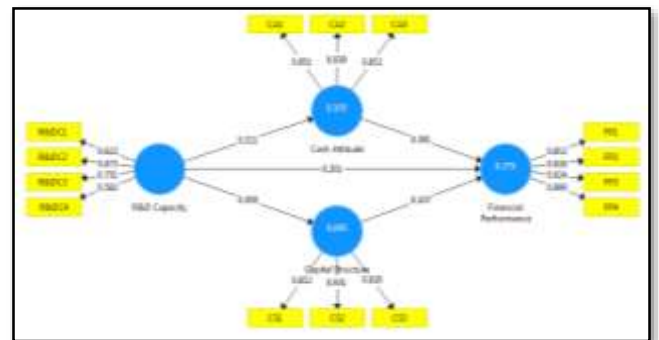

Figure 2. PLS-SEM Diagram

PLS structural equation model uses bootstrapping method in terms of statistical inferences. The Bootstrapping method repeats the sample by pulling random data (n) times from the data set, thus increasing the sample and predicting the standard error better (Varian, 2005, Sözüer, 2016). In order to predict the standard error more accurately, the resampling was performed with 5000 (Hair vd. 2014) derivative samples and the analysis results are given in Table 6.

Table 6. Path Coefficients T-Statistics Values of the Model

Variables	Original Sample	Sample Mean	Standard Deviation	T Statistic Value	P Value
R&D → FP	,201	,202	,089	2,257	,024**
R&D → CA	,321	,332	,099	3,238	,001*
R&D → CS	,309	,320	,093	3,331	,001*
CA → FP	,381	,389	,089	4,290	,000*
CS → FP	,107	,100	,114	0,939	,348

Note: (*, **) indicates that they are significant at 1% and 5% significance level.

When Table 6 is analyzed, it is seen that R&D capacity affects financial performance positively ($t = 2,257$) and significantly ($p = 0,024$). When the t value of the relationship between R&D capacity and financial performance is examined, it is seen that this value is greater than the critical threshold value of 1,96 stated in the literature. This indicates that the impact of R&D capacity on financial performance is significant at the 0,05 significance level. Among the previously created hypotheses in this direction;

H1: The hypothesis that R&D capacity has a positive impact on financial performance is supported.

When Table 6 is examined, it is seen that there is a positive ($t = 3,238$) and significant ($p = 0,001$) relationship between R&D capacity and cash attitude. When the t value of the relationship between R&D capacity and cash attitude is examined, it is seen that this value is greater than the 2,58 critical threshold value expressed in the literature. This situation indicates that the effect of R&D capacity on cash attitude is significant at 0,01 level. Among the previously created hypotheses in this direction;

H2: The hypothesis that R&D capacity has a positive impact on cash attitude is supported.

When Table 6 is analyzed, it is seen that there is a positive ($t = 3,331$) and significant ($p = 0,001$) relationship between R&D capacity and capital structure. When the t -value of the relationship between R&D capacity and capital structure is examined, it is seen that this value is greater than the 2,58 critical threshold value stated in the literature. This indicates that the effect of R&D capacity on capital structure is significant at the 0,01 level. Among the previously created hypotheses in this direction;

H3: The hypothesis that R&D capacity has a positive impact on capital structure is supported.

When Table 6 is analyzed, it is seen that there is a positive ($t = 4,290$) and significant ($p = 0,000$) relationship between cash attitude and financial performance. When the t -value of the relationship between cash attitude and financial performance is examined, it is seen that this value is greater than the 2,25 critical threshold value expressed in the literature. This situation shows that the effect of cash attitude on financial performance is significant at 0,01 level of significance. Among the previously created hypotheses in this direction;

H4: The hypothesis that cash attitude has a positive impact on financial performance is supported.

When Table 6 is analyzed, no significant relationship ($t = 0,939$, $p = 0,348$) between capital structure and financial performance was found. When the t -value of the relationship between capital structure and financial performance is examined, this value is lower than the 1,65 critical threshold value stated in the literature indicates that there is no significant relationship between these two variables. Among the previously created hypotheses in this direction;

H5: The hypothesis that capital structure has a positive impact on financial performance is not supported.

Table 7. Indirect Effects of the Model (Indirect Effects) Path Coefficients T-Statistical Values

Variables	Original Sample	Sample Mean	Standard Deviation	T Statistic Value	P Value
R&D → CA → FP	,122	,130	,052	2,359	,018**
R&D → CS → FP	,033	,034	,041	0,801	,423

Note: (**) indicates significant at 5% significance level

When the t value ($t = 2,359$) regarding the role of cash attitude tool (mediator) in the relationship between R&D capacity and financial performance given in Table 7 is examined, it is seen that this value is greater than the critical threshold value of 1.96 stated in the literature. This indicates that cash attitude has a mediator role in the relationship between R&D capacity and financial performance. It shows that the effect of R&D capacity on financial performance through cash attitude is significant at 0.05 significance level. In this direction, one of the basic hypotheses created before;

H6: The hypothesis that cash attitude has a mediating role between R&D capacity and financial performance is supported.

Likewise, when Table 7 is analyzed, when the t value ($t = 0.801$) regarding the intermediary role of the R&D capacity and capital structure is examined, it is seen that this value is lower than the 1.96 critical threshold value stated in the literature. This situation shows that the capital structure does not have an intermediary role in the relationship between R&D capacity and financial performance. It shows that the effect of R&D capacity on financial performance through capital structure is not significant at 0,05 significance level. In this direction, one of the basic hypotheses created before;

H7: The hypothesis that capital structure has an intermediary role between R&D capacity and financial performance is not supported.

Table 8. Hypothesis Test Results

Relationships	Findings			Hypothesis	Conclusion
R&D → FP	$\beta=,201$	$t=2,257$	$p=,024$	H1	Supported
R&D → CA	$\beta=,321$	$t=3,238$	$p=,001$	H2	Supported
R&D → CS	$\beta=,309$	$t=3,331$	$p=,001$	H3	Supported
CA → FP	$\beta=,381$	$t=4,290$	$p=,000$	H4	Supported
CS → FP	$\beta=,107$	$t=0,939$	$p=,348$	H5	Not supported
R&D → CA → FP	$\beta=,122$	$t=2,359$	$p=,018$	H6	Supported
R&D → CS → FP	$\beta=,033$	$t=0,801$	$p=,423$	H7	Not supported

In Table 8, the hypothesis test results of the variables within the scope of the research are given in summary. When Table 8 is examined, it is seen that other hypotheses are supported, except for the hypothesis of the relationship between capital structure and financial performance (H5) and the hypothesis of the intermediary role of capital structure (H7) in the relationship between R&D capacity and financial performance.

5. Conclusion and Evolution

The aim of the study is to empirically examine whether cash attitude and capital structure have an intermediary role in the relationship between R&D capacity and financial performance. In line with this purpose, the universe of the study consists of medium and large-scale manufacturing industry enterprises registered to the General Directorate of R&D Incentives of the Ministry of Industry and Technology, operating in the Istanbul region. The survey technique is used as the data collection method in the study, due to its standard data acquisition and its superior data analysis. From 179 enterprises register to the General Directorate of R&D Incentives, 151 business managers are reached, and 139 questionnaires from them are included in the scope of the research.

Variance-based PLS-SEM model, one of the structural equation model methods, is used in the analysis of the data obtained in the study. In the study, firstly, the reliability and validity analyzes of the variables are made and after it is determined that the variables provided the reliability and validity, the hypotheses formed in line with the basic arguments of the theoretical theory are started to be tested in parallel with the literature. In testing the hypotheses, the SmartPLS3 program is used to test the significance of the PLS path coefficients. For this, t-statistics values are calculated by taking 5000 sub-samples from among those included in sampling with bootstrapping.

According to the analysis results, it has been determined that the R&D capacity has a direct effect on all other variables within the scope of the research and the results are given in Table 4. The mediating role of cash attitude

between R&D capacity and financial performance, which is one of the main hypotheses of the study, is found to be statistically significant ($p = 0,018$) and positive ($t = 2.359$), and the H6 basic hypothesis is supported as expected. However, the hypothesis that capital structure has an intermediary role between R&D capacity and financial performance, which is one of the main hypotheses of the research, is not supported. When the t value ($t = 0.801$) regarding the intermediary (mediator) role of the R&D capacity and capital structure is examined, it is seen that this value is lower than the critical threshold value of 1.96 stated in the literature. This situation shows that the capital structure does not have an intermediary role in the relationship between R&D capacity and financial performance. In addition, the PLS algorithm was run to test whether there is a multi-linearity problem among the variables within the scope of the study and it is determined that there is no linearity problem between the variables.

Although there are many theoretical and empirical studies in the literature on the impact of various fields of R&D activities on financial performance, the fact that there are no studies investigating the intermediary role of cash attitude and capital structure in the effect of R&D capacity on financial performance is a unique indicates that it is working. Likewise, developing the work to be done in Turkey also poses a special importance. Since the study is an original study, it is thought to be important in terms of guiding future studies. In this context, the following suggestions can be given to researchers who will conduct research;

- i. Since the research has been applied to medium and large-scale manufacturing enterprises operating in the Istanbul region, it is recommended to apply the study in different regions or provinces in order to generalize the results of the study.
- ii. It is recommended to apply the research in different sectors.
- iii. The research has been carried out on medium and large-scale business managers, and it is recommended to conduct the research on Small and medium-sized enterprises (SMEs.)
- iv. In order for the research to be universal, it is recommended to compare the development level with different countries.
- v. It is recommended to include other variables (such as the moderator effects of environmental factors) so that the research can be evaluated more comprehensively.

References

- Akgüç, Ö. (1998), *Financial Management*. 7. Edition. Istanbul: Avcıol Publishing.
- Akgün, A., & Akgün, Ö. (2016). The Effect of R&D Expenditures on Profitability in Enterprises: The Case of Aselsan. *Selçuk University Journal of Social and Technical Researches*, 12: 1-12.
- Akpınar, O. (2016). The Impact of Capital Structure on Firm Performance: An Application on Borsa Istanbul.

- Kastamonu University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 11, 290-302.
- Amahalu, N.N., & Beatrice, E. (2017). Effect of Cash Holding on Financial Performance of Selected Quoted Insurance Firms in Nigeria, *Journal of Marketing Management and Consumer Behavior*, 2(1): 90-112.
- Aras, G., Tezcan, N., Kutlu Furtuna, Ö., & Aybars, A. (2014). *Strategic Analysis of R&D and Innovation Performance of Companies*, Istanbul Chamber of Commerce, Publication No: 2014-10.
- Ayaydın, H., & Karaaslan, İ. (2014). The Effect of Research and Development Investment on Firms' Financial Performance: Evidence from Manufacturing Firms in Turkey. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, IX(II): 43-59.
- Aytekin, S., & Özçalık, S.G. (2018). Relationship between r&d expenditure and financial performance on technology and information technology indices firms in Borsa Istanbul. *Anemon Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 6(ICEESS'18): 67-73.
- Barut, A. (2014), *Cash Management in businesses and an application in Kars province*. Atatürk University Institute of Social Sciences, Master Thesis, Erzurum.
- Birgili, E., & Düzer, M. (2010). The relationship between the rates which are used in financial analysis and firm value an application in Istanbul stock exchange. *The Journal of Accounting and Finance*, 46: 74-83.
- Bulut, Ç., Yılmaz, C. & Alpan, L. (2009). The effects of market orientation dimensions on firm performance. *Ege Academic Review*, 9(2), 513-538.
- Clark, L.A. & Watson, D. (1995). Constructing validity: basic issues in objective scale development. *Psychological Assessment*, 7(3), 309-319.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. Second Edition*, Lawrence Erlbaum.
- Demirgüneş, K. (2016). The effect of liquidity on financial performance: evidence from Turkish retail industry. *International Journal of Economics and Finance*, 8(4): 63-79.
- Dogan, D. (2019). *Data Analysis with SmartPLS (2nd edition)*. Ankara: ZET Publications.
- Ersarı, G. (2018). *Strategic Entrepreneurship: The competitive Strategies in the Impact of Entrepreneurial Leadership on Organizational Performance*. Unpublished Ph.D. Dissertation, Ataturk University, Erzurum.
- Freihat, A.R.F., & Kanakriyah, R. (2017). Impact of r&d expenditure on financial performance: Jordanian evidence. *European Journal of Business and Management*, 9(32): 73-83.
- Garson, G. D. (2016). *Partial Least Squares: Regression and Structural Equation Models*. Asheboro, NC: Statistical Associates Publishers.
- Gold, A.H., Malhotra, A. & Segars, A.H. (2001). Knowledge management: an organizational capabilities perspective. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 185-214.
- Gürbüz, S. (2019). *Mediator, Regulatory and Situational Impact Analysis in Social Sciences*, Seçkin, Ankara.
- Gürbüz, S., Maraşlı, F. & Costigan, R. (2018). Between personality and emotional commitment exploring the mechanism: the basic self-evaluation and situational of emotional the role of intermediation. 6th organizational behavior congress, 2-3 Kasım, Isparta.
- Hair, J. F., Hult, G.T.M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M.; (2014), *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*, Los Angeles, Second Edition, Sage Publication.
- Hair, J.F., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2011). PLS-Sem: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-151.
- Hayes, A.F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (2nd Edition)*. New York: The Guilford Press.
- Henseler, J., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. *In Advances in International Marketing*, 20, 277-319.
- Işık, N., Engeloğlu, Ö., & Kılınç, E.C. (2016). The effect of research and development expenditures on the profitability and sales: an application on BIST companies. *Journal of Erciyes University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 47: 27-46.
- Karadeniz, E. & Kaplan, F. (2016). The effect of capital structure decisions on profitability: a research on Borsa Istanbul tourism companies. *Journal of Travel and Hospitality Management* 13 (3), 38-55.
- Kaya, B. (2007). *A Research on Cash Management in Businesses and Industrial and Trade Companies in Bursa*. Yıldız Technical University Institute of Social Sciences, Master Thesis, Istanbul.
- Kim, J. & Choi, S.O. (2020). A comparative analysis of corporate r&d capability and innovation: focused on the Korean manufacturing industry. *Journal Open Innovation: Technology Market Complexity*, 6, 1-20.
- Kutlu Furtuna, Ö. (2017). Cash holding level analysis on industrial basis: evidence from listed non-financial firms on Borsa Istanbul. *Int. Journal of Management Economics and Business*, 13(3), 615-630.
- Muller, D., Jud, C.M. & Yzerbyt, V.Y. (2005). When mediation is moderated and moderation is mediated. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 852-863.
- Mutegi, L.M. (2016). *Effects of Capital Structure on the Financial Performance of Firms Listed at the Nairobi Securities Exchange*. Unpublished Master's Thesis. University of Nairobi Science in Finance, School of Business, Nairobi.

- MÜSİAD. (2012). *Küresel Rekabet İçin AR-GE ve İnovasyon, Stratejik Dönüşüm Önerisi*. MÜSİAD Research Reports: 76, Istanbul: Pelikan Printing.
- Nunnally, J.C. (1967). *Psychometric theory*, New York, NY, US: McGraw-Hill.
- Otluoğlu, E. (2017). *What is Capital Structure?* http://emirogluoglu.com/page/2/?wordfence_logHuman=1&hid=45EA3E484D0A6B1D790E6450EB3F4723 (Date of Access: 18.12.2019).
- Oura, M., Zilber, S.N. & Lopes, E.L. (2016). Innovation capacity, international experience and export performance of SMEs in Brazil. *International Business Review*, 25, 921-932
- Öztürk, E., & Zeren, F. (2015), The Impact of R&D expenditure on firm performance in manufacturing industry: further evidence from Turkey. *Int.J.Eco. Res.*, 6(2): 32-36.
- Pratheepkanth, P. (2011). Capital structure and financial performance: evidence from selected business companies in Colombo stock exchange Sri Lanka. *Journal of Arts, Science & Commerce*, 2(2): 171-183.
- Preacher, K.J., Rucker, D.D. & Hayes, A.F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: theory, methods and prescriptions. *Multivariate Behavioral Research*, 42(1), 185-227.
- Rocca, M.L., & Cambrea, D.R. (2018). The effect of cash holdings on firm performance in Large Italian Companies. *J. Int. Financ Manage Account*, 30: 30-59.
- Sarstedt, M., Ringle, C.M., & Hair, J.F.; (2017), Partial least squares structural equation modeling. *Handbook of Market research*, 1-40. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-3-319-05542-8_15-1 (Date of Access: 24.12.2019).
- Sözüer, A. (2016). *Inter-firm Relationship Quality in International Trade: A Study on the Relationships between Exporters in Turkey and their Customers Abroad*. Istanbul University Institute of Social Sciences, PhD Thesis, Istanbul.
- Teo, T.S.H., Srivastava, S.C. & Jiang, L. (2008). Trust and electronic government success: an empirical study. *Journal of Management Information Systems*, 25(3), 99-132.
- Topaloğlu, E.E., & Nur, T. (2016). Effect of cash conversion cycle on the financial performance: a practice on the corporate governance index. *Academic Review*, 53: 304-317.
- Topaloğlu, E.E., Coşkun, N., & Özkan, C. (2016). Testing the relationship between the ownership structure and financial performance in the Istanbul Stock Exchange 30 Index. *Financial, Political & Economic Commentary*, 53(620): 85-107.
- Türko, M. (1998), *Financial Management*. Erzurum: Alfa Publishing House.
- Uygurtürk, H., & Vargün, H. (2018). The Relationship between cash flow and profitability: a research on vehicles sector. *Accounting Science World Journal*, 20(3): 705-727.
- Uzun Kocamış, T., & Güngör, A. (2014). R&D expenditure in Turkey and Effect of R&D expenditure on profitability in technology sector: Borsa Istanbul example. *Treasury Magazine*, 166: 127-138.
- VanderPal, G.A. (2015). Impact of R&D expenses and corporate financial performance. *Journal of Accounting and Finance*, 15(7): 135-149.
- Venkatraman, N. & Ramanujam, V. (1986). Measurement of business performance in strategy research: A comparison of approaches. *Academy of Management Review*, 11(4), 801-814.
- Varian, H. (2005). Bootstrap tutorial. *The Mathematical Journal*, IX(4): 770-771.
- Yam, R.C.M., Guan, J.C., Pun, K.F. & Tang, E.P.Y. (2004). An audit of technological innovation capabilities in chinese firms: some empirical findings in Beijing, China. *Research Policy*, 33, 1123-1140.
- Yener, E., & Karakuş, R. (2012). Review of relationship between capital structure and firm values in different asset values: an application on Ise 100 firms. *Gazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 14(2): 75-98.
- Yener, A.L. (2002). *The Factors Effecting the Capital Structures of Turkish Firms: An Analysis for the Biggest 500 Firms the Stocks of Which are Traded in the Istanbul Stock Exchange*, Ankara University Institute of Social Sciences, PhD Thesis, Ankara.
- Yılmaz, H. (2017). The Effect of capital structure on firm value and performance: an empirical analysis. *The Journal of International Social Research*, 10(53): 826-838.
- Zehir, C., Can, E. & Karaboğa, T. (2015). Linking entrepreneurial orientation to firm performance: the role of differentiation strategy and innovation performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 210, 358-367.
- Zhu, Z., & Huang, F. (2012). The effect of R&D investment on firms' financial performance: evidence from the Chinese listed IT firms. *Modern Economy*, 3: 915-919.

Annex-1

R&D Capacity	
1.	Our company develops technologies by investing in R&D.
2.	Our company acquires new technologies
3.	Our company is recognized for its technologically superior products
4.	Our company employs some of the most qualified industry experts in the country in product development.
Cash attitude	
1.	Liquid Assets / Total Assets
2.	Liquid Assets / Net Sales
3.	Liquid Assets / Fixed Assets
Capital Structure	
1.	Long Term Liabilities / Total Assets
2.	Short Term Liabilities / Total Assets
3.	Total Foreign Resources / Equity
Financial Performance	
1.	Return on Investment (profit / total assets)
2.	Economic Profitability (Profit before interest and tax / total assets)
3.	Sales Profitability (profit / net sales)
4.	Return on Equity (profit / equity)

Araştırma Makalesi • Research Article

Zayenda Cıvaki di Lorîyên Kurdî da

Kürtçe Ninnilerde Toplumsal Cinsiyet

Gender in Kurdish Lullabies

İlyas Suvağci^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, 30000, Hakkari/TÜRKİYE
ORCID:0000-0001-6409-1229

AGAHİYÊN GOTARÊ

Rabirdiya Gotarê:

Dîroka serlêdanê: 1 Çirîya Paşî 2021
Dîroka sererastkirinê :10 Gulan 2021
Dîroka pejirandinê: 16 Gulan 2021

Peyvên Sereke:

Lorî,
Lorîyên Kurdî,
Folklorê Jinê,
Folklorê Kurdî,
Zayenda Cıvaki.

MAKALE BİLGİSİ

MAKALE GEÇMİŞİ:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020
Düzeltilme tarihi: 10 Mayıs 2021
Kabul tarihi: 16 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Ninni,
Kürtçe Ninni,
Kadın Folkloru,
Kürt Folkloru,
Toplumsal Cinsiyet.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 1, 2020
Received in revised form: May 10, 2021
Accepted: May 16, 2021

Keywords:

Lullaby,
Kurdish Lullaby,
Women's Folklore,
Kurdish Folklore,
Gender.

KURTE

Di folklorê Kurdî da lêkolînên li ser têkilîya folklor û jinê zêde dibin. Lê ew bêhtir li ser temsîliyeta jinê disekin. Jin wekî zayenda seretayî tê romantîzekirin. Yek ji cureya herî kêm lêkolîn li ser hatîne kirin lorî ne. Lewma me xwest bala lêkolîneran bibin li ser vê mijarê. Mirov dikare lorîyên Kurdî di çarçoveya zayenda cıvaki da çawa binirxîne? Me dît ku di lorîyên Kurdî da jin wekî bireserekê cih girtîye, wê erkên zayenda cıvaki dubare kirine. Herçend hilberîner û îcrakarên wan jin bixwe ne di lorîyan da ji ber dubarekirina nirxên pedersahîyê bi gelemperî dengê jinê yê xwemal nayê bihîstin. Dîsa jî jinê hewl daye di hişê zarokan da bîreka neteweyî ava bike.

ÖZ

Kürt folklorunda kadın ve folklor ilişkisi üzerine yapılan incelemelerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu çalışmalarda daha çok kadın temsili üzerinde durulmaktadır ve kadın birincil cinsiyet olarak romantize edilir. Bunlar arasında üzerine en az çalışma yapılan folklor türü ninnilerdir. Bizler de bu çalışmayla araştırmacıların dikkatlerini bu konuya çekmek istedik. Kürtçe ninnilerin toplumsal cinsiyet çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceğini inceledik. Yapılan çalışmaların aksine Kürtçe ninnilerde kadının bir nesne olarak yer aldığını ve toplumsal cinsiyet rollerini tekrarladığını tespit ettik. Her ne kadar üreticisi ve icracısı kadınların kendisi olsa da çoğunlukla bu ninnilerde ataerkil değerlerin tekrar edilmesinden dolayı kadının kendine özgü sesi duyulmaz. Bununla birlikte onun, çocuklarının zihninde milli bir hafıza oluşturmak için çabaladığı görülür.

ABSTRACT

Studies on the relationship between women and folklore have been increasing in the Kurdish folklore. In these studies, more emphasis is placed on the representation of women and they are romanticized as the primary gender. Among these studies, lullabies are least studied folklore type. We wanted to draw the attention to this issue. We have examined how Kurdish lullabies can be evaluated within the framework of gender. We have found that women are included as an object and repeat gender roles in Kurdish lullabies. Although the producer and performer are women themselves, the unique voice of the woman is not heard mostly because of the repetition of patriarchal values. However, she strives to establish a national memory in the minds of children.

1. Destpêk

Mirov wexta jidayik dibin wekî keç yan jî kur tên dinyayê. Ev cudahî wekî zayend (İng. sex) tê binavkirin û heta mirinê em bi van taybetîyên xwe yên zayendî dijîn. Lewma zayend hêmaneka qethî û neguherbar e. Lê di zayendê da

taybetîyên fizîkî yên wekî kromozom (jin XX, mêr XY) û hormonan (jin; estrojen, mêr; testosteron) li gor anatomîya jin û mêran tê guhertin. Wate, wexta wekî zayend keç û kur ji dayik dibin bi van pîvanên bîyolojîk tên dinyayê. Piştê jî ew li gor bawerî, çand û rewşa civaka xwe dirûvekî digirin. Lewma ev guhertin jî wekî zayenda cıvaki (İng. gender) tê

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ilyascembeli@gmail.com

binavkirin. Civak li gor van zayendan û taybetîyên wan yê cuda, jîyanekê li ser jin û mêran ferz dike. Bi girêdayî wê yekê li gor nêrîna giştî ya civakê divê jin wekî jinan, mêr jî wekî mêran di civakê da cihê xwe bigirin. Civak her zayendekê li gor taybetîyên wê perwerde dike û her yekî/ê erkeki cuda dideye. Jin li gor vê erka xwe tevgerên jinane, mêr jî yê mêrane nîşan didin. Lewma zayenda civakî têgeheka çandî û civakî ye. Her zayend li gor hêvî û daxwazên civakê xwe dibîne û wisa jî diji (Muehlenhard û Peterson, 2011:796-797).

Wekî qadeka înterdîsîplîner zayenda civakî bûye mijara folklorê jî. Rola jinê wekî hilberîner, îcrakar û zarbêj di navbera folklorê û zayenda civakî da pêwendîyêkê ava dike. Xebatên di vî warî da di nav çarçoveya “Folklorê Jinan” da tîrîxandin. Di vê babetê da têkilîya di navbera Folklorê Jinan û egerên avakirina zayenda civakî tê destnîşankirin (Aça û yê din, 2019:349). Armanca folklorê jinan (yan jî femînîzma ku têkildarî folklorê ye) jî têgihîştina jinê ya di kevneşopîya devkî da ye. Ka gelo jin çawa vê kevneşopîyê hildiberîne û wê bi kar tîne (Nenola, 2017:89). Binavkirina “Folklorê Jinan” nayê wê wateyê ku em bi tenê keresteyên folklorê yê zarbêjên jin têbigihin. Mîrov dikare hêmanên kevneşopî û cureyên xwemal yê jinan jî lê zêde bike. Di analîzkirina formên folklorê da pêdivî bi têgihîştina; hilberîn, neqilîkirin û daîmîyeta (Îng. sustainability) folklorê heye. Bo vê pêwendîyê jî divê em berê xwe bidin mijara zayendê (Yolcu, 2017:6). Folklor wê derfetê dide me ku em bi rêya van hêmanên navborî dengê jinê yê xwemal bibihîzin. Lê dîsa mirov nikare bibêje hemû keresteyên zarbêjên jin bi devê wan hatine gotin. Heta bi dîtina Lombardi-Satriani di folklorê da herî zêde nîrxên serdestan û mêran hatine gotin. Lewma gelek hêmanên Folklorê Jinan jî nîrxên li mêran hatine referêkirin vedibêje (Ya ku radigihîne Nenola, 91). Folklorîstên femînîst di nav çandên cuda da ketine pey lêkolîna şert û mercên jîyana jinan. Ji bo ku bigihin armanca xwe jî wan berê xwe da serpêhatîyên jinan bê ka jinan çawa bi rêya folklorê serpêhatîyên xwe vegotine. Bi vê yekê wan cure û qadên folklorê yê ku ji aliyê folklorîstên mêr ve hatibûn piştguhkirin derxistin holê (Kousaleos, 2017:115). Di van cureyên folklorê da yê pêşîyê tîrîx mirov zêmar û lorî ne. Lewma hilberîner, îcrakar û veguhêzerên van her du cureyan bi temamî nebe jî jin in. Ev taybetî lorîyan jî cureyên di yê folklorê cuda dike.

Di folklorê Kurdî da xebatên têkildarî zayenda civakî zêdetir di çarçoveya temsîla jinê da hatine kirin û di van xebatan da jin wekî kirdeyekî hatîye nîşandan. Li gor lêkolînen me xebatên bi vî rengî li ser cureyên wekî dengbêjî (Çiftçi, 2014, Hêja, 2015; Borak, 2019) destan (Roder, 2019; Seyarî, 2019-2020,), stran, çîrok, çîrokbêjî, gotinên pêşîyan (Alakom, 2009; Ücar, 2019; Oncu, 2020) da hatine kirin. Di nav van xebatan da bi tenê xebatên A. Roder û Hêja'yê têkildarî zayenda civakî ne. Li gor lêkolîna me di folklorê Kurdî da rastûrast li ser têkilîya lorîyan, zayenda civakî û jinan me tu xebat nedîtîn. Lewma ev lêkolîna me di vî warî da di nav nimûneyên ewil da cih digire û ev jî lêkolîna me girîng dike. Armanca vê lêkolîne ew e ku em lorîyên Kurdî di çarçoveya zayenda civakî da wekî cureyeka xwemal ya jinan binirxînin. Têkildarî vê yekê em dê bersiva vê pirsê bidin; ka gelo di lorîyên Kurdî da jin birastî bi dengê xwe yê jinane diaxivin yan jî nîrxên serdest û pederşahî yê mêran(e) vedibêjin? Xebata me bi tenê li ser lorîyên Kurmançîyê ye. Pêşîyê em dê wekî

cureyeka folklorê derbarê lorîyan da agahîyan bidin. Piştê jî li ser çend nimûneyên lorîyên Kurdî em dê mijara zayenda civakî vekolin.

Wek me dîyar kir di folklorê Kurdî da yek ji cureyên herî kême li ser xebat hatine kirin lorî ne. Li gor cureyên di yê folklorê gelek kême keresteyên lorîyên Kurdî hatine berhevkirin. Sedemek vê jî ew e ku lorî wekî cureyên di yê folklorê carinan di nav çîrok, destan hwd. da cih digire. Yan jî ew ji ber kêşeyên berhevkarîya lorîyan pêk tê. Ji ber ku li gor cureyên di hewce ye ku berhevkar di vê cureyê da pîvana zayendê ji bir neke û xwe bigihîne zarbêjên jin. Di mînakên lorîyên ku me hilbijartine (Meretowar, 2017; Yildirimçakar, 2019, 2020) da jî bi gelemperî nehatîye dîyarkirin bê ka zarbêj jin e yan jî mêr e. Berhevkar û folklorîstên Kurdî di mijara rêbazên berhevkarîyê ya folklorê Kurdî da divê baldar bibin û di xebatên xwe da agahîyên derbarê zarbêjan –qet nebe zayenda wan- dîyar bikin. Di lêkolîna xwe da jî em dê nîrxandinên xwe yê li ser lorîyan di çarçoveya zayenda civakî da bikin. Lewma ev xal ji bo xebatên ku dê li ser folklorê Kurdî bîr kirin gelek girîng e. Jixwe armanca me jî vê xebatê –wekî me dîyar kir- nîrxandina lorîyan wekî cureyekî Folklorê Jinan e. Lewma divê em lêkolîna me wekî wêneyeka giştî ya lorîyên Kurdî nêye nîrxandin.

2. Lorîyên Kurdî û Zayenda Civakî

Dayîk ji bo razandin, sekankirin, leyîstin yan jî hezkirinê ji dergûşa xwe ra bi selîqa taybet bendan vedibêje. Ev cure helbest wekî lorî tê binavkirin. Di Zazakî da jê ra “lorîge”, di Soranî da jî jê ra “lalay” yan jî “laylayê” tê gotin. Lorî him bi kêşe him jî bi awayê serbest tîrîx gotin. Her wiha ew “hem selîqa giran, hem jî ya sivik tîrîx gotin” (Kaplan, 2015:14). Heke armanca dayîkê nivandina bebikê be ew “pêşî bi dengê berz dest pê dike, hêdî hêdî nizim dibe û bi razana zarokê/î bi dawî dibe” (Cihanferd, 2018:49). Ji bilî egerên me dîyar kirin, dayîk ji ber gelek sedeman cuda ji zaroka xwe ra lorîyan dibêje lewma li ser gelek mijaran lorî hatine gotin. Di destpêk yan jî dûmayîka lorîyan da carinan qotînen qalibî yê wekî “lorî” yan jî “laylay” cih digirin. Herçend nehatibe destnîşankirin mirov dikare bibêje ku hema ji dayîkbûnê heta sê yan jî çar salîyê ji zarokan ra lorî tîrîx gotin.

2.1. Lorîyên ji Kuran ra Hatine Gotin

Ji bo ku em lorîyan li gorî zayendê binirxînin divê em pêşîyê li ser erkên (Îng. role) zayenda civakî çend agahîyan bidin. Ji ber ku her zayendek di civakê da xwedî erkên cuda ye. Yan jî her civak erkên cuda li ser zayendan ferz dike. Divê mêr xwedîyê erkên mêrane, jin jî xwedîyê yê jinane bibe. Bi dîtina E.A. Rider erkên zayenda civakî ji jin û mêran ra nîşan dide ku ew ji aliyê çandî ve çawa tevbigerin. Lewma erkên zayenda civakî ji taybetî û tevgerên (Îng. behaviour) ku ji jin û mêran ra hatîye referêkirin pêk tê (Ragihîner Muehlenhard û Peterson, 2011:799). Hêmanên wekî fedakarî, nermayî, nazenîni, bindestîbûn, dilsojî bi jintîyê; maceraperestî, êrişkarî, berevanîti, serdestîbûn, veşartina hestan jî bi mîrtîyê tê referêkirin (Yüksel, 1999). Her wiha li gor van erkan jin divê karûbarên malê, çêkirina xwarinê, xwedankirin û mezinkirina zarokan bîne cih. Mêr jî divê li cihekî bixebite û bikare debara mala xwe bike.

Di lorîyên Kurdî yê ku ji bo kuran hatine gotin da jî em dibînin ku dayîk li gor van erkên zayenda civakî lorîyan

vedibêje. Di van cure lorîyan da keç ji kuran ra xizmetkarîyê dikin, her wiha “wezîfeya” xwe ya zayendî bi cih tînin:

Xwe qurban kim sê cara

Li bin sîya sê dara

Jê ra bînim sê yara

Yek a meşk û eyara

Yek a koz û lulînê

Yek nermika nivînê (Meretowar, 48).

Di nav kevneşopîyên civaka Kurd da bûkên nû dihên nav malê divêt li nik hemû kurên malê yên ji wê mezintir, tî û xezûre xwe neaxive, xwarinê nexwe, li nik wan ji zarokên xwe hez neke, hemû karên malê bike û ji malê dernekeve. Di jîyana rojane da jina ku ji kontrolkirina bûkê berpirsyar xesûya wê ye (Çağlayan, 2006:75). Di vê lorîya li jor da jî tê dîtîn ku dayîka kurikî ji alîyekê ve daxwaza bûkan dike da ku êdî ew jî bibe xesû û karên malê ji bûka xwe ra bihêle. Di vî cure têkilîyê da bûkên nû tînin malê pêrgî gelek zihmetîyên navborî dihên. Bi ser da jî mêr di dubendîyekê da her car bivê nevê alîgirê malbata xwe ye û ev jî bindestîya bûkê kûrtir dike. Di roja îroyîn da di nav Kurdan da herku diçe malbatên qelebalix cihê xwe ji malbatên biçûk ra dihêlin lewma mirov dikare bibêje ku ev têkilîya bûk û xesûyê ya di van lorîyan da îroyîn ji binî ve nebe jî hatîye guhertin.

Ha wer kin, wer kin, wer kin

Ser xanîyê kêkê wer kin

Ser xanîyê Ehmed wer kin

Ez çûm Ehmed raza bû

Berîvanê ber da pal da bû

Bineş nav çêleka bû

Gulîzerê derî dadabû

Berfîn xemla xwe dabû

Hebek rûnê wan hebû

Binê meşka me da bû

Ehmed kura mal der kin

Jina bi qurbana me kin (Yildirimçakar, 12).

Di vê lorîya li jor da jî em dibînin ku her daxwazên kurikî (Ehmed) ji alîyê jinekê ve tînin kirin. Heke em vê lorîyê şîrove bikin em dê bibînin ku Ehmed hêj xewê ranebûye. Piştî em hîn dibin ku Berîvan jî “di ber wî da” pal daye û ev paldayîn sedemê hişyarnebûna Ehmed hinek nîşan dide. Hemû jinên dî jî xizmeta wî dikin. Yek bi çêlekan ra eleqedar dibe, yekê derî dadaye ya din jî xemla xwe dike. Di dûmayîkê da jî em dibînin ku ev jin hemû ji Ehmed ra – bi awayekî mecazî- tînin qurbanîkirin. Di mijara karbesîya di nav malbatê da erkên jin û mêran li gor zayenda civakî hatine dîyarkirin. Paqîjîya malê, çêkirina xwarinê, mezinkirina zarokan wekî karên jinan hatine referekirin. Lê di rastîyê da ev wekî fitratî, mîzacî û xwezayî li ser jinê hatine ferzkirin û bi vî awayî hatîye şewandin (Bozok, 2018:109). Ne ku mêr nikare van karan bike yan jî ew ji xwezaya mêran dûr in. Lê di lorîyên jor da ev wekî karên jinan hatine nîşandan. Ev jî dîyar dike ku ev nimûneyên

lorîyan erkên zayenda civakî yên li jinan hatine referekirin veava dike û kuran jî ji van erkan cuda digire.

Di van cure lorîyan da bi gelemperî keç li dû kuran dikevin, carinan jî daxwaza maçekê ji wan dikin. Ev jî nîşan dide ku keç yan jî jin bi erkên xwe yên zayenda civakî li pişt kuran dihên:

Ber mala bi çûk e

Kurê min hê biçûk e

Qîzik hatîye ber derî

Dixwaze wî maçî ke (Meretowar, 60).

Heke em zayendê wekî sazîyeka civakî binirxînin ev lorî jî wekî nimûneyên ku di navenda wan da mêr hene dikarin bînin dîtîn. Lewma wekî di civakên pederşahî da tê dîtîn mêr bi rêya zayendê li ser jinan serdestîya xwe ava dike û jinan kontrol dike. Di van lorîyan da jî bi tenê daxwazên mêran yên zayendê tînin dîtîn, jin jî wekî kesên mecbûr bin van daxwazên mêran bînin cih hatine nîşandan. Girêdayî vî yekê bikaranînen wekî “nermika nivînê” jî jinan him biçûk û bêrûmet dike him jî wan wekî kesên mecbûr destnîşan dike. Her wiha ew zayendîyê (Îng. sexuality) mêran wekî serdestîyê ya jinan jî wekî stûxwarîyê û deyndariyê nîşan dide (Sakman, 2012). Ji ber vî yekê ye ku bi rêya van lorîyan hêj di destpêka jîyana xwe da kur di hişmendîya xwe da keçan wekî kesên ku kengî bixwaze pê ra razê û daxwazên xwe yên zayendîyê bîne cih, ava dike. Heke jin li hemberî vî daxwaza wî rabe wê demê mêr dê destdirêjîye bike. Lewma di van lorîyan da em dibînin ku nirxên zayenda civakî yên civakên pederşahîyê hatine dubarekirin.

Di lorîyên ji kuran ra hatine gotin da carinan peyva pêşîyê bi “kur” yan jî “kurêm” dest pê dike. Ev yek wekî kirpandina (Îng. emphasis) peyva “kur” dikare bê şîrovekirin:

Lo lo kuro tu kur î

Werdeka'j golê firî

Sîngê qîzka zozanî

Kuro mij' te ra kirî (Yildirimçakar, 8).

Di vê lorîya jor da em dibînin ku dayîk wekî jin bi hişmendî û zimanekî mêrane laşê jinan wekî metayeka kirîn û firotinê rave dike û wê ji mîrekî ra dikire. Ev jî nîşan dide ku jin bi vegotîneka mêrane dibe sedemê veavakirina erkên zayenda civakî. Jin her wiha bi rêya metaforan nirxên mêrane bilind dike.

Kurêm' kurê Kurda ye

Kurêm' simbêl badaye

Keçka desgirtî berdaye

Hêvya kurê mi maye (Yildirimçakar, 8).

“Simbel badan” wekî metaforeka mêrane him tê wateya mîrxasîyê him jî mirov vî yekê wekî tolazîyê jî dikare binirxîne. Her zarok li ber dilê dayîka xwe ezîz e lewma gelo mirov dikare vî qedirbilindîya dayîk dide kurikî wekî hestên dayîkê yên jidil binirxîne? Dibe wisa be lê dîsa jî ew kurikên bi vê lorîyê mezin dibin dibe ku keçikan wekî kesên bêvîn û wexta kurikên çeleng dibînin destgirtîyên xwe ji bîr dikin bibîne. Wate, herçend armanca dayîkê ev nebe jî di dûmayîkê da zarokên ku ew mezin dikin dibin

mêrên zayendparêz. Ji bilî zayenda civakî di vê lorîyê da kirpandina “Kurêm kurê Kurda ye” jî nîşan dide ku dayîka Kurd bi xwe serbilind e ku kurekî Kurd anîye dinyayê. E. A. de la Bretéque çend nimûneyên lorîyên ku ji dayîkên Kurd yên ji Kurdistanê koç kirine Stenbolê berhev kirine. Bi dîtina wê ev lorî hişmendîya ewil ya zimanî û netewperwerîyê dide zarokan. Her wiha bi rêya van lorîyan di hişê zarokan da li ser takekes, gund, malbat, xizm û herî dawîyê jî Kurdistanê bîrek (Îng. memory) tê avakirin. Lewma Bretéque wekî cureyekê van lorîyan wekî “çavkanîyên devkî yên bîrê” dinirxîne. Dibêje ku ev lorî; çirok û bîra netewan, yên ku ji alîyê serdestan ve dixwaze bê tunekirin, diparêze (Bilal û Bretéque, 2013:137). Em dikarin vê lorîya li jor di vê çarçoveya fikrên Bretéque’yê binirxînin û bibêjin, wekî gelek cureyên dî yên folklorê Kurdî lorîyên Kurdî jî ji bilî armancên xwe yên sereke xwedî taybetmendîyên dî yên zimanî û neteweyî ne.

Di hinek lorîyan da em dibînin ku wexta dayîk lorîyan dibêje li ser navê kurê xwe diaxive û ji keçikan daxwaza têkilîya zayendî dike:

Lo lo kuro loliyo

Dawî deling paqijo

Neçîrvano kewkujo

Daykê naçime zila

Berbenî ketne mila

Berbenîka Hertošî

Tê’l serê qere poşî

Zer memika nafiroşî

Bifiroşî bikirçî me

Nafiroşî alincî me (Yildirimçakar, 10).

Heke em di navbera nêçîr, goştwarin, destdanîna li ser laşê jinê û mêranîyê da tekilîyekê girê bidin divêt em serî li fikrên Carol J. Adams bidin. Bi dîtina wê civakên goştxwer (Îng. meat-eating) bi vê bijartinên xwe ya xwarinê nasnameyeka mêrane bi dest dixin. Lewma ji alîyê aborî ve goşt kûtaleka giranbiha ye. Ew kesên vê kûtalê kontrol dikin dibin xwedîyê hêzê jî. Goşt di çanda Rojava da demeka dirêj wekî metaforeka zextên li ser jinan hatîye kirin tê bikaranîn. Lewma di navbera pedersahîyê û goştwarinê têkilîyek heye Bi dîtina me mirov dikare vê tesbîtê li gor civakên Rojhilatî jî şîrove bike û bibêje ku ev taybetî di van civatan da jî tê dîtin. Li gor Carol J. Adams yek ji hêmanên girîng yên avakirina mêranîyê, zeftkirina laşên yên din in. Goştwarin jî beşeka girîng ya vê pêvajoyê ye (Adams, 2020:112). Di vê lorîya jor da jî em dibînin nêçîrvanî wekî erkekî zayenda civakî li mêran hatîye referekirin. Li gor vê yekê wexta mêr nêçîrê dike, ji alîyê ve mêranîya xwe jî dipeyîtine. Bi ser da bazara “zer memikan” jî dike lê di rastîyê da ev ji danûstantinê zêdetir bi zorîyê bi dest xistine. Lewma kurik wekî dest deyne li ser nêçîra xwe, keçikê û laşê wê jî bi zefî dike. Gelo mirov dikare van lorîyan di çarçoveya mezinkirina zarokan û nirxên civakî da çawa binirxîne? Her kurikê ku bi van

lorîyan mezin dibin dibe ku keçikan û laşê wan wekî hêmaneka “bi zorîyê bidestxistin”ê hîn bibe. Bi dîtina me ev yek dibe ku li ser jinan rê li ber tundîya zayendî jî veke. Jixwe “di nîşangeha kujeran û kesên destdirêjîyê li zarokan, jinan dikin da her car ajal jî hebûne” (Adams, 106). Dîsa di beşa dûmayîkê ya lorîyê da wexta kurik ji keçikê daxwaza zermemikan dike jê ra dibêje heke tu bifiroşî ez “bikirçî” me lê heke nefiroşî “alincî” me. Li vir “alinc” wekî metaforekê hatîye bi kar anîn. Dema ku heywan têr in, bes ji bo ku zêdetir biçêrin derdikevin çêreyê. Ji vê yekê ra alinc tê gotin. Wate, heke tu nefiroşî ez dişêm alincek ji te bigirim. Yan jî tu bi temamî nebî ya min jî ez dê te ji bo kêfê hema carekê “alincek” hez û zewqê bigirim

Mihemed dîn e, xu’ dhejîne

Diçe pêşya mêra, mêra d’kuje

Heyfa vedke serya tîne

Li ber kalkê xu datîne

Mihemed lêv da şor e

Poz da kir e

Eyba wî pir e

Xwedê şikur

Dîsa kur e (Yildirimçakar, 10).

Mihemed beg e

Hesp i çek e

Navê hespa wî Olçek e

Navê jina wî Werdek e

Çûye zozana parî veke

Mihemed rabû êl bela bû

Xalî’l serê me gundya bû (Yildirimçakar, 11).

Di lorîya pêşîyê da “dînbûn” wekî alîkarîya lehengîya kurikî (Mihemed) bi awayekî erênî hatîye bikarînan. Lehengî bi mêrkuştinê, serjêkirin û heyfildanê hatîye ravekirin. Ev kirinên “hovane” hemû ji bo ku kurik lehengî yan jî mêranîya xwe nîşanî kalikê xwe bide tîn kirin. Dayîk bi xwe jî qebûl dike ku eybên kurê wî pir in lê dîsa jî ji Xwedê şikur dike ku zarokê wî dîsa kur e yan jî ne keç e. Di lorîya duyemîn da jî êdî kurik mêranîya xwe peyîtandîye û ew bûye Beg, xwedan hesp û çek e, di nav êla xwe da zozanan parve dike. Her wiha binavkirina jinê wekî “Werdek”ê bi hişmendîyeka mêrane ra têkildar e.

Kuro kuranyê neke

Pê’l selê kanyê neke

Qîza meta xu bîr meke

Qesta mîya pîr neke (Yildirimçakar, 8)

Di lorîya jor da jî wekî taybetîyeka kevneşopîya civaka Kurdan behsa mijara zewaca kesên ji malbatê yan jî nav “êlê” tê kirin. Dayîk di biryara bijartina jinê da şîretan li kurê xwe dike bê ka ew divê bi kê ra bizewice. Di mijara zewacê da belku biqasî biryara kurikî belku jê jî zêdetir em bandora dayîkê dibînin. Wekî berîya niha jî me dîyar kir di kevneşopîya civaka Kurd da çawa ku kurik dizewice dayîk

jî dibe xwedan bûk. Lewma kurik gelek caran nikare daxwaza dayîkê yan jî malbata xwe biavêje piştguhê xwe. Dîsa li vir wexta dayîk ji kurê xwe ra dibêjê “qesta mîya pîr neke” tê wê wateyê ku zewaca ligel jineka pîr yan jî jixwe mezintir ra wekî tiştêkî şerm jî tê nixandin.

2.2. Lorîyên ji Keçan ra Hatine Gotin

Di van cure lorîyan da zêdetir behsa pêvajoya zewaca keçikê tê kirin. Dayîk ji keça xwe ra dibêje ka ew dê keça xwe bide kê nade kê:

Piçûçikê piçûçik

Hirmîya sor a bidûçik

Xal xezûr e jin piçûçik (Meretowar, 50).

Xwe bi qurbana te bikim

Ce û genim tev bikim

Li aşê Nebo hel bikim

Pê daweta te û apê te bikim (Meretowar, 53).

Gewr û boz û li hewa

Zêr û zer û li dawa

Xala xwest apa neda (Meretowar, 67).

Di van lorîyan da xala balkêş zewaca kesên ji nav malbatê û endamên malbatê ye. Gelo çima dayîk bi taybetî dixwaze keça xwe bide yekî ji malbatê? Sedemên vê yê aborî û civakî hene. Di nav Kurdan da wekî kevneşopîyekê ev cure zewac dihê dîtin. Lewma zewaca keçan ligel kurên ji nav malbatê wekî mafekî ciwanên ji wê malbatê dihat dîtin. Li gor taybetîyên Kurdan yê civakî, li hember pevçûnên di navbera eşiran da ew cure zewac têkilîyên navmalbatî bihêztir, mijara qelenî jî hêsantir dike. Wekî mînak heke keça xwe bide yekî nêz (herçend ku di nav Kurdan da keç ji mîrata malbatê bepar bên hiştin jî) ji aliyê aborî ve ew dê mîrateya xwe ligel yê bîyanî parve nekin. (Minorsky û yê din, 2004:130)

Qurbanê lê sosinê

Bûka mala mezinê

Xalê biçûk kir gazinê

Xalê mezin go bûka minê

Lê lê rindê rinda dinê

Siwar û peya tev hatinê

Em ê bidin bi sîrê xelkê

Bi edeta dinê

Lê lê rindê rindikê

Nadim siwarê ordeke

Wî te bikim bêdêlîya kekê

Nakim gerewa yekê (Meretowar, 76).

Wekî di jor da jî dihê dîtin mînakeka dî ya di van lorîyan da zewaca bi “berdêlî” (Di Soranî da “jin be jine”) ye. Di vê cure zewacê da du malbat ji hev keçan “digirin” û qelenî ji

hev nastînin. Di carekê da ji du malbatan zewaca çar kesan heke mirov him ji alfyê kuran him jî ji alfyê keçan jî binirxîne dikare bibêje dilê van her çar kesan ji vê zewacê qayîl nebe jî ji ber kevneşopî û çanda civaka xwe nikarin vê yekê nepejirînin.

Yek ji armanca sereke ya dayîkê ew e ku bextê keça wê vekirî be, nekeve nav muşkîleyên aborî. Lewma divêt ew mîrekî dewlemend ji keça xwe ra bibîne:

Ez qîza xwe nadim gend û menda

Ez ê bidim dewlemenda

Bira jê ra bînin

Û bazinê zenda (Meretowar, 72).

Reşê tu reşa dinê

Xelq ê bê em nadinê

Dihêlin saleka dinê

Qîza xwe nadim malmezina dewlemenda

Ez ê bidim feqîra feqîr çi cindî ne

Şeveqê heta êvarê li kuça rûniştî ne (Meretowar, 74).

Di zewacê da yek ji nişaneyê dewlemendîya zava ew e ku çiqas zêr ji bûkê ra aniye. Lewma dayîk doza “bazinê zenda” dike. Di lorîya duyemîn da ji herçend ku tê gotin ew ê keça xwe bidin feqîran ya rastî henek li wan tê kirin ku feqîr şeveqê heta êvarê li kuçan rûdinin.

Wekî mijara dayîkên hêvîyê ji bûkên xwe dikin ku ew bên jê ra alîkarîya malê bikin dayîk heman daxwaza ji keçên xwe jî dikin. Dayîk hêj keçên wan bebik in wan ji bo karên malê amade dike û ji wan ra dibêje bê ka ew dê çawa ji bin van karan rabe:

Lê henûnê nermikê

Hilîn milan şerbike

Av li malê nemaye

Rabe here kanikê (Meretowar, 73).

Dîya te zehf gune ye

Çavê wê tim li te ye

Divê tu mezin bibî

Ew li hêvîya te ye (Meretowar, 96).

Di van mînakên jor da dihê dîtin ku dayîk keçên xwe li gor erkên zayenda civakî mezin dike. Keçik jî him bi van lorîyan him jî wexta dayîka xwe dibîne ku van karan dike, dayîkê di hişê xwe da wekî modelekê bi cih dike. Ji xwe ra dibêje ku ew karên malê ji alfyê bavê min nayê kirin, bi tenê dêya min dikare van karan bike. Jixwe civak jî ji keçan vê yekê dixwaze. Lewma li gorî zayenda civakî karê mezinkirina zarokan, hînkirina norm û erkên civakî di bin berpirsariya dayîkê da ye.

Di lorîyan da carinan ji kurikan zêdetir qedrê keçikan tê girtin. Dayîkên ku nebûne xwedan kur, bo ku ji wan ra neyê gotin “te kur dixwest, vaye ew jî keç e” yan jî ji bo berterefkirina zordestîya civakî dibe ku xwe mecbûr hîs

dikin hezkirineka zêde li hember keçên xwe nişan bidin. Yan jî vegotina van cure lorîyan, çawa di lorîya jêr da jî dihê dîtin, ji hestên dayîkê, hezkirina wê ya jidil be. Xwedanbûna kurekî ji bo dayîkekî gelek girîng e. Heke ew kurekî neyneye dinê ew wekî jinekî bêqîmet dihê dîtin û dayîk bi tu awayî nikare li mêrê xwe, xesûya xwe hwd. bide qebûlîkirin:

Xwedêyo alimê siran

Keça mi sedef e li nav duran

Keça xwe nadim bi hezar kuran (Meretowar, 83).

Di lêkolîna xwe da kê mînakên lorîyan me dîtin ku kur li dû keçikekê diçin. Yek ji wan jî ev lorîya li jêr e. Di vê lorîyê da, çawa ku me berîya niha di mînaka lorîyên li ser kuran da hatine gotin jî dît, keçik peşîyê bi Kurdbûna wê hatîye nişandan. Ev jî dîyar dike ku bi rêya lorîyan avakirina bîra netewî di mînakên li ser lorîyên keçan hatine gotin da jî dihê dîtin:

Keçam keça Kurda ye

Keç delala dila ye

Keçam' biskê xu badaye

Xorta desgirtî berdaye

Hêvya keça mi maye (Yildirimçakar, 9).

3. Encam

Di van lorîyan da me dît ku zêdetir nimûneyên jîyana gundan, têkilîyên Kurdan yên eşîrkî û kevneşopîyên wan hatine vegotin. Girêdayî ve yekê nixandina naveroka wan jî tê guhertin. Lewma wekî me di destpêkê da jî dîyar kir ev lêkolîna me jî ne ji bo hemû lorîyên Kurdî lê bi tenê li ser mînakên ku me bijartine divê bê şîrovekirin. Herçend ku berhevkirina lorîyan zêde bibe û em xwe bigihînin zêdetir keresteyên ve cureyê dê hêsantir bibe ku em çarçoveyeka giştî ya mijara zayenda civakî û lorîyên Kurdî derxînin holê. Dîsa jî em dikarin bibêjin ku bi vê lêkolîna xwe em ghiştin çend xalên sereke yê ve babetê. Di lêkolîna xwe da me dît ku lorîyên Kurdî li ser kuran û keçan hatine gotin. Ev lorî ji alîyê dayîkê ve bi vegotineka mêrane ji nû ve hilberîna erkên zayenda civakî dike ji alîyê di ve ew wekî bîhîstin û ragihandina dengê dayîkê yê jinane dikare bê şîrovekirin.

Di lorîyên ji kuran ra hatine gotin da dayîk bi riwangeha mêrane li bûyeran rave dike û navenda van lorîyan da mêr, mêranî, erkên mêran yên zayenda civakî cih digirin. Di van lorîyan da hemû kirinên aktîv jî bi mêran yên pasîf jî bi alîyê jinan hatine referêkirin lewma mêr serdest, jin jî bîndest in. Wekî tu xwestekên jinan tune be bi tenê behsa xwestekên mêran tê kirin. Bi ziman û hişmendîyê mêrane laşê jinê wekî metayeka danûstandinê hatîye şîrovekirin û qedirdayîna nixê pederşahiye hatîye dubarekirin. Kur bi rêya zayendîtiyê û xwînrijandinê dixwaze mêranîya xwe dipeyîtîne û xwe li civakê bide qebûlîkirin. Lewma ew hebûn û mêranîya xwe li ser jinê û laşê wê ava dike. Kurik bi van lorîyan hîn dibe ku jin zayenda bêîrade ye, ew kengî bixwaze dikare wê û laşê wê bidest bixe. Lewma ev kurên bi van lorîyan mezin dibin siberojê dikare tundîyê li jinan bike.

Di lorîyên ji keçan ra hatine gotin da em dibînin ku dayîk dixwaze xwe ji zordariya mêran xelas bike. Lewma em li

hêvî, daxwaz û tirsên dayîkê dibînin. Lê dîsa jî wexta ew di mijara zewacê da bi zimanekî jinane û hestîyar hişyarîyan li keça xwe dike em dibînin ku wê nekarîye xwe ji vê zordariyê xelas bike. Ji ber ku ew li gor normên zayenda civakî ji keça xwe ra dibêje bê ka divê ew ligel kê bizewice. Ne ku biryara zewacê ji keça xwe ra bihêle. Her wiha ew keça xwe li gor erkên zayenda civakî mezin dike, wê hînî karên malê dike. Keçikên bi van lorîyan mezin dibin jî siberojê dibe ku derbarê jîyana ji derveyî malê tu tiştî nezane, jixwe bawer nebe, li ser jîyana xwe nekare tu biryaran bide.

Ligel xalên me destnişan kirin lorîyên li ser kur û keçan xwedîyê taybetîyeka hevpar in jî. Dayîk bi rêya van lorîyan bîreka kolektîf ava dike. Ev bîr gelemperî li ser Kurdbûnê ye û tê da gelek nixê civaka Kurd cih digirin. Lewma ev lorî nimûneyên ewil in ku ji pitik yan jî zarokan ra behsa neteweya wan dike, Kurdbûnê wekî nixê mezin hînî wan dike.

Çavkanî

Aça, M., Yolcu, M. Ali & Aça, M. (2019). *Kadın Folkloru (Statü ve Famaj)*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.

Adams, Carol J. (2020). *Etin Cinsel Poetikası (Feminist-Vejeteryan Eleştirel Kuram)*. (G. Tezcan & M.E. Boyacıoğlu, Çev.). (5. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Alakom, R. (2013). *Di Folklorê Kurdî De Serdestîyêke Jinan*. (Çapa duyem) Avesta: Stenbol

Borak, M. (2019). Dengbêjî û rista jina Kurd di nava civaka Kurd da. *Folklorê Me*, (1), 105-114.

Bozok, M. (2018). Toplumsal cinsiyet ve aile. N. Oktik & H. Ü. Reşitoğlu (Ed.), *Aileyi Anlamak (Disiplinlerarası Yaklaşım)* içinde (ss.101-114). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.

Çağlayan, H. (2006). *Feminist Perspektiften Kürt Kadını Kimliğini Üzerine Niteliksel Bir Araştırma*. (Yayımlanmış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çifçi, T. (2017). *Di Kilamên Evînê Yên Dengbêjan De Temaya Jinê*. (Çapa duyemîn). Stenbol: Weşanên Nûbihar.

Ezgi, S. (2012). Cinsel şiddet: ataerkil cinsellik anlayışının bir ürünü. *Pivolka*, (23), 5-7.

Hêja (2015). Hegemonyaya bavkanî jî dişikê: mîkro-têkoşîn û mîkro-şoreşa dengbêja jin. *Zarema (Rexne û Teorî)*, (4), 38-49.

Jiyar C. (2018). *Cawîdaniyê di bêdengiyê de (Lorîyên dayîkên Kurd)*. Diyarbekir: Weşanên J&J.

Kaplan, Y. (2015). *Kaniya Stranan (Narînk, Serê Zava, Şeşbendî, Dilok)*. Stenbol: Weşanên Nûbihar.

Kousaleos, N. (2017). Feminist theory and folklore (Feminist teori ve folklor). M. A. Yolcu (Ed.), *Kadın Folkloru Kuram Ve Yöntem Üzerine Yazılar* içinde (s.115-138), (A. B. Töret, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.

- L. Muehlenhard, C. & Peterson, Z. D. (2011). Distinguishing between sex and gender: history, current conceptualizations and implications. *Sex Roles*, (64), 791–803.
- M, Bilal & Bretéque, E. Amy de la. (2013). The oror and the lori Armenian and Kurdish lullabies in present day Istanbul. C. Allison, & P.G. Kreyenbroek (Ed.), *Remembering The Past in Iranian Societies* içinde (s.125-139). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Meretowar, A. (2017). *Lorî. (Berhevkar)*. Diyarbekir Weşanên Wardoz. Minorsky, V. & Bois, Th. & Mac Kenzie, D.N. (2004). *Kürtler ve Kürdistan*. (K. Fıratlı, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Doz Yayınları.
- Nenola, A. (2017). Gender, culture and folklore (Toplumsal cinsiyet, kültür ve folklor). M. A. Yolcu (Ed.), *Kadın Folkloru Kuram ve Yöntem Üzerine Yazılar* içinde (s.85-113). (M. Çeribaş, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Oncu, M. (2020). *Di Gotinên Pêşîyan De Jin*. Wan: Weşanên Sîtav.
- Roder, A. (2019). *Li Gorî Teoriya Queer û Femînîzmê Zayenda Civakî Di Destana Memê Alan De*. (Teza neçapkirî ya masterê). Zanîngeha Mardin Artukluyê, Mardin.
- Seyarî, A. (2019-2020). Rola jinê di destanên Kurdî yê epîk de. *Folklor Me*, (4), 68-78.
- Ücar, H. (2019). *Di çîrok û stranên gelêrî yê Colemanêrgê de nasnameya jin*. (Teza neçapkirî ya masterê). Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl, Van.
- Yıldırımçakar, M. (2019/2020). Lorîyên Qelqelîyê-I. *Folklor Me*, (4), 6-9.
- _____, (2020). Lorîyên Qelqelîyê-II. *Folklor Me*, (5), 9-12.
- Yolcu, M. Ali. (2017). Giriş: kadın folkloru üzerine. M. A. Yolcu (Ed.), *Kadın Folkloru Kuram ve Yöntem Üzerine Yazılar* içinde (s. 1-16). Konya: Kömen Yayınları.
- Yüksel, N. Aysun. (1999). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıplarının televizyon dizilerindeki yansımaları. *Kurgu Dergisi*, (16), 67-81.

Extended Abstract

Society determines various roles to children born as a boy or a girl according to their gender characteristics. The society trains them in these roles and assign different tasks to each. Accordingly, women should behave feminine and men should behave masculine. This situation is defined as gender and gender refers to a cultural and social concept. As an interdisciplinary field, gender has also been the subject of folklore. These works are also called "Women's Folklore" and are related to how the woman produces and uses the oral tradition. For this reason, it is claimed that the unique voice of women can be heard thanks to folklore. There is a general acceptance within the folklore types that the lament and lullaby are produced by women. It can be said that the producers, performers and transmitters of these genres are mostly women. Studies related to gender are limited to epic, folk songs, proverbs, stories, dengbêjî (poet) in Kurdish folklore. Our study, directly related to lullabies, is one of the first examples in this field, therefore it is important. In this study, we examined the issue of gender based on lullaby samples compiled from the Kurmanji dialect of Kurdish. Thus, we discussed how much the unique voices of women are heard in Kurdish lullabies. The fact that lullabies have been compiled less than other folklore types has limited our work. Lack of information on the gender of the source person in the studies carried out also increased the difficulty in this matter. For this reason, this study should not be seen as a general picture that reflects the relationship of Kurdish lullabies with gender.

In our study, we examined Kurdish lullabies under two titles, sung for boys and girls. In lullabies sung for boys, girls serve as servants and fulfill their sexual duties. In lullabies sung for men, women are bought for men like a commodity bought and sold. While these masculine values are glorified through metaphors, feminine values are underestimated or ignored. Masculinity is defined over the examples of hunting, carnivity and "capturing" the female body. Therefore, women are also seen as a sexual object. In the traditional Kurdish society, it was considered unpleasant for women who came to crowded families to

speak, eat, and love their children in the presence of all male members of the family. The mother-in-law is responsible for the bride to comply with these rules. In lullabies, the mother tells the boy to grow up and get married as soon as possible and the bride to take home chores from her. The mother recommends that her son marry one of his close relatives in accordance with traditional consanguineous marriages. In lullabies sung for girls, it is mostly told who the mother will marry off her daughter. As with lullabies for boys, the mother wants her daughter to marry one of her relatives. The common explanation of marriages in the form of not giving girls to foreigners is also related to the inheritance not to be broken, the conflict between families or tribes or the end of quarrels. However, the mother wants to marry off her daughter to the son of a wealthy family so that she will not have financial difficulties. In addition, in lullabies, the mother tells her daughter to grow up and help her with household chores. In lullabies sung for both girls and boys, mothers strive for their children to have a Kurdish awareness and to establish their national, family and social memories. This is seen as a striking feature of Kurdish lullabies.

As a result, it is seen that mothers have a masculine perspective in lullabies sung for men. For this reason; men, masculinity and masculine gender roles, are at the center of these lullabies. All active situations were attributed to men, and passive states to women. Women are described as having no desires or thoughts of their own, and only men's wishes are mentioned. Men listening to these lullabies are likely to see women as voluntary objects that can take over their bodies whenever they want. In lullabies sung for girls, it is seen that mothers strive for their daughters' fate not to be like their own. In this kind of lullabies we see the hopes, desires and fears of mothers. However, it is understood that the mother reproduces the gender roles attributed to women, such as with whom her daughter will marry off or learn about housework. It is possible that girls who grow up listening to these lullabies do not know anything about life outside and cannot make their own decisions in their later life.

Araştırma Makalesi • Research Article

Otel İşletmelerinde Bilgi/Deneyim Paylaşım Süreci: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Knowledge/Experience Sharing Process in Hotel Establishments: A Scale Development Study

Oğuz Türkay^a, Melih Kabadayı^{b,*}

^aProf. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, 54600, Sakarya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-0752-6799

^bDoktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, 54600, Sakarya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8521-6999

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Kasım 2020

Düzeltilme tarihi: 12 Mart 2021

Kabul tarihi: 21 Mart 2021

Anahtar Kelimeler:

Bilgi/Deneyim paylaşımı

Örgütsel öğrenme

Örgütsel hafıza

Otel işletmeleri

Ölçek geliştirme.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 01, 2020

Received in revised form: May 12, 2021

Accepted: May 21, 2021

Keywords:

Knowledge/Experience sharing

Organizational learning,

Organizational memory,

Hotel establishments,

Scale development.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, otel işletmelerinde örgütsel hafıza ve örgütsel öğrenme olgularının gelişiminde önemli bir role sahip olan, bilgi/deneyim paylaşımı ile ilgili geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Deneyim paylaşım sürecinin ne, neden ve nasıl'ına yanıt üretecek şekilde deneyim paylaşım güdülleri, deneyim paylaşım kanalları ve paylaşılan deneyim türlerini kapsayan 30 ifadenin tutarlı bütünselliği, 2015-2016 yıllarında 333 otel çalışanından elde edilen veri üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçeğin kapsam geçerliği uzman görüşleri aracılığıyla, yapı geçerliği ise Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılarak değerlendirilmiştir. Güvenirliğin belirlenmesinde ise Cronbach Alpha, Rho-A ve Composite Reliability ve Fornell-Larcker Criterion değerleri incelenmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda ölçülen yapının geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this study is to develop a valid and reliable scale related to knowledge/experience sharing, which plays an important role in the development of organizational memory and organizational learning in hotel businesses. The consistent integrity of 30 statements covering experience sharing motives, experience sharing channels and types of shared experiences was evaluated over data obtained from 333 employees within the years 2015-2016. Content validity of the scale was evaluated through expert opinions, construct validity were evaluated using Exploratory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis. In determining reliability, Cronbach Alpha, Rho-A, Composite Reliability and Fornell-Larcker Criterion values were examined. As a result of the analyses, it has been determined that the building is a valid and reliable measurement tool.

1. Giriş

Otel işletmelerinin öğrenmesi üzerinde önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların üzerinde durduğu önemli konulardan birisi öğrenmenin işletme kültürü ile çok yakından alakalı olduğu (Fiol ve Lyles 1985:7; Wishart, Elam ve Robey 1996:8) ve çalışanların da kültürün etkisiyle öğrenme eylemini gerçekleştirerek işletmenin sahip olduğu kümülatif bilgiye katkı sağladıklarıdır. Bu anlamda

çalışanlar birer öğrenme aracı konumundadırlar ve onların öğrenmesi işletmenin öğrenmesi anlamına da gelmektedir (Marsick ve Watkins, 2003:135; Yeo 2005:370). Çalışanların öğrenmesinin ise farklı kaynakları vardır. Pazarı takip etme, formal eğitim, kişisel gelişim çabaları vb. yanında çalışanların birbiri ile yaptıkları paylaşımlar da önemli bir öğrenme yolu olarak ele alınmaktadır (Avcı, Kılınç ve Okumuş, 2010:98; Fiol ve Lyles, 1985:15; Argyris, 1976:369). Bu yaklaşıma göre, işletmede –özelde

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: melihkabadayi@outlook.com

otel işletmelerinde- çalışanların birbirileri ile etkin paylaşımları, birbirlerine kişisel deneyimlerini ve bilgi birikimlerini aktarmaları işletmenin bilgi yekûnuna katkı yapacak ve öğrenmeyi en üst seviyeye çıkaracaktır (Kocoğlu, İmamoğlu ve İnce, 2011:75). Diğer yandan, bazı araştırmacılara göre ise işletmede örgütsel öğrenme süreci bilginin elde edilmesi, işletme içine yayılması ve ortak sonuçlara ulaşılması aşamalarından oluşmaktadır (Marsick ve Watkins, 2003:135; Gomez, Lorente ve Cabrera, 2005:716). Bu yaklaşım da, çalışanların birbirlerine deneyim aktarmasının bilginin işletme içine yayılarak tüm birimlerce yorumlanması, bir araya getirilip ele alınmasıyla dış çevredeki değişime yönelik ortak, tutarlı ve stratejik eylemlere ulaştırarak şekilde kullanılması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda çalışanların birbirleriyle bilgi ve deneyim paylaşımları öğrenme adına kritik bir süreçtir.

Örgütsel öğrenme sürecine dikkat çeken çalışmalarda sürecin önemli bir halkası olarak ele alınan örgüt hafızası oluşumu ve geliştirilmesinin de, çalışanların deneyim ve bilgi paylaşımı ile çok yakın ilgisi vardır (Kocoğlu vd., 2011:75). Zira, işletme içinde paylaşılan bilgi hem kültürel kalıplara yansımakta hem de kayıt merkezlerinde kayda dönüşmektedir (Yakut, 2016:248). Stein (1995:27), örgütsel belleğin örgütsel öğrenme için, öğrenmenin de bellek için gerekli olduğunu, öğrenilen bilgilerin örgütsel belleğe kazandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. İşletme içinde örgütsel belleğe kaydedilecek bilgiler çoğu zaman paylaşım kanallarına sokularak dijital kayda girmektedir. Her bir çalışanın öğrendiği verinin işletme belleğine aktarılması, öğrenmeyi kalıcı hale getirmekte ve kurumsallaştırmaktadır (Örtenblad, 2004:133). Öyleyse çalışanların birbirinden öğrenmesi olarak görebileceğimiz bilgi ve deneyim paylaşımı aynı zamanda örgüt belleğini geliştiren önemli bir süreçtir. Dolayısıyla, literatürün dikkat çektiği ve örgütün öğrenmesi kapsamındaki bütün yapı ve süreçlerin verimliliği çalışanların deneyim ve bilgi paylaşımının verimliliği ile yakından ilgilidir. Örgütsel öğrenme bahsedilen yapı ve süreçlerden oluşan bir sistem olarak görülebilir.

Belirtilen önemine karşın örgütsel öğrenme literatürünün, deneyim/bilgi paylaşım sürecine yeterince odaklanmadığı görülmektedir. İşletmelerin verimliliği ve/veya performansına etkisi bağlamında öğrenmeyi ele alan birçok çalışma deneyim paylaşımının olup olmadığını kategorik veya aralıklı düzeyde ölçen ifadelerin oylanmasına bağlı olarak yüzeysel değerlendirmelerle yetinmiştir. Deneyim paylaşımını bir süreç olarak ele alan ve paylaşımın nesnesi, yolu ve içeriğine derinlemesine nüfuz edebilen bir literatürün eksikliği dikkat çekicidir. Bu çalışmada, örgütsel öğrenme sisteminin bir parçası olarak çalışanların birbirleriyle bilgi/deneyim paylaşması konusu; paylaşımın nedeni (hangi motivasyonla yapıldığı-amaç), paylaşımın nasıl olduğu (hangi kanallardan paylaşıldığı-yol) ve paylaşımın ne olduğu (hangi tür deneyimlerin paylaşıldığı-içerik) üzerinden analiz edilmekte ve bu üç boyutun verimliliğini ölçecek bir ölçek geliştirilmektedir.

2. Literatür İncelemesi

2.1. Örgütsel Öğrenme

Örgütlerin bütünsel bir varlık olarak öğrenmeye duydukları ihtiyaç, küreselleşme akımıyla daha belirgin bir hale gelmiştir ve örgütsel öğrenme sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmanın bir gereği olarak kabul edilmiştir (Khandekar, Sharma, 2006: 683). Bunun yanında örgütlerin öğrenmesi sürecinin neleri kapsadığı ve öğrenme olgusunun genel çerçevesinin çizilmesi konusunda alanyazında büyük farklılıklar bulunmaktadır (Robey, Boudreau ve Rose, 2000:130; Fiol ve Lyles, 1985:9). İdeal bir örgüt şekli oluşturmayı veya öğrenmeyi içselleştirebilmiş bir örgüt durumunu ifade eden öğrenen örgüt kavramına karşılık örgütsel öğrenme, örgütün öğrenme sürecini ve bilgiye ulaşma yollarını vurgulamaktadır (Easterby-Smith, 1997:1086; Türkey, 2007:16-17; Yeo, 2005:369).

Örgütsel öğrenme olgusuna ilişkin alanyazın, March ve Simon'un (1958) çalışmalarıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Cyert ve March (1963) ve Cangelose ve Diil (1965) gibi araştırmacılar da örgütsel öğrenme olgusunu ele alan öncü araştırmacılar. Cyert ve March (1963) örgütsel öğrenme kavramını psikolojik açıdan irdelerlerken, Nelson ve Winter (1982) ile Levitt ve March (1988) sosyolojik, Cangelosi ve Diil (1965), Senge (1990) ve Huber (1991) gibi araştırmacılar ise örgütsel teori yaklaşımıyla incelemişlerdir. Bu bağlamda kavrama ilişkin tanımlamalar da odaklanılan hususa göre değişkenlik göstermektedir. Örgütsel öğrenme, Dibella, Nevis ve Gould'a (1996:363) göre, bir örgüt içerisindeki deneyime bağlı olarak performansı sürdürme veya geliştirme kapasitesi, Kocoğlu, İmamoğlu ve İnce'ye (2011:74) göre örgütün problem çözme kapasitesini arttırmak için yeni bilgilerin edinilmesi, yorumlanması, saklanması ve uygulanması, Fiol ve Lyles'e (1985:4) göre ise, daha nitelikli bilgiler ve yaklaşımlarla eylemleri geliştirme sürecidir.

Örgütsel öğrenme otel işletmelerinde çalışanlar ve işletmeler için bazı değerli kazanımlar doğurmaktadır. Bilgiye rahat erişebilen ve öğrenme süreci sonunda bilgiyi uygulamaya geçirebilen çalışanların etkinliği ve iş tatmini yükselmektedir. Buna bağlı olarak bireylerin örgütsel bağlılığı ve örgüt lehine davranışlarda bulunma olasılıkları yükselmektedir. Böylece turizm endüstrisinin en büyük sorunlarından biri olan işgören devir hızı düşmekte ve işletme verimliliği gelişmektedir. Otel işletmelerinin yeniliklerle başa çıkabilmelerini, müşteri memnuniyetini yükseltmelerini, bunun sonucunda da rekabet üstünlüğü elde etmelerini mümkün kılmaktadır (Yang 2004:421; Avcı ve Küçükusta, 2009:34).

Turizm literatürü incelendiğinde, örgütsel öğrenme ile ilgili çalışmalarının genellikle kriz yönetimi (Çiftçi, Küçükaltan ve Menteş, 2017), örgüt iklimi (Subramaiam, 2005; Gjelsvik, 2002), örgütsel performans (Avcı, 2005; Özdemir, 2006), örgütsel değişim (Chiang, 2010) ve örgütsel sessizlik (Tuna, Çelen ve Gök, 2019) gibi konulara odaklı olduğu görülmektedir. Bazı konular ise daha kısıtlı düzeyde ele alınmıştır. Avcı ve arkadaşları (2010) otel işletmelerinde öğrenme düzeyleri arasındaki ilişkiyi, Yang (2004) örgütsel öğrenme uygulamalarının müşteri memnuniyetine olan etkisini, Türkey (2007) pazara dayalı örgütsel öğrenme ve pazarlama performansına olan etkilerini, Magnini ve Honcutt (2003) örgütsel öğrenmede yönetici faktörünün

incelemişlerdir. Olgunun farklı yönlerinin daha fazla irdelenmesi turizm endüstrisine önemli katkılar sağlayacaktır.

2.2. Bilgi Paylaşımı

Bilgi, işletmeler arasındaki rekabetin yükselmesi, değişimin hızlanması ve bilgi teknolojileri kullanımındaki yayılmaya bağlı olarak, örgütler için en değerli varlık olmuştur. Benzersiz, kıt ve taklit edilmesi zor bir değer olarak, potansiyel bir rekabet avantajı kaynağıdır. İşletmelerin ürettiği malların ve/veya hizmetlerin kaynağını oluşturmaktadır. Ürün çeşitliliğinin hızla arttığı günümüz koşullarında bilgi, gün geçtikçe daha kısa ömürlü hale gelmektedir. İşletmelerin yakın geçmişte kendilerine rekabet avantajı sağlayan bilgileri, bugün için eskimiş olmakta ve eski değerini kaybetmesi dolayısıyla işletme rekabet avantajını yitirmektedir. Bilginin işletmeler için taşıdığı bu değer, araştırmacıları bu olgu üzerine çalışmaya sevk etmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalarda bilgi paylaşımı ile; kişilik özellikleri (Matzler, Renzl, Müller, Herting ve Mooradian, 2008), bilgi teknolojileri (Sharratt ve Usoro, 2003), örgüt kültürü (Gurteen, 1999; Ford ve Chan, 2003; Uludağ, Aktaş ve Özgüt, 2019) ve ödül sistemleri (Bartol ve Srivastava, 2002) gibi konuların ilişkisine yoğunlaşıldığı görülmektedir.

Bilgi, deneyim ya da uygulama ile elde edilen, kazanılan olgu, uygulama ve tecrübe olarak kendini gösteren, bireyler ile işletmelerin faaliyetlerini verimli bir şekilde gerçekleştirmeleri için gerekli olan nitelik olarak tanımlanabilir (Erat, 2020:126). Bilgi yüksek değere sahip enformasyondur ve kullanılmadığında herhangi bir değer taşımamaktadır (Karavardar, 2012:143). Değer yaratmanın en güçlü silahı haline gelen bilgi, paylaşıldıkça daha çok değer üretmektedir. Geçmişte "bilgi güçtür" paradigması hakimken, bugün "bilgi paylaşımı güçtür" yaklaşımı geçerlilik kazanmıştır (Gurteen 1999:3). Bilgi paylaşımı, sahip olunan bilgiyi organizasyondaki diğer bireylere ulaştırma eylemidir. Bireyin deneyimini diğer bireyler tarafından anlaşılabilir, özümsemlenebilir ve kullanılabilir bir forma dönüştürdüğü süreçtir (Ipe, 2003:341). Diğer bir ifade ile, bilginin bir bireyden, ekipten veya örgütten, diğer birey, ekip veya örgüte aktarılmasıdır (Sinkula, Baker ve Noordewier, 1997:306; Sharratt ve Usoro, 2003:190). Bilgi paylaşımında temel hedef, bireylerin bilgi ve deneyimlerini örgütsel verimi geliştirmek için örgütsel kaynaklara dâhil etmektir (Yang ve Wan, 2004:595). Çünkü örgütsel hedeflere ancak kişisel bilgi ve deneyimlerin paylaşılması ve iş süreçlerine kazandırılmasıyla ulaşılabilir (Uludağ, Aktaş ve Özgüt, 2019:161). Fikirlerin ürüne dönüştürülmesi, yenilik oluşturulması bilginin paylaşılması ile mümkündür. Cohen ve Levinthal (1990:133), farklı bilgilere sahip bireyler arasındaki etkileşimlerin, örgütteki herhangi bir bireyin başarabileceğinin çok ötesinde yenilik yaratabildiğini ifade etmektedirler. Bu bağlamda bilgiyi kişiden/birimden diğerine aktarma yeteneğinin, örgütsel performansa önemli katkı sağladığı söylenebilmektedir (Matzler vd., 2008:302).

Bir örgütte, kaynağından elde edilen bilgi ile yeni fikir/ürün üretilebilir, bilginin temel hareket ettiricileri olan çalışanlara bağlı bir süreçtir (Bartol ve Srivastava, 2002:64). Bu sebeple çalışanlar bir şirketin entelektüel sermayesi ve aynı zamanda sürdürülebilir gelişimi için kilit bir faktördür (Carneiro, 2000:90). Çalışanlar, resmi

(formal/biçimsel) ya da gayri resmi (informal/biçimsel olmayan) paylaşımları sonucunda yeni fikir/ürün oluşumuna katkı sunmaktadırlar. Söz konusu resmi fırsatlar arasında eğitim programları, yapılandırılmış çalışma ekipleri ve bilgi paylaşımını kolaylaştıran teknolojik sistemler bulunur. Gayri resmi fırsatlar ise, öğrenmeyi ve bilgi paylaşımını kolaylaştıran kişisel ilişkileri ve sosyal ağları içerir (Brown ve Duguid, 1991:50; Nahapiet ve Ghoshal, 1998:244). Bilginin formal kanallardan daha fazla informal yollarla paylaşıldığı ve buna bağlı olarak sürecin önemli ölçüde çalışma ortamının kültürüyle ilişkili olduğu bilinmektedir (Ipe, 2003:355). Çalışanların ve örgütlerin bilgi paylaşım kültürleri ise, büyük ölçüde ulusal kültürden, örgüt yapısından ve yönetim tarzından etkilenmektedir (Ford ve Chan, 2003:11 Sveiby, 2007:1639). Bilgi paylaşımına kültürel ve kişisel unsurlardan hangilerinin ne oranda etki ettiğinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Bilgi güçtür ve bu güç paylaşıldıkça artar. Ancak bilgi paylaşımının önünde, genel olarak bilginin kendi doğasından, bireylerden ve örgütlerden kaynaklanan engeller mevcuttur. Bilginin doğasından kaynaklanan engel, bilginin ifade edilebilirliği biçimine göre açık ve örtülü olarak iki boyuttan oluşmasıdır (Bartol ve Srivastava, 2002:65; Ipe, 2003:344). Örtülü bilginin kolayca kodlanamaması ve genel olarak bilgiye sahip olan kişiye bağımlı olması, örgütlerde bilginin etkili bir şekilde paylaşılmasının önünde doğal bir engeldir (Ipe, 2003:344). Açık bilgi ise, yazılı veya sözlü olarak ifade edilebilen, kolayca paylaşılabilir bir yapıya sahiptir. (Matzler vd., 2008:303). Bireysel engeller, işgörenlerin deneyim, tecrübe ve motivasyon kapasitelerine bağlıdır. Örgütsel engeller ise, yapı, süreçler, kültür ve iletişim ile ilgilidir (Karavardar, 2012:143). Sveiby (2007:1636), örgütlerde bilgi paylaşımını engelleyen en önemli iki konunun, yönetici tutumları ve sistem oluşturucu bilgi eksikliği olduğunu belirtmektedir. Aktif bilgi paylaşımını teşvik etmeyen ilgisiz yöneticilerin, astların bilgi paylaşımını engellediğini savunmaktadır ve bu durumun çalışanları iş ortamında bilgiyi paylaşmaya daha az istekli hale getirdiğini öne sürmektedir. Diğer bir konu ise, örgütsel bilginin önemli bir kısmının bireyler düzeyinde kontrol edilmesidir (Jarvenpaa ve Staples, 2001:152). Bu durum bir çalışanın örgütten ayrılması halinde, bilgilerin de o kişi ile birlikte örgütten ayrılması gibi olumsuz bir sonucu doğurmaktadır (İmamoğlu, Kayış ve İnce, 2018:98). French ve Raven (1959:156), bilgiyi (uzmanlığı) paylaşmanın bireysel gücün erozyona uğramasına yol açabilecek bir güç kaynağı olarak tanımlamışlar ve bir bireyin başkalarıyla paylaşma konusundaki isteksizliğini bu nedene bağlı olarak açıklamışlardır. Szulanski (1996:31) ise bir kişinin bilgiyi paylaşma konusundaki isteksizliğini; bilginin sahipliğinden kaynaklanan üstünlüğü kaybetme korkusu, yeterince ödüllendirilmeme algısı, yeterli zaman olmaması ve bireyin transferi gerçekleştirmesi için gereken kaynakların bulunmaması gibi nedenlere dayandırmıştır. Dolayısıyla insanların güçlü kişisel motivasyonları ve paylaşımı teşvik eden bir örgütsel kültür olmadan, bilgi paylaşmaları pek olası değildir. Yöneticilerin iç ve/veya dış motivasyon unsurları aracılığıyla, çalışanları bilgi/deneyim paylaşımında bulunmaya motive etmeleri gerekmektedir.

2.3. Otel İşletmelerinde Bilgi/Deneyim Paylaşımının Öğrenme ve Hafıza Süreçleri ile İlişkisi

Otel işletmelerinin sunmuş oldukları ürün, farklı mal ve hizmetlerin bileşiminden oluşmaktadır ve bu durum, ürün üretiminde ve sunumunda birtakım zorluklara neden olmaktadır. Çalışanlar söz konusu süreçlerde gerek kendi aralarında, gerekse de müşterilerle sıklıkla iletişim kurmak durumundadırlar. İşletmelerin başarılı olabilmeleri, büyük ölçüde bu süreçlerdeki iletişimin ve koordinasyonun gücüne bağlıdır. Dolayısıyla örgüt içerisindeki bilgi paylaşımının verimliliği işletmelerin başarılı olabilmelerinde büyük önem taşımaktadır.

Otel işletmeleri dinamik ve rekabetçi bir çevrede, değişen beklentilere karşılık verebilmek için yeni ürünler sunmak durumunda kalmaktadırlar (Liu, 2017:69). Böyle bir ortamda potansiyel misafirleri işletmeye çekebilmek, müşteri memnuniyeti ve bağlılığını sağlamak farklı ürün sunumuyla kolaylaşabilmektedir. Zira turistler, daha önce deneyimlemediği farklı ve eşsiz deneyimler aramaya yönelmişlerdir (Hu, Horng ve Sun, 2009:41). Bu nedenle son yıllarda önemli bir yönetsel yaklaşım olan bilgi paylaşımı olgusu üzerinde önemle durulmaktadır. Çünkü işletme içerisinde etkili bilgi paylaşımı, mevcut iş süreçlerinin verimliliğinin yanı sıra, yeni ürün geliştirilmesi noktasında da oldukça önemli bir role sahiptir (Ayazlar, 2012; Kim ve Lee, 2013). Bunun için otel yöneticileri işletme içerisinde bilgi paylaşımını kolaylaştıran ve geliştiren bir yaklaşıma sahip olmalıdırlar. Zira bilgi paylaşımının artması için, yöneticilerin destekleyici tutum ve davranışlarda bulunmaları, ödüllendirmelerin olması, inovasyona teşvik eden bir kültürün geliştirilmesi ve sosyal faktörlerin iyileştirilmesi elzemdir (Tiedemann, Van Birgele ve Semeijn, 2009:22; Chen ve Cheng, 2012:468; Kim ve Lee, 2012:2078). Ayrıca duygusal zekanın, otellerde farklı kültürlerden bireylerin bir arada bulunmaları neticesinde görülen paylaşım sorunlarını ortadan kaldırma noktasında önemli potansiyele sahip olduğu bilinmektedir (Magnini, 2008:254).

Bilginin elde edilmesi ve personelin eğitilmesi işletmeler için zaman bakımından ve maddi olarak oldukça maliyetlidir. Bu nedenle işletmeler sahip oldukları bilgi kaynaklarını korumaya çaba göstermelidirler. Bilginin korunabilmesi ise bir anlamda işgücünün sürekliliğine bağlıdır. Ancak otel işletmelerinde personel devir oranının oldukça yüksek olması, mevcut bilginin sağlamış olduğu imkânların korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumu önleyebilmek için, bilginin personele ve bilgi sistemlerine yayılması gerekmektedir. Örneğin bir çalışanın otel odasını daha hızlı temizlemek için keşfetmiş olduğu bir iş sıralamasını veya bir ön büro çalışanın uygulamakta olduğu bir tekniği diğer çalışanlarla paylaşması, verimlilik artışı sağlayacaktır. Aksi takdirde o kişilerin işletmeden ayrılmaları durumunda ilave işgücü/zaman/kaynak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Otellerde bilgi paylaşımı konusunda, bazı işletmelerin oldukça değerli uygulamaları mevcuttur. Örneğin Marriott, misafir memnuniyetini sağlamak adına, çalışanların elde etmiş olduğu verileri işletme hafızasında saklamak için bir sistem oluşturmuştur. Şirket ayrıca bilgi paylaşanlar için bir ödül sistemi tasarlayarak paylaşımı teşvik etmektedir. Ritz Carlton ise, misafirlerinin özel ilgi ve isteklerini öğrenip,

bilgi havuzuna kaydetmektedir. Böylelikle aynı misafirler otele yeniden geldiklerinde, kişiselleştirilmiş ilgi gösterilerek misafir memnuniyetinin sağlanması hedeflenmektedir. Bununla birlikte, bilgi paylaşımı yalnızca müşteriler ile sınırlı değildir. Rakipler ve tedarikçiler başta olmak üzere, çeşitli paydaşlar ile ilgili bilgiler de sisteme kaydedilmekte ve personel ile paylaşılmaktadır (Yang ve Wan, 2004:594). Bu uygulamalar bilgi paylaşımı ve örgütsel hafızayı güçlendirme noktasında iyi birer örnektir.

3. Yöntem

3.1. Ölçeğin Maddelerinin Oluşturulması

Ölçek geliştirmenin ilk aşamasında, konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bilgi paylaşımı ile ilgili mevcut ölçekler ve otel işletmelerindeki bilgi paylaşım sürecine ilişkin çalışmaların vurgulamış oldukları unsurlar incelenmiştir. Nihayetinde paylaşım motivasyonu, kanalı ve paylaşılan bilginin içeriği gözetilerek yargı cümleleri oluşturulmuştur.

İnsanların iş ortamında diğerleri ile paylaşımlarda bulunması onların kişisel yönelimleri, duygu ve tutumları ile yakından ilintilidir. İşletmede bilgi akışında motivasyon (Kim ve Lee, 2013) ve kişilerarası ilişkilerin yoğunluğu (Magnini, 2008) kritik unsurlardır. Hangi tutumların bilgi paylaşımı noktasında önemli olacağı ve paylaşım esas tutumları kapsayarak paylaşımın motivasyonel yönüne ilişkin geniş bir açıklayıcılık ortaya koyacağına karar verebilmek için literatürde dikkat çekilen boyutlara odaklanılmıştır.

Aidiyet hissinin çalışanların bilgi paylaşımı için motive edici bir faktör olduğu tespit edilmektedir (Ardichvili, 2008; Han, Chiang ve Chang, 2010). Bu kapsamda çalışanların diğerleri ile paylaştıkları güven ortamının bilgi paylaşımını artırdığı (Hsu ve Chang, 2014; Magnini, 2008), aidiyetin altruistik bir bağlılık yaratmasına (Han, Chiang ve Chang, 2010) da bağlı olarak diğerlerinin başarısı ve bölümün başarısının da bu aidiyet kapsamında değerlendirilerek bilgi paylaşımına etkisi olacağı düşünülebilir. Diğer yandan, insanların hedef yönelimliliklerinin bilgi paylaşımına etki edeceği Swift, Balkin ve Matusik (2010) tarafından belirtilmektedir. Dolayısıyla bilgi paylaşarak daha başarılı olacaksa, terfi alacak ve daha fazla kazanacaksa, paylaşımında bulunma durumunun artacağını düşünmek gerekir (Kwok ve Gao, 2005). İnsanlar statü ve itibar için elektronik platformlarda bilgi paylaşımlarında bulunmaktadırlar (Chiu vd., 2011). Bu anlamda performans ve/veya başarı güdüsünün bilgi paylaşımı için önemli bir motivasyon olduğu söylenebilir. Literatürden hareketle, deneyim paylaşım güdüsünün farklı göstergelerini yansıtan 25 madde oluşturulmuştur.

Bilgi paylaşım kanalları kapsamında informal ve formal kanallardan bahsedilmektedir (Kwok ve Gao, 2005). İşletmelerde her iki kanaldan da bilgi paylaşılmaktadır. Paylaşılan bilginin yazılı veya sözlü olması ise diğer önemli bir ayrımdır. Zira otellerde çoğu personel hareketli süreçlerde çalışmaktadır ve yazılı kanalları kullanma konusunda kısıtları söz konusu olabilir. Ayrıca paylaşımın hangisi formal hangisi informal sorusu çalışanlarca değerlendirilmesi zor ve hatta gereksiz görülebilir. İşletmelerde yüz yüze iletişim, telefonla, e-

posta ile ve web teknolojileri kullanılarak iletişim gerçekleştirilmektedir (Snyder ve Lee-Partridge, 2009). Otelde paket programlar ve otel veri tabanları üzerinden iletişimi de buna eklemek gerekir (Türkey, 2011). Yeni tarz ve teknoloji yoğun çalışma alanlarında daha çeşitli paylaşım kanallarının kullanıldığı, yüz yüze iletişimin yerini e-posta, telefon, video konferans vb. kanalların aldığı görülmektedir (Karavardar, 2012; de Kok, Bellefroid ve Helms, 2013). Paylaşım kanalı ile ilgili 6 madde oluşturulmuştur. Bu maddeler, işletmelerde mevcut iletişim kanallarının ifade edilmesi şeklinde olduğu için olası kanallarla sınırlı tutulmuş, kişisel ve işle ilgili olmayan iletişimlere de olanak sunduğu için sosyal medya dâhil edilmemiştir.

Paylaşımın içeriği konusundaki yargı cümleleri yine literatürden hareketle oluşturulmuştur. İşletme çalışanlarının bir araya geldikleri platformlarda işletmelerinin teknik sorunları/konuları üzerine bilgi alış-verişi yaptıkları görülmektedir (Dawes, 1996; Altenburg, 1999). Bu paylaşımlar deneyimleri ve geçmişte çalışılan işletmelerin uygulama ve politikalarını da kapsamaktadır. Turizm gibi işgören devir oranının yüksek olduğu bir alanda çalışanların, farklı işletmelerde görev yapmış olma olasılıkları yüksektir ve bu durumda paylaşımlarının da – mevcut işletme ortamından farklılıklar arz etmesine de bağlı olarak- önceki işletme uygulamalarına referanslar içermesi oldukça doğaldır. Bu nedenle, paylaşımın içeriğine dair ifadeler; geçmişte çalışılan işletmelerde yaşanan sorunlar, geçmiş müşteri deneyimleri, geçmişte çalışılan işletmelerin politikaları vb. geçmiş deneyimlerin yanında, işle ilgili yeni fikirler, işletme politikaları gibi uygulamaları da kapsamaktadır. Bu kapsamda 13 madde oluşturulmuştur.

Oluşturulan maddelerin anlaşılabilirliğini artırmak amacıyla farklı alanlarda eğitim gören 5 öğrenci ve 5 otel çalışanına ön deneme uygulaması gerçekleştirilmiştir. Kişilerden maddeleri sesli okumaları/doldurma istenmiş, böylelikle ifadelerin anlaşılabilirliği belirlenmiş ve anlaşılmayan bazı ifadeler yeniden düzeltilerek veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

3.2. Verilerin Toplanması

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplama formu dört bölüm olarak şekillendirilmiştir. Formun ilk kısmında deneyim paylaşım güdülerini ile ilgili ifadeler yer verilmiştir. İkinci kısımda deneyim paylaşımında kullanılan kanallara ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Üçüncü bölümde paylaşılan deneyim türleri ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Deneyim paylaşım güdülerini ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesinde “1-Kesinlikle Katılmıyorum/5-Kesinlikle Katılıyorum” şeklindeki Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Katılımcıların paylaşım kanalı ve deneyim türlerine ilişkin değerlendirmeleri ise “1-Hiçbir zaman/5-Her zaman” şeklindeki Likert tipi ifadelerle ölçülmüştür. Veriler tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılarak, 2015-2016 yıllarında İstanbul ilinde faaliyette bulunan iki adet 4 yıldızlı ve 6 adet 5 yıldızlı 333 otel çalışanından elde edilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Çalışmaya katılım gösteren 333 otel çalışanından elde edilen yanıtlar doğrultusunda ölçeğin geçerliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Ölçeğin geçerliğinin belirlenmesi amacıyla öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Ardından AFA sonucunda oluşan yapı, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile test edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach Alpha, Rho-A ve Composite Reliability ve Fornell-Larcker Criterion güvenilirlik katsayıları kullanılarak hesaplanmıştır.

3.4. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan 333 kişinin 194’ü (%58,3) erkek, 126’sı (%37,8) ise kadındır. Katılımcıların yarısından fazlası (%55) 30 yaş ve altı grupta yer almaktadır. Kişilerin %24’ü 31-35, %9,3’ü 36-40 yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların %10,8’i ise 40 yaşının üzerindedir. Çalışanların %8,4’ü ilköğretim, %22,5’i lise, %17,7’si önlisans, %40’ı lisans ve %3,6’sı ise lisansüstü düzeyde eğitime sahiptir. Çalışanların %47,7’si yediden daha az kişiyle sıklıkla deneyim paylaşımında bulunmaktadır. Katılımcıların %30,9’u ön büro, %26,7’si teknik servis, %14,4’ü yiyecek-içecek, %6,6’sı kat hizmetleri ve %5,7’si ise mutfak bölümünde çalışmaktadır. Katılımcıların %26,7’si mesleklerinde 5 yıl veya daha fazla bir deneyime sahiptir. Diğer bireylerin %15,9’u 1 yıldan az, %13,8’si 1-2 yıl, 17,7’si 2-3 yıl, %12,6’sı 3-4 yıl, %9’u ise 4-5 yıl aralığında değişen deneyime sahiptir.

4. Bulgular

4.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Güvenirlik (α)

Ölçekte yer alan boyutlara ait güvenilirlik ve geçerlilik analizlerine ilişkin SPSS verileri Tablo 2’de sunulmaktadır. Tüm boyutlara ait ifadelerin katılımcılar tarafından doğru algılanıp algılanmadığının belirlenmesi için gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda, Cronbach Alpha değerlerinin (0,660-0,714) yeterli düzeyde olduğu (İslamoğlu, 2009) tespit edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğinin tespit edilmesinde ise Açıklayıcı Faktör Analizi kullanılmıştır. AFA’da ilk olarak verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı değerlendirilmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluğu ve Bartlett Küresellik Testi değerlerinin anlamlılığına bakılmıştır. KMO örneklem uygunluğu değerinin (0,825) yeterli (Kalaycı, 2016) seviyede olduğu ve Bartlett Küresellik Testi sonucunun anlamlı (Ki-Kare=4521,955; p=0,000) olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara bağlı olarak, verilerin faktör analizi için uygun olduğu ve faktör analizi sonucunun geçerli olduğu söylenebilmektedir. Verilerin analizinde Temel Bileşenler Yöntemi ve “Direct Oblimin” rotasyonu kullanılmıştır. Başlangıç özdeğerleri 1’in (Eigenvalue>1) üzerinde bulunan boyutlar değerlendirmeye alınmıştır. Faktör yükleri iki veya daha fazla boyutta birbirine yakın olan ifadeler, korelasyonunu düşük olan ifadeler ve birden fazla boyutta 0,500’ün üzerinde değere sahip olan ifadeler analizden çıkarılmıştır. Analiz sonucunda 28 olumlu maddeden ve 8 boyuttan oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Faktör yüklerinin 0,582 ile 0,938 aralığında değiştiği ve bu değerlerin makul sınırlar içerisinde yer aldığı görülmüştür. Elde edilen yapının, varyansın %75,14’ünü açıkladığı tespit edilmiştir.

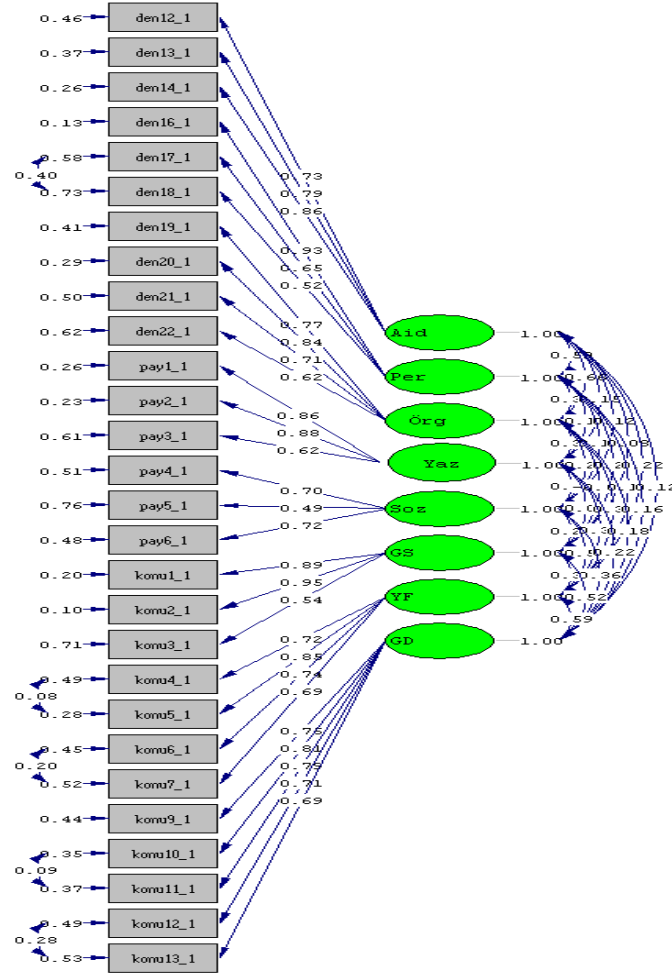
Tablo 2: AFA ve Güvenirlik (α) Sonuçları

	Faktörler	Faktör Yüklü	Öz Değer	Açıklanan Varyans Yüzdeleri	Ort. (\bar{x})	Std. Sapma	Alpha (α)
Deneyim Paylaşım Gütüsü	Aidiyet Gütüsü						
	İş arkadaşlarımla bana güvenmesini istediğim için onlarla deneyimlerimi paylaşırım	,758	3,658	13,065	4,05	,881	,692
	İş arkadaşlarımla bilgilenmesi ve işini daha iyi yapması için onlarla deneyimlerimi paylaşırım	,834					
	Bizim bölüm olarak daha başarılı olmamız için arkadaşlarımla deneyimlerimi paylaşırım	,788					
	Performans Gütüsü						
	İş iyi bildiğimi göstereceği için deneyimlerimi diğerlerine anlatırım	,582	1,397	4,989	3,31	1,09	,699
	Bana terfi getireceği için deneyimlerimi paylaşırım	,887					
	Bana daha fazla ücret getireceği için deneyimlerimi paylaşırım	,938					
	Örgütsel Gütü						
	İşletmemin başarılı olmasını sağlayacağı için deneyimlerimi paylaşırım	,702	1,207	4,312	3,96	,828	,682
	Müşterilere hak ettiği hizmeti sunabilmek adına deneyimlerimi arkadaşlarımla paylaşırım	,627					
	Sıklıkla kendi bölümümdeki arkadaşlarımla fikir ve deneyimlerimi paylaşırım	,846					
Bütün işletmeden arkadaşlarımla fikir ve deneyimlerimi paylaşırım	,743						
Paylaşım Kanalı	Yazılı Paylaşım						
	Otelin kullandığı paket program-yazılım	,928	1,583	5,655	335	1,23	,714
	Otelin internet sitesi-veri tabanı	,908					
	Yazılı olarak-bölümler arası yazılı mesajlar	,643					
	Sözlü Paylaşım						
	Sözlü olarak ve iş esnasında-iş saatlerinde	,804	1,967	7,024	3,95	,841	,696
	Sözlü olarak ve iş dışı zamanlarda	,682					
Sözlü olarak ve toplantılarda	,700						
Deneyim Türleri	Geçmiş sorunlar						
	İşle ilgili geçmişte yaşadığım sorunlar	,935	1,259	4,498	3,54	1,01	,696
	İşyerimle ilgili geçmişte yaşadığım sorunlar	,893					
	Geçmişte müşterilerle kurduğum ilişkiler	,562					
	Yeni fikirler						
	İşle ilgili yeni fikirlerim	,657	2,571	9,181	3,82	,864	,660
	İşle ilgili çevre işletmelerde gördüğüm uygulamalar	,774					
	İşletmemizin politikaları	,768					
	İşletmemizdeki uygulamalar	,788					
	Geçmiş deneyimler						
	İşletmemizde geçmişte yaşanmış ilginç olaylar	,693	7,397	26,419	3,53	,914	,679
	Geçmişte birlikte çalıştığım iş arkadaşlarımla	,853					
	Geçmişte birlikte çalıştığım yöneticilerim	,852					
Geçmişte çalıştığım işletmelerin uygulamaları	,725						
Geçmişte çalıştığım işletmelerin politikaları	,781						

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

AFA sonucunda 28 ifade ve 8 faktör olarak şekillenen yapı, DFA aracılığıyla test edilmiştir. DFA için ilk olarak LISREL programı kullanılmıştır. DFA daha önceden şekillenmiş ve sınırlandırılmış bir yapının, bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığının incelendiği bir tekniktir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). DFA'da X^2/sd , RMSEA, SRMR, CFI, GFI, AGFI, IFI, RFI, RMR, NFI ve NNFI değerlerinin incelenmesi gerekmektedir. DFA sonuçlarının geçerli olabilmesi için bu değerler kabul edilebilir düzeyde olmalıdır. DFA sonuçlarının normal değerleri, kabul edilebilir değerleri ve çalışma ölçeğine ait değerler Tablo 3'te aktarılmaktadır.

DFA işlemi sonucu elde edilen yol diyagramına ise Şekil 1'de yer verilmektedir. Diyagramda Ki-kare ve uyum değerlerini iyileştirmek amacıyla gerçekleştirilen modifikasyonlar da gösterilmektedir. "Performans güdüsü" faktöründeki madde 17 ve madde 18'in; "yeni fikirler" faktöründeki madde 4, 5, 6 ve 7'nin ve "geçmiş deneyimler" faktöründeki madde 10, 11, 12 ve 13'ün hata varyansları ilişkilendirilmiştir. Yol diyagramı incelendiğinde, ilişkilendirilen maddelerin aynı faktörler içerisinde yer aldıkları ve aynı konuları/özellikleri ölçtükları görülmektedir.

Şekil 1. Bilgi/Deneyim Paylaşım Ölçeği'ne Ait Yol Diyagramı

Chi-Square=826.56, df=317, P-value=0.00000, RMSEA=0.070

Ölçeğin AFA sonucundaki faktör yapısını desteklemek amacıyla gerçekleştirilen DFA sonucunda; $X^2/sd= 2,60$, $RMSEA= 0,07$, $SRMR= 0,079$ $CFI= 0,94$, $GFI= 0,85$, $AGFI= 0,81$, $NFI= 0,91$ ve $NNFI= 0,93$, $IFI= 0,94$, $RFI= 0,90$ ve $RMR=0,079$ olarak bulunmuştur. Uyum iyiliği istatistiklerinden $SRMR$ ve $RMSEA$ değerlerinin kabul

edilebilir sınırlar dâhilinde olduğu görülmüştür. X^2/sd , katsayısının 2,60 olması, model ile veriler arasında mükemmel bir uyumun bulunduğunu göstermektedir. Diğer uyum değerleri de kabul edilebilir değerlere sahiptir (Marsh ve Balla, 1992; Frias ve Dixon, 2005; Yaşlıoğlu, 2017).

Tablo 3: DFA modeli Uyum Değerleri

İndeks	Normal Değer	Kabul Edilebilir Değer	Bulunan Değer
X^2 için p değeri	$p>0,05$	-	
X^2/sd	<2	<5	2,60
GFI	$>0,95$	$>0,85$	0,85
CFI	$>0,95$	$>0,90$	0,94
NFI	$>0,95$	$>0,90$	0,91
NNFI	$>0,95$	$>0,90$	0,93
IFI	$>0,95$	$>0,90$	0,94
RFI	$>0,95$	$>0,90$	0,90
RMSEA	$<0,05$	$<0,08$	0,07
RMR	$<0,05$	$<0,08$	0,079
SRMR	$<0,05$	$<0,08$	0,079

DFA'ya ait faktör yüklerine, standart hata ve korelasyon (R^2) değerlerine Tablo 4'te yer verilmektedir. Analiz sonucunda faktör yüklerinin 0,49 ile 0,95 arasında değiştiği, kabul edilebilir değerlere sahip oldukları ve istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilmiştir. İfadelerin R^2 değerlerinin ise, 0,29 ile 0,90 arasında değiştiği

görülmüştür. Tüm bu değerler ölçeğin yeterli seviyede yapı geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: DFA Analizi Faktör Değerleri

İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	R ²
İş arkadaşlarımla bana güvenmesini istediğim için onlarla deneyimlerimi paylaşırım	0,73	0,46	0,54
İş arkadaşlarımla bilgilenmesi ve işini daha iyi yapması için onlarla deneyimlerimi paylaşırım	0,79	0,37	0,63
Bizim bölüm olarak daha başarılı olmamız için arkadaşlarımla deneyimlerimi paylaşırım	0,86	0,26	0,74
İşimi iyi bildiğimi göstereceği için deneyimlerimi diğerlerine anlatırım	0,93	0,13	0,87
Bana terfi getireceği için deneyimlerimi paylaşırım	0,65	0,58	0,42
Bana daha fazla ücret getireceği için deneyimlerimi paylaşırım	0,52	0,73	0,27
İşletmemin başarılı olmasını sağlayacağı için deneyimlerimi paylaşırım	0,77	0,41	0,59
Müşterilere hak ettiği hizmeti sunabilmek adına deneyimlerimi arkadaşlarımla paylaşırım	0,84	0,29	0,71
Sıklıkla kendi bölümümdeki arkadaşlarımla fikir ve deneyimlerimi paylaşırım	0,71	0,50	0,50
Bütün işletmeden arkadaşlarımla fikir ve deneyimlerimi paylaşırım	0,62	0,62	0,38
Otelin kullandığı paket program-yazılım	0,86	0,26	0,74
Otelin internet sitesi-veri tabanı	0,88	0,23	0,77
Yazılı olarak-bölümler arası yazılı mesajlar	0,62	0,61	0,39
Sözlü olarak ve iş esnasında-iş saatlerinde	0,70	0,51	0,49
Sözlü olarak ve iş dışı zamanlarda	0,49	0,76	0,24
Sözlü olarak ve toplantılarda	0,72	0,48	0,52
İşle ilgili geçmişte yaşadığım sorunlar	0,89	0,20	0,80
İşyerimle ilgili geçmişte yaşadığım sorunlar	0,95	0,10	0,90
Geçmişte müşterilerle kurduğum ilişkiler	0,54	0,71	0,29
İşle ilgili yeni fikirlerim	0,72	0,49	0,51
İşle ilgili çevre işletmelerde gördüğüm uygulamalar	0,85	0,28	0,72
İşletmemizin politikaları	0,74	0,45	0,55
İşletmemizdeki uygulamalar	0,69	0,52	0,48
İşletmemizde geçmişte yaşanmış ilginç olaylar	0,75	0,44	0,56
Geçmişte birlikte çalıştığım iş arkadaşlarımla	0,81	0,35	0,65
Geçmişte birlikte çalıştığım yöneticilerim	0,79	0,37	0,63
Geçmişte çalıştığım işletmelerin uygulamaları	0,71	0,49	0,51
Geçmişte çalıştığım işletmelerin politikaları	0,69	0,53	0,47

DFA sonucunda ölçekte yer alan boyutlar arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 5'te sunulmuştur. Boyutlar arasındaki en yüksek ilişkinin aidiyet güdüsü ile örgütsel güdü (0,66) arasında olduğu görülmüştür. Bununla birlikte

yeni fikirler-geçmiş deneyimler (0,59), geçmiş sorunlar-geçmiş deneyimler (0,50), sözlü paylaşım-yeni fikirler (0,49), aidiyet güdüsü-performans güdüsü (0,42) arasında da orta düzeyde ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Korelasyon Katsayıları

	Performans	Örgütsel	Yazılı	Sözlü	Geçmiş Sorun	Yeni Fikir	Geçmiş Deneyim
Aidiyet	0,42	0,66	0,15	0,12	0,08	0,24	0,15
Performans		0,38	0,15	0,14	0,20	0,24	0,17
Örgütsel			0,30	0,21	-0,01	0,38	0,20
Yazılı				0,34	0,08	0,35	0,24
Sözlü					0,20	0,49	0,34
Geçmiş Sorun						0,29	0,50
Yeni Fikir							0,59

Araştırma boyutlarının güvenilirlik ve geçerlilik durumu ayrıca SmartPLS Programı ile test edilmiştir. Güvenilirlik; Cronbach's Alpha (α), Rho-A ve Komposit güvenilirlik testleri aracılığıyla her bir boyut için ayrı ayrı hesaplanmıştır (Tablo 6). Ulaşılan sonuçlar tüm katsayıların kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Campbell ve Fiske, 1959; Carmines ve Zeller, 1979;

Nunnally ve Bernstein, 1994). Bu sonuçlara bağlı olarak her bir faktörün güvenilirlik koşulunu sağladığı söylenebilmektedir. Tüm boyutlara ait AVE değerlerinin de sosyal bilimler için istenilen (>0,50) düzeyde olduğu ve faktörlerin yakınsak geçerlik koşulunun sağlandığı görülmüştür (Hair, vd., 2010).

Tablo 6: Güvenilirlik ve Geçerlilik Değerleri

Değişkenler	Cronbach's Alpha	Reliability Coefficient (Rho_A)	Composite Reliability	AVE
AİDG(1)	,835	,840	,901	,752
PERG(2)	,825	,844	,896	,742
PAYG(3)	,828	,828	,886	,660
YAZ(4)	,822	,826	,894	,739
SÖZ(5)	,673	,698	,819	,602
GEÇS(6)	,822	,819	,895	,740
YENF(7)	,857	,925	,900	,693
GEÇD(8)	,879	,947	,905	,658

Cronbach'ın Alpha katsayısının yanı sıra, her bir boyutun güvenilirliği Fornell ve Larcker'in (1981) bileşik güvenilirlik ölçümü ile test edilmiştir. Fornell-Larcker Kriter katsayılarını gösteren Tablo 7'deki matriste koyu renk ile gösterilen değerler AVE'nin karekökünü göstermektedir. AVE katsayılarının kareköklerinin, her bir faktörün korelasyon değerinden daha büyük olması, yakınsak geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Fornell

ve Larcker, 1981). Fornell-Larcker Criterion değerlendirmesinde satır ve sütunlardaki değerlerin tümünün, koyu yazılı değerlerden daha küçük olması ve Heterotrait-Monotrait Ratio değerlerinin, 0 ile 1 arasında değer alması (Tablo 7), araştırma boyutları arasında ayrışma geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair, Hult, Ringle & Sarstedt, 2017; Hair, vd, 2017).

Tablo 7: Fornell-Larcker Criterion ve Heterotrait-Monotrait Ratio Değerleri

Değişkenler	Fornell-Larcker Criterion Değerleri							
	1	2	3	4	5	6	7	8
AİDG	,867							
PERG	,433	,862						
ÖRGG	,523	,350	,812					
YAZ	,128	,129	,259	,860				
SÖZ	,133	,136	,143	,302	,776			
GEÇS	,105	,202	,350	,127	,269	,860		
YENF	,229	,204	,346	,329	,341	,381	,832	
GEÇD	,162	,196	,205	,226	,269	,477	,524	,811
Değişkenler	Heterotrait-Monotrait Ratio Değerleri							
	1	2	3	4	5	6	7	8
AİDG								
PERG	.520							
ÖRGG	.625	.420						
YAZ	.153	.152	.312					
SÖZ	.172	.188	.205	.421				
GEÇS	.127	.245	.130	.150	.360			
YENF	.245	.216	.392	.395	.479	.477		
GEÇD	.153	.198	.222	.243	.360	.587	.601	

Araştırmanın veri setinde ortak yöntem varyansı (comon method variance) sorunu bulunup bulunmadığı, VIF değerleri ile değerlendirilmiştir (Hair vd. 2014; Kock 2015). Analizler sonucunda VIF değerlerinin 1,2 ile 3,7 arasında değiştiği görülmüştür (Tablo:8). VIF değerlerinin 5'in altında olması, değişkenler arasında doğrusallık

bulunmadığını ve çalışmada ortak yöntem varyansı sorununun olmadığını göstermektedir. DFA'ya ait faktör yükleri ve faktör yüklerinin anlamlılığını veren t değerleri incelendiğinde, faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına bağlı olarak 8 faktörlü yapının, DFA ile doğrulandığı ifade edilebilmektedir.

Tablo 8: VIF, Faktör Yüğü, ve T Değerleri

İfadeler	VIF	Faktör Yüğü	t-Değeri
İş arkadaşlarının bana güvenmesini istediğim için onlarla deneyimlerimi paylaşırım	1,725	.851	17.241**
İş arkadaşlarının bilgilenmesi ve işini daha iyi yapması için onlarla deneyimlerimi paylaşırım	2,101	.862	26.697**
Bizim bölüm olarak daha başarılı olmamız için arkadaşlarımızla deneyimlerimi paylaşırım	2,182	.888	29.721**
İşini iyi bildiğimi göstereceği için deneyimlerimi diğerlerine anlatırım	1,578	.798	16.875**
Bana terfi getireceği için deneyimlerimi paylaşırım	2,642	.921	53.227**
Bana daha fazla ücret getireceği için deneyimlerimi paylaşırım	2,228	.860	25.073**
İşletmemin başarılı olmasını sağlayacağı için deneyimlerimi paylaşırım	1,973	.817	22.661**
Müşterilere hak ettiği hizmeti sunabilmek adına deneyimlerimi arkadaşlarımızla paylaşırım	2,065	.841	24.704**
Sıklıkla kendi bölümümdeki arkadaşlarımızla fikir ve deneyimlerimi paylaşırım	1,849	.817	2.174**
Bütün işletmeden arkadaşlarımızla fikir ve deneyimlerimi paylaşırım	1,575	.772	19.180**
Otelin kullandığı paket program-yazılım	2,515	.879	24.366**
Otelin internet sitesi-veri tabanı	2,557	.898	31.785**
Yazılı olarak-bölümler arası yazılı mesajlar	1,460	.799	14.867**
Sözlü olarak ve iş esnasında-iş saatlerinde	1,400	.843	3.982**
Sözlü olarak ve iş dışı zamanlarda	1,212	.729	2.542**
Sözlü olarak ve toplantılarda	1,400	.751	4.153**
İşle ilgili geçmişte yaşadığım sorunlar	3,604	.893	8.246**
İşyerimle ilgili geçmişte yaşadığım sorunlar	3,720	.905	8.495**
Geçmişte müşterilerle kurduğum ilişkiler	1,344	.777	6.664**
İşle ilgili yeni fikirlerim	1,915	.724	12.218**
İşle ilgili çevre işletmelerde gördüğüm uygulamalar	2,568	.835	21.622**
İşletmemizin politikaları	2,449	.906	52.725**
İşletmemizdeki uygulamalar	2,195	.855	29.279**
İşletmemizde geçmişte yaşanmış ilginç olaylar	1,918	.665	7.490**
Geçmişte birlikte çalıştığım iş arkadaşlarım	2,776	.788	10.246**
Geçmişte birlikte çalıştığım yöneticilerim	2,509	.808	12.428**
Geçmişte çalıştığım işletmelerin uygulamaları	2,737	.889	31.780**
Geçmişte çalıştığım işletmelerin politikaları	2,660	.885	29.156**

*<0,05 **<0,01

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Son yıllarda örgütlerin bilgiye duydukları ihtiyaç ve öğrenmeye olan bağımlılıkları, bu konudaki çalışmaları da arttırmıştır. Bu kapsamda deneyim paylaşımı, örgütsel öğrenme ve hafıza oluşum süreçleri irdelenmeye başlamıştır. Bu bağlamda mevcut çalışmada özellikle çalışanların deneyim paylaşım güdüleri, deneyim türleri ve paylaşım kanallarının tespit edilmesine yönelik bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçeğin uygulanabilirliğini sağlamak için geçerlik ve güvenilirlik analizleri farklı yöntemlerle kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Ölçeğin geçerliği öncelikle AFA test edilmiştir. Uygun olmayan ifadeler ölçekten çıkarıldıktan sonra, deneyim paylaşım güdüleri ile ilgili 10, paylaşım kanalı ile ilgili 6 ve deneyim türleri ile ilgili 12 ifadenin 8 faktörlü bir yapı oluşturduğu görülmüştür. Faktörler; aidiyet güdüsü, performans güdüsü, örgütsel güdü, yazılı paylaşım, sözlü paylaşım, geçmiş sorunlar, yeni fikirler ve geçmiş deneyim olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin toplam varyansın %75,14'ünü açıkladığı görülmüştür ve bu değer iyi olduğu söylenebilmektedir. AFA sonucunda ortaya çıkan yapının geçerliği DFA ile kontrol edilmiştir ve uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach Alpha, Rho-A ve Composite Reliability ve Fornell-Larcker Criterion güvenilirlik katsayıları ile değerlendirilmiştir.

Gerçekleştirilen analizler neticesinde geliştirilen ölçeğin, otel işletmelerindeki deneyim paylaşım sürecini belirlemeye yönelik çalışmalarda kullanılabilecek güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir. Geliştirilen ölçek, otel işletmelerinde çalışanların ne tür deneyim paylaşımında bulduklarını ve bunu hangi motivasyonla gerçekleştirdiklerinin belirlenmesi noktasında önemlidir. Motivasyon unsurlarının belirlenmesi ve yöneticilerin bu unsurlara bağlı olarak tutum ve davranışlar sergilemelerleriyle birlikte, örgütün öğrenme kültürünün ve nihayetinde misafir memnuniyetinin ve işletme verimliliğinin artırılmasına katkı sunulmasında rol oynayabilecek bir anlam taşımaktadır. Ölçek, turizm çalışanlarının birbirleriyle bilgi/deneyim paylaşma nedenlerinin, paylaşımlarını hangi kanallar aracılığıyla gerçekleştirdiklerinin yanı sıra paylaştıkları içeriğin konusunun ne olduğunun tespiti hususunda da kapsamlı bir bakış sunmaktadır. Bu bağlamda turizm alanında bilgi paylaşım süreci ile ilgili yapılacak araştırmalarda, özellikle de bilgi paylaşımında bireysel eğilimler üzerinde duran araştırmalarda kullanılabilecek bir ölçek ortaya koyulduğu düşünülmektedir. Ayrıca ölçeğin farklı işletmelerde de kullanılabileceği söylenebilir. Nihayetinde bilgi/deneyim paylaşımının önemi, hizmet işletmeleri başta olmak üzere tüm işletmeler için büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtı, sınırlı bir örnekleme yürütülmüş olmasıdır. Ölçeğin, ileriki çalışmalarda daha geniş çalışma gruplarıyla kullanılması önerilebilir. Farklı örnekleme alanlarından alınan sonuçlarla ölçeğin geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altenburg, T. (1999). How to promote clusters: policy experiences from Latin America, *World Development* 27(9), 1693-1713.
- Ardichvili, A. (2008). Learning and knowledge sharing in virtual communities of practice: Motivators, Barriers, and Enablers. *Advances in Developing Human Resources*, 10(4), 541-554.
- Avcı, N. & Küçükusta, D. (2009). Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 33-44.
- Avcı, U. (2005). İşletmelerde Örgütsel Öğrenme-Örgütsel Performans İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme-Örgütsel Performans İlişkisine Yönelik İnceleme. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, U., Kiliç, İ. & Okumuş, F. (2010). Öğrenme düzeyleri arası ilişki: otel işletmelerinde bir alan araştırması. *Ege Academic Review*, 10(1).
- Ayazlar, G. (2012). Otel işletmelerinde örgütsel öğrenme ve bilgi paylaşımının hizmet inovasyon performansına etkisi: kuşadası 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Adnan Menderes Üniversitesi, SBE.
- Bartol, K. M. & Srivastava, A. (2002). Encouraging knowledge sharing: the role of organizational reward systems. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(1), 64-76.
- Brown, J. S. & Duguid, P. (1991). Organizational learning and communities of practice: toward a unified view of working, learning, and innovation. *Organization Science*, 2(1), 40-57.
- Cangelose, V. & Diil, W. (1965). Organizational learning observation: towards a theory. *administrative science quarterly*, Vol. 10, pp. 175-203.
- Carneiro, A. (2000). How does knowledge management influence innovation and competitiveness?. *Journal of Knowledge Management*, 4(2), 87-98.
- Chen, W. J. & Cheng, H. Y. (2012). Factors affecting the knowledge sharing attitude of hotel service personnel. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 468-476.
- Chiang, C.F. (2010). Perceived organizational change in the hotel industry: an implication of change schema. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 157-167.
- Chiu, C. M., Wang, E. T., Shih, F. J. & Fan, Y. W. (2011). Understanding knowledge sharing in virtual communities. *Online Information Review*. 35(1): 134-153.

- Cohen, W. M. & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: a new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 128-152.
- Cyert, R. & March, J. (1963), A Behavioral Theory of the Firm, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Çiftçi, G., Küçükaltan, D., & Menteş, S. A. (2017). empirical analysis of crisis management practices in tourism enterprises in terms of organizational learning/turizm işletmelerinde kriz yönetimi uygulamalarının örgütsel öğrenme açısından ampirik olarak analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(1), 42.
- de Kok, A., Bellefroid, B. & Helms, R. (2013). Knowledge sharing and channel choice: effects of the new way of working. proceedings of the european conference on knowledge management, ECKM. 2. 849-859.
- Dawes, S. S. (1996). Interagency information sharing: expected benefits, manageable risks, *Journal of Policy Analysis and Management*, 15(3), 377-394.
- Dibella, A.J., Nevis, E.C. & Gould, J. M. (1996). Understanding organizational learning capability. *Journal of Management Studies*, 33(3), 361-379.
- Easterby-Smith, M. (1997). Disciplines of organizational learning: contributions and critiques. *Human relations*, 50(9), 1085-1113.
- Erat, S. (2020). Bilgi paylaşımı ve örgütsel güvenin, yenilikçilik davranışı ve bireysel performansa etkisi, meslek lisesi öğretmenleri üzerine bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, 8(1), 124-145.
- Fiol, C. M. & Lyles, M. A. (1985). Organizational learning. *Academy of Management Review*, 10(4), 803-813.
- Ford, D. P. & Chan, Y. E. (2003). Knowledge sharing in a multi-cultural setting: a case study. *Knowledge Management Research & Practice*, 1(1), 11-27.
- French, J. R. & Raven, B. (1959). The bases of social power. *Classics of Organization Theory*, 7, 151-157.
- Gjelsvik, M. (2002). Hotels as learning area. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 2(1), 31-48
- Guurteen, D. (1999). Creating a knowledge sharing culture. *Knowledge Management Magazine*, 2(5), 1-4.
- Han, T. S., Chiang, H. H. & Chang, A. (2010). Employee participation in decision making, psychological ownership and knowledge sharing: mediating role of organizational commitment in taiwanese high-tech organizations. *The International Journal of Human Resource Management*, 21(12), 2218-2233.
- Hsu, M. H. & Chang, C. M. (2014). Examining interpersonal trust as a facilitator and uncertainty as an inhibitor of intra-organisational knowledge sharing. *Information Systems Journal*, 24(2), 119-142.
- Hu, M. L. M., Horng, J. S. & Sun, Y. H. C. (2009). hospitality teams: knowledge sharing and service innovation performance. *Tourism Management*, 30(1), 41-50.
- Huber, G.P. (1991). Organizational learning: the contributing processes and the literatures. *Organization science*, 2(1), 88-115.
- Ipe, M. (2003). Knowledge sharing in organizations: a conceptual framework. *Human Resource Development Review*, 2(4), 337-359.
- İmamoğlu, S. Z., Kayış, A. & İnce, H. (2018). Yerel yönetimlerde kurumsal duygusal hafıza, bilgi paylaşımı, hizmet geliştirme ve hizmet performansı arasındaki ilişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 19(2), 95-113.
- Jarvenpaa, S. L. & Staples, D. S. (2001). Exploring perceptions of organizational ownership of information and expertise. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 151-183.
- Karavardar, G. (2012). Çalışan ilişkileri ve bilgi paylaşımı: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 143-156.
- Khandekar, A. & Sharma, A. (2006). Organizational learning and performance: understanding indian scenario in present global context. *Education+ Training*, 48(8/9), 682-692.
- Kim, T. T. & Lee, G. (2013). Hospitality employee knowledge-sharing behaviors in the relationship between goal orientations and service innovative behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 34, 324-337.
- Kim, T. & Lee, G. (2012). A modified and extended triandis model for the enablers-process-outcomes relationship in hotel employees' knowledge sharing. *The Service Industries Journal*, 32(13), 2059-2090.
- Kocoglu, I., İmamoğlu, S. Z. & İnce, H. (2011). The relationship between organizational learning and firm performance: the mediating roles of innovation and TQM. *Journal of Global Strategic Management*, 9(3), 72-88.
- Kwok, S. H. & Gao, S. (2005). Attitude towards knowledge sharing behavior. *Journal of Computer Information Systems*, 46(2), 45-51.
- Levitt, B. & March, J. G. (1988). Organizational learning. *Annual Review of Sociology*, 14(1), 319-338.
- Liu, C. H. S. (2017). Remodelling progress in tourism and hospitality students' creativity through social capital and transformational leadership. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 21, 69-82.
- Magnini, V. P. (2008). Practicing effective knowledge sharing in international hotel joint ventures. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 249-258.
- Magnini, V. P. & Honeycutt Jr., E. D. (2003). Learning orientation and the hotel expatriate manager experience. *Hospitality Management*, s.22, ss.267-280.
- March, J.G. & Simon, H. A. (1958). *Organizations*. New York: John Wiley & Sons.

- Marsick, V. J. & Watkins, K. E. (2003). Demonstrating the Value of an Organization's Learning Culture: the Dimensions of the Learning Organization Questionnaire. *Advances in Developing Human Resources*, 5(2), 132-151.
- Matzler, K., Renzl, B., Müller, J., Herting, S., & Mooradian, T. A. (2008). Personality traits and knowledge sharing. *Journal Of Economic Psychology*, 29(3), 301-313.
- Nahapiet, J. & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266.
- Nelson, R. & Winter S. (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge MA: Belknap Press
- Özdemir, B. (2006). Örgütsel öğrenme, çevre ve örgütsel performans ilişkisi: otel yöneticilerinin algılamaları üzerinde bir araştırma. *Doktora Tezi*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Robey, D., Boudreau, M. C., & Rose, G. M. (2000). Information technology and organizational learning: a review and assessment of research. *Accounting, Management and Information Technologies*, 10(2), 125-155.
- Senge, P.M. (1990). *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. New York: Doubleday.
- Sharratt, M. & Usoro, A. (2003). Understanding knowledge-sharing in online communities of practice. *Electronic Journal on Knowledge Management*, 1(2), 187-196.
- Sinkula, J. M., Baker, W. E. & Noordewier, T. (1997). A framework for market-based organizational learning: linking values, knowledge, and behavior. *Journal of the academy of Marketing Science*, 25(4), 305.
- Snyder, J. L. & Lee-Partridge, J. E. (2009). Understanding choice of information and communication channels in knowledge sharing. *ICIS 2009 Proceedings*, 105.
- Stein, E. W. (1995). Organization memory: review of concepts and recommendations for management. *International Journal of Information Management*, 15(1), 17-32.
- Subramaniam, R. (2005). A multivariate study of the relationship between organizational learning, organizational innovation and organizational climate in the Australian hospitality industry. *Doktora Tezi*, Swinburne University of Technology, Australian Graduate School of Entrepreneurship.
- Sveiby, K. E. (2007). Disabling the context for knowledge work: the role of managers' behaviours. *Management Decision*, 45(10), 1636-1655.
- Swift, M., Balkin, D. B. ve Matusik, S. F. (2010). Goal orientations and the motivation to share knowledge. *Journal of Knowledge Management*. 14(3), 378-393.
- Szulanski, G. (1996). Exploring internal stickiness: impediments to the transfer of best practice within the firm. *Strategic Management Journal*, 17(S2), 27-43.
- Tiedemann, N., Van Birgele, M. & Semeijn, J. (2009). Increasing hotel responsiveness to customers through information sharing. *Tourism Review*. 64(4), 12-26.
- Türkay, O. (2007). Pazara dayalı örgütsel öğrenme: konaklama işletmelerinde pazara dayalı örgütsel öğrenmeyi belirleyen değişkenler ve pazarlama performansına etkileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Düzce Eylül Üniversitesi, SBE.
- Türkay, O. (2011). Örgüt belleğinin kapsamı ve etkileri üzerine nitel bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 2011(2), 7-28.
- Uludağ, O., Aktaş, İ. & Özgüt, H. Ö. (2019). Eğitim çalışanlarının örgütsel adalet algılarının ve örgüt kültürünün bilgi paylaşımı üzerindeki etkileri: örgüt kültürünün aracı rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 160-181.
- Wishart, N.A., Elam, J.J. ve Robey, D. (1996). Redrawing the portrait of a learning organization: inside knight-ridder, Inc. *Academy of Management Perspectives*, 10(1), 7-20.
- Yakut, F. (2016). Örgütsel hafızada bireysel tecrübelerin önemi. *In International Congress of Management Economy and Policy Proceedings*, 1, (s.245).
- Yang, J. T. (2004). Qualitative knowledge capturing and organizational learning: two case studies in Taiwan hotels. *Tourism Management*, 25(4), 421-428.
- Yang, J. T. ve Wan, C. S. (2004). Advancing organizational effectiveness and knowledge management implementation. *Tourism Management*, 25(5), 593-601.
- Yeo, R. K. (2005). revisiting the roots of learning organization: a synthesis of the learning organization literature. *The Learning Organization*, 12(4), 368-382.

Extended Abstract

A significant number of studies have been conducted on the learning of hotel businesses. One of the focuses of these studies is that learning is very closely related to the business culture and the employees' contribution to the cumulative knowledge of the business by performing the learning action with the effect of culture. In this context, employees are in the position of learning intermediaries and their learning also means the learning of the business. One of the ways employees learn is through the sharing of employees with each other. In this context, it is a critical process for employees to share knowledge and experience with each other.

In studies that draw attention to the organizational learning process, the formation and development of organizational memory, which is considered as an important link in the process, has a very close relationship with the experience and knowledge sharing of the employees. This is because the information shared within the enterprise is reflected both in cultural patterns and is transformed into records in registration centers. Transferring the data learned by each employee to the business memory makes learning permanent. So, the sharing of knowledge and experience that emerges as employees learn from each other, is also an important process that improves organizational memory. Therefore, the efficiency of all structures and processes within the scope of organization's learning, which the literature draws attention to, is closely related to the efficiency of employees' experience and knowledge sharing.

Despite its stated importance, it is seen that the organizational learning literature does not sufficiently focus on the experience/knowledge sharing process. It is striking that there is a lack of a literature that treats sharing experience as a process and can penetrate deeply into the object, way and content of sharing. In this study, the issue of employees sharing knowledge/experience with each other as a part of the organizational learning system; the reason for sharing is analysed over how and what is shared, and a scale is developed to measure the efficiency of these three dimensions.

In order to decide which attitudes will be important at the point of sharing knowledge and reveal a wide explanatory explanation regarding the motivational aspect of sharing, the dimensions that have been noted in the literature have been focused. At this point, it has been observed that performance and/or success motivation is an important

motivation for information sharing. Based on the literature, items reflecting different indicators of experience sharing motivation were created. Informal and formal channels are mentioned within the scope of information sharing channels. Information is shared from both channels in businesses. Another important distinction is whether the shared information is written or spoken. In this context, the articles related to the sharing channel have been shaped. The broad set of judgments on the content of the sharing has been formed depending on the literature, the opinions of the sector employees and academicians.

Questionnaire technique, one of the quantitative research methods, was used in the study. The validity and reliability of the scale were tested in line with the answers obtained from 333 hotel employees who participated in the study. In order to determine the validity of the scale, Explanatory Factor Analysis (EFA) was performed first. Then, the structure formed as a result of EFA was tested with Confirmatory Factor Analysis (CFA). The reliability of the scale was calculated using Cronbach Alpha, Rho-A and Composite Reliability and Fornell-Larcker Criterion reliability coefficients. After the inappropriate statements were excluded from the scale, it was observed that 10 statements about the motives of sharing experience, 6 about the sharing channel, and 12 statements about the types of experience formed an 8-factor structure. Factors; It has been named as motivation of belonging, motivation of performance, motivation of organizational, written sharing, verbal sharing, past problems, new ideas and past experience. It has been observed that the scale explains 75.14% of the total variance and this value can be said to be quite good. The validity of the structure that emerged as a result of EFA was checked by CFA and it was determined that the fit indices were at an acceptable level.

As a result of the analyses carried out, it has been determined that the developed scale is a reliable and valid measurement tool that can be used in studies to determine the experience sharing process in hotel businesses. The scale provides a comprehensive overview of the reasons why tourism employees share information/experiences with each other and through which channels they share, as well as determining the subject of the content they share. The most important limitation of the study is that it was conducted with a limited sample. It may be suggested that the scale be used with larger study groups in future studies. It is thought that the scale can be improved with the results obtained from different samples.

Araştırma Makalesi • Research Article

Çocuk Oyunları ve Oyunların Bireylerin Gelişimine Katkısı (Mardin Çocuk Oyunları Örneği)

Kids Games and Contribution of Games to the Development of Individuals (Example of Mardin Children's Games)

Erhan Akın ^{a,*}, Serhat Kızıtanrı ^b, Deniz Edip ^c

^aDoç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, Siirt/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2372-9331

^bSiirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7246-9153

^cSiirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8480-2390

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Kasım 2020

Düzeltilme tarihi: 20 Mart 2021

Kabul tarihi: 1 Nisan 2021

Anahtar Kelimeler:

Oyun,
Çocuk,
Mardin,
Çocuk Oyunlarının Gelişime Etkisi

ÖZ

Nitel araştırma türlerinden olan doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak yürütülen, Mardin çocuk oyunlarının derlenmesi ve bireylerin gelişimine katkısının amaçlandığı çalışmada; öncelikle Mardin ilinde oynanan çocuk oyunları ile ilgili saha çalışması yapılarak oyunlar hakkında bilgi derlenmiştir. Bu şekilde kayıt altına alınan yirmi oyun hakkında bilgiler verilerek oyunların bireylerin gelişimine katkısı üzerinde durulmuştur. Çalışma sonucunda oyunların bireylerin fiziksel, zihinsel gelişimine ve dil becerilerine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın çıkış noktası olan oyunların; çocukları birçok açıdan etkisi altına aldığı, çocukların bütünsel gelişimine katkıda bulunduğu gerçeğini de daha gözler önüne sermektedir. Çalışma eklerinde görüşlerinden yararlanan ve oyunlar hakkında bilgi veren kaynak kişilere ait bilgiye yer verilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 2, 2020

Received in revised form: March 20, 2021

Accepted: April 1, 2021

Keywords:

Game,
Child,
Mardin,
The effect of children's games on
development

ABSTRACT

This study was carried out using document analysis and semi-structured interview technique, which were among qualitative research types. The aim is to compile Mardin children's games and for contribution to individual development. Information given about the twenty games recorded in this way, emphasizes the contribution of games the development of individuals. As result of study, it was determined that games contributes the physical and mental development and language skills of individuals. The games that are the starting point the study; It also reveals the fact that it influences children in many ways and contributes to the holistic development of children. The study, information about the source persons' whose opinions were benefited and provided information about the games were included.

1. Giriş

İnsanoğlu yaratılışından günümüze kadar olan süreçte sürekli üretme ve kendine yeni alanlar açma gayretinde olmuştur. Bilinçli, ya da bilinçsiz bu çabayı hep sürdürmüştür. Kimi zaman canı pahasına da olsa bu çabasını

sürdürmüştür. Özellikle sosyal yaşama dönük çabalara bakıldığında kültür başlığı dikkat çekmektedir. Çünkü kültür birçok alanı içinde barındırmaktadır. Ekonomiden sanata, eğlenceden yaşama ait birçok husus kültür kavramı içinde yer almaktadır.

*Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: erhanakin49@hotmail.com

Kültür, nesilden nesile aktarılır ve toplumun bütün bireyleri tarafından paylaşılmaktadır. Kültür, ait olduğu toplumu birtakım ölçüler içerisinde sokarak sınırlamaktadır. Kültür, bir olgunun başka bir olgu tarafından tanımlanması, simgelenmesi veya kullanılmasıyla alakalıdır (Yeşil, 2013: 55).

Kültür; öğrenilir, uyarlanabilir, kuşaktan kuşağa aktarılabilir, paylaşılabilir, sınırlayıcıdır, simgeleyicidir ve birbirini bütünleyen çeşitli unsurlardan oluşur. Kültür, öğrenilerek ve tecrübe edilerek kazanılır ve bunun yanında kültür üzerinde uyarlama yapmak insanın doğal kabiliyeti dâhilindedir (Mutlu, 1999).

Bu açıdan bakıldığında çocuk oyunlarının da kültürün bir parçası, aktarıcısı, çocukları hayata hazırlayıcı bir etken olarak düşünüldüğünde kültürle yakın ilişkisi göze çarpmakla beraber halk bilimiyle arasındaki münasebet de dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında halk biliminin önemli çalışma alanlarından birisinin de çocuk oyunları olduğu söylenebilir. Çocuk oyunları, halk kültürünün birçok unsurunu ya doğrudan ya da kendi içinde oyun davranışları bünyesinde barındırmakta: dil, inanç, gelenek ve görenekler, ezgiler, değerler, tutum olarak ortaya koymakta ve çocuklarımız, halk kültürünün aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Çolak, 2005: 4-6). Çocuklar, kadınlarla birlikte en önemli kültür taşıyıcıları olarak kabul edilmektedir. Çocuk oyunları, Çocuk oyunlarındaki dil, inanç, gelenek ve görenekler, ezgiler, değerler, tutum ve davranış biçimleri gibi unsurlar, oyunlara ulusal kimlik kazandırır. Sözlü kültür geleneğinin önemli bir parçası olan çocuk oyunları, içinde yarattıkları ve icra edildikleri sosyo-kültürel ortamın aynası durumundadır. Kadınlar ve yaşlılarla birlikte geleneğin en önemli taşıyıcıları çocuklardır (Özdemir, 2006: 17'den aktaran: Çolak, 2005: 31).

Kültürel değerlerin taşıyıcısı olan çocuklarla iletişim kurmanın, onların dünyasını paylaşmanın birçok yolu bulunmaktadır. Oyun, bu yolların en doğal olanı, en sık kullanılanı ve en sağlıklı sonuç vereni olarak kabul edilebilir. Oyun, çocuğun gelişimi için yaşamsal bir önem taşımaktadır. Bu nedenle oyunla ilgili değişik tanımlara rastlamak mümkündür. Tüm bu tanımlardan hareketle genel olarak oyun; "belli bir amaca yönelik olan ve olmayan kuralı ya da kuralsız gerçekleştirilen fakat her durumda çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, fiziksel, bilişsel, dil, duygusal ve sosyal gelişimini temel alan, gerçek hayatın bir parçası ve çocuk için etkin öğrenme süreci" şeklinde ifade edilmektedir (Dönmez-Baykoç, 1992: 13). Oyunun çocuk için, ciddi bir uğraş; eğlence aracı olduğu bilinmektedir. Dünyanın her yerinde, her çağda ve kültürde çocuklar oyun oynamaktadır. Çocuğun bulunduğu her yerde oyunun bulunması evrensel bir kuraldır. Oyunun evrensel olma özelliği, çocuğun yaşamında beslenme, solunum gibi temel öğelerden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Oyun, bilişsel, dil, fiziksel, duygusal ve sosyal gelişim alanlarını desteklemektedir (Erden ve Alisinanoğlu, 2002).

Fink'e (2015) göre oyun, insan hayatının yöresindeki bir kenar fenomen, yalnızca ara sıra ortaya çıkan tesadüfi bir fenomen değildir. Oyun esasen insan varoluşunun ontolojik yapısının bir parçasıdır; hayati öneme sahip temel bir fenomendir.

İnsan uygarlığının, oyun olarak, onun içinde ortaya çıktığı ve geliştiği şeklindeki kanaatim çok eskilerden başlayarak,

yavaş yavaş güçlendi (Huizinga, 1995: 69). Çünkü çocukların oyun dünyalarında söz konusu olan oyuncunun gerçek hayatta sahip olduğu kapasitelerin artırılması değil, şeylerin farklı kapasitelere sahip olduğu bir dünyaya adım atmaktır (Kara, 2014: 14). Zaten Dünyayı bir oyun olarak yorumlar çoğu düşünür. Ve onlar için dünya-oyununun derinliği "dipsiz" bir satranca benzer. Bir oyunun kurallarını biliyorken, nasıl bir oyun oynandığı ise tam olarak anlaşılabilir. Çünkü bir amacı ve sonu olmayan kusursuz bir oyun asla kendini ele vermez. Oyunun kendiliği ve doğallığı yalnızca hareketinde gizlidir. Bir oyun sonsuz temsilleri sergiler ve sınırsız olanakları içerir. Bu yüzden kişi oyun oynarken her türlü ihtimale ve tehlikeye hazırlıklı olmalıdır (Dursun, 2014).

Çocukların oyunları, bilişsel ve duygusal öğelerin yanı sıra sosyokültürel boyutlar da taşımaktadır. Dolayısıyla çocukların oyunlarının incelenmesi, oyunların bilişsel ve duygusal boyutlarını anlamamıza yardımcı olabileceği gibi; oyun biçimlerinde anlatım bulan kültürel öğeleri, çocukların toplumsal kimlik ve bağlılıklarını biçimlendirmelerine de yardımcı olan bu oyun etkinliklerine nasıl katıldıklarını anlamamıza da yardım edebilir (Çok, vd., 2004: 17).

Oyun, çocuğun fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve sosyal yönden gelişimini sağlayan önemli araçlardan biridir. Çocuğun büyümesi ve sağlıklı bir şekilde gelişmesi için beslenme ve sevgi kadar gereklidir. Çocuk oyun aracılığı ile üzüntülerini, kaygılarını, düşmanlıklarını, sevgilerini, kıskançlıklarını, hayallerini, iç çatışmalarını, düşüncelerini ifade eder (Cirihlioğlu, 2001: 167-168). Yaşam ile ilgili deneyimleri oyun aracılığı ile öğrenen çocuk, oyun sırasında çeşitli roller üstlenerek dünyayı kendi duyularıyla algılamaya çalışmakta ve büyüdüğünde sürdüreceği uğraşlara, üstleneceği rollere oyun sayesinde hazırlanmaktadır (Anılan vd., 2003: 3). Bu açıdan bakıldığında çocuk oyunlarının çocuğun gelişiminde ne denli önemli olduğu gözden kaçırılmamalı, çocuk oyunları boş bir uğraş olarak değil, toplumun kurallarını hoşça vakit geçirerek anlama çabası olarak görülmele birlikte kendini keşfetme süreci olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak günlük konuşma diline özgü pek çok kullanımı dışında, biyologlar ve psikologlar tarafından kullanılan "oyun", "ciddi" veya "iş" olmayan neredeyse her etkinliği belirten kapsamlı bir terimdir. Bazı ölçütlere göre oyun daha belirgin olarak şöyle tanımlanabilir:

- Davranış kendiliğindedir ve birey için ödüllendiricidir.
- İçsel güdülenme gerektirir ve oyunun amacı oyundur.
- Oyuncu hasta ya da stresli değilse, davranış güvenli bir ortamda gerçekleşir.
- Yetişkinlerde oyunbaz olmayan davranışa göre ya tamamlanmamış ya da abartılıdır.
- Tekrar edilir. (Bateson ve Martin, 2012).

Çocuklar için büyük önem taşıyan oyun; fiziksel, sosyal, bilişsel, dil gelişimi ve duygusal açılarından büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmada çocuğun psiko-motor ve sosyal gelişimine katkısı üzerinde durulacaktır. Bilişsel ve dil gelişimi ile ilgili de yeri geldikçe bireyin sosyal gelişimi başlığı altında yer verilecektir.

Oyun sırasında çocuğun bazı hareketleri sürekli olarak tekrar etmesi onun doğal olarak kas gelişimini hızlandırmaktadır. Ayrıca koşma, atlama, sıçrama, tırmanma, sürünme gibi fiziki güç gerektiren oyunlar da çocuğun solunum, dolaşım, sindirim ve boşaltım gibi sistemlerinin düzenli çalışmasını sağlamaktadır (Anılan, vd., 2003: 4).

Oyun oynayan çocuk gerçek hayattaki çeşitli sosyal rolleri yerine getirir. Oyun esnasında yaşadığı bir sorunu ifade edebilen çocuklar bu sorunun çözümüne yönelik adımlar atar. Oyun oynayan çocuk duygusal rahatlamamın yanı sıra enerji boşaltımı sayesinde daha da iyi hisseder. Oyun çocuğa kendini ifade etme fırsatı verip özgüven ve benlik saygısının artmasına da yardımcı olmuş olur. Oyun kaygı ve endişelerin azalmasında rol oynarken aynı zamanda eğlenme, keyifli olma ve yaşam enerjisinin artmasında etkilidir (Selçuk, 2019: 25)

Çocuk oyunda üstlendiği ana-baba, kız-erkek gibi rollerle cinsel kimliğini kazanmaktadır. Yine ailesi içindeki rolleri üstlenerek ve yaşayarak görevleri, sorumlulukları, davranış biçimlerini öğrenmektedir. Çocuk oyun aracılığı ile kendine güven, kendini denetleme, iş birliği yapma, doğruluk ve disiplin gibi kişisel ve toplumsal alışkanlıkları kazanmaktadır. Çocuklar oyun oynarken diğer insanlarla iletişim kurmayı, gözlem yapmayı ve yardımlaşma duygularını geliştirebilmektedir. Ayrıca, başkalarına saygı gösterme, başkalarının hakkını ve kendi hakkını koruma, verilen görevleri üstlenme, herhangi bir konuda karar verip uygulayabilme ve iş birliği sağlayabilme gibi toplumsal kuralları da öğrenmektedir (Anılan, vd., 2003: 4).

Oyun ortamına girip sosyal ortama uyum sağlayacak olan çocuk, burada serbest davranacağı için davranışları burada deneyip büyüklerden aldıkları tepkilere göre o davranışların oturması, devam edilmesi sağlanacak ve örnek alınıp öyle hareket edilecektir. Aldığı tepkilere göre de yanlış davranışlarını düzeltme imkânı bulan çocuk bütün arkadaşlarıyla etkileşim halinde olacaktır.

Çocuk büyüdükçe grup aktivitelerine girebilmek için diğerleriyle oynama gereksinimi hisseder. Grup oyunları genellikle sözlü ya da fiziksel etkileşim yoluyla rol ve oyun araçlarını paylaşmayı içerir. Oyun tarafından sağlanan paylaşma, birlikte hareket edebilme, sıra bekleme ve oyunun kurallarını anlama gibi çok önemli becerilerle tanışmayı sağlar (Tekkaya, 2001'dan aktaran: Anılan, vd., 2003: 5). Bu açıdan da bakıldığında geleneksel çocuk oyunlarının pek çok sosyal içeriği bünyesinde barındırıp çocukları sosyalleştirdiği görülebilir.

Bu gerçeklerden hareketle farklı dinleri, kültürleri bünyesinde barındıran Mardin ilinde oynanmış çocuk oyunlarını inceleyip bu oyunların çocukların sosyal, fiziksel, bilişsel, dilsel, psiko-motor gelişimine katkısını incelemek hedeflenmiştir. Bu çalışmayla Mardin çocuk oyunlarının gelecek kuşaklara aktarılması, unutulmaması da sağlanmış olacağı ve daha sonraki çalışmalara kaynaklık edeceğine de inanılmaktadır.

2. Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Böylelikle halk kültürü ürünleri ile ilgili alan

araştırmasından yararlanılmış ve elde edilen ürünler doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Yapılandırılmamış görüşme yolu ile çok sayıda kaynak kişiden yararlanma yöntemiyle çocuk oyunlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılandırılmamış görüşme, araştırmacıya konuyla ilgili olabilecek maddelerin sorulmasında büyük serbestlik sağlayan, soruların sıralamalarının sabit olmadığı, sorulan soruların görüşme esnasında gelişebildiği bir yöntem (Büyükdöztürk, vd., 2019: 159) olarak tanımlanmaktadır.

2.1. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada konu gereği ilkökul ve ortaokul başta olmak üzere eğitim ve öğretimin herhangi bir kademesinde yer almayanlarla da görüşmeler yapıp notlar alınmıştır. Sınıfta, koridorda, okul bahçesinde, iş yerinde, kahvehanede, mahallede görüşmeler gerçekleştirilip derlemeler yapılmıştır. Derleme yapılırken çeşitli notlar alınmanın yanı sıra oyunun nasıl oynandığı ayrıntılı olarak tespit edilmiş, gözlemlerle hangi alanın gelişimine katkıda yaptığı tespit edilmiştir.

9 erkek 6 kadın ile yapılan görüşmeler neticesinde 20 tane oyun derlenmiş, 13'ü "Herhangi Bir Nesneyle Oynanan Oyunlar" ve 7'si "Herhangi Bir Nesne ile Oynanmayan Oyunlar" başlıkları altında incelenmiştir. Görüşme yapılan kaynak kişilerden 6'sı eğitim-öğretimin herhangi bir kademesinde yer almadığı gözlemlenmiştir.

Oynanıp isimlendirilmeyen oyunlara ya oyunla ilgili bir terim kullanılarak isimlendirilmiş ya da derlenen kişiden öneri alınıp isimlendirilmiştir. Derlenen oyunlar kaynak kişilerin verdiği şekliyle ele alınmış, görüşme bir sohbet havası içinde gerçekleştirilmiştir. Oyunlar düzenlenip bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra alan taraması ve uzman görüşü doğrultusunda bireyin gelişimine yararı incelenip gerekli tespitlerde bulunulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Mardin Geleneksel Çocuk Oyunları

3.1.1. Herhangi Bir Araçla Oynanan Oyunlar

3.1.1.1. Moris

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Geniş, düz bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından, büyüklerinden

Oyun Aracı: Bilye

Uygun büyüklükte çember çizildikten sonra kaç kişi, kaç bilye üzerine oynuyorsa o kadar bilye çemberin için uygun aralıklarla bırakılır. Daha sonra bilyelere nereden atış yapılacaksa çembere paralel bir çizgi çizilir. O çizilen çizgiye çemberin bitişiğinden bilyeler atılıp çizgiye en yakın kişiden başlamak üzere en uzak kalan kişiye doğru çemberdeki bilyeler çemberden çıkarılmak üzere atışlar yapılır. Bilyeler çemberden çıkarıldığında bilyeyi atan kişinin bilyesi çemberin içinde kalırsa oyundan çıkılır, kalanlar çemberdeki bilyeler bitene kadar oynamaya devam edilir. Bilyeler çemberden çıkarılıp bilyelerin sahibi olunur. (KK.1)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Bu oyun incelendiğinde önceden kuralların belirlenip o kurallara uyulması oyunun keyifle oynanıp bireylerin sosyalliğine katkıda bulunduğunu söylenebilir.
- Atış sıralamasının belirlenmesi için yapılan atışın uygun hızda atılıp çizgiye en yakın olması gerektiğinden bireyin kendi gücünü kontrol ettiğini, bu gücünü öğrenip geliştirdiği şeklinde yorumlanabilir.
- Atışlar yapılırken bilyelere isabet ettirmek için alınan pozisyon ve dengede durup gücünü bilyesine aktarıp atışlar yapılması bireylerin psiko-motor gelişimini sağladığı gözlenmektedir.

3.1.1.2. Çelik Çomak

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Düz geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından ve büyüklerinden

Oyun Aracı: iki çubuk, çukur

Çelik çomak oyunu olarak da bilinen bu oyun hem tekli hem de takım şeklinde oynanabilir. Yerde bir çukur oluşturulur ya da iki taş yan yana getirilip çelik boyunda ayarlanır. Çeliği en fazla sektiren kişi/grup tarafından oyun başlatılır. Oyuna başlayan kişi tarafından çelik çukurun üstüne yatay olarak bırakıldıktan sonra çomakla çeliğe vurulup havaya kaldırılıp uzağa fırlatılmaya çalışılır. Rakip takım tarafından ise çelik havada yakalanmaya çalışılır. Rakip takım tarafından çelik havada yakalanırsa oyunu başlatan takıma belirlenen puanı verilmez. Daha sonra çomak çukurun yanına bırakılır diğer takım tarafından çelik düştüğü yerden çukura ve çomağa değdirilmeye çalışılır. Rakip takım tarafından çelik çomağa değdirilirse puan rakip takım tarafından alınır. Değdirilirse diğer takım tarafından çelik alınıp sektirmeye başlanır. Takım en fazla üç defa sektirebilir. 3 sektirmede bir puan alınır. Çelik uzağa atılır ve çukurla çeliğin düştüğü aradaki mesafe çomak boyuyla sayılır. Oyun başında belirlenen sayıya ulaşan takım tarafından oyun kazanılır. (KK.10)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Ulaşılması gereken sayı önceden belirlendiği için kurallara uyma davranışı kazandırılabilir
- Oyuna başlayan kişi/grup olmak için çubuğu sektiren kişi psikolojik olarak kendinden çok büyük bir beklenti olduğundan dolayı normalin üstünde bir çaba gösterdiği gözlemlenmiş, bu durum ise takdir kazanmasını sağladığı için öz güvenini geliştirdiği şeklinde yorumlanabilir.
- Çeliği uygun yüksekliğe kaldırıp vurma eylemi el-göz koordinasyonunu geliştirir nitelikte olduğu tespit edilmiştir.
- Çeliği yakalamaya çalışan kişinin de el-göz koordinasyonunu geliştirdiği yine gözlenmektedir.

3.1.1.3 Tek Kale Futbol

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı:5-6 metre uzunluğunda ve genişliğinde

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Büyüklerinden

Oyun Aracı: Top, iki kale taşı

Oyuncu sayısının en az 5, en fazla 15-17 kişi olduğu bir oyundur. Geleneksel futbol için uygun alanın olmadığı durumlarda bu oyun oynanabildiği gibi bundan bağımsız olarak da oynanan bir oyundur. Sokak aralarında oynandığı için uygun oynama alanı olmadığı için tek kale şeklinde oynanmıştır. 3 korner bir penaltı sayılır. Kaleci ise ya mahallenin kalecisidir ya da en kötü oyuncu- genellikle seçilen en kötü oyuncudur- kalecidir. Maç 10 veya 15'te biter. Takımları ise en iyi iki oyuncu birer oyuncu seçmeye başlayarak takımlar oluşturulmaya başlanır. Oyuncular seçildikten sonra dışarıda oyuncu kalırsa bu oyuncu verilen gol sayısı yarısına kadar bir tarafta, diğer yarıda ise diğer tarafta oynar. Kaleciden çıkan topa ulaşan ilk oyuncu direkt gol atamaz, ya arkadaşına pas verir ya da rakip bir oyuncuyu geçmelidir. Klasik futboldaki-on birer kişiyle oynan futbol-gibi mevki yoktur. Herkes defanstır da forvetir de. Maç çekişmeli olmadığında kaptanlar oyuncu değiştirebilir. Mahalleler arası maç yapılırsa takımlar çoğunlukla aynı mahalledeki oyuncularından oluşur. (KK.2)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Kuralların önceden belirlenip uyulması sosyal gelişimine katkı sağlandığı sonucunu vermektedir.
- Takım oluşturucuların otoritesinin kabulü gözlem yeteneğinin geliştiği ve deneyimlerin artarak kullanıldığı şeklinde bir sonucu vermektedir.
- Koşma, vurma, rakibi geçme, paslaşma vb. psiko-motor davranışların bireyler tarafınca sıkça kullanıldığı görülmüştür.
- Ani olarak pas verme kararının verilmesi, rakipleri bir yere çekip topun arkadaşlara atılması gibi davranışların zihinsel etkinliklerin bireyler tarafınca etkili kullanıldığı sonucunu vermektedir.
- Geleneksel futbol oyunu benzeri olan bir oyunun değiştirilip oynanan yere uyarlanması yaratıcılığın etkili şekilde kullanıldığını göstermektedir.
- Sonda kalan tek kişinin de uygun kurallar çerçevesinde oyuna dahil edilmesi aitlik duygusuyla beraber empati yeteneğinin de oyuncular tarafınca kullanılıp geliştirildiği gözlenmektedir.

3.1.1.4. Rêz

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Uygun her türlü alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Oyun Aracı: Tebeşir, üçer taş

Üçtaş oyununun diğer bir ismidir. Bir kare çizilir, çapraz olarak köşeden köşeye çizgi çizilir, yatay ve dikey çizgilerin de tam ortalarından karşı taraftaki çizginin ortasıyla

birleştirilip karenin ortasında bütün çizgilerin geçtiği bir şekil çizilmiş olur. (KK.2)

İki kişiyle oynanan bu oyuna başlayacak kişinin belirlenmesiyle oynanmaya başlanır. Sayışmadan sonra oynayacak oyuncu belirlenir. Her oyuncunun aynı renkteki 3 taşını yatay, dikey veya çapraz olarak karenin üzerinde yerleştirilmesi amaçtır. Bundan dolayı rakibin taşlarını bu şekilde dizmesine izin verilmez. İlk oyuncu ilk taşı herhangi bir yere bıraktıktan sonra diğer oyuncu tarafından oyuna devam edilir. Taşlarını istenen şekilde dizabilen ilk oyuncu tarafından oyun kazanılmış olup oyun biter. (KK.2)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Oyuna başlayacak kişinin belirlenmesinin, her birinin bir hamle yapabilmesi gibi durumların bireylerde kurallara uyma bilincini geliştirmektedir.
- İki-üç hamle sonrasını düşündüren bir oyun olması hasebiyle bireylerin strateji geliştirme yeteneğini geliştirdiği şeklinde bir sonuç vermektedir.
- Sonuçta yenen ve yenilenin belirlenmesi ile bireylere öz güven ve ders çıkarma duygusunu kazandırmaktadır.

3.1.1.5. Renk Tutmaca

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Kapalı alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından, büyüklerinden

Oyun Aracı: Renkli karelerin olduğu herhangi bir materyal
Evde oynanan bir oyundur. Renk seçecek kişi öncelikle belirlenir. Daha sonra diğer oyuncular da renk seçicinin arkasına gidip söylenen renkleri basarak ilerler. Yanlış yapan oyun dışı kalırken hiç hata yapmayan ise başa geçip renk seçici olur. Oyun bu şekilde oynamaya devam edilir. (KK.13)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Renkleri söyleyeceğinin belirlenmesi, yanlış yapanın oyundan çıkacağına söylenmesi bireylerin grupça karar alma ve buna uyma yeteneğini geliştirmektedir.
- Renklerin söylenip anlaşılması gerekmesi ifade edici ve alıcı dil yeteneğini, söylenen renklere basılması ve bunun hemen yapılması gerekmesi ise bireylerin zihinsel gelişimini olumlu yönden geliştirdiği sonucuna varılmaktadır.
- Yeni renk seçicinin belirlenmesi bireylerin öz güven duygusunu geliştirmektedir.
- Bu oyunda hızlı olan oyuncunun rakiplerini şaşırtmaya çalışıp ayağını hızlıca yanlış renge götürüp sonrasında hemen doğru renge basması bireylerin strateji geliştirme yeteneğini geliştiren bir husustur.

3.1.1.6. Nişan Oyunu

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Oyun Aracı: Sapan, şişe/teneke/soba borusu

En az iki kişiyle oynanır. Yine en az üç hedefin olduğu, çevredeki koşullara göre şişe, teneke, soba borusu veya taşın dikey olarak dikildiği ve sapanla atışların yapıldığı bir oyundur. Atışlar en az 15 metre uzaktan yapılır. En çok hedef deviren kişice oyun kazanılır, en az düşüren veya düşüremeyen kişice ceza alınır. Bu cezalar ise oyunun nerede oynandığına göre değişiklik gösterir. Kırılarda oynandığında yenilene koyun ve keçiler baktırılırken köyde ise ona ya dükkândan bir şey aldırılır ya da meyve getirilir. (KK.3)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Atışların on beş metreden yapılması bireylerin kurallara uyma davranışını geliştirir mahiyettedir.
- Yenilenin cezasını çekmesi kazananların ödülleri alması oyuncuların ödül ceza kavramını öğrenmesini sağlar niteliktedir.
- Oyun için gerekli araçların veya oyun sonucunda verilecek ödüllerin kesin olarak belirlenmeyip çevre koşullarına göre uyarlanması bireylerin yaratıcılığını geliştirmektedir.
- Oyun sonunda cezasını yerine getirmeyenin oyunlara alınmamasının ve onunla konuşulmamasını kurallara uyma davranışını göstermektedir.
- Sapanla nişan alınıp hedefin düşürülmesi bireylerde el-göz koordinasyonunu geliştirdiği şeklinde yorumlanmaktadır.
- Hedefe atışlar yapılırken en uygun taşın belirlenip seçilmesi bireylerde deneyimlerin elde edilmesi ve bu deneyimlerin uygun şekilde kullanılması hususu elde edilmektedir.

3.1.1.7. Tekerlek Döndürmece

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Düz uzun bir yol

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından, büyüklerinden

Oyun Aracı: Araba tekerleği lastiği

Kaç kişi varsa genellikle yokuş aşağı bir yola gidip tekerlekleri hep beraber aşağıya doğru hızlıca döndürülür ve önceden belirlenen çizgiye kadar tekerlek hızlandırılabilir. Belirlenen çizgiden sonra tekerleğe dokunan olursa oyundan çıkmış sayılır. Oyunun sonunda tekerleğini en uzağa doğru döndürebilen kişice oyun kazanılır. (KK.15)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Tekerleğin nereye kadar döndürüleceği, ne zaman döndürülmeye başlanacağı gibi durumların önceden belirlenmesi bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma bilincini geliştirmektedir.

- Tekerleklerin döndürülmesi, tekerlekle birlikte koşulması ve tekerleği yere düşürmeme gayreti, çizgiye yakınlığın kontrol edilmesi bireylerin psiko-motor gelişimine katkı sunmaktadır.
- Çocukların beraberce oynaması ise bireylerde ait olma duygusunu geliştirdiği gözlemlenmektedir.
- Tekerleklerle nereye kadar müdahale edebileceklerini belirlemelerini bireyin grup kararını alma yeteneklerini ön plana çıkarmaktadır.
- Oyunu kazanan kişinin ise sevinç ve mutluluğu yine öz güvene katkı sunmaktadır.

3.1.1.8 Cıtta

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Çamurlu bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Oyun Aracı: Düz sivri çubuk ve saplanabilecek çamurlu bir yer

Oyun en az iki kişiyle en fazla 4-6 kişiyle oynanır. Oyuncu sayısı yeterliyse grup hâlinde de oynanabilir. İlk atacak kişi belirlendikten sonra gruplar oyuna başlanılır. Unutulmamalıdır ki ilk atan kişi dezavantajlıdır. Çubukların kalınlığının birbirine eşit veya yakın olması gerekmektedir. Çubukların yerle ucu arasında bir karış kalırsa veya biri onu yere değdirmeyi başarıp çubuğu çamura saplayabilirse onun tarafından çubuk kazanılmış olur. İki grup kendisine hedef bir çubuk seçilip o kazanılmaya çalışılır. Daha sonra çubukları kazanan grup tarafından paylaşılır. (KK.15)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulması, bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma davranışını geliştirmektedir.
- Çubukların çamura sağlam saplanmasını sağlayacak şekilde çubukların atılması bireylerin psiko-motor becerileri geliştirmektedir.
- Kendi aralarında bir hedef seçip ona odaklanmaları bireylerin zihinsel gelişimine katkı sunmaktadır.
- Kazanılan çubukların grup içinde paylaşılması ise bireylerde paylaşma duygusunu geliştirir niteliktedir.
-

3.1.1.9. Terlik Atmaca

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Genişçe bahçelerde oynanır

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Oyun Aracı: Teneke, terlik

Belirlenen tenekenin içine terlikler isabet ettirmeye çalışılır. Onun için bir teneke belirlenen yere bırakılıp yine önceden belirlenen uzaklıktan terlikler tenekenin içine atılmaya çalışılır. Herkesin seçtiği terlik tenekeye atılıp içine konulmaya çalışılır. Terliğini tenekenin içine atamayan

kişice diğer oyuncular kovalanmaya çalışılır. Hepsi yakalandıktan sonra bu sefer diğer oyuncularca tenekenin içine terlikler atılmaya çalışılır. Oyun bu şekilde oynanmaya devam edilir. (KK.14)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulması, bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma davranışını pekiştirmektedir.
- Çocukların arkadaşlarıyla beraber oynaması onların gruba ait olma duygusunu geliştirmektedir.
- Bir hedefin seçilip ona odaklanılması bireylerin zihinsel gelişimini geliştirmektedir.
- Ebeden kaçıp yakalanılmamaya çalışma bireylerin psiko-motor gelişimine katkı sunmaktadır.

3.1.1.10. Çizik

Derleme Tarihi:2009

Oyunun Mekânı: Genişçe boş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından, büyüklerinden

Oyun Aracı: Taş, yuvarlak bir taş

Oyuncular tarafından kendilerine uygun bir taş seçilir. Büyük bir taşın üstüne de yuvarlak bir taş bırakılır. Daha sonra ebe seçilir. Ebe ise o büyük taşın yanında bekler. Diğer oyuncular ise taşlarını yuvarlak taşa atmak üzere belirlenen bölgeye gider. Oyuncular tarafından atılan taşlarla yuvarlak taş büyük taşın üstünden düşürülmeye çalışılır. Taş düşürüldükten sonra taşını atanlar gidip taşını almaya çalışır. Taşı bekleyen de onlara elini değdirip oyuncular ebelenmeye çalışılır. Ebelenen kişice bu sefer taş beklenmeye başlanır. Oyun bu şekilde oynanmaya devam edilir. (KK.7)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulması, bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma davranışını pekiştirmektedir.
- Uygun taşın alınıp kullanılması bireylerin geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak hareket ettiğinden onların zihinsel gelişimine olumlu katkıda bulunmaktadır.
- Yuvarlak taşı düşürmeye çalışırken taş atma, koşup taşı almaya çalışma, ebenin yuvarlak taşı hızlıca eski yerine bırakmaya çalışması gibi davranışlar ise bireylerin psiko-motor becerilerinin gelişimine katkı sunar.
- Yuvarlak taşı atan kişinin öz güven duygusunu geliştiren bir davranış olduğu sonucuna varılmaktadır.

3.1.1.11. Yağlı Kayış

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Açık, geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaş ve büyüklerinden

Oyun Aracı: Kemer

Kemeri saklayacak kişi belirlenir. Kemerin nerelere vurulamayacağı belirlenir. Kemeri saklayacak kişi belirlendikten sonra belirlenen bölgede gözlerini kapatarak ve sırtını kemerin saklanacağı alana dönerek kemerin saklanması beklenir. Kemer saklandıktan sonra kemeri saklayan kişi kemeri arama işareti vererek kemerin aranmasına izin verilmiş olur. Ebece, kemeri arayanlara kemere yakınlık veya uzaklıklarına göre sıcak-soğuk denilir. Kemere yakınlığa göre bu durum abartılarak ifade edilir. (buzhane, sımsıcak vs.) Kemer, ilk bulan kişice alınıp oyunculara savrulup onlara vurulmaya başlanır. Tabii kemer ebeye vurulamaz. En son kişi, belirlenen alan sınırları içine girene kadar kemer bulunan kişice oyunculara vurulmaya çalışılır. Herkes o alana gittikten sonra bu sefer kemer bulunun kişice saklanır. Oyun bu şekilde oynanmaya devam edilir. (KK.6)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulması, bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma davranışını geliştirir pekiştirir.
- Hep beraber oynandığı için bireylerde ait olma duygusunu geliştirir niteliktedir.
- Ebe kemeri arayanların yakınlıklarına göre “sıcak-soğuk” kelimelerini abartarak ifade etmesi bu işi yapanların dilsel gelişimini olumlu yönde etkilemektedir.
- Kemerin nerelere saklanmış olabileceğinin düşünülüp ona göre hareket edilmesi, kemeri görenin kemeri görmezden gelip kemeri arayanların kemere yaklaşmasını beklemesi gibi davranışlar bireylerin zihinsel gelişimine katkı sunan davranışlar olarak kabul edilmektedir.
- Kemeri savurup yasaklı olmayan bölgelere denk getirmeye çalışılması, kaçma gibi davranışların olması ise bireylerin psiko-motor gelişimini destekleyen davranışlardır.

3.1.1.12. Birbirine Binmece

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Açık, geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Oyun Aracı: Taş

En az iki oyuncu ile oynanan bu oyun bir nişan alıp isabet ettirme oyunudur. Bundan dolayı herkes tarafından oyun için en güzel taşın seçilmesi lazım. Oyuncuların taşlarını nereden

atılacağı belirlendikten sonra taşlar atılmaya başlanır. Amaç, taşın başka bir oyuncunun taşına değiştirilip kendi taşının o taştan olabildiğince uzağa gitmesinin sağlanmasıdır. Bunun için de o taşın seçimi bu oyunda çok önemlidir. Taşını diğer oyuncuların taşına değdiren kişi, iki taş arası taşı vurulana biner. Oyun bu şekilde oynanır. (KK.6)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulması, bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma davranışını destekler.
- Oyuncuların kendileri için en güzel taşı belirleyip ona göre taşlarını seçmesi deneyimlerin kullanıldığını ve dolayısıyla bunu kullananların zihinsel gelişimi olumlu yönde gelişeceği sonucuna varılabilir.
- Taşın rakip taşına değiştirilip en uzağa gitmesi için uygun şekilde atılması, birbirine binerken düşmemek için dengede kalma, sırtında taşırken sırtındaki dengede tutma gibi davranışlar da bireylerin psiko-motor gelişimine katkı sunmaktadır.
- Taşı vuranın ve taşı vurulunun belirlenen kurallara göre ödül alması veya cezasını çekmesi çocukların ödül ve ceza kavramlarını öğrenmesini sağlamaktadır.

3.1.1.13.Can

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Genişçe bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Oyun Aracı: Top

İki takım halinde oynanan bir oyundur. İki kişi tarafından takımlar oluşturulur. Yakan Top adıyla da bilinen bu oyunda ortada iki takımında oyuncuları bulunur. Nereden atış yapılacağı belirlenip oyuncular tarafından belirlenen yerlere gidilir. Oyuncuyu elemek için atılan top yere değmeden havada topu yakalanırsa iki hakkı olmuş olur. İki takım karşılıklı olarak yerlerini aldıktan sonra alan tam ortadan ikiye ayrılır. A takımı oyuncusu kendi takımı tarafında, B takımı oyuncusu da kendi takımı tarafında durulup karşı tarafın oyunculardan gelen topun kendisine çarpmaması sağlanır veya o topun yere değmemesi şartıyla yakalanmaya çalışılır. Top kendisine çarpıp havada yakalanmazsa bir can daha kazanmışsa oynamaya devam edilir ya da can hakkı yoksa oyundan çıkılıp yerine sıradaki oyuncu arkadaşı gelip oynamaya devam edilir. Takımdaki oyuncular bitene kadar buna bu şekilde oynamaya devam edilir. Oyuncuları elenen takım elenmiş olur. (KK.9)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulması, bireylerin kuralları tanıma ve kurallara uyma davranışını destekler.

- Arkadaşlarıyla oynadıkları için bireylerde ait olma duygusunu geliştirdiği sonucu elde edilmektedir.
- Topu hızlıca yakalama, topu ortadakinine değdirmeye çalışırken fırlatma tarzı, topun değmesini önlerken havaya zıplama veya kenara kaçma gibi davranışlar bireylerin psiko-motor gelişimini üst seviyeye taşımaktadır.
- Ortadaki oyuncunun kendisine atılan topun yakalayıp yakalayamamasını karar vermesi; havaya mı zıplaması gerektiğine, yoksa kenara mı kaçması gerektiğine karar vermesi bu kişinin zihinsel gelişimini etkiler mahiyettedir.
- Oyuncu topu yakaladığında rakip takımı kızdırmak amacıyla onlara teşekkür etmesi bireylerin psikolojik gelişimine olumlu yönde etki ettiği sonucuna varılmaktadır.

3.1.2. Herhangi Bir Araçla Oynanmayan Oyunlar

3.1.2.1. Ebe

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Açık veya geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Öncelikle ebe seçilir. Yanındakilerin kaçması için belirlenen sayıya kadar sayıp kendisinden kaçanlara el değdirilmeye çalışılır. Ebe'nin eli bir oyuncuya değdirildikten sonra o oyuncu ebe olmuş olur. Bu sefer yeni ebe, belirlenmiş sayıya kadar saydıktan sonra oyuncular kovalanıp ebelenmeye çalışılır. Oyun böyle oynanmaya devam edilir. (KK.4)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara uyulup ona göre hareket edildiği için bireylerde kurallara uyma davranışının geliştirdiği gözlemlenmektedir.
- Ebeden kaçıp aradaki mesafe korunmaya çalışılması için koşulması ihtiyacı bireylerin psiko-motor gelişimini olumlu etkilediği görülmektedir.
- Kaçan kişinin ani olarak kaçma yönünü değiştirmesi o kişinin ani karar verme yeteneğini geliştirdiği sonucu elde edilmektedir.
- Çocukların hep birlikte oynaması çocuklarda gruba aitlik duygusunu geliştirdiği gözlemlenmiştir.
- Ebe'nin hiçbir oyuncuyu yakalayamaması sonucu birinin kendini ele verip ebeye yardım etmeye çalışması oyuncularda bağlılık ve yardım duygusunu geliştirdiği sonucuna varılmaktadır.

3.1.2.2. Amerika

Derleme Tarihi:2019

Kaynak Kişi: Hatip Gayır

Oyunun Mekânı: Açık veya geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Bu oyun en az 4-5 kişiyle oynanır. Öncelikle ebe seçilir. Ebe seçildikten sonra oynayan çocukları kovalayacak çocuk tarafından belli bir sayıya kadar sayılır ve oyuna başlanmış olunur. Ebe'nin amacı bütün çocukları yakalamaktır. Yakalanan oyuncular da ebeye yardım edip bir an önce bütün oyuncular yakalanmasını sağlarlar. Bütün oyuncular yakalandıktan sonra ebesini yapan oyuncu hariç diğerleri ebeyi belirledikleri yöntemle ebe yeniden seçilip oyuna böylece devam edilir. (KK.4)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Ebe'nin seçilmesinin bireylerde sosyal gelişimi olumlu yönde etkilemektedir.
- Önceden belirlenen kurallara uyulup hareket edilmesi bireylerin kurallara uyma davranışını pekiştirir.
- Kovalayıp-kovalananın koşup ani yön değiştirmeleri o kişilerin psiko-motor davranışları geliştirmektedir.
- Yakalanan kişinin oyundaki rolünü hemen değiştirip yakalamaya çalışan kişiye dönüşmesi o kişilerde rol ve koşulları kabul etme yeteneğini geliştirir.
- Birini kovalayıp yakalayana kadar onun peşini bırakmaması bireylerde hedefe odaklanma duygusunu pekiştirmektedir.

3.1.2.3. Ölüm Oyunu/Simit Oyunu

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Açık, geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Bu oyunda en az 4-5 kişiyle oynanır. Öncelikle ebe belirlenir. Ebe belirlendikten sonra önceden çizilmiş olan çemberin içine nefesini uzatarak "Simiiiiit" diye bağırıp oyunculardan biri yakalamak üzere girilir. İçine girip arkadaşlarının uygun pozisyonlarını almalarını bekledikten sonra onları yakalamaya çalışır. "Simiiiiit" diye bağırırken nefesi biter ve çemberin içine arkadaşlarına yakalanmadan giremezse bütün oyunculardan dayak yer ancak nefesi yetip o, herhangi bir oyuncuyu yakalarsa bu sefer yakalanan kişi dövülür. Yakalanan kişi dayağını yedikten sonra ebesini yapmak üzere çembere girilir. Bu sefer yeni ebe tarafından biri yakalanmaya çalışılır. Oyuna bu şekilde devam edilir. (KK.6)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Ebe'nin seçilmesinin bireylerin sosyal gelişimine katkı sunmaktadır.
- Önceden belirlenen kurallara uyulup buna göre hareket edilmesi bireylerin kurallara uyma davranışını pekiştirmektedir.
- İlgili sözcüğün söylenip nefesi sözcüğü söylemeye yetinceye kadar çembere dönülmemesi kişilerde

nefes yönetimi gelişimini olumlu yönde etkilemektedir.

- Ödül veya cezaya uyulması bireylerin sosyal kuralları tanınmasını sağlamaktadır.

3.1.2.4. Sabuha

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Geniş bir alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından, büyüklerinden

Geceleri oynanan bir oyundur. En az altı kişiyle oynanan bir takım oyunudur. İki takım kurulduktan sonra ilk saklanacak takım belirlenir. Daha sonra o takım saklanır. Saklanacak takım tam olarak saklandıktan sonra onları arasınlar diye ‘‘sabuha’’ diye bağırlır ve aranmaya başlanırlar. O takımdakiler bulduktan sonra bu sefer arayan takım saklanır. Oyun bu şekilde oynanmaya devam edilir. (KK.5)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- İlk saklanacak grubun ve kuralların belirlenmesinden grupça karar verilmesi bireylerin grupça davranış oluşturma yeteneğini geliştirmektedir.
- Geceleyin nerede görülemeyeceğinin tahmin edilip ona göre saklanması bireylerin zihinsel gelişimini olumlu yönde geliştirmektedir.
- Grup içinde hareket edilmesi bireylerin bir gruba ait olma yeteneğini geliştirmektedir.

3.1.2.5. Körebe

Derleme Tarihi:2019

Kaynak Kişi: Beyaz Derin

Oyunun Mekânı: Kapalı Alan

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından, büyüklerinden

En az üç kişiyle oynanır. Karanlık bir ortamda oynanması gerektiğinden bir odaya gidilip odanın ışıkları kapatılır veya gündüzse odanın çok karanlık olması lazım. Ebe seçildikten sonra, ebe diğer oyuncuları yakalamaya çalışıp isimleri tahmin edilmeye çalışılır. İsim yanlışsa yakalanan kişi ismini söyler ve ebe tarafından tekrar başka biri yakalanmaya çalışılır. Ebe tarafından biri yakalanıp isimleri doğru çıkarılırsa bu sefer diğer oyuncu ebe olmuş olur. Oyun böyle oynanmaya devam edilir. (KK.12)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Ebenin seçiminin grup kararı ile yapılması bireylerin sosyal gelişimine olumlu anlamda katkı sunmaktadır.
- Belirlenen kurallara uyulup ona göre hareket edilmesi yine bireylerin sosyal gelişimine katkı sunar niteliktedir.

- Yakalanan kişinin çeşitli fiziksel özelliklerinin tahmin edilip söylenmesi gerektiği için bireylerde zihinsel gelişim üst seviyeye çıkmaktadır.
- Koşma, yakalama gibi davranışlardan dolayı bireylerin psiko-motor gelişimleri üst seviyeye taşınmaktadır.

3.1.2.6.Sobe

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Okul sokak, ev

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlardan, büyüklerinden

Saklambaç olarak bilinen oyunda en az iki kişiyle de oynanabilen bir oyun olmasına rağmen iki kişiyle oynandığı görülmediği söylenebilir. Sayışmayla ebe seçildikten sonra önceden belirlenen sayıya kadar sayılır. Bu oyunda belli bir alan belirlenip o bölgeye ellerini değdirip sobe denilir. Belirlenen yerde gözler kapatılıp sayılmaya başlanır. Yine bu belirlenen bölge sobelenir. Gözler açılmadan önce ‘‘Sağım, solum, önüm, arkam, hepsi sobe!’’ denilip gözler açılır. Gözler bunu söylenmeden açılırsa oralarda biri varsa orası sobeleneceğinden tekrar sayılmak zorunda kalınır. Saklanılacak alan önceden belirlendiği için bu alanın dışına çıkan kişiler bulunmuş sayılır. Bulunan kişiler ise farklı kelimeler belirlenerek ebenin kendilerine doğru geldiğini veya uzaklaştığı haber verilebilir. Saklananları arayan kişi isimleri karıştırırsa üç-dört defa ‘‘Çanak çömlek patladı!..’’ denilip kişi yine saklanır. Sadece bir kişi sobelerse-önceden belirlenen kurala bağlı olarak değişebilir- bulunan herkes kurtarılır. Oyun, saklanan son kişi bulunana kadar böyle devam eder. (KK.8)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Ebenin grupça belirlenmesi bireylerin sosyal gelişimine akaktı sunar.
- Belirlenen sayıya kadar sayılması, gözün açılmaması, belirlenen alanın dışına çıkılmaması gibi davranışların bireylerin kural bilincini ve kurallara uyma davranışlarını pekiştirmektedir.
- Bulunan veya sobelemek isteyen kişi koştuğu için bu durum onların psiko-motor gelişimini desteklemektedir.
- Bulunan kişiler ise ebeyi yanıltmak amacıyla belirledikleri kelimeleri söylemeleri kişilerin dilsel ver zihinsel gelişimine katkı sunmaktadır.
- Ebenin oyuncuların çıkmasını sağlamak için sobe bölgesine yakın bir yerde saklanıp saklananların çıkmasını beklemesi bireylerde zihinsel gelişime katkı sunar.

3.1.2.7. Perdele

Derleme Tarihi:2019

Oyunun Mekânı: Okul içi, okul bahçesi, sokak

Oyunu Kimlerden Öğrendiği: Arkadaşlarından

Üç kişiyle oynanan bir oyundur. Oyunu başlatan kişi perdele deyip çizilen ilk kutucuğa atlanıp oynama sıraları söylenir. Kutucuğa atlanıp "bir, iki, üç" deyip sıralar belirlenir. Oyunda istenen sayıda kareler çizilir. İlk oynayan kişi tarafından ise bu karelerin çizgilerine basılmadan iki elini tutan arkadaşları beraberinde sonraki karelere gitmeye çalışılır. Her sonraki kareye basıldığında ilerleyen kişi "perdele" der. Onun elinden tutan arkadaşları ise "hayır" veya "evet" der. Hayır denilirse oyuna devam edilir, evet denilirse oynama sırası diğer arkadaşlarına geçmiş olur. Çizgiye basan kişi elenir, sıradaki oyuncu tarafından oynanmaya başlanır. Oyuna bu şekilde devam edilir. (KK.11)

Bu oyun incelendiğinde çocuğun gelişimine yararı şu şekilde incelenebilir:

- Önceden belirlenen kurallara göre ilk oynayacak oyuncunun belirlenmesi bireylerin sosyal gelişimini geliştirmektedir.
- Karenin çizgilerine basan kişinin yerine sıradaki oyuncunun geçmesi kişilerde kurallara uyma bilincini geliştirmektedir.
- Adımların ne kadar büyüklükte atılacağı hesaplanıp ona göre adımların atılması bireylerde zihinsel gelişimin sağlanmasına katkı sunmaktadır.
- Oynama sırası belirleme ve adımların atılması gibi hareketler bireylerin psiko-motor gelişimine katkı sunmaktadır.
- Oynayan kişinin elinden tutulması ve oyun içinde beraber olma gerekliliği kişilerde ait olma duygusunu geliştirmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

4.1. Sonuç

Görüşme ve kaynak kişilerle görüşülerek elde edilen Mardin çocuk oyunlarını herhangi bir araçla oynanan çocuk oyunları ve herhangi bir araçla oynanmayan çocuk oyunları diye sınıflandırma yapılmıştır. Oyun farkı gözetmeden çalışmada, genel anlamda çocuk oyunlarının kültürle, halk bilimiyle, çocuğun gelişimiyle ilgili olduğu ve oyunların bireylerin gelişimine katkı sunduğu sonucu elde edilmiştir.

Oyunlarla ilgili ulaşılan başka bir sonuç ise şudur: Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde oyunların ya okulda ya da genişçe yerlerde oynandığı görülmüştür. Her yerde inşaatların artmasıyla oyun alanlarının da azalması, teknolojinin gelişmesiyle bilgisayar oyunlarının artması, apartman kültürünün gelişmesiyle oyun alanlarının daralması, komşuya güvenin azalması, sınav sayısının ve rekabetin artmasıyla çocuğun çocukluğunu yaşamaması gibi sebeplerin de çocuk oyunlarına etkisinin olduğu görülmektedir.

"Renk Tutmaca" oyununda söylenen kişinin söylediklerini uyulması, "Sobe" oyununda belirlenen alanların dışına çıkmadan saklanması, "Amerika" oyununda yakalananların ebeye yardım edip diğerlerini yakalaması, "Nişan" oyununda kişinin verilen cezalara uyup gereğini

yapması sosyal gelişimle birlikte dilsel, kültürel gibi pek çok alanda olumlu gelişmeye etki ettiği sonucu elde edilmiştir.

Ebeden kaçıp yakalanmamaya çalışılan oyunlarda psiko-motor gelişim alanını olumlu etkiler. "Rêz" oyununda ise zihinsel gelişimi olumlu etkileyen bir oyun olduğu için diğer oyunlar gibi bu oyun da stratejinin önemli olduğu görülmektedir. Anlatmaya çalıştığımız gibi geleneksel çocuk oyunlarını oynayanların psiko-motor, kültürel, sosyal, dilsel, fiziksel, zihinsel gelişim alanlarını olumlu etkilediği görülmektedir. Bu da ailelerin, okulların oyunları oynamayı destekleyici aktivitelerde bulunması gerektiği yönünde çaba sarf etmeleri gerektiği şeklinde bir sonuç vermektedir.

Çizk oyununda atış yaparken, Simit kovarken nefesini kontrol ederken, sobe oyununda saklananları ararken sobe bölgesinden uzaklaşırken saklananlardan birinin sobelemek için koştuğunda vb. oyunlarda psiko-motor faaliyetler içinde bulunmakla birlikte kendi vücudunu ve gücünü tanıyıp geliştirdiği gözlemlenmiştir.

4.2. Tartışma

Çocuk oyunlarının kültürle, halk bilimiyle, çocuğun gelişimiyle ilgili olduğu ve oyunların bireylerin gelişimine katkı sunduğu gerçeğinden hareketle yapılan alan taraması doğrultusunda konu tartışılmaya çalışılmıştır.

Artvin'de Çocuk Oyunları adlı çalışma (Erdem, 2019) ile yapılan bu çalışma arasında genel benzerlik olduğu görülmüştür. Yine oyunların çocukların gelişimine katkı sunduğu yönünde yapılan başka bir çalışmada; öğretici ve geliştirici bilgisayar oyunlarının uygun zaman ölçülerinde ve kontrollü oynanması durumunda çocuk ve gencin gelişimine katkı sağladığı ifade edilirken (Yalçın, vd., 2016: 134) bunun geleneksel çocuk oyunları için de geçerli olduğu gerçeğine vurguda bulunulmuştur.

Her yerde inşaatların artmasıyla oyun alanlarının da azalması, teknolojinin gelişmesiyle bilgisayar oyunlarının artması, apartman kültürünün gelişmesiyle oyun alanlarının daralması, komşuya güvenin azalması, sınav sayısının ve rekabetin artmasıyla çocuğun çocukluğunu yaşamaması gibi sebeplerin de çocuk oyunlarına etkisinin olduğu gerçeği yapılan benzer çalışmalarda da (Erdem, 2019: 182-183; Sülün, 2019: 152-153) görülmüştür. Dış mekânlarda çocuğun becerilerinin geliştiğine, öğrenme yeteneğinin arttığına, kişiliğinin oturduğuna katkı sağladığını ifade eden Selçuk (2019: 162) oyun alanlarının genişletilmesinin önemine dikkati çekmiştir. Çakırer Özservet, (2015) çalışmasında oyun mekânının esnek kullanıma, yaratıcı fikirlere izin vermesi gerektiği aksi durumda aşırı kontrol oyunun doğasını mahveder. Dış mekânda oynama, kendi yeteneklerini test etme anlamında çocuk için oldukça önemlidir. Günlük hayata dâhil olma fırsatı çocuğun yetişkinlerin dünyasına adapte olması için dış mekânda çocuğa sunulmalıdır. Çocuklar aktivite olarak en çok planlanmamış enformel oyunları sevmektedirler. Malesef çocuk parkları bugün çocuklar için planlanmış tek resmi dış mekânlar konumundadır.

Araştırmamızda derlenen oyunlar için de oynama alanlarının daraldığını, çocukların belli başlı oyunları eskisi gibi oynayamadığı görülmüştür. Oyunların sosyal gelişimle birlikte dilsel, kültürel gibi pek çok alanda olumlu gelişmeye

katkı sunduğu alan yazında yapılan çalışmalarla da dikkatlere sunulmuştur (Esen, 2008: 364-365).

Çocuklar tarafından fırsat buldukça oyunlar oynandığı görülmüştür. Çizik oyununda atış yaparken, Simit kovarken nefesini kontrol ederken, sobe oyununda saklananları ararken sobe bölgesinden uzaklaşırken saklananlardan birinin sobelemek için koştuğunda vb. oyunlarda psiko-motor faaliyetler içinde bulunmakla birlikte kendi vücudunu ve gücünü tanıyıp geliştirdiği gözlemlenmiştir.

Nitekim "Çocuk Gelişiminde Oyunun Önemi" (2015) adlı makalede de bu tespitlerde bulunulmuştur. Yine çocuğu sosyal, fiziksel, zihinsel ve psikolojik gibi açılardan geliştirdiğini söyleyen Erdem (2019: 182-183) geleneksel oyunların yok olduğu veya sadece hafızalarda kaldığı sonucuna varmıştır. İbiş ve Aktuğ (2018) fiziksel gelişime katkısı olan oyunların ayrıca dikkat gelişimine de katkılarının olduğunu ifade etmişlerdir.

Asan (2011), çalışmasında masa tenisi egzersizi ile dikkat arasında pozitif bir ilişkiden söz etmiştir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamızla çelişmeyen aksine çalışmamızı destekleyen benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çocuk kitaplarında yer verilen çocuk oyunlarının çocukların oyun gelişimine uygun bir şekilde hazırlanmasının hem yazarların hem de resimleyenlerin dikkat etmeleri gereken önemli bir konu olduğu ve bununun çocukları her açıdan ilgilendirdiğine (Toran ve Dilek, 2017) dikkat çekilmektedir. Devamında çocukların bu dönemde hareket ve tekrara dayalı motor becerilerini içeren oyun türlerinden ziyade yaratıcılığa, hayal gücüne, esneklik ve sembolik estetiğe dayalı oyunları oynadıkları, dolayısıyla çocuklara sunulan kitapların da bu yönden çocukları desteklemesi gerektiği ile ilgili yapılan araştırmalara (Massey, 2013; Walker, Gopnik, & Ganea 2015) değinerek konuyu öneminden bahsetmiştir.

Çocuk oyunlarının bir kültür aktarıcısı olduğu, ödül ve cezaları kabul ettirdiği, hayata hazırlayıp çocukların nasıl hareket etmesi gerektiğini, değerler açısından büyük katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Karğın (2018: 292-293) ve Sümbüllü ile Altınışık (2016: 83-84) da bu tespitte bulunmuşlardır. Yine alanda yapılan araştırmalarda bazı oyunlarda ödül ve cezaya yer verilmezken bazılarında da yer verildiği gözlemlenmiş olup benzerlik arz etmektedir (Erdem, 2019: 182).

Winnicott Oyun ve Gerçeklik başlıklı eserinde "Bir çocuk ya da yetişkin ancak oynarken ve sadece oynarken yaratıcı olabilir ve bütün kişiliğini kullanabilir; birey de kendini ancak yaratıcı olduğunda keşfedebilir." (Winnicott, 2017: 75) gerçeğine vurguda bulunarak oyunların çocukların yaratıcılıklarına katkısı hakkında fikir vermektedir.

Bu açıdan bakıldığında çocuk ancak bu yolla şekillenip olgunlaşma yolunda ilerleyebilir. Nitekim Nietzsche'ye (2009) göre insandaki olgunluk; insanın çocukluğunda oynarken yaşadığı ciddiyeti bir kez daha keşfetmesi ile mümkündür. Bu da insanoğluna şu gerçeği hatırlatmaktadır: Canlı varlık oyun oynarken, doğuştan gelen bir taklit eğiliminin hükmü altındadır, bir gevşeme ihtiyacını tatmin etmektedir, hayatın ondan talep edeceği ciddi faaliyetlere hazırlık antrenmanı yapmaktadır ya da oyun insanın nefesine hâkim olmasını sağlamaktadır (Huizinga, 1995).

Buradan bakıldığında çocuk oyunları ile ilgili yapılacak çalışmalarda şu hususlara dikkat edilmesi büyük önem

taşımaktadır: Toran ve Dilek (2017) çalışmalarında aktardıkları şekli ile Piaget, çocuk oyunlarını üç aşamada çocuğun zihinsel gelişimine uygun olarak ele almakta ve bu aşamalar, duyu-motor, işlem öncesi ve somut işlem dönemlerinin karşılığı olarak yer almaktadır. Piaget'nin oyun gelişini kuramı aşamaları incelendiğinde ilk aşamanın alıştırma oyunları (0-2 yaş), ikinci aşamanın sembolik oyun (2-12 yaş) ve üçüncü aşamanın ise kurallı oyun (12 ve üzeri yaş) olduğu görülmektedir. Piaget'nin oyun gelişimi kuramına göre çocukta oyun gelişimi bir evrim süreci içerisinde gelişmektedir. Bu süreç alıştırma oyunları ile başlayıp kurallı oyun aşamasına doru ilerlemekte ve kurallı oyunlar sürecin son aşaması olarak kabul edilmektedir (Nicolopoulou, 1993)

Çocukluğun biyolojik bir temeli vardır, fakat sosyal bir çevre çocukluğu başlatmadıkça ve bakıp büyütmedikçe, yani ona gereksinim duymadıkça gerçekleşmeyebilir. Eğer bir kültür, doğal olmayan, uzmanlaşmış ve karmaşık beceri ve tutumları öğrensinler diye çocuklar ile ilgili ayırım yapılmasını gerektiren bir aracın egemenliği altında olursa, o zaman çocukluk, bu veya başka bir biçimde olmak üzere ortaya çıkacak, topluma eklemenecek ve toplumdan koparılamaz olacaktır. Eğer bir kültürün iletişim gereksinimleri, çocukların uzun süreli ayırımını gerektirmez ise, o zaman çocukluk sessiz kalır (Postman, 1995: 182).

Dünya üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında da son dönemlerde çocuğa ve çocuklar için etkinliklere verilen önem daha da artmaktadır. Çocuklar için özel alanlar ve etkinlikler hazırlanmaktadır. Bunun en belirgin özelliklerinden birisini Onur (2010) çalışmasında oyuna ve oyuncuğa gereken önemin verilmesine yönelik önerilerini sıralarken buna örnek olarak dünyada sayısı hızla artan oyuncak müzelerini göstermektedir.

Batı toplumlarında oyunun bir yandan idealleştirilirken öbür yandan da evcilleştirildiği gerçeği pek çok yerde tartışma konusu yapılmıştır. 1999'da Tokyo'da yapılan uluslararası konferansa Amerika'dan katılan B.A. Wright'ın gözlemi de bu noktadaydı: "Oyunun sağlıklı ve mutlu çocuklara katkısının açık olmasına karşın, oyunun göreceli önemi Amerikan toplumunda çoğu zaman ihmal edilmiştir. Uzun süreli dinsel inançlarla dolmuş güçlü bir iş ahlakı Amerikalıların iş ve oyun karşısındaki tutumlarında hâlâ egemendir. Çocuklar formel okullara gitgide daha erkenden sokulmaktadır. Bu okul öncesi kurumlardaki etkinliklerin çoğu oyuna yöneltilmiş olmakla birlikte, bunlar çoğu zaman yapılandırılmış olan, oyunun yapılandırılmamış biçimlerinin büyüme potansiyeline de izin vermeyen etkinliklerdir." Batı ülkelerinde çocuk oyunları konusunda bütün tartışma yukarıdan beri söz ettiğimiz bu çelişki üzerinde yoğunlaşıyor. Bu çelişkiyi çocukları tümüyle kontrol etmek, sonunda iyi tüketiciler yapmak isteyen sistemlerin yarattığı ileri sürülüyor. Akademik hırs ve rekabet, ne pahasına olursa olsun başarı kazanma isteği, eve kapanma zorunluluğu gibi diğer etkenler de denetimli oyunla birleşince ortaya "yalıtılmış" bir çocukluk çıkıyor (Onur ve Güney, 2004).

Çocuklar, göremeyeceğimiz bir zamana gönderdiğimiz canlı mesajlardır. Biyolojik açıdan herhangi bir kültürün kendisini yeniden üretme gereksinimini unutmaması tasavvur edilemez. Fakat bir kültürün toplumsal açıdan çocukluk fikrine sahip olmaksızın var olması oldukça muhtemeldir. Bebekliğin tersine çocukluk, biyolojik bir kategori değil, toplumsal bir kurgu (Postman, 1995: 7) olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Bu gerçekten hareketle oyun denilince akla ilk gelen çocukluk oluyor. Ancak büyüklerin bu konuda eksik düşündükleri ve oyunun bir ihtiyaç olduğu gerçeğini unutmaları gerektiği vurgulanmakta ve oyun kavramının çok geniş kapsamlı olduğu dikkate sunulmaktadır. Çünkü çocuklarla oynanan oyunlar aslında büyüklerin de kendi oyun ihtiyaçlarını karşıladığına (Erdoğan, 2020) dikkat çekilmektedir.

Tüm bunlardan hareketle çocuklar her ne kadar toplumsal etkilerle şekillenip olgunlaştığı vurgulansa da tam tersi durumda söz konusu olabilmektedir. Yani çocuklar da bazı konularda oyunları ile topluma etki edebildikleri dile getirilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmada Ankara köylerinde çocuklar o sene hangi oyunu oynarsa o yıl onunla ilgili işlerin çok olacağı inancına rastlanmaktadır. Mesela çocuklar kuyu kazarak oynarsa o sene bolluk olur, ekin kuyuları kazılmış (And, 2016) şeklinde bir inanış söz konusudur.

Mardin geleneksel çocuk oyunlarının derlenip gelecek kuşaklara aktarılması ve bireyin gelişimine olan etkisinin incelendiği çalışmamızda geleneksel çocuk oyunlarının köylerde aktif olarak oynandığı, bilgisayar oyunlarının olmayıp uygun ortamın olduğu yerlerde dikkatleri kendine çektiği görülmekle birlikte birçok oyunun sadece akıllarda kalıp oynanmadığı görüldüğünden dolayı adı geçen oyunların gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli olduğu görülmüştür. Bu sebepten dolayı daha ayrıntılı bir çalışmayla her bir yöreye ait çocuk oyunlarının bir an önce derlenmesine gerek duyulmaktadır.

4.3. Öneriler

Bu araştırmanın sonucunda şu önerilerde bulunulabilir:

1. Geleneksel çocuk oyunlarının iyi, bilgisayar oyunlarının kötü olduğu algısının yetersiz bir değerlendirme olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir
2. Geleneksel çocuk oyunlarının oynanabilmesi için uygun zaman ve mekânın gerek aile gerek devlet tarafından çocuklara sağlanması gerekmektedir.
3. Çocuk oyunlarının fiziksel, zihinsel, sosyal, dil gelişimi gibi birçok gelişim alanını etkilediğinden dolayı bu alanla ilgili daha ayrıntılı çalışmaların yapılması gerekmektedir.
4. Henüz unutulmamışken çocuk oyunlarının daha kapsamlı bir şekilde derlenip kayıt altına alınması büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Anılan, H., Girmen, P., Öztürk A. & Koçkar M. T. (2003, Ekim). Geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri. *OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı*, Aydın.
- And, M. (2016). *Oyun ve büğü /Türk kültüründe oyun kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Baykoç Dönmez, N. (1992). *Oyun kitabı*. İstanbul: Esin Yayınevi,

- Bateson, P & P Martin, P. (2014). *Oyun, oyunbazlık, yaratıcılık ve inovasyon*, (Çev. Songül Kirgezen), Ayrıntı Yayınları,
- Büyükköztürk Ş., Çakmak E. K., Akgün Özcan E., Karadeniz Ş., ve Demirel F. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi
- Cirhinlioğlu, F. G. (2001). *Çocuk ruh sağlığı ve gelişimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çakırer Özservet, Y. (2015). Geleneksel çocuk oyunları için sokak temelli geleneksel oyun alanlarının yeniden keşfi. I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı. 14-15 Mayıs, 2015. Eskişehir.
- Çok, F., Artar, M., Şener, T., & Bağlı M. T. (2004). Kentlerdeki açık alanlarda çocuk oyunları: Ankara Örneği. İçinde B. Onur & N. Güney (Ed.), *Türkiye'de çocuk oyunları: Araştırmalar* (s. 16-28) Ankara: Kök Yayıncılık
- Çolak, M. (2015). *Adana geleneksel çocuk oyunları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Dursun, Y. (2014). *Oyun ontolojisi*, Doğu Batı Yayınları
- D. W. Winnicott, (2019). *Oyun ve gerçeklik*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları,
- Erdem, N. A. (2019). *Artvin'de çocuk oyunları (Derleme, inceleme, tasnif)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Artvin: Çoruh Üniversitesi.
- Erden, Ş. ve Alisinanoğlu, F. (2002). Anaokullarına devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk oyun ve oyuncakları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (22), 42-49
- Erdoğan, E. (2020). *Saklambosi*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Esen, M. A. (2008). Geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri ve unutulmaya yüz tutmuş Ahıska oyunları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 357-367
- Fink, E. (2015). *Bir dünya sembolü olarak oyun*, İstanbul: Dost Kitabevi,
- Gültat, B. Sündük, B., & Ayyıldız S. (2015). Çocuk gelişiminde oyunun önemi, https://www.academia.edu/35922977/%C3%87ocuk_Geli%C5%9Fiminde_oyunun_%C3%96nemi
- Huizinga, J. (1995). *Homo Ludens: Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ayrıntı Yayınları.
- İbiş S. & Aktuğ Z. B. (2018). Effects of sports on the attention level and academic success in children. *Educational Research and Reviews*,13(3), 106-110.
- Kara, U, Y. (2014). *Kimlik Oyunu: Video Oyunları, Yeni Medya ve Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Karğın, D. (2018). *Şanlıurfa ili ve çevresi çocuk oyunları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ardahan: Ardahan Üniversitesi

- Mutlu, E. C. (1999). *Uluslararası işletmecilik*. İstanbul: Beta Basım Yayım
- Onur, B. (2010). *Oyuncaklı dünya: Oyuncağın toplumsal tarihi*, İmge Kitabevi,
- Onur, B., & Güney, N. (2004). *Türkiye'de çocuk oyunları: araştırmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları no: 12
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yok oluşu*, (Çev. Kemal İnal), İmge Kitabevi Yayınları
- Selçuk, K. (2019). *Oyunun Çocuk Gelişimi Üzerindeki Önemi ve Açık Parkların Tasarım Kriterleri Bakımından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi
- Sülün, M. (2019). *Çocuğun gelişmesinde oyun alanlarının rolü ve mekânsal gereklilikler: Ankara örneğinde özel ve kamusal çocuk oyun alanları üzerinden bir inceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul:b Yıldız Teknik Üniversitesi
- Sümbüllü, Y. Z., & Altınışık M. E. (2016). Geleneksel çocuk oyunlarının değerler eğitimi açısından önemi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 / 2, 73-85.
- Sahin, S. (2016). Afganistan Türkmenlerinin kültüründe çocuk oyunları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2016, (40): 261-271
- Toran, M., & Dilek, A. (2017). Çocuklar ve kitaplar: Piaget'nin oyun kuramına göre bir değerlendirme. *Yaşadıkça Eğitim*, Cilt 31, Sayı 1, s. 41-54.
- Yalçın Irmak, A. & Erdoğan, S. (2016). Ergen ve genç erişkinlerde dijital oyun bağımlılığı: Güncel bir bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi* 27(2), 128-37.
- Yeşil, S. (2013). Kültür ve kültürel farklılıklar: liderlik açısından teorik bir değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (44), 52-81.

Kaynak Kişiler

Soyadı-Adı	Doğum Yeri	Öğrenim Durumu
KK1. ATSIZ, Ali	Mazıdağı	Ön Lisans Mezunu
KK2. İLEK, Mazlum	Mazıdağı	Lisans Mezunu
KK3. EKİNCİ, Yakup	Mazıdağı	Lisans Öğrencisi
KK4. GAYIR, Hatip	Mazıdağı	Ön Lisans Mezunu
KK5. DAYAN, Büşra	Derik	Ortaokul Öğrencisi
KK6. GÜNDÜZ, Ömer	Midyat	Lisans Öğrencisi
KK7. TAN, Merve	Derik	Ortaokul Öğrencisi
KK8. ABA, Sedat	Mazıdağı	Lisans Mezun
KK9.COŞKUN, Ömer	Mazıdağı	Lisans Mezunu
KK10. EKİNCİ, Ahmet	Derik	Lise Mezunu
KK11. ELİTAŞ, Beyza	Mazıdağı	Ortaokul Öğrencisi
KK12.DERİN, Beyaz	Derik	Ortaokul Öğrencisi
KK13.ATAŞ, Zeynep	Derik	Ortaokul Öğrencisi
KK14. YAŞAR, Sedef	Derik	Ortaokul Öğrencisi
KK15. KIZTANRI, Kadir	Mazıdağı	Ön Lisans Mezunu

Extended Abstract

Mankind has always endeavored to produce and open new areas for himself in the process from his creation until today. Consciously or unconsciously, he has always continued this effort. He continued this effort, sometimes at the cost of his life. Especially when looking at the efforts towards social life, the title of culture draws attention. Because culture includes many fields. Many aspects from economy to art, from entertainment to life are included in the concept of culture. From this point of view, when children's games are considered as a part of the culture, as a transmitter and a factor that prepares children for life, its close relationship with culture is striking, but its relationship with folklore also draws attention. From this point of view, it can be said that one of the important fields of study of folklore is children's games. It was conducted using the qualitative research methods, document analysis and semi-structured interview technique. Thus, the field research on folk culture products was used and the products obtained were subjected to document examination. Interviews were held and compilations were made in the classroom, hallway, school yard, workplace, coffeehouse, and neighborhood. During the compilation, in addition to taking various notes, how the game was played was determined in detail, and it was determined through observations which contributed to the development of the field.

As a result of interviews with 9 men and 6 women, 20 games were compiled, 13 of them were analyzed under the titles "Games Played with Any Object" and 7 "Games Not Played with Any Object". It was observed that 6 of the source persons interviewed were not involved in any level of education. The games that were played but not named were either named using a term related to the game or a suggestion was received from the compiled person and name.

The games that were played but not named were either named using a term related to the game or a suggestion was received from the compiled person and name. The collected games were handled as given by the sources, and the interview was conducted in a conversation atmosphere. After the games were organized and transferred to the computer environment, the benefit to the development of the individual was examined in line with field scanning and expert opinion and necessary determinations were made.

Mardin children's games, which were obtained by interviewing and interviewing resource persons, were classified as children's games played with any vehicle and children's games not played with any vehicle. In the study without discrimination, it was concluded that children's games are generally related to culture, folklore, child development and that games contribute to the development of individuals.

Another result reached about the games is as follows: In the interviews with the resource persons, it was observed that the

games were played either at school or in large places. It is seen that the reasons such as the decrease in playgrounds with the increase of construction everywhere, the increase of computer games with the development of technology, the shrinkage of the playgrounds with the development of the apartment culture, the decrease in trust in neighbors, the increase in the number of exams and the increase of competition and the child not living in childhood are also seen to have an effect on children's games.

Complying with what the person said in the game "Renk Tutmaca (Color Retention)", hiding without leaving the specified areas in the game "Sobe (Hide and Seek)", It has been concluded that those caught in the game of " Amerika (America)" help it and catch the others, obey the punishments and do what is necessary in the game of "Nişan (Put a Bull's Eye)", as well as social development and positive development in many areas such as linguistic and cultural.

It positively affects the psycho-motor development area in games that try to avoid getting caught by it. Since it is a game that positively affects mental development in "Rêz" game, it is seen that strategy is important in this game like other games.

As we tried to explain, it is seen that those who play traditional children's games positively affect the psycho-motor, cultural, social, linguistic, physical and mental development areas. This gives the result that families should make an effort to ensure that schools should engage in activities that support playing games.

While shooting in the "Çizik" game, controlling his breath while firing a bagel, searching for what is hiding in the sobe game, when one of the hiding runs to sobere, etc. Although he does psycho-motor activities in games, it has been observed that he recognizes and develops his own body and strength.

As a result of this research, the following suggestions can be made:

1. It should not be overlooked that the perception that traditional children's games are good and computer games are bad is an inadequate evaluation.
2. In order to play traditional children's games, children should be provided with the appropriate time and place by both the family and the state.
3. Since children's games affect many developmental areas such as physical, mental, social and language development, more detailed studies are required in this area.
4. It is of great importance that children's games are compiled and recorded in a more comprehensive way, while they have not been forgotten yet.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutları Üzerine Etkisi

The Effect Of Social Media Marketing Activities On Consumer Based Brand Equity Dimensions

Bulut Dülek ^{a, *}, Mehmet Emin Yaşar ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 65000, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3474-7220

^b Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Solhan SHMYO, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, 12400, Bingöl/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8137-2946.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mayıs 2020

Düzeltilme tarihi: 20 Mart 2021

Kabul tarihi: 28 Mart 2021

Anahtar Kelimeler:

Tüketici Temelli Marka Değeri

Marka

Sosyal Medya

ARTICLE INFO

Article history:

Received: May 28, 2020

Received in revised form: March 20, 202021

Accepted: March 28, 2021

Keywords:

Consumer-Based Brand Equity

Brand,

Social Media

ÖZ

İşletmeler açısından markalarıyla ilgili farkındalık ve çağrışım oluşturma, algılanan kaliteyi artırma ve marka sadakat düzeyini genişletme gibi rekabet avantajı sağlayacak faaliyetlerin sürdürülmesinde sosyal medya araçları önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada işletmelerin sosyal medya pazarlamasına yönelik faaliyetlerinin tüketici temelli marka değeri boyutları üzerine etkisi analiz edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda sosyal medya araçlarını sıklıkla kullanan üniversite öğrencilerinin markalara yönelik algılamaları ve davranışları analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırma Bingöl Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 349 öğrenci ile yüz yüze görüşme yapılarak uygulanan anket metoduyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz edilmesi ve araştırma hipotezlerinin test edilmesinde ise doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketici temelli marka değeri boyutları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Social media tools play an important role in sustaining activities that will provide competitive advantage such as creating awareness and association about their brands, increasing perceived quality and expanding brand loyalty. In this study, the effects of the activities of the businesses for social media marketing on the consumer-based brand equity dimensions were analyzed. For this purpose, it was tried to analyze the perceptions and behaviors of university students who used social media tools frequently. The research was carried out with the face-to-face interviews with 349 students studying at Bingöl University, using the survey method. Confirmatory factor analysis and structural equation modeling were used to analyze the data and test the hypotheses. As a result of the findings, it was found that social media marketing activities had a significant effect on consumer-based brand equity dimensions.

1. Giriş

Sosyal medya, Web 2.0'in ideolojik ve teknolojik temelleri üzerine inşa edilen, kullanıcılarının içerik oluşturmalarına ve kolaylıkla etkileşim içinde olmalarına imkân sağlayan internet tabanlı bir uygulamadır (Kaplan ve Haenlein, 2010). Sosyal medya araçlarının günümüz dünyasında daha yaygın kullanılmasıyla birlikte dünya daha da küçülmüş ve insanlar arasındaki etkileşim daha da artmış bulunmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya araçları reklam, pazarlama

stratejileri ve satın alma alışkanlıkları gibi pazarlama faaliyetleri üzerinde de etkileri olmaktadır.

Pazarlama çabalarında sosyal medya araçlarının kullanılması işletmelerin marka değerini ve tüketicilerin markaya yönelik yaklaşımlarını da etkilemektedir. Tüketici odaklı yaklaşımla marka değeri, tüketicinin markaya yönelik bakış açısıyla o markadan elde ettiği memnuniyetin bütünleşmiş hali olarak ifade edilmektedir (Blackston, 1992: 82). Tüketici temelli marka değeri birçok çalışmada marka

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: meyasarbingol.edu.tr

farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Sosyal medya araçlarının kullanılması geniş kitlelere markaların ulaştırılmasını daha kolay hale getirebilmektedir. Bu çalışmada sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketici temelli marka değeri boyutları (marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati) üzerine etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda sosyal medya araçlarını daha sık kullanmalarından dolayı araştırmanın örneklemini üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Hem işletmeler hem de alan yazınında yapılacak çalışmalar açısından bu çalışmanın sosyal medya araçlarının kullanımı ve önemi konusunda farklı bir bakış açısı kazandıracağı öngörülmektedir. Bu çalışmanın birinci kısmında kavramsal çerçeve ve hipotezlerin geliştirilmesi yer almaktadır. İkinci kısımda ise Bingöl Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan araştırmanın metodolojisi bulunmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

2.1. Sosyal Medya Pazarlaması

Sosyal medya pazarlaması, bir marka, işletme, ürün, kişi veya başka bir tüzel kişi için farkındalık oluşturup tüketicileri eyleme geçirmeyi amaçlayan ve bloglama, sosyal ağ oluşturma, içerik paylaşımı gibi araçları kullanarak yürütülen doğrudan veya dolaylı pazarlama olarak tanımlanmıştır. Ticari organizasyonların müşterileri ile başarılı, uzun süreli ve katma değerli bir ilişki sürdürmeleri için geniş alan sağlayan yeni pazarlama yaklaşımıdır (Gunelius, 2010). Sosyal medya web sitesini kullananların imkan veren online bir ağ sitesidir (Baydaş, Ata, ve Berdibek, 2021:189).

Thakur ve Kumar (2018: 215) sosyal medya pazarlamasını, büyük sosyal medya platformlarında varlık gösterme, paylaşılabılır içerik ve reklamlar hazırlama ve bu sayede müşteri geri bildirimlerini teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilen pazarlama çabaları olarak ifade etmektedirler.

Sosyal medya sayesinde işletmelerin reklamcılık ve pazarlama uygulamaları daha çeşitli hale gelmiş bulunmaktadır. Sosyal medya pazarlaması işletmelerin müşterilerinin geri bildirimlerini, yorumlarını ve önerilerini almasını ve müşteri ihtiyaçlarının daha proaktif bir şekilde ele alınabilmesi için ürün ve hizmetlerini geliştirmesini sağlamıştır (Hajli, 2014: 392). Sosyal medya araçları ile işletmelerin markalarını daha geniş küresel topluluklara pazarlaması da sağlanmıştır. Sosyal medya platformları her ülkeden herkes için açık ve erişilebilirdir bu nedenle şirketlere topluluklarla iletişim kurma ve hedef kitleleriyle ilişki kurma konusunda muazzam fırsatlar sunmaktadır (Kabani ve Brogan, 2010).

Sosyal medyada, işletmelerin ve bireylerin katılabilmesi için bir araç olarak kullanabilecekleri birçok sosyal ağ aracı vardır. Facebook, Twitter, YouTube ve Blogcular dünya çapında insanlar tarafından kullanılan popüler sosyal medya aracıdır (Sin vd., 2012).

2.2. Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutları

Marka değerinin sadece finansal bir çıktı olarak değil tüketici algılamalarını da dikkate alarak değerlendirilmesini esas alan yaklaşımlarla birlikte tüketici temelli marka değeri

kavramı literatüre girmiştir. Aaker (1991)'e göre tüketici temelli marka değeri, ürün veya hizmet tarafından bir işletmeye veya işletmenin müşterilerine sağlanan değeri arttırmada veya azaltmada markaya ilişkili tüm varlıkların oluşturduğu topluluğu ifade etmektedir.

Tüketici temelli marka değeri, hedef tüketici gruplarının istek ve ihtiyaçları doğrultusunda markaya ilave edilen değerdir (Farquhar 1989: 25). Tüketicilerin artan fayda ile sonuçlanan ve bir markanın, marka adı olmadan elde edebileceğinden daha fazla hacim veya daha fazla marj kazanmasına izin veren bir dizi algı, tutum, bilgi ve davranıştır (Christodolides ve Chernatory, 2010).

Tüketicinin markaya yönelik algılama veya bilgilerine göre şekillenen, işletmelerin pazarlama kararlarını da aynı şekilde etkileyen, tüketici deneyimi ile pazarlama çabaları arasındaki olumlu olumsuz etkileşime neden olan bir olgudur (Biyar, 2019:152). Tüketici temelli marka değerini oluşturan farklı boyutlar bulunmaktadır. Bu boyutlardan en sık kullanılan ve kabul görenleri marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakatidir.

Marka farkındalığı, potansiyel bir alıcının bir markanın belirli bir ürün kategorisinin üyesi olduğunu ayırt edebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Marka değeri oluşturmanın ilk adımı marka farkındalığı ile başlamaktadır. Bir markanın tanınma ve hatırlanma derecesi o markanın farkındalık düzeyi ile ilgilidir. Güçlü farkındalığa sahip ve akılda kalıcı bir marka, müşterilerin algılarını etkileyebilir ve bu sayede daha geniş hedef kitlelere ulaşılmış olunur (Aaker, 1991; Keller, 1993; Kimpakorn ve Tocquer, 2010).

Marka çağrışımları marka ile ilgili tüm düşünce, duygu, algı, imaj, deneyim, inanç ve tutumlardan oluşmaktadır (Kotler ve Keller, 2006). Marka çağrışımları markanın iletişim yönüyle ilişkilidir. Markaya ait özelliklerin tüketiciler tarafından nasıl algılandığını ifade etmektedir.

Marka çağrışımları işletmeler açısından farklılaştırma sağlama, markayı konumlandırma ve markaya karşı pozitif tutumlar geliştirmeye aracı olarak değerlendirilmektedir. Tüketiciler için ise bilgileri hatırlama, bu bilgileri organize etme ve satın alma kararlarını kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadır (Low ve Lamb, 2000: 351).

Algılanan kalite, müşterinin bir ürünün genel mükemmellik veya üstünlüğü hakkında nesnel kaliteden farklı olan ve müşterinin algısıyla ilgili yargısıdır (Tang ve Hawley, 2009). Algılanan kalite bir ürünün sahip olduğu özellikleri, üstün yanları ve rakip ürünlere göre benzersiz oluşu konusunda tüketicilerin sahip olduğu bakış açılarını, yargı ve değerlendirmeleri ifade eden subjektif ve soyut bir kavramdır. Gerçek kalite ile algılanan kalite aynı kavramlar olmamasına rağmen birbiriyle ilişkilidirler. Genellikle algılanan kalitenin temelinde gerçek kalite önemli bir etmen olarak değerlendirilmektedir (Kocatürk, 2017).

Marka sadakati, müşterinin markaya bağlılık derecesi olarak ifade edilmektedir. Müşterinin rakip işletmeler tarafından sunulmuş olan daha uygun fiyat ve promosyon teklifleri karşısında bile bir markayı satın almaya yönelik kararlı yaklaşımıdır (Aaker, 1991; Palumbo ve Herbig, 2000:116). Marka sadakati tesadüfi olarak gerçekleşen bir tutum değildir. Müşterilerin bilinçli olarak birçok marka arasından birisini davranışsal tepki olarak sürekli tercih etmesidir.

Marka sadakatının yüksek düzeyde olması durumu tüketici temelli marka değerinin en önemli belirleyicisidir.

3. Hipotezlerin Geliştirilmesi

Markalar sosyal medya pazarlamasını kullanarak tüketicilere daha kolay ulaşabilmekte ve marka değerini artırmaya yönelik çabaları daha anlamlı hale getirebilmektedirler. Tüketicilerin bir ürün veya hizmet hakkında aktif olarak bilgi aradıkları ve satın almadan önce deneyim yaşayabildikleri sosyal medya platformları marka değeri boyutları üzerinde etkilidir.

Sosyal medya pazarlaması ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İşletmeler sosyal medya araçlarındaki çevrimiçi etkinlikleri ile temel özelliklerini tanımlayıp kullanarak marka değerini artırmalarına katkıda bulunmaktadırlar (Kavisekera ve Abeysekera, 2016).

Tüketicilerin sosyal medya içeriklerine yönelik aktif katılımları ile işletmeler arasındaki etkileşimleri de artacaktır. Sosyal medyadaki etkili kampanyalar, işletmelerin tüketicilere sunmuş oldukları faydalar, değerler ve avantajlarla marka sadakatini pozitif yönde etkilemektedir (Balakrishan vd., 2014; Erdoğan ve Çiçek, 2012).

Sosyal medya pazarlamasının eğlence, etkileşim, eğilim, kişiselleştirme ve ağızdan ağıza iletişim etkinlikleri lüks markalar açısından marka değerini, marka farkındalığını ve marka imajını etkilemektedir (Godey vd., 2016). İşletmeler sosyal medya pazarlamasını pazarlama stratejilerine entegre etmekle müşterileriyle iletişimi ve etkileşimi daha da geliştirmeyi, markalarının farkındalıklarının artırmayı başarabilirler (Elaydi, 2018).

Mousavi ve arkadaşları (2015), yapmış oldukları araştırmada sosyal medyanın müşterilerin ilişkileri üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu ve bunun da marka güvenini ve marka sadakatini olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir.

Sosyal medya giderek daha fazla geleneksel medyanın yerini alıyor ve daha fazla tüketici bunları ürünler, hizmetler ve markalar hakkında bilgi kaynağı olarak kullanıyor (Baydaş ve Yaşar, 2019). Bu bağlamda yapılan ampirik çalışmada sosyal medya pazarlamasının Sri Lanka Seyahat ve Turizm Endüstrisinde marka değeri üzerinde güçlü bir olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ajanthan, 2017).

Sosyal medya platformlarında kurgusu doğru şekilde oluşturulmuş etkin bir interaktif iletişim, tüketicilere ait marka değer algılarını olumlu yönde etkileyecektir. Sosyal medya iletişiminin alt boyutları ile tüketici temelli marka değeri arasında orta kuvvette ve anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir (Çakırkaya ve Koçyiğit, 2019).

Sosyal medya platformlarından Facebook'ta gerçekleştirilen bilgilendirici etkinliklerin, ağızdan ağıza iletişim ve müşteri ilişkileri çanbalarının marka değeri boyutları olan algılanan kalite, marka farkındalığı ve çağrışımları ile marka sadakati üzerinde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gümüş vd., 2013).

Birçok işletme sosyal medyayı, ürünlerini tanıtmak ve dikkat çekici çağrışımlar oluşturmak amacıyla kullanılmaktadırlar. Sosyal medya platformları aracılığıyla oluşturulan içerik ve mesajlar, kullanıcıların marka çağrışım boyutu

algılamalarında anlamlı değişikliklere neden olmaktadır (Andehn vd., 2014).

Sosyal medya uygulamaları tüketici marka ilişkisini etkilediği gibi tüketicilerin birbirleriyle olan ilişkilerini etkilemektedir. Söz konusu bu durumla birlikte markaya bağlı tüketicilerin sayısı da artmaktadır (Luo vd., 2015).

Alan yazınında daha önceki dönemlerde yapılan birçok çalışma analiz edildiğinde sosyal medya pazarlaması ile tüketici temelli marka değeri boyutları arasında ilişkinin olduğu söylemek mümkündür. Bu teorik çerçeveler doğrultusunda araştırma hipotezleri şu şekilde kurgulanmıştır:

H₁: Sosyal medya pazarlaması marka farkındalığı üzerinde etkilidir.

H₂: Sosyal medya pazarlaması marka çağrışımları üzerinde etkilidir.

H₃: Sosyal medya pazarlaması algılanan kalite üzerinde etkilidir.

H₄: Sosyal medya pazarlaması marka sadakati üzerinde etkilidir.

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma işletmelerin gerçekleştirdikleri sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketici temelli marka değeri boyutlarını etkileyip etkilemediğini analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Marka değeri çok sayıda markanın olduğu ve rekabetin daha yoğun olduğu Pazar şartlarında işletmeler için önemli bir farklılaşma aracıdır. Tüketicilerin zihinlerinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan ve onları kendi organizasyonlarına bağlı hale getiren işletmeler daha kalıcı olmaktadır. İşletmeler açısından sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin daha geniş kitlelere ulaşmanın yanında markalarıyla ilgili farkındalık ve çağrışım oluşturma, algılanan kaliteyi artırma ve marka sadakat düzeyini genişletme gibi olumlu sonuçları da söz konusudur. Bu araştırmanın bu yaklaşımlar doğrultusunda hem işletmelere hem de alan yazınındaki çalışma arkadaşlarımıza sosyal medya araçlarının kullanımı ve önemi konusunda farklı bir bakış açısı kazandıracığı öngörülmektedir.

3.2. Araştırma Metodu ve Örneklem Süreci

Araştırmanın yapılabilmesi için Bingöl Üniversitesi etik kurulu onayı (sayı: 92342550/044/, tarih: 03.06.2020) etik kurul yönergesi ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve araştırma etiği açısından uygun olduğuna ve çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu çalışma için gerekli veriler anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, veri toplama sürecinin daha etkin bir şekilde yönetilebilmesi ve verilerin bu yöntemle kolayca analiz edilebilmesidir. Araştırmanın ana kütleliğini Bingöl Üniversitesi yerleşkesi içinde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Bingöl Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığından alınan resmi yazıya göre üniversitenin merkez yerleşkesinde öğrenim gören öğrenci sayısı 15713'dir.

Ana kütleinin tamamına ulaşmak mümkün olamayacağından dolayı örneklem oluşturma yoluna gidilmiştir. Örneklem, var

olan bir ana kütlede onu temsil edebilecek daha küçük sayıdaki gruplardır (Kaplan, 1998).

Ana kütle sayısı dikkate alındığında araştırmanın örneklem büyüklüğünün %95 güven aralığında en az 322 olması gerekmektedir (Thornhill vd., 2009). Anket formu Bingöl Üniversitesi yerleşkesi içinde farklı bölümlerde öğrenim görmekte olan 400 öğrenciye yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır. Hatalı ve eksik bilgilerin olduğu anketler elimine edilerek analize toplam 349 anket dahil edilmiştir. Anket formunda toplam 24 soru bulunmaktadır. Demografik sorular dışında 5'li Likert ölçeğinde sunulan 19 ifade bulunmaktadır. Sosyal medya pazarlaması için çalışma Bong (2017) ve Erdoğan ve Çiçek (1992) tarafından önerilen çerçeveye dayandırılmıştır. Tüketici temelli marka değeri boyutları için ise Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilmiş ölçeğe dayanmaktadır.

4. Analiz ve Bulgular

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Demografi k Özellik	Grup	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	208	59,6
	Erkek	141	40,4
	Toplam	349	100
Yaş	18 yaş altı	6	1,7
	18-21 yaş arası	177	50,7
	22-25 yaş arası	144	41,3
	26 yaş ve üzeri	22	6,3
	Toplam	349	100
Öğrenim Durumu	Ön lisans	94	26,9
	Lisans	238	68,2
	Lisansüstü	17	4,9
	Toplam	349	100
Aylık Harcama (TL)	300 TL'den az	29	8,3
	300-499 TL arası	108	31,0
	500-1000 TL arası	190	54,4
	1000 TL ve üzeri	22	6,3
	Toplam	349	100
En Sık Kullanılan Sosyal Medya Aracı	Facebook	40	11,5
	Google+	50	14,3
	Instagram	178	51,0
	Twitter	31	8,9
	LinkedIn	10	2,9
	Youtube	3	,9
	Diğer	37	10,6
	Toplam	349	100

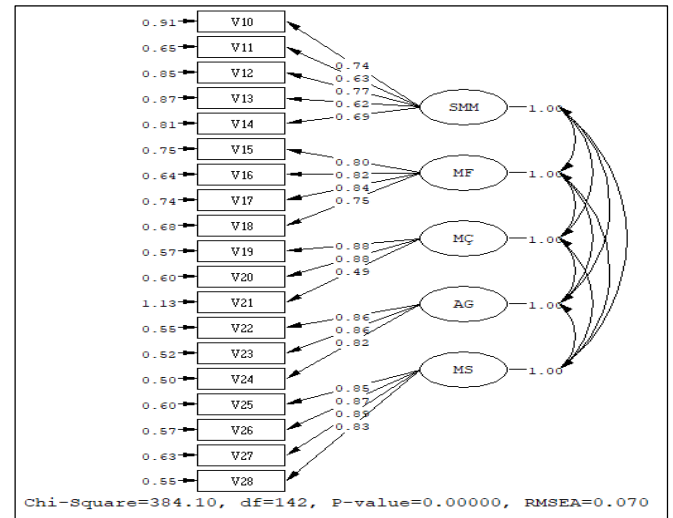
Katılımcıların %59,6'sı kadın ve %40,4'ü erkektir. Katılımcıların %50,7'si 18-21 yaş aralığında, %68,2'si lisans düzeyinde öğrenim görmektedir. Aylık harcama miktarının %54,4'ü 500-1000 TL arasındadır. Katılımcılar tarafından en sık kullanılan sosyal medya aracı ise %51,0 oranla Instagramdır.

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Bulguları

Faktör dağılımlarının uygunluğunu ölçmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen doğrulayıcı analiz modeli ve uyum indeksleri Şekil-1 ve Tablo-2'de gösterilmektedir. Bununla beraber Tablo-2'de standartlaştırılmış faktör ağırlıkları, t ve R² anlamlılık değerleri, ortalama açıklanan varyans (AVE), birleşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach Alfa değerleri yer almaktadır.

Sosyal medya pazarlaması, marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutlarının ölçümünde kullanılan değişkenler, ilgili oldukları faktörü p<0,01 anlam düzeyinde istatistiksel olarak açıklamaktadırlar. Değişkenlere ait güvenilirlik katsayıları (Cronbach Alfa) 0,648 ve 0,835 aralığında güvenilir seviyede gerçekleşmiştir.

Sosyal medya pazarlaması, marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutlarına ilişkin birleşik güvenilirlik (CR) değerleri referans değer olan 0,70'in üzerinde gerçekleşmiştir. Ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinde ise sadece sosyal medya pazarlaması boyutu referans değer olan 0,50'nin altında gerçekleşmiştir. Hair ve arkadaşları (1998), CR değerlerinin 0,60'dan büyük olduğu durumlarda, AVE'nin 0,50'den küçük olmasının kabul edilebileceğini ve yapı geçerliliği düzeyinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Şekil-1: Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının uyum değerleri kriterlerini sağladığı görülmektedir. Model modifikasyonunda ki-kare değeri (χ^2) 384,10, serbestlik derecesi ise (*sd*) 142 olarak bulunmuştur (p-equity: 0,00000). Ki-kare değerinin serbestlik derecesine bölünmesiyle modifikasyon uyum değeri 2,70 (≤ 3) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca uyum kriterleri RMSEA, SRMR, NNF, NNFI, CFI, GFI ve AGFI değerlerinin de kabul edilen uyum düzeylerinde olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktör	Değişken	t Değeri	St Değeri	R ²	CR	AVE	Cronbach Alfa
SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI	SMP1	11,45	0,74	0,38	0,82	0,48	0,743
	SMP2	11,56	0,63	0,38			
	SMP3	12,10	0,77	0,41			
	SMP4	10,22	0,62	0,31			
	SMP5	11,33	0,69	0,37			
MARKA FARKINDALIĞI	MF1	13,65	0,80	0,46	0,88	0,64	0,784
	MF2	14,61	0,82	0,51			
	MF3	14,11	0,84	0,49			
	MF4	13,41	0,75	0,45			
MARKA ÇAĞRIŞIMI	MÇ1	15,20	0,88	0,57	0,81	0,60	0,648
	MÇ2	14,95	0,88	0,56			
	MÇ3	7,50	0,49	0,17			
ALGINAN KALİTE	AK1	15,60	0,86	0,57	0,88	0,72	0,803
	AK2	15,91	0,86	0,59			
	AK3	15,64	0,82	0,57			
MARKA SADAKATI	MS1	15,32	0,86	0,55	0,91	0,74	0,835
	MS2	15,77	0,87	0,57			
	MS3	15,49	0,88	0,56			
	MS4	15,56	0,83	0,56			

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Uyum ölçüsü	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model değeri	Uyum
χ^2/sd (384,10/142)	≤ 3	≤ 5	2,70	Mükemmel uyum
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,070	Kabul edilebilir uyum
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,05	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0,97	Mükemmel uyum
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0,90	Kabul Edilebilir uyum
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0,86	Kabul Edilebilir uyum
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0,96	Kabul edilebilir uyum
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0,957	Kabul edilebilir uyum

Kaynak: (Schermele-Engel, Moosbrugger ve Müller, (2003))

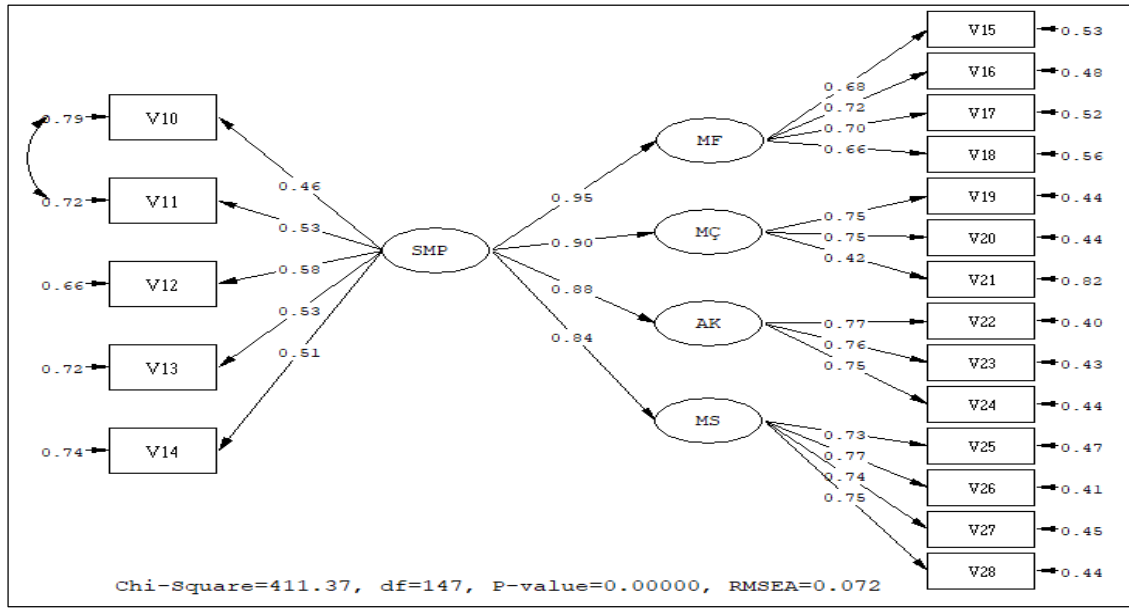
4.3. Yapısal Eşitlik Modellemesi

Araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin kabul edilip edilmediğini test etmek amacıyla yol analizleri yapılarak yapısal model test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen değerler Şekil-2 ve Tablo-4'te yer

almaktadır. Analiz sonuçlarına göre ki-kare değerinin anlamlı çıktığı görülmektedir ($p=0,000$). Bununla beraber ki-kare/serbestlik derecesi $\chi^2 /sd = 2,80$ olarak gerçekleşmiştir. Sonucun referans değerinin 3'ün altında olması veri ile model arasında uyumun mükemmel olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Yapısal Modele İlişkin Uyum Değerleri

Uyum ölçüsü	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model değeri	Uyum
χ^2/sd (411,37/147)	≤ 3	≤ 5	2,80	Mükemmel uyum
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,072	Kabul edilebilir uyum
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,052	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0,97	Mükemmel uyum
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0,90	Kabul Edilebilir uyum
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0,86	Kabul Edilebilir uyum
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0,96	Kabul edilebilir uyum
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0,97	Kabul edilebilir uyum

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modellemesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi amacıyla yapılan yapısal eşitlik modellemesi sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler aşağıdaki tablo da gösterilmektedir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modellemesi Sonuçları

Hipotezler	t Değerleri >1,96	Standardize Edilmiş Değerler	R ²	Sonuç
H₁ SMP→MF	13,04	0,95	0,90	Kabul
H₂ SMP→MÇ	13,63	0,90	0,80	Kabul
H₃ SMP→AK	14,02	0,88	0,70	Kabul
H₄ SMP→MS	12,76	0,84	0,71	Kabul

Yukarıdaki tabloya göre sosyal medya pazarlaması ile marka farkındalığı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (St=0,95; t değeri=13,04). Modelin açıklama gücü ise %90 olarak bulunmuştur. Buna göre araştırmanın birinci hipotezi “sosyal medya pazarlaması marka farkındalığı üzerinde etkilidir” kabul edilmiştir.

Sosyal medya pazarlaması ile marka çağrışımları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (St=0,90; t değeri=13,63). Modelin açıklama gücü ise %80 olarak bulunmuştur. Buna göre araştırmanın ikinci hipotezi “sosyal medya pazarlaması marka çağrışımları üzerinde etkilidir” kabul edilmiştir.

Sosyal medya pazarlaması ile algılanan kalite arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (St.=0,88; t değeri= 14,02). Modelin açıklama gücü ise %70 olarak bulunmuştur. Buna göre araştırmanın üçüncü hipotezi “sosyal medya pazarlaması algılanan kalite üzerinde etkilidir” kabul edilmiştir.

Sosyal medya pazarlaması ile marka sadakati arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (St.=0,84; t değeri= 12,76). Modelin açıklama gücü ise %71 olarak bulunmuştur. Buna göre araştırmanın üçüncü hipotezi “sosyal medya pazarlaması marka sadakati üzerinde etkilidir” kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler açısından pazarlama stratejilerinde sosyal medya araçlarının kullanılması önemli bir gereklilik haline gelmiş bulunmaktadır. Sınırsız sayıda markalar arasında işletmelerin markalarının farkındalık ve çağrışımlarını artırabilmeleri, kaliteli hizmet sunumlarıyla marka müşterileri ilişkisini uzun vadeye taşımaları doğrudan marka değerinin geliştirilmesine yönelik adımlardır. Söz konusu bu adımların atılması da sosyal medya araçlarının kullanılmasıyla daha kolay hale gelmiş bulunmaktadır.

Bu çalışmada sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketici temelli marka değeri boyutları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Araştırma sosyal medya araçlarını daha sık ve yoğun olarak kullanan üniversite öğrencileri üzerinde uygulanmıştır. Bu bağlamda Bingöl Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 349 öğrenci ile yüz yüze görüşme yoluyla anket metodu uygulaması yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde ise SPSS 18 ve LISREL 9.1 paket programlarından yararlanılmıştır.

Araştırma analizi sonucu elde edilen veriler doğrultusunda sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati boyutları üzerinde pozitif yönde ve etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazınında yapılan birçok çalışmada (Kavisekera ve Abeysekera, 2016; Balakrishnan vd. 2014; Erdoğan ve Çiçek, 2012; Godey vd. 2016; Luo vd. 2015; Gümüş vd., 2013; Çakırkaya ve Koçyiğit, 2019) bu sonuçları destekler niteliktedir.

Bu çalışmayla marka farkındalığı oluşturma, marka çağrışımlarını güçlendirme, algılanan kaliteyi artırma ve marka sadakat düzeyini daha da güçlendirmede sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin etkisi olduğu görülmüştür. Analizler sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda pazarlama ve marka yöneticilerinin tüketici nezdinde marka değerini artırabilmek amacıyla pazarlama stratejilerinde sosyal medya araçlarının kullanımına daha fazla önem vermeleri önerilmektedir. Araştırmanın sadece Bingöl Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerle sınırlı kalması ve sosyal medya pazarlamasının sadece tüketici temelli marka değeri boyutları üzerine etkilerinin analiz edilmesi bu çalışmanın önemli kısıtlarındandır. Bu vesileyle alan yazınında daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı demografik niteliklere sahip tüketici gruplarına ulaşılmasıyla ve markanın farklı boyutlarının araştırmaya dâhil edilmesiyle daha farklı sonuçların elde edilebileceği de görülmektedir.

Kaynakça

Aaker, D.A.(1991). *Managing brand equity: capitalizing on the equity of a brand name*, new york: the free press maxwell macmillan international.

Ajanthan, D. (2017). The role of a social media marketing in building brand equity-a special reference to travel and tourism industry sri lanka. *Global Journal Of Management And Business Research*.

Andéhn, M., Kazemina, A., Lucarelli, A. & Sevin, E. (2014). User-generated place brand equity on twitter: the dynamics of brand associations in social media, *Place Branding and Public Diplomacy*10(2)132-144.

Balakrishnan, B. K., Dahnil, M. I. & Wong, J. Y. (2014). *The impact of social media marketing medium toward purchase intention brand loyalty*, pp. 92-108.

Baydaş, A.,Ata S.,& Berdibek, U. (2021). Sağlık kurumlarında sosyal medya pazarlaması, Sağlık Sektöründe uygulanan güncel pazarlama yaklaşımları,189.

Baydaş, A. & Yaşar, M.E. (2019). Reklam ve etkili reklam unsurlarının belirlenmesine yönelik uygulamalı bir

araştırma, USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3(2): 204-217

Byan, N. A. (2019). Tüketici temelli marka değerinin ölçümü: starbucks örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 3(2), 151-164.

Blackston, M. (1992). Observations: building brand equity by managing the brand's relationships, *Journal Advertising Research*, Vol: 32 No: 3, 79-83.

Bong, W. Z. (2017). *Influence of social media marketing, brand loyalty and ewom towards consumers' purchase intention* (doctoral dissertation, Utar).

Christodoulides, G. & De Chernatory, L. (2010). Consumer-based brand equity conceptualization and measurement. *International Journal of Market Research* 52(1) 43-66.

Çakırkaya, M.& M. Koçyiğit, (2019). Sosyal medya iletişimi ve tüketici temelli marka değeri arasındaki ilişkinin incelenmesi: bir gsm markası üzerine tüketici araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 11(3), 2027-2039.

Elyadi, H. O. (2018). The effect of social media marketing on brand awareness through facebook: an -based perspective of mobile services sector in egypt, *Open Access Library Journal* 5(10), 1-5.

Erdogmus, I.E.,& Cicek, M. (2012). The social media marketing brand loyalty, *Procedia-Social Behavioral Sciences* (58) 1353-1360.

Farquhar, P. H.(1989), Managing brand equity *Marketing Research*, September1(3), 24-34.

Gil, R. B., Adres, E. F. & Salinas, E. M. (2007). Family as a source consumer-based brand equity. *Journal Product Brand Management*, 16 (3): 188-99

Godey B. , Aikaterini M., Daniele P., Joonas R., Gaetano A., & Raffaele DRahul S.(2016). social media marketing efforts of luxury brands: influence on brand equity and consumer behavior *Journal of Business Research* 69(12): 5833-5841.

Gunelius S. (2010). *30-Minute social media marketing*, McGraw Hill Publication.

Gümüş, N., Zengin, H. & Geçti, F. (2013). Sosyal medya aracı olarak facebook uygulamalarının marka denkliği üzerindeki etkisi: bir gsm operatörünün facebook sayfası üzerinde araştırma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(2), 87-117.

Hair, J., Anderson, R., Tatham, & R.Black, W. (1998). *Multivariate data analysis (5th ed.)*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Hajli, N. M. (2014). A study of the impact of social media on consumers *International Journal of Market Research*, 56(3): 387-404.

Kabani, S. & Brogan, C. (2010). *The zen of social media marketing*. DallasTx: Benbella Books.

Kaplan, M. A. & M. Haenlein (2010). *Users of the world, unite! the challenges opportunities social media*. Business Horizons, 53 (1), 59-68.

- Kavisekera, S. & Abeysekera, N. (2016). Effect social media marketing on brand equity of *Management & Marketing Journal*, 14(2).
- Keller, K. L.(1993). Conceptualizing, measuring and managing customer-based brand equity *Journal of Marketing* Vol: 57, No: 1, 1–22.
- Kimpakorn, N. & Tocquer, G. (2010). Service brand equity employee brand commitment *Journal of Services Marketing* 24 (5). 378-388.
- Kocatürk, E. B. (2017). Algılanan kaliteye ilişkin literatür taraması ve algılanan kalitenin artırılmasına yönelik öneriler. *İstanbul Journal of Social Sciences Winter* 15 43.
- Kotler, P. & Keller K.L. (2006). *Marketing management*, 12th edition, prentice hall, New Jersey.
- Luo, Y., Jiang, H. & Kulemeka, O. (2015). Strategic social media management and public relations leadership: insights from leaders, international *Journal of Strategic Communication*, 9(3), 167-196.
- Low G.S. & Lamb C. W. (2000). The measurement and dimensionality of brand associations *Journal of Product and Brand Management*, Vol:9, No:6, 350-368.
- Mousavi, J., Rad, H. S.& Asayesh, N. (2015). The of social media on brand loyalty. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 9(2), 16-21.
- Palumbo, F. & P. Herbig (2000). The multicultural context of brand loyalty,*European Journal of Innovation Management*, 3(3), 116–124.
- Schermelleh-Engel, K., H. Moosbrugger H. Müller (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*.
- Sin, S. S., Nor, K. M Al-Agaga, A. M. (2012). Factors affecting malaysian young consumers' online purchase intention social media websites. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*,40, 326-333.
- Tang, XHawley, J.M. (2009). Measuring customer based brand equity: empirical evidence from the sportswear market china, *Journal Of Product & Brand Management*, 18(4), 262-271
- Thakur, M. K. & Kumar, R.(2018). Importance and problems of social media marketing in indian context, international *Journal of Research in Management, Economics and Commerce*, 08(02), Page 215-221
- Yoo, B. & N.Donthu (2001). Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity Scale, *Journal of Business Research* (52), 1-14.

Extended Abstract

Social media tools are internet-based applications that allow users to create content and interact with ease. With the widespread use of social media tools in today's world, the world has become smaller and the interaction between people has increased even more. By using social media marketing, brands can reach consumers more easily and make their efforts to increase brand equity in a more meaningful way.

Social media platforms are one of the channels where consumers actively seek information about a product or service and can have an experience before purchasing. In this context, social media tools have also affected marketing activities such as advertising, marketing strategies and purchasing habits. Social media tools have an important place in maintaining activities that will provide competitive advantage for businesses such as creating awareness and associations about their brands, increasing perceived quality and expanding brand loyalty. It is an undeniable fact that businesses that have a privileged position in the minds of consumers and make them dependent on their own organizations are undoubtedly more successful and stable.

The use of social media tools in marketing also affects the brand equity of businesses and consumers' attitudes towards the brand. With a consumer-oriented approach, brand equity is expressed as an integrated form of the consumer's point of view towards the brand and the satisfaction obtained from that brand. Consumer-based brand equity is examined in many studies with the dimensions of brand awareness, brand associations, perceived quality and brand loyalty. Brand awareness is defined as the ability of a potential buyer to distinguish whether a brand is a member of a particular product category. The first step in creating brand equity starts with brand awareness.

The degree of recognition and remembrance of a brand is related to the level of awareness of that brand. Brand associations consist of all thoughts, feelings, perceptions, images, experiences, beliefs and attitudes about the brand. Brand associations are related to the communication aspect of the brand. It expresses how the characteristics of the brand are perceived by the consumers. Perceived quality is the customer's judgment about the overall excellence or superiority of a product that is different from objective quality and about the customer's perception. Brand loyalty is expressed as the customer's degree of loyalty to the brand. It is the customer's decisive approach to buying a brand, even in the face of more affordable pricing and promotional offers offered by competing businesses. Using social media tools can make it easier for brands to reach large audiences.

In this study, the effect of social media marketing activities on consumer-based brand equity dimensions (brand awareness, brand associations, perceived quality and brand loyalty) were analyzed. The sample of the study consisted of university students, since they were using social media more frequently in line with this purpose. It is anticipated that this study will provide a different perspective on the use and importance of social media tools in terms of both businesses and literature. In this study, the effect of social media marketing activities of businesses on consumer-based brand equity dimensions is analyzed. For this purpose, it was tried to analyze the perceptions and behaviors of university

students towards brands, who frequently use social media tools. The research was conducted using a survey which was administered by face to face interviews with 349 students who were studying at Bingöl University.

Considering many previous studies in the literature are analyzed, it is possible to say that there is a relationship between social media marketing and consumer-based brand equity dimensions. In line with these theoretical frameworks, four research hypotheses were constructed. Confirmatory factor analysis and structural equation modeling were used to analyze the data and test the research hypotheses.

As a result of the analysis, a positive and significant relationship was found between social media marketing and brand awareness. Accordingly, the first hypothesis of the study "social media marketing is effective on brand awareness" was accepted. There was a positive and significant relationship between social media marketing and brand associations. The second hypothesis of the study "social media marketing is effective on brand associations" was accepted. There was a positive and significant relationship between social media marketing and perceived quality.

Accordingly, the third hypothesis of the research which is "social media marketing is effective on perceived quality" was accepted. A positive and significant relationship was found between social media marketing and brand loyalty. Accordingly, the fourth hypothesis of the research "social media marketing is effective on brand loyalty" was accepted. The use of social media tools in marketing strategies has become an important requirement for businesses that want to gain a sustainable competitive advantage. Increasing awareness and association power among many brands and providing quality service are steps towards directly improving brand equity. Taking these steps became easier with the use of social media tools.

The present research, indicated that social media marketing activities had an effect on creating brand awareness, strengthening brand associations, increasing perceived quality and further strengthening the level of brand loyalty. In line with the findings obtained as a result of the analysis, it is recommended that marketing and brand managers pay more attention to the use of social media tools in their marketing strategies in order to increase the brand equity in the eyes of consumers.

For the limitations of this study, it can be said that it was restricted only to the students of Bingöl University and it only examined the effects of social media marketing on consumer-based brand equity dimensions. On this occasion, it is anticipated that different results can be obtained by reaching consumer groups with different demographic qualities in future studies in the literature and by including different dimensions of the brand in the research.

Araştırma Makalesi • Research Article

A Matter of Life Chances: Preparing for Transition to High School (LGS) during the Pandemic Period from the Perspective of Mothers

Bir Yaşam Fırsatı Meselesi: Annelerin Bakış Açılarında Salgın Sürecinde Lise Geçiş Sistemi'ne (LGS) Hazırlık

Esra Bakiler^{a, *}, Tuğba Türk Kurtça^b

^a Öğr. Gör. Dr. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, İstanbul/Türkiye.
ORCID ID: 0000-0002-7162-3788

^b Arş. Gör. Dr. Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, Edirne/Türkiye.
ORCID ID: 0000-0002-4361-3769

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2021
Düzeltilme tarihi: 01 Haziran 2021
Kabul tarihi: 08 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

Ebeveyn katılımı
Lise geçiş sistemi
Okul rehberlik servisi
Salgın
Sınava hazırlık
Uzaktan eğitim

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, salgın döneminde Lise Geçiş Sistemi'ne (LGS) hazırlanan öğrencilerin deneyimlerini annelerin bakış açısından incelemektir. Araştırma, genel nitel araştırma deseninde planlanmıştır. Veriler, çevrimiçi platformlarda on bir katılımcıyla görüşülerek toplanmıştır. Görüşmelerde araştırmacılarca düzenlenen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Tematik analiz sonucu, öğrenme, organize olma, ilişkiler ve destek ihtiyacı temalarına ulaşılmıştır. Pandemi öncesi aile içi ve okuldaki olumlu ilişkilerin, pandemi sürecinin getirdikleri ile başa çıkmada destekleyici unsurlar olduğu görülmektedir. Aile içerisinde, sınav sürecini takip eden ebeveynlerin anneler olduğu görülmektedir. Ailelerin gözlemlerinde, okullar akademik anlamda sürece hızlı bir şekilde uyum sağlamışlar ve öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Ailelerin deneyimlerinde, okulların rehberlik servisi, öğrencileri duygusal olarak destekleme konusunda beklentileri tam karşılayamamıştır. MEB tarafından atılan adımlar ise, öğrencilerin süreci daha kolay geçirmesine destek olmuştur.

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 31, 2021
Received in revised form June 01, 2021
Accepted June 08, 2021

Keywords:

Parent involvement
High school transition system
School guidance service
Pandemic
Exam preparation
Distance education

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the experiences of students who were prepared for the High School Transition System (LGS) during the pandemic period from the perspective of mothers. The research was planned in the general qualitative research design. Data were collected by interviewing eleven participants on online platforms. A semi-structured interview form prepared by the researchers was used in the interviews. As a result of the thematic analysis, themes were emerged, namely learning, organization, relationships and need for support. It is seen those positive relationships within the family and at school before the pandemic are supportive factors in coping with the consequences of the pandemic process. In the family, it is seen that the parents who follow the exam process are mothers. In the observations of the families, the schools quickly adapted to the academic process and responded to the needs of the students. In the families' experience, the school's guidance services did not fully meet the expectations in terms of supporting students emotionally. The steps taken by the MoNE, on the other hand, helped the students to pass the process more easily.

1. Introduction

One of the main functions of the family is to raise the new generation. This function indicates that; as well as meeting their psychological needs children should also be supported

in terms of developing their talents and potentials (Ozguven, 2001). The family solely falls behind to realize the talents and potentials of the children; at this point, the family receives support from institutions such as schools. Likewise, the school expects support from the family to achieve its goals. The aim of the cooperation with parents in the

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: esra.bakiler@marmara.edu.tr

education process is to increase success by getting the support of the parents (Gumuseli, 2004). Studies show that family participation plays an important role in the acquisition of various emotional, social and academic skills of children with and without special education needs at different educational levels (Ekinci-Vural & Kocabas, 2016; Esmer et al., 2017; Karakus, 2014). Families participate in their children's education at different levels, from providing appropriate care to the child, to cooperation with the community. Also, this range includes communication, volunteering, learning at home and making decision (Epstein, 2010). To illustrate, teachers can get help from parents for homework assigned to ensure that the family supports the child's success.

Teachers' collaboration with the family on homework, receiving their opinions about homework, providing the student with information about how parents can help and guide and how to regulate the study environment will contribute to the learning process (Epstein, Mac Iver, Mac Iver, & Sheldon, 2021; Mertol- Ilgar, 2008). The support of the family to the child in this process is through organizing the home environment and ensuring participation in school activities. Organizing the home environment means that the family knows what the children learn and what they have to learn, the tools they need, and the ways to help the child. Thus, it is expected from them to be able to motivate the child and to contribute to the success of the child with repetition and reinforcement. Time planning, helping with homework, talking with the child about activities at school are things that parents can do to support the child at home (Gumuseli, 2004). According to Xu and Corno (2006), middle school students also need parental support in terms of how to cope with, when they have difficulties and distractions while doing homework, as well as organizing the home environment. Also in their study, the researchers found that children who received parental support had more advantages in terms of time management, focusing, organizing the workspace, coping with emotions, and motivating themselves throughout the competition of homework (Xu & Corno, 2003; 2006). Most of the teachers generally believe that parental interest contributed to student's academic and social development (Cayak & Karsantik, 2020), especially students with highly educated parents (Tan, Lyu, & Peng, 2020). According to Xu and Corno (2006), middle school students also need parental support in terms of how to cope with when they have difficulties and distractions while doing homework, as well as organizing the home environment. Also in their study, the researchers found that children who received parental support had more advantages in terms of time management, focusing, organizing the workspace, coping with emotions and motivating themselves throughout the homework (Xu & Corno, 2003; 2006). Parental involvement in homework is seen as a potential determinant of homework effectiveness (Dettmers, Yotyodying, & Jonkmann, 2019). Parents with children attending school engage in behaviors such as talking to the child about homework, suggesting a place for information or help with homework, reviewing and checking the homework, helping with the project, arranging someone to help the child with the homework (Markow et al., 2007). Therefore, how the parents support the child in homework is essential.

Parents can help with homework in different ways. However, it is not about doing homework with the child or answering the questions for him. It is encouraging the child to find the correct answer, removing distractions, and setting rules for completing the assignments. (Gonida & Cortina, 2014). Besides, it is also possible to classify parental attitudes towards parental involvement in homework as supporting the child's autonomy, direct participation and eliminating distractions (Cooper, Lindsay, & Nye, 2000). Therefore, it seems important how the parents help out with homework. It was found that if the help with homework is supportive, the success of the student increases, while the interventionist help affects student success negatively (Moroni et al., 2015). A less intrusive approach and allowing them to be more autonomous increase success and the possibility of completing assignments (Cooper, Lindsay & Nye, 2000). Parents' emotional support and allowing the child to be autonomous make them feel more positive while doing homework (Kenney-Benson & Pomerantz, 2005; Knollmann & Wild, 2007). On the other hand, homework has an effect also on parents. Although many families see homework as an opportunity to communicate with their children, helping with homework can be a source of stress and conflict in some families, believing that it prevents children from spending time with the family for homework. This situation seems to be a burden especially for families who think that homework has no benefit (Markow et al., 2007).

One of the periods, when parents are most interested in the academic development of their children at school is when their children are preparing for central exams. In Turkey, the transition between stages is done with the exam center. LGS (High School Transition System) is a central examination to enter the so-called qualified schools. With the latest regulations, students who do not want to take the exam have the right to not participate in the exam (Toytok, Eren, & Gezen, 2019). According to the new system introduced in 2018, 90% of the students will be able to settle in schools in their region of residence without an examination. 10% of the students will be placed in schools called qualified schools, based on their success in the optional exam consisting of 90 questions (Education Reform Initiative, 2017). Due to the limited quotas of qualified schools and the large number of students applying, High School Entrance Examinations have turned into a race (Celik, Boz, Arkan, & Toklucu, 2017). Due to the effects of central exam results on the profession and school preferences, families and schools' expectations from students increase in this period (Dere, Dinc, & Koluman, 2014; Ozkan & Karatas, 2016; Toytok, Eren & Gezen, 2019). This process can affect students who prepare for the exam and their families. For both students and their families, the examination process becomes a source of stress (Donmez, 2009; Sinik- Baba, 2010) and anxiety (Sinik -Baba, 2010; Ural & Erktin, 2002). Most of the students receive support from non-school institutions with their own means in the process (Donmez, 2009). Families form their lives according to the exam preparation process and create a new life program (Sinik- Baba, 2010). This program for students and families will be shaped by the impact of Covid 19.

In order not to spread the disease during the Covid 19 outbreak, education in schools has been stopped and distance education was initiated. This decision was supported by UNESCO especially for disadvantaged regions (UNESCO, 2020). On the other hand, this measure taken for health has

a disadvantage. Studies show that unexpected school closures, such as teachers going on strike, has reduced student success even in a short time (Baker, 2013; Johnson, 2011; Montebruno, 2020). The Covid 19 process, on the other hand, caused a break from education in schools as a part of a long and uncertain process. Education, which cannot be carried out face-to-face in schools, has been moved to online platforms. At this point, distance education has turned a cause for concerns for students, parents, and other institutions (Williamson, Eynon, & Potter, 2020). Distance education is a complex process and some skills and time are required to prepare courses and materials in distance education. However, the OECD (2020) argues that taking into account the latest data collected within the framework of PISA, many education systems in the world are not ready for digital learning. Students may have problems with having a quiet place to work, accessing the computer, and internet connection. With that being said, there may be problems arising from the teachers, such as deficiencies in integrating the knowledge of technology and pedagogy in education, and not having the ability to prepare lessons in the digital environment. It is called emergency remote education rather than distance education because it has emerged as a temporary and compulsory solution to an emergency problem before the infrastructure is prepared (Bozkurt & Sharma, 2020; Hodges et al, 2020). Also, this process affects all families. It is stressful since parents try to find a balance between both housework and parenting. If they deal with this stressful process, they are more involved in their children's activities (Spinelli, Lionetti, Setti, & Fasolo, 2020). Also, they need guidelines on how they can support children in educational and psychological aspects (Vuorikari et al., 2020).

After suspending the face-to-face education on March 16 for one week in Turkey, on March 23 2020 distance education was initiated through TRT EBA TV and Education Information Network (EBA) and maintained during the term based on the advice of the Scientific Board. The students were expected to turn on and listen to the relevant course within a certain program. For students preparing for the High School Entrance Exam, it was announced that they would be responsible only for the subjects they learned through face-to-face education, i.e. the content covered in the first term (Ministry of National Education, 2020). Ministry of National Education MoNE automatically registered all students' exam registrations and provided 'live/interactive courses' for the students who will take the high-stake examinations, i.e. for 8th and 12th graders. Furthermore, MoNE has started a new channel, which broadcasts at weekends, for these students. On the other hand, it is thought that children and parents had to cope with more than short tasks given as homework in this process. With the curfew restrictions imposed, people could not get together with the people they love. It was thought that being deprived of this social support could negatively affect people. For this reason, MoNE has prepared psychological guides, established a helpline for psychosocial needs, and assigned experts in Guidance and Research Centers (RAMs) to support the emotional health of students and parents. This was the first broad project by MoNE (Ozer, 2020). Meanwhile, most private schools have created online programs for distance education (Alper, 2020). As stated above, families and students have thought the exam will affect their future (Sad & Sahiner, 2016; Toytok et.al, 2019).

Private schools prepared programs for each class. Intensive programs, including private lessons and pilot tests, were offered to the 8th and 12th grades. Researches show that central examinations cause stress, fear, anxiety, difficulties, and discomfort for students (Duban & Arısoy, 2017; ERG Eğitim İzleme Raporu, 2017; Ulusoy, 2020). It turns out that both Covid 19 and LGS can cause stress and anxiety. Therefore, knowing the characteristics of families, children, and schools during the exam preparation process in a pandemic is very important. When the literature is examined, there is a limited number of studies examining the effects of the pandemic period on students preparing for the central exam. Participants of these studies are students (Karatas, 2020; Minott, 2020) These studies, in which students share their experiences about preparing for the exam during the pandemic period, are of course very important. However, to evaluate the process from a wider perspective, it is also important to know the observations of the families (Toytok et.al., 2019; Yalcin, 2019), who are the first source of support for the students in the exam process. With the pandemic, homes have transformed into educational spaces and parents' responsibility for their children has increased (Locke, 2020). First of all, knowing what process students go through in the process can give an idea about how schools plan their psychological counseling and guidance activities. In addition, understanding the reasons for students' positive and negative experiences during an important period such as preparing for the exam can contribute to making preparations for dramatic change processes similar to the one we live in. Within the scope of this research, it was aimed to examine the process experienced by the families of middle school senior students preparing for the entrance to high school.

2. Method

In this part, information about the model of the study, the sample of the study, data collection tool, data collection process, data analysis and validity and reliability are provided.

2.1. Research Design

A generic qualitative methodology approach was used in the study. Sometimes researchers ask research questions that include subjective attitudes and experiences, and these questions do not fit into focused methodologies such as ethnography, case study, and grounded theory (Percy, Kostere, & Kostere, 2015). In such a case, the generic qualitative methodology allows playing with these limits, to use the tools offered by established methodologies, to develop a research pattern suitable for epistemological stances, discipline, and specific research questions (Kahlke, 2014). Unlike phenomenology, generic qualitative research examines not the structures of internal processes, but the external processes that activate these structures. In this study, it would have been more appropriate to investigate the experiences of the students preparing for the exam from a phenomenological perspective, by interviewing with them. However, as the literature points out, examination periods are one of the periods when students' anxiety increases. Therefore interviews were conducted with the mothers as it is thought that children may be affected negatively due to the sensitivity of the examination period. In this context, a generic qualitative research design was preferred. The

general qualitative research pattern explores people's subjective opinions, attitudes, beliefs, or experiences outside of their external world. In this process, there is a focus on the external and real-world (Percy, Kostere& Kostere, 2015). It provides practicality in making observations and open-ended interviews about the real world (Patton, 2015). This study was carried out using generic qualitative methodology.

There is no a priori theory or pre-packaged theoretical perspective that leads generic qualitative research and a researcher using this approach needs to make his or her own choice about how, and to what extent, theoretical perspectives will inform their studies (Caelli, Ray, & Mill, 2003). Bronfenbrenner's ecological systems theory (1986) was used as theoretical framework. Bronfenbrenner's (1986) ecological systems theory describes the interrelationships between people and their environments, and focuses on outcomes and the processes that lead to those outcomes. Bronfenbrenner's theory helps to explain that students' environments influence their development and investigates systems where multiple individuals interact in multiple settings. Bronfenbrenner's ecological systems theory, contains five different systems: the microsystem (family, school, peers), the mesosystem (interrelationships among the multiple microsystems), the exosystem (industry, mass media, local politics, social services), the macrosystem (attitudes and ideologies of the culture), and the chronosystem (socio-historical circumstances in the time the individual lives in sociological effects) (Rosa & Tudge, 2013). Pandemic is dramatic socio- historical change and each of these essential components has been effected in this pandemic (Cheng, Moon, & Arman, 2020). This theoretical lense was used to understand the pandemic from wide perspective.

The image below is a visual represantation of Bronfenbrenner's ecological systems theory. It can give a better understanding about how the all systems interact with each other.

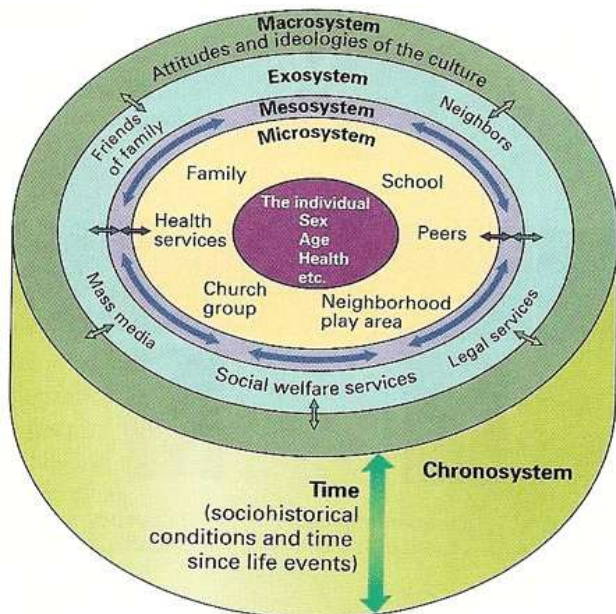

Figure 1: Bronfenbrenner: ecological theory of child development (Source: Santrock, 2008; p.33)

2.2. Participants

A total of 11 mothers, 6 mothers of daughters and 5 mothers of sons, whose children are in the 8th grade in different private schools (4 different schools) in İstanbul, participated in this study. In the present study it was utilized by convenient or opportunity sampling. Since the first researcher had children at school age, she had the opportunity to observe family participation in academic processes. In this sense, she is able to internalize and conceptualize the period better, knows the importance of exam preparation periods for schools, parents, and students who will take the exam. Families plan the year their children will take the exam by putting LGS at the center. At the same time, schools make special plans for LGS preparation. Families rely on teachers to complete the exam curriculum and overcome the deficiencies in the areas the student needs. Teachers also plan to prepare students for the exam, thinking that they will be together with the students throughout the whole process. With the pandemic, these planned processes were interrupted and became uncertain. In some online groups including the first researcher, the parents of the students who were in the process of preparing for the exam talked about the difficulties of preparing for the exam during the pandemic period. These statements led the first researcher to investigate this topic. The researchers prepared an online information form and shared it in the groups they were a member of. In the planning phase of the study, it was considered to interview with both mothers and fathers. However, only mothers volunteered to participate in the research. Interviews were made with 12 participants. But while transcriptions were being made, since one of the interview's recording had poor quality and the statements were not clearly understood, it wasn't included in the analysis. Before the interviews, the participants read the informed consent form and gave their consent. During the research, there was no change in the interview form.

Table 1 contains information about the participants:

Table 1: Demographic Characteristics of the Participants

Participant	Age	Occupation/ Employment Status / Monthly Income ("total" income of the whole family)	Number and Ages of Children	Children's own Room
P 1	45	Teacher-Unemployed-over 15.000 TL	3 Children 15 Y.O.-Boy 13 Y.O.-Boy	Yes
P 2	39	Teacher-Unemployed-over 15.000 tl	6 Y.O.-Girl 3 Children 14 Y.O.-Boy 7Y.O.-Girl 4Y.O.-Boy	Yes
P 3	38	Advertiser-Unemployed-over 15.000 tl	2 Children 13 Y.O.- Boy 9 Y.O.- Boy	Yes
P 4	42	Accountant-Unemployed-over 15.000 tl	3 Children 14 Y.O.-Girl 13 Y.O.-Boy 6 Y.O.-Girl	Yes
P 5	41	Teacher-Working-	1 Child 14 Y.O.- Boy	Yes

P 6	45	between 6000-9000 tl Teacher- Unemployed- between 6000-9000 tl	1 Child 14 Y.O.- Girl	Yes
P 7	37	High School Graduate- Unemployed- between 12.000-15.000 tl	3 Children 14 Y.O.-Girl 12 Y.O.-Girl 10 Y.O.-Boy	Yes
P 8	42	High School Graduate- Unemployed- over 15.000 tl	2 Children 18 Y.O.- Boy 14 Y.O.- Girl	Yes
P 9	41	Nurse- Unemployed- over 15.000 tl	3 Children 18 Y.O.-Girl 14 Y.O.- Girl 9 Y.O.- Girl	Yes
P10	34	High School Graduate- Unemployed- between 9.000-12.000 tl	3 Children 14 Y.O.-Girl 9 Y.O.-Boy 3 Y.O.-Boy	Yes
P 11	42	Nurse- Working- between 9000-12.000tl	1 Child 13 Y.-O.Boy	Yes

2.3. Data Collection Tools

In this study, a semi-structured interview form consisting of open-ended questions was used as a data collection tool. During the preparation of the questions process, seven experts were asked for their opinions, and the questions were revised as a result of their feedback. During the question preparation process, the opinions of experts with a Ph.D. degree who worked on family participation or family-related issues were taken. They have been working as assistant professors, research assistants with a PhD and lecturer with a PhD in education faculty of different state universities in Turkey. The questions were checked in terms of suitability, comprehensibility and clarity. Some of these experts suggested changes in the wording to understand the questions better. Some of experts stated that some questions were similar to each other. Therefore, three questions excluded from the initial form. The final revised interview form consists of 12 questions centered on exam preparation and family relations during the stay-at-home period. The interviews were opened with the question "Can you tell us how you spent one day at home during the pandemic period?" Afterward, with questions such as "What did the emergence of a pandemic make your child think/feel in the LGS preparation year?", "What would have changed if the exam had been prepared under conditions where there was no pandemic?", "Can you share what your child experiences during the transition to distance education?", "What were the reasons (in terms of individual characteristics, family structure, school characteristics, and government policies), which made the exam preparation pass in your home as you mentioned?", the process was tried to be understood in detail.

2.4. Data Collection Process

Participants were informed about aim of the study. Informed consent form shared with participants via google form and they confirmed their voluntary participation in the research.

All interviews were conducted by the first researcher. The interviews were made over the zoom application by turning off the cameras to protect the privacy of the participants. Only audio recording is made. Data collection process was conducted between May and June, and lasted three weeks.

The interviews lasted between 65 minutes and 100 minutes. All interviews were recorded and then transcribed.

2.5. Data Analysis

The pattern of the research is generic qualitative research. Generic qualitative research includes thematic data analysis with a focus on inductive analysis (Percy et al., 2015). Generic qualitative studies are less interpretative than phenomenological or ethnographical studies. Thematic analysis is 'data-driven' and coding does not attempt to fit the data into any pre-existing categories (Connelly & Clandinin, 1990). Researchers need insight to "make something of their data" (Cooper&Endacott, 2007). In the thematic analysis, the aim is to find repetitive patterns in participants' statements. The twelve-step inductive thematic analysis method defined by Percy et al. (2015) was used in the analysis. Each interview was transcribed onto a Word document and printed out as a hard copy. Hard copies were read by the researchers, and answers meaningful to the research question were highlighted and notes were made. Once all transcripts were read, reread, and notations were made, the identified raw data was organized by code, then clusters. Clusters were reviewed and organized for patterns. Themes were identified from patterns. Once this process was conducted by the researcher, raw data were entered into the MAXQDA software. The process was repeated with the software, and clusters, patterns, and themes were compared with those identified by the researcher. During the process researchers have done the coding separately. As a result of the comparison, it was seen that the researchers reached similar results.

2.6. Validity and Reliability

For research to be scientifically accepted, it must be valid and reliable. In qualitative research, validity meets the concepts of credibility and transferability, and reliability meets consistency and confirmability (Lincoln & Guba, 1985). Lincoln and Guba (1985) present a set of techniques for performing qualitative research that meets the standards they set out. The fact that the first researcher knew the participants before provided the trust required for credibility (Baskale, 2016). In cases where the statements of the participants are not fully understood, with questions such as "Can you explain a little more?", "Can you give an example about this?", the opinions of the participants were tried to be understood in depth. These questions also provided objectivity. Particular attention was paid to not asking questions in a directive or oppressive way. After the data analysis, the findings were shared with the participants for 'participant confirmation'. There was no theme added or removed at the end of the process.

Another criterion that ensures validity in qualitative research is transferability. The transferability of qualitative research results depends on the adequate description of the data on which it is based (Yıldırım & Şimşek, 2013). The way to achieve this is by using direct quotations. In the findings

section, transferability was provided by including direct quotations.

Consistency has been given importance to ensure reliability in the research. Consistency has been applied in the creation of data collection tools, data collection and analysis stages (Yildirim & Simsek, 2008).

3. Findings

The themes and sub-themes that emerged from the participants' views are shown in Table 2.

Table2: Themes and Subthemes

Themes	Sub Themes
Learning	Lack of stimulus in the home environment Lack of feedback Problems in motivation and focus Time: Double edged sword
Getting organized	Accepting Characteristics of the child Physical features of the house School and the Ministry of National Education
Relationships	Relations with parents: Getting to know child better Responsible mothers Need for teacher-student interaction Lack of sharing exam anxiety with peers
Support Needs	Being understood by parents Guidance' of the guidance service Overcome fear and anxiety

3.1. Theme 1: Learning

According to the participants, after the closure of schools with the pandemic process, the most important field that affected the students who carried out LGS preparations at home was the learning and study area. In the experiences of the participants, although there is a positive aspect of their children being absent from schools, such as providing flexibility over learning and studying, being away from the classroom and school environment caused students to lack motivation, focus, and feedback, which are important components of learning.

3.1.1. Lack of Stimulus in the Home Environment

In the observations of the participants, one of the problems that children experience in learning at home is that the home environment is not like the classroom environment in terms of learning stimuli. Even though families provide the learning environment and materials as well as emotional support, they think that these cannot be as effective as learning in a classroom environment with a teacher and a friend. It is thought that the classroom environment would be more stimulating and efficient because the student can ask questions to the teacher quickly, the teacher can better observe the students and there will be different questions from different students.

We did these; we prepared the working environment, provided the necessary resources, but we could not explain the solutions to the questions like a teacher explaining on the board. Most of the time, we couldn't be of help with solving the questions. We tried to support as much as we could. We tried to adjust her hours. We asked her how her exams went.

We followed her from the K 12 [an online tracking tool]. But we couldn't do the things that a teacher does (Participant 8.)

I don't think this educational process contributed to children. It was just a general revision, to keep the children engaged, I think in this way. It was good for me. It is of course good to have them under the supervision of teachers, rather than spending this process at home in their free time. But if you ask what it contributed to them, according to me, it didn't contribute anything (Participant 10.)

According to the general experiences and observations of the participants, one of the biggest limitations of the system is that the students cannot interact with the teacher in an online environment by using eye contact, and there is little or no opportunity to discuss questions. According to the participants, switching to such a system is much better than the children's being completely free, but the learning environment in the classroom was not formed and the learning was incomplete. The lessons did not provide a new learning opportunity for the children; they simply prevented forgetting by repeating what they knew.

Lesson hours decreased to half an hour or something. She does not have eye-contact with her teacher. It is better with students in a school environment. Eye contact is established. (Participant 7).

I think face-to-face training is more effective. She cannot ask what she wants; she just listens at that moment. Does she understand or not? She cannot ask the teacher when she doesn't understand. Normally, in the classroom one subject opens up another subject. They don't have such a chance online (Participant 9).

3.1.2. Lack of Feedback

In the experience of the participants, one of the issues that children most needed, concerning the support of teachers during the process, was the feedback about the questions in the homework and exams.

But where are their correct and incorrect answers? Maybe the child has incorrect answers. She has her homework done and sent but how will she get support for her mistakes? (Participant 10).

We could not answer the questions. As a teacher, we could not sit down to explain the subject or the question that she could not understand (Participant 8).

According to the decision taken by the MonE, the children who will take the exam were held responsible only for the first-semester curriculum. In participants' opinion, this situation paves the way for doing only subject repetition and doing tests are adequate in the distance education process. The general view is that if new topics were treated in the distance education process, children would not be able to learn these subjects at a sufficient level.

Participants think that online education's deficiency in feedback was somewhat compensated since the students were only responsible for the topics that students studied face-to-face in the process. In the observations of the participants, an issue that draws attention as much as the lack of feedback is that the home environment does not have the intense stimulation of the classroom.

3.1.3. Problems in Motivation and Focus

Participants state that the school has an important contribution to establishing a general routine and lesson order. In the experiences of some participants, the school's coming out of daily life brought difficulties in the formation of daily routines or increased the existing difficulties.

School means seriousness in a way. We couldn't get that seriousness at home. 'Go to bed, go to bed'. If the school was open, he would have to sleep. Because he will get up and go the next day. We had special situations (getting psychological support, due to lack of motivation to do anything, including self-care, and constant conflict with the mother. Researcher's note) before the process; it was triggered by the process and doubled. We are somehow unable to arrange the sleeping hour. It was relatively better when the school was open. It necessarily gives that discipline and seriousness. As a parent, you cannot establish that seriousness and discipline (Participant 5).

Some of the participants observed that the children had difficulties in being motivated and focused due to not being in the classroom. Even children who like to study find it difficult to be disciplined due to the lack of a control mechanism.

Since she was always at home, she was not as disciplined as she was at school. She didn't give up, she studied, but if she was at school, her follow-up would be better. We have a sense of responsibility and a feeling of not wasting time. But a 14-year-old can also relax at some point. Sometimes it is difficult to run a plan by ourselves (Participant 6).

The child, who cannot interact with the teacher or friends, may stop following the lesson from time to time and may be interested in a different activity. This activity is sometimes playing the game they love, sometimes drawing pictures, sometimes reading a different book.

If there was mutual live streaming online, maybe it would be better. The kids' cameras are off. Only the teachers' is on. They just show their own screen. Meanwhile, the child is interested in something else. I observed this. For example, when the children are in their room, when I check it, I enter their room, the teacher teaches the lesson, and the child can be interested in something else. You catch her drawing something else; she doesn't listen to the teacher. But if it was school, she would not be able to do them. They had trouble focusing. So face-to-face education is better (Participant 4)

These are children after all. Sometimes I would click on the door and enter immediately. Without waiting for him to say 'I'm available'. The teacher is giving the lesson, but our kid is watching something on YouTube. The lesson is being disrupted there. So how much control is there? I see, for example, he is reading a book in his hand. I say 'Son, your teacher is giving a lesson'. He says 'Okay, I am listening to the teacher, too (Participant 3).

3.1.4. Time: Double Edged Sword

For students preparing for the exam, the lack of teachers and friends are problem in terms of motivation and focus, but it has also brought some advantages and favorable consequences such as being at home, being able to spare time for extracurricular activities, reducing time loss, and setting

up an order according to everyone's own learning speed. They can be more flexible in their use of time

At home, at least he studied under my control. How many questions did you solve, what did you do, and what did not you understand? Because when there is school, one can be split into two parts. You should deal with both of them. We were getting tired in the evenings. His teacher used to come. I didn't take him out from the social environments. He used to go to the gym. His guitar teacher used to come. It was tiring for him, and it was tiring for me. Even its control was tiring (Participant 3).

When he did not go to school, he created a disciplined working environment at home. I mean there was also a busy pace at home but it was like from the kitchen to his room, from his room to the living room. He could rest a lot. When the school was open, unavoidably there was a busy rush; there were the school lessons, too. He succeeded as he relaxed (Participant 1)

Some cases, not experiencing some situations that negatively affect the child in the school environment, enabled the child to study better at home.

There were different things he used to do. For example, games with his friends during the breaks at school, shopping with his friends. These are important things of course. Somethings affected my son negatively. These did not happen in online education, that is, in the home environment, it was more enjoyable and comfortable. He was more concentrated (Participant 2)

In the experiences of families, flexibility in time has some unfavorable consequences too. The biggest risk that participants see for their children is the increasing screen time. Parents thought that their children's interest in technology would be beneficial for them to focus on lessons during the pandemic period. But in the process, they realized that being in front of the computer constantly carries some risks. In a short break, students use the computer for some purposes other than studying.

As soon as I leave (from his room), I go to the kitchen, for instance, he watches a video with a tab opened from behind. Or he connects to a game. When we realized this, his father started connecting the computer remotely. Supposedly we checked him on the computer. This made him very aggressive. He said we didn't trust him. We said 'We trust you, but we see that you started spending ten minutes and twenty minutes on math. How will you be successful?' Yes, he finishes the exam on time, but he solves it like this (Participant 5).

Let me tell you like this; I's need to spend time on the phone and television started to increase. She usually used to go out and play with the ball or chat with a friend after the lessons finished at four o'clock. When I's willingness to completely watch these afternoon programs increased, I was a little bit panicked. She hasn't been reading any books in the last month, but I said 'at least you can solve a test for ten minutes'. When she is free, the only thing she does is watching YouTube videos of ridiculous people (Participant 10).

According to the observations of the participants, the reason why students preparing for the exam spend the process

efficiently at home is that they are in the exam preparation process. In other words, the teaching activities are limited to repeating the topics studied in the face-to-face education period and solving questions. When the course content was like this, the students who were prepared for the exam were able to create a study plan according to their own rhythms, and the process was efficient. If all the children in the family were attending school, the parents did not have much trouble. However, if there was a young child at home, the situation became difficult for the parents. They could not provide adequate support to their younger children who needed support in terms of lessons or activities. For the parents, on the other side, increasing of the screen time is a source of concern.

3.2. Theme 2: Getting Organized

While the participants were in an intense but routine order, they experienced some difficulties in transitioning to the new order that occurred suddenly within the scope of pandemic measures. The uncertainty of the process lies at the root of these difficulties. After dealing with these uncertainties, an order was established in the house. The factors influencing the establishment of the order were stated by the participants as accepting the situation, the individual characteristics of the child, the physical characteristics of the house, the practices of the schools, and the Ministry of National Education.

3.2.1. Accepting

The most challenging issue for the participants at the beginning of the process is uncertainty. They wait for answers to questions such as whether schools that are suddenly closed will open or not, if so when they will open. The Ministry of National Education's first taking a two-week break and explaining this process as taking the intermediate holiday forward created an idea that the schools would open. But the families who follow the general situation in the world and Turkey thought that the schools would not open in a short time and decided that they had to establish a new order at home. Participants named this situation as "accepting and continuing the process".

We coped with it by making a good schedule. At first, there was a holiday mood. As I said, my son used to go to school very early. We thought that the schools would open after this holiday. They said it would last for fourteen days. Then another fourteen days. Then we realized that it would no longer open. Because we observed by watching the news, it was spread all over the world during that process. Now, it is not possible to end here before it ends in the world. After realizing this and accepting that the process will go on like this, we prepared the program (Participant 8).

Families, who set the routine quickly, primarily attribute this situation to a previously existing studying order. According to the participants, since they have a family life order, their children formed a lesson order in their education life. While the families that had settled this order rapidly transitioned to the new order, the families who did not have this order had difficulties. The common characteristics of the families that make up the order are that everyone in the house knows and fulfills their responsibilities and limits.

I think like this; if a person wants to study, then that person studies. I believe this. It must come from within. But families

should also prepare for this environment. For example, when the kid was in first or second grade some friends used to say 'if he doesn't study let him if he doesn't do, let him, he is so little, and he will do it in the future.' If you do not guide them to establish their system when they were young, if you do not care about school assignments, if you do not support their work, it is much more difficult for that child to study in the future. Everyone will know their responsibility. It is not just about lessons. He sweeps the floor or hangs curtains if needed. 'What do you want? A cake? A pizza? Check it on the internet and let's make it together (Participant 1).

Realizing and accepting the process was important in creating a new order, according to the participants. The point that ensures the establishment of order is primarily the dynamics within the family. Families who generally define their lives as "regular" and whose family responsibilities are shared and fulfilled, established the new order more easily. Families who were not satisfied with their family dynamics and had problems with the order had difficulties. Apart from the dynamics of the family, another factor that enables the establishment of order and the continuation of the exam preparations of the student preparing for the exam is the temperament characteristics of the child.

3.2.2. The Characteristics of The Child

According to the participants, the characteristics of the child were also important in settling order in the process. Children who are aware of their responsibilities, who adapt easily to changes, and who know themselves were able to both establish and follow routines.

The first reason is his personality. He's an organized boy. So when someone else sets the rules, he doesn't like it and may not follow them. But he knows his responsibilities and creates a routine. His character is like this (Participant 11).

My daughter's being a harmonious child, doing her lessons already, is helpful, that is, she likes studying, which made the process easier. At the same time, she is a strong-willed child (Participant 4).

Children who were able to get organized were able to continue studying voluntarily by delaying the certain things they have fun with. It was observed that children who cannot get organized generally cannot achieve such control.

He has potential, but he can't show it in action. We cannot facilitate his motivation. He has neither internal motivation nor external motivation (laughs). I cannot understand. Since he does not do it himself by providing self-control during studying and not get organized at home, it became a disadvantage. Unfortunately, he cannot say 'I am going to sit down and do this'. He logs in to the lesson, but in the background, he plays games. In the pilot test, he opens a game and tries to pass a level (Participant 5)

Knowing their responsibilities, being willful, and adapting to changing situations made it easier for children to establish order while their lack of pre-established order and their inability to motivate themselves made it difficult to establish order in the process.

3.2.3. Physical Features of The House

In the experiences of the participants, in addition to the dynamics of the family and the temperament of the child, the

physical facilities of the house provided a suitable studying environment for the child, which facilitated the creation of order.

We have the advantage of having a two-story house; I was able to adapt the children more comfortably to the lesson in their upstairs rooms. If it was a flat, it would be twice as difficult for me (Participant 10).

Here, one of our advantages to create a comfortable routine at home or to spend time for ourselves is that the house is big. I mean everyone has their own computer in their room. Everyone can work comfortably. There is also a door between the living area of the house and the resting area. Even that door was closed while they were in the lesson. There was such a silence during the day, like a school. There was a movement during breaks (Participant 9).

Although the physical facilities of the house are important, family dynamics and children's characteristics are more effective in establishing order. Only the suitability of the home environment does not aid in the child forming a study order.

I didn't really think negatively at the beginning. He loves technology. His audiovisual learning is good. He won't waste time going to school. He was also happy at first as he had the chance both to play games and study. But I was wrong. The house was very available, he has no siblings, he is the only child, he has got his computer and phone, he has got his own room, and there is no noise. Despite all, he didn't study (Participant 5).

3.2.4. School and Ministry of National Education

According to the experiences of the participants, the conditions that affect the children's routine formation and which are not under the control of the individuals in a sense were created by the schools where the children attend and by the Ministry of National Education. While the schools with ready infrastructure immediately transitioned to the new system, other schools experienced some problems.

I mean the live lessons. I was checking them in their rooms. They were accompanied by a computer and had mutual live lessons with their teachers. I had already taken their notebooks and books from school. Everything was within their reach. They were attending lessons, doing their homework (Participant 4)

The transition to the online education process was comfortable in our home. Our school had already started online education last year. They were doing studies, there were repetitions on weekends. So Friday the school is closed. Our school started online education as of Monday. Everyone has a separate room, a separate computer. We did not have a big problem. It was enjoyable at first. Questions solutions, lectures, etc. (Participant 3).

Although some of the schools had difficulties at first, after two weeks, all of them settled their systems. Practices that enable participants to advance the process more easily were implemented by the Ministry of National Education. Although there were different opinions regarding the advancement of the examination date, the participants found the practices of the Ministry to be supportive.

In general, MoNE managed it well. They switched to EBA immediately. Somehow they tried to give something. It can always be better, of course. It was a very good decision to reduce the topics. It was a very comforting decision for us. Too many questions were published. We benefited from them. We tried to make her solve them (Participant 9)

When the experiences of the participants were examined in general, the individual characteristics of the child, the structure of the family, the physical characteristics of the house, the school, and MoNE decisions were effective in the process of establishing a new order at home and forming a new normal. In the experiences of the participants, one of the areas most affected by the pandemic process was family relations.

3.3. Theme 3: Relationships

3.3.1. Relations with parente: Getting to Know the Child Better

Participants stated that they got to know their children better and had the opportunity to see their interests and abilities better during the pandemic process. For some of the participants, the process was also an opportunity to see their shortcomings. It has been a "nice break" for parents who cannot find the opportunity to spend time together due to the pace of daily life.

At first there was a cheerful mood, everyone was at home, their father was at home. Since their father often used to work out of town, they didn't use to see him a lot. They couldn't spend time together. It was a time for all three to get to know each other. They spent time together, they washed the terrace, took care of the flowers. It was the springtime, flower time. They liked it (Participant 8).

For example, I used to interfere even with how the child studied. I mean, for example, when I study, I have a pencil, notebook, colored paper and so on. If I solve a problem, I re-write it again. If I listen to something, I need to take notes to keep it in my mind. But my son, for example, listens to lessons from the computer, no paper and pen, just listens. I say 'Honey, if you don't take notes, you don't understand.' He says 'I understand.' Then I observe that when the teacher asks something he answers. So I realized that I was trying to make him like me. This process made me see this better (Participant 11).

However, as the process gets longer, it becomes boring for families whose children have younger siblings and whose relationships have previously had problems.

The children got bored. There was a routine at home. They woke up, they had their online lessons, and they did their homework. It turned out into something like ' Let's get this together. Let's watch this. Let's do this.' So they got bored (Participant 10).

3.3.2. Responsible Mothers

All of the participants stated that there were conflicts sometimes between their children and themselves, and sometimes between siblings during the process. Parents accepted these conflicts and their children's tensions as normal and tried to understand them, since their children were in 'adolescence'.

Of course, she had fights with her siblings in this period. Unfortunately, my daughter, who never raised her voice, raised her voice. She quarreled with my middle son. Both are in adolescence after all. I did not interfere too much. I was intervening when things got out of hand so that they would not lose their respect for each other. (Participant 4).

The statements of the participants show that the conflicts are experienced by mothers. Whether working or not, the mother is the parent following the exam process and is seen as in some way responsible for the process. While mothers create more discipline in their children, fathers are generally more flexible. Usually, they do not deal with the lessons and follow-up questions; they stay outside the process and play a balancing role for some conflicts. During this period, it is seen that the discussions are about subjects such as studying, exams, and spending too much time in front of the screen. The children are always at home so the participants increased expectations for their study hours. Since they no longer go to school and get tired and do not waste time on the road, there is an expectation that they should fill this time with studying.

When I say 'I restrict her, I mean children's studies, are sometimes insufficient for mothers. So my eyes always want to see her studying. I want to see her with a book, a test. I don't want her time wasted as there is a lot of time (Participant 4)

One day, I don't exaggerate, E. played computer for 15 hours. It was a few days before the religious festival. I felt sorry not because he didn't solve any questions or something, I was sorry because my dear son was stuck at the computer for so long. I was angry. I shouted. This time he shouted too. He stamped his feet or something. My husband came due to the noise. My husband was also disturbed by the tension, he said, "Let this exam be over, let me get rid of you and it". (Laughs) He started to grumble as 'Let this exam be over (Participant 1).

In some cases, fathers follow the exam process but they are only in a position to judge the success of the child. It is also up to the mother to find the balance here.

His father also has something like this. At first, he used to do it a lot. As soon as he saw her, he used to say 'How many questions did you solve today? How many tests did you solve? Go and solve some tests. I warned my husband. I said 'Look, it won't be followed this way. If she tells you that she solved 500 questions or 1000 questions when you ask, how will you know, how will you follow? I told him many times that this is not the way of dealing with her. He slowly got better (Participant 7).

In the experience of the participants, it is seen that the parent who follows the exam process is the mother. The position of the fathers, on the other hand, varies. Some fathers do not interfere with the exam, thinking that there is no need for pushing. Some fathers step in when conflicts occur. Some fathers just follow their points and the number of questions they solve. But every father asks the mother for the reason /explanation when the child's scores drop. As one participant stated, when fathers take the role of "good cop", mothers become "bad cop".

3.3.3. Need for Teacher-Student Interaction

According to the participants, the relationships with the teachers before pandemic were effective on the students. As the visible face of the school, relations with teachers became important in the process. Students who have good relationship with their teachers showed more willingness to participate in the lesson.

She liked her school. She also had a good relationship with her teachers. She used to do her homework all the time. I was also involved in homework activities, and I used to see her teachers constantly. I have never had any problems with contacting with the teachers (Participant 4).

My children have been like that since they were young. They do not cause any problem in the lesson. They also see their friends there, they love the environment. Because they love their teachers, they accepted the situation." (Participant 7)

3.3.4. Lack of Sharing of Exam Anxiety with Peers

Participants stated that the most difficult issue for their children during this period is that they cannot meet with their friends. Not being able to meet with friends during the quarantine process made this stressful process more difficult.

From time to time she rebelled, of course. They studied hard after all. She spent all her time studying. At school there are friends and breaks. Even if she has a little conversation it comforts her (Participant 9).

During the pandemic, according to the experiences of the participants, intra-family relations developed positively. Parents both got to know their children better and realized their own shortcomings. Conflicts occurred because that children are in adolescence and the exam period. These conflicts generally occurred between mother and child. Children who had good relationships with the teacher before the pandemic period were more motivated to attend classes.

3.4. Theme 4: Support Needs

Families are aware of that their children are going through a difficult process, and they need support.

3.4.1. Being Understood by Parents

Participants realized that children were experiencing intense stress during this period, and supported them so that they could calm down and feel better.

As a mother, I try to ease her stress. Her stress increased as the exam approached. Besides, she bites her nails. Her hand is always in her mouth these days. When she started talking about what she would take to the exam with her, I realized that she was very stressed. I try to remove the exam from the center of daily life (Participant 10).

We never pressed her. But of course, she has that excitement inevitably. Besides she is excited about the trial tests constantly. She has anxiety while taking pilot tests whether 'she can solve and do it' or not. She started to worry slowly, but she doesn't reflect that. We also do not speak much at home. We say 'you will take the test then it will be over'. At home, it's not our main agenda. We have never put it in the center. As she can do it (Participant 8).

Families observed their children in the process and either gave the support themselves or received the support of an expert according to their needs. They believe that it would

be more beneficial to follow the academic progress and general emotional states of children by the guidance service of their schools in the process.

3.4.2. The 'Guidance' of the Guidance Service

In the statements of the participants, school guidance services were the units that were thought to provide the most useful support during the pandemic process but remained the most passive. According to the participants, both families and children needed the services provided by the guidance service. However, while the schools established a good academic system, the guidance services remained 'weak'.

P: I cannot say the counseling service performance was as good as the school's performance in the lessons. Sometimes they held group meetings or class discussions, but one-on-one meetings were not enough. They provided mentoring, one teacher, and ten people, especially during the online process. In that sense, they gave a general education. But they should have delivered the session one to one. I mean I needed it. Both in terms of parenting and supporting my son. We didn't have such an education anyway. They didn't give it to my son, either (Participant 2).

I am a parent; I have to be strong as a mother. I may have different psychological problems. I may not care about her. Maybe I couldn't follow it either. Of course, we supported our children, but they don't know me. Was each child's parent able to provide support? Were the child's needs met? How is the child? These should have been followed up. Classroom teachers called and asked about the process. But the guidance service remained weak (Participant 8).

Participants think that guidance services should inform families about how to manage the process and support children in a more systematic way individually. This situation becomes even more important when the emotions experienced by children are taken into consideration.

3.4.3. Overcome Fear and Anxiety

According to the experiences of the participants, although the pandemic process is a process in which many positive and negative emotions are experienced together, the most obvious two situations are fear and anxiety caused by uncertainty. Although the reasons differ from the beginning to the end of the process, these feelings draw the general framework of the process in terms of exam preparation. As the schools established their systems and the process took shape, the concerns on this issue decreased, but the anxieties and fears due to the uncertainties in different areas and the stress associated with it started to be experienced. While the most important of these is the exam itself, getting sick and not being able to take an exam, getting sick on the exam, inability to experience the real exam environment, being no difference between hardworking and non-studying students due to the decrease in exam subjects are observed to be the other reasons.

Actually, I am also putting a lot of pressure. Cut your hair, be tidy. I said, daddy get you the first appointment tomorrow for a haircut. He said: "No. I'll take the pilot test", I said him that you can go after the test. He said no, I don't want to become infected with COVID. For example, the cleaning lady comes once a week. He doesn't sit in the same place with her. He runs away from her. He thinks that if he wouldn't be

careful, he could be sick and not take the exam (Participant 1).

She's been thinking this way lately. The exam is an optional exam. What if I get excited and I can't do it, she felt anxious for a while. She even came to me with an offer to ask if she could not take the exam. She asked, that what would happen if she doesn't take the exam. She says often she will get excited. I say that nothing to be excited about, of course, it will be a little bit in every exam. I said we shouldn't fall into that excitement. She started saying if I couldn't understand the questions. I don't know this week he got into that thing. As the time drew nearer, the excitement of the exam came in (Participant 7).

4. Discussion and Conclusion

In this section, findings of this research were discussed compared to the relevant study finding in the literature. This research was carried out with the mothers of eighth -grade students preparing for the high school entrance exam. Students study at private schools and their families have sufficient financial means. In the study, the process experienced by the students preparing for the exam during the pandemic process was tried to be understood from their mothers' perspectives. As a result of the research, factors such as having a family routine, having sufficient financial means, the school's established order and cooperating with the family, and establishing its own online education system seem to be important for success. Also, research findings showed that mothers were more effective than fathers in academic assistance. In the literature, fathers appear to be open to home-based parental involvement (Abel, 2012; van Bolhuis, 2011). During the pandemic process, it was observed that staying at home affected the father-child interaction positively, and the mother had to cope with the conflicts peculiar to adolescence while getting to know her child better. Participant views are negative about the lack of interaction during learning and not being able to benefit from the counseling service sufficiently. After the research was completed, the success status of the students was learned, and it was seen that the students gained the right to study in various high schools by getting high scores. This success is the result of children's responsibility in academic matters, the awareness of families about exams, the ability to prepare a suitable environment for their children to prepare for exams, and the rapid adaptation of schools to the process. These findings are seen to be compatible with the findings in MoEN's (2020) report on LGS. According to the report, parents' education level, socioeconomic level, and school achievement score are among the factors associated with exam success (MEB, 2020).

Findings from mothers within the scope of this research show that home-based father involvement appears to be in the form of playing with the younger child, helping other children with their homework and so on. Therefore, it can be said that there is a work sharing among parents at the point of participation in education. Mothers stated that, when the school created its own order regarding preparation for the exam during the pandemic process they could easily adapt to this order. Besides, it is noteworthy that these families have a certain order that is compatible with the school for a long time. Another characteristic of the families, who easily

adapted to online learning during the pandemic process, is that they were able to provide the child with a separate room and a separate computer due to their sufficient financial means. Different studies in the literature also point to the impact of families' economic conditions on the exam preparation process. Different studies in the literature also point to the impact of families' economic conditions on the exam preparation process. (Toytok et.al., 2019; Turk, 2009; Yalcin, 2019). Regarding online learning, it is recommended that this learning is under the supervision of the school and students' academic advisors (Simonson, Smaldino, & Zvacek, 2015). In COVID 19 process, parents support their children's learning life in different ways such as parental engagement in supervising the children study time, parent role in accompanying children in learning, supervising children study time, recognizing children learning difficulties and providing learning facilities (Novianti & Garzia, 2020). The findings of this study showed that students may need a structured environment due to online education (Georgiadou & Siakas, 2006), which offers a more flexible environment than face-to-face education.

According to the research findings, it was seen that mothers valued students' being in interaction with teachers. This finding is consistent with other studies (Yilmaz, Guner, Mutlu & Arın -Yılmaz, 2020). This point prevails in the opinion that traditional education meets the need for interaction and therefore is more effective. During face-to-face education, teacher-related features such as the teacher's charisma and energy can also be included in the learning process. Teachers also pointed out that in face-to-face education, the atmosphere in the classroom is socially satisfying (Kim & Asbury, 2020). Whereas it is considered that the fact that online learning is seen as relatively ineffective may also be due to the idealization of the traditional education environment by individuals (Rovai & Barnum, 2003). When effective online learning is designed, this design can give the opportunity to support teacher-student, student-student interaction as much as possible (Simonson, Smaldino, & Zvacek, 2015). In the online learning environment, to be more effective the teacher can clarify the goals of the lesson, be energetic, organize the students well and communicate with them (Tanis, 2020). In case of face-to-face training in online lessons or epidemic conditions, the mouth part transparent mask produced for the hearing impaired can be used by teachers (Mouth part transparent mask was produced for the hearing impaired, 2020). Nasır (2020), recommends prioritizing solutions to address psychosocial challenges before teaching. During classes, teachers may provide opportunities for students to talk about aspects of the examinations which cause them to concern and provide them with coping with strategies, which are rational, i.e., problem-focused positive ways of coping, for example, planning and carrying out personal research to "top-up" knowledge base (Minott, 2020). In addition to the communication during the online lessons, they can create a positive perception of the online learning environment by responding to students' e-mails on time (Kaufmann, Sellnow & Frisby, 2015). Parent involvement provides both academic and social development, especially regarding cooperation with the school and the teacher (Cayak & Karsantik, 2020). Based on the research findings, it can be expressed that students can behave indifferently towards the lesson by dealing with different jobs in the background during online

education. For these reasons, it seems useful to ask students to have their cameras turn on during online learning.

In the research, mothers found the policies of the MoNE generally positive. Most particularly, limiting the exam to only the subjects learned in face-to-face education and having the exam in the child's own school were found positive, while the postponing of the exam date was found negative. In addition, it was observed that the online learning system established by the school itself was preferred to the system developed by the MoNE. In a study conducted in 2018 before the pandemic process began, it was found that only 5.1% of 18870 students used EBA every day (Cuya & Kayis, 2018). In the study conducted by Karatas (2020), it is seen that the rate of watching EBA during the class hour or watching the records after the class is relatively low. Though, it is observed that the participation rate of the school's distance education activities is higher than following the EBA lessons. The rate of those who see the change of date positively and negatively during the preparation for the exam process seems to be close to each other. However, more than half of the students stated that they were better prepared while attending school during the exam preparation process. In our study, mothers stated that their children were better prepared for the exam due to school fatigue, not spending time on the road and not being able to participate in extracurricular activities and they are more flexible to structure of their learning. In conclusion similar to Ozdagan and Berkant's (2020) and Alper's (2020) studies, distance education has both advantages and disadvantages.

The most negative situation that mothers see about online learning is that the school guidance service does not take an active role in this process. It is thought that the school guidance service can run online services, just like the transition to online learning in education. The school must offer psychological support during this period. Because the disruption of their routines and the sudden change in their lives during the epidemic affects students psychologically (Barlett, Griffin, & Thomson, 2020). Students live together the anxieties brought about by the pandemic and the exam (Minott, 2020). Besides, in Yalcin's (2019) study, consistent with the findings of this research, it is stated that stress and tensions within the family increased during the exam preparation period. In the same study, parents stated that their children had fear, anxiety, health problems, and psychological tensions. These effects of the examination process on children were also pointed out in the literature section, so it is important that the guidance services in schools must work.

Also, to the concerns experienced by the children, the research findings show that, consistent with the findings of Williams and Ritter (2020), families also experience various anxieties. Mothers have observed that as long as they can regulate their own emotions, their children can do it more easily. Although the student does not have experience with the exam directly, when the mothers' ability to control their anxiety is developed, indirectly, the child's anxiety about the exam can be alleviated. Therefore, various seminars can be organized for student and parent groups on certain days and hours. Nowadays many institutions and centers provide online psychological counseling services (Zeren, 2016). Therefore it is thought that the school guidance service can

also provide online psychological counseling during this period.

According to the research findings, one of the areas affected by the pandemic is relationships. Relationships between family and friends play an important role in the daily life of the adolescent (Santrock, 2014). Mothers have had the opportunity to spend time with their children due to the pandemic conditions. Ellis et al. (2020) found that American adolescents spend more time with their families during the pandemic period. Research results show that adolescents who spend time with their families report lower depression and less loneliness.

Most students during exam preparations in Turkey, the increased time they spend with family and there has been no deterioration in family relationships than in the past (Karatat, 2020). Mothers consider the inability of children to meet with their friends as an important deficiency. Karatat (2020) found that both 8th and 12th-grade students have the biggest aspirations for school, their friends. Because they have experienced that it is important to be able to spend time with friends in reducing exam anxiety. To reduce the anxiety of students preparing for the exam, counseling services can organize some group activities in addition to individual meetings. It is stated that students can benefit from online psychological counseling practices at school even during face-to-face education, especially when it comes to sensitive issues (Glasheen, Shochet, & Campbell, 2016).

Youth are spending larger amounts of time on screens and in virtual spaces during their leisure time (Stiglig & Viner, 2019). Media use, a leisure activity, has become a necessity with the pandemic. Parents who participated in the study stated that their children spent most of their time outside of the classroom in front of the screen for reasons such as watching videos, playing games, and watching movies. A study conducted in different countries found that there is a large increase in screen time worldwide and the highest increase is in the Z generation (Statista, 2020). This situation, in line with the findings of this study, maybe a cause of conflict between families and their children (Sela et al., 2020). When the literature is examined, it has been found that social media use has positive effects on adolescents' mental health and peer relationships (Jenkins et al., 2018). On the other hand, some reasons such as the specific negative aspects of the pandemic period and the increase in free time due to various anxieties, and the increase in free time due to compulsory homestays, also carry the risk of different addictions, including internet addiction (Dubey, et al., 2020). Tuglu (2017), who researched the use of social media by middle school students in the pre-pandemic period, found that 8th - grade students used social media less frequently than other classes. Yalcin (2019) found that the participation of students preparing for LGS in all social, sports and cultural activities decreased. This is because all of the students' time is planned and structured for exam

preparation. Brazendale et al (2017) states that screen usage increases during less structured times such as summer vacation. Recently, a study has been conducted in America examining the use of time and social relations of adolescents during the summer vacation during the pandemic period (Wray-Lake, Wilf, Kwan, & Oosterhoff, 2020). As a result of the research, it was seen that the participants were divided into three groups according to the activity they take into the center in their daily plans: Those who education - focused, those who are work-focused, and those who are media users. During the pandemic period, adolescents who received support from their families continued their educational activities despite the summer vacation. Those who received little support from their families for various reasons and those in vulnerable groups turned to their friends and spent their time online. Therefore, the research results show that getting support from the family draws a road map for how time will be spent. The participants of this study thought that being in front of the screen for long hours carries a risk of addiction. First of all, the participants may have made the wrong judgment because they were not used to seeing their pre-pandemic children on screen for so long. Since all educational activities are online, they may not be able to fully track the transition of children between lessons and games. The literature indicates that family support is effective in protecting adolescents from risky behaviors (Santrock, 2014). Social media use or online games can also have a positive impact on individuals (Jenkins, 2018; King, Delfabbro, Billieux, & Potenza, 2020). However, for people who are vulnerable or do not receive support from their families, the pandemic period also carries the risk of addiction (King, Delfabbro, Billieux, & Potenza, 2020).

Future Research

Consistent with the findings of these studies, studies show that the success of students in the preparation process is affected by many variables such as individual characteristics, financial and moral support provided by families to their children, the structures of schools, and the characteristics of teachers (Bayindir, 2009; Demirbolat, 2018; Yalcin, 2019). This study was conducted only with the mothers. Information about exam preparation process with online learning can be obtained also from the consideration of fathers. In addition, the participants in the study were mothers of eighth grade students studying in private schools. Although mothers' views on online learning during the pandemic process focus on the order of the family and the effective use of school-family cooperation, when it comes to online learning, the student's previous experiences such as familiarity, attitude, beliefs, and closeness to online learning, student's goals and motivation become important (Rovai & Barnum, 2003). Consequently, it is considered that research can be conducted about the students from public schools who are successful despite their insufficient financial means.

Kaynakça

Abel, Y. (2012). African American fathers' involvement in their children's school-based lives. *The Journal of*

Negro Education, 81(2), 162-172.
https://doi.org/10.7709/jnegroeducation.81.2.0162

- Alper, A. (2020). Pandemi sürecinde K-12 düzeyinde uzaktan eğitim: Durum çalışması. [K-12 distance education in the pandemic process: A case study]. [In Turkish]. *Milli Eğitim Dergisi*, 49, 45-67. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.787735>
- Ayres, L. (2008). Semi structured interview. In L. M. Given (Ed). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. London Sage Publications.
- Baker, M. (2013). Industrial actions in schools: Strikes and student achievement. *The Canadian Journal of Economics*, 46(3), 1014-1036. <https://doi.org/10.1111/caje.12035>
- Barnes, G. M., Hoffman, J. H., Welte, J. W., Farrell, M. P., & Dintcheff, B. A. (2007). Adolescents' time use: Effects on substance use, delinquency and sexual activity. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(5), 697-710. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9075-0>
- Barlett, J. D., Griffin, J., & Thomson, D. (2020). Resources for supporting children's emotional well-being during the Covid-19 pandemic. Retrieved March 22, 2021, from <https://www.childtrends.org/publications/resources>
- Baskale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi, [Determination of validity, reliability and sample size in qualitative studies]. [In Turkish]. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Bayındır, E. (2009). *Ortaöğretimde sınıf geçme ve sınav yönetmeliğinin öğrenci başarısına etkisi: Avcılar Lisesi örneği* [The effects of passing class and testing regulation on student's success in secondary education: Avcılar High School sample]. (Master Thesis). Retrieved March 10, 2021, from Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (Thesis No.304042)
- Bozkurt, A., & Sharma, R.C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to Corona Virus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i-iv
- Brazendale, K., Beets, M. W., Weaver, R. G., Pate, R. R., Turner-McGravery, G. M., Kaczynsky, A. T., Challender, J. L. & von Hippel, P. T. (2017). Understanding differences between summer vs. school obesogenic behaviors of children: The structured days hypothesis. *International Journal of Behaviour Nutrition Physical Activity*, 14, 100 <https://doi.org/10.1186/s12966-017-0555-2>
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: A research perspective. *Developmental Psychology*, 22, 723-742. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.22.6.723>
- Caelli, K., Ray, L., & Mill, J. (2003). 'Clear as Mud': Toward greater clarity in generic qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(2), 1-13. <https://doi.org/10.1177/160940690300200201>
- Cheng, T. L., Moon, M., & Artman, M. (2020). Shoring up the safety net for children in the COVID-19 pandemic. *Pediatric Research*, 88, 349-351 <https://doi.org/10.1038/s41390-020-1071-7>
- Chiu, M. M., & Xihua, Z. (2008). Family and motivation effects on mathematics achievement: Analyses of students in 41 countries. *Learning and Instruction*, 18(4), 321-336. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2007.0003>
- Connelly, F. M., & Clandinin, D. J. (1990). Stories of experience and narrative inquiry. *Educational Research*, 19(5), 2-14. <https://doi.org/10.1136/emj.2007.050641>
- Cooper, H., Lindsay, J. J., & Nye, B. (2000). Homework in the home: How student, family, and parenting-style differences relate to the homework process. *Contemporary Educational Psychology*, 25(4), 464-487. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1036>
- Cooper, S., & Endacott, R. (2007). Generic qualitative research: a design for qualitative research in emergency care? *Emergency Medical Journal*, 24(11), 816-819. <https://doi.org/10.1136/emj.2007.050641>
- Cuya, B. & Kayis, E. (2018). *Öğrencilere göre EBA portalinin kullanım düzeyi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü. Retrieved March 30, 2021, from https://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_11/06102811_EsraBilhan.pdf 6th December 2020.
- Cayak, S., & Karsantik, İ. (2020). A stakeholder approach to the educational process: Parental involvement. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 287-297.
- Celik, Z., Boz, N., Arkan, Z., & Toklucu, D. K. (2017). *TEOG yerleştirme sistemi: Güçlükler ve öneriler* [TEOG placement system: Difficulties and suggestions]. [In Turkish]. SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), 94(1). Retrieved March 20, 2021, from <https://www.researchgate.net/publication/320628250>
- Dere, I., Dinc, E., & Koluman, S. (2014). Kademeler arası geçiş uygulamalarına yönelik görüşler ve deneyimler [An investigation of lay people's experiences and view points on the practices of the transition between schooling levels]. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17: 397-423. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.761>
- Dettmers, S., Yotyodying, S., & Jonkmann, K. (2019). Antecedents and outcomes of parental homework involvement: How do family-school partnerships affect parental homework involvement and student outcomes?, *Frontiers in Psychology*, 10:1048-1061. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01048>
- Duban, N. & Arisoy, H. (2017). 8. sınıf öğrencilerinin temel eğitimden orta öğretime geçiş (TEOG) sınavına ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi [Analysing the Perceptions of 8th Graders on Examination for the Transition from Secondary to High School Education (TEOG) Through Metaphors]. [In Turkish]. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 7(1), 67-98.

- Dubey, M. J., Ghosh, R., Chatterjee, S., Biswas, P., Chatterjee, S., & Dubey, S. (2020). COVID-19 and addiction. *Diabetes & Metabolic Syndrome*, 14(5), 817-823. <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.06.008>
- Donmez, B. (2009). Ortaöğretim kurumlarına geçiş sistemine ilişkin bir değerlendirme. [An Evaluation regarding to transition systems to secondary schools]. *Eğitime Bakış: Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, 5(15), 11-17.
- Eğitim Reformu Girişimi TEOG Bilgi Notu (2017). Retrieved March 10, 2021, from http://www.egitimreformugirisimi.org/raporlar/TEOG_BilgiNotu.13.11.17.rev1.pdf
- Ekinci Vural, D. & Kocabaş, A. (2016). Okul öncesi eğitim ve aile katılımı [Preschool education and parent involvement]. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 59(15), 1174-1185.
- Ellis, W. E., Dumas, T. M., & Forbes, L. M. (2020). Physically isolated but socially connected: Psychological adjustment and stress among adolescents during the initial COVID-19 crisis. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 52(3), 177-187. <https://doi.org/10.1037/cbs0000215>
- Epstein, J. L. (2010). School/family/community partnerships: Caring for the children we share. *Phi Delta Kappan*, 92(3), 81-96. <https://doi.org/10.1177/003172171009200326>
- Epstein, J. L., Mac Iver, D. J., Mac Iver, M. A., & Sheldon, S. B. (2021). Interactive homework to engage parents with students on the transition from middle to high school. *Middle School Journal*, 52(1), 4-13. <https://doi.org/10.1080/00940771.2020.1840959>
- Esmer, B., Yılmaz, E., & Gunes, A. M., Tarım, K., Delican, B. (2017). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerinin eğitimine ilişkin deneyimleri [Classroom teachers' experiences towards inclusive students' education]. [In Turkish]. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1601-1618.
- Georgiadou, E. & Siakas, K. V. (2006). Distance learning: Technologies; enabling learning at own place, own pace, own time. In R. Dawson, E. Georgiadou, P. Linecar, M. Ross, G. Staples (Eds). *Learning and Teaching Issues in Software Quality, Proceedings of the 11th International Conference on Software Process Improvement - Research into Education and Training*, (INSPIRE 2006), April, Southampton, UK, ISBN 1-902505-77-8, (pp. 139-150).
- Glasheen, K., Shochet, I., & Campbell, M. (2016). Online counselling in secondary schools: Would students seek help by this medium? *British Journal of Guidance and Counselling*, 44(1), 108-122. <https://doi.org/10.1080/03069885.2015.1017805>
- Gonida, E. N., & Cortina, K. S. (2014). Parental involvement in homework: Relations with parent and student achievement-related motivational beliefs and achievement. *British Journal of Educational Psychology*, 84, 376-396. <https://doi.org/10.1111/bjep.12039>
- Gumuseli, A. İ. (2004). Ailenin katılım ve desteğinin okul başarısına etkisi [The Effect of family involvement and support on school achievement]. *Özel Okullar Birliği Bülteni*. 2(6), 14-17.
- Hodges, H. Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*, Retrieved March 21, 2021, from <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- İşitme engelliler için ağız bölümü şeffaf maske üretildi [Transparent mouth mask is produced for the hearing impaired] (2020, Nisan). Retrieved March 15, 2021, from <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/isitme-engelliler-icin-agiz-bolumu-seffaf-maske-uretildi-475267.html>
- Jenkins, H., Shresthova, S., Gamber-Thompson, L., Kligler-Vilenchik, N., & Zimmerman, A. (2016). *By any media necessary: The new youth activism*. New York: NYU Press.
- Johnson, D. R. (2011). Do strikes and work-to-rule campaigns change elementary school assessment results? *Canadian Public Policy/Analyse de Politiques*, 37(4), 479-494. <https://doi.org/10.3138/cpp.37.4.479>
- Karakus, F. (2014). Üstün yetenekli çocukları olan anne babaların çocuklarının eğitimine yönelik algıları [Parents with gifted children perceptions of children's education]. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 289-304.
- Karatas, Z. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinin LGS ve YKS sınavına hazırlık sürecinde olan çocuk ve ergenlerin psikolojilerine yansımalarının incelenmesi [Investigation of COVID-19 pandemic process reflections on the psychology of children and adolescents in the preparation process for LGS and YKS exam]. [In Turkish]. Gencdoğan, B., (Ed.). *Pandemi döneminde çocuk ve ergen psikolojisi*. (pp. 54-74). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Kenney-Benson, G. A., & Pomerantz, E. M. (2005). The role of mothers' use of control in children's perfectionism: Implications for the development of children's depressive symptoms. *Journal of Personality* 73, 23-46. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00303.x>
- Kaufmann, R., Sellnow, D. D., & Frisby, B. N. (2015). The development and validation of the online learning climate scale (OLCS). *Communication Education*, 65(3), 307-321. <https://doi.org/10.1080/03634523.2015.1101778>
- Kahlke, R. M. (2014). Generic qualitative approaches: Pitfalls and benefits of methodological mixology. *International Journal of Qualitative Methods*, 13(1), 37-52. <https://doi.org/10.1177/160940691401300119>
- Kenney-Benson, G. A., & Pomerantz, E. M. (2005). The role of mothers' use of control in children's

- perfectionism: implications for the development of children's depressive symptoms. *Journal of Personality*, 73:23-46. <https://doi.org/10.1177/10.1111/j.1467-6494.2004.00303.x>
- Kim, L. E., & Asbury, K. (2020). 'Like a rug had been pulled from under you': The impact of COVID-19 on teachers in England during the first six weeks of the UK lockdown. *The British Journal of Educational Psychology*, 90(4), 1062-1083. <https://doi.org/10.1111/bjep.12381>
- King, D. L., Delfabbro, P. H., Billieux, J., & Potenza, M. N. (2020). Problematic online gaming and the COVID-19 pandemic. *Journal of Behavioral Addictions*, 9(2), 184-186. <https://doi.org/10.1556/2006.2020.00016>
- Knollmann, M., & Wild, E. (2007). Alltägliche Lernemotionen im Fach Mathematik: Die Bedeutung emotionaler Regulationsstrategien, motivationalen Faktoren und der Instruktionsqualität [Daily learning emotions in mathematics: the role of emotion regulation, motivation, and quality of instruction]. *Unterrichtswissenschaft* 35, 334-354.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. London: Sage Publication.
- Locke, K. (2020). *Family and education in a pandemic*. Retrieved March 18, 2021, from: <https://www.auckland.ac.nz/en/news/2020/04/24/family-and-education-in-a-pandemic-.html>
- Markow, D., Kim, A., & Liebman, M. (2007). *The MetLife survey of the American teacher: The homework experience*. Retrieved March 22, 2021, from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED530021.pdf>
- Mertol Ilgar, S. (2008). Eğitsel rehberlikte bazı çalışma alanları: Motivasyon-verimli ders çalışma alışkanlığı-sınav kaygısı [Some study fields in educational guidance]. E. İsmen Gazioglu ve S. Mertol Ilgar (Ed). In: *Öğretmen ve öğretmen adayları için rehberlik*. (ss. 110-143). Ankara: Pegem Akademi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020). 2020 Ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezi sınav [Central examination for secondary education institutions.]. [In Turkish]. Retrieved March 15, 2021 from: http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_07/17104126_2020_Ortaogretim_Kurumlarina_Iliskin_Merkezi_Sinav.pdf
- Minott, M. (2020). Exam preparation: Concerns of London upper secondary school students with implications for teachers and teaching. *Journal of Educational Research and Practice*, 10, 338-350. <https://doi.org/10.5590/JERAP.2020.10.1.21>
- Monteburro, P. (Forthcoming). *Disrupted schooling: Impacts on achievement from the Chilean school occupations*. CEP Discussion Papers, Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science.
- Moroni, S., Dumont, H., Trautwein, U., Niggli, A., & Baeriswyl, F. (2015). The need to distinguish between quantity and quality in research on parental involvement: the example of parental help with homework. *Journal of Educational Research*, 108: 417-431. <https://doi.org/10.1080/00220671.2014.901283>
- Markow, D., Kim, A., & Liebman, M. (2007). *The MetLife survey of the American teacher: The homework experience*. New York: Metropolitan Life Insurance Company.
- Morgan, D. L. & Guevara, H. (2008). Interview guide. In L. M Given (Ed.) *The SAGE Encyclopedia of qualitative research methods* (pp. 469-470). The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods. London: Sage Publications.
- Nasir, M. (2020). Impact of the 2019-20 coronavirus pandemic on education. *International Journal of Health Preferences Research*, 5(20), 31. <https://doi.org/10.1218/irc.2020.09.14>
- Novianti, R., & Garzia, M. (2020). Parental engagement in children's online learning during COVID-19 Pandemic. *Journal of Teaching and Learning in Elementary Education (Jtlee)*, 3(2), 117-131. <http://dx.doi.org/10.33578/jtlee.v3i2.7845>
- OECD (2020). *Learning Remotely when Schools Close: How Well Are Students and Schools Prepared? Insights from PISA* Retrieved 18 March, 2021, from https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=127_127063-iiwm328658&title=Learning-remotely-when-schools-close
- Ozdogan, A., & Berkant, H (2020). Covid-19 pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin paydaş görüşlerinin incelenmesi [The examination of stakeholders' opinions on distance education during the covid-19 epidemic]. *Milli Eğitim Dergisi, Salgın sürecinde Türkiye'de ve dünyada eğitim*. 49, 13-43. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.788118>
- Ozer, M. (2020). Educational policy actions by the ministry of national education in the times of COVID-19. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1124-1129. doi: 10.24106/kefdergi.722280
- Ozkan, E., & Karatas, İ. H. (2016). Ortaöğretime geçiş sisteminde yapılan değişikliklere yönelik öğrenci görüşlerinin analizi [The analysis of students' views towards the changes in transition system to the secondary schools]. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 225-234.
- Ozguven İ. E. (2001). *Ailede iletişim ve yaşam [Communication and life in family]*. Ankara: PDREM Yayınları.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. London: Sage Publications
- Percy, W. H., Kostere, K., & Kostere, S. (2015). Generic qualitative research in psychology. *The Qualitative Report*, 20(2), 76-85. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2015.2097>
- Rosa, E. M., & Tudge, J. (2013). Urie Bronfenbrenner's theory of human development: Its evolution from ecology to bioecology. *Journal of Family Theory & Review*, 5:243-258. <https://doi.org/10.1111/jftr.12022>

- Rovai, A. P., & Kirk, T. B. (2003). On-line course effectiveness: An analysis of student interactions and perceptions of learning. *Journal of Distance Education*, 18(1), 57-73.
- Santrock, J. W. (2008). *Child development* (12th edition). New York: McGraw-Hill Companies, Inc.
- Santrock, J. W. (2012). *Adolescence*. (14th Edition). New York: McGraw-Hill Companies, Inc.
- Sela, Y., Zach, M., Amichay-Hamburger, Y., Mishali, M., & Omer, H. (2020). Family environment and problematic internet use among adolescents: The mediating roles of depression and fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 106: 106226. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.106226>
- Simonson, M., Smaldino, S., & Zvacek, S. M. (2015). *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education* (6th Edition). North Carolina: Information Age Publishing.
- Spinelli, M., Lionetti, F., Setti, A., & Fasolo, M. (2020). Parenting stress during the COVID-19 outbreak: Socioeconomic and environmental risk factors and implications for children emotion regulation. *Family Process*, 60(2), 639-653. <https://doi.org/10.1111/famp.12601>
- Statista (2020, June). Coronavirus impact: Global in-home media consumption by country 2020 Retrieved March 16, 2021, from <https://www.statista.com/statistics/1106498/home-media-consumption-coronavirus-world-wide-by-country/>
- Stiglic, N., & Viner, R. M. (2019). Effects of screentime on the health and well-being of children and adolescents: A systematic review of reviews. *BMJ Open*, 9(1), e023191. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2018-023191>
- Sad, S., & Sahiner, Y. (2016). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş (TEOG) sistemine ilişkin öğrenci, öğretmen ve veli görüşleri [Students' teachers' and parents' views about transition from basic education to secondary education system]. [In Turkish]. *İlköğretim Online Dergisi*, 15(1), 53-76, <http://dx.doi.org/10.17051/ilo.2016.78720>
- Sinik-Baba, S. (2010). *Ortaöğretime geçişte uygulanan SBS'lerin ailelerin sosyal yaşantısına etkileri ve ailelerin bu sınavlara ilişkin duygu ve düşünceleri* [the placement tests (Competitive examinations) for transition from primary education to secondary education as effects of family's social life and family's thoughts and emotions about the tests]. [In Turkish]. (Master Thesis). Retrieved March 19, 2021, from Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (Thesis No. 278059)
- Tan, C. Y., Lyu, M., & Peng, B. (2020). Academic benefits from parental involvement are stratified by parental socioeconomic status: A Meta-analysis, *Parenting: Science and Practice*, 20(4), 241-287. <https://doi.org/10.1080/15295192.2019.1694836>
- Tanis, C. J. (2020). The seven principles of online learning: Feedback from faculty and alumni on its importance for teaching and learning. *Research in Learning Technology*, 28:2319. <https://doi.org/10.25304/rlt.v28.2319>
- Toytok, E. H., Eren, Z., & Gezen, M. O. (2019). 8. sınıf öğrencilerinin sınav hazırlık sürecindeki destek ağlarının sosyal ağ analizi [social network analysis of support networks of 8th grade students in the exam preparation process]. *Turkish Studies*, 14(2), 801-825. <https://doi.org/10.7827>
- Tuglu, B. (2017). *Ortaokul öğrencilerinin sosyal medyayı kullanım amaçları ve sosyal medya kullanımına yönelik tutumları* [The aims of social media use of secondary school students' and attitudes towards social media use]. Retrieved March 17, 2021, from Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (Thesis No. 454683)
- Ulusoy, B. (2020). 8. sınıf öğrencilerinin liselelere geçiş sınavına (LGS) ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi [Social network analysis of support networks of 8th grade students in the exam preparation process]. [*Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi* 2(2), 186-202.
- UNESCO (2020). *Education: From disruption to recovery*. Retrieved March 15, 2021, from <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- Ural, O., & Erkin, E. (2002). Merkezi seçme sınavı hazırlıklarında veli katkısı: Bir ölçek çalışması [Parental involvement in competitive exam situations: Development of a scale]. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 15: 183-192. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.2739>
- van Bolhuis, I. D. (2011). *Middle class fathers' involvement in their child's education*. Doctoral Thesis, The University of Texas at Austin, Texas). Retrieved March 17, 2021 from <https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/ETD-UT-2011-08-3930>
- Vuorikari, R., Velicu, A., Chaudron, S., Cachia, R. & Di Gioia, R. (2020). How families handled emergency remote schooling during the Covid-19 lockdown in spring 2020, EUR 30425 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020, ISBN 978-92-76-24519-3, doi:10.2760/31977, JRC122303
- Williams, M. R., & Ritter, S. (2021). Parents, teachers make education work during pandemic. Retrieved March 20, 2021 from <https://www.govtech.com/health/Parents-Teachers-Make-Education-Work-During-Pandemic.html>.
- Williamson, B., Eynon, R., & Potter, J. (2020). Pandemic politics, pedagogies and practices: Digital technologies and distance education during the coronavirus emergency, *Learning, Media and Technology*, 45(2), 107-114, <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>
- Wray-Lake, L., Wilf, S., Kwan, J. Y., & Oosterhoff, B. (2020). Adolescence during a Pandemic: Examining US adolescents' time use and family and peer relationships

- during COVID-19. *PsyArXiv*, Preprint DOI: 10.31234/osf.io/7vab6
- Xu, J., & Corno, L. (2003). Family help and homework management reported by middle school students. *Elementary School Journal*, 103(5), 503-518. <https://doi.org/10.1086/499737>
- Xu, J., & Corno, L. (2006). Gender, family help, and homework management reported by rural middle school students. *Journal of Research in Rural Education*, 21(2), 1-13.
- Yalcin, E. (2019). *Liseye giriş sınavı (LGS)'nin yönetici, öğretmen, öğrenci ve veliye göre incelenmesi* [Analysing highschool entrance examination in terms of administrators, teachers and students' parents.]. Retrieved March 9, 2021 from Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (Thesis No. 550937)
- Yıldırım, A., & Simsek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Güncelleştirilmiş ve geliştirilmiş beşinci baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E., Guner, B., Mutlu, H., & Arin Yılmaz, D. (2020). Farklı öğrenim kademelerindeki öğrencilere verilen uzaktan eğitim hizmetinin veli görüşlerine göre değerlendirilmesi [Evaluation of distance education services provided to students at different education levels according to parents' opinions]. [In Turkish]. *Milli Eğitim Dergisi*, 477-503. *Salgın sürecinde Türkiye'de ve dünyada eğitim*. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.777353>
- Zeren, S. G. (2016). Yüz yüze ve çevrimiçi psikolojik danışma: Danışanların sorunları ve memnuniyetleri [Face-to-face and online counseling: Client problems and satisfactions]. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 40: 141-182. <https://doi.org/10.14527/9786053184614.14>

Araştırma Makalesi • Research Article

İslam ve Batı İlişkilerine Bir Neşter: Medeniyetler Çatışması'ndan İslamofobi'ye Açılan Yol*

A Scalpel for Islam and Western Relations: The Path to the Clash of Civilization with Islamophobia

Fatih Akyüz^{a,**}

^a Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4467-3042

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 09 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 17 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

İslamofobi

Medeniyetler Çatışması

İslam ve Şiddet

İslam ve Batı

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Batı'nın bizatihi kendisine yeni bir "öteki" yaratma çabası İslam ve Batı dünyasını yeniden karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda bulunan en önemli gelişmelerden biri ise 'Medeniyetler Çatışması' tezi olmuştur. Harvard Üniversitesi'nden Profesör Samuel Huntington'un kaleme almış olduğu bu tez İslam ile Batı arasındaki çatışmayı meşru gören en temel araçlardan biri olarak tanımlanmıştır. Bu kurama göre Soğuk Savaş'tan sonra artık uluslararası arenada veya yeni dünya düzeninde yaşanacak olan çatışma ve mücadeleler ideolojik, ekonomik değil kültürel nedenlerden doğacaktır. Çatışmanın merkezinde ise İslam ve Batı medeniyeti olacaktır. Ortaya atılan bu tez dünya genelinde büyük ses getirmiş ve yoğun tartışmalara sebebiyet vermiştir. Böyle ki, kıyam tartışılırken araştırmalar, özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük ekseninde şekillenen; Müslümanlara karşı İslamofobi olarak adlandırılan algunun yükselişe geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda AB ülkelerinde yükselmekte olan İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması tezi arasındaki ilişki irdelenecektir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 January 2020

Received in revised form 09 May 2020

Accepted August 17 May 2020

Keywords:

Islamophobia

Clash of Civilization

Islam and Violence

Islam and West

ABSTRACT

After the collapse of the Soviet Union, the effort of the West to create a new "other" itself brought Islam and the Western world back. One of the most important developments contributing to this has been the 'Clash of Civilizations' thesis. This thesis, written by Harvard University Professor Samuel Huntington, was used as one of the most basic tools that justified the conflict between Islam and the West. According to this theory, the conflicts and struggles that will take place in the international arena or in the new world system after the Cold War will arise from ideological, not economic and cultural reasons. Islam and Western civilization will be at the center of the conflict. This thesis, which has been brought forward, has made a great impact worldwide and has caused intense controversy. So much so, while discussing theory, research has been shaped in the USA and European countries in the axis of discrimination and intolerance; It reveals that the phenomenon called Islamophobia against Muslims is on the rise. In this context, the relationship between the rising Islamophobia and the Clash of Civilizations thesis will be examined in our study.

1. Giriş

İslamofobi, barış anlamına gelen "İslam" ve korku saçıyan eski bir Yunan tanrısı olan "fobi" kelimelerinin birleşimiyle teşekkül etmiş bizim İslam korkusu veya İslam nefreti diye çevirdiğimiz bir kavramdır. Bu tanım, sitemli bir seçimdir.

İslam dinini korku ve şer tanrısı olarak gösterebilmek için bilinçli bir politikanın ortaya atmış olduğu kavramdır. Yani sıra Sovyetlerin yıkılışından sonra Batı'nın bizatihi kendisine bir düşman "öteki" yaratma çabasından kaynaklanan bir sonuçtur. İslamofobinin kökü oldukça eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Çıkış noktası din olarak

* Bu çalışma birinci yazarın 2020 yılında Prof. Dr. Ramazan YELKEN danışmanlığında Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Batı'da Çokkültürlülük Söylemi ve Yükselen İslamofobia: Kavramlar, Kuramlar, Pratikler" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: f.akyuz@alparslan.edu.tr

görülmektedir. Ancak etnik ve kültürel önyargıları da bünyesinde bulundurmakta ve bir takım inanç kalıplarından oluşmaktadır (Göknel, 2015: 21).

İslamofobinin bu kadar belirgin hale gelmesinin temel nedenlerinden biri Batı'nın, karşısında güçlü bir ideolojik "düşman" aramasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu durum Batı'nın bizzatı kendi içerisindeki bütünlüğü için olmazsa olmaz şartlardan biridir. Bu doğrultuda Batı, -Avrupa ve Amerika- II. Dünya Savaşında ideolojik faşizme karşı büyük bir mücadele vermiştir. Daha sonra 1990'a kadar olan dönemde ise ideolojik komünizm ile savaşmıştır. Komünizm tehlikesinin bertaraf edilmesinin ardından bir düşmana ya da bir "öteki"ye ihtiyaç duyulmuştur. Bu minvalde Batı Avrupa'da çeşitli düşünce kuruluşları tarafından yoğun bir arayış içerisine girilmiştir. Birliğin ve bütünlüğün sağlanması ve yaşanan krizler karşısında Batı, yıkılan komünist bloğun yerine, İslam'ı yeni "öteki" olarak işaret eden fikirler üretmeye başlamıştır. Ortaya atılan bu fikirlerin en çok tartışılanı ise Batı ile İslam medeniyetlerini karşı karşıya getiren Profesör Samuel Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezi olmuştur (Okumuş, 2017: 115-117).

İslamofobi; İslam'a ve Müslümanlara yönelik düşmanlık ve korku tavrıdır. Gerçek korkulardan ziyade üretilmiş korkulardan oluşmuştur. Sosyolojik, tarihsel ve psikolojik boyutları olan yabancı korkusu ya da xenofobia diye tanımlayabileceğimiz bir korkudur. İslamofobi, İslam'ın ve Müslümanların ötekileştirilmesidir. Bu ötekileştirme geçmişten gelen ön yargılarla şekillenmiştir. Ön yargılar gündelik hayatımızda sıklıkla karşılaştığımız, bireysel ilişkilerimizde etkin role sahip, pek çok sosyo-politik dinamiklerle kendini gösteren ayrımcı ve dışlayıcı, yanıltıcı ya da bilinç dışı tutumlardır. Gerek psikanaliz literatüründe gerek sosyal psikoloji literatüründe detaylı çalışmalar yapılan ön yargının iki temel bileşeni vardır: Bunlardan ilki belli bir gruba karşı sürdürülen ve özellikle ilgili detaylı bir araştırma yapılmaksızın oluşturulan aceleci, eksik, hatalı yargılar ve bir diğeri de temelsiz oluşturulan bu yargılara eşlik eden ve bir şeyin lehinde ya da aleyhinde olmayı gerektiren duygusal tepkilerdir. Bu nedenle ön yargılar kişilerarası ve toplumsal çatışmada önemli birer role sahiptir ve en yaygın sonuçları, sonuçlar arasında milliyetçilik ve ayrımcılık gelişmektedir. Bu doğrultuda İslamofobi devasa bir ön yargının sonucunda oluşan ve artık 'küresel' nitelik kazanan bir olgudur (Özsüer, 2018: 34).

İslamofobi terimi yabancı düşmanlığından anti terörizme kadar uzanan bir dizi farklı fenomene eksik bir şekilde uygulandığı için tartışma konusu olmuştur. Bu terim, İslam'a karşı irrasyonel bir korkunun (fobi) doğurduğu ideolojik tehditlerden ortaya çıkan her türlü farklı çeşitlerdeki tartışma, söylem ve eylemi bir araya getirmektedir (Özsüer, 2018: 35).

En iyi tahminlere göre, Müslümanlar, Avrupa Birliği'nin hali hazırdaki 425 milyonluk nüfusunun yaklaşık yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Fransa'da yaklaşık 4,5 milyon, Almanya'da 3 milyon, İngiltere'de 1,6 milyon, İtalya ve Hollanda'da yarım milyondan fazla Müslüman vardır. Her ne kadar diğer uluslar 500.000'in altında nüfusa sahip olsalar da Avusturya, İsveç ve Belçika gibi küçük ülkelerde ciddi bir azınlık olabilirler. Bunların yaklaşık yarısı yurt dışında doğmuşlardır. Genel olarak Müslüman nüfus yerli

nüfustan daha genç ve üretkendir (Cesari, 2018: 60- 63). Doğal olarak bu durum ciddi endişelere mahal bırakmaktadır. Kısaca Batılı şehirlerde, Foucault'un ifadesiyle söyleyecek olursak, yeni bir "görünürlük" oluşmakta ve bu görünürlüğün "İslamofobi" gibi farklı sosyal, psikolojik sonuçları da beraberinde getirdiğini görmekteyiz (Günerigök, 2018: 196).

Deepa Kumar'a (2016: 7) göre İslamofobi, bugün Avrupa ve Amerika dahil olmak üzere her yeri kasıp kavuran, tehditkâr bir eğilim olarak günden güne öne çıkıyor. Müslüman ve göçmen karşıtı retoriği kullanan partilerin, bir dizi Avrupa ülkesinde seçim zaferi elde etmeleri bunun ufak bir göstergesi. Avrupa genelinde azınlıkları giderek büyüyen bir tehdit olarak gören hararetli bir milliyetçilik etrafında birleşmiş uç partilerden müteşekkil bu siyasi keşmekeş ciddi sonuçlar doğurmaya başlayabilmektedir. Avrupa ülkelerindeki seçimlerde açılım yürütülen Müslüman karşıtı kampanya göçün sınırlandırılması yönünde çağrıda bulunmasını ötesinde, İslam'ın Avrupa'nın karşılaştığı en büyük tehdit olduğunu dillendiriyor. Öyle ki haberlerin ağırlıklı her daim İslam'ı faşizmle kıyaslayıp, Batı'nın ve örtünmenin kesinlikle yasaklanması gerektiğini düşünen çevrelerin sesi daha çok çıkmaya başlamıştır. Ayrıca İslam'ın bir "inanç" olarak "şiddet dayalı politik bir felsefe" olduğu şeklindeki bildik nakarat sürekli tekrarlanmaktadır.

Özellikle İSİD (Irak ve Şam İslam Devleti) ve El Kaide gibi terör örgütlerinin AB ülkelerindeki saldırılarının ardından, Müslümanlar aşırı sağcı ve milliyetçi kesimlerin hedefi haline gelmiştir. Bu durumdan kaynaklı olarak Müslümanlara yönelik saldırılarda artış yaşanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle Medeniyetler Çatışması şiddetin meşruiyeti arasındaki ilişkiye değinilecek ve ardından oluşan korku atmosferinde "İslam ve Şiddet" in nasıl eş hizaya getirildiği konusu ele alınacaktır.

2. Medeniyetler Çatışması ve Şiddetin Meşruiyeti

İslamofobi bir olgu olarak insanlık açısından yeni değildir. Soğuk Savaş boyunca Batı dünyası, siyasal ve kültürel kimliğini anti-komünist eksen üzerinden tanımlamaktaydı. Batı, Doğu bloğunu işaret ederek kendini demokratik ve özgürlükçü toplum olarak ifade etmekteydi. Dolayısıyla iki kutuplu dünya sisteminin son bulması, Batı için büyük bir meşruiyet eksikliği doğurmuştur. "Biz"i meşru kılacak bir "öteki" antitezi, ortadan kalkmıştır. Tam bu noktada yeni bir antitez olarak "İslam tehlikesi" keşfedildi. Hatta bu bağlamda Ekim 1994 - Aralık 1995 tarihleri arasında NATO Genel Sekreterliği görevinde bulunan Willy Claes, 2 Şubat 1995 tarihinde Alman Sueddeutsche Zeitung gazetesine verdiği demeçte İslami köktendinciliği NATO ittifakı için çok ciddi bir tehlike olarak gördüğünü ifade etti (Yılmaz, 2018: 13). Bu çerçevede komünizm tehlikesinin yerini "İslam tehlikesi" almıştır. SSCB yerini İran'a bıraktı. Nasıl ki komünizm sadece silahlı bir tehdit olarak gösterilmekle kalmayıp, Batı kültürünün ve değer yargılarının düşmanı gibi gösterildiyse, İslam dünyasına da aynı misyon yüklendi. Bu minvalde de Soğuk Savaş dönemindeki ortak düşmana (Sovyetler Birliği) karşı birliktelik, yerini güvensizlik ve düşmanlığa bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönem siyasal İslam'ın kendini Batı'ya karşı tanımlayıp, küreselleşmesine yol açmıştır. Buna karşılık olarak Batı'da İslamiyet'i bir güvenlik sorunu olarak algılamaya başlamış ve bunun akabinde 11 Eylül ile

beraber değiştirilmesi ve modernleşmeyle uyumlaştırılması gereken bir “öteki” olarak görmeye başlamıştır (Dönmez, 2004: 87).

Medeniyet¹, bir toplumun veya kültürün, sanatıyla, edebiyatıyla, tarihsel birikimiyle, diliyle ve dini inançlarıyla oluşturduğu bir dünya görüşüdür. Bu anlamda bakıldığında Batı, kendini medeniyet anlamında tanımlarken özellikle kendi tarihsel köklerine kadar yani Antik Yunan’a kadar inmektedir. Tabii bu sorunlu bir yaklaşımdır. Aslında öteden beri Batı, daha çok kendini ötekiyle ilişkisi üzerinden tanımlamaktadır. Bizim hikayemiz açısından bakıldığında ise İslam’ın, ortaya çıkışıyla beraber bilinmektedir ki kendini kadim bir inancın devamı – Allah inancının takipçisi- ve bu noktada da eksik olacak şeylerin tamamlayıcısı olarak nitelemektedir. Dolayısıyla ötekileştirmenin dışında bir devamlılığın düzeltilmesi söz konusudur. Daha kapsayıcı bir söylem vardır. Batı ise hem Yahudilik açısından hem Hristiyanlık açısından bakıldığında; Yahudilik kendisinden sonrasını yadsır; Hristiyanlık bizatihi kendi tarihselliği anlamında Yahudiliğe sırtını dayar fakat sonrasını inkar eder. Ancak pratikte baktığımız zaman tarih boyunca Yahudiliği bir şekilde inkar eder ve dışlar. Bu bağlamda Batı Hristiyanlığı kendini hep bir düşman üreterek tanımlamaktadır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası çift kutuplu yapının çöküşüyle Batı hızlı bir şekilde yeni bir öteki aramaya başlamıştır. Huntington, bunun Batı’nın sürekli bir düşman oluşturma ve onun üzerinden kendini yapılandırma çabasının bir ürünü olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Huntington bir dersinde tahtaya birkaç tane alternatif düşman ismi yazar; Çin, Rusya, Kanada, Latin Amerika ve İslam. Bunların artıları eksileri sonucunda bir çıkarımda bulunmuş ve düşman yapıldığında en karlı çıkılacak medeniyetin, artıları en fazla olan İslam’ın olabileceği görüşünü savunmuştur (Acar, 2003: 8-14 ve Şenörk, 2020: 25).

Uygurliklar kendilerini savunmak için propagandanı yayıp ses getirmek için sürekli kendilerini barbar ötekiler bulmaktadır. Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” tezi de bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde İslam ile Batı arasında çatışmanın kaçınılmaz olduğunu savunan, hatta bu çatışmaların normal olduğunu savunanlar için bir tür dayanak noktası ve sığınan bir liman olmuştur. Bu anlamda Samuel Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması”, 1993’te *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanmasından sonra genişletilerek 1996’da *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* adıyla kitap olarak basılmıştır. Tarihte savaş ve barış her zaman iç içe olmuştur. Savaşlar genellikle daha iyi ve adil bir barış için başlatılır ancak muhtemel adalet hedefleri çok geçmeden yeni karmaşalar yaratır. İnançta bulunduğumuz yüzyılda dünyayı “demokrasi için güvenilir” ve küresel düzene uygun kılmak için baş kahramanlar uzun bir savaşlar dizisi yarattı; ve aslında BM ve bazı uluslararası kurumların desteklediği bir tür dünya düzeni ortaya çıktı. Ne var ki günlük olaylar bu

düzenin çitkırıldığını gösteriyor. 1993 tarihli meşhur makalesinde S. Huntington okurları uyararak dünya çapında beklenmedik ve meşum siyasal çatışma tipi doğduğunu haber veriyordu: bu, eli kulağında bir “medeniyetler çatışması”ydı. Huntington’un yazısı bazı sebeplerden dolayı ve özellikle de zamanlaması itibarıyla provokatif ve tedirgin ediciydi: makale Soğuk Savaşın hemen bitiminde kaleme alınmıştı. Tam da Demir Perdenin çözülüşü küresel harmoni ve barış vizyonları yarattığı sırada makale dünya toplumuna acı veren derin kırılmalara işaret ederek insanların rahatını kaçıyordu (Dallmayr, 2018: 349-350). Huntington’a göre (2018) Soğuk Savaş bitimine dek uluslararası siyaset Batılı devlet, ulus ve ideolojiler arasındaki mücadeleler tarafından şekillenmiş ve fazlasıyla gölgeleniyordu; öyle ki uluslararası kavgaların çoğu “Batı medeniyeti içinde” cereyan eden savaflar şeklinde bir anlamda Batılı iç savaflar olmuştur. Bugün ise uluslararası politika ilk defa “Batılı olmayan” çıkışta ve temel odağı “Batı ile Batılı olmayan medeniyetler” arasında ve Batılı olmayan medeniyetlerin kendi içlerindeki etkileşim” olmaktadır.

Huntington’a göre Fransız İhtilali’nin başlamasıyla birlikte esas mücadele çizgisi prensler yerine milletler arasında teşekkül etti. 1792’de R.K. Palmer’in ileri sürdüğü gibi, “Krallık arasındaki savaşlar bitti, milletlerarasındaki savaşlar başladı.” (Akar, Huntington, 2018: 41). Bu 19. asır medeni Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam etmiş, Rus İhtilali ve ona karşı gösterilen tepkinin bir neticesi olarak, milletler mücadelesi yerini önce komünizm, faşizm-nazizm ve liberal demokrasi arasında cereyan eden ideolojiler mücadelesine bırakmıştır. Fakat yeni dünyada ise mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacaktır. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hakim mücadele kaynağı kültürel olacaktır. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecektir. Medeniyetlerin çatışması global politikaya hakim olacaktır. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muharebe hatlarını teşkil edecek. Medeniyetler arasındaki mücadele, modern dünyadaki mücadelenin evriminde nihai safha olarak gerçekleşecektir (Huntington, 2018: 24-49).

Dünya, Soğuk Savaş esnasında Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalara bölünmüştür. Bu bölünmeler artık münasebetsiz düşmektedir. Şimdiki halde ülkeleri, siyasi ve iktisadi sistemleri veya ekonomik gelişme seviyeleriyle alakalı terimlerle değil, bunun yerine kültür ve medeniyetleriyle ilgili terimlerle gruplandırmak çok daha manidardır (Huntington, 2018: 23). Bu anlamda aslında medeniyetler çatışmasından kasıt kültürel bir çatışmadır. Çünkü Huntington’a göre medeniyetler kültürel varlıklardır. Huntington medeniyetleri tasnif ederken son tahlilde Batı dışındakilerinin ortadan kaldırılması gereken medeniyetler olarak sunmaktadır. Batı medeniyeti son üç yüz yıldır dışa kapalı medeniyet modeliyle bütün dünyaya hakim olup diğer medeniyetleri yok etme projesini uygulamaya çalışmaktadır. Böyle bir projenin başarılı olması mümkün değildir. Çünkü tek kutuplu bir dünyanın varlığı mümkün değildir. Bunun şahidi de tarihtir. Tarih hiçbir zaman tek bir devletin, tek bir medeniyetin tek bir dinin, tek bir kültürün ve gücün hâkim olmasına müsaade etmemiştir. Dünya ne kadar büyürse büyüsün ne kadar genişlerse genişlesin

¹ Medeniyet kelime anlamı olarak şehirleşmek, şehir hayatını benimsemek anlamına gelir; teknik anlamda kültürün maddi ve teknik unsurlarını ifade eden bir terimdir. Arapça ‘şehir’ demek olan Medine kelimesinden türetilen ‘medeniyet’, Batı dillerindeki ‘civilisation’a karşılık olmak üzere, 19. yy’dan itibaren dilimizde kullanılmaktadır. 1890’lardan itibaren ‘medeniyet’ bugünkü teknik özellikleri de ifade eden bir terim olarak dilimize yerleşmiş, 1940’lardan sonra ise yerine ‘uygarlık’ kelimesi teklif edilmiştir. Günümüzde her iki kelime birlikte kullanılmaktadır. bkz. Sosyal bilimler ansiklopedisi, risale yayınları, İstanbul 1991, Cilt:2, s. 415.

sonunda bir krize girmektedir. Batı medeniyetinin ve modernitenin de bir sonu olacaktır. Bizler modernitenin içerisinde yaşadığımız için sonsuza kadar devam edeceğini sanmaktayız. Ancak bu tarihe aykırı bir şeydir (Şentürk, 2020: 15).

Huntington'a (2018) göre medeniyet kimliği, gelecekte gittikçe artan bir şekilde ehemmiyet kazanacak ve dünya büyük ölçüde, belli başlı yedi veya sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekillenecektir. Bunların içine, Batı, Konfüçyus, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyetleri girecektir. Geleceğin en mühim mücadeleleri, bu medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir.

Bugün uluslararası ve kültürlerarası karmaşık düzende kendini açığa çıkaran başat olgu medeniyetler çatışmasıdır. Görünürde ne bir sınıf çatışması ne de mutlu liberallikle son bulan bir tarihin eşliğindeyiz. Fukuyama'nın gösterdiği tüm ampirik verilerin aksine bugün (Huntington'a göre) sekiz fay hattında teşhis edilebilen medeniyetler arasındaki gerilimler alabildiğine hareketli bir yeni tarihin eşliğinde olduğumuzu göstermektedir (Yılmaz, 2018: 7).

Medeniyet çatışması liberal bir teolojinin çizdiği pembe bir dünya cennetinin ne kadar boş, ne kadar hayali olduğunu ilan eden bir tür şom ağızluluk söylemi olarak gündeme düştü. İtiraz edenler çok oldu bu söyleme. Dünyanın yeniden bir dinler savaşına girmesi ihtimali kendi başına yeterince ürkütücüydü. Ayrıca dünyada var olan çatışmaların "medeniyetler" arasında cereyan ediyor olduğunu düşünmek çok gerçekçi değildi. Bugünkü medeniyeti artık doğu batı ekseninde bir Batı medeniyeti olarak isimlendirmenin ve buradan bir Batı karşıtlığı hamaseti üretmenin de bir anlamı yoktur. Bu açıdan bakıldığında sonuçta bugünkü medeniyetin ne Batılılığı kalmıştır ne de Avrupalılığı. Dünyanın bütün siyasi aktörleri, bu dünya içinde bir şekilde kalihlerini yaratan ve bu sentezin kendine özgü dilini geliştirmişlerdir. Bugün dünya alabildiğine bütünleşmiş bir dünyadır; bir medeniyet analizi için farklı seçenekler sunabilen bir dünya değildir. Güç örgütlenmeleri ve hiyerarşileri açısından bu dünyanın farklı medeniyet seçenekleri sunduğunu söylemek mümkün değildir (Aktay, 2010: 233-234).

"Tarihin sonu" tezi ni ortaya atan F. Fukuyama, "Batılı liberal kapitalist" toplum modelinin tarihin sonu olduğunu; zira insanlığın "iyi yönetim" arayışının bu modelle sona erdiğini savunur. Ona göre insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve insanların yönetim anlayışının son biçimi olarak Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi", tarihin geri çevrilemez akışının doğal bir sonucu ve gelecek ütopyasının habercisidir. Bu kaçınılmaz sona direnen bütün güçler eninde sonunda yenilecek ve tarihte kalacaktır. Fukuyama, "tıpkı komünizm ve liberalizm gibi kendine has sistematik ve tutarlı bir ideolojisi, ahlak anlayışı ve siyasi ve toplumsal adalet öğretisine sahip" İslam'ın bu hegemonyaya direndiğini kabul eder (Kalın, 2016: 418). Bu bağlamda da bu direnmeye karşı koyan bütün kültür formlarını ve siyaset iddialarını tarihin ruhuna karşı bir hareket olarak tanımlar. Dolayısıyla da tarihin sonu geldiğinde veyahut o sona doğru ilerlerken de tarihselleşen İslam ile evrenselleşen Batının çatışması kaçınılmaz olacaktır. Dünya gittikçe daha küçük bir yer haline

gelmektedir. Farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşimler gittikçe artmaktadır. Bu artan etkileşimler medeniyet şuurunu ve medeniyetlerin kendi bünyelerindeki müşterekliklerin yanı sıra medeniyetler arasındaki ayrılıkların fark edilmesini güçlendirmektedir. İran, Pakistan, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Afganistan gibi Arap olmayan on ülkeyi bir araya getiren Ekonomik İşbirliği Teşkilatının temelini de kültür ve din teşkil etmektedir. Esas olarak 1960'larda Türkiye, Pakistan ve İran tarafından kurulan bu teşkilatın diriltilmesi ve genişletilmesindeki saiklerden biri, bu ülkedeki muhtelif liderlerin, Avrupa Topluluğu'na kabul edilme şanslarının olmadığını kavramalarıdır. Temel iddia şudur: ideoloji ve ekonomik faktörlerin yerini din ve kültür almaktadır. Dolayısıyla bugün devletleri bir araya getiren işbirliği kurlarını sağlayan kültür ve din odaklı bir olaydır (Aktay, 2010: 234-235).

Medeniyetlerin çatışması, iki seviyede ortaya çıkar: Mikro seviyede, mücavir gruplar, medeniyetler arasındaki fay kırıkları boyunca toprak ve birbirini üzerinde kontrol kurmak için çok kere şiddetli biçimde mücadele ederler. Makro seviyede ise farklı medeniyetlere mensup devletler izafi bir askeri ve ekonomik münlik uğruna rekabet eder, milletlerarası müesseseler ve üçüncü taraflar üzerinde kontrol kurmak için mücadeleye girişir ve kendi hususi politik ve dini değerlerini rekabetçi bir anlayışla öne çıkarırlar (Aktay, 2018: 29-30).

Gelecekte dünya siyasetinin merkezi mihveri, muhtemelen, K. R. Khomeini'nin tabiriyle, Batı ile geriye kalanlar arasındaki bir mücadele ve Batılı olmayan medeniyetlerin Batılı güç ve değerlere verdiği karşılıklar olacaktır. Bu bağlamda Huntington göre (2018) medeniyetler arasındaki farklar ciddi ve önemlidir; medeniyet şuru artmaktadır. Medeniyetler arası mücadele, hakim global mücadele tarzı olarak ideolojik ve diğer mücadele biçimlerinin yerine geçecektir. Tarihi olarak Batı medeniyeti içerisinde oynanıp bitmiş bir oyun olan milletlerarası münasebetler artan bir biçimde Batılılaşmaktan çıkacaktır. Batılı olmayan medeniyetlerin, basit objeleri değil aktörleri olduğu bir oyun haline gelecektir. Milletlerarası sahada başarılı siyaset, güvenlik ve ekonomi müesseseleri medeniyetler arası olmaktan ziyade, muhtemelen medeniyetler içerisinde gelişecektir. Farklı medeniyetlere mensup gruplar arasındaki mücadeleler, aynı medeniyete mensup gruplar arasındaki mücadelelerden daha sık, daha kuvvetli ve daha şiddetli olacaktır. Farklı medeniyetlere mensup gruplar arasındaki şiddetli mücadeleler global savaşlara yol açabilecek en muhtemel ve en tehlikeli tahrik kaynağıdır. Dünya siyasetinin hakim mihveri "Batı ile geri kalanlar" arasındaki münasebetler olacaktır (Aktay, 2014: 51-52).

Farklı medeniyetler dünyasında her bir medeniyet diğerleriyle bir arada var olmayı öğrenmek zorunda olacaktır. İnsanlar için sonuçta önemli olan, siyasi ideoloji veya iktisadi menfaat değildir. İnsanların kendilerini tanımladıkları ve uğruna savaşıp öldükleri şeyler iman ve aile, gen ve inançtır. Ve bunun içindir ki, medeniyetler çatışması, global siyasetin merkezi olgusu olarak Soğuk Savaş'ın yerini almakta ve medeniyet paradigması dünyada meydana gelen değişikliklerin anlaşılması ve bunlarla baş edilmesi için, diğer herhangi bir alternatiften daha iyi,

faydalı bir başlangıç noktası temin etmektedir (Huntington, 2018: 43-97).

Orta-Doğu dışında, medeniyetlerin kimliği milli-devlet kimliğine nazaran çok daha zayıf hissedilmektedir. Bugün Avrupa’da yaşayanların çoğu kendisini Hıristiyanlık medeniyetinin bir üyesi olarak değil, öncelikle bir Alman, bir İtalyan ya da bir İrlandalı hatta büyük ihtimalle Avrupalı olarak görmektedir. Dünyanın diğer bölgelerinde de durum daha farklı değildir. Mesela, Çin, Kore, Vietnam ve Singapur Konfüçyünist toplumlar olmalarına rağmen, bunların her biri farklı tercihler ve buna bağlı olarak da farklı ittifaklar içindedir. Böyle olduğu için de, bu ülkeler diğer ülkelerle ve birbirleriyle olan ilişkilerinde homojen bir yapı oluşturamamıştır. Mevcut medeniyetler, birbirlerinden kolayca ayrılmayacak kadar iç içedir. Medeniyetler birbirinden etkilenmişler ve birbirlerine yakınlaşmışlardır. Huntington, Bosna’da yaşanan savaşı medeniyetler savaşının bir prototipi olarak görmektedir. Ona göre bu savaş Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırp lar ve Müslüman Bosnalılar arasında üç cephe de birden cereyan etmekte; bu cephelerin her birinde bir medeniyet temsil edilmektedir. Hadiseye yakından bakıldığında, hakikatin bambaşka olduğu görülmektedir: Bu halklar, -lisan, tarih ve gelenekleri bakımından- müşterek bir Balkan kültürüne sahip olma noktasında çok kuvvetli ortak paydalara sahiptir. Bunları müşterek bir kültürde birleştiren bu faktörler, malum dini karşıtlıklardan çok daha önemlidir (Fukuyama, 2018: 237-238).

Öncelikle birbirleri ile çatışmaya girmek maalesef insanoğlunun bir özelliğidir, ancak bu çatışma çoğunlukla medeniyetle ilgili sorunlardan kaynaklanmaz. Nitekim Çin ve Vietnam, Vietnam ve Kamboçya, Kuzey ve Güney Kore, Çin ve Japonya vb. gibi Konfüçyüs inancı etrafında şekillenen devletler arasındaki savaşlar dün gibi hatırlıyoruz. Aynı şekilde Ortadoğu’daki Arap devletleri arasındaki sürekli bir çatışma, Cezayir ve Fas, Cezayir ile Libya, İran ile Afganistan vs. arasındaki büyük gerilimler İran ile Irak, Irak ile Kuveyt arasındaki savaşlara şahit oluyoruz. Fuller’e göre, Huntington’un önemli hatası şu noktadır: ona göre medeniyet, çatışmanın kaynağı değil, gerçekte bir çatışma aracıdır. Savaş giren devletler aslında bunu yaparken –toprak ekonomisi, terisi ve ya da güçle ilgili rekabetler- gibi küçük hesaplar peşindedir, ancak savaşlarını kendi halkları ve dünya üzerinde meşru kılmak için her zaman en yüksek ve kapsamlı ideolojik gerekçelere dayanırlar. Sonuçta insanlar Hıristiyanlık, İslam, işçi sınıfı, tarihsel güçler, ırk üstünlüğü, Hıristiyan değerler vb. adına savaşır, ama bu tür dünyada da gerçek gerekçe çok daha küçük bir hesaplar (Fuller, 2018: 254).

Davutoğlu’na göre (Davutoğlu, 2018: 523-524), eğer uluslararası sistemde gerçek anlamda bir değer ve sistem bunalımı varsa bunun baş sorumlusunun bu değerlerin ve sistemlerin kaynağı olan Batı medeniyeti olması lazım gelirken Huntington dikkatleri diğer kültürler üzerine yoğunlaştırıyor. Bu yargısını güçlendirmek için de Fukuyama’nın Hegel felsefesini kullanmasına benzer şekilde Toynbee’yi eksik ve seçici bir şekilde kullanıyor ve Toynbee’nin tarihte ortaya çıkmış 21 medeniyetten altısının yaşamakta olduğu görüşünü tezine dayanak olarak alıyor. Hâlbuki Toynbee aynı eserinin müteakip satırlarında yaşamakta olan bu altı medeniyetin de Batı medeniyetinin baskısı altında can çekişmekte olduğunu söylemektedir.

Eğer Toynbee bu tespitinde doğru ise can çekişen medeniyetlerin evrensel bunalımlara kaynak olarak çatışmalara sebep olması imkânsızdır.

Huntington’un bugün komşuları ile kanlı ilişkiler içinde olduğunu iddia ettiği İslam medeniyeti ise tarihi hâkimiyet alanlarında sürekli olarak medeniyetler arası müsamaha ve dinamik bir alışverişin sürdürülmesini sağlayan bir değerler bütünü ve siyasi yapılanmalar ortaya koymuştur. Bu değerler bütünü siyasi sisteme dini/kültürel çoğulculuk şeklinde aksetmişti. Son örneğini Osmanlı millet sisteminde gördüğümüz yerel kültürlerle yaşam ve kendini yeniden üretebilme hakkı tanıyan dini/kültürel çoğulculuk Hindistan’dan İspanya’ya kadar İslam medeniyetinin bütün versiyonlarının ortak özelliğidir. Davutoğlu’na göre, Huntington bu yeni tehdit tanımlaması ile bir taraftan Amerikan silah üretim ve ticaretini hızlandırmasını hukukileştirmekte, diğer yandan İslam dünyası ve Çin ile problemleri olan Hindistan benzeri bölgesel güçlerin konsolide olmasını ve Batı ile işbirliğine yönelmesini sağlamaya çalışmaktadır (Kalm, 2018: 418).

Huntington 11 Eylül saldırılarında kısa bir süre önce NPQ Türkiye baskınında yayımlanan makalesinde “medeniyetler çatışması” tezini bir ölçüde terkederek ilgisini dünyanın ekonomi-politik yapısına yoneltir. Burada medeniyetler arası çatışmanın yerini “üç katlı bir dünya yapısı” alır. Birinci katta tek süper güç olan ABD bulunmaktadır. İkinci katta Hindistan, Çin, Japonya, Rusya, Fransız-Alman Avrupa ve diğer büyük bölgesel güçler yer almaktadır. Üçüncü katta ise büyük bölgesel güç olmaya aday ikincil bölgesel güç olan Pakistan, İngiltere, Kore ve Ukrayna gibi ülkeler bulunmaktadır. Bu kez çatışmanın süper güç ile bölgesel güçler arasında (Hindistan, Pakistan, Japonya- Rusya) geçtiği belirtilmektedir (Özyurt, 2017: 251). Dolayısıyla bu makalede “medeniyetler çatışması” tezinden uzaklaşıldığının en önemli kanıtlarından biri çatışma alanlarının medeniyetlerden coğrafi ve ekonomik bölgelere doğru kaymış olduğunun öne sürülmesidir. Fakat 11 Eylül saldırısından sonra Huntington tekrardan temel tezi olan “medeniyetler çatışması”na geri dönmüştür. Kongar’ın tespit ettiği gibi, Huntington’ın tezinin şovenizme yakın duran bir ayrımcılığı teşvik ettiği yönündedir. Yani ortada bir durum saptaması falan yoktur, söylenen şey olması istenen şeyin dile getirilmesinden başka bir şey değildir (Kongar, 2002: 42).

Medeniyetler çatışması bir hayaldir, fantaziden başka bir şey değildir ve Batı’daki gelişmeler, aynı zamanda bir İslam ülkesinde de geçerli olabilir (Zürcher, 2011: 164). Bugün İslam dünyası, hayli zamandır devre dışı bırakılmış olduğu mevcut medeniyetin sorunlarından elbette ki sorumlu değildir. Hatta dünya düzeninin bugünkü şekillenışı büyük ölçüde Müslümanların bir siyasi odak olarak bertaraf edilmiş olması esasına dayanmıştır. Bu dışlamanın kaçınılmaz sonucu, İslam dünyasının her türlü manipülasyona ama aynı zamanda her türlü tehdit potansiyeli üretmeye de açık kalması olmuştur. Uzun süre de mevcut medeniyetin bütün tehdit söylemi bastırılmış bir dünyayı kurma iradesinin yeniden canlanmasına dayandırılmıştır. Bu tehdit söyleminin her geçen gün daha fazla “kötü Müslüman” tiplemesine dayanıyor olması ortaya çıkan görüntüyü medeniyetler arası bir gerilim olarak algılamayı daha fazla kolaylaştırmaktadır. Çatışmanın medeniyetler arasında olduğu düşüncesinin

yaygınlaşması tipik bir iktidar söylemidir. Bu yolla, var olan düzenin bütün çarpıklıklarının sorumluluğu hayali bir düşmanla paylaşılmış olmaktadır (Aktay, 2010: 234-235). Bu bağlamda “Medeniyetler Çatışması” tezinin Batı’nın egemenliğinin göreceli olarak zayıflamakta olduğu ve Batının evrensellik anlayışının sorgulanmaya başlandığı bir dönemde ilgi bulması, güç kaybeden Batı’nın savunma refleksi olarak değerlendirilmelidir. Bu arada, Batı-dışı dünyanın hem bir takım medeniyetlere bölünerek kendi içinde parçalanmasının kaçınılmazlığı vurgulanmakta hem de Batının yeniden bir kimlik etrafında toplanması için gerek duyulan “Ötekiler” kurgulanmış olmaktadır (Özyurt, 2017: 250). İslam ve Batı arasındaki ilişkilerin doğası gelecek yüzyılda muhtemelen büyük ölçüde değişecektir. Dolayısıyla herhangi bir “Medeniyetler Çatışması” kaderi ile karşı karşıya bulunmuyoruz. Yeter ki bu anlamda her iki taraf bu teorinin gerçeğe dönüşmemesi için elinden geleni yapsın. Dolayısıyla Aktay’a göre de küresel düzenin bugünkü yapısından hoşnut olmayanların rahatsızlıkları, bir medeniyetler çatışması çıkaracak niteliğe sahip değildir. Ortaya olsa olsa bir medeniyet-içi muhalefet çıkarmaktadır. Gerçi bu dünyada süre giden çatışmayı sürekli yeniden üreten mahiyeti itibarıyla az bir şey değildir (Aktay, 2010: 247). Ancak bugün İslam, başlıca tehdit olarak kabul ediliyorsa bu, dünya petrolünün çoğunu İran, Irak ve Suudi Arabistan ürettiği içindir (Ali, 2018: 386). Dolayısıyla bu kaynaklar üzerindeki emeller bitmediği sürece İslamofobi ile ilgili tartışmalar ve olaylar da son bulmayacaktır.

Aktaş’a göre (2014: 51) ise, iletişim ve ulaşım teknolojisinin geliştiği, küreselleşme süreci ile birlikte bir taraftan farklı dil, din ve kültürlerden insanların internet üzerinden rahatça iletişim sağlayabilmesi gelişirken diğer taraftan Avrupa ülkelerinde İslam karşıtlığı, milliyetçi ve ırkçı hareketlerin yükselişe geçmesi, son derece ilginç bir nokta olarak dikkat çekmektedir. En ilginç olanı da aslında entelektüel dünyada ortaya atılan ve sık sık gündeme getirilen “medeniyetler arası çatışma” teorilerinin bilime alınması, taraftar bulması ve halen savunulmasıdır.

İslam ve Müslüman korkusu ile nefreti, Müslümanlara karşı ön yargıyı, ayrımcılığı, ayırışmayı, ötekileştirmeyi, damgalamayı, dışlamayı, benciliktirmeyi, kültür gütmeyi, aşağılamayı, saldırganlığı, şiddetli düşmanlığı vs. beraberinde getirmektedir. Bunun bir oyun olduğunu dile getiren Ulutaş’a göre, İslamofobi bir oyun veya İslamofobik oyun, özellikle Batı’da, ABD’de ve ayrıca İslam karşıtı olan birey ve grupların etkili olduğu diğer ülkelerde İslam’a ve Müslümanlara karşı duyulan korku ile bu korkunun getirdiği nefreti konu eden bir oyundur. Burada küresel aktörlerin yönettiği oyunda, Müslümanlar, kendi iradelemin dışında kurulan ve kurallarının konulmasında rol sahibi olmadıkları bu oyunda figüran olmak durumunda kalmışlardır. Böylece XX. yüzyılın ikinci yarısında, İslam’a/Müslümanlara karşı süregiden düşmanlık bir fobi boyutuna intikal etmiştir. Bu fobinin İslamofobi haline gelmesiyle, şiddet Müslümanlara/İslam’a yansımıştır (Ulutaş, 2018: 340).

3. Eş Hizaya Getirilmek İstenen İki Kavram: İslam ve Şiddet

Şiddetin ne olduğunu ve niçin ortaya çıktığını, bireyin niçin şiddete eğilimli olduğunu izah etmeye çalışan farklı bilimlerin farklı bakış açılarının ve açıklamalarının olduğu

görülmür. Söz gelimi psikolojik ve antropolojik gözlemler, şiddet eylemini birçok canlı türünün varlıklarını sürdürme eşiği gibi görmektedir. Kimileri için ise psikolojide “şiddet” kavramı bir tür rahatsızlığa işaret etmekte ve tedavi edilmesi gereken bir hastalık gibi algılanmaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise şiddetin toplumsal yapı ve ideolojik olgulara bağlı olduğu hususu öne çıkarıldığı görülmür. Bu bağlamda kişinin kontrol edebilme kapasitesinin çevre yetiştirilme tarzı nedeniyle kısıtlı olduğu; şiddete maruz kalarak büyüyen ya da zaten şiddetin yaygın olduğu bir çevrede yetişen kişilerin suça meylinin, sosyolojik bir arka planının olduğu görüşü savunulmaktadır. Şiddet, çağın dünyasında üzerinde çok fazla konuşulduğu halde tanımlanması en zor yapılabilen, bir yandan da varlığını günden güne hayatın her alanında hissettiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu “medenileştikçe” şiddetin azalacağı öngörüsünü karşısına çığımız, şiddetin kendini en fazla gösterdiği zaman dilimi özelliğini taşımakta; şiddet olaylarının artması, kitle iletişim araçları ile söz konusu durumların daha çok haberdar olunması, şiddetle yüz yüze gelinmesi, hatta çok sık karşılaşma neticesinde duyarsızlaşma ve şiddeti normal kabul etme gibi durumlar sıklıkla dile getirilmektedir. Öyle ki şiddet bugün hem bireysel hem de toplumsal yaşamı biçimlendirmekte, organize etmekte hatta yönlendirmekte; tercihlerimizi, hedeflerimizi veya isteklerimizi etkileyerek hayatımızı kuşatmaktadır (Türer, 2015: 13-21).

Günümüzde insanlar, özellikle Batı’da daha yaygın olmak üzere, dinlerin barış ve sevgiden daha çok şiddet ve savaşla neden olduklarına ilişkin bir kanaate sahiptirler. Özellikle 16. ve 17. yüzyıldaki din savaşlarından sonra Avrupa’da birçok insan, dini şiddetle ilişkilendirmeye başlamış, ilk önce Katolikler, Protestanlar daha sonra Müslüman grupların kendi aralarındaki kanlı çatışmalar yıllarca sürmüştür. Buna dayanarak aydınlanma hareketinin önde gelen düşünürleri Haçlı Savaşları ve engizisyonu da hatırlatarak dinin sosyal hayattan çıkarılmasıyla şiddetin en aza indirileceği sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre din; özel alana hasredilmeliydi, sosyal hayatta ise akıl egemen olmalıydı. Ne var ki, 20. yüzyılın sonlarına doğru din kendisine biçilen bu role isyan etmeye, yeniden canlanmaya başlamıştır (Albayrak, 2015: 29). Bu bağlamda ön plana çıkan din ise İslam olmuştur. Özellikle Batı dünyası ve radikal İslam karşıtları İslam’ın savaş dini olduğunu Peygamberinin ise dinini kılıçla yayan bir lider olduğunu iddia etmiştir. Buna binaen Müslümanlar ise İslam’ın bizzatı kendii adından da anlaşılacağı üzere barış dini olduğunu Peygamberinin ise merhamet elçisi olarak insanlığa gönderildiğini ispatlama gayreti içerisine girmiştir. Bu minvalde özellikle Müslümanlar, İslam’ın bir şiddet dini değil bir barış dini olduğunu iddia etmektedir.

İslam’ın ilk olarak ortaya çıktığı yıllardan bu yana genel olarak İslam, özelde de Kur’an, Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhinde dile getirilmiş söylemleri ve çalışmalarını aslında İslamofobi, İslam karşıtlığının dini-kültürel-tarihi arka planı olarak görmek tabiatıyla mümkündür. Zira bu söylem ve çalışmalar, genelde Hristiyanlar tarafından ortaya konulmuştur. Bunun ilk ve en dikkat çekici olanı, kilise babalarının sonuncusu kabul edilen Yuhanna ed-Dimeşki’ye ait Yunanca De Haeresibus adlı risalesidir. İslam karşıtı polemik literatürünün ilk örneklerinden olan bu risale, aynı zamanda Ortaçağ Hristiyan yazarlar ile günümüz Batılı çoğu yazarın İslam,

Kur'an ve Hz. Peygamber hakkındaki iddialarında esas aldıkları temel kaynaklarından biridir. Burada da öne çıkan pek çok tutumun yanı sıra, İslam'ı özünde heretik/sapık bir dini hareket olarak takdim etmekte ve İslam'ın orijinal bir din olmayıp Yahudi-Hristiyan bir kökene dayandığı, Müslümanların medeni olmayan şiddet yanlısı geri bir din-kültürün bağıslı barbarlar olduğu gibi pek çok tutum öne çıkmaktadır (Özcan, 2018: 52).

“Barış” anlamına gelen İslam ile olumsuz bir kavram olan “şiddet”in bir araya getirilmesi kolay anlaşılır bir durum değildir. Aslında bu, modern dönemlerde görülen algı yönetimlerinin etkisiyle oluşan bir durumdur. Özellikle yerli ve yabancı önyargılı kimi medya organlarının her fırsatta İslam'ın şiddetle özdeşleştirilmesi, zihinlerde İslam'ın şiddete kaynaklık eden, hatta şiddeti teşvik eden bir din gibi sunulması, konuyu bilmeyen kimselerin yanıltılmasına, İslam'ı “şiddet dini” olarak algılamalarına ve insanlığın İslam'a olan teveccühünü durdurmaya yönelik hareketlerdir (Görmez, 2015: 7). Fakat geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca özellikle Müslüman kökenli göçmenlerin farklı şekilde algılanmalarına bağlı olaylar da gerçekleşmiştir: İran Devrimi (1972), Salman Rüşdü Olayı (1989), 1. Körfez Savaşı (1990), Bosna Savaşı (1992), 11 Eylül (2001), Madrid Bombalama Eylemleri (2004), Charlie Hebdo Katliamı (2015) ve son olarak IŞİD'in yol açtığı infial karşısında Avrupa'da yaşanan İslam korkusu yeniden alevlenmiştir (Kaya, 2015: 150).

İslam'ın şiddet ve terör yüzüyle sunulması ve “İslami şiddet” ve “İslami terörizm” gibi ifadelerle, İslam'la şiddet ve terörün buluşturulması, bilimsel çalışmalarla desteklenmektedir. Ünlü “İslam ve Ortadoğu uzmanı” Bernard Lewis'in çalışmaları buna en iyi örneklerdendir. Lewis, 2001'de The New Yorker'da yayınladığı bir makalesine dayanarak yazdığı ve 2003'te yayınlanan The Crisis of Islam, Holy War and Unholy Terror adlı kitabında İslam'la ilgili Amerika'nın resmi siyasil ilgilerini bahrik edici bir biçimde bilimsellik kisvesi altında, ama hiç bilimsellik arz etmeyen şu cümleleri sarf etmektedir:

“Müslümanların çoğu fundamentalist değildir, çoğu fundamentalist de terörist değildir; fakat bugünkü teröristlerin çoğu Müslümandır ve bunlar, kendilerini övünerek böyle tanımlamaktadır. Müslümanların medyada terörist hareket ve eylemlerinden “İslami” diye bahsedildiğinde kaybetmeleri ve medyanın neden benzer biçimde İrlanda, Bask terörist ve terörizmlerini “Hristiyan” olarak tanımladığını sormaları anlaşılır bir şeydir. Çünkü onlar teröristleri böyle tanımlamıyorlar. Müslümanın şikayeti anlaşılır, fakat haberi rapor edenlere değil, raporlara yönelmelidir.” Görüldüğü üzere Lewis, kurduğu cümle ve kullandığı ifadelerle bir tür dil oyunu yaparak İslam'la terörizmle ilişkilendirmeye çalışmakta, zihinleri karıştırmaktadır (Okumuş, 2015: 438).

“Korkuyorum. Korkuyorum çünkü birkaç zamandır etrafımda benden farklı olan çok insan olduğunu görüyorum. İşimi alacaklar diye korkuyorum. Kendi fikirlerini ve dinlerini bana dayatmalarından korkuyorum. İşte, metroda, yaşadığım civarda ve oturduğum binada çok fazla... Son zamanlarda sayılarının da arttığını duyuyorum. Korkuyorum çünkü bu insanların çok çocukları var ve ileride sayı olarak bizden daha üstün olacaklar. Okulda çocuklarımızın sınıf seviyesini düşürmektedirler. Bunlardan birçoğu Müslüman ve onlar için dinlerinin

geleneklerimizden daha önemli olduğu için korkuyorum. Birçoğu çıkarıcı ve bizdeki sosyal avantajlardan faydalanabilmek için geliyorlar. Korkmakta haklı mıyım?” (Akt. Yardımcı, CİMADE, 2011: 3).

İnsanı en çok bilmediği tanımadığı ve ya anlamlandıramadığı şeyler korkutur. Bu korkuyu yenmenin en iyi yolu kişinin kendisi için meçhul olan şeyin bilgisine vakıf olmaktan geçer. Hakeza birey, yaşadığı toplum içerisinde hâkim olan kültürün dışında yabancı bir kültürle karşılaştığında da korkuya kapılır. Bu korku, bireyi bilmediği kültüre karşı kendisini nasıl konumlandırması gerektiğine dair harekete geçirir ve bir mahatabını tanıma yoluna girer. Tanıma yoluna girildiğinde karşı kültüre dair dezenformasyon söz konusuysa ya da bir mahatabı bir şekilde karşı kültüre özgü kodlar manipüle ediliyorsa bu tanıma süreci negatif bir algıyla sonuçlanır ve bunun neticesinde bir fobi ortaya çıkar. Fobinin ilerleri aşamada nefret ve kını barındıran bir tutumdur ki yaşadığımız yüzyılda ortaya çıkan İslamofobi kavramına bakıldığında bu fobiyi, daha da ötesi nefreti görmek mümkündür. İslamofobi, özellikle “Batı” toplumları tarafından İslam'la tanışmamış kişilere İslam korkusunun aşılması, bu korkunun beslenmesi ve İslam'a yönelik nefretin, nefretin ayrımcılığın had safhaya ulaştırılması neticesinde ortaya çıkmış bir kavramdır. İslamofobi'nin boyutlarını anlamak için İslam'a yönelik olarak yürütülen korku politikalarına bakmak yeterlidir. Korku politikaları gereğince; TV, sinema, sosyal medya vb. ideolojik mesajlar ile terörün tehlike altında olduğu düşüncesini diri tutmak için kullandıkları araçlardır. Bu araçlar vasıtasıyla ötekileştirdikleri ve damgaladıkları her bir Müslüman aslında kendi toplumlarını bir arada tutabilmek için oluşturdukları ortak düşmanlardır (Yardımcı, 2015: 441).

Gün geçmiyor ki gerek yazılı gerekse görsel medyada dünyanın hemen her bölgesinde şiddet ve terör eylemlerinin her türlü karşımıza sıradan bir haber olarak çıkmasını. O kadar kanıksadık ki bu durumu artık şiddet haberleri adeta norm; şiddet içermeyen haberler ise istisnadır. Bu yönüyle şiddet ve terör hayatın bir gerçeği dahası bir parçasıdır. Dünyada cereyan eden çeşitli şiddet ve terör olayları incelendiğinde karşımıza çıkan tablo birkaç cümleyle özetlenebilir: i) Şiddet evrenseldir. Şu ya da bu çeşidiyle hemen her toplumda görülür. ii) Şiddet; sosyal, siyasal, ekonomik, etnik ve mezhepsel sebep ve saiklerle ortaya çıkabilir. iii) Bu gerçekler ortada dururken şiddetin dinden özellikle de İslam'dan kaynaklandığı şeklindeki bir algı gerek toplumumuzda gerekse dünya kamuoyunda sürekli olarak gündemde tutulmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında temel sorunun şu olduğu söylenebilir: “Neden ısrarla şiddet ve terörün din ama özellikle de İslam kaynaklı olduğu şeklinde bir algı oluşturulmaktadır?” Bugün dünya düzenine baktığımızda dünyanın bir geçiş döneminde olduğunu söyleyebiliriz. Dünya bir bütün olarak bir krizden geçmektedir. Slavoj Žižek'in tabiriyle “eski öldü yeni ise henüz doğmadı.” Dolayısıyla da bir istikrarsızlık söz konusudur. Şiddet, rekabet, çatışma ve kaos, küresel ölçekte daha çok bu içinden geçtiğimiz geçiş sürecinden kaynaklanmaktadır (Bayraklı ve Yerlikaya, 2017: 54).

1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra ABD, tek başına bütün dünyayı sahip olduğu imkanlar üzerinden daha doğrudan dizayn etmeye başladı. 91 yılındaki Körfez Savaşı bunun ilk örneğini teşkil etmekteydi. Fakat kısa süre

içerisinde bunun pek kolay olmadığı hatta mümkün olmadığı anlaşıldı. Avrupa'nın ortasında 90'lı yılların ilk yarısında Boşnakların faili meçhul tabiri caizse faili belli ama hukuksal olarak belli olmayan kimsenin cezalandırılmadığı bir soykırım yaşandı. Birleşmiş Milletler buna seyirci kalmıştır. Bunun hemen arkasından Afrika'nın ortasında Ruanda ve Burundi de daha fazla insanın hayatını kaybettiği başka bir soykırım yaşanmıştır. BM, ABD veya Katolik Kilisesinin de dahiliyle yine olaylar karşısında sessiz kalındı ve bir şey yapılmadı. Ve en sonunda tabiki Ortadoğu'da hemen yanı başımızda yaşadığımız neredeyse 500-600 bin insanın hayatını kaybettiği Suriye krizinde yine ABD hemen hemen hiçbir şey yapmamıştır. Hatta bakıldığında kimyasal silahların kullanılmaması gibi ilan ettiği kırmızı çizgileri vardı. Fakat Ağustos 2013 yılında kimyasal silahlar kullanıldığı iddia edilmiş ve 1429 insanın hayatını kaybetmiş olmasına rağmen dünya başta olmak üzere ABD yine uluslararası kamuoyuna verdiği sözü yerine getirememiştir. Dolayısıyla bugün içerisinde yaşadığımız dünyada bir düzensizlik hakimdir. Bir kriz vardır. Bu bağlamda baktığımızda Batı ve ABD tek başlarına artık dünyayı yönetememektedir. Batının hegemonik duruşu kaybolmuştur. Bunun en büyük etkenlerinden biride burada bir tarafın sahip olduğu ekonomik imkanların azalmasına bağlıdır (Bezci, 2017: 50-55).

Barış dediğimiz şeyin ya da şiddetsizliğin aslında temelde iki ayağı vardır: birincisi adalet, ikincisi ise uzlaşdır. Bu anlamda siyaset teorisi de Kant'tan beri bu konuyla uğraşmaktadır. Bir anlamda bir evrensel barış ilkesi çerçevesinde rasyonel karar alma mekanizmaları oluşturularak bir evrensel değerler sistemi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak bu evrensel değerler teorisindeki karşılığydı. Pratikteki karşılığı aslında daha Hegelyan bir örneksellik üzerinden okunacak bir şeydir. Yani biz zaman zaman Türkiye'yi Ortadoğu'ya örnek gösteriyoruz. Fakat Batı siyasal düşüncesinde, Batı bizzat kendisini bu bir dünyaya örnek olarak sunmuştur. Bu bağlamda baktığımız zaman örneksellik iddiası ise aslında bize benzeyen" iddiasıdır. Yani bize benzer bir zaman bir şekilde evrensel değerlere sahip olabiliriz iddiasıdır. Örneğin; şiddet konusunda belki de en önemli sorunlardan biri hiç fark etmediğimiz tarafa bu benzerlik vardır. Avrupa'nın bütün dünyaya örnek olduğunu Avrupa sekülerleşirken evrensel değerler Arap olsun, Japon olsun herkes için geçerli olacağını düşünmüşlerdir. Fakat zamanla tarih bize göstermiştir ki aslında hikâye böyle değildir. Avrupa'daki sekülerleşme dediğimiz şey aslında Hıristiyan değerlerin sekülerleşmesindedir başka bir şey değildir. Bu bağlamda belki de Batı dışı toplumların özellikle de tepki gösterdiği şey tarafa da bu Batı'nın onları çağırdığı örneksellik iddiasının başarısızlıkları olmuştur. Tabiki bu örneksellik iddiası şu anlamda başarılı olabilirdi: Gerçekten bütün dünyaya hegemon bir sistem kurulabilseydi bu örneksellik iddiası sorun oluşturmazdı. Dolayısıyla da bu şiddet dediğimiz olgunun Batı'nın hegemonik gücünü kaybetmesiyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz (Görmez, 2015: 7-10).

Ama bunun ötesinde biz sadece terör kısmını görmekteyiz. Ya da bize öyle gösterilmektedir. Örneğin; şiddet dediğimiz zaman daha geniş çerçevede bakarsak Almanya'da 2016 yılı içerisinde mültecilere dönük olarak binden fazla saldırı gerçekleşmiştir. Peki bunların örneğin en son Londra'da

gerçekleşen bıçaklı saldırı olayından farkı nedir? Almanya'da mesela siyahi oldukları için evi basılıp öldürülen insanlar olmuştur. Aynı olaylar orda da yaşanmaktadır. Hatta bizatihi mülteci kampları yakılmıştır. Bunun yerine parlamento binasını ateşe veren Müslüman olunca terör olmakta fakat ateşe veren Alman olunca bu durum daha tolere edilip basite indirgenmektedir. Burada sorulması gereken soru şudur: Nasıl oluyor da hangi saiklerle İslam terörle özdeşleştiriliyor ve biz buna nasıl inanıyoruz? (Görmez, 2015: 9).

Hegemonyanın temel değişmez unsurları vardır. Bunlardan en önemlisi de askeri güce sahip olmasıdır. Bir diğeri ekonomik imkanlara sahip olmasıdır. Fakat en az bunlar kadar önemli olan bir diğer unsur ise "bilgi hakimiyettir." Tabiri caizse kapitalist bir söylemler ifade etmek olursak bilgi piyasasına sahip olmaktır. Örneğin sosyal medyayı kontrol etmek, ana akım medya platformlarını kontrol etmek gibi. Şu anda üretilip dünya kamuoyuna servis edilen bilgiler daha çok Batılı merkezler tarafından üretilmektedir. Londra, Frankfurt, Washington vs. dolayısıyla da bir kere İslam dininin şiddetle terörizmle yüksek düzeyde irtibatlandırılmasının birincil nedeni bilginin hakimiyeti üzerinden Batının yapılmış olduğu algıdır. FBI'nın ABD'de iç tehditlerin araştırılması konusunda hazırladığı raporda 2005'ten 2015'e kadar ABD'de gerçekleştirilen terör eylemlerinin yüzde 6'sını Müslümanlar gerçekleştirmiştir (<https://www.fbi.gov/file-repository/stats-service-national-gang-report-2015.pdf/view>). Bu şiddet demek yüzde 94'ünü Batı dışı gruplar gerçekleştirmiştir. Bunların yüzde 7'sini radikal Yahudiler oluşturmuştur. Müslümanlarla hemen hemen aynı rakamda fakat baktığımızda şöyle bir fark vardır: Yahudiler diyoruz ki dünyada ama özellikle ABD'de zengin tabakayı oluşturmuştur. Müslümanlarda çok yoksul olmamakla birlikte zengin tabakada da yer almamaktadırlar. Fakat aynı nüfusa sahip iki din mensupları aşağı yukarı aynı düzeyde radikalleşmişlerdir. Radikal eylemlerde bulunmuşlardır. Avrupa'ya baktığımızda da benzeri bir manzara söz konusudur. Fakat tanıtım kısmında fark ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ABD'de CNN İNTERNATONAL'i takip ediyorsanız muhtemelen Ortadoğu'daki Yahudilere acırsınız (Bezci, 2017: 51).

Şiddetin İslam ile özdeşleştiriliyor oluşu aslında bir tarihsel sonucun yansımasıdır diyebiliriz. II. Dünya Savaşı öncesinde terör diye bir şeyden bahsettiğimizde; sömürge ülkelerinde sömürgecilere karşı bir karşı çıkış temsil etmekteydi. Hatta bunun terör olan boyutları vardı. Veyahut Gandhi'nın yaptığı gibi sivil itaatsizlik boyutları vardı. Bakıldığında aslında bu bir direniş terörüydü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve ABD'nin konum alışıyla bu durum ideolojik bir teröre dönüşmüştür. 90'lı yıllarda ise tarihsel bağlamda İslam'ı düşmanlaştırma hikâyesi üzerinden kurulmaya başlandığı için aslında terörde İslam üzerinden konuşulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda İslam düşmanlığı da "İslam terörüne" dönüşmüştür. Örneğin, bugün bir intihar saldırısı olduğu zaman aynı intihar Tibetteki bir Budist rahip tarafından da gerçekleştirilebilir. Fakat Budistin yaptığı terör olmamaktayken Müslümanın yaptığı ise terör olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla da tarihsel kesit olarak İslami terörden bahsetmek ya da Kur'an-ın bir şiddet kitabı olduğunu söylemek aslında birbirini besleyen düşmanlaştırma olgularıdır. Bu tarihsel kesitte de bunun daha farklı bir tarafa evrileceğini tahmin

edemiyoruz. 1990 sonrasında İslamofobi özellikle Avrupa'nın, ABD'nin Ortadoğu ile ilgili bir hesaplarının sonucudur. Örneğin, Ortaçağ'da da bir İslam korkusu vardır. Ama İslam bir din olarak eleştirilmektedir. Kadın haklarından bahsedilir, cennet nimetlerinin maddi oluşu eleştirilir, poligami eleştirilir. Fakat bugün artık İslam'ın eleştirisi bir din olarak değil; tabiri caizse bir strateji olarak işlemektedir (Göknel, 2015: 23).

İslam'ın şiddetle bağdaştırılmasındaki bir diğer temel unsur; İslam dünyasına ait kavramların hoyratça kullanılmasıdır. Batı dünyasındaki İslam karşıtlarının dilini, kullandıkları kavramları incelediğimiz zaman üç grup kavram kullandıklarını görmekteyiz. Bunların önemli bir kısmı İslami kavramlardır. Şeriat, cihat, ölüm severlik, poligami, kadınların sünneti gibi birçok İslami kavramlar kullanılmaktadır. Fakat bu kavramlar negetifleştirilerek kullanılmaktadır. Bu kavramlara semantik bir müdahale söz konusudur. Örneğin, cihat mefhumu çok geniş kapsamlı bir kavram iken cihadın İslam literatüründe oturmuş belli başlı kriterleri olmasına rağmen cihat kavramını terörist bir faaliyet olarak tanımlamaktadırlar. Yani içi boşaltılıp yeni bir anlam yüklenmektedir. Bunlar yoluyla da yerleşik toplumu denetlemeye, onların adeta zihinlerini kontrol etmeye çalışmaktadırlar (Canatan, 2007: 35-36).

Cherribi'ye (2018: 118) göre "Cihat" kelimesi, Müslümanlar tarafından Batı'ya karşı ilan edilmiş askeri savaş anlamında kullanılmaktadır. Bu terimin gerçekte daha derin Kur'an-i manası çok daha kapsamlıdır ve daha ziyade "çaba göstermek" fikrine işaret etmektedir. Cihat kavramının din ve şiddet ilişkisi sosyolojik temelle üzerinde daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü din ve şiddet ilişkisinin sadece Müslümanlıkla öne çıkmadığını görüyoruz. Hristiyanlık tarihinde hatta Hristiyanlığın yakın tarihinde de musevilik-yahudiliğin genel tarihinde de şiddet ve din arasında kurulabilecek tarihi bir karşılık vardır. Fakat bugün İslam dünyasına baktığımızda Irak ve Suriye'de DEAŞ'ın, Afganistan'da Taliban'ın, Pakistan'da Kaidenin işgale uğramış biraz da küresel çismenin getirdiği yeni emperyalist ortaklarla Müslümanların kendi coğrafyalarında kendi siyasi kaderlerini domine edemediği alanlarda böyle terörle karşılaşmış örgütlerin münbit bir alan bulduğunu görmekteyiz. Fakat bu terörden kaynaklı temelleri vardır buna kabul etmiş olmamız gerekmektedir. Bunu meşrulaştırmanın bir başka planı olmak her zaman için mümkündür.

"Cihat" kavramını genel itibariyle Batılı güçler kullanmaktadır. İslam dünyasına veya Müslüman ülkeler üzerinde takip ettikleri yeni paradigmaya yeni stratejilere göre uyguladıkları siyaseti meşrulaştırmak için "cihadist" akımlar üretmektedirler. Bunlar kendileri için veya dünya barışı için meşrulaştırılarak kullanılmaktadır. Ancak bu kavram Batının bu yeni sömürgeciliğine itiraz etmek isteyen bunu gerekçe gösterip isyan eden ve kendi topraklarında böyle münferit bir takım hareketlerle terörist eylemlerde bulunan Müslüman gruplar da bu kavramı kullanmaktadır. Yani bu grupların aslında çok da geleneksel İslami mahiyete sahip olmadığını söyleyebiliriz. DEAŞ çok yaygın kullanılan bir örnek ama DEAŞ aynı zamanda modern bir örgüttür. Yani modernitenin her türlü imkânlarını kullanan medyasını, teknolojik imha silahlarını ve modern devletin ayrımcı özelliklerini, baskıcı özelliklerini kullanan modern mentaliteyi de benimseyen

bir örgüttür. Dolayısıyla kendi içinde paradigmatik çelişkileri de barındırmaktadır. Meşrulaştırma için cihat kavramının kafaları karıştıracak şekilde hem batı tarafından hem de İslam dünyasındaki hareketler tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Yani cihat bugün İslamofobların da özellikle bir takım şekiller karikatürize edilmiş resimlerle İslam dünyasının karşısına çıkarılan bir kavramdır (Canatan, 2007: 27-28).

Lewis'e göre İslam tarihi, "dini ve kültürel öteki"ni tahakküm altına alma tarihinden ibarettir. Aynı şekilde Müslümanların "cihad" kavramı, militan bir ideolojinin temelini oluşturur. Cihad, sosyal alanı taşıdığı anda 'kutsal savaş' haline gelir. Bu savaşın muhatapları olan Yahudi ve Hristiyanların tek suçu, Müslüman olmamalarıdır. Nitekim Lewis'e göre, modern dönemdeki cihad hareketleri de bütün dünyayı İslam'ın tahakkümü altına alma ideolojisidir. Lewis'in bu abartılı iddialarının, İslam'ın temel öğretileri ve tarihi tecrübesiyle çeliştiği ortadadır. Bu anlamda Bernard Lewis ve bu ideolojinin etrafında şekillenen düşünürlerin tarih okumalarındaki şüpheciliği bu ideolojik kurguya hizmet etmektedir. İslam mahiyetinde, cihat kavramıyla ilgili yapılan tartışmalarda, insanın gelişimiyle ilgili bir boyutu olduğu gibi İslam kültürel manada insanın özgürlüğünü yok etmeye çalışan hareketlere karşıda bir güç olarak cihadi öne çıkmaktadır. Fakat bugün bu kavramın kendi anlam ve kökeninden sıyrılarak hem batıdaki kamusal alanı hem İslam dünyasındaki yansımalarına baktığımız zamanları da kaygılandırmaktadır (Kalın, 2016: 4-5).

Canatan (2007: 138) göre ikinci bir grup kavram daha vardır ki; bunlar pozitif kavramlardır. Batı dünyasına ait kavramlardır. Bunlar; demokrasi, laiklik, insan hakları, kadın hakları gibi bir takım modern kavramlardan söz edilmektedir. İddia şudur ki; İslam bu kavramları tanımamaktadır. Hatta bu kavramlara taban tabana zıttır. Onun için bu kavramların, bu değerlerin yaşatıldığı dünyada İslam bir arada yaşamaya müsait bir din değildir. Dolayısıyla Batılı entelektüellere göre bu kadar negatif değerlerle pozitif değerler bir arada yaşayamaz. Üçüncü grup kavram ise daha sosyolojik kavramlardır. Fakat birlikte yaşam sürecinde de önemli anahtar kavramlar haline gelmişlerdir. Örneğin, göç ve çokkültürlülük. Bu kavramlarda kullanılmaktadır. Fakat olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Göçün çoğunlukla Müslüman ülkelerden Batı dünyasına gerçekleştiğini ve bununla Batı dünyasını İslamlaştırıldığı iddia edilmektedir. Bir anlamda demografik bir cihaddan söz edilmektedir.

Yine entegrasyon kavramı çok kilit bir kavramdır. İslam'ın ve Müslümanların Batı dünyasına entegre olmak istemedikleri; entegrasyon süreçlerini İslam'ın engellediğine dair bir söylem vardır. Bir diğer kavram ise anti-semitizm kavramıdır. İslamofobi kavramı ile anti-İslamizm kavramı arasında bir ayırım yapılmalıdır. İslamofobi, özellikle de Batı dünyasında yerleşik toplumların yeni gelen Müslümanların, göçmenler karşısındaki olumsuz tepkilerini dile getiren bir üst başlık olarak ifade edebiliriz. Fakat anti-islamizm, ideoloji elitlerinin ortaya koyduğu politik bir içeriği olan kavramdır. İzm'e vurgu yapacak olursak aslında bilinçli İslam karşıtlığını içeren bir kavramdır. Yani Müslümanların da anti-semite oldukları yolunda aşırı sağ kesimlerin bir söylemi vardır. Anti-semitizm ve anti-islamizm Batı

dünyasında tarihsel bir derinliğe sahiptir. Ancak bu benzerliklere rağmen çok önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Bu farklılıkların başında anti-semitizmin temelini hem ırksal hem de dinsel-kültürel olmasıdır. Yahudilerde ırk ve din kavramaları özdeş kabul edilmektedir. Yahudi dinine “girilmez”, Yahudilik soy ve köken yoluyla doğumla elde edilir. Bu bakımdan anti-semitizm hem ırksal hem de dinsel-kültürel anlamda bir yabancı düşmanlıktır. Oysa anti-islamizm, saf anlamda dine ve kültüre dayalı bir düşmanlık biçimidir. Irk ve etnik kökeni ne olursa olsun anti-islamist, her Müslümanı tehlikeli ve tehdit edici bulur (Canatan, 2007: 27).

İslam dünyasının birçok yerinde yaşanmakta olan şiddet olayları, savaşlar sorunu Müslümanlardan kaynaklanıyor olduğunu düşünmeyi neredeyse normalleştirmiş durumdadır. İslamofobi, yani İslam ve Müslüman nefret, sorumlusu yine bizzat Müslümanların olduğu “anlaşılır bir tepki” olarak benimsenmeye yüz tutuyor. Aslına bakarsanız antisemitizmin meşrulaştırılması da farklı bir yol izlemiş değildir. “Neticede Yahudiler kendilerinden nefret edilmeyi hak edecek işler yapıyorlardı. Anti-semitiklere yapacak bir şey kalmıyordu.” Müslüman nefretinin suçluları da nefretin sahipleri değil, bu nefreti hak edecek şeyler yapan Müslümanlar oluyor. Avrupalı değerlere hiçbir zaman ayak uyduramıyorlar, Avrupa ile entegre olmanın gereklerini yerine getiremiyorlar. (Aktay, 2015: 10).

Korku, yaşadığımız siyasal sürecin en önemli politik karacıdır. Giddens’a göre küresel güçler toplumu artık kaygı ve endişe hisleri üzerinden kontrol altında tutmaktadır. Faşizan veya totaliter rejimlerde, statükoyu koruma stratejilerinin bir parçası olmak üzere bir ‘düşman’ yaratmak için korku ve endişe söylemleri seri olarak üretilir. Ancak yine yeni olmayan bir şey daha vardır ki bu tarz söylemlerle elde edilen sonuçlar genellikle insanlık tarihinde bol bol ‘insanlık suçları’ da eklemiştir. Bu yüzden korkuyu siyaset alet etmek, “insanlık suçlarına götüren bir yol olarak ‘çağdaş siyaset anlayışında defalarca yargılandığı mahkum edilmiş bir suçtur (Aktay, 2010: 203).

Terör saldırılarının tetiklediği sürekli yorucu farklı İslam ve Müslüman algılarını yeniden gündemin merkezine yerleştirmiştir. Kimine göre İslami terörizm bizzat İslamiyet dinine içkin bazı özellikleri açıklanabilir. Çağdaş İslam’da dini otorite, şerh kavramı ve ölüm fetvaları bir kez daha tartışılmalı konusunu oldu. Kimisi içinse terörizmin ana sebebi jeopolitik ortam ve Avrupalı Müslümanların sosyal-ekonomik durumlarıydı. Ayrıca sahipsiz gençlerin çatışmalar tarafından beyinlerin yıkılması, teröristlerin kimlikleri, toplumsal yaşam seyirleri, radikalleşme nedenleri, haksızlık duygusu, Irak’taki ve Suriye’deki savaşlar da hatırlatıldı (Göle, 2015: 14).

2008 Dünya Ekonomik Forumu’nun İslam ve Batı: Diyalogun Durumuna İlişkin Yıllık Rapor’u Müslüman ve Batılı toplumlar arasında artan gerilime işaret etmektedir. 2007 yılında yirmi bir ülkede yapılan bir ankete dayanan bu rapor, ankete katılanların çoğunluğunun İslam ve Batı arasındaki ilişkilerin kötüye gittiğine inandığını göstermektedir. Müslümanların büyük bir çoğunluğunun Batının İslam’a saygı göstermediğine inanması, buna mukabil Batıların tam zıt düşünceye sahip olmaları ve Batıların Müslümanlara saygı duyduklarına inanmamaları dikkat çekicidir. Bu, bir iletişim kopukluğundan daha

büyük bir soruna işaret etmektedir. Müslüman-Batı ilişkilerinde hakim olan mevcut kavramsal çerçeve, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, şu ana kadar ortak bir zemin tesis etmekte ve ortak bir ufuk telkin etmekte başarısız olmuştur (Kalın, 2018: 39). Örneğin; Kuzey İrlanda’daki siyasi olduğu kadar dini de olan Protestan-Katolik çatışması örneğinde, din, siyasi analizin bir unsuru olarak gündeme getirilmez. Diğerleri arasında bir vakıa olarak zikredilir ve dine daha fazla anlam atfedilmez. Fakat Müslüman dünyasındaki çatışmalar örneğinde tartışma bambaşka bir yön kazanır. Dini, kültürel, tarihi ve hatta eskatolojik açıklamalar, Müslümanların neden ve nasıl şiddet içeren, irrasyonel, gerici ve intihar eğilimli eylemleri ürettiğini açıklamak için ileri sürülür. Mesela İngiltere’de Londra bombalarını gerçekleştiren Müslüman İngiliz gençler, “ülkede yetişmiş teröristler” olarak tanımlanmaktadır; halbuki “hem Kuzey İrlanda’da hem de İngiltere’de terörist eylemlere karışmış Kuzey İrlanda doğumlu bireyler hakkında” buna benzer hiçbir isimlendirme kullanılmamıştır (Allen, 2007: 153). Dolayısıyla bakıldığında bu eylemleri özünde terörizm, şiddet yanlısı olduğunu söylemek kadar yanlısı benzer şekilde İslam coğrafyasında şiddet olaylarına bakıp İslam’ı şiddetle ve terörle ilişkilendirmek de benzer hatalardır.

Byung Chul Han’a göre toplum, içinde barındırdığı her türlü şiddet uygulamalarını dışarı aktarmak için bir kurban seçer ve bu kurbanın sevabı üzerinden kendi içinde barışır ve şiddetli düşüş olur: “Çünkü kurban ilk planda birbirini yakın kişiler arasındaki fitne ve rekabeti, kiskançlığı ve kavgayı ortadan kaldırma iddiasındadır; topluluk içinde uyumu yeniden tesis eder, sosyal dayanışmayı güçlendirir.” Kurban burada bir tür paratoner görevi üstlenir. Şiddet kurnazca bazı nesnelere yönlendirilmiş olur (Han, 2018: 24). Dolayısıyla aslında bugün Batının kendi sosyal dayanışmasını güçlendirmek ve kendi iç meselelerinde yaşanan olumsuzlukların yaratmış olduğu tepkileri başka tarafa yönlendirmek için seçtiği kurban da İslam ve Müslümanlardır.

Genel olarak İslam’ın tarihsel tecrübesinde de görüldüğü gibi kültürel çeşitliliği ortadan kaldıracak ve başka din sahiplerine İslam’ı dayatacak bir İslâmi globalizmden söz etmek mümkün değildir. Bugün pratik olarak bu zaten imkansızdır; çünkü Müslümanlar global güçler arasında şu an itibarıyla zayıf bir durumdadır. Tarihsel olarak güçlü olduğu zamanlarda da örneğin, Osmanlı millet sistemi tecrübesinde ve nizam-ı alem siyasetinde görüldüğü gibi İslam, dini ve kültürel farklılıklara dokunmamıştır. Müslümanlar, tarihsel olarak genellikle toplumların yerel özelliklerini korumalarına yardımcı olmuştur (Okumuş, 2015: 434). Dolayısıyla yersiz korku ve şiddet öğeleriyle İslam’ı karalamak, eksik ya da yanlı bir tarih okumasından da kaynaklanmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışmamızda Batıda var olan Medeniyetler Çatışması tartışmalarına rağmen yıllardan beri artmakta olan İslamofobinin yaygınlaşmasının nedenlerini ortaya koymaya çalışılmıştır. İslam ve Batı toplumları arasındaki etkileşim bin yıldan fazla bir süredir kesintisiz olarak devam etmiştir. Ancak bu etkileşim veya karşılaşma biçimi modern dönemde farklı surete bürünmüştür. Yanı sıra yaşadığımız dünyanın küçük bir köy haline gelmesi ve

sınırların ortadan kalkmasıyla -küreselleşmeyle beraber-mevcutta var olan etkileşim alanlarının ve karşılama sahalarının değişmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla ilişkilerde, resmi ve politika düzeyindeki birlikteliğin ötesine geçilmiştir. Bu bağlamda S. Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezi etrafında gelişen tartışmalar, AB ülkelerinde gittikçe yükselen bir İslam karşıtlığını ve çatışma ortamını körüklemiştir. Dünya adeta tekrardan iki kutuplu bir kampaşmaya doğru yönlendirilmeye çalışılmıştır.

İslamofobiye karşı koymak istiyorsak en temel gaye, birarada yaşama alışkanlığına ve tecrübesine sahip bireyler, vatandaşlar yetiştirmek elzemdir. Bunun için ise birbirine değer veren ve birbirini koruyan herkes için adil bir toplum yaratılmalıdır. Dolayısıyla ilk olarak toplum içine nüfuz eden "biz" ve "onlar" gibi ayrımlar ortadan kaldırılmalıdır. İslamofobi fenomenin kapsamını ve doğasını anlamak için gayret göstermeliyiz. İyi yapılmış bir okumadan sonra İslamofobiye meydan okunmalıdır. Bu doğrultuda İslam ve Batı ile ilgili yanlış bilgilendirilmiş anlatıların dolaşımına girdiği yerlerde bunlar parçalanmalıdır. Popüler kültürde dolaşan İslam ve Batı hakkında baskın fikirlerin, doğru veya yanlış olanı tespit edilip önlem alınmalıdır.

Kaynakça

- Acar, MS. (2003). Medeniyetler çatışması mı, menfaatler çatışması mı? *Politika Dergisi*, 1-15.
- Aktaş, M. (2014). Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 31-54.
- Aktay, Y. (2010). *Korku ve İktidar*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aktay, Y. (2015). *Küreselleşme, Çokkültürlülük, Sivilcilik*. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Albayrak, K. (2015). Şiddet Karşısında İslam. B. Erul (Ed.), *Diğer Semavi Dinlerde Şiddet*, içinde (29-77. ss). Ankara: DİB Yayınları.
- Ali, T. (2018). Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington. M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington* içinde (385-391. ss). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Allen, C. (2016). *Islamophobia*. Ashgate e-book, UK: MPG Books Group.
- Bayraktar, E., Yerlikaya, T. (2017). Müslüman toplumlarda İslamofobi: Türkiye örneği. *Ombudsman Akademik*, 4(1), 61-70.
- Bezci, B. (2017). Avrupa siyasetinde aşırı sağ anlamak, Uluslararası Politik, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, Ankara – Türkiye, Bildiri Özetleri Kitabı Abstract Book: 45.
- Canatan, K. (2007). Anti-İslamizm ve Anti-Semitizm: Tarihsel ve Kavramsal Farklılıklar ve Benzerlikler. K. Canatan, Ö. Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında*

İslamofobi ve Anti-İslamizm içinde (19-63. ss). Ankara: Eski Yeni Yayınları.

- Cesari, J. (2018). Batı'da İslamofobi: Avrupa ve ABD Arasında Bir Mukayese. İ. Kalın, John L. Esposito (Ed.), *Bir Korku ve Nefret Söylemi Olarak İslamofobi* içinde (59-80. ss). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cherribi, S. (2018). Bir Saplantının Canlanması: Hollanda, Almanya ve Avusturya'da İslamofobi. İ. Kalın, J. Esposito (Ed.), *Bir Korku ve Nefret Söylemi Olarak İslamofobi* içinde (87-102. ss). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Dallmayr, F. (2018). Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde. M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington* içinde (349-361. ss). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2018). Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı. M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington* içinde (517-525. ss). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Dönmez, Rasim (2004). Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batıya Karşı Siyasal İşlem. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(4), 81-114.
- Fulbright, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: İnkilap Yayıncılık.
- Haller, Graham E. (2018). Medeniyetler Çatışması. M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington* içinde (253-263. ss). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Göknel, E. (2015). *Öteki'den Düşman'a İslamofobi*, İstanbul, Kanes.
- Göle, N. (2015). *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Görmez, M. (2015). Sunuş. B. Erul (Ed.), *Şiddet Karşısında İslam* içinde (7-13. ss). Ankara: DİB Yayınları.
- Görmez, M. (2015). Sunuş. İçinde: B. Erul (Editör). *Şiddet Karşısında İslam*, Ankara, DİB Yayınları, 7-13.
- Günerigök, M. (2018). *Risk Toplumu ve Din: Yeni Bir Sosyolojiye Doğru*. Ankara: Maarif Mektepleri.
- Han, Byung C. (2018). *Zamanın Kokusu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- hobia-A-Challenge-for-Us-All.html. <https://www.fbi.gov/file-repository/stats-services-publications-national-gang-report-2015.pdf/view>
- Huntington, S. (2018). Medeniyetler Çatışması mı? M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington* içinde (21-55. ss). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Kalın, İ. (2016). *Ben, Öteki ve Ötesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2016). *İslam ve Batı*. Ankara: İSAM Yayınları. *ve Nefret Söylemi Olarak İslamofobi* içinde (37-52. ss). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Kaya, A. (2015). Refah Devletinden Neoliberal Devlete Geçiş ve İslamofobizm. *Sosyoloji Divanı*, 3(6), 149-177.
- Kongar, E. (2002). *Yeni Emperyalizm, Huntington ve Eleştirisi*. (Çevrimiçi) https://www.kongar.org/makaleler/mak_ye.php, 18.04.2002.
- Kumar, D. (2016). *İslamofobi İmparatorluğun Siyaseti*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *İslam ve Batı*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Okumuş, E. (2015). Müslümanların İslamofobi ile İmtihanı E. Okumuş (Ed.), *İnsanlığın İslamofobi ile İmtihanı* içinde (354-384. ss). Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Okumuş, E. (2017). Din ve Kültür, Ankara, Maarif Mektepleri.
- Özcan, H. (2018). Batı'da İslam Karşısı "Aşırı Sağ"ın Dini-İdeolojik ve Tarihi Temelleri. E. Okumuş (Ed.), *İnsanlığın İslamofobi ile İmtihanı* içinde (190-214. ss). Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Özsüer, E. (2018). *Türkrotia: Avrupa'da Türk İmajı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Özyurt, C. (2017). *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Runnymede Trust. (1997). Islamophobia: A Challenge For Us All. Erişim Tarihi: 10.03.2018, <https://www.runnymedetrust.org/companies/17/74/Islamop>
- Şentürk, R. (2020). *Açık Medeniyet: Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*, (6. Baskı). İstanbul, İz Yayıncılık.
- Türer, C. (2015). Şiddetin Neliği ve Kavramsal Çerçevesi. B. Erul (Ed.), *Şiddet Karşısında İslam* içinde (13-29. ss). Ankara: DİB Yayınları.
- Ulutaş, E. (2018). Seçmeli Uzamlık Batı'da Çok Kültürlülük Romantizminden İslam Fobiasına. Ejder Okumuş (Ed.), *İnsanlığın İslamofobi ile İmtihanı* içinde (331-343. ss). Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Yardım, M. (2015). Gelenen Algısından Mülteci Fobiasına: Avrupa Temelhesi. *Sosyoloji Divanı*, 3(6), 129-149.
- Yılmaz, M. (2018). Medeniyetler Çatışması'na Giriş. M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması ve Samuel Huntington* içinde (7-17. ss). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Zürcher, Erik J. (2002). *Medeniyetler Çatışması Işığında İslam, Türkiye ve Avrupa Birliği*. Ankara: Kadim Yayınları.

GERİ ÇEKİLDİ

Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazı işlerinin izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek olarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimeden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşılamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırmanın ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayın aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of **anemon** from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.
- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-Italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition,

tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.

- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>
- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
- (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
- (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
- (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
- (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
 - (i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
 - (ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
- The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
- The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmaları tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published bimonthly in February, April, June, August, October and December by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronic environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr